

TUDOMÁNY ÉS MŰVÉSZET
A MAGYAR NEMZETÉPÍTÉS SZOLGÁLATÁBAN
Szöveggyűjtemény

MONUMENTA HUNGARIAE HISTORICA

DIPLOMATARIA

Redigit:
PÁL FODOR

Studia ad historiam culturalem nationis fovendae 6.

Redactor a quo subseries:
PÉTER DÁVIDHÁZI ET GÁBOR GYÁNI

Institutum Historicum Sedis Centralis
Studiorum Philosophicorum
Academiae Scientiarum Hungaricae
Budapestini, 2017

MAGYAR TÖRTÉNELMI EMLÉKEK

OKMÁNYTÁRAK

Tanulmányok a nacionalizmus kultúrtörténetéből 6.

TUDOMÁNY ÉS MŰVÉSZET A MAGYAR NEMZETÉPÍTÉS SZOLGÁLATÁBAN

Szöveggyűjtemény

Szerkesztők:

Cieger András és Varga Bálint

MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézet
Budapest, 2017

A kötet az Országos Tudományos Kutatási Alapprogramok (Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal) támogatásával készült
(K 108670 sz. projekt)

NEMZETI KUTATÁSI, FEJLESZTÉSI
ÉS INNOVÁCIÓS HIVATAL

© A szerzők, 2017

© MTA BTK, 2017

A szövegeket válogatta és sajtó alá rendezte Antal Alexandra (A. A.), Bollók
Ádám (B. Á.), Cieger András (C. A.), Fórizs Gergely (F. G.), Mester Béla (M. B.),
Mikos Éva (M. É.), Papp Gábor György (P. G. Gy.), Varga Bálint (V. B.).

ISBN 978-963-416-086-1

ISSN 2416-1144

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás,
a nyilvános előadás, a rádió- és televízióadás, valamint a fordítás jogát,
az egyes fejezeteket illetően is

TARTALOM

Szerkesztői előszó	9
Gyáni Gábor: A nemzet mint tudomány – a nemzeti tudomány	13
John Hutchinson: Kulturális nacionalizmus.....	20
Ajánló bibliográfia	43

A NEMZETI KARAKTER ELMÉLETE

Thaisz András: Közönséges észrevételek a nemzeti karakternek megítélésére különösen pedig a magyar nemzetről hozott némely ítéletekre (1819)	51
Vedres István: A magyar nemzeti lélekről egy két szó (1822)	56
Vajda Péter: Nemzetiség (1823)	63
Edvi Illés Pál: Miben áll a magyar nemzetiség? (1835).....	72
Felszólítás a honi szobrászat ügyében (1840)	77
Vachot Imre: Észrevételek a Mátyás szobor tervezetére (1840)	81
Müller Godofréd: Nemzetiség és népiesség a költészetben, különösen a magyarban (1841)	85
Szontagh Gusztáv: Propylaeumok a társasági philosophiához, tekintettel hazánk viszonyaira (1843)	93
Joseph Häufler: Visegrád albuma magyarázata. Előszó (1847)	98

A NEMZET HAGYOMÁNYOS KULTÚRÁJA

Berzsenyi Dániel levele Kazinczy Ferencnek (1811)	103
Szerényi Vilmos ismertetése Gaál György Märchen der Magyaren című könyvéről (1823)	107
Tóth Lőrinc: Néphit s babonák poézise (1837)	110
Erdélyi János: A népköltészettről (1843)	114
Szeredy: Borsodi népszokások (1844)	123
Ú. Ó.: Néhány szó a nemzeti táncról (1845)	126
Atádi Golub Vilmos ismertetése Tompa Mihály Népregék, népmondák című könyvéről (1846)	130
Lisznyai Kálmán: Palóc dalok. Előszó (1851)	136
Podhradczky József: A nemzeti mitológia felkarolása fontosságáról (1854)	138
Réső Ensel Sándor: Magyarországi népszokások. Előszó (1867)	142

TARTALOM

Arany János: Töredékes gondolatok (feltehetőleg az 1860-as évek) ...	146
Radisics Jenő ismertetése Huszka József: A magyar díszítő styl című könyvéről (1885)	150
Hampel József és Huszka József vitája a magyar ornamentikáról (1899)	155
Fülep Lajos ismertetése Malonyay Dezső A magyar nép művészete című könyvének első kötetéről (1907)	177
Kós Károly: Nemzeti művészet (1910)	182

MODERN NEMZETI KULTÚRA

Szontagh Gusztáv: Propylaeumok a magyar filozófiához (1839)	193
Medgyes Lajos: A nyelv és nemzet kifejlődéséről (1846)	199
Bangó Pető: Töredékek széptani naplóból (1848)	202
Wenzel Gusztáv: Históriai tanulmányok (1855)	207
Erdélyi János: A bölcsészet Magyarországon (1865)	219
Horváth Mihály beszéde a Magyar Történelmi Társulat első közgyűlésén (1867)	224
Mikó Imre elnöki beszéde a Magyar Történelmi Társulat választmányi ülésén (1867)	232
Ney Béla: Magyar építészeti stíl (1871)	236
Váry Gellért: Nemzetiség és irodalom (1876)	244
Aigner Lajos – Böhm Károly: Bevezető a Magyar Philosophiai Szemléhez (1882)	256
Rómer Flóris: A történeti érzék keltése a közönségnél, ünnepi menetek, színpadi előadások, nemzeti képek, történeti kiállítások és múzeumok által (1885)	267
Endrődi Sándor: Irodalom és közönség (1887)	283
Ifj. Andrássy Gyula: Tudomány és hazafiság (1902)	288
Márki Sándor: Történelem és hazaszeretet (1905)	294
Hauszmann Alajos: Néhány szó a modern építészetéről (1908)	304
Koronghi Lippich Elek: A művészetek és a stílus (1908)	311
Koronghi Lippich Elek: Hogyan lesz magyar architektúra? (1908)	316

NEMZETI ÉS EGYETEMES KULTÚRA

Joseph von Hormayr: Az Osztrák Plutarkhosz olvasóihoz (1807)	323
Pápay Sámuel: A magyar literatúra esmérete (1808)	326
Czinke Ferenc: Beszéd a magyar nyelv ügyében (1808)	333
Berzeviczy Gergely: A nemzetekről és a nyelvekről (1817)	338
Hunfalvy Pál: Drezdai levelek (1839)	343
Szilasy János: Lehet-e magyar filozófia? (1847)	348
Keleti Gusztáv: Teendőink a képzőművészetek ügyében (1869)	352
Pasteiner Gyula: Magyar szobrászat (1883)	358

TARTALOM

Tagányi Károly és Hampel József vitája a nemzeti művészetről (1884)	366
Reviczky Gyula: Kozmopolitikus irány a költészetben (1885)	382
Pasteiner Gyula: A nemzeti elem a régi hazai művészetben (1886) ...	386
Pulszky Károly: Iparművészet és stíl (1886)	394
Rudolf főherceg: Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képen. Bevezetés (1887)	401
Alexander Bernát: A nemzeti szellem a filozófiában (1893)	407
Marczali Henrik: Egyetemes és nemzeti történelem (1894)	414
Timon Ákos és Balogh Jenő vitája a magyar alkotmány- és jogtörténet kutatásáról és oktatásáról (1904–1905)	424

Szerkesztői előszó

Szinte már közhelyszámba megy, hogy a 18. század vége és az első világháború közötti hosszú 19. században született meg a nacionalizmus és vált a modern világ egyik megkerülhetetlen szervezőelvévé, és ugyanebben az időszakban jött létre a modern tudományosság, azaz ekkor alakultak ki a tudományos módszerek, a szaktudományok beosztása és az ezt biztosító intézményrendszer. A két folyamat hol egymással párhuzamosan, hol egymást keresztezve, de mindenképpen egymásra hatva ment végbe.

A felemelkedő nacionalista politikának több okból kifolyólag is szüksége volt tudományos háttérre. Először is tudományos, tehát „objektív” eszközökkel kellett körülhatárolni a nemzeti közösséget mind térben, mind a közösség tagjait tekintve. Másodszor, a tudományt kellett eszközül hívni a nemzeti identitás tartalmának kidolgozásához: a nemzet múltját, hagyományait, a nemzeti kultúrát is a tudománynak kellett rögzíteni. Harmadszor, a nemzettagok közötti kommunikáció, azaz a nyelv kidolgozása és a nemzeti identitás reprezentációja is jelentős részben tudományos feladat volt.

Hasonlóképpen a tudománynak is szüksége volt a nemzetre: a jelentős összegbe kerülő tudományos infrastruktúrát csak úgy lehetett működtetni, ha ennek gyakorlati haszna volt, azaz harmonizált a nemzetépítés programjával, továbbá a 19. században a tudomány jelentősen megnövekedett presztízse miatt a tudósok immár a nemzet intellektuális vezetőinek tudhatták magukat, ami jelentős státusnövekedést jelentett számukra. Nemzet és tudomány kölcsönösen hatottak egymásra: a tudományos elképzelések befolyásolták az elképzelt nemzeti közösséget, annak területét, tagságát és a közösséget összetartó elemeket, míg a nacionalista politika elvárásai a tudományosság működésére hatottak. A művészeknek a nemzet egy új, a korábnál jelentősen nagyobb közönséget és a mecénatúra kitágult lehetőségét jelentette. Magyarországon ennek első jele az volt, hogy a reformkorban eleve nemzeti intézményként létrejövő magyar polgári nyilvánosság el tudta tartani a minden korábnál gazdagabb irodalmi életet.

A nacionalizmus és a tudományosság, tágabb értelemben pedig a kultúra kapcsolata ennek megfelelően több évtizede a tudományos kutatások egyik fontos kérdésének bizonyult. A nacionalizmuskutatás 1980-as években történt forradalma során a nemzeti kultúra Anthony D. Smith, Eric Hobsbawm és Benedict Anderson paradigmateremtő műveiben is kulcsszerepet kapott,

és ennek nyomán könyvtárnyi irodalom keletkezett a nacionalizmus és a kultúra összetett viszonyrendszeréről.

A 2000-es években két fontos fejlemény hozott változást a nacionalizmus-kutatásban. Egyrészt lezajlott egy transznacionális fordulat, azaz egyes esettanulmányok és azok esetleges összehasonlítása helyett immár a nacionalizmus több országra kiterjedő vizsgálata lett a legdinamikusabb kutatási terület. Másrészt pedig a nacionalista kultúra alrendszerei közül egyre nagyobb figyelmet kapott a tudományok története.

A legátfogóbb igénnyel eddig a történészek néztek szembe tudományuk kialakulásának nacionalista voltával. A 2003 és 2008 között futó *Representations of the Past: The Writing of National Histories in Europe* című projekt eredményeképpen nyolc vaskos kötet látott napvilágot, köztük egy historiográfiai atlasz, több tematikus kötet és a projekt eredményeit összefoglaló monográfia Stefan Berger és Christoph Conrad tollából.¹ Baár Monika monográfiája öt meghatározó közép-európai történész munkásságán keresztül mutatja be a történelemtudomány és a nacionalizmus átfedéseit és ezeknek strukturális megegyezőségét a régióban. A közép-európai politikai gondolkodás történetét hasonló perspektívából Trencsényi Balázs, Maciej Janowski, Baár Monika, Maria Falina és Michal Kopeček közös monográfiája tárgyalja. Ehhez nagyban hasonlít a közép-európai irodalomtörténeteket összevető, Marcel Cornis-Pope és John Neubauer által szerkesztett könyv, amely pedig arra világít rá, hogy a térség kulturális-irodalmi nemzetépítései mennyire hasonlóan működtek: funkcionálisan hasonló szerzők hasonló intézmények által támogatva hasonló műfajú és tartalmú műveket hoztak létre. A Szlovén Tudományos és Művészeti Akadémia 2014 és 2017 között futó, *National Poets and Cultural Saints of Europe: Commemorative Cults, Canonization, and Cultural Memory* című projektje pedig a korszak egyik legtipikusabb kulturális jelenségét, a nemzeti költőt vizsgálja szintén transznacionális keretben. A régészetben, a művészet-történetben és a néprajztudományban is tanulmánykötetek sorában öltött testet az adott tudomány és a nacionalizmus összefüggésének felismerése.

A 19. századi nemzeti tudományosság alapvető intézményei közül az egyetemek összehasonlító történetéről több munka is született. A múzeumot transznacionális megközelítésben a Linköpingi Egyetem *European National Museums: Identity Politics, the Uses of the Past and the European Citizen* című projektje vizsgálta. A tudományos egyesületekről inkább azok 18. századi fénykorát tárta fel a mai tudomány, de a modern tudományosságban játszott szerepükről is van friss irodalom: így például Török Zsuzsanna Borbála monográfiája két erdélyi egyesület nemzeti és regionális kötődéseit vizsgálta meg.

Jelenleg két nagyszabású kutatási projekt is folyik, amely a kultúra és a nacionalizmus kapcsolatát térképezi fel transznacionális igénnyel. Az antwer-

1 A projektről jó áttekintést ad: Sipos Júlia: A nemzet megírása. Beszélgetés Frank Tiborral. *Magyar Tudomány*, 176. (2015) 11: 1377–1383.

peni székhelyű Flamand Nacionalizmus Levéltára és Dokumentációs Központja (Archief en Documentatiecentrum voor het Vlaams-nationalisme, ADVN) a gazdája a *National Movements & Intermediary Structure in Europe* (NISE) című projektnek. A projekt legfontosabb hozadéka egy olyan adatbázis, ami a 19. századi európai nemzetépítések kulturális szereplőit és intézményeit tartalmazza, és a közöttük levő kapcsolatokat vizuálisan is megjeleníti.

A NISE projekttel szorosan együttműködik a *Study Platform on Interlocking Nationalisms* (Spinnet) című projekt, amely az Amszterdami Egyetemen fut Joep Leerssennek, a kulturális nacionalizmus jelenleg egyik legnevesebb kutatójának a vezetésével. A projekt célja az európai nacionalizmusok kulturális gyökereinek feltárása és a nemzetépítő értelmiségiek hálózatának megrajzolása az 1770 és 1914 közötti időszakban. A legjelentősebb alprojekt a romantikus nacionalizmus enciklopédiája (*Encyclopedia of Romantic Nationalism*), amely 1000-nél több, szöveges és képanyagból álló, keresztutalásokkal ellátott szócikket tartalmaz, és elérhető online és könyv alakban is. Az enciklopédia innovatív jellegét nem csak transznacionális volta adja. Az enciklopédia ugyanis a romantikus és neoromantikus stílusban alkotó művészek és tudósok életművei mellett az adott személyek kultuszát is tárgyalják, a személyek közötti kapcsolatokat vizualizálva is meg lehet tekinteni, továbbá azonos szempont szerint megírt áttekintő szócikkekben mutatja be az egyes nemzeti kultúrák „romantikus” produktumait. Az enciklopédiához kapcsolódik egy online szöveggyűjtemény is, amely a 19. századi nacionalizmusok programadó szövegeit és a nemzeti irodalmak jellegzetes alkotásait tartalmazza. A Spinnet gondolja továbbá a *National Cultivation of Culture* című könyvsorozatot, amelyet a leideni Brill ad ki.

A kulturális nacionalizmus jelenségét tanulmányozó kutatási projektek mellett több szöveggyűjtemény is megjelent. Ezek közül kiemelendő a Trenčényi Balázs vezetésével, Michal Kopeček, Ahmet Ersoy, Maciej Górny, Vangelis Kechriotis, Diana Mishkova és Marius Turda közreműködésével kiadott, négykötetes szöveggyűjtemény, amely a felvilágosodástól a második világháborúig közöl válogatást a közép- és délkelet-európai nacionalizmusok paradigmatisztikus szövegeiből. A nemzeti kultúráról szóló 19. és 20. századi magyar szövegekből Szegedy-Maszák Mihály és Zákány Tóth Péter közölt egy válogatást. A szlovák tudományosság és nemzetépítés kapcsolatának szövegeit Karol Hollý adta ki.²

Jelen kötetnek az a célja, hogy bepillantást adjon a magyar nyelvű bölcsészettudományok és a magyar nemzeti művészetről szóló diskurzusok kialakulása és a magyar nemzetépítés közötti elválaszthatatlan kapcsolatba, és így segítse a szembenézést a tudományok és művészetek politikai motiváltságú eredetével. Az első fejezet szövegei azt a folyamatot mutatják be, amely során a rendi nemzetfogalom modern nemzetfogalommal alakult át. Ezek a szöve-

2 Az előszóban említett szakirodalmak pontos könyvészeti adatait az Ajánló bibliográfia tartalmazza (ld. 43–47. oldal).

gek a nemzet mibenlétére, határaitra reflektálnak, többnyire teoretikus módon. A második fejezet szövegei a nemzet hagyományos kultúráját tárgyalják. Ezek az írások a romantikus nacionalizmus kontextusában keletkeztek, amikor értelmiségiek sora azonosította a nemzetet és annak kultúráját a „néppel”. A harmadik tematikus egység a modern nemzeti kultúra megteremtését célul kitűző diskurzusokból válogat. A negyedik fejezetbe rendezett szövegek központi problémája, hogy miként lehet összeegyeztetni az európai országoknak a korszakban egyre inkább egymáshoz hasonló modern kultúráját a magyar nemzeti kultúra egyediségével.

A szövegeket mai helyesírás és központosítás szerint közöljük. A ma már ritkán használt kifejezéseket és az idegen szavakat a szövegben magyarázzuk meg, ezzel is segítve az olvasást. Az esetleges szerkesztői beavatkozásokat a forrásszövegekbe szögletes zárójellel jelezzük. Lábjegyzetekben a szerzők megjegyzéseit, végjegyzetekben pedig szerkesztőink tárgyi magyarázatait közöljük. Amennyiben külön nem jeleztük, úgy a forrásokban szereplő, rövidebb idegen nyelvű szövegek fordítását a szöveget gondozó szerkesztő végezte el.

GYÁNI GÁBOR

A nemzet mint tudomány – a nemzeti tudomány

A kulturális nacionalizmus – a politikai nacionalizmussal szorosan karöltve – különösen sokkal járult hozzá ahhoz, hogy a modern nemzet és a nemzet-államok közössége létrejöhessen, és megszilárduljon. A tézis elvi bizonyítása nem képezi feladatunkat, ezt más alkalommal már megtettük.¹ Ráadásul a Dávidházi Péter és Gyáni Gábor által vezetett, a *Művészetek és tudomány a nemzetépítés szolgálatában a 19. századi Magyarországon* című, a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alap által támogatott multidiszciplináris kutatási projekt eddigi tudományos eredményei sokoldalúan és részletesen bizonyították a megállapítás empirikus igazát.² Jelen szöveggyűjteményt bevezető előlegű, ha konstatáljuk, hogy a 19. században diszciplinárizálódó human tudományok mint *par excellence* nemzeti szellemi vállalkozások teljes körű társadalmi és állami elismerésre tettek szert a maguk korában. Ebben egyaránt kifejezésre jut a racionális megismerés metodikájában való tényleges előre haladásuk, teljes értékű tudománnyá válásuk elismerése, valamint egy olyan funkció betöltésének az igénye és valósága, melyet Dávidházi Péter a védői (védelmi) megbízatás kifejezésével írt körül. A tudós munkáját kezdetől befolyásoló azon védelmi megbízatásokat érti Dávidházi e fogalmon, ami „támogató feladatkört” ruház a szakszerű tudományos kutatómunkára, és azt várja el tőle, ami „az igazolás művelete köré szerveződik”. Egyetlen egy intellektuális hivatás példáját említve ez azt jelenti, hogy a „nemzeti irodalomtörténet szerzőjének tevékenységében ugyanúgy megfigyelhetővé válik az éppen egy papi szereptől örökölt *vindikáció* (igazolás) hagyományozódása,

1 Gyáni Gábor: Kulturális nacionalizmus és a tudományok. In: Bollók Ádám – Szilágyi Adrienn (szerk.): *Nemzet és tudomány Magyarországon a 19. században*. Budapest, 2017. 11–26.

2 Lajtai Mátyás – Varga Bálint (szerk.): *Tény és fikció. Tudomány és művészet a nemzetépítés bűvkörében a 19. századi Magyarországon*. Budapest, 2015.; Hörcher Ferenc – Lajtai Mátyás – Mester Béla (szerk.): *Nemzet, faj, kultúra a hosszú 19. században Magyarországon és Európában*. Budapest, 2016.; Bollók – Szilágyi: *Nemzet és tudomány Magyarországon a 19. században*; *Tudomány a nemzetépítés szolgálatában*. *Korall*, 16. (2015) 62. szám; Varga Bálint (szerk.): *Nationalism & Discourses of Objectivity: The Humanities in Central Europe in the Long Nineteenth Century*. *Hungarian Historical Review*, 5. (2016) 2. szám.

ahogy a független ítéletalkotásért vívott küzdelmeinek esetenkénti stratégiája, eszköztára, változó kifejlése és hatása.”³

A nemzeti tudománnyá avanzsáló történeti tudományok politikai instrumentalizálása, a nemzetállam-építés szolgálatába szegődése agyontárgyalt kérdése a historiográfiának.⁴ Érdemes azonban a problémát újragondolni a történetiség fogalmának fényében. Mi teszi különösen alkalmassá a történeti tudományokat a modern nemzet fogalmának gondolati igazolására, a nemzeti öntudatot alátámasztó szerep maradéktalan betöltésére? Minden bizonnyal Reinhart Koselleck azon megállapítása visz közel bennünket a kérdés megválaszolásához, melyben a német gondolkodó az idő újfajta tapasztalatát hangsúlyozza; ez az, ami a modern történeti tudat alapját, egyúttal a racionális történeti gondolkodás számára az elengedhetetlen előfeltételt is jelenti. „Az idő most már nemcsak minden történet lezajlásának formája, hanem maga is történeti minőséget nyer. A történelem ezentúl nem egyszerűen az időben pereg, hanem egyenesen általa. Az idő így magának a történelemnek az egyik erejévé dinamizálódik. Ez az új tapasztalati formula természetesen a történelem új fogalmát is előfeltételezi, nevezetesen a történelem egyes számú gyűjtőfogalmát [*Kollektivsingular*], amely 1780 előtt hozzárendelt tárgy vagy elé kapcsolt alany nélkül – önmagában vett történelemként – elképzelhetetlen lett volna.”⁵

A történelem ettől fogva adott partikuláris nép vagy közösség saját, mondhatni a maga külön testére szabott egyedi történetének az elbeszélését fogja jelenteni, ami a nemzeti történetírás kizárólagos feladatát képezi. Azért szolgálhat ez a fajta történet-elbeszélés a közösségi, a nemzeti identitás fontos kognitív és érzelmi támaszául, mert azzal, hogy előtérbe helyezi tárgyának időbeliségét, a nemzetet a szükségszerű fejlődés, kifejlés, a valamiből valamivé válás természeti törvényével definiálja. Kulcsár Szabó Ernővel szólva nyugodtan mondhatjuk, hogy ezzel „maga az időbeliség válik az önazonosság individuális – egyik közösséget a másiktól megkülönböztető – mivoltának biztosítékává”.⁶ Az ily módon temporalizált, a történetileg képződő közösségi identitás egyéniesítő fogalmi keretében megragadott, egyébként szerteágazó és zavaros múlt az egyetlen nemzet historikumára szűkülő rendezett, jól áttekinthető múltbeli világot fedi le. A racionális megismerés az időbeliség rendjében megnyilatkozó nemzeti szellemet mint egységet önnön kizárólagos történeti mivoltában fogja fel és teszi a lineáris történetmondás tárgyá-

3 Dávidházi Péter: *Egy nemzeti tudomány születése. Toldy Ferenc és a magyar irodalomtörténet*. Budapest, 2004. 23.

4 A tézis újabb keletű és számottevő empirikus anyagon megoldott historiográfiai bizonyításhoz vö. Berger, Stefan – Conrad, Cristoph: *The Past as History. National Identity and Historical Consciousness in Modern Europe*. Basingstoke, 2015.

5 Koselleck, Reinhart: *Elmúlt jövő. A történeti idők szemantikája*. Ford. Hidas Zoltán. Budapest, 2003. 369–370.

6 Kulcsár Szabó Ernő: A nemzeti tudományok születése – a történetiség jegyében. In: *Uő: Megkülönböztetések. Médium és jelentés az irodalmi modernségben*. Budapest, 2010. 111.

vá. Másként mondva: a történetírás olyan történeti individualitásként képzei maga elé a teljes múltat, amely ebben a nemzeti egyediségben látszik kiteljesedni az idők távlatában.

Döntő jelentősége van ebben a szellemi konstrukcióban a kontinuitásnak, a folytonos időbeli létezés posztulátumának, amit a dolog eredete felől előre haladó mozgás éltet. Ebből fakad az eredet fogalmának kivételesen nagy stratégiai súlya valamely nemzeti történeti elbeszélésben. Az identitásért kezessékedő folytonosságot ez esetben az biztosítja, hogy a nemzet történetiségét, időbeliségét létének az eredete szabja meg: abban rejlik egyediségének a kulcsa és fő biztosítéka, ami előre eldönti, hogy mivé lehet, mi válhat belőle az idők során. Az origó vagy közvetlenül felel a jövő alakulásáért vagy potenciál gyanánt rendelkezik a jövőbeli alakulás iránya és hatalma fölött. Azért is tekinthető egyedinek minden (modern kori) nemzet, mert intim kapcsolata az egyediségét megalapozó origóhoz, keletkezésének ehhez a valamikori (távoli) mitikus pillanatához, töretlennek bizonyul.⁷ A történetiségnek ez a formája *nem* a folytonosan zajló történelem egymást követő, szekvenciálisan érvényesülő pillanataihoz, egyes epizódjaihoz köti a nemzeti „önvalóságot” és önazonosságot, hanem – az alapító mítoszban megfogalmazva – egyetlen, de annál jelentőségteibb történelmi eseményből következik a maga sajátos alakulástörténete; ez teszi egyáltalán lehetővé a nemzetnek a történelmi időben való elhelyezését. Az így és ennek nyomán meggyökeresedő nacionalista meggyőződés szüli a nemzet perennalista, legalábbis primordialista felfogását, amely dominánsnak volt mondható a nacionalizmus és a nemzetállam-építés 19. századi hőskorában.

A modern nemzet ősisége magától értetődő legitimációval szolgál, hiszen az időbeli állandóság megszentelő erejét hívja segítségül a nemzet(állam) jelenbeli elfogadtatása végett. Az adott körülmények között az ókor jelentette akkoriban ennek egyedül elképzelhető hivatkozási pontját: addig a történelmi múltig volt érdemes, addig a pontig lehetett visszavezetni az adott nemzet időben folytonos, tehát történelmi létezését. „A modern nacionalizmus születésének intellektuális kontextusát eredetileg az európai, főleg a francia és a német tudóselit antik világ iránti elragadtatása határozta meg,”⁸ jegyzi meg Patrick J. Geary.

A kulturális nacionalizmus tudományos tudás előállítására és terjesztésére sarkall, amely könnyen magáévá tehetette azt a felfogást, mely szerint a nemzet már a késő antikvitás korában létrehozta önmagát és ettől fogva szüntelenül létezik önnön egyediségében. Ezt a valamikori történelmi pillanatot egy, a távoli múltban megesezt dicsőséges tethhez, emlékezetes eseményhez volt szokás kötni, ahogy az a német „nemzet” megszületésének a historiográfiájában is történt: Arminius az i. sz. 9. században a teutoburgi erdőben

⁷ Uo. 114.

⁸ Geary, Patrick J.: *A nemzetek mítosza. Európa népeinek születése a középkorban*. Ford. Duró Gábor. Budapest, 2014. 29.

legyőzte és elpusztította a római hadvezér, Varus seregét és ezzel megteremtette a német nemzetet.⁹ Így volt ez Magyarországon is, ahol a keletkezőben lévő modern magyar nacionalista eszmerendszer, vele együtt a professzionalizálódó történetírás¹⁰ szintén egy alapító mítosz keretében, arra támaszkodva tette meg a honfoglalást és/vagy az államalapítás aktusát nemzetteremtő egyedi eseménynek. Amikor az eszme- és tudománytörténész arra keres választ, hogy „mi az a *létező* magyar nemzet, mely önnön identitását tételezi, és éppen ennél fogva keresi a történeti folytonosságot és (a »nem azonosságban is«) az azonosságot”,¹¹ akkor azt kell vizsgálnia, hogy milyen múltbeli esemény (emléke) áll ezen nemzetteremtő szellemi aktus rendelkezésére, és mikor hogyan változik az esemény státusza a nacionalizmus aktuális igényeitől függően.

Ilyen vizsgálatot végzett Szűcs Jenő is, amikor regisztrálta a honfoglalásnak, valamint az István király által véghez vitt államalapításnak, mint origónak a kivételes szerepét a 19. század végi nacionalista történeti diskurzusban. Egy nemzeti történet kezdetének a megtalálása, helyesebben a kezdet többé-kevésbé önkényes kijelölése a végpont felől visszatekintve határoz a történelem időbeli kereteiről. Valójában mindig is ez történik a történeti kutatómunkában, így nincs a dologban túl sok újdonság.¹² Különösen nagy nehézségekkel nézett szembe a modern nemzetnek leginkább megfelelő identitáskonstrukció történeti érvekkel való alátámasztása során a kiegyezés korabeli magyar nacionalizmus. Hiszen ezúttal „nem egy meglévő nyelvi-kulturális képlet valósága, hanem egy historizált »államnemzet« fikciója szorult történelmi igazolásra”.¹³ A dolog maga könnyen érthető: a korabeli nyelvi-kulturális-etnikai tarkaság közepette a magyar nemzet etnogenezisének a történetisége (mármint időbeli folytonossága, az akkori mához vezető egyedisége) nem szolgálhatott kellő kiindulóponttal a nemzet történeti állandóságának eszmei kívánalmához; de a hun-magyar rokonság (leszármazás) addigi mitológiáját hatálytalanító, a finn-magyar rokonságot bizonyító tudományos tétel sem ennek a történeti nemzetfogalomnak játszott a kezére.¹⁴ Ugyanakkor mégis létezett, ha nem is mindent kielégítő módon a dinasztikus állami történelmi folytonosság ténye és tudata, amely adott azért némi alapot a huzamosan fennálló nemzeti önazonosság elvi tételezésére.

9 Uo. 33.

10 Vö. Gyáni Gábor: Professzionalizáció és nemzeti öntudat. A Századok első évei. *Századok*, 150. (2016) 5: 1103–1116.

11 Szűcs Jenő: Történeti „eredet”-kérdések és nemzeti tudat. In: Uő: *A magyar nemzeti tudat kialakulása*. Szerk.: Zimonyi István. Budapest, 1997. 347.

12 Danto, Arthur C.: *Analytical Philosophy of History*. Cambridge, 1965. 245–256.; Berkhofer, Robert F., Jr.: *Beyond the Great Story. History as Text and Discourse*. Cambridge, Mass., 1995. 120–125.

13 Szűcs: Történeti „eredet”-kérdések, 339.

14 Pusztay János: *Az „ugor-török háború” után*. Budapest, 1977.

Vessük most pillantásunkat azokra az egymást követő korabeli történetírói erőfeszítésekre, amelyek az origó kutatásának lázában égve igyekeztek megalkotni az időben állandónak elképzelt magyar történeti mesterelbeszélést. Kezdetben a honfoglalás eseménye jelentette ehhez a leginkább megfelelő kiindulópontot, amiből eredeztetni lehetett a magyar nemzet évszázadokon átívelő történetét. A kiegyezés idején munkálkodó történészek egyik csoportja határozottan vallotta, hogy a honfoglalással egy időben a magyarok már kész nemzetet alkottak és e minőségükben szállták meg a Kárpát-medencét. Az ősmagyarok nemzeti mibenléte, állította Fraknói Vilmos, független volt attól, hogy milyen civilizációs szinten állt ez a nép, akár kulturális téren (az írásbeliség kérdése), akár a politikai szerveződést tekintve. A nemzetként való létezés e posztulátuma nem tisztázta ugyanakkor, hogy mitől nemzet az akkori magyar törzsszövetség. Ez a fogalmi konstrukció így nem többre, arra szolgált csupán, hogy megtagadja a nemzeti minősítést a honfoglalás során a Kárpát-medencében talált és az ide behatoló magyarok által alávetett szlávoktól és románoktól (vlachoktól).¹⁵ A civilizációs misszióval felruházott honfoglalás ekként megalkotott fogalma a felsőbbrendű (magyar) nép vitathatatlan jogát igazolta (volna), ami arra képesíti őt, hogy minden további nélkül alávehesse a maga hatalmának a nála alacsonyabb civilizációs szinten álló itt talált népeket. Hiszen, fejtette ki Fraknói, az akkor meghódított nem magyar népek, akik azelőtt is már a Kárpát-medence lakói voltak, hogy a magyarok ideértek volna, teljes mértékben nélkülözték a magasabb rendű, a nemzeti létformát, mert nem voltak többek törzseknél.

Így kerekedett ki végül a korabeli primordialista magyar nemzetfelfogást perennialistává „fejlesztő” történészek kezén az a történeti felfogás, mely szerint a magyarok nemzeti mivolta már akkor kétségtelen tény volt, amikor még nem is alkottak államot. Az valójában csak a honfoglalást követő első évszázad vége felé csupán, Géza fejedelem és kivált István (Szent István) király jóvoltából történt meg. Egyszóval: az etnogenezis szempontjából kivételesen nagy történelmi jelentőségű eseményként állhatott a honfoglalás a magyar nemzeti történelem kezdetén, ahonnan elindulhatott a folytonos nemzeti történelem teljes eseménysora.

A magyar történészek egy másik csoportja, jó néhány évtizeddel később, a századforduló idején végül szakított az etnogenezis fonalára felfűzni kívánt nemzeti történeti képpel, hogy az államalapítás aktusával helyettesítse ezt az addig alapító mítoszként tisztelt jeles történelmi eseményt. Acsády Ignác nézete szerint attól az időtől alkottak a magyarok nemzetet, amióta saját állammal is bírtak, ami viszont Szent István uralkodásához köthető.¹⁶ Ennek az utóbbi értelmezésnek a fényében a nemzet nem holmi természeti létezőként kelt semmiből életre, a primordializmus eszményei szerint való entitás, hanem olyan történeti képződmény, amely az adott időben megnyilatkozó ha-

15 Frankl [Fraknói] Vilmos: *A magyar nemzet története*. Budapest, 1872–1873. I. 4, 8, 18.

16 Acsády Ignác: *A magyar birodalom története. I. kötet*. Budapest, 1903. Passim.

talmi akarat eredménye. Ez pedig nem a honfoglalást tünteti ki a nemzet-teremtés, a nemzet keletkeztetésének a dicsőségével, hiszen a magyarság akkor még csupán nép volt, nem pedig nemzet.

Ahogy Szűcs Jenő kimutatta, az utóbbi felfogás lett később a nemzeti történeti vezérszólam, amely hosszú időre megszabta a magyar nemzet mint folytonosan létező történelmi entitás origójának a helyét a távoli múltban. Egyesek időnként visszatértek ugyan a honfoglaláshoz, mint a magyar nemzeti mesterelbeszélés mitikus indító eseményéhez, a nemzetiesített múlt kulcsjelentőségű személyisége azonban többnyire már Szent István volt. Sinkó Katalin meglátása szerint „Szent István alakja [...] inkább a birodalmi (vagy az állam által mintegy felülről épített) nacionalizmus szimbóluma, míg Árpád az úgynevezett risorgimento-nacionalizmus kifejezője”, és ennek a két történelmi figurának a funkcionális helye a korabeli magyar történeti tudat „bizonyos polaritását, kettős karakterét is kifejezi”.¹⁷ Jóllehet Sinkó Katalin szerint Szent István korábban, Árpád vezér pedig az 1890-es éveket követően dominált a nemzeti történeti mitológiában.¹⁸ Sinkó Katalin nem a szorosan vett történetírói reprezentáció anyaga alapján, hanem annak a populáris történetfelfogásnak a regiszterében kutakodva tette ezt a megállapítását, ami valóban ez irányba hajlott (ld., egyebek közt, a Feszty-féle, a millennium idejéből való körképet).¹⁹

A rendszerint pongyola szó- és fogalomhasználat nyomán nem kopott ki azonban a történeti diskurzusból a magyar nemzet szüntelen jelenlétének a sugalmazása akár még a honfoglalást közvetlenül követő időszak vonatkozásában sem. A lehetséges példák sorából hadd utaljak a méltán nevezetes Hóman–Szekfű-féle magyar történet egyetlen szöveg helyére, ami a Hóman Bálint által írt első kötetből való. „Az új hazában idegen népek közé ékelt *magyar nemzet* [kiemelés tőlem – Gy. G.] fiai nyolc évtizeden át álltak harcban Európa népeivel.”²⁰

S miközben Szűcs Jenő az 1970-es és 1980-as években heroikus erőfeszítéseket tett ennek a nacionalista ihletésű történet szemléleti hagyománynak a dekonstrukciójára és kritikai tudatosítására, aközben még néhány évtizede is akad történész híve a perennalista nemzetfelfogásnak. Kristó Gyula például a középkor világába helyezte vissza az „államnemzeti” fejlődés történetiségének a kezdő időpontját, mondván: „Magyarországon a 13. század utolsó harmadában megjelent az érzelmi elemekkel telített haza (*patria*) fogalma, s ezzel teljessé vált a középkori nemzet ismérveinek az európai forrásanyag alapján megismert köre.”²¹ Majd hozzáfűzte: „a magyar nemzet alapvetését a 13. század első évtizedében a keresztény magyarok gestájának ismeretlen szerzője és

17 Sinkó Katalin: Árpád kontra Szent István. *Janus*, 6. (1989) 1: 51.

18 Uo. 43.

19 Vö. Kovács Ákos: *Két körkép*. Budapest, 1997. 27–104.

20 Hóman Bálint: *Magyar történet* I. kötet. (6. kiad.) Budapest, 1939. 151. Kétségtávol a kalandozások koráról beszél a szerző e helyen.

21 Kristó Gyula: *A magyar nemzet megszületése*. Budapest, 1998. 173.

döntően Anonymus végezte el.”²² Végül kategorikusan kijelentette: „Nagyon fontos hangoztatni, hogy magyar földön a nemzeti gondolat szintén állam-nemzeti alapokon indult el.”²³ Igaz, ismerte el ő is, nem ez lett később a magyar történelem döntő eszmei momentuma. Kristó e megállapításával azt a medievisztika nemzetközi szakirodalmában széles körben ható, Marc Bloch által is vallott,²⁴ meggyőződést tette magáévá, amely a nemzet folytonosságának időbeli beágyazottságára vonatkozik, és ami szögesen szemben áll a konstruktivista nemzetfelfogás álláspontjával, mely szerint a nemzet újkori, legfőbb kora újkori képződmény.

Nem célunk, hogy aprólékosan nyomon kövessük a honfoglalás és/vagy a Szent István-i államalapítás eseményének időben folyton módosuló történeti-történetírói státuszát.²⁵ Annyit azonban kijelenthetünk: az origó pontos megválasztása közvetlenül függ a történészre ható eszmei befolyásoktól. Az origóval kapcsolatos tudományos felfogás „ideológiai hídként” szolgál, ami ahhoz járul hozzá, hogy a jelen kapcsolódhasson saját régmúltjához.²⁶ A probléma mondhatni paradigmátikus jelentőséggel bír a tudományos alapokon nyugvó nemzeti történetiszemlélet szempontjából, amihez számos további szemléleti elem is hozzáadódik.

Ebbe a teremtet szellemi munkába nyújt bepillantást a mostani szöveggyűjtemény, amely a humaniorák és a filozófia berkein belül a 19. század során élénk tudományteremtés és fogalmi alapvetés szöveges dokumentumai-ból válogat. A szöveggyűjtemény célja kettős: egyrészt igyekszik tükröt tartani az érintett tudományok mai művelői számára saját tudományuk történeti előfeltevései elé, mely posztulátumok némelyike napjainkban is reflektálatlanul érvényesíti a befolyását a napi tudományos gyakorlatban. Másrészt az egyetemi oktatásban is haszonnal forgatható tudománytörténeti ismeretanyagot szeretnénk közkézre bocsátani. Ez segíthet abban, hogy az új tudományelméleti kérdésfelvetések ne a légtérben lebegve, hanem történetileg jól meghatározható gondolati kontextusokba ágyazódva nyerjenek értelmet. A szöveggyűjtemény annak a *Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alap* finanszírozását élvező multidiszciplináris kutatómunkának a keretében készült, amely a kulturális nacionalizmus 19. századi hazai historikumának a feltárását tűzte célul maga elé, különös tekintettel a tudományos megismerés e téren játszott felbecsülhetetlenül nagy szerepére.

22 Uo. 173–174.

23 Uo. 175.

24 Vö. Lajtai L. László: *Trendek és elméletek a nemzet- és nacionalizmus kutatásban – Vázlatos kutatástörténeti áttekintés. Pro Minoritate* (2015) ősz: 133.

25 Részletes historiográfiai leírással szolgál róla: Romsics Ignác: *A múlt arcai. Történelem, emlékezet, politika*. Budapest, 2015. 19–124.

26 Az „ideológiai híd” metaforát Szűcs Jenőtől kölcsönöztem. Szűcs: *Történeti „eredet”-kérdések*, 339. és passim.

JOHN HUTCHINSON

Kulturális nacionalizmus¹

Bevezetés

Jelentős mennyiségű szakirodalom foglalkozik az általam politikai nacionalizmusnak nevezett jelenséggel, tehát azokkal a vállalkozásokkal, amelyek az önálló nemzetállam megteremtését tűzték ki célul. Tanulmányom központi állítása, hogy figyelmet kell szentelnünk a kulturális nacionalista mozgalmaknak is, melyek elsődleges célja a nemzeti közösségek megteremtése. Ezek a mozgalmak historizáló értelmiségiektől² erednek, és a politikai nacionalizmust jellemzően megelőzik vagy kísérik, etnotörténeti „újjaszületés”³ formáját öltik, és a nemzeti nyelvet és irodalmat, a művészeteket, a különböző oktatási tevékenységeket és gazdasági önszegélyezést népszerűsítik. A kulturális nacionalizmust gyakran bírálják mint politika-helyettesítőt, mint társadalmi értelemben véve reakciós és átmeneti jelenséget, amely visszaszorul a függetlenség kivívását követően. Ez a hozzáállás azonban félreértelmezi a hasonló mozgalmak céljait és fontosságát. Van politikai hatásuk, ugyanakkor inkább morális, mint politikai közösség kialakítására törekednek. Az „újjaszületés” kifejezést használják, de társadalmi és politikai újítást hirdetnek. Habár engednek az államépítésre koncentráló mozgalmaknak, újra és újra feltűnnek a függetlenség megszerzését követően is, hogy megpróbálják újfogalmazni a politikai közösségek identitását.

1 John Hutchinson (1949–) brit történész-szociológus a London School of Economics and Political Science-en a nacionalizmus elméletét és történetét tanítja. Anthony D. Smith mellett a nacionalizmuselmélet etnoszimbolista iskolája vezető alakjának számít. Munkásságának fő fókuszsa a kulturális nacionalizmus, az ír nacionalizmus története, illetve a nacionalizmus és a háború kapcsolata. (A szerk.)

A tanulmány eredeti megjelenési helye: John Hutchinson: Cultural Nationalism. In: John Breuilly (ed.): *The Oxford Handbook of the History of Nationalism*. Oxford, 2013. 76–94.

2 Historizmus alatt a világot annak keletkezése által megérteni kívánó eszmét értek. A történelem valláspótlék-jelleget ölt.

3 Az eredeti szövegben szereplő revival szót magyarra az itt szinonimaként használt nemzeti újjaszületés, illetve nemzetébresztés szavakkal fordítottuk. (A szerk.)

Az ideák világa és a kulturális nacionalizmus gyakorlata

Miként határozhatjuk meg a kulturális nacionalizmus fogalmát? A gyakorlatban gyakran nehéz megkülönböztetni a politikai és kulturális nacionalizmusokat. Kulturális nacionalisták gyakran vesznek részt politikai, sőt akár lázadó tevékenységekben, és nacionalisták, akik a politikai függetlenségért szállnak síkra, gyakran támasztják alá követeléseiket olyan érvekkel, melyekben nemzetük ősi és egyedi kultúrájára hivatkoznak, amit idegen uralom fenyeget. Számos kulturális nacionalista tekinti elengedhetetlennek a független államiséget a nemzet identitásának megvédéséhez, például olyan oktatási rendszer kiépítésével, amely az állampolgárokat anyanyelvükön tanítja, és megismerteti történelmükkel. Mindemellett én azt állítom, hogy a kulturális és a politikai nacionalizmusok különböző forrásból erednek, az előbbi a nemzettel mint morális közösséggel, annak tartalmával és identitásával foglalkozik.

Előzőleg különbséget tettem a kulturális nacionalizmus – melyet áthat a nemzet mint történelmi közösség – *organikus*, romantikus felfogása, illetve a politikai nacionalizmus között, mely egy felvilágosult, *voluntarista* nemzet-felfogásból ered. Ennek értelmében a nemzet egy politikailag autonóm akaratközösség, mely egyenlő polgárok racionális döntéshozatalán alapul, ami egy területi állam mechanizmusai révén jut érvényre.⁴ Ez a megkülönböztetés azonban túl leegyszerűsítő. Mindkét típusú nacionalizmus támogatta ugyanis a civil társadalom kialakulását, egy művelt polgárság megteremtését, amely a sokszínű nyilvánosságban részt vehet tekintet nélkül társadalmi, gazdasági és felekezeti helyzetére. Minden nacionalista történelmileg meghatározott entitásként kezeli a nemzetet, melyet az emberi akarat formáz.⁵ Kulturális nacionalista értelmiségiek sokszor úgy tekintenek magukra, mint akik autentikusan adnak hangot a kollektív történelmi tudatnak, máskor azonban olyan *bölcsekként* jelennek meg, akik új nemzeteket hoznak létre. A kulturális és politikai nacionalizmus közötti választóvonalat prioritásuk vonja meg: az erős közösség vagy az erős területi állam megteremtése élvez-e elsőbbséget. Számos kulturális nacionalista újjászületés öltött testet vallási reformmozgalmakból vagy azokkal szoros együttműködésben, megkísérelve a hagyományos hitrendszerek és a haladás szellemének összeegyeztetését. Mindez természetesen nem jelenti azt, mint a későbbiekben is látni fogjuk, hogy az identitásépítő tevékenységek szükségszerűen elválának a politikaiaktól.

Különbséget kellene-e tennünk a kulturális nacionalizmus és olyan etnikai újjászületést hirdető programok között, melyek jelentősen megelőzik a modern kort? Sok etnokulturális újjászületést láthatunk a történelem folya-

4 Hutchinson, John: *The Dynamics of Cultural Nationalism. The Gaelic Revival and the Creation of the Irish Nation State*. London, 1987. 5. fejezet.

5 Zimmer, Oliver: Boundary Mechanisms and Symbolic Resources: Towards a Process-Oriented Approach to National Identity. *Nations and Nationalism*, 9. (2003) 2: 73–93.

mán.⁶ A reneszánsz és a kora újkori Európában a római történész Tacitus hatása alatt alkotó humanisták népeik „nemzeti” származását azon életerős bárbar népekből (gallok, gótok, belgák és a germán törzsek) vezették le, melyek harcoltak a rómaiak ellen; ezek a gondolatok a születő köztársasági eszme felé mutatnak. Ehhez hasonló eredetmítoszok, összekapcsolva a „kiválasztott nép” vallásos fogalmával, a 17. század vallásháborúi idején is léteztek: a spanyol Habsburgok elleni németalföldi felkelés során a hollandok őseikként a batávokra hivatkoztak. A 17. századra a „nemzetkarakterológia” antropológiai taxonómiái Európa nagy részén elterjedté váltak.⁷

Ugyanakkor a 18. század végére az ezekhez hasonló identitáskonstrukciók meglehetősen új *politikai* dinamizmussal gazdagodtak, egyesítve a neoklasszicista és a preromantikus európai szellemi irányzatokat. Mindebből egy policentrikus *Weltanschauung* kristályosodott ki, mely egy panteista világegyetemképet vizionált. Ebben minden természeti entitást egy-egy individualizáló erő mozgat, önmaguk realizálására indítva őket. A nemzet, egy primordiális, kulturális és területiális entitás, egyike volt ezen életerőknek, melyen keresztül az egyének mint morális és racionális lények kifejlesztették eredeti önmagukat. Az irányzat egyik befolyásos képviselője volt Johann Gottfried von Herder német filozófus, aki szerint az emberiség alapvetően sokféle, illetve a világ előrehaladását a nemzetek közötti kölcsönös interakciók eredményeként értékelte, melyhez minden nemzet a maga egyedi módján járul hozzá.⁸

Ez a vízió forradalmi következményekkel bírt. Azok az ideológiai mozgalmak, amelyeket inspirált, eltávolodtak elődeiktől azzal, hogy az „újászületés” és a „megújulás” fogalmain keresztül addig ismeretlen, immár a népet középpontba helyező társadalmi és politikai átalakulást kerestek. Az 1780 utáni évtizedekben Európa-szerte kulturális társaságok alakultak: az Orosz Akadémia (1783), az Ír Királyi Akadémia (1785), a Királyi Cseh Tudós Társaság (1784), a walesi *Eisteddfod* (1789),⁹ a Magyar Nemzeti Múzeum (1807)¹⁰ vagy a Finn Irodalmi Társaság (1831). Ilyen kezdetek után alakították ki történészek, filológusok és művészek a 19. században az akadémiák, irodalmi és nyelvészeti társaságok, színházak és kiadók, kórusok és atlétikai egyesületek hálózatát, hogy felvirágoztassák nemzeteiket. Hasonló jelenségek jelentek meg Európán kívül is, Indiában az 1870-es évek közepén, Kínában az 1890-es

6 Armstrong, John: *Nations Before Nationalism*. Chapel Hill, NC, 1993.

7 Leerssen, Joep: *National Thought in Europe. A Cultural History*. Amsterdam, 2006. 25–70. A kora újkorra lásd: Peter Burke: *Nationalisms and Vernaculars, 1500–1800*. In: Breuilly, John (szerk.): *The Oxford Handbook of the History of Nationalism*. Oxford University Press, Oxford, 2013. 21–35.

8 Herderről a legjobb szakirodalom: Barnard, F. M.: *Herder on Nationality, Humanity and History*. Montreal–Kingston, 2003.

9 Az eisteddfod középkori eredetű walesi dalnoktalálkozó. 1789-ben tartottak először a közönség számára teljesen nyilvános eisteddfodot, ami a walesi nemzeti újászületés nyitányát jelentette. (A szerk.)

10 A Magyar Nemzeti Múzeum 1802-ben magánkezdeményezésként jött létre, 1807-ben pedig nemzeti tulajdonba került. (A szerk.)

években, az arab Közel-Keleten pedig az 1920-as években. Egy történész ezen újjászületési mozgalmak különböző állomásait a következőképpen írta le: a nemzet azonosítása, időbeli és térbeli kimunkálása, állandó képviselő szervezetek alakítása (kulturális és politikai), és végül a nép bevonása.¹¹

A következőkben az újjászületés-eszmékkel és gyakorlatukkal foglalkozom, transznacionális és nemzeti kontextusban. Ezen eszmék kötelezettségként írták elő minden „nemzeti” kultúra visszaszerzését és fenntartását, mivel akár egyetlen kultúra elvesztése is az egész emberiség vesztesége volna. A történelem az emberiség tanítójává és a társadalmi megújulás forrásává lépett elő. Ezek az értelmiségiek megerősítették és kiterjesztették a területhez kötött hazával való azonosulást, melyre szakrális energiák gyűjtőmedencéjeként tekintettek. A kultúrákat népnyelvivé tették, hogy megteremthessék azokat a közös értékeket, amelyek egyesíthetik a szociálisan heterogén népet. A nemzeti közösséget átpolitizálták, azt állítva, hogy azt áthatja egy veleszületett aktivizmus. Az újjászületés-eszme céljai és gyakorlatai magukba foglalták a kulturális maradványok „megmentését” és azok felhasználását egy megújító vízió és program kialakításakor. Továbbá magukban hordozták a nemzeti közösségek kialakítását azáltal, hogy a közösség minden tagját történetileg hiteles érzelmekben és gyakorlatokban egyesítették.

Az emberiség nemzeti értelmezése

A korai nemzetébresztési mozgalmak egyszerre voltak transznacionálisak és nemzetiek. Eredeti európai nagyvárosi központjaikból, Londonból, Párizsból, Berlinből, Amszterdamból, Koppenhágából világszerte elterjedtek. Az emberiség családfájának etnokulturális elven alapuló képzete tudósok és gondolkodók nemzetközi hálózatát hívta életre, hogy újra felfedezzék és rögzítsék a világ népeinek legtávolabbi eredetét és kapcsolataikat, a jelen jobb megértése érdekében, ezáltal ösztönözve a régészet, a filológia, a néprajz és az összehasonlító vallási vizsgálódások felfutását. A jelentős eredmények egyike volt brit orientalisták „felfedezése” Kalkuttában az 1780-as években, Sir William Jones és Henry Colebrooke vezetésével. Leírtak egy hindu árja szanszkrit civilizációt, amely a Krisztus előtti második évezredtől kezdve fejlődött Észak-Indiában, és amelyet a kutatók az emberiség eredeti civilizációjának tartottak.¹² Jones feltételezése, hogy a szanszkrit volt Európa anyanyelve, „tudományos” státuszt nyert Franz Bopp indoeurópai nyelvkategorizálásában 1816-ban. Ezek az elképzelések fogékony közönségre találva hosszú távú következményekkel jártak.

11 Argyle, W. J.: Size and Scale as Factors in the Development of Nationalist Movements. In: Smith, Anthony D. (szerk.): *Nationalist Movements*. London, 1976. 31–53.

12 Schwab, Raymond: *The Oriental Renaissance. Europe's Rediscovery of India and the East 1680–1880*. New York, 1984. 51.

Először is aláásták az Európán belüli, illetve Európa és a világ többi része közötti uralkodó hierarchiákat. Európán belül a presztízs korábban elsősorban az egyes uralkodók és népek bibliai vagy görög-római kapcsolódásán alapult. Jones felfedezését a Schlegel fivérek¹³ az európai népek ázsiai eredetként értelmezték, akik egymást követő hullámokban (görögök, rómaiak, kelták, germánok és szlávok) érkeztek a kontinensre.¹⁴ A német romantikusok, hivatkozva a „pogány” árájktól való közvetlen leszármazásukra, megakarták szerezni a korabeli Európa kulturális vezetőjének szerepét Franciaországtól, mely Napóleon uralkodása alatt az új római impériumként akarta magát legitimálni. Az Európán kívüli civilizációk „újrafelfedezése” aláasta azt a birodalomépítő jogalapot, amely a meghódított népeket elmaradott barbárokként állította be, és igazolta az antikolonialista nacionalistákat, akik az emberiség alapító civilizációjának örököseiként követeltek népeknek szabadságot. Az egyiptomi nacionalistákat a fáraói öröksükből eredő büszkeség inspirálta, miután brit és francia régészek 1922-ben felfedezték Tutanhamon sírját.

A második hatás a modern tudományos erőforrások mozgása volt a fejlettebb európai kultúrákból a perifériák felé. Ez a mozgás az elmaradott területek értelmiségének képzését jelentette, akik megalkották saját történelmüket és kultúrájukat. A francia állampolgári vagy politikai modellel szemben német értelmiségek a nemzet etnikai modelljét alkották meg. Ezzel a romantikus nacionalizmus központjává tették hazájukat, gondolkodói és egyetemei inspirációt adtak az Európa állam nélküli nemzeteihez tartozó értelmiségieknek, Finnországtól a szlovák területekig. A legtöbb korai orosz nacionalista német területen tanult. A kelta múltjukkal foglalkozó francia és német tudósok aktívan közreműködtek a gael kultúra tudományos kutatásának felélésztésében Írországból, a kelta kultúra utolsó bástyájában.

Az etnikai vagy kulturális hovatartozás érzése vezette a romantikus értelmiségieket arra, hogy részt vegyenek a nemzetek „újjaélesztéséért” vívott kulturális és politikai küzdelemben. A görög örökségből eredő összetartozás érzése az európai értelmiségiek együttműködését eredményezte, igyekeztek mozgósítani a közvéleményt Görögország Oszmán Birodalommal szembeni szabadságharcának támogatására, az európai szabadság keleti despotizmussal szembeni küzdelmeként ábrázolva a konfliktust. Miután a nacionalista hazafi, Giuseppe Mazzini megalapította az Ifjú Itália mozgalmat 1831-ben, nemzetközi szervezeteket hívott életre, amelyek Európa minden nagyobb nemzetének a megújulását és szabadságát sürgették.

Végül, az egyetemes civilizáció azon értelmezése, mely szerint ez a nemzeti kultúrák terméke volna, amelyben minden egyes nemzet különleges sze-

13 A filológus-irodalomtörténész August Wilhelm Schlegel (1767–1845) és Friedrich Schlegel (1772–1829). (*A szerk.*)

14 Poliakov, Léon: *The Aryan Myth. A History of Racist and Nationalist Ideas in Europe*. New York, 1977. 198.

repet játszik, igazolta a kultúrák közötti cserekapcsolatokat. A nacionalisták így állíthatták, hogy bár adott pillanatban saját nemzetük talán elmaradott, egykor a nemzetek tanítója volt, tehát a fejlettebbtől való kölcsönzés nem más, mint az örökség visszaszerzése. Ez a perspektíva bátorította az Európán kívüli független államok nacionalistáit is, például Japánban, az Oszmán Birodalomban és Kínában, hogy világszerte keressenek modelleket, amelyek alapján átszervezhetik társadalmaikat, hogy ellenállhassanak az európai birodalmak által támasztott kihívásnak.

Történelem és nemzeti küldetés

Az etnokulturális újjászületési mozgalom a történelem új vízióját kínálta, melyben a legfőbb hatalmat már nem Istentől (vagy képviselőitől), hanem a néptől és mítoszaitól eredeztették. A vallás helyébe a történelem lépett a kollektív identitás és sors iránytűjeként. Történészek, mint a francia Jules Michelet, a cseh František Palacký, az ukrán Mihajlo Hruszevszkij vagy a román Nicolae Iorga a nemzet megtestesítőivé váltak. Szükségszerű lett a nemzet történelmének felfedezése annak minden megjelenési formájában. Ez ahhoz vezetett, hogy a korábbi, sokszínű múltképeket új elképzelések és szerepmodellek, mindenekelőtt a versengést inspiráló aranykor képzelete váltotta fel.

Mivel a dokumentált történelem nagyrészt az elitek története volt, a romantika az eredettudományok robbanásszerű előretörését generálta, egyebek mellett a filológiáét, a régészetét, a néprajzét és a topográfiáét, hogy felszínre hozzák a nép múltbeli életét. A történészek írásaik, akadémiák és múzeumok által nyújtott lehetőségeken keresztül igyekeztek helyreállítani a nemzeti örökség minden vetületét, illetve egyedi, ősi civilizációként bemutatni azt, hogy sikeresen megvédhessék eredményeit az idegen becsmérőlőktől. A történészek megpróbálták meghatározni a múlt rejtett értelmét, a történelmet kiszélesítették, elmélyítették és rendszerezték annak érdekében, hogy a múlt a nyilvánvaló diszkontinuitások ellenére irányt szabhasson a jelennek, és segítsen döntések meghozásában és szerepmodellek kialakításában.

Komoly érdeklődés övezte az eredetet, az aranykort és a hanyatlás korszakát, melyekből a nacionalisták ötleteket meríthettek a nemzet megújításához. A kollektív eredet keresése során a romantikusok a nép legkorábbi felbukkanására figyeltek, amikor ősi vonásaik a legvilágosabban megmutatkoztak. Henrik Wergeland norvég költő 1834-ben híres, *Az ősök dicsérete* című beszédében kijelentette, hogy Snorri óészaki sagái, melyeket a 18. század végén fordítottak, „a norvég nemesség kiváltságglevele a nemzetek között”.¹⁵ Az aranykor egy olyan korszak volt, amelyben a nemzet kreatív génusza virág-

15 Sørensen, Øystein: The Development of a Norwegian National Identity during the Nineteenth Century. In: Sørensen, Øystein (szerk.): *Nordic Paths to National Identity in the Nineteenth Cen-*

zott, és amelyben az emberi tapasztalás minden dimenziója (vallási, tudományos, művészi, katonai és gazdasági) harmóniában létezett egymással, amikor a nemzet aktív kapcsolatban állt más nagy központokkal, és az emberi civilizációhoz tartósan hozzájárult. Késő 19. századi indiai nacionalisták a demokratikus árja civilizációt idézték fel, amely állítólag a világ két kiemelkedő kulturális központját, Görögországot és Perzsiát stimulálta, és amely tagadta a természettől fogva létező határokat a nemek, kasztok vagy a vallási és világi oktatás között.¹⁶

A történeti „emlékezet” a nemzeti újjászületés gondolatát a dekadens jelennel való különböző összehasonlítások révén stimulálta. Az aranykor ösztönzést adott egy feltörekvő generációnak, amely visszatérve annak energiáihoz, a hagyomány bénultságát lerázhatja magáról, és újjáalkothatja politikailag önálló és önmagára támaszkodó társadalmát, és példaként állhat a világ elé. Ilyen magaslatról nézve a hanyatlás korszakai, sőt akár a katasztrófák is tanulságokkal szolgálhattak. A szerbek hasonló módon emlékeztek meg 1389-es vereségükről Koszovónál és az azt követő török uralomról, mint a görögök, akik Konstantinápoly 1453-as elfoglalását olyan katasztrófaként értékelték, melyet külső árulás és belső gyengeség kombinációja eredményezett.

A történészek lettek a kollektív identitás térképészei, de a kulturális nacionalisták számára a múltnak élő tapasztalattá is kellett válnia. A megemlékező ünnepségek, gyakran történelmi emlékhelyek köré szervezve, a legtöbb nacionalista mozgalom számára központi fontosságúak lettek, és a cselekvésre felhívás eszközeiként funkcionáltak. Azáltal, hogy egy ősi és önmagát megújító kollektivitásból eredeztették magukat, amely túlélte számos veszedelmet, egy új, művelt középosztály biztossá vált abban, hogy képes uralni egy olyan világot, amely forradalmi változásokon megy keresztül, és ez a tudat hősi áldozatra ösztönözte őket. Egy olyan nemzet tagjaként jelentek meg a modern világban, melynek hőskora hozzájárult az emberiség kultúrájához. Egy olyan generáció tagjaként találták meg saját, különleges küldetésüket, amely helyreállíthatja a nagyszerű múlthoz kapcsoló láncszemeket, ezáltal megújítva a nemzet történelmi sorsát.

A haza megalkotása

Habár a történelem folyamán különböző etnikai csoportok tekintették magukat „ősi jogon” egy adott területhez kötődőnek, a romantika felerősítette, kiterjesztette és beágyazta ezt a hovatartozás-érzést, amikor a nemzeti terület védelmének és visszaszerzésének a gondolatát szent kötelességként tárgyalta.

turey. Oslo, 1994. 26–29. Az idézet Snorri Sturluson (1179–1241) izlandi költő és politikus *Prózaí Edda* című művére vonatkozik. (A szerk.)

16 Heimsath, C. H. *Indian Nationalism and Hindu Social Reform*. Princeton, NJ, 1964. 6. fejezet.

Mindez egyfajta elhivatottságot keltett a gyökértelen városi ifjúságban, amely a vidéket inkább spirituális erőforrásként, mint megélhetést biztosító lakóhelyként látta.

A nemzetébresztők, panteista jelleggel, a területhez kapcsolt hazára a morális víziók és ősi energiák raktáraként tekintettek. Szerintük minden nemzet hazája egyedi tulajdonságokkal rendelkezett, melyek egységeset kölcsönöztek a közösségeknek. A skandinávok és a kanadaiak a sarki puszták sötét-ségét és egyszerűségét ünnepelték, mely népeiket belső miszticizmussal hatotta át, a svájciak pedig az Alpok zordságát, mely köztársaságuk szabadságát védi.¹⁷

A kollektív személyiség „helyreállítása” részeként városi értelmiségiek kulturális felfedezőutakat tettek, hogy rögzíthessék lakóhelyük és az ott élők különös ismertetőjegyeit. Mindez térben kiterjesztette a haza fogalmát, kiegészítette az életről alkotott képüket a földeken dolgozó közösségek tevékenységének megismerésén keresztül, és történetileg elmélyítette a kapcsolódás érzését, ahogyan felfedezték a múlt földbe ágyazott, különböző rétegeit. A 19. századi Dániában a lúra és az aranykürt (fúvós hangszerek) régészeti feltárása, a napszeker és a sírdombok (temetkezési halmok) az ősi népi kultúra fontos szimbólumaivá váltak.¹⁸

Ezek a folyamatok elhagyatott területek váratlan „felfedezéséhez” vezettek, melyek időnként természetes szépségükkel, máskor kulturális jelentőségükkel keltettek érdeklődést, „vadságuk” és „rejtettségük” miatt misztikussá és a nemzet lelkének megszentelt gyűjtőmedencéivé váltak. A költő William Wordsworth és a festő J. M. W. Turner az angliai Lake Districtet egyedülálló morális vízióként ábrázolta, a zenész és régiséggyűjtő George Petrie és a költő W. B. Yeats Nyugat-Írországot dicsérte, míg Bedřich Smetana és Antonín Dvořák zeneszerzők a csehországi erdőket. A nemzet festői gyönyörűségét bemutató alkotások hozzájárultak a nemzeti turizmus fellendüléséhez, mely a kialakulóban lévő középosztály köreiben jelent meg.

Ezek a régiók a nemzet erődítményeivé váltak, ahová különböző csoportok, különösen az elidegenedett városi művelt középosztály vissza tudott vonulni, hogy elkerülje az idegen értékek beolvasztó erejét, illetve hogy erkölcsében regenerálódhasson, ezáltal pedig kialakult kötődése a területhez. Zarándokhelyek jöttek létre, melyek révén különböző régiókból származó fiatal nacionalisták találtak rá egy közös nemzeti identitásra: évfordulós ünnepségeket tartottak, oktatási intézményeket hoztak létre, illetve esetenként még településeket is alapítottak, mint például a cionista kibucokat Palesztinában. Ezeknek a régióknak a megvédésére az idegen kulturális vagy politikai

17 Kaufmann, Eric – Zimmer, Oliver: In Search of the Authentic Nation: Landscape and National Identity in Canada and Switzerland. *Nations and Nationalism*, 4. (1998) 4: 483–510.

18 Sørensen, Marie Louise: The Fall of a Nation, the Birth of a Subject: The National Use of Archaeology in Nineteenth-Century Denmark. In: Diaz-Andreu, Margarita – Champion, Timothy (szerk.): *Nationalism and Archaeology in Europe*. London, 1996. 24–47.

fenyegetéstől erős nacionalista mozgalmak bontakoztak ki. A terület kultusza integráló hatással bírt, mely az új, mobilis városi középosztályt egy nagyobb területi egységhez kötötte azáltal, hogy az individualizált haza védelmébe ágyazta őket.

A kultúra népnyelvivé tétele

Habár a népi kultúra megelőzte a nacionalizmus korát, a romantikusok úttörők voltak a magaskultúra köznyelvivé tételében. Ezzel egy kollektív ethosz megalkotására tettek kísérletet, mellyel az új, művelt elitek a munkamegosztás mentén tagolódott társadalmat integrálni kívánták.

Herder kiáltványa az európai népekhez a nemzeti nyelvek megőrzésére, mint örökségük életfonalának megtartására, nagy hatást gyakorolt, különösen a szláv népekre. Kelet-Európában robbanásszerű fejlődésnek indultak a nyelvészeti kutatások, szótárak és nyelvtani összefoglalók készültek, mivel a nacionalisták igyekeztek azonosítani a nép eredeti nyelvét, megtisztítva az idegen átvételektől, és a modern tudomány és kultúra közvetítőjévé kívánták azt tenni. A „dialektusok” átalakítása egy közös irodalmi sztenderddé szolgált a szétszóródott népessegek közösségekben való egyesítéséhez, illetve megkülönböztetésükhöz a szomszédos „másoktól”. Az ilyen nyelvi nacionalizmusoknak különböző gyökerei voltak. A liberális klérus a nép dialektusában írt, mivel azon igyekezett, hogy hitbeli felfogását a haladás eszméivel összhangban tudja kommunikálni. De a legfontosabb kiváltó tényezők a központosító (gyakran hódító) államok kísérletei voltak, melyek egy etnikai kisebbségre megpróbálták rákényszeríteni egy idegen hivatalos nyelv használatát a helyi vallási, oktatási és adminisztratív intézményekben, a közigazgatás hatékonysága vagy a kulturális homogenizáció érdekében.¹⁹

A kulturális nacionalisták számára ugyanakkor a nyelvi újjászületés csupán egy eszköz volt. A cél a *Volksgeist* feltámasztása volt, mely kifejezte a nemzet egyedülálló alkotó energiáit, melynek emlékét a szofisztikált társadalom elvesztette. Ez az emlék a rurális *társadalom* természetközeli, vadnak képzelt életében volt fellelhető. A nemzeti karakter számos forrása rendelkezésre állt: mesék, énekek, dallamok és közmondások. A James Macpherson által 1762-ben „felfedezett” Osszián-énekek pedig lelkesítő versengést indítottak el Európa-szerte a korai epikus irodalom felkutatására, melynek mítoszai és legendái a nép névtelen géniuszának legkorábbi és legtisztább kifejeződéseként kerültek ábrázolásra.²⁰ Az írek az ősi kelta Red Branch- és Finn-ciklusokkal, a norvégok az *Eddával* válaszoltak, a németek pedig újjáéledő figyelemmel fordultak 1813-ban a 13. századi *Nibelung-ének* felé.

19 Breuilly, John: *Nationalism and the State*. Manchester, 1993. 5. fejezet.

20 Leerssen, *National Thought in Europe*, 122–126.

A művészek úgy érzékelték, hogy különleges küldetéssel vannak megbízva: az ősi egység visszaállításával, mely a modern világban elveszett a munkamegosztás következtében; feladatuk visszaterelni az egyént nemzeti archetípusához, és ezáltal újjáalkotni egy egységes életformát. A költők, a szlovák Ján Kollár, a lengyel Adam Mickiewicz, az ír W. B. Yeats, a cionista Haim Bialik és a német zeneszerző, Richard Wagner mind ikonikus státust élveztek saját nemzeti mozgalmaikban.

A nacionalista írók nemcsak a kulturális maradványok helyreállítását és klasszifikálását végezték el, hanem új műfajokat és intézményeket is létrehoztak, melyek megfelelő módon fejezték ki a nemzeti ethoszt a változó társadalom számára, amely egyre olvasottabb, de egyszersmind egyre sokfélébb is volt. Több új műfajt teremtettek, például a lírai költeményt és a balladát, melyekhez gyakran a hagyományos népi irodalmat vették mintául, de figyelemre méltó volt az „epikus” történelmi regény is, melynek írói, mint Walter Scott vagy Lev Tolsztoj, hős egyéneket helyeztek fontos történelmi események (például idegen megszállás, polgárháború) közepébe, a nemzeti haladás hagyománnyal vívott küzdelmét ábrázolva.

Továbbá nagy hatású műfajnak bizonyult a dráma, mivel képes volt kollektív élmények aktiválására. Itt William Shakespeare szolgált modellként, habár a 18. században kritizálták „barbarizmusáért”, amiért megsértette a klasszikus szabályokat, most az értelmiség felhasználta a francia klasszicizmus elleni lázadásában, és Homéroszhoz és az Osszián-énekekhez hasonlították természetességéért, változatos energiájáért, a misztikum érzetért és társadalmi hatása miatt.²¹ A német gondolkodókra komoly benyomást gyakorolt az Erzsébet-kori drámák nemzetépítő hatása, különösen a történelmi darabok: a költő és drámaíró Friedrich Schiller szerint a német nemzeti színház adhat eszközöket a nemzeti mítoszok népszerűsítésére a nép körében. Drámája, a *Tell Vilmos* (1804), mely svájci legendákon alapul, kódolt védőbeszédé vált a német szabadságért. Wagner abban a hitben alapította meg bayreuthi színházát, hogy legendás operaciklusa, mely a *Nibelung-énekekre* épült, szerfefoszlata majd a hétköznapi valóságot, és felfedi a németek számára saját hősi kollektív lényegüket. Yeats, Wagner hatására, azt állította, hogy a színház azáltal, hogy az egyéneket közösségbe vonja, és elmeríti őket a nemzeti legendákban, betöltheti egy írástudó korban az ősi epikus művek szerepét, melynek közösségi előadásai régebbi szóbeli társadalmakat kötöttek össze. Ő alapította az Abbey Theatert az ír epikai ciklusok isteneinek és hőseinek, mindegyikük előtt a harcos-látnok Cúchulain bemutatására.²²

Ezek a művészek azt remélték, hogy képesek megalkotni az egységes, kollektív nemzeti személyiséget. E vállalkozás azonban többről szólt, mint a nyelv vagy a művészetek. Gyakran enciklopédista értelmiségiek voltak, a népi kultúra rögzítői, a misztikus kultuszok barkácsolói, kulturális intézmé-

21 Bate, Jonathan: *The Genius of Shakespeare*. London, 1997. 6. fejezet.

22 Hutchinson, *The Dynamics of Cultural Nationalism*, 134.

nyek alapítói (színházak, operaházak, művészeti iskolák) és a mindennapi élet megreformálásának aktív támogatói. Nemzeti viseletet népszerűsítő társaságokat, nemzeti sportegyesületeket, torna-, művészeti és kézművesköröket hoztak létre. Az emberi személyiség minden egyes aspektusát fel kellett fedezni és egyensúlyba hozni őket egymással.

Egy új, tanult elit megteremtését remélték, amely képes egy népi hagyományokon alapuló különleges jövőképet megfogalmazni, mely utat mutatna a társadalom számára a technológiai fejlődés által okozott gyors differenciálódás közepette. A népnyelvi forradalom a társadalmi élet minden vonatkozását érintette: „autentikus” stílusjegyeket használtak fel az új városközpontok, parlamentek, vasútállomások, lakótelepek tervezésénél, és a virágzó polgári életforma bútorain ugyancsak felbukkantak „nemzeti” motívumok.

A közösség politikája

A nemzeti újjászületést hirdető értelmiségiek politikája különbözött a politikai nacionalistákétól, akik törekvéseinek középpontjában az állami függetlenség és/vagy a nemzetállami határokon belüli állampolgárság kivívása állt. A kulturális nacionalisták azonban a politikai intézményekre mindössze eszközként tekintettek, melyek elősegítik a nemzeti közösség megőrzését, illetve kiemelkedését. A központosító államot bürokratikus fenyegetésként értékelték a nemzet életerejére, ami önmagától képes „spontán” rendet alkotni. Politikájuk, amint látni fogjuk, inkohérens volt, a népi kommunizmus és a forradalmi elitizmus között ingadozott.

Mindenekelőtt a nemzeti újjászületést hirdető értelmiségiek egy belülről és alulról jövő morális vállalkozást indítottak a nemzet regenerálására az aranykor emlékének és gyakorlatainak felidézésével és a népi energiák fellesztésével. A nemzeti hanyatlás jelei inkább morálisak, mint politikaik voltak, lásd például az alkoholizmus, a jogsértések, a bűnözés vagy a kivándorlás problémáját. Az értelmiségiek legelső szövetségei a vallási reformerek voltak, akik a közösségi lelki életet kívánták helyreállítani közösségeik materiális fejlődésére építve. A lutheránus paraszti értelmiség N. F. S. Grundtvig által alapított „gyűlésezési mozgalma” Dániában, a szlovák alsópapság nyelvi mozgalma a korai 19. században,²³ az Arya Samaj a 19. század végi Indiában, ezzel egy időben a protestáns teozófiai társaságok Írországban a kulturális nacionalizmus fontos szövetségei és inkubátorai voltak.²⁴

23 Az Anton Bernolák (1762–1813) katolikus pap által javasolt nyelvi standard, a bernolákovčina népszerűsítése. (A szerk.)

24 Østergaard, Uffe: *Nation-Building Danish Style*. In: Sørensen, Øjstein (szerk.): *Nordic Paths to National Identity in the Nineteenth Century*, Oslo, 1994.; Brock, Peter: *The Slovak National Revival. An Essay in the Intellectual History of East Central Europe*. Toronto, 1976.; Heimsath: *Indian Nationalism and Hindu Social Reform*; Hutchinson, *The Dynamics of Cultural Nationalism*, 5. fejezet.

Tagságuk legfontosabb része fiatal középosztálybeli férfiakból (művelt szakemberekből: állami alkalmazottakból, tanítókból, tanárokból, jogászokból és újságírókból), néha nőkől állt, akik a nacionalista mozgalmak politikai kádereivé váltak. Miként azt a szervezetek nevei is sugallják (Ifjú Itália, Fiatal Lengyelország, Fiatal Írország és Fiatal Egyiptom), a nacionalizmus a tanult fiatalság ideológiája volt.²⁵ Szekuláris oktatásuk révén elidegenedtek tradicionális értékeiktől, új elvárásokat fogalmaztak meg a társadalmi és politikai mobilitás kapcsán, és igyekeztek újra kapcsolatba kerülni társadalmiakkal azáltal, hogy kivezetik őket az elmaradottságból. Állandóan akadályoztatva érezték magukat a hatalom és státusz hagyományos birtokosai által, de a nacionalizmus alternatív morális víziót kínált a társadalmi integrációról. Ezt a víziót egy új típusú felkészülés segítségével érhették el, amely a *Bildung* fogalmával írható le: az egyén lényegét azáltal emelte ki, hogy belemerítette a nemzet életenergiáiba, amint azt a történelem, a művészetek, a szokások és az életforma rögzítette. Mindez egy alternatív hivatást kínált számukra: a nemzetépítőét. Ennek eredményeként egy elégedetlen fiatal férfiakra épülő új morális közösség keletkezett, amely a nemzeti áldozatvállalás kultusza köré szerveződött, és amelyet a múlt heroikus mítoszai inspiráltak.

A nemzetébresztők a nemzeti élet minden szegmensét át kívánták hatni az alulról építkező oktatás révén. A néphez való visszatérésről beszéltek, és felértékeltek azok szerepét, akiket a nemzeti kontinuitás őreinek tartottak: ez leggyakrabban a parasztság volt. A gyakorlatban a nemzet jövője a társadalom vezetőinek, meghatározó társadalmi, gazdasági és kulturális intézményeinek nacionalizálásában rejlett. Ez volt az újjászületési mozgalmak igazi öröksége.

Habár a kulturális nacionalizmust gyakran írják le illiberálisként, politikai jellegzetességei a 19. század folyamán jelentős mértékben változtak.²⁶ Az evangélikus lelkészek és népfőiskolai tanárok Grundtvig-féle mozgalma Dániában kedvező fogadtatásra talált a gazdag parasztság körében. E mozgalom a dán politikai elit jelentős képzési központjává vált, ezáltal elősegítette a nemzetállam különleges népi és libertariánus jellegének kialakítását.²⁷ Számos agrártársadalomban ugyanakkor a művelt réteg nagyon csekély volt ahhoz, hogy társadalmi súlyt nyerjen, a kulturális nacionalistáknak a nemességhez és a klérushoz kellett fordulniuk. Ahol ezek a rétegek válaszoltak, mint Lengyelországban és Horvátországban, ott a nacionalizmus konzervatív árnyalatot öltött. Kelet-Európa nagy részében ugyanakkor a köznemesség etnikai vagy nyelvi értelemben elkülönült a dolgozó népességtől, ezért a nacionalisták kénytelenek voltak a parasztságra hagyatkozni, melynek politikai öntudata igen alacsony szinten állt. Itt az újjászületési mozgalom népi önszervező tevékenység formáját öltötte. A galíciai ukrán és a lett nacionalisták (a késő 19.

25 Kedourie, Elie: *Nationalism*. London, 1960. 99–102.

26 Kohn, Hans: *The Idea of Nationalism*. New York, 1946. 3–4, 329–341, 429–430.

27 Østergaard, *Nation-Building Danish Style*, 46–47.

és korai 20. században) megkísérelték létrehozni modern népnyelvi irodalmukat és tudományos kultúrájukat egy nagyrészt írástudatlan, szóbeli kultúrából kiindulva; élénk szekuláris mozgalmat hirdetve a parasztság körében, könyvtárak, mezőgazdasági és hitelszövetkezetek, újságok alapításával.²⁸ A 20. században a kulturális nacionalizmus kommunitarizmusához szocialista ideológiák is kapcsolódtak, amelyre találunk példát olyan mexikói értelmiségiek munkáiban, mint a festő Diego Rivera, illetve James Connolly ír kommunista mozgalmában.

Ugyanakkor a kommunárius politika, mely a morális átalakulásra fektetett hangsúlyt, jellemzően csak korlátozott hatást tudott elérni, különösen olyan államokkal szemben, amelyek ellenőrzésük alatt tartották az elnyomó apparátust, a hivatalbeli posztokra való kiválasztást és az oktatáshoz történő hozzáférést. Valódi jelentősége abban rejlett, hogy különböző háttérű fiatalokból létrehozott egy elitet, egyesítette őket egy ellenkultúrában, amely képes volt ellenállni a domináns társadalom normáinak. Mindezt új szimbólumok, ünnepségek és egymással átfedésben lévő kulturális és társadalmi szervezetek (például irodalmi társaságok, kórusok, sportegyesületek stb.) létrehozásával érte el, melyekben a státusszerzés attól függött, hogy az aspiráns készen áll-e nemzete szolgálatára. Ennek az ellenkultúrának a méretei változóak voltak; függtek a mobilizálható erőforrások mértékétől, illetve az általuk létrehozott társadalmi és intézményes szövetségektől. Habár a romantikus nacionalisták általában békések és reformpártiak voltak, a konfliktusokra a nacionalizmus szükséges részeként tekintettek, hiszen a fiatalságnak el kell söpörnie a fennálló rendszert a nemzet megújítása érdekében. Ezt a konfliktust általában kulturálisnak tekintették (legalábbis kezdetben), de a hősi múlt, amelyet történészek és művészek fedeztek fel, olyan szerepmodellekkel szolgált a fiatal romantikus nacionalisták számára, amelyek ösztönzőleg hathattak a forradalmi aktivizmusra. Ezenkívül a nacionalizmus a francia forradalom – tehát háború és társadalmi nyugtalanság idején – vált befolyásos ideológiává. Az elesett katona, melyet dalok és megemlékezések ünnepeltek, a romantikus nacionalizmus számára központi kultusz volt.²⁹ Ahol a nacionalisták elnyomó (akár idegen) hatalommal kerültek szembe, a hősi áldozat eszméje forradalmi testvériségekbe tudta tömöríteni a fiatal férfiakat, amiből akár lázadás is kinőhetett. Hasonló felkeléseket (akár kisebb összetűzések esetén is) a költők és művészek gyakran ábrázolták a nemzeti mártírium szerves részeként.

Ez az elitizmus tovább fokozódott ott, ahol a nemzetébresztők kívülállók voltak az általuk átalakítani kívánt társadalomban. Számosan közülük kevert

28 Plakans, Andrejs: Peasants, Intellectuals, and Nationalism in the Russian Baltic Provinces 1820–90. *Journal of Modern History*, 46. (1974) 3: 464–469.; Rudnytski, Ivan L.: The Ukrainian National Movement on the Eve of the First World War. *East European Quarterly*, 11. (1977) 2: 141–154.

29 Mosse, George: Mass Politics and the Political Liturgy of Nationalism. In: Kamenka, Eugene (szerk.): *Nationalism. The Nature and Evolution of an Idea*. London, 1976. 38–54.; Mosse, George: *Fallen Soldiers. Reshaping the Memory of the World Wars*. Oxford, 1990.

etnikai háttérrel rendelkeztek, és ennek tudatában is voltak: Patrick Pearse csak egy volt a számos ír nacionalista közül, aki angol-ír vegyes házasságba született, a cseh történész, Tomáš Masaryk szlováknak született,³⁰ Adam Mickiewicz lengyel és zsidó felmenőkkel rendelkezett. A nacionalisták időnként nem annyira egy régi nemzet újjáélesztőiként, hanem egy új megteremtőiként tekintettek magukra, mint az angol-írek, akik reménykedtek a gael és angol népek összeolvadásában, vagy a mexikói és perui értelmiségiek, akik a bennszülöttek és a hódító európaiak keveredéséből egy mesztic nemzet kialakulását remélték.³¹

A legtöbb újjászületési mozgalom korai szakaszában felülreprezentáltak voltak a vallásos kisebbségek iskolázott képviselői: protestánsok a szlovák és az ír nacionalizmusokban, koptok az egyiptomi és maronita keresztények a libanoni nacionalizmusokban. A marginalizáltság érzete szekuláris etnikai múlt keresésére ösztönzött, így ezeknek a kisebbségnek a politikai közösségben a többség vallásos hagyományának relativizálása adhatott szerepet. Ezeket az érzéseket valószínűleg növelte a demokratizálódás fokozatos előrehaladása, amely aláasta volna a kisebbség státuszát. Az egyiptomi koptok úgy tekintettek magukra, mint az ókori Egyiptom igaz leszármazottaira, és a fáraók korát állították szembe a későbbi arab-izlám korszak presztízsével.³² A szíriai keresztények hasonló módon dicsőítették az arámiakat, mint felmenőiket, a maronita keresztények a föníciaiakat tekintették Libanon őseinek, egy olyan nemzeti identitás megszilárdítása érdekében, amely nem illeszkedik az arab muszlim többség identitásához.³³

Mások diaszpórából érkeztek, vagy tengerentúli területről. Egyesek vegyítették a haza iránti nosztalgiát az elmaradottság felett érzett szégyennel, amikor összehasonlították az őket fogadó társadalom szabad intézményeivel és életerejével. A görög neoklasszikus nacionalizmus a 18. század végén alakult ki tudósok és balkáni kereskedők köreiben, akik közül sokan tanultak vagy utazgattak Európa-szerte. Tudatosították magukban saját hazájuk elmaradottságát Európával szemben, ezért kulturális társaságokat, könyvtárakat, könyvkiadást finanszíroztak „lemaradt” honfitársaik helyzetének javítására.³⁴ A pánafrikai gondolat a fekete rabszolgák Egyesült Államokban élő leszármazottai között jelent meg a gyökerek és a méltóság keresése során, és az

30 A Morvaországban született Masaryknak apja volt magyarországi szlovák, foglalkozását pedig inkább szociológusként lehetne meghatározni. (A szerk.)

31 Miller, Nicola: *In the Shadow of the State. Intellectuals and the Quest for National Identity in Twentieth-Century Spanish America*. London, 1999. 4. fejezet. Így írt az angol-ír költő, G. W. Russell Egy hagyományokat nem követő ír nevében (On Behalf of Some Irishmen not Followers of Tradition) című versében: „Ír jelet el nem tüntetnénk/Bár ajkunk boldogabban zengné/Az új faj elsőszülöttjét/Mint a gael utolsó fényét.”

32 Reid, Donald: Nationalising the Pharaonic Past: Egyptology, Imperialism and Egyptian Nationalism 1922–52. In: Jankowski, James P. – Gershoni, Israel (szerk.): *Rethinking Nationalism in the Arab Middle East*. New York, 1997. 140.

33 Lewis, Bernard: *The Multiple Identities of the Middle East*. New York, 1998. 74.

34 Jordanis, Gregory: *The Necessary Nation*. Princeton, NJ, 2001. 122–133.

afrikai értelmiségiek egy második hídfőállást is kialakítottak Franciaországban.³⁵ Más diaszpórákat radikalizáltak a terjedő demokratikus elvek, melyek státuszukat egyre bizonytalanabbá tették. A kulturális cionizmus a nyugat- és kelet-európai zsidó diaszpórákban született az antiszemitizmus növekvő hullámának hatására a 19. század közepétől, mely Nyugat-Európában erodálta az asszimiláció iránti felvilágosodás keltette liberális reményeket, és amely Oroszországban és Kelet-Európában pogromhullámokat eredményezett.³⁶

Mindez jelezte a tradicionális társadalmon „kívüli” népek transzformatív energiáit. De ezeket gyakran reakciós lényegű, a modernitás előli menekülésként értelmezték, mindenekelőtt Hans Kohn és Ernst Gellner munkái. Sőt, Kohn úgy gondolta, hogy a kulturális nacionalisták elsődleges fontosságot a nacionalista mozgalmak korai fázisában nyertek, mint az identitás meghatározói, de dolguk végeztével eltűntek a színről, átengedve a terepet a politikai vagy államközpontú nacionalistáknak.³⁷ Milyen mértékben voltak ezek az értelmiségiek konzervatívok, sőt akár regresszívek, amikor a múlthoz tértek vissza? Több-e szerepük az átmeneti jelenlétnél a nemzetállamok területi formálódásában?

Erkölcsei újítok

A nemzeti megújulási mozgalmak számára a szekularizáció által szabadjára engedett, a fennálló társadalmi rendet megrengető, folyamatos és megjósolhatatlan külső és belső sokkhatások tették lehetővé, hogy a hagyományokat komoly kihívás elé állítsák. Külsőleg és belsőleg is érzékelhető válság bontakozott ki, amikor a társadalmat technológiai és kulturális fenyegetés érte a dinamikusabb versenytársak részéről, és a társadalmi polarizáció a tradicionalisták és a modernisták között kiéleződött a válságra adandó válaszok mentén. A hagyományos autokrata rendszerek, először Kelet- és Közép-Európában, később, ahogy az európai államok terjeszkedtek, a világ többi részén, rettegettek tekintettek a francia forradalom liberális-demokratikus örökségére, de felismerték a nemzeti modellben rejlő mozgósítási lehetőségeket (különösen katonai tekintetben). A cári Oroszország vereséget szenvedett a Krím félszigeten (1853–1856), Japánt kikötői megnyitására kényszerítette Matthew Perry amerikai admirális 1854-ben, és Kína, a leghatalmasabb Európán kívüli állam megalázó vereséget szenvedett az ópiumháborúban (1839–1860) és az európai hatalmak általi felosztás rémével nézett szembe a 20. század korai időszakában.

35 Aydin, Cemil: Pan-Nationalism of Pan-Islamic, Pan-Asian, and Pan-African Thought. In: Breuilly, John (szerk.): *The Oxford Handbook of the History of Nationalism*. Oxford, 2013. 672–693.

36 Sternhell, Zeev: *The Founding Myths of Israel. Nationalism, Socialism, and the Making of the Jewish State*. Princeton, NJ, 1998. 12–13.

37 Kohn, *The Idea of Nationalism*, 3–4., 329–341., 429–430.; Gellner, Ernest: *Nations and Nationalism*. Oxford, 1983. 55–61.

Válaszul ezek a rezsimiek kényszerűen korlátozott reformokat vezettek be túlélésük biztosítása érdekében (például az oktatás kiterjesztése, a jobbagyfelszabadítás, a közhivatalokhoz történő hozzáférés megnyitása, a technológiai fejlesztések anyagi támogatása). A reformok előrehaladásával párhuzamosan robbantak ki viták a tradicionalisták és a modernizálók között. Azt állítom, hogy a kulturális nacionalisták jelentősége abban áll, hogy a népeket új identitástérképekkel és politikai programokkal látták el, melyek szándékaik szerint kombinálják a történeti hagyomány erőnyeit a modern haladással válsághelyzetekben, amikor a fennálló gyakorlatok és identitások megrendültek.

A tradicionalisták kezdetben megpróbálták teljesen kívül rekeszteni a „Nyugatot” és a haladás szellemét, amely a hazai értékeik lerombolásával fenyegetett. A 19. századi Oroszország, Kína és India modernizátorai radikálisan hagyományellenes programmal léptek fel, azzal érvelve, hogy társadalmuk megváltását egyedül a fejlett Nyugat másolása hozhatja, ha szükséges, az ortodoxia, a konfucianizmus vagy a hinduizmus gazdag tradícióinak megtagadásával, melyek népeiket elmaradottságra és szegénységre kárhoztatták. De ezek a belső konfliktusok amellett, hogy társadalmi összeomlással fenyegettek, az idegenekkel szembeni alsóbbrendűség-érzetből eredő demoralizációhoz is vezethettek.

A szerves, belülről építkező modernizáció hirdetésével a nemzeti újjászületés gondolata egy harmadik utat kínált. Képviselői gyakran válságidőszakokban alapítottak intézményeket. Gondolataikat átvehették másként gondolkodó társadalmi csoportok, amelyek elidegenedtek a domináns társadalmi rendtől vagy a legitimitását féltő államhoz csatlakoztak. Említettem fogékonyságukat a liberális vallási reformmozgalmak iránt, melyek felül kívánták vizsgálni a dogmákat, szekularizálni akarták a tanítást, és az anyanyelv fejlesztését szorgalmazták, valamint tudományos alapra kívánták helyezni mezőgazdaságot, hogy a (vallásos) hagyomány ismét élő erővé váljon. A nacionalisták és a reformpártiak egyaránt igyekeztek megoldást találni a belső konfliktusra a nemzeti aranykor felidézésével és más országok tapasztalatainak tanulmányozásával.

Ezért nevezem ezeket a nacionalistákat *erkölcsi újítként*, akik a társadalmi válság idején új irányt mutatnak. Az aranykor ezen nacionalisták számára egy olyan időszak volt, amelyben a nemzet dinamikus magaskultúrát képviselt, melyben az emberi tapasztalat minden aspektusa (vallási, tudományos, művészi, katonai) harmóniában létezett, és aktív kapcsolatban állt más nagy központokkal, eközben pedig tartósan hozzájárult az egyetemes emberi civilizációhoz. Ez az evolúciós történeti nézet – állítása szerint – innovatív megoldást kínált, amely képes összeegyeztetni a tradicionalisták és a modernisták érdekeit, ezzel átirányítani az energiákat a destruktív konfliktusról a nemzeti közösség kooperatív újjáépítésére. Az aranykort a „hagyomány” és a „modernitás” elfogadott jelentéseinek megváltoztatása érdekében használták, hogy így „eredeti” nemzeti formájukban megegyezzenek, ezáltal képvi-

selőik rábírhatók legyenek a nemzeti vállalkozásban történő részvételre. Céljuk az volt, hogy megreformálják a megcsontosodott hagyományokat, és hogy megalkossák azokat a lehetőségeket, amelyeken keresztül a modernizáció keresztülvihető.

Ezt a folyamatot figyelhetjük meg az 1880-as és az 1890-es évek fordulóján a brit gyarmati adminisztrációnak a gyermekházasság betiltására vonatkozó javaslata kapcsán: a demoralizáló vita megosztotta a szekuláris liberálisokat és az ortodox hindukat, mivel a javaslatot az előbbieket támogatták. Mindkét oldalt kritizálva egy újjáéledést hirdető hindu nacionalizmus jelent meg Svámi Vivékánanda védántikus mozgalmában, mely a hindu hagyomány autoritását azáltal kívánta megrengetni, hogy az árja örökséget tüntette fel az eredeti indiai hagyományként. Nem csak a gyermekházasság volt ettől idegen: Vivékánanda visszautasította a vallási tabukat az idegenekkel történő kapcsolatfelvétel és a kasztrendszer kapcsán, amelyek a Brahma-papság későbbi rendelkezései kapcsán alakultak ki, és amelyek eltértek az eredetileg dinamikus és demokratikus civilizációfejlődési irányától. Ugyanakkor visszautasította a brit liberalizmus által kezdeményezett reformokat is: Indiát nemzeti alapon kellett megreformálni. Gyakorlatilag ezek a mozgalmak internalizálják mind az etnikai-vallási hagyomány központi elemeit, mind pedig a civil társadalom és a liberális demokrácia szellemiségét és intézményeit.³⁸

A nemzeti újjászületés támogatói azzal érveltek a tradicionalistákkal szemben, hogy a hagyományt a szokások passzív ismétléseként értelmezni félreértés. A tradicionalistáknak fel kell ismerniük a hagyomány folyamatos megújításának szükségességét, néha átvéve mások gondolatait, és azt, hogy a hagyomány eredeti kifejeződése az aranykorban található meg, amelynek során a nemzeti közösség egy dinamikusan modernizálódó társadalom volt, mely magabiztosan cserélt gondolatokat és technológiákat más kultúrákkal. Azokkal a modernizátorokkal szemben, akik kritika nélkül dicsőítették a külföldi modelleket, a nemzetébresztők ismét az aranykorra mutattak, mint a sikeres modernitás nagyszerű megtestesülésére, és amely annak idején maga irányította a visszamaradt „Nyugatot”. Saját hagyományaikhoz kell tehát visszatérniük inspirációért, mert amivel a Nyugat rendelkezik, azt nemzetüktől kölcsönözte.

Kínában a 19. század végi reformmozgalom szakított az ország etnocentrikus, egyedi konfucianista civilizációjának képzetével, ehelyett úgy kezdett rá tekinteni, mint a világ civilizációi közül egyre, melynek történelme bárki számára tanulságos lehet. Üzenetüket egy egyre növekvő, írni-olvasni tudó közönségnek címezték, melyet a szociáldarwinizmus és a Kínát fenyegető külföldi veszély is befolyásolt. A megoldás keresése során a nemzetébresztők ókori és modern államok történeti tanulmányozásába kezdtek, és folyóirataikban a gyarmattartó nyugati hatalmakkal szemben fellépő akkori gyarmati megmozdulásokat elemezték (beleértve ebbe a britekkel szemben fellépő bú-

38 Heimsath, *Indian Nationalism and Hindu Social Reform*, 6. fejezet

rokat és indiaiakat), az ifjútörökök küzdelmét az Oszmán Birodalom modernizációjáért, és a sikeres japán Meidzsi-reformereket, különösen Japánnak az Orosz Birodalom felett 1905-ben aratott győzelme után. A kínai reformerek különböző diagnózisokat állítottak fel, egyesek az erős állam fontosságát hangsúlyozták, mások egy erős etnikai öntudat kialakítását tartották kiemelt jelentőségűnek, de 1911-re a tanult elit arra a felismerésre jutott, hogy a kínai válságra a válasz az idegen (Mandzsú) dinasztikus birodalom átalakítása egy hazafias elit vezette nemzetállammá. Egyre inkább úgy tekintettek Kínára, mint az ázsiai civilizáció vezetőjére a Nyugattal szemben.³⁹

A nemzetébresztők megoldási javaslataikkal folyamatosan a modernista-tradicionalista tengelyen ingadoztak. Azzal, hogy támogatást nyertek mind a tradicionalistáktól, mind a modernizátoroktól, versengő eszméket hoztak mozgalmukba, melyben egyensúlyt kellett találni a különleges hagyományok megőrzése és a társadalmi-gazdasági haladás hirdetése között. Inkonzisztens módon vették át a szemben álló eszméket, vagy kiálltak valamelyik mellett, akár mert ez hasznukra vált, akár vonzóságuk miatt. A 20. század első éveiben a kelta újjászületésben jelen volt egy modernizáló hajtóerő, amely a e világi passzivitás ellen fordult, melyet a katolikus egyház támogatott, és igyekeztek létrehozni egy erős laikus ír katolikus középosztályi kultúrát. De ahogy szembesültek az angol kultúra uralmával a városi Írország felett és az osztályharc kitörésével szerte a brit és ír területeken, 1913-ra az alsó középosztálybeli ír intelligencia (közülük sokan falusi származásúak voltak) egyre inkább szövetségre lépett különböző heves neotradicionalista mozgalmakkal. Ezek igyekeztek mozgósítani a városi szegénységet és a parasztságot, hogy megóvják őket az idegen kísértésektől.⁴⁰ Ezek alapján a kulturális nacionalisták soha nem voltak kifejezetten modernisták vagy tradicionalisták, inkább ideológiai újítók. A modernizáció felé vezető utat kereső társadalmak választásainak változásait oly módon fejezik ki, hogy egyensúlyoznak az egyedi identitás megőrzése és a haladás előmozdítása között.

Kommunitárius és államteremtő mozgalmak

Mindez egy kis volumenű elitista diskurzust sejtet, mely gyakran az értelmiség néhány tagjára korlátozódik, akiknek a közösségre vonatkozó stratégiájából mindössze ennyire futja. Amint erre rámutattunk, akár forradalmi aktivizmusba is átcsaphatnak, de ugyanilyen valószínűséggel ki is hunyhatnak, vagy programjukat átvehetik államok, esetleg az önálló államiságra törekvő politikai nacionalisták. Az mindenképp feltételezhető, hogy a nemzeti újjászületést

39 Karl, Rebecca E.: *Staging the World. Chinese Nationalism at the Turn of the Twentieth Century*. London, 2002. 2., 4–6. fejezet.

40 Garvin, Tom: *Nationalist Revolutionaries in Ireland 1858–1928*. Oxford, 1987. 5–6. fejezet.

hirdetők egy, a politikai fázis előtti erőt képviselnek, amely a nacionalizmus korai időszakában bír befolyással, de utat adnak a konkrétabb, államteremtő mozgalmaknak. Miroslav Hroch klasszikus tanulmánya a nem állami nacionalizmusok tevékenységéről legalábbis ezt sugallja. Hroch azt állítja, hogy a nacionalista mozgalmaknak három fő követelésük van: különálló nemzeti kultúra, politikai autonómia és egy teljes osztályszerkezettel bíró nemzeti társadalom megteremtése.⁴¹ Jellemzően három fázis különböztethető meg: a) érlelődés, melynek során az értelmiségiek felszínre hozzák a kulturális maradványokat, és érdek nélkül rekonstruálják őket, anélkül, hogy ezzel nacionalista célokat támogatnának; b) hazafias agitáció, amikor az olyan kulturális igények, mint a nyelv elismertetése, politikai célokhoz kezdenek kötődni a nacionalista szervezetek révén, amelyeket a középosztálybeli értelmiség vezet, amely igyekszik felébreszteni a tömegeket; c) tömegmozgósítás, melynek keretében a nacionalizmus városi és vidéki tömegeket mobilizál, gyakran szeparatista politikai követelésekkel.⁴²

Hroch tisztában van azzal, hogy a történelmi események láncolata esetről esetre változik, de ebben a sémában az értelmiség, miután betöltötte identitásformáló szerepét, feladja jelentős szerepét, hogy átadja a helyét nála politikusabb szereplőknek. Ez a nézet ugyanakkor túl statikus, hiszen a nemzet meghatározása egy újra és újra végbemenő folyamat is lehet, az egyes népek szomszédaikkal kiépített kapcsolatainak változásai miatt.

A 18–19. századi írországi nemzeti újjászületésekkel kapcsolatosan végzett munkám során úgy vettem észre, hogy a nemzeti identitással és a kulturális újjászületéssel sokáig foglalatoskodtak. Időről időre három nemzeti megújulás során is ez történt, és mindenkor az államkereső politikai nacionalizmus megerősödésével szinkronban jelentek meg. Mindkét nacionalizmus ellenségesen viszonyult a központosított állam nemzeti életbe történő beavatkozásához. Mindegyik nemzeti megújulási mozgalom három fázisra volt osztható: érlelődés, melyet *historicista* értelmiségiek vezettek; *kikristályosodás* kulturális intézmények formájában, melyek a nemzet új történeti-kulturális koncepcióját hirdették; és a *társadalmi-politikai megjelenítés*, amikor az inkább *modernizáló* értelmiségiek konkrét társadalompolitikai programokká alakították a megújulási mozgalom közösségi eszméit, vonzerőt gyakorolva a feltörekvő, művelt, ám magát a hatalomból kitaszítottaknak érző, elégedetlen generációra. Ebben a harmadik fázisban az újjászületési mozgalom szélesebb bázisúvá terebélyesedett, alulról építkező politikai alternatívát kínálva a fennálló állami szervekkel

41 Hroch, Miroslav: National Movements in the Habsburg and Ottoman Empires. In: Breuilly, John (szerk.): *The Oxford Handbook of the History of Nationalism*. Oxford, 2013. 175–198.

42 Hroch, Miroslav: *Social Preconditions of National Revival in Europe. A Comparative Analysis of the Social Composition of Patriotic Groups Among the Smaller European Nations*. Cambridge, 1985. 6. fejezet; Uő: From National Movement to the Fully-Formed Nation. The Nation-Building Process in Europe. In: Balakrishnan, Gopal (szerk.): *Mapping the Nation*. London, 1996. 78–81.

szemben. Mindhárom ír újjászületési mozgalom lázadásba torkollott, a harmadik alkalommal (a húsvéti lázadás során 1916-ban) hosszú távú sikert ért el.⁴³

Hrochnak igaza van abban, hogy általában kialakul egy társadalmi lendület, de az identitásképzés és a politikai hatalom közötti kapcsolat dinamikusabb annál, mint amit modellje sugall, hiszen az értelmiség a nacionalista agitáció teljes időszaka alatt megőrizheti fontos szerepét. Habár ott, ahol valamilyen politikai szabadság létezett, az államépítő mozgalmak jellemzően hatékonyabbak voltak, ha nagy koalíciókat hoztak létre. Azt látjuk, hogy a kulturális nacionalizmus identitáspolitikája és az államhataloméért való küzdelem ellenpontozzák egymást, az egyik mozgalom gyakran a másik helyére lép, ha az elbukik, és így a politikai mozgósítás platformjává válik. A nagyobb politikai nacionalista mozgalmak válságperiódusaiban *kristályosodtak* ki az újjászületési mozgalmak Írországbán, különösen amikor az utóbbiak a tradicionalisták és modernisták közötti belső harcokban merültek el. Ezenfelül az újjászületési mozgalom társadalompolitikai fázisa akkor lépett életbe, amikor az új nacionalista értelmiség nemcsak az állam, de a már létrejött politikai nacionalista szervezetek által is akadályoztatva érezte magát.⁴⁴ Tovább bonyolította a helyzetet, hogy a nemzetébresztő mozgalmakon belül is kialakultak feszültségek: a korai időszak historicista értelmisége (történészek, költők és nyelvrajongók), akik mind a nemzet összetettségének „újrafelfedezésével” foglalkoztak, illetve a társadalompolitikai fázis modernizáló vezetői között, akik érdeklődése a kultúra iránt elsődlegesen a kollektív mozgósítás céljaira használható sztereotípiák kölcsönzése volt.⁴⁵

Ugyanakkor feltehetjük a kérdést, hogy vajon az újjászületési mozgalmak csak a nacionalizmus függetlenséget megelőző időszakában voltak-e lényegesek, hiszen a politikai függetlenség kivívását követően a nacionalisták legfontosabb feladata az volt, hogy a nemzetet megvédeni képes államot hozzanak létre, melynek feltétele a hatékony bürokrácia, gazdasági, igazságszolgáltatási, oktatási és katonai intézményrendszer. Ennek során az „etatizmus” a nacionalizmus helyére léphetett, mivel az állampolgárok a függetlenség utáni rendszereket saját érdekeiktől egyre inkább eltávolodóként érzékelték, és így elveszítették a nemzet eredeti morális vízióját (karizmáját). Tulajdonképpen a mindenható központosító államok (melyek gyakran „birodalmi” jegyeket öltöttek) és állampolgáraik közötti feszültségek a modern világ jellegzetes jelenségei. Ezek a feszültségek a már kialakult államokban újjászületési mozgalmakat generálnak, dicsőítve a helyiekből álló nemzet erényeit. Számos példát találunk erre. Jelentős angol kulturális nacionalizmus alakult ki a 18. század közepétől a század végéig, mely az

43 Hutchinson: *The Dynamics of Cultural Nationalism*, 47–50.

44 Uo. 8. fejezet.

45 Erre jó példa a W. B. Yeats és Arthur Griffith közötti vita John Synge szatirikus komédiáiról, melyeket Griffith a katolikus Írország erkölcsi elleni támadásnak vélt és ítelt el. Az erre vonatkozó szakirodalom: Lyons, F. S. L.: *Culture and Anarchy in Ireland*. Oxford, 1979. 66–71.

angolszász szabadságokat magasztalta az arisztokratikus oligarchiával szemben, a 19. század végén pedig elutasította az erkölcsileg romlott Brit Birodalmat. Az 1960-as évek közepén, a szovjet állammal szembeni növekvő kiábrándultság idején létrejött az Összorosztársaság a Történelmi és Kulturális Emlékek Védelmére, mely több mint 20 millió tagot vonzott. Ez a társaság aggódott a környezeti károk és a hanyatló demográfiai mutatók miatt, összehasonlítva az oroszokat a muszlim „ázsiaiakkal”. Az orosz építészeti és kulturális örökség megőrzését népszerűsítette és hirdette a visszatérést a történeti Oroszország új-szlavofil és ortodox rurális hagyományaihoz, például zarándoklatokat szervezve szakrális központokhoz (ősi városokhoz, kolostorokhoz és templomokhoz).⁴⁶

Az újjászületési mozgalmak visszatérése az állam újraneutralizálásához ott a legvalószínűbb, ahol az eredeti nemzeti vízióról egymástól kulturálisan lényegesen különböző nézetek léteztek, és ahol ezért készen állt egy alternatív elképzelés, amely képes volt versenyezni az intézményesített elgondolással. Oroszországban a szlavofilek és a nyugatosok közötti versengés – az előbbi Oroszország különleges ortodox hagyományainak védelmezője, míg az utóbbi Nyugat-Európára tekintett modellként – a 19. század elején vette kezdetét, és napjainkig tart. Franciaországban a republikánusok és a klerikális legitimisták közötti küzdelem a francia forradalom óta zajlik változó formában; ez érhető tetten Jean-Marie Le Pen Nemzeti Frontjának az Ötödik Köztársaság elleni kampányában. Az ilyen különbségek gyökerezhetnek olyan traumatikus történelmi eseményekben, mint Nagy Péter támadása az ortodoxia ellen, vagy a forradalmi polgárháború emléke. Erőteljes regionális különbségeket is tükrözhetnek, mint Norvégiában, ahol a norvég nyelv különböző változatainak használata mentén törésvonal létezik a falusi, a népies nyugat és a nagyvárosi, Oslo által dominált kelet között.

Bárhonnan is erednek ezek a gyakran kultúrharchoz vezető megosztottságok, radikálisan különböző nézeteket tudnak kínálni a politikai struktúrákról, a különböző társadalmi csoportok helyzetéről, régiók közötti viszonyokról, a vidékről és a városról, gazdaságról, társadalomról és külpolitikáról. E nézetkülönbségek fennmaradnak, mivel képesek tükrözni a népesség sokféle örökségét, akiket geopolitikai helyzete folyamatosan kitesz előre megjósolhatatlan külső hatásoknak. A mai Oroszország Nyugat- és Közép-Európával, Bizánccal és az ázsiai sztyeppékkal folytatott interakciói következtében alakult ki. Ezek a versengő nemzeti víziók váltakozva voltak hatalmon állami szinten és a „művelt társadalom” köreiben. Ahogy a Szovjetunióban a kommunizmus összeomlott, azonnal látható volt a versengő projektek újjáéledése. Borisz Jelcin elnöksége alatt a nyugati orientáció vált meghatározóvá, mely az orosz gazdaság radikális átalakítását is magával hozta, de bukását követően

46 Popielovsky, Dmitry: The „Russian Orientation” and the Orthodox Church. In: Ramet, Pedro (szerk.): *Religion and Nationalism in the Soviet Union and Eastern Europe*, Durham, NC, 1989. 81–108.

Vlagyimir Putyin irányításával új-szlavofil eszmék emelkedtek fel ismét, támogatva az autoritás és az orosz egyediség eszméit és a Nyugattal szembeni mély gyanakvást.

Konklúzió

Azt állítottam, hogy a nemzetnek mint morális közösségnek az identitására összpontosító cselekvése együtt jár a politikai autonómia kivívására való törekvéssel. A kulturális aktivizmus ugyanis elkerülhetetlenül beszivárog a politika területére, és az államhatalom megragadásának kísérletéhez is vezethet, jóllehet a kulturális nacionalistáknak nem ez az elsődleges céljuk. Céljuk inkább a nemzet tartalmának meghatározása és felülvizsgálata, melyet az állam elméletileg szolgál, valamint az állam és a közösség közötti egyensúly helyreállítása (gyakran regionális decentralizációt sürgetve). A kulturális nacionalizmus tipikusan az állami centralizációval szemben jelentkezik intézményes formában, akárcsak a politikai nacionalizmus. Ugyanakkor gyakran figyelhető meg váltakozás a kulturális és a politikai nacionalizmus között, mert míg a kommunitarizmus önmagában elbukik az ellenséges állammal szemben, az összes kollektív energia mobilizációja az állam megszerzése vagy egy állam építése érdekében az etnikai karakter elvesztését eredményezheti, ezáltal az újjászületési mozgalom újabb hullámát válthatja ki.

A kulturális nacionalisták gyakran használták az „újjászületés” kifejezést saját vállalkozásuk leírására. E kifejezés a történelemre helyezi a hangsúlyt a vállalkozás igazolásának érdekében, de ennek kapcsán a kulturális nacionalisták gyakran új és idegen értékeket és gyakorlatokat csempésznek a „hagyományba”, és lehetővé teszik a tradicionalista és a vallásos erők kapcsolódását a nemzeti üggyhöz. Ahogy azonban azt korábban állítottam, ezek a vállalkozások sosem fejeződnek be, épp a modernizációs folyamat megjósolhatatlan fejleményei miatt.

A nemzeti tradíciót mindig újra kell definiálni a jelen kívánalmainak megfelelően. A nemzeti történelem felé fordulás anyagot szolgáltat ezekhez a feladatokhoz, amikor több „elfelejtett” versengő múlt, kulturális emlék és szakrális hely „felfedezését” eredményezi. Bár konfliktusokat gerjeszthet, hogy mi is az igazán autentikus a nemzet számára (lásd az elhúzódozó orosz és francia kultúrharc példáját), mégis választási lehetőségeket kínál a társadalomnak, ha a létező eszmék és legitimációk már elvesztették hitelüket. A nemzetformálás gyakran rég kifulladásra kerül a kísérletezések és kudarcok vagy a kemény versengés következtében. Például a szlovákok esetében, ahol nincs igazán értelme korábbi etnikai identitást keresni, ezért úgy tűnik, hogy nagyobb mozgástér áll a nacionalisták rendelkezésére a nemzeti identitás feltalálására, de nincs elég alapanyaguk, amellyel vonzerőt gyakorolhatnának az apatikus tömegekre. Ők maguk is bizonytalanok kilétükkel kapcsolatban, és ezért a szlovák nacionalisták folyamatosan oszcillálnak a szlovák, a pánszláv, a cseh-

szlovák, és ismét a szlovák identitás propagálása között. Azt mondhatjuk, hogy ahol hiányoznak az etnikai tradíciók, ott a nacionalisták helyzete még nehezebb: nagyobb a mozgásterük, de mivel hiányzik a nyersanyag, amelyre építhetnének, rá vannak utalva a rég kimerült csoportközi konfliktusokra, hogy valamifajta kollektív identitást kialakíthassanak.

Fordította: Krizmanics Réka

AJÁNLÓ BIBLIOGRÁFIA

Szöveggyűjtemények

Hollý, Karol (szerk.): *Veda a slovenské národné hnutie: snahy o organizovanie a inštitucionalizovanie vedy v slovenskom národnom hnutí v dokumentoch, 1863–1898*. Bratislava, 2013.

Szegedy-Maszák Mihály – Zákány Tóth Péter (szerk.): *Nemzeti művelődések az egységsülő világban*. Szöveggyűjtemény. Budapest, 2007.

Trencsényi Balázs et al. (szerk.): *Discourses of collective identity in Central and Southeast Europe (1770–1945). Texts and commentaries*. 4 kötet. Budapest, 2006–2014.

Kulturális nacionalizmus általában

Albert Réka – Czoch Gábor – Erdősi Péter (szerk.): *Nemzeti látószögek a 19. századi Magyarországon*. 19. századi magyar nemzetépítő diskurzusok. Budapest, 2010.

Hobsbawm, Eric J.: Tömeges hagyománytermelés. Európa 1870–1914. In: Hofer Tamás – Niedermüller Péter (szerk.): *Hagyomány és hagyományalkotás*. Budapest, 1987. 127–197.

Hutchinson, John: *The Dynamics of Cultural Nationalism. The Gaelic Revival and the Creation of the Irish Nation State*. London, 1987.

Leersen, Joep (szerk.): *Encyclopedia of Romantic Nationalism in Europe*. 2 kötet. Amsterdam, 2017. (online: <http://romanticnationalism.net/viewer.p/21/56>)

Leersen, Joep: *National Thought in Europe. A Cultural History*. Amsterdam, 2007.

Leoussi, Athena S. – Grosby, Steven (szerk.): *Nationalism and Ethnosymbolism. History, Culture and Ethnicity in the Formation of Nations*. Edinburgh, 2007.

Smith, Anthony D.: *The Ethnic Origins of Nations*. Oxford, 1988.

Woods, Eric Taylor: Cultural Nationalism. A Review and Annotated Bibliography. *Studies on National Movements*, 2. (2014) 1–26. (online: <http://stateofnationalism.eu/articles/cultural-nationalism/>)

Nacionalizmus, állam és tudományos intézmények

Ash, Mitchell G. – Surman, Jan (szerk.): *The Nationalization of Scientific Knowledge in the Habsburg Empire, 1848–1918*. New York, 2012.

Bollók Ádám – Szilágyi Adrienn (szerk.): *Nemzet és tudomány Magyarországon a 19. században*. Budapest, 2017.

Elgenius, Gabriella – Aronsson, Peter (szerk.): *National Museums and Nation-building in Europe 1750–2010. Mobilization and Legitimacy, Continuity and Change*. London, 2015.

Feichtinger, Johannes: *Wissenschaft als reflexives Projekt. Von Bolzano über Freud zu Kelsen. Österreichische Wissenschaftsgeschichte 1848–1938*. Bielefeld, 2010.

Fox, Robert: *The Savant and the State. Science and Cultural Politics in Nineteenth-Century France*. Baltimore, 2012.

Hörcher Ferenc – Lajtai Mátyás – Mester Béla (szerk.): *Nemzet, faj, kultúra a hosszú 19. században Magyarországon és Európában*. Budapest, 2016.

Kulin Ferenc – Sallai Éva (szerk.): *A nemzeti tudományok historikuma. Tudományos tanácskozás*. Budapest, 2008.

Lajtai Mátyás – Varga Bálint (szerk.): *Tény és fikció. Tudomány és művészet a nemzetépítés bűvkörében a 19. századi Magyarországon*. Budapest, 2015.

Marosi, Ernő – Klazinczay, Gábor (szerk.): *The Nineteenth-Century Process of "Musealization" in Hungary and Europe*. Budapest, 2006.

McClelland, Charles E.: *State, Society and University in Germany, 1700–1914*. Cambridge, 1980.

Müller, Detlef K. – Ringer, Fritz – Simon, Brian (szerk.): *The Rise of the Modern Educational System. Structural Change and Social Reproduction, 1870–1920*. Cambridge, 1987.

Surman, Jan: *Habsburg Universities 1848–1918. Biography of a Space*. PhD-disszertáció, Universität Wien, 2012.

Török, Zsuzsanna Borbála: *Exploring Transylvania. Geographies of Knowledge and Entangled Histories in a Multiethnic Province, 1790–1918*. (National Cultivation of Culture, 10.) Leiden – Boston, 2016.

Tudomány a nemzetépítés szolgálatában. *Korall* (2015) 62. szám.

Varga, Bálint (szerk.): Nationalism & Discourses of Objectivity: The Humanities in Central Europe in the Long Nineteenth Century. *Hungarian Historical Review*, 5. (2016) 2. szám.

Egyes tudományok

Filozófia

Mészáros András: *A filozófia Magyarországon. A kezdetektől a 19. század végéig*. Pozsony, 2000.

Percz László: *Nemzet, filozófia, „nemzeti filozófia”*. Budapest, 2008.

Trencsényi, Balázs – Janowski, Maciej – Baár, Monika – Falina, Maria – Kopeck, Michal: *A History of Modern Political Thought in East Central Europe. Volume I: Negotiating Modernity in the 'Long Nineteenth Century'*. Oxford, 2016.

Irodalom

Brook, Thomas (szerk.): *Literature and the Nation*. (Yearbook of Research in English and American Literature) Tübingen, 1998.

Cornis-Pope, Marcel – Neubauer, John (szerk.): *History of the Literary Cultures of East-Central Europe. Junctions and Disjunctions in the 19th and 20th Centuries*. 4 kötet. Amsterdam – Philadelphia, 2004–2010.

Dávidházi Péter: *Egy nemzeti tudomány születése. Toldy Ferenc és a magyar irodalomtörténet*. Budapest, 2004.

Dović, Marijan – Helgason, Jón Karl (szerk.): *National Poets, Cultural Saints. Canonization and Commemorative Cults of Writers in Europe*. (National Cultivation of Culture, 12.) Leiden – Boston, 2016.

S. Varga Pál: *A nemzeti költészet csarnokai. A nemzeti irodalom fogalmi rendszerei a 19. századi magyar irodalomtörténeti gondolkodásban*. Budapest, 2005.

Művészettörténet

Andrieux, Jean-Yves – Chevalier, Fabienne – Kervanto Nevanlinna, Anja (szerk.): *Idée nationale et architecture en Europe 1860–1919. Finlande, Hongrie, Roumaine, Catalogne*. Rennes, 2006.

Facos, Michelle – Hirsch, Sharon L. (szerk.): *Art, Culture and National Identity in Fin-de-Siècle Europe*. Cambridge – New York, 2003.

Filipová, Marta: *The Construction of National Identity in the Historiography of Czech Art*. PhD-disszertáció, University of Glasgow, 2009.

Kodres, Krista – Joekalda, Kristina (szerk.): *Debating German Heritage. Art History and Nationalism during the Long Nineteenth Century. Kunstiteaduslikke Uurimusi/Studies on Art and Architecture/Studien für Kunstwissenschaft*, 23. (2014) 3–4.

Marek Michaela: *Kunst und Identitätspolitik. Architektur und Bildkünste im Prozess der tschechischen Nationsbildung*. Köln, 2004.

Marosi Ernő (szerk.): *A magyar művészettörténet-írás programjai. Válogatás két évszázad írásaiból*. Budapest, 1999.

Popescu, Carmen: *Le style national roumain. Construire une nation à travers l'architecture 1881–1945*. Paris, 2004.

Rampley, Matthew – Lenain, Thierry – Locher, Hubert – Pinotti, Andrea – Schoell-Glass, Charlotte (szerk.): *Art History and Visual Studies in Europe. Transnational Discourses and National Frameworks*. (Brill's Studies in Intellectual History, 212/4.) Leiden – Boston, 2012.

Rampley, Matthew (szerk.): *Heritage, Ideology, and Identity in Central and Eastern Europe. Contested Pasts, Contested Presents*. Woodbridge, 2012.

Smith, Anthony D.: *The Nation made Real. Art and National Identity in Western Europe, 1600–1850*. Oxford, 2013.

Vybíral, Jindřich – Bartlová, Milena (szerk.): *Budovani statu. Reprezentace Československa v umění, architektuře a designu*. Praha, 2015.

Wieber, Sabine: *Designing the Nation. Neo-Northern Renaissance Interiors and the Politics of Identity in Late Nineteenth-century Germany, 1876–1888*. PhD-disszertáció, University of Chicago, 2004.

Néprajz

Abrahams, Roger D.: Phantom of Romantic Nationalism in Folkloristics. *Journal of Folklore Research*, 106. (1993) 419:3–37.

Anttonen, Pertti J.: *Tradition through Modernity. Postmodernism and the Nation-State in Folklore Scholarship*. (Studia Fennica Folkloristica 15.) Helsinki, 2005.

Baycroft, Timothy – Hopkin, David (szerk.): *Folklore and Nationalism During the Long 19th Century*. (National Cultivation of Culture, 4.) Leiden – Boston: Brill, 2012.

Hofer Tamás (szerk.): *Magyarok Kelet és Nyugat közt. A nemzettudat változó jelképei*. Budapest, 1996.

Hofer Tamás: A nemzeti történelem rávetítése a népművészetre. In: Uő: *Antropológia és/vagy néprajz. Tanulmányok két kutatási terület vitatott határvidékéről*. Budapest, 2009. 145–166.

Niedermüller, Péter: Der Mythos der Nationalkultur. Die Symbolischen Dimensionen des Nationalen. In: A. Gergely András (szerk.): *A nemzet antropológiája*. (Hofer Tamás közönte.) Budapest, 2002. 9–28.

Niedermüller, Péter. National Culture: Symbols and Reality. *Ethnologia Europaea*, 19. (1989): 47–56.

Régészet

Díaz-Andreu, Margarita – Champion, Timothy (szerk.): *Nationalism and Archaeology in Europe*. London, 1996.

Díaz-Andreu, Margarita: Nationalism and Archaeology. In: Smith, Claire (szerk.): *Encyclopedia of Global Archaeology*. New York, 2014. 5144–5149.

Kohl, Philip L. – Fawcett, Clare (szerk.): *Nationalism, Politics, and the Practice of Archaeology*. Cambridge – New York, 1995.

Nemzetépítés és régészet. *Korall* (2006) 24–25. szám.

Ó Riagáin, Russell – Popa, Cătălin Nicolae (szerk.): Archaeology and the (De)Construction of National and Supra-National Polities. *Archaeological Review from Cambridge*, 27. (2012) 2. szám.

Steuer, Heiko (szerk.): *Eine hervorragend nationale Wissenschaft. Deutsche Prähistoriker zwischen 1900 und 1995*. Berlin, 2001.

Történelem

Baár, Monika: *Historians and Nationalism. East-Central Europe in the Nineteenth Century*. Oxford – New York, 2010.

Bak, János M. – Geary, Patrick J. – Klaniczay, Gábor (szerk.): *Manufacturing a Past for the Present. Forgery and Authenticity in Medievalist Texts and Objects in Nineteenth-Century Europe*. (National Cultivation of Culture, 7.) Leiden – Boston, 2014.

Berger, Stefan – Conrad, Christoph: *The Past as History. National Identity and Historical Consciousness in Modern Europe*. (Writing the Nation.) Basingstoke, 2015.

Berger, Stefan – Lorenz, Chris (szerk.): *Nationalizing the Past. Historians as Nation Builders in Modern Europe*. (Writing the Nation.) New York, 2010.

Berger, Stefan – Lorenz, Chris (szerk.): *The Contested Nation. Ethnicity, Class, Religion and Gender in National Histories*. (Writing the Nation.) New York, 2008.

Evans, R. J. W. – Marchal, Guy P. (szerk.): *The Uses of the Middle Ages in Modern European States. History, Nationhood and the Search for Origins*. (Writing the Nation.) New York, 2010.

Frank, Tibor – Hadler, Frank (szerk.): *Disputed Territories and Shared Pasts. Overlapping National Histories in Modern Europe*. (Writing the Nation.) New York, 2010.

Geary, Patrick J. – Klaniczay, Gábor (szerk.): *Manufacturing Middle Ages. Entangled History of Medievalism in Nineteenth-Century Europe*. (National Cultivation of Culture, 6.) Leiden – Boston, 2013.

Middell, Matthias – Roura i Aulinas, Lluís (szerk.): *Transnational Challenges to National History Writing*. (Writing the Nation.) New York, 2013.

Porciani, Ilaria – Raphael, Lutz (szerk.): *Atlas of European Historiography. The Making of a Profession, 1800–2005*. (Writing the Nation.) Basingstoke, 2010.

Porciani, Ilaria – Tollebeek, Jo (szerk.): *Setting the Standards. Institutions, Networks and Communities of National Historiography*. (Writing the Nation.) Basingstoke – New York, 2012.

Romsics Ignác: *Clio bűvöletében. Magyar történetírás a 19–20. században nemzetközi kitekin-téssel*. Budapest, 2011.

A nemzeti karakter elmélete

THAISZ ANDRÁS

Közönséges észrevételek a nemzeti karakternek megítélésére, különösen pedig a magyar nemzetről hozott némely ítéletekre (1819)

Részlet

FORRÁS: Thaisz András: Közönséges Észrevételek a Nemzeti Characternek Megítélésére különösen pedig a Magyar Nemzetről hozott némely ítéletekre. *Tudományos Gyűjtemény*, 3. (1819) 9: 32–56.

SZERZŐ: Thaisz András (1789–1840) ügyvéd, szerkesztő, az MTA levelező tagja (1831). 1819-től 1827-ig szerkesztette a *Tudományos Gyűjteményt*. Néhány költeményen és cikkeken túl Walter Scott *Ivanhoe* című regényének fordítása (1829) közismert. Mások ösztönzésében igen hatékony volt: ő buzdította a pesti könyvkereskedőt és kiadót, Wigand Ottót a *Sas* című folyóirat indítására, aminek később Thaisz szerkesztője is lett.

MAGYARÁZAT: Thaisz 1819 szeptemberében tette közzé tanulmányát a *Tudományos Gyűjteményben*, amely lapnak jelentős szerepe volt a nemzetté válás eszméinek megvitatásában és a nemzetfogalom definiálása körüli diskurzus formálódásában. Ennek a tendenciának az egyik mintadarabja Thaisz szövege is, amiben jelentős helyet kap a nemzet fogalmának meghatározása. Thaisz a nemzet tagjait rendi-szociológiai kategóriákba sorolja, a nemesi nemzetfogalom mellett már a polgárit is érvényesítve. A nemzetet szerinte két módon lehet érteni: szűken (azaz a nemzet a politikai hatalommal rendelkezőkből és az értelmiségből áll), vagy tágan (amibe pedig már mindenki beletartozik). A nemzeti karakter megismeréséhez szerinte szükséges a nyelv, az irodalom, a szokások, a földrajz, a jogrendszer, a történelem ismerete, és hangsúlyozza, hogy nincsenek állandó nemzeti tulajdonságok, a körülményekhez igazodnak a nemzetek is. Thaisz írásában a tágabb és szűkebb kategóriák jellemzői azonban gyakran vegyülnek, S. Varga Pál hívja rá fel a figyelmet, hogy például „a kollektív attribútumokat a szűkebb értelemben vett – individuális alapú – nemzet tagjaira is érvényesíti; a két fogalom végül teljesen összekeveredik. A képet csak tovább bonyolítja, hogy a nemzet szűkebb értelmű meghatározásában szereplő attribútum (akik részt vesznek a kormányzásban) a kollektivitás oldalán az államközösségi szempontot juttatja érvényre, s ebből az adódik, hogy Thaisz a nemzetet az országgal is azonosítja; a magyar nem-

zet fogalmába bekapcsolja a Magyarországon élő »Nemzetségek« (nemzetiségek) bélyegét is [...] Thaisz cikke talán a legszemléletesebb példája, milyen zavarokat okozott az egymással összeegyeztethetetlen előfeltevések és fogalmak egyidejű jelenléte a nemzetről való beszédben” (S. Varga 390.).

SZAKIRODALOM: Toldy Schedel Ferenc: Thaisz András levelező tag. In: *A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei 1838/1840*. Buda, 1842. 223–224.; S. Varga Pál: *A nemzeti költészet csarnokai. A nemzeti irodalom fogalmi rendszerei a 19. századi magyar irodalomtörténeti gondolkodásban*. Budapest, 2005.

* * *

Mivel mindazonáltal minden tudományunk nem csak magunknak való, s csak akkor vagyon haszna, midőn másokkal is közöljük, s ezen okból néha hasznosnak ítéljük, hogy valamely társaságról hozott ítéletünket közönséges^a tegyük, sőt arra sokszor kötelesek is vagyunk: azon esetben gondoljuk meg jól és részrehajlás nélkül ítéletünket, s adjuk úgy a világ elejibe, amint arról jó lelkiismeretünk szerint meg vagyunk győződve. Valóban igen terhes a becsületes és jó lelkű embernek valamely társaságról ítéletet hozni, mert ehhez nem csak éles ész, hanem bővebb tulajdon tapasztalás is kívántatik, könyvekből azt csak annyira méríthetjük, amennyire magunknak szükségképpen kell, nem pedig hogy ítéletünket, mint sajátunkat a világ elejibe is bocsáthassuk: de a legnagyobb akadályokkal kell annak küszködni, aki valamely nemzetnek belső bélyegéről^b kénytelen ítélni; mert azt szentenciákkal kitenni, mint példának okáért az Obelisk nevű könyvben, ahol a szerző a magyar nemzetről azt mondja: *Gens Jugi impatiens, Libertatis incapax*,^c vagy Barclajus^d Argenisének végén, ha jól emlékezem, az olaszokról:

Itali Viri
Fortes et miri,
Hostem non marte,
Vincunt, sed arte^e

legfeljebb kevélykedő szentenciának jó, de igazságos ítéletnek nevetséges orákulum^f beszéd, amelynek kára lehet sok, haszna nincsen semmi. Mi hasznost is tanulhatni egy olyan két-három szóból álló aforizmusból.

Aki tehát valamely nemzetnek erkölceit, tulajdonságait, intézeteit, kimívelését igazságosan le akarja írni s megítélni.

1-ör Egyezzek meg magával, micsoda értelemben veszi a nemzetet, széles vagy szoros értelemben-e? Minden nemzet, ha szorosan vesszük, igen kevésből áll; tudniillik azokból, akik az uralkodásba, s a közönséges igazgatásba befolynak, ahová némely országokban a papság is főképpen tartozik, s azok közt is csak kevesen vagynak, akik az erőmív kerekeit moztatják; és a különözt (privatus) hazafiakból, akik tudományok, példájok, tanácsok által a nem-

zetbe elvont magánosságokban csendesen munkálódnak; a nemzetnek többi része csak nép, csak nyers szer, mely amilyen benyomást kap, olyan képet tart meg. Ha az ország igazgatói a bölcs hazafiakkal egyetértőleg munkálódnak, avagy ha az ország igazgatói is bölcsek; akkor kimívelt, nagy, boldog a nemzet; de ha ellenkezik irányok¹, akkor, amit a hazafiak tíz esztendő alatt építenek, azt az önnön hasznokat kereső, vagy indulatos, vagy szűk eszű igazgatók egy perc alatt elrontják, s a nemzet érzéketlen ostobaságba dűlvén, kicsiny, megvetetett és boldogtalan. Ezekre tehát szorosan figyelmezní szükséges; mert igaz a közmondás, hogy amilyen valamely úrnak cseléde, olyan közönségesen maga az úr is; ha cseléde rossz, rossz az úr is, vagy együgyű!

A nép maga, megint négy fő rendre oszlik; úgymint; azon nagyokra tudniillik, akik ha néha látatnának is, a közönséges igazgatásban részt nem vesznek (Magnates titulo tales), közönséges nemesekre (Nobiles Equites, Ritter) városbeliekre, vagy azokra, akik mindennemű mesterségekkel foglalatoskodnak (cives, artifices, opifices, Mercatores, Bürger, Künstler, Handwerker, Handelsleute); ezekhez tartoznak némely országokban a földműveltetők, vagy haszonbérlők is (Arendatores, Pächter, Free holders), s végtére a köznép, mely természetére nézve ismét kétféle, tudniillik a városi köznép, és a földművelők vagy parasztok. Ezen felosztás, mivel új és szokatlan, talán különösnek fog látszani, de a dolog valóságán épül, s azért jó, mivel majdnem minden országra alkalmaztatható, melyért is minden további védelmezése nélkül tovább megyek.

Mind ezen külön ágazatait a szélesen vett nemzetnek vizsgálja meg szorosan, jegyezze fel külön-külön tett tapasztalásait; de még egyszer említem, soha se felejtkezzék el arról, hogy a nemzetet szorosan véve, csak az önnön gondolkodók (Selbstdenker), önnön fennállók (Selbstständiger)² teszik, a többi csak közszer, hogy az üres helyet betöltse, és az egészt befoglalja! Ha azt cselekszi, s a nemzetnek az általam feljebb felállított felosztását béveszi, sokkal világosabban, sokkal tökéletesebben és igazabban fog ítélni a nemzetről, mintsem ha, amint közönségesen szokott történni, a nemzetet egy általában veszi; mert akkor, amidőn az egyik részét megsérti, a másiknak hízelkedni fog, és vagy egy, vagy más részben el fog távozni az igazságtól.

2-or Tanulja meg a nemzeti nyelvet ne csak felületesen (oberflächlich), hanem tökéletesen; mert amilyen a nyelv, olyan közönségesen maga a nemzet is, széles értelemben véve: ha a gyökös szók a származottakat felül haladják, nem messze haladt a nemzet eredeti törzsökös képzésétől (Bildung); ha durva, durva a nemzet maga is; ha sok idegen szók vagynak benne, nincsen a nemzetnek ízlése; ha sebesen beszél, szeles; ha igen lassan, rest; ha igen puha a nyelve, puha a nemzet maga is; ha csendes és megállapodott, megállapodott

1 Irány (erány, arány). Ezen szóval élek cél helyébe, mert a német Ziel-ből származik, amely annyit télesen, mint irány, zielen, irányozni; szükségtelen tehát itten az idegen szó, ahol eredeti magyar szónk vagyon.

2 Öngondolkodó, önfennálló. Ezen szókkal amennyire tudom, még a magyarban nem éltek, azonban meg vagyok győződve, hogy ki-ki fogja érteni; mely könnyen lehet a magyarban új szókat csinálni, s mégis panaszkodnak némelyek a magyar nyelvnek szűk volta ellen.

a nemzet maga is, s több efféle, mert a nyelv külső bélyege a léleknek s magyarázója; ahol az szűk, szűk ott a tudomány is.

3-or Esmerkedjék meg a nemzet literatúrájával jól, főképpen legyen figyelemmel arra, milyen nemű könyvek, tudományok, esméretek, mesterségek s a többi vagynak divatban. Ha a história s a természet tudományai, józan, természetes filozófia; igen sokra ment a nemzet, ha a költés uralkodik a többi tudományok felett, gyermeki esztendejit éli a nemzet, ha a néző-játék darabokat, s az okosabb vígjátékokat szereti, boldog a nemzet; ha bohóskodó, nevetséges darabokat s szerencsejátékokat, nyomattatik az uralkodás által, elvesztette érzékenységét, nem gondol maga magával, sem a jövővel, hanem csak a jelenvaló állapot akarja kedvessé tenni, s mintegy a boldogságban elfelejteni boldogtalan állapotát; (mert egyik boldogsága az embernek, hogy a fájdalomnak legfőbb lépcsőjén megbolondulhat); ha szomorú darabokat és dalokat, mélyen érzi elnyomtatását s még el nem aludt férjfi lelke s többi afféle.

4-er Esmerkedjék meg a nemzeti szokásokkal, hajlandóságokkal, ünnepekkel, multságokkal, eledelokkal, italokkal. Amint ezek természetesek, együgyűek [egyszerűek], pompások, kikeresettek és erőltetettek; úgy a nemzet maga is vagy megmaradt természeti jóságában, vagy elhagyta a természet korlátait. Ha a nemzet természeti tápláló eledelokkal él, erős még mind lelke, mind szíve (mert nem egyenes következés, hogy aki tápláló eledelokkal él, nem lehet tudós, mivel igazán csak egészséges testben lehet egészséges lélek); ha ellenben mesterséges eledelokkal, égetett szeszekkel él, elfajult, ha igen vastag eledelokkal és italokkal, buta, érzéketlen s több afféle.

5-ör Esmerkedjék meg geográfiai fekvésével, a föld s éghajlat természetével, természetvényeivel, szomszédaival, s bővebb statisztikai környűállásaival,⁸ nem csak könyvekből, hanem gyakrabbi utazásokból is, ámbár mindezeknek nincsen elválasztó befolyások a nemzet bélyegébe, ha csak végképpen nem ellenkezők, kivéven a szomszédokat, mert amely országnak szomszédai míveletlenek, ráragad a nemzetre is abból némely rész; mégis okoznak némely különbségeket a nemzetekben, s legkedvezőbb a közepszer.

6-or Esmerkedjék meg a nemzet megállapításával (Constitutio) [alkotmány]. [...] Mert ahol a nemzet külömb-külobbféle tagjainak a törvény előtt való egyenlőségek (Gleichheit vor Gericht) behozódott, ott a nemesség előbbeni elsőségére emlékezvén, néha bosszankodással néz a többi polgárookra, a polgárok pedig új felemeltetésekben dölýfösködnék, ahol pedig a feudális megállapítás megtartatott, ott néha felső bizodalmatlanság szokott a fejedelem és a rendek közt uralkodni, a nagyok lenézik a közönséges nemességet, ez irigylí a nagyok sorsát, és mégis bókol előttök, a városbeliek agyarkodnak mind a kettőre, és kárhoztatják őket, mind a három pedig megveti a köznépet és a szegény földmívelőt, emez pedig makacs, ravasz, rest, zúgolódó, s nem hiszen a legjobb tanácsnak is, ha feljebbvalójától származik. A megállapításnak megváltoztatása megváltoztathatja ugyan a nemzetet, de csak sokára, és ha hirtelen, mindenkor rossz.

7-szer Végtére hogy a nemzet eredeti bélyegét a hozzá járultól megkülömböztethesse, esmerkedjék meg a nemzet történeteivel. Ezekből tanulhatja, hogy egy nemzetnek sincsenek eltörölhetetlen jó vagy rossz erkölcsi, hogy nemzeti hibák szorosan véve nincsenek, hanem többnyire a környüállásokból születnek. Amely nemzet véres háborúkkal és más szerencsétlenségekkel kénytelen volt küszködni, amely nemzet egy kemény uralkodásnak igája alatt nyögött, sokkal hátrább vagy on mívelésében, mint az, amely bölcs fejedelmeknek atyai gondviselések alatt hosszas békességgel dicsekedhetik; ennek pedig ez nem érdeme, amannak amaz nem hibája. A históriából tanulhatja, mely nagyon változtathatják a környüállások az egész nemzet lelkét, úgy hogy egynehány egymásután következő bölcs fejedelmek csudákat mívelhetnek a reájok bízott nemzettel, ellenben az alávaló igazgatás annyira elronthatja a nemzetet, hogy emberi bélyegét is elveszti. [...]

Annyi a magyar nemzetre nézve is igaz, hogy amint királyai bölcsbbek, vagy gyengébbek voltak, úgy emelkedett vagy esett a nemzet lelke is. Ha királyai bölcsök voltak, egy nemzet sem volt egyenesebb szívű, vitézebb, szófogadóbb; ha kemények és igazságtalanok, véres visszavonások s belső háborúságok dúltak a nemzet kebelében; ha gyengék, akkor a nagyok vissza élvén hatalmokkal elnyomták a szegényebb nemeseiket, s nem gondolván a haza boldogságával, kisajtolták a földnépének utolsó vagyonát, utolsó erejét is, hogy gonoszságaikba elmerülve, azt elpazarolhassák, s az ország minden szerencsétlenségének majdnem egyedül való okai valának. A köznemesség csak oda ment, ahova azoknak hatalma által vitetett, a népnek pedig szava nem volt! [...] Vizsgálja, ha jó hazafi akar lenni, nemzetének bélyegét szorgalmatosan, fedezze fel, de ne dobolja ki annak hibáit és fogyatkozásait, ezt pedig csak úgy viheti végbe, ha nemzetét más tökéletesebb nemzetekkel egyben hasonlítja, tegye azokra más hazafi társait, s a nemzetet magát is figyelmetessé és igyekezzék azokat, amennyire tehetsége engedi, megigazítani; mert a beteg csak akkor gyógyulhat meg, ha az orvos betegségét esméri!

A. A.

JEGYZET

- a Mindenkre érvényes; egyetemes jellegű, általános.
- b Feltűnő jegy, jellegzetesség, jellemvonás.
- c Nép, mely a jármot nem szenvedheti, de szabadságra nem való. Az ismert latin szállóige forrása bizonytalan.
- d John Barclay (1582–1621) skót neolatin költő (latinosan Barclaius vagy Barclajus). *Argenis* című regénye 1792-ben Fejér Antal magyar fordításában is megjelent. Az idézett részt nem találtuk a hozzáférhető kiadásokban.
- e Az itáliai férfiak / Bátrak és csodálatosak, / az ellenséget nem erejükkel/ győzik le, hanem ügyességükkel (fordította Balogh Piroska).
- f Oraculum: jóslat, jóvendölés; jósdá, mindentudó bölcs.
- g Körülmény; helyzet; állapot.

VEDRES ISTVÁN

A magyar nemzeti lélekről egy-két szó (1822)

Részlet

FORRÁS: Vedres István: A Magyar Nemzeti Lélekről egy két szó. *Tudományos Gyűjtemény*, 6. (1822) 11: 55–75.

SZERZŐ: Vedres István (1765–1830) mérnök, író, költő. 1782-től a pesti egyetem mérnöki képzésében tanult, 1786 és 1821 között Szegeden mérnök. Írt pályaművet a *Hadi és Más Nevezetes Történetek* című hírlap felhívására (*A magyar nyelvnek a magyar hazában való szükséges voltát tárgyazó hazafiúi elmélkedések*), *A haza szeretete* című „vitézi játékot”, alkalmi verseket, és terveket például a csatornaépítésről (*A tul a tiszai nagyobb árvizek eltéríthetőségéről egy két szó*), az országos beruházási alapról (*Egy nemzeti jószág, melyet Magyarország és a hozzá kapcsolt tartományok javára szerzett*), és az Alföld erdősítéséről.

MAGYARÁZAT: S. Varga Pál szerint Vedres *A Magyar Nemzeti Lélekről egy két szó* című munkájában a nemzet egyik leghatározottabb eredetközösségi definícióját nyújtotta: azoktól várta el, hogy példát adjanak erkölcsben, szokásban és a magyar nyelv használatában, akik „a nemzeti magyar lélektől élesztve, úgy jelentek meg a haza piacán, mint Árpád vitézeinek még meg nem fertőztetett maradéki” (Vedres, 68). Vedres a nyelvről pedig úgy vélekedik, hogy az a benne rejlő gondolkodásmód révén a nemzeti karaktert is meghatározza (S. Varga, 241.).

SZAKIRODALOM: Nagy Zoltán: *Vedres István művészi munkássága*. Budapest, 1956.; S. Varga Pál: *A nemzeti költészet csarnokai. A nemzeti irodalom fogalmi rendszerei a 19. századi magyar irodalomtörténeti gondolkodásban*. Budapest, 2005.

* * *

A lélek jelenlétét test nélkül nem képzelhetjük. Hogy tehát egy nemzeti lelket képzelhessünk magunknak, egy nemzeti testet kelleltik előbb formálnunk, mely amattól lelkesítésék.

Ha egy magányos emberben a test, éhséggel, szomjúsággal, hideggel, nyomorgattatik; vagy talán: vérenek rendes folyamata, közbe jött bédugulások által megakadályoztatván, betegségbe esik; avagy némely tagjai megcsonkítása, érzékenységei megtompítása által tehetetlen állapotba ejtetik, ak-

kor a lélek is változást szenved; s korántsem az lesz az, az emberben, aki különben lett volna; következésképpen: az egyes emberbe, a lélek, a test alkotmánya változásaihoz szabja állapotát. [...]

Az egy törökből,^a fajból, vagy evvel atyafiságba eredt más nemzetből való, egy fejedelem által, s egy országos alkotmány szerint kormányoztatott népség, öszveségesen véve teszi a nemzeti testet. Ennek lelke tehát: a minden egyes embereknek, kik a nemzetet teszik, lelkeik öszve vett gondolkodása módjából származik. Ha ez egyforma, a nemzeti lélek is egyforma; ha a nyomorúság, és telhetetlenség miatt szomorú, a nemzeti lélek is szomorú; s tőle ekkor semmi nagyot, semmi nemes cselekedetet várni nem lehet.

Sok nemzetek voltak, és még most is vannak, kik századoktól, vagy talán alkottatásoktól fogva, nemzeti lélek nélkül vannak; ezek most is olyanok, mint ha gyermeki sorsban volnának, kiktől se erőt várni, se tanácsot kérni nem lehet. Vannak olyanok is, kik a telhetetlenség terhe alatt nyögven, azt se tudják: mire valók ők a világ nemzetei társaságában? Ezeknél is hiába keresel nemzeti lelket. A tiránok, despoták [zsarnokok] meg szokták a nemzeti lelket fojtani, hogy a nemzet egyedül az ő lelkek világánál láthasson. A constitutionális [alkotmányos] országlásban legszebben kifejtődhetik az, és legtartósabb állandóságot szerezhet magának. Ebbe eleven példa lehet magyar hazánk, mely közel ezer esztendő óta, nemzeti lelkével büszke nemzetünket, a kiállott legnagyobb viszontagságok után is édes kebelébe szerencsésen ápolgatja.

Mely bátor, mely eltökélt nemzeti lélek volt az, mely ezer esztendőök előtt, egymillió magyarságot felköltött Ázsiában; és több száz mérföldeken végig, sok ellenséges nemzeteken keresztül, diadalmasan, ezen boldog tartományba, mint Attiláról, s régi eleinkről reánk maradt tulajdonunkba, melybe most lakunk, bevezette, és be is helyeztette! Az akkori magyarok nemzeti lelkének ez volt a szava Álmos fővezérhez: *Ahova szerencséd vezetend, oda megyünk véled.* Ily nemzeti lélek uralkodott még kilencszáz esztendőök után is Mária Terézia alatt, kinek az egyszerre ellene föltámadt hét hatalmas ellenség még a kenyeret is ki akarta ragadni markából, amidőn tudniillik a magyarok egy szívvel és lélekkel ezt kiáltván: *Haljunk meg a mi királyunkért, Mária Teréziáért!* oly hatalmas sebeket ejtettek az ellenséges részekben, hogy azok hátrálva kéntelenítettek elhagyni a fölosztani kívánt birodalmat; és kegyes királynénk kívánt békességgel hágott föl ismét fényes trónusába.

Ilyen vonásokat ritkán találni a régi görögökön, és rómaiakon kívül más nemzetek históriáiban; kétségkívül azért, mivel országlásuk fundamentuma nem azon törvényeken építettett, melyeket a haza, nemzet, fejedelem és a szabadság állandó szeretete megkíván.

A magyar nemzeti lélek mindeddig munkás volt; míg ezen legközelebb múlt rettenetes francia háború alatt is, mely nemcsak ahol folyt, hanem mindenütt, a messziről meghódolt nemzetekben is, dühös lelkét bélehellette, s ez ellen is úgy tartotta magát a magyar nemzeti lélek, mint egy kőszikla, mely ha nem árthat is ellenségének, de csapásait minden megrettenés nélkül kiállja. Nem lehet azonban föltenni, hogy a magyar nemzeti lélek megfojtására már

régóta imitt-amott elhintetett méreg föl ne fogattatott, vagy avval, a már meg-maszlagított [megmérgezett], és hazánkba bécsúszott számtalan idegenek által némelyek meg ne vesztegettettek volna. Minthogy maga az uralkodó fölség, aki ezen méreg erejét, és annak munkássága veszedelmes következeit jól esmérven, szükségesnek találta: arra mindnyájunkat figyelmetessé tenni, hogy attól magát ki-ki megőrizze, nehogy elhatalmazván, a nemzetet meg-vesztegesse, és ennek mind ez ideig volt nemes és nagyra termett nemzeti lelkét megfojtsa. [...]

Kétségkívül van az, hogy a nemzeti lelket a constitutionalis országba az uralkodó fejedelem legjobban élesztheti, buzdíthatja, és örökre, mind a maga, mind a nemzet dicsőségére állandóvá is teheti. Az ehhez megkívántató módok nem mind titkok. Közönségesen^b tudjuk, hogy a constitúciónak sértetlen állapota, állandóul teremti a nemzeti lelket; az erkölcsi kultúrának előmozdítása pedig neveli azt. E kettőn nyugszik tehát a magyar nemzeti lélek energiája, vagy hathatósága.

Ami az elsőt illeti: attól a magyar nemzet éppen nem tarthat, hogy uralkodó fejedelmek constitutióját megsérteni kívánják; mivel trónusaik erős állandósága nagy részint azon nyugszik. Ha hogy a szoros körülállásokban^c megeshet némelykor az, hogy az atyai gondoskodás, előre való vigyázat, avagy a nagyobb veszedelem elkerülése, bizonyos ideig valami rendkívül való áldozatot parancsol, és a fejedelem azt, csupán jó kívánásából meg is teszi; avval a nemzetnek sérelmére éppen nem igyekszik; mert ellenben, ha hasonló alkalmatosságban azt tenni vagy nem merné, vagy nem akarná; akkor a nemzet valóban szenvedne, és szenvedése talán nagyobb kárára volna, mintsem ha valamit jussaiból vagy fölfüggesztetni, vagy elengedni kívánt volna. Jeles példát szolgáltatott erre a múlt veszedelmes francia háború, melyben Napóleon telhetetlenségét tartományokkal elégíteni; rettentő hadi erejét támentalan^d sokaságú katonaság állításával mérsékelni, és egész Európából öszvezsarolt temérdek kincseit, a papíros pénznek fölszámolhatatlan sokaságával, és készségével fölül haladni szükséges volt. Ezeket, titkos okokból mind megtette a mi kegyelmes fejedelmünk; s mi lett következtése? A győzelem! mely azon áldott békességet vonta maga után, melybe papíros pénzeink lassan-lassan kevesebbednek; a magyar koronához tartozó tartományunk visszakapcsolódik;^e a tengerre való kereskedésünk fölnyitódik; és a megaláztatott franciákat Párizsig győzelemmel kergető gyermekeink vagy hazajönnek már, vagy teljes számok helyre szaporodik. Így tett a mi bölcs fejedelmünk! Így orvosolja lassan-lassan a háború ínsége által ejtett több sebeinket is. Azért is: az övé legyen a dicsőség!

A magyar nemzet szabadsága nem kíván nagyobb kiterjedést, mint amekkora; mert talán sokaknak birtokába az zabolátlansággá változna, ami a magyar nemzeti lélek méltóságos karakterével öszve nem férne. Hallották híret ezen magyar szabadságnak a külső országiak, azért futnak közülük onnét, oly számosan ide annak védelme alá, hogy a tulajdonosokat csaknem kiszorítják birtokából. Sokan e jóhoz hozzá nem szokhatván, azt gyakran már ost-

romlani is bátrak voltak. Gyáva gondolatok! A szolgaságba született, avval a tanáccsal kínálja a magyar földes urat, hogy hagyja el uraságát, és szolgálja.¹ Ilyenek a magyarok csábítói! De hála a magyarok istenének! némely vízeszűeken kívül igen keveset vehettek arra, ki állításaikat jónak tartsa, és elhagyván magyar hazáját idegen tartományba lakni átköltözzék.

Ami a másodikat, tudniillik a magyar nemzet erkölcsi kultúráját illeti, annak rugója is uralkodó fejedelmünk kezébe lévén, háládatossággal elesmértük abban azóta tett előmenetelünk szembetűnőségét, mióta halhatatlan királynénk, Mária Terézia a tudományoknak világát² meggyújtván a nemzetünkön uralkodó setétséget eloszlatta; a szép, és hasznos mesterségeket velünk megesmértette; s bennünket azon környűllásba helyezettett, melyben más tanult s kicsinosodott^f nemzetek előtt is bátran megjelenhetünk. Mennyire elősegítette pedig ezt mostan uralkodó kegyelmes fejedelmünk nemzeti magyar nyelvünknek pártfogásával; törvényessé való tételivel, és az oskolákba való rendes tanításával? még le nem írhatni, a következőség fog arról bizonyosságot tenni, hogy tíz, húsz esztendőök alatt, többre megy most a magyar nemzet a józan tudományok, a szép hasznos, és szükséges mesterségek dolgában, mint ez előtt egy, kétszáz esztendőök alatt! Így nem sok idő múlva, ha utol nem érheti is a magyar a szomszéd nemzeteknek már messzire haladt kiműveltségét, annyira közelít mindazonáltal hozzájuk, hogy velük együtt számba fog vétetődni. Mennyire nemesítse pedig az illetén erkölcsi kultúra a magyar nemzeti lelket? azt azok legjobban tudják, akik a régiebb időket a jelenvalókkal, a mostani józan gondolkodás világos és könnyű értelmét, a körül lévő nemzetek és uralkodók politikus tekinteteiket, régi helyheztetésünkkel és gondolkodásunk módjával összevetik. Valóban: kedves fejedelmünk bölcs gondoskodása alatt boldognak mondhatjuk nemzetünket annyiból is, hogy valamint tudományos férfiak, úgy oly bölcs tanácsadók nélkül se szűkölködjünk, akik, mint nemzetünk gényuszai, arra vigyáznak, hogy az a lélek, mely a magyar nemzetet éleszti, folyvást tökéletesebb egészségre juttattassék.

Hogy erkölcsi kultúránknak némely ágai, nem hogy nevedektek volna egy idő óta, hanem inkább elszáradtak, és néhutt meg is fenésedtek [üszkösödtek] talán, azt a magyar nemzet hibás természetének annyival inkább nem lehet tulajdonítani, minthogy az, nem egészen romlott meg; és e szerint az olasz, német s más nemzeteket is, kik hasonló csapásokat éreznek, avval lehetne vádolni. A tartós háborúk, revolúciók, erőszakos újítások látszatnak ennek okainak lenni, mivel közben jövetelük alkalmatosságával, a fölvigyzat (politia) vagy meggyengült; vagy a következősekre való nézve, rosszul számolt.

1 Sült bolond az, ki elhagyván őstől marad földjeit. A vidéki tengereknek szántogatja partjait. Rájnislál így énekel egy görög poéta; de, a szabad görögöknek mondja ezt!

2 A *Szegedi Múzsák Százados Ünnepeiben* 1820. így írtam: Lumen Világ, Mundus Velág; s későbbem vettem észre hogy rosszul. Mert egyiknek a másiktól való megkülönböztetésére úgy tartom, jobb lészen írni: Mundus Világ; Lumen Villág; ezek szerént: Villam, Villog. Mert ezen megkülönböztetésre szükségük van a magyar filozófusoknak.

Csekélységnek tetszik ugyan, de még is egyik útja a nemzeti erkölcsök megkorcsosodásának a viselet, ruha, vagy köntös megváltoztatása, mely noha nem oly régi szokás, de mégis annyira bégyökeredzett már, hogy az ellen valamit szólni is csaknem vakmerő bátorságnak látszattassék; pedig igaz, ami igaz.³

Kezdetől fogva a magyarság, az uraságok és nemesség nemzeti köntöst viselvén, az által azon méltóságát mutatta ki, mellyel hazájában minden idegenek fölött bír. Most az ifjú uraság, szinte úgy, mint az inasa, szűk portó gatyát húz föl lába szárára; frakkba öltözik; kerek kalapot tesz a fejére; sokszor annyira elgyengíti magát, hogy cipőbe sétáljon együtt inásával, akitől őtet senki se tudván megkülönböztetni, senki sem ad néki különös tiszteletet. Gyakran a lovakat hajtani szerető illetén uraság, a kocsis helyét foglalja el, ez ellenben az uráét a hintóba; minthogy a lovak, szerszámok, s a kocsi pompás, azokért a bent ülő hasonló öltözetű kocsist tisztelik meg mint uraságot, nem pedig a lovakat hajtó gavallért. Ez már módinak nem is tartatik, hanem szokásnak; és az új filozófusok értelme szerint természetesnek, kiknek az emberek egyenlősítése (egalitás) iránt való buzgóságuk azt is béhozta a franciáknál a revolúció alatt, hogy az inasok, a legnagyobb vendégségekben is, egyszerre, egy tálból, egyenek az asztalnál uraikkal. [...]

Másik útja a nemzeti erkölcsök megvesztegettetésének az idegen nyelv. A könyvnyomtatás föltalálása előtt igen kevés írástudó, annál kevesebb idegen nyelv tudós volt a magyar hazában. A reformáció idejében kezdett a magyar nyelv műveltetni, ha némely borzasztó, és örök feledékenységet érdemlő történetek közbe nem jöttek volna, az talán előbb ki is virágzott volna, mint a szomszéd nemzeteké; csak sínylődött tehát az a deák nyelv igája alatt mind addig, még e helyett a német nyelv nem parancsoltatott. Ekkor lett alkalmatossága a szomszéd nemzeteknek gondolkodásuk tárgyait a magyar hazába széthinteni. [...]

Elmúlt ugyan ezen borzasztó zivatar, de az elhullott magvak, idő folytával lassan-lassan kicsírázni, a francia revolúció alatt tanult, s hazánkba becsúszott idegen kertészek által új maszlagokkal szaporíttatni kezdetek. [...]

Sokat tett, és nagyon elősegítette ezen erkölcsi megvesztegettetést, az idegen tánc, muzsika, játék, és időtöltés módja; a vendégségek, multságok, asztali, s szobabéli készülétek új rendbe szedése; a házi társaságoknak föllállítása,

3 Vestis non facit Monachum [„nem a csuha teszi a barátot,” azaz nem a ruha teszi az embert], azt szokták erre az idegeneket majmolók mondani. Az igaz, de: monstrat esse Monachum, úgy e? Ha a török ruhát magára veszi a komédiába valaki, úgy az ezt törökké nem teszi, de ha folyvást mindig abban jár; arról közönségesen azt tartják, hogy török fajta, s azt ez meg se tagadhatja. Az argosbeliek megbüntették azon muzsikást, aki a közönséges játékokon hétnél több húrú lanttal mert előállani a vetélkedésre; hát, gondolod-e, hogy idegen ruhába megjelenhettek a bajvivók? És a poéták, idegen nyelven énekelhették a bajnokok dicsőségét? Mint nálunk, hol matrózi libériákba, némely helyeken, még az ítélő bírák is megjelennek, és idegen nyelven éneklí a nemzet önnön gerjedelmit. Gyáva vízeszűség! a helytelenségben keresni, az ostoba megkülönböztetést.

azok foglalatosságainak a legújabb párizsi szisztéma szerint való elintézése; az öltözködésnek, kicsinosításnak, a színek választásának, a köntösök megszépítésének, az öltések irányozatjának, a szépség tudományának folyamatban lévő közönséges regulái szerint való meghatározása és a többi. Így forgattattak ki mindenek a maguk sarkaikból! Láttá ezt a gondos atya, de nem segíthetett rajta, mert ez a hiú betegség közönségesen meglepte a famíliákat; s ha talán szólott valamit, a tónusadó idegentől háta mögött durva magyar szózatot ejteni hallott; előtte pedig az alakok úgy dungottak, s csipkelődtek, mint a megbolygatott kaptár méh. [...]

Magyarországnak ugyan se Areopágosza,⁸ se cenzora nem volt még eddig, hanem a nemzet mindig csak azon nagy embereire vigyázott, kik szakadatlanul, együtt, vagy egymásután álltak; ezek erkölceit, szokásait példaként vette föl, és követte a magyar, kik tudniillik a nemzeti magyar lélektől élesztetve, úgy jelentek meg a haza piacán, mint Árpád vitézeinek még meg nem fertőztetett maradéki. Ezeket vévén föl mustrául nem csak elkerülték az idegen vétkeket, hanem még a szokásokat is megvetették. [...]

Dicső eleink maguk nevelése és példája által plántálták maradékaikba azon nemzeti magyar lelket, mellyel constitutiójukat mintegy ezer esztendő óta, a legnagyobb viszontagságokban; úgymint a tatár és török járások idejében is sértetlenül föltartották; noha a nemzet száma ezen veszedelmes környűllásokban annyira megfogyott, hogy alig lehetett a helységeknek magukat öszvekapcsolni. Most midőn illetén veszélyektől éppen nem tarthatunk, azon erkölcsi tántorodást, mely nemzeti lelkünkön, ez utóbbi időkben történt újítások, változások, és háborúk által észrevehető csorbát ejtett, hogy hazánk atyái és gényuszai azonnal meg fogják akadályoztatni, és nemzeti lelkünket régi, egyenes, és minden idegen vad erkölctől tiszta állapotba helyheztenni, mihelyst példaadásukkal a dologhoz hozzá fognak, az kétséget nem szenved.⁴ A magyar mindig követte a maga vezérit mindenütt; azok példája lelkesítette őtet, és vezette azon számtalan történeteken végig, melyeken aratta a dicsőséget. Ez a mód látszik tehát legbizonyosabbnak és leghirtelenebbnek a magyar ifjúságot dicső eleink nyomdokai követésére fölgerjeszteni, és elcsellenéséből visszatéríteni; s azon példákra, melyeket nemes hazánk atyái és gényuszai a nemzeti öltözet viselésére való nézve adni és rendelni fognak, egyszerre lehullanak a magyar ifjúságról [...]

Azon példák, melyeket nemes hazánk elei, és nagyjai a magyar nyelv közönséges használásában adni és rendelni fognak, megszünteti azonnal ifjaink, és leányink közt azon kívánságot, mely őket eddig az anyai nyelv megvetésével az idegen nyelvek tanulására kényszerítette; annyal inkább, mivel annak már maga az uralkodó fölség; a mi közönségesen kedvelt nádorispánunk;^h s más több királyi hercegek is pártfogói, és kegyes ápolgatói lettek. A tudósok és kereskedők számára hagyván az idegen nyelveket, a haza növendékei annyi tudományt, és annyi mulatságot találhatnak már a nemzeti

4 Vox clamantis in deserto. [„A pusztában kiáltónak szava,” Keresztelő János igehirdetésének kezdete Lukács evangéliumában (3,4)].

nyelven írott könyvekben, amennyi állapotukhoz, tökéletesítésükhöz, és világosodásukhoz szükséges. [...]

A ruházat és nyelv által tulajdon hazájában elválasztatván a magyar az idegenektől, azonnal megszűnnek a pénzt pazarló, famíliákat pusztító, egészséget rontó, erkölcsöket vesztegető, hiúságra gerjesztő, szívet, lelket ostromló és csábító foglalatosságok. A tiszta erkölcs, az atyafiságos barátság, a takarékosság, a mezei élet és gazdálkodás szeretete, a testi épség, egészség, szépség, s ezekkel a szívnek és léleknek ártatlansága nyugalma, és megelégedése lépnek helyükbe. [...]

Az illetén idegen nevelésnek káros következményei már a köznépre, és az iskolákra is némely részekbe elhatottak; minthogy ezek is mindenben a mások, és nagyobbak követői szoktak lenni. Ezeket is azonban, rész szerént oktatással, rész szerént jó példával a jó erkölcsök útjára ismét vissza lehet téríteni; s nevezetesen ami az iskolákat illeti, úgy tetszik: hogy ha a tudományok tanulása módja könnyebbé és kedvesebbé tétetődne, a tanuló ifjak nem unatkoznának meg oly annyira a reájuk kiszabott tudományok megtanulásában; és irántuk annyi idegenséggel nem viseltetnének. Következésképpen: olyatén dolgokra se vetemednének, melyeket ifjú vérük hevessege, és képzelődésük eleveensége, a jó erkölcsök kárával olykor-olykor az enyhülésre megkíván. Az elsők, ha a magyar és deák grammatikákon kívül, minden, főképp az emlékezetet foglalatostkodtató tudományok magyar nyelven taníttatnának, nagyot lehetne segíteni. Hogy pedig kedvesebbek is legyenek az ifjak előtt a tudományok, azokat a gyakorlásbélielkel kellene még eleintén öszvekapcsolni, úgy hogy: még az ifjú végig menne az iskolákon, az alatt mindazon mesterségeket és testbéli ügyességeket, ha csak résziből is megtanulja, vagy tulajdonává tegye, melyeknek következő életében hasznát venni reménylheti. [...]

A. A.

JEGYZET

- a Törzs, nép, nemzetség.
- b Általános, mindenkre érvényes.
- c Körülmény, helyzet, állapot.
- d Teméntelen, rengeteg, temérdek.
- e A horvát tengerpartra és az elvileg a magyar koronához tartozó (de a valóságban közvetlenül Bécsből kormányzott) Dalmáciára utal, amelyek 1809 és 1813 között Illír Tartományok néven francia uralom alatt álltak.
- f Művelt, pallérozott.
- g Athénban az Akropolisztól északnyugatra levő domb ókori görög elnevezése. Az Arész hadistennek szentelt domb lábánál ülésezett az i. e. 5. századtól a törvényhozó és ítélő tanács.
- h József főherceg, Magyarország nádora 1796 és 1847 között.

VAJDA PÉTER

Nemzetiség (1832)

Részlet

FORRÁS: Vajda Péter: *Nemzetiség. Tudományos Gyűjtemény*, 16. (1832) 6: 53–104.

SZERZŐ: Vajda Péter (1808–1846) költő, író, szerkesztő, tanár. Jobbágycsaládból származott, Vajda János nagybátyja. Tanult a soproni evangélikus gimnáziumban, a győri katolikus akadémián, majd a pesti egyetem orvosi fakultásán. Első versei a *Koszorúban* jelentek meg. Szerkesztette a *Hasznos Mulatságokat*, a *Garasos Tárat*, a *Világot*, és segédszerkesztője volt az *Athenaeumnak*. 1837-től az MTA levelező, 1840-től a Kisfaludy Társaság tagja, 1842-ben a Természettudományi Társulat első titkára. Szigligeti Edével és Garay Jánossal megalapította a Magyar Drámaíró Egyesületet. Művei között szerepel próza-költemény (*A nap szakaszai*), elbeszélésgyűjtemény (*A legszebb leány*), regény (*Tárcsai Bende*), és több Shakespeare-dráma (*Hamlet*, *Othello*, *III. Richard*) fordítása is fűződik a nevéhez. 1835–1837-ben kiadta a *Pesti leveleket*, amelyekben a közéleti igényű, szatirikus karcolat és humoreszk műfaját honosította meg, 1838 és 1844 között pedig megjelentette négykötetes, *Dalhon* című lírai művét. Szarvas lakóinak tartott beszédeiért (*Erkölcsei beszédek*) eljárás indult ellene, de a per lezárására nem került sor.

MAGYARÁZAT: Vajda ezen írásában a nemzetfogalom definiálásához – a Titus Livius leírásából ismert – Menenius Agrippa tanmeséjét használja fel, amelyben a különböző testrészek lázadozni kezdtek egymás ellen, míg be nem látták, hogy mindegyiküknek a maga feladatát kell végeznie, mert az egész test működésének kulcsa a kölcsönös együttműködésben rejlik. Mudra Viktória és Zákány Tóth Péter felhívja rá a figyelmet, hogy Vajda „az idegen-saját ellentétében szemlélt nemzet tulajdonképpeniségét szünteti meg” (Mudra–Zákány Tóth, 1131.), S. Varga Pál pedig rámutat, hogy Vajda 1839-ben az *Athenaeumban* megjelentetett *A haza* című írásában már jelentősen eltávolodott korábbi kozmopolita álláspontjától. (S. Varga, 170–171.)

SZAKIRODALOM: *Vajda Péter művei*. Válogatta, a szöveget gondozta és a jegyzeteket készítette Mudra Viktória és Zákány Tóth Péter. Budapest, 2004.

(Magyar remekírók); S. Varga Pál: *Az újrászótt háló. Kulturális mintázatok szerepe a felvilágosodás utáni magyar irodalomban*. Budapest, 2014.

* * *

A nemzetiség abban áll, hogy a nemzetnek belső és külső élete ép legyen, virágozzék. A tagok nemzetisége pedig nem egyéb, mint ezen belső és külső élet virágzásának előmozdítása.

1. A nemzet belső élete

A nemzetiségnek ez a fő alapja. Ha az egész emberiség azon tökéletességre emelkedhetnék, hogy egyetlen egy nemzetet képezne, akkor szólnunk sem kellene a külső életről, ez minden megkívántatát magában foglalna. De így is nevezetes és a nemzetiségnek fő forrása marad ez. E részben a nemzetet egy magányos, ép, élő testnek kell tekintenünk, s az őt így tekintőknek a természet segédül jön a vizsgálásra és magyarázásra. Belső élete van az utolsó növénynek és állatnak; a fő igazságok, melyeket náluk látunk, talán a nemzetre is illendők. De vegyük fel az embert, mint a természet legtökéletesebb esmeretes mivét, és az ő életében a nemzeti étellel a legnagyobb hasonlatosságot lelendjük.

„Egy fej; egy nyelv; ugyanazon vér minden ereken; egy szív, mint az életnedv fő rejtkehelye; a munkában minden tag részesül, a gyümölcsöt mindenik ízleli; a bajt mindenik érezi, az édes behatáson mindenik vidul; a szem az egésznek lát, a fül az egésznek hall; az orr az egésznek szagol; a nyelv az egésznek ízlel; a kéz az egésznek dolgozik, a gyomor az egésznek emészt, az erek minden tagot táplálnak, a szív minden erekbe vért bocsát; a vesék az egésztest tisztítják, a tüdő az egészért lélegzik, a bőr az egészért munkálkodik, a lábak az egészért járnak”. És ezt a nemzetről viszont elmondhatom: „Legyen benne egy fej, egy nyelv; ugyanazon vér minden ereken; egy szív mint az életnedv fő rejtkehelye; a munkában minden tag részesüljön, a gyümölcsöt mindenik ízlelje; a bajt mindenik érezze, az édes behatáson mindenik viduljon; a szem az egésznek lásson, a fül az egésznek halljon; az orr az egésznek szagoljon; a nyelv az egésznek ízleljen; a kéz az egésznek dolgozzék, a gyomor az egésznek emésszen, az erek minden tagot tápláljanak, a szív minden érbe vért bocsásson, a vesék az egésztest tisztítsák; a tüdő az egészért lélegezzék, a bőr az egészért munkálkodjék, s a lábak az egészért járjanak.

a. Egy fő

„Száz fő, száz gondolat” szokták közönségesen mondani, s ötven között majd negyvenkilencszer el van találva. Innét azt lehet ugyan kivonni, hogy száz főt is szükség meghallgatni néha, s a száz gondolat közül a legjobbját választani; de azért a nemzetnek egy feje legyen. Ha ezen fő munkás, okos, anélkül, hogy másoknak eszét büszkén megvetné, lassú, de tartós törekedéssel s mások tanácsát használó, nyomós előlépéseket tehet, s mivel nem hirtelenkedik belátása változata szerint, munkája idomát megkívántatólag alkalmaztatja a dolgok rendéhez. Több fő egymásnak ellene dolgozik, egymást inkább rongálja – több fő, nem egy test.

Némelyek a törvényeket tartják a nemzet fejének; mások a törvények fő felvigyázóját; mások a törvények szabóit. Ítéletem szerint a törvényt a nemzetnek (hol a fej is foglaltatik) kell szabnia; márpedig más a szabó, más a szabott; más a rendelő, más a rendeltetett. A törvények a nemzet (és feje) lelkének kisugárzati; a lélek nemzé őket; az évek ezeredei bizonyos bélyeget nyomtak rájuk, a nemzet tagjai helyes arányának ők a szent őrzői. De ki a fej? Akinek kezében azon hatalom nyugszik, hogy az egész nemzeti testet a törvények szerint igazgassa. Nem minden időre, nem minden népekre illik ezen kifejezet ugyan, de közönségesebbet és igazabbat alig lelhetni. Látunk nemzeteket, kiknél a fej több tagokból állott; kiknél az egész nép fej akart lenni; kiknél a fej nem csak a törvény szerint igazgatott, hanem kénye szerint törvényeket szabott, úgy hogy nemzetnek és fejnek maga tetszett lenni; de fejtelen nemzetet egyet sem. Más kérdés az, a mondatott esetekből melyik a legjobb? Én a történeteket szólatom helyettem. [...]

b. Egy nyelv

A nemzet fő bélyegének a nyelvet mondjuk. A nyelvtől veszi nevezetét a nemzet és viszont; a nyelv és nemzet annyira összeforrottak, hogy ezt ama nélkül nem képzelhetjük; nyelvével együtt kivesz a nemzet; a nemzettel közönségesen a nyelv is. Mert ha valamely nemzetre ragad rá nyelve, ez azzá átváltozottnak mondatik. Bretagne lakosi nem így lettek franciákká, a rómaiak olaszokká? [...]

d. Egy szív, mint az életnedv fő rejtkehelye

Gondolkodtam mi lehet egy nemzet szíve; átnéztem Bécset, Párizst, Londont, Stockholmot és kérdezém, ezek-e az országok szívei. Pestet is vizsgáltam és kérdezém: ez-e Magyarország szíve? A szív az emberben fő tartalék helye a vérnek, mely legnemesebb nedv, az életet és táplálást magában foglaló. A főváros gyűlhelye lehet a nemzeti szorgalomnak, mozgásnak; de ilyen holt jószág magának a nemzetnek szíve nem lehet. A szív ugyanazon eredetű a többi testtel; ugyanazon vér táplálja és élteti őtet, mely a többi tagokat, műszereket; összehangzik, testvér mindenikkel, mindnyájának számára dolgozik. A nemzet szívének hasonlónak kell lenni. Benne mindenik tag testvérét fellelje, vele összehangozzék; tehát élő legyen, hazafiakból álljon s a közös vérből eredett legyen. [...]

a) A szem lásson

A természetben létező dolgok egymástól nagyon függnek, egymást érintik, egymásból fejlődnek ki. A növények az ásványország határát átlépven ásványokká látszanak alant lenni; fenn pedig nagyon besarkallanak az állatok közé. Az alsó állatok majdnem csupa növény életet élnek, és a fölsőbbekben is némely rendszerek növény élet rendszereinek mondatnak. A tápláló nedv felvétele, annak a testben keresztülhordoztatása, a kigőzölgés, a levegőnek a felszínen való felszívata, a nemzés, ugyanazon mívellet az állatoknál és növényeknél. Az állatokat az izmok és idegek különböztetik meg leginkább azoktól. És minél míveltebbek az izmok, és kivált minél míveltebbek az agy és idegei, annál fentebb áll az állat a tökéletesség lépcsőin. A legmíveltebb agy és idegek emelték az embert a legfőbb helyre, mintegy ujjal mutatók, mire lé-

gyen szánatva a természettől. És így minél jobban kimívelte magát valaki közülünk, annál tovább áll az elkezdettől, s annál közelebb a természet mutatta véghez. Az emberi művelődésnek virágait pedig a tudományok teszik, ahonnan a tudományokban való előmenetel a nemzet első kötelességéhez tartozik.

Minden századok megesmerték ezt, mert a tudományoknak még a legdurvábbak is hódoltak. De minél tovább emelkedett valamely század az állatistól, annál inkább becsülte a tudományt. Esmeretlenül és nyom nélkül tűntek le azon idők és népek, midőn az uraságot sötétség bírta, de örökre világolnak a tudományok századjai a hellének között és Rómának idejéből. Ezt látva versenyeznek a mai nemzetek előre haladni az esmeretekben; társi kézzel törnek a világosság napjához tudósaink és ahol előbb homály, ijesztő szörnyetegek feküdtek az előre haladó emberek útján, ott most világosság és kellemetes rózsák ékesítik a pályát. És éppen a mi korunk a szerencse időkora. Most van az emberi elme legnagyobb emelkedésében. Az emberek természeti jogaik megismeretnek s a törvénytán új utat lát maga előtt megnyílni. A természet ismerete; a múlt évekre tekintve, repülni tetszik előre. A növények, a természetnek ezen ékes virága, gyengéd lényei, természetükre függősökre nézve megismertetnek, leíratnak, s már leányaink is foglalatostkodnak a hozzájuk inkább hasonló lények megismerésével, s nevezetével. A leíratott állatok száma a bámulásig nevelkedett; az ásványok természetét, vegyületit, tulajdonit az elemtan oly tökéletességgel fejtegeti, hogy az élővilágnak a mostani fellépcsőről képzelete sem lehetett. Mennyire van a földleírás az előbbihez képest? Az angol törekedés mely közel előre haladt a földszarkhoz? Afrikának belső hegyeit megismerjük, homok pusztáit leírva látjuk, déli India tőlünk megnépesül? A gazdaság rémes lépteket tesz; Amerika növényei nálunk honiak lettek; hagyatottan hevert fenyérein^a növényekkel bujálkodnak. A számtan fő fokához közelget.

Így vagyon Európa; hát mi úgy vagyunk-e? Mindeddig nem igen vál szégyenünkre, hogy egészen nem úgy vagyunk. Mikor szűnt meg vérzeni a mohácsi seb? Mikor gyógyult be egészen? Gyógyította [Mária] Teréziánk, gyógyította uralkodása éveire díszes Ferencünk, gyógyította az idő, de lassan megy a gyógyulás. De itt az idő valahára; tulajdonunk lett a nyelv és általa magyarok lettünk; az eddig idegen tudományunkat most ezen honivá kell tennünk, és gyorsan kell honivá tennünk; az idő késedelmetlenséget parancsol. Nemzetem, rajta! Különben az idő homályába veszünk! Aki idejét, fáradságát, értékét sajnálja, hívtelen szüleménye az a hazának. Rajta egyes fiak! Apáink a harcban fényleni tudtak, mikor harcban fényleni volt dicsőség; fiaik a béke ölében nem tudnának tudományok által ragyogni? Gondoljatok Mátyásra földiim s szent törekedéssel előre! [...]

Nevelni akarok minden tagot, annyira, hogy előítéletektől szabad gondolata legyen, s emberi becsét érezze, hogy a maga körében szükséges finom ésszel forgolódhassék. Hazájával s nemzete történetivel jobban, a külfölddel valamennyire, kit megismertettek; a számolás alapjaira kit oktattatok. És mennyibe kerül ez? Egy ügyes oktató a falura, három-négy tél egy gyermek számára, s megvan az egész dolog. A tehetségbet tovább is oktattatom; hazáját, nem-

zetét az nekem jól ismerje, a közönséges történetekben és földleírásban előmeneteleket tegyen; a természeti tudományokban durva ne maradjon. És mennyibe kerül ez? Két-három esztendőbe okos és ügyes oktató alatt. Az előkelőket, kik fény, hatalom és tehetség által jelesek, a tudomány egyik kedvelt ágának művelésére serkentem; ők legtöbbet tehetnek; míg a tudomány heves, de szegény kedvelője egy lépést tesz, ő néhol százat és többet is tehet. A tudományos hivatalra lépendőket minden tudományba, kivált a valódiakba, belétekintetem; de leginkább a választották ágban a tökéletességig művelem. Úgy intézem el, hogy egyik tudomány se maradjon buzgó követők nélkül; a nagy szorgalmat és nagy elmét megjutalmazom; törekedem, hogy a nemzeti nyelven minden tudni lehető le legyen íratva; hogy a munkák könnyen szerződhetők legyenek.

És ezen tudományos nevelésben nemcsak a fiúkat, hanem a leányokat is nevelem, az egy tudományos hivatali nevelést kivévén, melyet még időnk szelleme tilt. A tudós feleségtől elijedni, véleményem szerint, szükségtelen, sőt gyávaság. A valódi tudomány nem fél társtól; de félhet a tudós társnőtól az olyan tudatlan tudós férfiú, ki a konyhára nevelt nő előtt homlokát ráncba szedvén első bölcsnek gondoltatja magát, holott azt sem tudja, Indiában terem-e szederfán a bölcsesség, vagy Japánban. És ki ruház fel bennünket azon zárral, hogy csak mi művelhetjük a tudományokat? [...]

n. A szív minden érbe bocsásson vért

A vér azon nedv az emberben, mely a test minden elemeit magában hordozza. A vér részeiből pótolódnak ki az agy, szem, fül, idegek, izmok, inak, hártyák, bőr, szövet és a csont elromlott és a vérerek által felvétellett részei. Vér jön a szemhez, és a szem, mint szem táplálódik belőle, a fül, mint fül, az izom, mint izom, a csont, mint csont. Mi lehet a nemzet testében a vérhez hasonló, mely által a tudós tanulhasson, az utazó utazhassék, a mívész mívzeit megszerezhesse, a földművelő szánthasson, mely a legkönnyüdebb közösülést tegye a tudós, mívész, utazó és földművelő között. A lehetségesekről való okoskodást és a legregibb időket elhagyván, a mostani környüállásokhoz^b alkalmaztatva szóló, a pénzt mondom annak. Ez a megneveztetett tulajdonokkal egyig bír. Ha a nemzeti testet magánosan gondoljuk, a külnemzetektől függetlenül, akkor a pénz, mint főtápláló nem állhat meg. Ha az aranyakat mérővel csaptatjuk is, de a nemzetnek nincs elég gabonája és levágató ökre, nem fognak a tagok hízni. Ezen állapotban mit csinálna Málta, Holland- és Angolország? A külfölddel való közösülés azonban segít a dolgon. A nemzet belső életében pedig a pénz azon közdolog, melyben a nemzet elme és testi életére minden szükséges dolgok össze és felolvadottaknak tartatnak. A nemzet szívének tehát az a kötelessége, hogy minden erekre elegendő vért bocsásson, a tagokat és részeket táplálándót. [...]

2. A nemzet külső élete

A mondottakból valaki azon kérdést vethetné előmbe, lehetne-e olyan nemzet, mely belső életével beérné, s külső életre nem szorulna. A mostani míveltség fokán azt lehetetlennek vélem. A durvább nemzetek, a tudományok nem kedvelői, a jókora birtokúak, mely nekik a szükséges dolgokat bőségben megtermi, talán elzárkózhatnának valamennyire a többiektől; de a

tudomány és művelődés után törekedők, és melyek az életre szükséges dolgokat elegendő mennyiségben hon nem természetlik meg, kénytelenek nagy külső életet élni. A külső élet tevő lehet, midőn a belső nagy életből a határos nemzeteknek ad, vagy szenvedő, ha belső életének hiányát más nemzet életével pótolja ki. Olyan nemzet, melynek csupa tevő külső élete volna, alig talál-tatik, valamint olyan sem, mely csupa szenvedőleg viselné magát. Minden nemzetnek van tehát tevő és szenvedő külső élete, s ezen külső élet annál tökéletesebb, minél fentebb arányban van a tevő a szenvedőhöz. Amely nemzet annyit vesz a másiktól, amennyit ad, emelkedhetik ugyan a tökélyesedésben, de a gazdagságban nem; amely kevesebbet ad, mint vesz, hanyatlandik. Azon van tehát mindenik, hogy többet adjon, mint vegyen. Képzeljünk magunknak egy olyan országot, mely csaknem mindent ad, és igen keveset vesz, melynek tevő élete fölötté nagy szenvedő élete szembe alig tűnő; – melyképp leend ez? – a tudományok benne a legfőbb kiművelődésben állanak; az erkölcsök, az erkölcsök művelődése a legfinomabb és mégis természetes, a föld jól művelte-tik s a szükségesnél többet terem; művészekben, műhelyekben bősége van; mellette a nemzet serény, jogos, szemes és önszerencsés állapotát esmerő, használó; továbbá önnön hajói járnak a távol tengerek hullámain. Nemde ezen nemzet majd mindent adhat másoknak, és csak – a nem igen számos – más éghajlati terméseket fogja onnét húzni. Azonban szóljanak a tapasztaltabbak, én csak azt mondom, hogy mint nemzet tevő életünket nagyobbítsuk, és a szenvedőt (hol vannak művészeink, műhelyeink és a többi) kisebbítsük. Min-den nyereséget és hasznót a társnemzetektől elvonni törekedni, csupán tevő életre iparkodni, illetlen és mocskos dolog volna. [...]

III. Miben nem áll a nemzetiség?

Ha értekezésem első részét egészen kimerítettem volna, a második részre nem szorulnék. De a nemzetiségnek mezeje oly bő, oly termékeny lévén, hogy minden tárgyat benne feltalálni vagy alig, vagy csak igen gondos kereset mellett lehet: nem véltem feleslegesnek némely dolgokat megérteni, melyeket sokan a nemzetiséghez számlálnak, de – véleményem szerint – hibásan. Hihe-tő, hogy itten leginkább meg fogok másokkal ütközni, és pedig sokakkal üt-közni; erősen ütközni, de hazámfia, tudd meg, hogy minden szavamat a hon-szeretet vezérelte; hogy tégedet is tisztán szeretlek és egyetnemértésem a leg-tisztább forrásból ered. [...]

a. Nem áll a régiekhez való makacs ragaszkodásban

A szokáshoz nem csak minden nemzetek, nemcsak minden emberek, ha-nem minden állatok is ragaszkodnak. Sőt a növénynek is van szokása, melytől több vagy kevesebb bajjal válhat csak meg. Nincs is sok csudálni való azon, ha valamely nemzet makacsan ragaszkodik önszokásihoz: ő azt véli, hogy annak jósága a tapasztalástól, az időtől be van bizonyítva. Annál kevesebbé csudál-hatni, ha a mostani magyar a hajdan szokásait törvény gyanánt, sérthetetlen-neknek gyanítja. [...]

Így lévén a dolgok, van okunk, hogy a múltat megvizsgáljuk, elménket reptének eresszük, senkinek elmereptét ne akadályoztassuk, és ami ezt hátrál-

tatná, egyes erővel elmozdítsuk. Férfiúvá kell a gyermekből az emberiségnek lenni; lépjünk mi előre, legyünk önjogú, öneszén járható férfiak, és minél gyorsabban. Így magunknak használunk, példának másoknak használ. Ami jó a múltból, tartsuk meg; van szokásainkban, jogainkban elég jó; ami tökéletlen, tökéletesítsük, példának okáért másokat készakarva ne marasszunk, ne hátráltassunk a gyermeki korban; minél több a férfiú nemzet, annál szerencsésebb az emberiség; minél több az egyes férfiú, annál erősbek a nemzetek.

b. Nem áll a csupa hív ruhában

A varjút kinevetnők sastollakkal, kinevetnők az oroszlanyszerényes szamarat – és viszont. Majombőrrel az ember is nevetséges lenne. Az ember azon egy állat, mely a természet adta fedezettel majd az éghajlat durvasága, majd a kényeztetés, majd a bujálkodás, s leginkább a szemérem miatt be nem éri. A természettől eltávozni minden tekintetben vétek, és a ruhánál is csak a természet ellenparancsa menthet bennünket. Ha tehát el kell távozni a természettől, arra szükség vigyázni, hogy minél kevesebbé távozzunk el. Kevés ruha elrejtí a szemérmest, s az ép, erős, jól nevelt és gyakorlott testet kevés ruha megvédi az éghajlat viszonyaitól. [...]

Azonban a mostani környülmények között ne csak a magyar ruhában lévőket véljétek igaz honfiaknak; ne csak a szűk nadrágot igazi nemzeti ruhának; ennyi rongáltatás között idegen foltok alatt a leghevesebb szív verhet; szív, mely a nemzetiségért élni-halni egyenlőképpen kész minduntalan.

c. Nem áll az ázsiai durvaságban

Az új elpuhult fajzat csudálkozva tekint föl a múlt, nyers időkre; érezni látszik önáljasodását s visszakíváncozni a lefolyt hatalmasabb korba. Akkor a lélek nem volt annyira kimívelve, mint most, de erős és állhatatos vala; a test oly gyengéd mozdulatokra – általában – ügyetlen maradt, de izmos, ép, hatalmas volt. Az indulatok, az érzetek egyszerűbbek voltak, de tartósabbak is, az erkölcsök szigorúbbak, de a szokatlan inger százszorta inkább tett benyomást, mint a mi elérékenyült korunkban, a szokott ingerek gyengítő tengere. [...] Ne tartsd nemzeti erénynek a tudományok iránt való hidegséget, a tudománymegvetést. Égi szikra a tudomány a homályos földön. Kívánd, hogy tanulóink ne csak elméi, de testi nevelést is nyerjenek, épüljenek testben és lélekben nagygyá; terjesztessék előkbe azon tökélypélda, melyet elérni igyekezzenek. Tanítsd ifjainkat egymás között nyájasakká, vetélkedőkké lenni, anélkül hogy az irigység gyökeret verne keblükben. A hazára nézzen ki-ki, a hazának munkára van szüksége; örvendjen mindenik, ha a haza segítődd s irigylés helyett munkára ébredjen.

És bár valódi munkára ébrednének! A káromkodás helyett édes kifejezéseket tanulnánk, s leányainkat a megvetett nyelv szeretetére ébresztenénk. De ahhoz az eddig járt út éppen elégtelen. Játékszínünk nincsen, s ha a pesti idegenben néha magyar darab adódik, ifjaink idétlen bődületeit kedveljék-e meg asszonyaink? Ifjaim vigyázzatok, én nem az ilyen nyersséget ajánlám!

d. Nem áll a csupa magyar névben

Az ember előbb tagja az emberi nemnek, mint valamely nemzetnek. A természet nem vet határt az ember és ember között; mind társai vagyunk

egymásnak. Minden emberhez leköte már a természet s minden embertől részvételt várhatunk. Minél több emberre kihat munkálkodásunk boldogító foganatja, annál magasabbra emelkedénk az erényben, s emberi pályánkat annál dicsőbben futottuk meg. De kevésnek adatott az, hogy munkálkodása köréül az egész föld szolgálja; többnyire nagyobb vagy kisebb részére vagyunk összeszorítva. És ezen kis kört annyira megszokták az emberek, hogy tovább alig gondolkoznak, hogy a többinek ellenére dolgoznak ezen kicsiny rész kedvéért, hogy ez nekik mindenük. És ennek szép nevet adnak, hazának hívják, vele egybekötik boldogságokat, sőt azért a magukét fölálldozzák. Így lesz magas névvé a haza neve; így tartatik szerencsének valamely nemzet közé tartozni. És ha valamely nemzet sok elnyomni vágyó zivatar között magát fönn tudta tartani, ha tettei nagyok, és polgári léte boldog, fényes: akkor a tagok büszkéek, és a gyávább népekre megvetőleg szoktak pillantani. Ezen állapotban állunk mi is, kiket a dolgok folyama úgy meghányt, de leverni nem tudott; büszkéek lehetünk mi is nemzetiségünkben, mely legalább kebelünkben sérthetetlenül áll. És érzik is a magyarok ezt, s dicsőségnek tartják magyar lenni. És ha ezen érzet mellett tettek vágya, erény is van, jó renden áll minden, s úgy is kell állnia. Nem minden, aki magyarnak mondja magát, magyar az; tettek kellene annak megbizonyítására. Ha valakinek neve jól magyarul hangzik, ne gondolja, hogy maga is jó magyar; sok kell még ahhoz. Testtel, lélekkel a hazán és nemzeten függeni, annak javáért élni és halni: ez tesz a nemzet valódi tagjává. Pedig be sokan vagynak, akik szájjal hetykén magyarnak vallják magukat, tetteik pedig csupán öntestüket kiáltják hazájoknak, akik megelégszenek régi magyar nevük fitogtatásával, az idegen nevéekre pedig megvetéssel tekintenek. [...] Aki tetteivel magyarnak vívta ki magát, magyar az, s bajtársaink között tisztos helyet foglal el, akár mint hangozzék neve.

e. Nem áll az egyenetlenkedésben

Gondolatait egyenesen kimondani anélkül, hogy félelem vagy alávaló haszonkeresés uralkodnék rajtunk, az emberiségnek egyik legszebb vonatja [vonása]. Az igazságot őszintén pártolni a nemzet tagjainak fő erénye. S bár az igazság mindég úgy föl volna takarva, hogy ki-ki könnyen megesmerné, hogy elesmerni ne tudná! Bár a nemzet minden tagja elég nemes volna őt tisztán keresni, s a megleltet nyomban elfogadni! De mennyi itt az akadály, mely hatalmasok az igazság ellenségei. Legelől áll ezek között a hamis előítélet, mint egy iszonyú szörnyeteg, a fél földnek pusztító undoka. Sokat lehetne róla szólnom, de nehéz az idő és helyet eltalálni s hallgatok. Kezet fogva jár vele a tudatlanság, a buta, a sötét. Nyomukban vagy néha előttük siet a hamis, az áltudomány, az emberiség ostora, a nyomorúság tengereket szülő. Ezekhez járul még az emberi makacsság, a szégyenfélés, a gonoszság. Ezek tartják az emberi nemzetet törpe, gyermeki, békós [béklyós] korában, s innét az emberbarátnak minden szabadvágy örömdetes.

Az igazság tiszta keresete, a gondolatok egyenes, őszinte kifejezése hatalmas út erre. Nemzetem bajnoki, őszek és ifjak, örömdünk titeket ezen úton

látván. [...] Dolgozzunk az előítéletek, tudatlanság, áltudomány ellen. Ne legyünk makacsok állításaink mellett; okokkal győzzünk meg másokat, és okok által hagyjuk magunkat meggyőzetni! Szégyen így nem háramlik reánk. Egy-szerre az igazságot, különösen a mélyen rejtettet, el nem találni, ha szégyen volna is, de koránt sem olyan, mint a megesmertet nyakason ellenvitatni. Ez a gonoszsággal határos, melyet egész hatalommal kell irtanunk. A magyart nem hatalmas ellenségei törték meg; egyenetlenségünk volt azon féreg, mely a nemzetiség gyönyörűn virágzó fájának gyökereit elrágta. [...]

f. Nem áll a vesztegetésben

Egy-két lépést tettem hazámban, nemzetemet vágytam megesmerni, de többnyire komoly arcot, komoly lelket láttam. Szomorúan zengenek a nemzeti dalok, szomorú a nemzeti hanga, s ez engem azon gondolatra vezet, hogy a hajdan sebei alig gyógyultak még be. S bár ezen tapasztalást azok is tették volna, akiknek magukat a honhoz jobban lekötelezve kellene érezniük, akiknek a haza áldása kezeikben van. Ezeknek kellene egyesült erővel a gyógyításról gondoskodniuk. Milyen nagy a munkálhatás mezeje még honunkban! Ahelyett, hogy a külföld városiban büszkén fecsérlik a magyar áldást, honjuk iránt való kötelességüknek tehetnének eleget. Az által vívódik ki talán a nemzeti nagyság? Hanem ha valahol hasztalan szólok, itt kétségkívül írásom ezeknek nem jut kezükbe; rendjeim is gyaláztatva lehetnének némely érintéssel. Szegény haza, nincs hatalmad a tiedről számot kérni? Boldog haza, hogy erőseid nem mind ilyenek.

2. A külső életre nézve

A nemzetiség nem áll a más nemzet iránt való hidegségben vagy annak megvetésében. [...] Az emberekből nemzetek állottak össze, de az egyes ember mindegyre ember és embertárs maradott, ő most is a természet kedves gyermeke, ha hozzá hív. És az embereket, mint más tartományban születettek, mint más nemzet tagjait megvetni, az előbbi durvaság és míveletlenség. Minden nemes nemzet megérdemli becsületünket, minden szerencsétlen megérdemli sajnálásunkat és segedelmünket, minden elaljasodott megérdemli részvételünket, buzdításunkat; homlokán az emberiség bélyege, megérdemli, hogy természeti méltóságába visszasegítsük. Csak a többieknek nemzetiségét aláásni vagy elnyomni kívánó lehet méltán ellenségünk. [...]

A. A.

JEGYZET

- a Kopár, gyér fűvel és bokrokkal benőtt sík terület.
- b Körülmény, helyzet.

EDVI ILLÉS PÁL

Miben áll a magyar nemzetiség? (1835)

Részlet

FORRÁS: Edvi Illés Pál: Miben áll a Magyar Nemzetiség? In: *Magyar Hazai Vándor*, 5. (1835): 51–60. Újabb megjelenései, rövidítve: Madarassy László: Miben áll a magyar nemzetiség? (Edvi Illés Pál írásai 1835-ből). *Ethnographia*, 40 (1929) 3–4: 208–216. Teljes szövegét közli: *Magyar folklórtörténet II. Szöveggyűjtemény*. Szerk.: Ujváry Zoltán. Debrecen, 2008. 82–100.

SZERZŐ: Edvi Illés Pál (1793–1871) korának jelentős, ám kissé elfeledett néprajzi gyűjtője volt. Vidéki tanítóként nehezen érintkezett a nagyvárosok értelmiségével, teljesen a saját útját járta. 1830-ban angolul jelent meg néhány általa gyűjtött népdal (John Bowring: *Poetry of the Magyars*. London). Gyűjtései főként Nyugat-Magyarországról valók, elsősorban a népszokások és a népköltészet iránt érdeklődött. Elfeledettségének másik oka, hogy a korban egyedülálló gyűjtéseit és folklórral kapcsolatos megfigyeléseit évkönyvekben, kalendáriumokban, később a *Vasárnapi Ujság* hasábjain tette közzé, s csak néhány közleménye jelent meg a *Tudományos Gyűjteményben*.

MAGYARÁZAT: Edvi Illés Pál különlegessége elsősorban abban áll, hogy nem előre gyártott koncepció alapján közelít a népköltészethez, népszokásokhoz, nem fennkölt eszmék jelentik kiindulópontját, hanem saját elsődleges tapasztalatai. Azon kevesek egyike, aki feltehetően maga szerezte ismereteit, nem gyűjtőhálózat segítségével dolgozott. Elfogultságoktól, így például az etnikus sztereotípiáktól ő sem tudja magát függetleníteni, jellegzetes nemzet-karakterológiát is nyújt. Emellett – bár szövegválogatásunkból ezúttal kimaradt – a magyar nemzetiség jellegzetességeit a nyelv mellett az ünnepekben, szokásokban, öltözetben, ételekben, gyermekjátékokban, hiedelmekben vélte megtalálni.

SZAKIRODALOM: Paládi-Kovács Attila: Néprajzi törekvések a reformkorban. *Ethnographia*, 100. (1989) 1–4: 109–120.; Ujváry Zoltán: *Magyar folklórtörténet I*. Debrecen, 2008. 123–137.

* * *

Jelen korunk magyarra nézve a nemzetiség felébredésének is kora lévén, literatúránk mezején több értekezésekben már olvashattuk fejtegetését a magyar nemzetiségnek. Sőt, annak legjelesebb előadására, ki legyen az igazi magyar, szintén jutalom-munkát is láttunk megjelenni. De mind azon érd[emes] íróinknak, kik a nemzetiségről elmélkedtek, megengedésükkel legyen mondva, hogy részemről én az ő nézeteikben még korán sem találtam kimerítve lenni a mi nemzetiségünk ideáját; úgymint amelynek méltó festésére nekem eleitől fogva egy oly nagy képtábla lebeg szemeim előtt, milyent eddigi íróink még rajzolni nem gondolkodtak. Én tudniillik e tárgyban úgy vélekedném, hogy nemzetiséget csak a magyarnak személyes karakterében keresni akarni, nagyok szűk meghatározása volna azon ideának. Ide kell tehát foglalni mind azt, valami a magyarral összefüggésben vagyon: nyelvét, szokásait, intézeteit, s a t. mindezekben egyedül azt keresvén ki, ami éppen csak a magyarnak sajátága, egyéb népeket a földszínen kizárólag. A magyart minden kigondolható oldalról felvenni; azt ami benne, nyelvében, hazájában, terményében stb. sajátágos, felkeresni; azt, ami őt a földön létező minden más nemzetektől megkülönbözteti, el nem fogódott csendes elmével összealkatni: ez adná aztán előnkbe a magyart az ő valódi nemzetiségében.

Tudnivaló, hogy ilyen könyv még nem született. De ellátható az is, hogy (elődolgozati szer kevés, a megjárandó parlag pedig végetlen lévén és akadályos,) egy ily könyvnek kidolgozása valamilyen fontos, szintén oly nehéz is fogna lenni. Mert a nemzetiség képe, a sokféle nemzetekkel szomszédzkodás, összevegyedés és együttlakás által, a magyaron még sokkal eltöröltetebb, mint emberen a paradicsomi eset által az Isten képe. Nem is lenne ez etnográfia. Mert az etnográfia úgy rajzolja a népet, valamint azt találja, minden divatozó szokásaival és tulajdonival; azzal semmit nem gondolván, ha eredetiek-e azok avagy kölcsönzettek, egyedüli sajátága-e a nemzetnek, vagy közösek más többekkel is. De a nemzetiség leírásában csak az jöhet tekintetbe, ami valóban eredetileg magyar és nemzeti.

Egy ilyen könyvnek írásához kívánok én itten nyújtani némi tervet, és közben-közben kidolgozási próbálatot, útmutatást azon szerencsés író társimnak, kik a kútfőknek nagyobb bőségében vagynak, mint én. Úgy hiszem pedig, hogy – ha valamely tárgy bizonyára ez – megérdemli íróinknak egész figyelmüket. És ezen okból viszont ez én csekély kezdésem megérdemli, hogy azt minél több tudósaink bővítsék, pótolják, igazítsák, egészítsék. Értekező szerencsésnek tartaná magát, ha e próbálaton (akár hiányos, akár érdeketes volta miatt) felhevülve, nemzetiségünk elszórt bélyegeinek összekeresésére sok hazafiak fognának egymással barátságos kezeket; de kíváltképpen a nemzet írói, kiknek egyéberánt is abban illik különbözni a kézmíves és céhes tudósoktól, hogy ők titkot nem tartanak, hanem magok is – valamint másoktól tanulni szeretnek, úgy viszont – másokkal eszméreteiket közölni készszívűek.

Itt következnek immár renddel azon különbféle oldalak, melyekről a magyar nemzetiséget vizsgálni és rajzolni gondolnám. Holott az érd[emes] olva-

só el ne feledje azt sehol, hogy a mondandók legtöbb részét érteni kell a köznépről, melyben tudniillik a nemzetiség legépebben megmaradott.

I. Személyes nemzeti karakter

1. Magyarnak szenvedélye: szabadságra, uralkodásra és dicsőségre vágyás. Ez egyszersmind neki oly gyenge oldala, melynek aki tud tömjénezni, csudákat tehet vele és reá bírhatja akármi nagy áldozatokra. Vele született és bele nőtt hajlandósága vagyon a mezei gazdaskodásra, melyet (csak akarjon) maga tökélyre vihet még valaha. Nagyon sokat is tart a nemesi jószágra és fekvő birtokra; úgy hogy valamely ember böcsének meghatározásában az a barometrum in petto, hogy mennyivel bír.

2. Ön nemzetét szenvedélyesen böcsüli – néha szinte mások böcsmértésének rovására. Honjához szító. Hazafájás (Heimweh) ugyan nem bántja, mint a sweitziaikat [svájciakat], de úgynevezett világpolgár (kozopolita) rossz válnék belőle. Ő ki nem költözködik.

3. Tagadhatlan tulajdona még a vendégszeretés is, mint ezt jól megróvta és több példában is bőven rajzolta ama német író, ki e munkát készítette „Der Unger wie er ist.”

4. Temperamentumánál fogva sajátja a lassúság és gravitása^a. De amelyekből nem következik szükségképpen, hogy sok dolgokban mind e mai napig hátra vagyon és renyhéséget mutat. Például: ahelyett, hogy egy kis vagyonnak birtokában elszaporodván, a magyarok valami hasznos mívésziségek tanulására elszélednének, inkább otthon nyomorognak. Vagy: ha elmennek is a háztól, nem adják magokat más mesterségre, mint éppen a legszegényebbekre. Lesz belőlök takács, csapó (szűrszabó), csizmadia, szabó, gombkötő, kovács, stb. De tímár, szappanfőző, bábsütő (mézeskalácsos), kéményseprő, kertész, óramíves, rajzoló, képfaragó, vendégfogadás, gyárok és puszták haszonbérelője közülök ritkán válik. Így a közmagyar nem tudja böcsülni a színjátszót is.

5. „Egy körülmény sem bélyegez valamely nemzetet oly kiesmérőleg, mint nőtársávali bánásmódja,” úgymond Herder. A közmagyar ember nőtársát úgy szereti tekinteni, mint neki alávetettjét; és pöki a módos, franciás elasszonyodást. A közrend asszony tudja is ez ő viszonyát; sőt szintén megvárja, hogy őt férje fenytékben tartsa és magát előtte némúleg félendővé tegye. Még közdanákban is ez az idea van előntve, mint példának okáért e versekben: „én azt cselekszem, megházasodom, feleségem dolgozik, magam aluszom.” Azonban ez nem oly tulajdona a magyarnak, hogy közös nem volna más nemzettel. Mert a keletföldiek ebben nem osztályastársai, hanem fölötte is állanak sokkal. Ellenben az európai nemzetek között ő áll egymaga e karakterrel.

6. A magyar karakterével szoros összefüggésben vagyon nemzetének históriája. Ez is átalán egészen nemzeti sajátja, de legkivált azon szcénák, melyekhez hasonlólt más nemzetek történetírásai nem mutathatnak.

Benne nagyon bélyegző a sok belső visszavonás és egyenetlenség, mely átokterhes felhőképpen lebeg végig rajta, aminthogy ennek nemzeti neve is átok, tudniillik török átok.

II. A nyelv

Ebben fekszik nemzetiségünk legnagyobb ereje. Felőle – anélkül, hogy ezt állítanók a világon létező minden nemzetek eredeti nyelvének, és más külföldi nagybuzgók hibájába esnének – bátran elmondhatjuk, hogy ez valami különös nyelv. Melynek megmutatásához ide kellene írnunk grammatikánkat, szókönyvünket, magyar munkáinkat és egész literatúránkat. De ez lehetetlen lévén, utasítjuk az idegent magára a kútfőkre, sőt hívjuk közénk, hogy hallja is meg füleivel, ez a nyelv mely szépen hangzik. Célunkhoz képest, nemzetiségünk e legfőbb cikkelyében még leendő leginkább a következőket összekeverni és utalni:

1. *Eredeti magyar könyveink* címeit, eleitől fogva, máig.

2. Élőszóinkban a nemzeti példabeszédeket részint kiszemelve Dugonitsnak két kötetnyi példabeszédeiből (de a melyeknek fele sem igazi magyar), részint meggyűjtve a nép szájából.^b Megolvasható Szirmay könyve is: *Hungaria in parabolis*.^c

3. Az úgynevezett magyarizmusokat, milyenek töménytelen számmal vágnak. Minden grammatikában találkoznak belőlök fölessen; de tökéletesen összegyűjtve még nincsenek; és éppen a legsajátságosabb szólásmódjai köznépünknek nem tétettek még írásba. Példának okáért nem illik szakállához. Tök is estve virágzik. Értesz hozzá, tök e, vagy túrós éték. Csók hideg ruha. Kicsiny bántja. Deák-zseb. Kőhez legyen mérve. Nem mindég pap sajtja. Tartja magát, mint az olajos korsó. Lába költ neki. (Az édes bor) elkél ám a lányfán, Asszonyfán is; konty alá való, stb.

Itt felhozandók fognának lenni a magyar *szitok*-formulák is, melyeknek ismét nincs párja semmi nyelvben. Szép, amit évégett Rákóczy György a nemes vitézek rendének adott instrukciójában rendelt, melyben a hatodik cikkel imígyen szól: „Az Isten ellen való káromkodás és hamis esküvés leginkább elhatalmazván a magyar nemzetnél: mutassa meg a Nemes társaság igaz nemességét abban, hogy száját az eb, ördög, adta-teremtette mondásra, s megszokott gyakor Isten úgy segiljenek szórására ki ne nyissa.”¹

4. El ne maradjon az a megjegyzés, hogy a latin nyelv (bár mint enyészik is, már ez új időkben,) sehol sincs oly divatban, mint a magyarhonban; és e kívül, közbeszédben latinul folytatni beszédet szokás szerint, sehol a világon másutt nem hallani.

5. Ide iktatandók fognának lenni a *népdalok*, de amelyeknek óhajtott gyűjteménye még mindeddig hiányzik nálunk. Különös: az angol, azokat ki kérte s kinyomtatta, mi magunk nem láttatunk rajta kapni.^d

1 Rumi, Monumenta hungarica, Tom. I. pag. 190.

III. Törvényeink

Ezekben a különösségek, melyek semmi más nemzetében fel nem találtnak ím ezek lehetnek: a királyi adomány és az onnét származott ősiség; a királyi fiscus jussai; hatalmaskodás, vértagadás, álorca. Ezekből oly pör származhatok, mely eltarthat száz évig is. [...]

X. Népinnepek

Oly népinnepeket, minőkre alkalmat nyújt példának okáért angoloknak az öklözés, franciáknak a bábkirálválasztás, schweitzereknek a vadkecskék küzdése, a bécsi uraságok kengyelfutóiknak évenként az első május, stb., magyaroknál hiába keresünk. Hanem nemzeti mulató napok:

1. Az aranyos Hétfő vagyis a Hegy innepe.
2. Aratást végző nap; midőn az alföldi aratók a kalász koszorút, dalzengés között viszik uraságjuk udvarára. Ide a dalt.
3. Bíró-választás paraszt helyiségekben, évenként Mindszent napján.
4. Bihari hegyalján a leányvásár, Szent Péter ünnepén, mint leírva találni a Magyar Nemzeti Múzeum tárában, Budán, 1818. negyedrébten, lap 229.
5. Falusi iskolás gyermekek innepeik a Balás és Gergel napok, melyeken a férfi tanulók díszesen felöltözve, felpántlikázott kalapokkal járkák a házakat, elzengvén mindenütt éneküket. Az ének végeztével diák-alamizsnát kérnek, mely végett van velők a kosár és szalonnának, kolbásznak nyárs, melyet megdugdozva föl tartanak. Meglevén a házalás, visszatérnek iskolájokba, hol reájok vendégség vár a szünetkezés a tanulástól. A versek közül a Gergel-napi példának okáért így szól:

„Sz. Gergely Doctornak, híres Tanítónak az 5 napján, rég szokás szerint, menjünk Isten szerint iskolába. Tám a madarak is, hogy szaporodjanak, majd megjönnek, A víg kikeletkor, sok szép énekszóval zengedeznek.”

[...]

M. É.

JEGYZET

- a Komolyság, méltóság.
- b Dugonics András: *Példabeszédek és jeles mondások*. Szeged, 1820. Hasonmás kiadás: Szeged, 2009.
- c Antonius Szirmay: *Hungaria in parabolis, sive commentarii in adagia, et dicteria Hungarorum*. Buda, 1804. Magyarul: Szirmay Antal: *Magyarország szóképekben*. Ford. Vietórisz József; sajtó alá rend. Csörsz Rumen István. Kolozsvár, 2008.
- d Elképzelhető, hogy a szerző itt Thomas Percy püspök *Reliques of Ancient English Poetry* (1765) című művére gondol, amely az első angol nyelvű népköltési gyűjtemény volt, s nagy hatást tett az egész európai irodalomra és folklórtudományra egyaránt.

Felszólítás a honi szobrászat ügyében (1840)

Részlet

FORRÁS: *A honi szobrászat ügyében keletkezett társaság munkálatai. Iső közlemény. Hunyadi Mátyás emlék-szobrának rézre metszett rajzával. Pest, 1840. 3–6.*

SZERZŐ: A Honi Szobrászat Ügyében Keletkezett Társaság tagjai Simoncsics János, Földváry Gábor, Ráday Gedeon, Fáy András, Kubinyi Ferenc, Szemere Pál, Illkey Sándor, Pólya József, Nagy István, Egressy Sámuel, Nyáry Pál voltak.

MAGYARÁZAT: A Honi Szobrászat Ügyében Keletkezett Társaság 1839 októberében felhívást intézett a rendekhez és a megyékhez, hogy járuljanak hozzá a hazai szobrászat megteremtéséhez azzal, hogy a Bécsben és Rómában tanult, addigra már jeles műveket alkotott szobrászt, Ferenczy Istvánt támogatják, lehetővé téve, hogy a még ki sem kristályosodott magyar szobrászat újabb, ízlésformáló és mintaadó művekkel gazdagodjék. Az ízlésformáló mű, mely a felhívásnak okot adott, Ferenczy Mátyás emlékműterve volt. A felhívást mintegy bő három évig tartó sajtópolémia követte az emlékmű, illetve a szobrász megfelelő voltáról. Számunkra a felhívás első része érdekes, mely az emlékműtől független, általános kérdéseket feszeget. A szöveg jól mutatja, hogy itt még szorosan a szobrászhoz kapcsolódott a nemzeti szobrászat megteremtéséről való gondolkodás, akire mint annak letéteményesére tekintettek. Az egyediség/különlegesség romantikából eredeztethető kultuszáról van itt szó, ahol a haza művésznének talentuma adja alkotásainak nemzeti karakterét. Minthogy ekkoriban Magyarországon művészeti mecenatúra és általában ízlésformáló réteg gyakorlatilag nem létezett, a támogatásra felszólító kísérlet nem vezetett sikerre. Ferenczy megbízásai sorra elapadtak, műhelyét felszámolta, félbe maradt szobrainak nagy részét maga pusztította el. Ezeknek a romantikus gesztusoknak az utólagos felerősítése nagyban hozzá járult a Ferenczyról, mint meg nem értett, meg nem becsült művészről kialakított képhez.

SZAKIRODALOM: Tímár Árpád: Vita Ferenczy István Mátyás-emlékmű teréről. *Ars Hungarica*, 21. (1993) 2: 163–202.

* * *

Nagy a kor, melyben élünk, a haladás s emberi benszökött erők kifejtési kora. Nagy a feladás, mely előttünk áll: beérni Európa annyira haladt s folyvást haladó nagy nemzeteit; megfutni azon térközt, mely köztök, s köztünk, a csaknem négy század óta hátramaradtak közt létezik, s melyen innen az enyészet, túl egy nagy nemzet reményteljes jövődjé vár reánk. De tehetjük-e ezt?

A magyar kebel szint oly hő, szint oly fogékony minden jóra, nagyra és szépre, mint akármely más nemzetbeli; ennek is szintúgy osztályrésze azon égi szikra, mely jobb részünk isteni eredetének záloga, s mely könnyebben senki más keblében nem gyűl lánggra, de fájdalom! hamarább sem aludt eddig ki, mint mienkben, s hatástalan lobbanása szalmatűz gúnynevezést nyert.

Bennünk az anyag ép, egészséges, az erők nem hiányzanak, s egy leendő nagy nemzet minden alkotó részeivel bírunk; de eddig nem volt közlélek, mely a részvétlenség merevítette tagokba életet lehelt, nem volt közérdek, mely az eldarabolt erőket központosította, a fel-fellobbant, de ismét kialudt szikrát élesztette, s jótékony hatású tüzére folyvást táplálékot rakott volna.

E közlélek, e közérdek hiányzása, vagyis nem értéke azon örök igazságnak: „közért tett áldozat legbiztosabb helyre adott, s jövőben leggazdagabb kamatú kölcsön” hátra maradásunk egyedüli oka. A kisebb vagyonú semmit nem tett, mert – úgymond – kevese annyi hiányok pótlására mit sem használna; a gazdag, mert – úgymond – egymaga úgy sem tehetne mindent. S így a következmény mindenütt és mindenben semmi, vagy még annál is gonoszabb lőn. Ahelyett, hogy a külföld virág- s gyümölcs-gazdag plántáit barátságos éghajlatunk, s termékeny földünkbe mi hoztuk volna be; magunkét idegeneknek engedtuk által s legkisebb szükségünkben is külföldre szorulva, nemcsak a cselekvéstől szoktunk el, de a bizodalmat is: „ön erőnk által tehetni valami” elveszténk. Innen következett a külföld remekei mint követni való nagy példányok tisztelése helyett, a külföldinek mindenben választás nélküli bálványzása s önokozta vaksággal hátfordítás mindennek, mi hazai.

De hála az égnek! mely valahára felnyitá szemeinket, s láttatá velünk apáink s minmagunk hibáit, ez eddig múlt időnk rajza. A jelen szebb s virágzóbb jövődjé kezdete. A nemzet géniusza – képzelt, látatlan istenség eddig – élő s elevenítő valóság alakjában megjelent közöttünk. A közlélek felébredt, varázsereje nyakát szegé ama százfejű hidrának, az önzésnek, mely eddig keblünkre nehezkedve fölemelkedésünket hátrálá; szövetneket ada kezünkbe, melynek világánál tisztán áll előttünk: „mit közért teszünk magunkért tesszük”, olthatatlan szomjat gerjeszte esengni minden jó, nagy és szép után, s ellenállhatlan vágyat: közremunkálni.

E nemes vágy tetté lőn, s néhány lelkesek vezérlete alatt máris több történt, mint eddig századoktól várhatánk. A szellemi forrás útján az újjászületés rég várt időszaka bekövetkezett. Egy helyt maradnunk többé nem lehet. A gondolat, hogy tetté váljék, csak figyelmeztetésre, tárgy- s útkimutatásra van szükség. Ki hiányt lát, pótolni valót, s hallgat, nemzete ellen vét, mert azt hozza nem érdemlett gyanúba: mintha a cselekvést most is oly örömet mel-

lőzné. Ki ezt akár hanyagságból, akár személyes érdekből, annyival inkább rossz szándékból teszi, s teheti, szálljon fejére az utókor átka!

Mi alólírtak ily felelősséget hagynánk magunkra rovatni, sőt bűnt követnénk el, ha névvel, érzéssel rokon polgártársinkat egy tárgyra nem figyelmeztetnénk:

Egyetlen szobrászunk, a nagy Thorwaldsen,^a s még nagyobb Canova^b tanítványa, a nemzeti múzeumban álló Pásztorleány, az esztergomi templomban lévő István mártír, a Kisfaludy Károly emléke s több jeles szobrásművek készítője, legszerényebb ember, derék művész, ki a honért mindent, mert életét a honi művészetnek szentelvé, de kiért a hon még eddig semmit nem tett: Ferenczy István majd két év óta munka nélkül; azon takaréknemmiségből, melyet, mint munkái bérét külföldről hozá honába, tetemes költséggel Budán felállított műterme, s képzőintézete majdnem üresen, s Columbként [Kolumbuszként] művészi lelke sugalta után indulva, leírhatlan fáradsággal keresett s feltalált márványbányája használatlan hever! s míg a honunkban idegen görög ifjú szemeibe Pásztorleánya könnyeket, az elragadtatás könnyeit idézi, s lelke elébe a művészek nevére, elenyészte után is nagy emlékeztető hazája hajdani képét tüntetve, a szobor előtt csókra hajol le, hazafiak! kinek jutott eszébe közöttünk: mily kincset bírnak e férfiúban, s benne mily kincset veszthetnénk?

A művész nincs honhoz, nemzethez kötve, ő nem anyagi, hanem szellemi világban él, s hazája ott, hol művészete értékre, tisztelőkre, s hő vágya kielégítő tárgyra talál. Művészt nem minden idő szül; művészt előteremteni milliókkal sem lehet, ő egyedül a sors ajándéka, épp azért osztva oly gyéren, hogy becsét annál inkább érezzük, s jaj azon nemzetnek, mely azt becsülni nem képes! Azonban alig van nemzet, melytől az ég ebbeli malasztját egészen megvonta volna; s e részben mi, kik művészetért eddig legkevesebbet, vagy tán éppen semmit sem tevének, legkevésbé panaszkodhatunk. Hány derék művészt szült honunk – a külföldnek! S most, midőn a felébredt nemzeti közlélek arra int, hogy a művészetet külföldiekben is tiszteljük, s áldozattal is körünkbe varázsolni igyekezzünk, rokonunkat, azon hazánkfiát mellőznők-e el részvétlen, kire eddigi munkái után is méltán kevélyek lehetünk? Elviselhetnők-e azon keserű szemrehányást, melyet az utókortól várhatnánk? Hogy egyetlen szobrászunk, Thorwaldsen s Canova tanítványa, barátja, a dicső Árpád alkotta, a Nagy Mátyás alatt annyi idegen művész lakta, s a felséges ausztriai ház szolid kormányja alatt minden másban haladó magyar honban, 10 millió polgártársai közt, egy maga nem értve, nem méltányolva, s figyelemmel mellőzve, művészetéhez illő anyagot nem lelhetett! Mit kell tehát tennünk?

Császári-királyi főherceg őfensége, hazánk szeretett nádora^c után indulva, ki Ferenczyt, a még akkor hona által nem ismert magyar ifjat Thorwaldsen műtermében meglátván, öt évig nevezetes pénzmennyiséggel segíté; s követve néhai Rudnay Sándor herceg^d példáját, ki az esztergomi főtemplomba szükséges szobrok készítésére meghívá, de a honi művészetnek, ha magas

lelkületű utódja hasonlót nem teend, pótolhatlan veszteségére a halál által ebbeli szándéka kivitelében megakadályoztatott: adjunk a művésznek művészhez illő nagyszerű munkát.

P. G. Gy.

JEGYZET

- a Berthel Thorwaldsen (1770–1844), dán klasszicista szobrász.
- b Antonio Canova (1757–1822), itáliai klasszicista szobrász.
- c Habsburg-Lotaringiai József főherceg (1776–1847), Magyarország nádora.
- d Rudnay Sándor hercegprímás (1760–1831), gyulafehérvári püspök, később esztergomi érsek.

VAHOT IMRE

Észrevételek a Mátyás szobor tervezetére (1840)

Részlet

FORRÁS: Vachott Imre: Észrevételek a Mátyás szobor tervére. *Athenaeum*, 4. (1840, második félv) 18: 273–282.

SZERZŐ: Vahot (eredetileg Vachott) Imre (1820–1879) ügyvéd, lapszerkesztő. Eperjesi tanulóévei után 1841-ben Pesten ügyvédként végzett. Közben Henszlmann Imre biztatására Bécs műemlékeit tanulmányozta. 1842-ben indította az *Országgyűlési Almanachot*, 1844 és 1848 között szerkesztette a *Pesti Divatlapot* (korábban *Regélő Pesti Divatlap*). Az 1850-es években a *Remény* (1851), *Pesti Visszhang* (1856), majd a *Napkelet* (1857–1862) szerkesztője volt.

MAGYARÁZAT: A Honi Szobrászat Ügyében Keletkezett Társaság 1839 októberében Ferenczy István (1792–1856) klasszicista szobrász Mátyás emlékművének támogatása céljából felhívást intézett a rendekhez és a megyékhez, hogy járuljanak hozzá a hazai szobrászat megteremtéséhez azzal, hogy segítik a szobrászt és munkájának megvalósulását. A lehetséges támogató réteg szűkössége miatt a gyűjtés nem járt sikerrel. Vahot írása a felhívás nyomán kibontakozó sajtóvita egyik, a nemzeti szobrászat kérdése szempontjából fontos állomása. A szerző a terven a nemzeti emlékmű és a honi szobrász (és szobrászat) kérdése kapcsán a nemzeti jelleget kérte számon. A nemzet számára mintaadó hős esetében a helyi jelleget kifejező vizuális elemek (öltözet, magyaros arcvonások) ekkorra már kialakult kánonja erősebb jel, mint a kultúra és tudás örök értékére utaló klasszicista szimbolika. Ez a kánonváltás, mely a klasszikus szimbólumrendszert a nemzettel cseréli le, Ferenczy tanítványánál, Izsó Miklósnál következik majd be.

SZAKIRODALOM: Tímár Árpád: Vita Ferenczy István Mátyás-emlékmű tervéről. *Ars Hungarica*, 21. (1993) 2: 163–202.; Demmel József: Az irodalom (szociális) hálója. Közelítések Vahot Imréhez. *Sic Itur Ad Astra*, 59. (2009): 253–268.

* * *

[...] A Mátyás-szobor tervezete körül három kérdés esik vizsgálat alá tudni-illik a: mi, ki és hogyan? Az elsőre, mely a tárgy választást illeti, talán kelletén is bőven feleltem, s az el nem fogult olvasó könnyen megítélheti, vajon a kijelölt hős érdemes-e az emlékre vagy sem, zárjel közt mondván, itt az arisztokratának, a nemzetiséggel túlzó embernek, valamint az excentrikus világpolgárnak sincs szava. A második kérdés, ki készíti a szobrot? Az egyesület célszerűleg elhatározta, hogy magyar, s így a kérdésre egyéb felelet nem jöhet, hanem Ferenczy István tisztelt művész hazánkfia, mert a magyar szobrászatot egyedül ő képviseli. De mint az egyesület programjából kitetszik, a második helyre illő kérdés előzi meg nálunk az első, azaz: Mátyást nem annyira önmagáért, mint inkább az anyagi jólétben biztosítandó Ferenczy kedvéért szándékolják szoborba foglalni, s így a főcél Ferenczy szobrász pártolása, melynek elérésére Mátyás király alárendelt személye szolgál eszközü. A mű ily indítóokból létesítését tiltja a hazafiság, tiltja a művészet örök törvénye. Ferenczyt pártolni, fölsegélni annyit tesz, mint a művészetet pártolni; szép hazafiúi tett ugyan, de Mátyás rovására nem szabad. [...]

Van még a ki kérdésnek egy feleletre váró oldala, az ugyanis, vajon megbírja-e az alkotó művész a vállaira vett atlaszi terhet, s képes-e egy valódi remeket előállítani, mely a nemzet méltóságának megfelel s a 100 000 pengő forintot is megéri? [...] Szent igaz, Ferenczy nem alkot epochát a szobrászat történeteiben, sőt mint eddigi művei, s különösen Mátyás-szobrának terve mutatják, még csak reményt sem ad a magyar szobrászat biztos megalapítására, vagy egy sajátos nemzeti műirány létesítésére; azonban bír ő is tagadhatatlan érdemekkel a maga körében, s néhány jelesebb műveinek becsét elvitázni nem lehet. [...]

A Ferenczyre bízott terv készítése igen megfeszíté várakozásomat, s haladásunk zajló tengerén, megvallom, szerencsésen véltem elérhetni a Jóremény fokát, mert azt gondolám, hogy művészünk a honszerelem lángjától, az anyag dúsgazdag tartalmától lelkesedve, mindent elkövetend annak felhasználásán, mi csak művének nemzeti jellemet és fenséges szint kölcsönözhet, s a magyar szobrászat templomát egy eredeti sajátos ideálpéldánnyal szentelendi föl. [...]

Világosan kitűnik ezen, a művész alapeszméjét és főirányát magában foglaló szavakból, de még inkább tervrajzából, hogy itt Mátyás nem annyira diadalmi hódító- s hősként, mint inkább szelíd, lojális, tudományos férfiúként állítatik elő. Különben Ferenczynek tervéhez csatolt iratából is az magyarázható, miszerint ő a zajos hősiség elvét, mint nála csak külsőségét, a csendes polgári nyugalommal akarja szelídíteni, vagy talán egyesíteni: Ruhe ist die erste Bürgerpflicht!^a Mi a tervezett mű belidomát és szellemét illeti, ki művésztünk lényegül a természeti való, s a nemzeti jellem kitűnőségét óhajtja, méltán követelheti, hogy hajdani nagy magyart, habár ez a kor természete miatt nevének nem is felelhetett meg egészen, mint szobrászatunk első nagy műtárgyát, eredeti sajátos ideálban adja elő, s mint ilyenben az egész magyar nemzetnek legfőbb lelkiületét, különösen némi büszkeséggel páros komoly

méltóságát, mint legmagasabb mit, mint valódi megszabott típust, igyekezzék a művész kifejezni. S ez lenne a magyar szobrászat belidomának nemzeti iránya. A külidomra nézve, mely a művészetben tárgya szellemével legszorosabb kapcsolatit, a római antik modor utánzatát igen elmés ötletnek vallanám, ha nem lennék meggyőződve, hogy Ferenczy ily komoly üggyel épen nem akar tréfálni. Valóban Mátyást, ki honából egy új Itáliát akart teremteni, s Budában Róma dicsét kulmináltatá, e hatalmas diktátor emlékezetét egy egészen római szellemű szoborral megörökíteni, az elmeél legfinomabb metszete, egy egyszerű elménc-gondolat, melynek szerzését Shakespeare vagy Jean Paul^b sem átalldhatná. De ily elkésztő gúny sem nemzetünk, sem a művész szándékában nem fekszik, s mivel mi még a külidomban is nemzeti irányt akarunk látni: Mátyást római viseletbe burkolva föltüntetni nem lehet. Jól tudom én azt, miként a majdnem általánosan elfogadott könnyű, szép, testkitüntető római hősviselet, az érzékítő szobrászat céljának igen megfelel, s mint ideális mintaöltöny megszokott használatú; de ez utánzási hibát el lehet nézni oly nemzeteknél, melyek sajátos szép hősi ruhával nem bírnak. Azonban a magyar öltözte, minden most divatozók közt legdíszesb, legdaliásabb; s ha a művész viseletünk nehézkes voltában, és abban, hogy az egész testet elfödi, találma fennakadni – kérdem egész tisztelettel; nincs e hatalmában népe szép viseletét teremtménye kivonataihoz alkalmazni, nincs e joga – anélkül, hogy a szabómesterség körébe vágna – egy szoborhoz illő, könnyű, újdímu magyar ruhát szabnia? Nemhogy joga ne volna, sőt viseletünk kínálkozó alkalmas előségénél fogva kötelessége azt tennie – s egyszersmind az öltözetten kívül figyelembe kell vennie a magyar nép (race) termetét, arcvonásait, – és élet, magatartását, mozgását stb. S így alapulna meg a magyar szobrászat külidomának nemzeti iránya.

Legyünk mi művészeink megalapításában, kifejtésében önállásúak, ügyekezünk azokat a nemzetiség tiszta jellemével fölruházni, ne utánózzuk a külföld tévedéseit, majmolásait, és szűnjünk meg valahára a rómaiságot vakon bálványozni – hiszen talán van még erőnk mindenben magyarokká leendeni! Még csak a gondolattól is borzadok, látni Mátyást a művész idegen terve szerint, melynek létesítése csak gyűlölt százados ellenünkre emlékeztetne. És ha a bevégzett művet külföldi vendégek vizsgálnák körül, nemde sértés nélkül okoskodnának imígyen: az egész szobron nincs egyéb magyarság és nemzeti bélyeg, mint a fölírás – de még ez is római betűkből áll – és a normann fajú ló szügyelőjén az alig észrevehető kis magyar címer.

Henszlmann Imre e lapokban nem egyszer említé már, hogy minden művészetnek alapja és forrása a vallás. Ez örökigazságot én egy cikkben bővebben fejtegetém, kiterjesztvén a vallás eszméjét a szellemi cselekvőség legmagasb, legnemesebb nyilvánulataira. S valamint akkor, úgy most is jövőre még részletesebben magyarázandó, azt mondom, hogy nálunk az ingadozó dogmák helyét egyedül a buzgó honszerelem vallásának kell pótolnia. E lelkesítő istenség mélyen hasson be mind nyilvános, mind magánéletünk nagyobb-

kisebb körébe, s különösen ez istenség ihlesse a művészt remek alkotására, s meglássátok, lesz nemzeti irányú és jellemű magyar művészet!*

* A szerzővel e cikkelyben elmondottakra nézve nem vagyunk ugyan mindenütt egy véleményben, de azt e napi renden levő tárgy több oldalról felvilágítása végett nem tartózkodunk közleni. (Szerk.)

P. G. Gy.

JEGYZET

- a „A nyugalom az első polgári kötelesség.” Az idézet, mely a nyugalom bármely zűrzavar idején való megőrzésének szállóigéje lett, Friedrich Wilhelm von Schulenburg berlini kormányzótól származik, aki 1806. október 17-én, három nappal a Jéna és Auerstädt közötti vesztet csatát követően ilyen szövegű plakátokat helyeztetett el a porosz fővárosban.
- b Jean Paul Marat (1743–1793) orvos, tudós, politikus és újságíró, a francia forradalom egyik vezető alakja. Politikai gyilkosság áldozata lett.

MÜLLER GODOFRÉD

Nemzetiség és népiesség a költészetben, különösen a magyarban (1841)

Részlet

FORRÁS: Müller Godofréd: Nemzetiség és népiesség a költészetben, különösen a magyarban. *A Kisfaludy-társaság Évtapjai*, 3. (1841) 3: 345–396.

SZERZŐ: Müller János Godofréd (Johann Gottfried Müller) (1796–1881) esztéta, bölcséleti és jogi doktor, jogakadémiai tanár, író és császári tanácsos. Tanulmányait Szászvárosban kezdte, majd a nagyszebeni gimnáziumba került, később tanult a bécsi, a göttingeni és a párizsi egyetemen. 1824-től ügyvéd Pesten, 1844-től a nagyszebeni jogakadémia tanára. Részt vett a Kisfaludy Társaság pályázataiban (*Regény és dráma a költészetben*, 1840; *Nemzetiség és népiesség a költészetben, különösen a magyarban*, 1841; *Az új franczia drámáról*, 1844), és különböző tárgyú írásokat publikált a *Pester Tageblatt*-ban és az augsburgi *Allgemeine Zeitung*-ban.

MAGYARÁZAT: A Kisfaludy Társaság 1841-ben pályázatot írt ki *Mit értünk nemzetiség és népiesség (Volksthümlichkeit) alatt a költészetben? s különösen a magyar költészetre mennyi és milly befolyást gyakorlott a nemzeti és népi elem?* címmel, amelyre négy pályamű érkezett. A bírálók Müller Godofréd *Nemzetiség és népiesség a költészetben, különösen a magyarban* című pályamunkáját díjazták, és jelentették meg 1842-ben a *Kisfaludy-társaság Évtapjaiban*. Összetett munka, amely egyszerre tartalmaz társadalomelméletet, költészetelméletet, és tárgyalja a nemzeti irodalom elméletét, röviden bemutatva a magyar irodalom példáján. Müller az elsők között kísérli meg a nemzet fogalmát esztétikai kategóriává tenni.

SZAKIRODALOM: Fenyő István: *Valóságábrázolás és eszményítés*. Budapest, 1990.; Horváth János: A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig. In: *Horváth János irodalomtörténeti munkái III*. Szerk.: Korompay H. János – Korompay Klára. Budapest, 2007. 13–246.; Főrizs Gergely: A nemzet kategóriájának megjelenése a magyar esztétikai diskurzusban. Szentmiklóssy Alajos és Müller Godofréd példája. In: *Nemzet, faj, kultúra a hosszú 19. században Magyarországon és Európában*. Szerk.: Hörcher Ferenc – Lajtai Mátyás – Mester Béla. Budapest, 2016. 58–70.

* * *

Elérkeztünk ekképp azon ponthoz, melyen több biztossággal mondhatjuk el, mit gondolunk a nemzet nevezete alatt. *A nemzet nem mesterségesen összekényszerített, hanem nemzés, származás, lakhely, szükségék, ezeknek kielégítésére célzó vállalatok s társalgásban lévő közösség által természetileg és szabadon támadott, és mechanikai, növényi, de főképpen szellemi egységben (az erkölcsben) valódi élő organikai társas testté nemesülő emberi egyesület.*

Minden lénynak van nagysága, mely időben, erőben és térben különféleképp jelenik meg, de ezen különbségben csakugyan bizonyos egyenlőséget tart. Ha a nemzet egy, vagy néhány családra szorítkoznék, napi tűnemény volna, mely, mielőtt kismérhető alakulásra juthatna, el is tűnnék. Nemzetnek kell hogy megfelelő nagysága legyen a térben: geográfiai területe; ugyanaz az időben: története; és ugyanaz az erőben: magából kiható, észrevehetőségre képesítő kifejlése. Ezen viszonyok által más nemzetekkel érintésbe jöend; kölcsönös szükségék közeledést okozandanak; perlekedéseket, elválásokat, s összevegyüléseket legalább a határlakosok között. Továbbá a nemzetet társas testnek, organikus egyesületnek neveztük. Test vagy organikus lény nem belülről, hanem inkább kívülről táplálkozik. A kívülről bevett táplálék csak lassanként azonosítatik, azaz, az idegen részek előbb rendezett munkálkodás által a test saját éllelmeihez hasonlókká tételnek: s e működés, míg a test él, legkisebb félbeszakasztást sem szenved, amaz létele minden pillanatában ily bevett idegen részekkel viszonylatban álland: és így a nemzet is. Ha ebben az előszámlált feltételek alatt eredett tiszta életművi s élő társas testet látunk, szükséges, hogy a *nép* szélesebb értelemben vett nevezete alatt, *a készítendő ugyanazonsága végett tőle felvett idegen anyagokkal vegyült nemzeti testet* értsük; mely határozványt csak helyesb megértés végett iktatjuk ide, nem lévén e szélesebb értelme a népnek az, melyet feladásunk magában foglal, hanem leginkább a szorosb, mely, mint látandjuk, egészen a nemzet fogalmának körébe esik.

De a nép nevezete bizonyos *közép, azaz, szorosabb értelemben is vétetik*, mely szerint e fogalom a nemzet fogalmával ugyanazon terjedelmű; és csak azon különbség választja el egymástól, hogy a nemzet a nemzetiségnek, a nép pedig a népiességnek szolgálván alapul, a nemzetiség alatt – ez ellentétben – a nemzet sajátos szellemét és alakját értjük, idő és térre való tekintet nélkül, népiesség alatt pedig – ugyanezen ellentétben – ugyanazt, de e tekintet mellett, mi azon jegyzéssel hangzik össze, mely szerint valamely, ideje elébe siegett költő nemzeti lehet ugyan, de népi nem.

Más következése a nemzet földrajzi, történeti és erő kifejlési kiterjedésének a hatalom, kiképzés és tettek által mindig növekedő fölemelkedése a nemzet némely részeinek a többiek felett; mi előbb egyesekben, utóbb osztályokban történik, s mi által végtére bizonyos maradandó lépcsőzete teremtetik elő a nemzeti részeknek. Azok, kik legfényesebben emelkedtek föl, a nemzet nemeseiként jelennek meg; kiknek hevesebb küzdelem kellett kiállani, s maguknak csak a közép helyet biztosíthaták, képezik az erőteljes középrendet; azokat pedig, kik a nemzeti kifejlés folyamatában csak a tömegben követhettek másokat, népnek nevezzük a legszorosabb, s mint hisszük, itt leginkább

szembe veendő értelemben. A nép ezen értelemben tehát *a hatalom, kiképzés és tettekben a nemesek és a középrendtől elmaradt nagy tömege a nemzetnek.*

Fent a nemzet fogalmát tárgya kifejtése által iparkodtunk megalapítani. Ezen kifejtésre támaszkodva nemzetinek véljük nevezhetni mind azt, *mi a nevezett faktorok összehatása által, akármely alakban és módban, előteremtetik, vagyis, mi a nemzet önálló kifejlődésének következése.* Nemzetiségnek tehát nevezzük valamely nemzet természeti, lényéből eredő, nem külső erő által reá kényszerített, nem majmolt életjelenéseinek összességét.

Ezen nemzetihez és nemzetiséghez, a népinek és népiességnek egészen azon viszonyban kell állania, melyben fent a népet szorosabb és legszorosabb értelemben találtuk. Valamint az előbbinek fogalma nemi fogalma a másinak, szintazon arány van a nemzeti és népi, a nemzetiség és népiesség között. Minden népinek kell nemzetinek is lenni, de nem minden nemzetiben találjuk fel egyszersmind a népit is, sok pontban kifejezvé a felsőbb rendűek a nemzetit különös módjukban. Népinek nevezünk tehát mindent, mi a népnek, mint a nemzetiség oszlopa alapzatának természetes, nem mesterkelt, nem kívülről reá kényszerített fejlődéséből foly ki; és népiességnek valamely nép szabad, magából kifejlő életjelenéseinek összességét. [...]

Megérkeztünk ekképp azon ponthoz, hol magának a fő kérdésnek fejtegetésébe ereszkedhetünk.

Mit értünk tehát nemzetiség és népiesség alatt a költészetben?

Határozottabban gondolunk erre felelhetni, ha a nemzetiség és népiesség fent leszármaztatott fogalmait az érzelemnek, költészeti munkásságában csak imént előadott eljárásához hasonlítjuk és mérjük, és így lépcsőnként ítélünk. Tehát előbb a nemzetiségről.

A költészetnek mint lelkesülés és nemesítés nyelvének, lénye szerint, mindent, amit elfoglal, szebbítenie és nemesítenie kell, de nem azokat sajátos alakjából kiragadnia: neki idealizálni kell. Mi ez?

Minden az érzéki világban megjelenő alak valamely eredeti képen alapszik, melyet létele első pillanatától fogva valósítani törekszik; de ezen célját többnyire csak közelítőleg érinti. A földi lény tudniillik küzdve jelenik meg a világban, küzdve kell tovább fejlődnie. E küzdelem többé-kevésbé megháborításokat okoznak minden viszonyban, megháborításokat, melyek alakja vonásaiban – akár térben, akár időben és erőben vegyük – maradandó nyomokat hagynak hátra, s melyek megannyi hibák az eredeti kép célba vett valósításában. A nemzet is éppen ily eredeti kép szerint alakítandó tárgy, mint akármely más, és mint ilyen szinte ki van e megháborításoknak téve. De ezen megháborítások, ezen hibák, ha megjelennek is a nemzet képében – milyen a véletlen is –, mégsem tartoznak eredeti képéhez, a tiszta nemzetiséghez, és a költészetnek, legalább magasabb röptében, nincs szüksége megtekintésükre; sőt nem is szabad ez, ha csak egyenesen javítási irányt nem vesz; de helyzete kedvezményével munkáját ilyféle megháborítások nélkül mint egy öntés által hívja életbe, nemzeti alakítványban csak a nemzetiség tiszta képe lebegvén előtte.

Ha már azt találjuk, hogy visszatekintésünkben valamely műtárgy felfogási körére, a teremtőt, leendő és meglettet, az istenséget, a természetet, és az egyes dolgokat nagyobb és kisebb összefüggésükben, azon jellemben fogta fel, mely nemzete tiszta eredeti képéből foly, nem tekintve az annak látható alakjában lévő eltéréseket (fintorvonásokat), ezt nemzetiségnek hívjuk. Az indiai látnok az istenséget szükségképpen más alakokban képzelte, mint melyek alatt a görög dalnok csodálta, valamint az újabb idők fia is szükségképp mások alatt imádja azt. Ha ez alakokat a külön időszakok s nemzetek személyesítői összekeverik, az alakok nemzetiség-ellenesek lesznek. Az izlandi a délszak nagy természetét sokkal szebbnek fogja ugyan képzelni, de nem könnyen másképpen, mint egy felette szép Izlandot. A történetek között legvonzóbb a nemzeti embernek azok, melyeknek színhelye nemzetének kebele; ha az nincs, legalább beléjük legyen fonva nemzete; ha ez sincs, a nemzet saját történeteivel lévő hasonlatosságokkal legyenek érdekesek; ha még ez sincs, a tárgy nem mutat nemzetiséget. Ha szemlélet, fogalom- és eszméleti terjedelmét tekintjük, akkor nemzetiséget találunk a költészetben, ha a választás a nemzet hajlama, iránya és kifejlődési foka szerint történt; egyik első feltétele lévén a költészet nemzetivé lételeének az is, hogy a nemzet azt jól és könnyen megérthesse. Amely nemzetek csaknem egészen szemléletben élnek, azok számára az eszme csak távolról egyesítse a képeket, különben ürességet és kényszerítést szenvednének, melyek pedig hamar az eszmére vezetetni szoktak, azoknak csak azért jelenjék meg az szemlélet köntösében, mivel ebben nyájasabb s vonzóbb tekintetű. Így a költészet nemzeti. A tárgy miséjét, mennyiségét és milyenségét szintoly kevéssé kell a költészetnek elhanyagolnia, hogy nemzeti legyen. A nemzeteknek, úgy mint egyes embereknek, vannak kedvenc tárgyaik; ha ezeket vagy legalább valami rokont a költészet felfog, nemzetit adand elő, s ezáltal maga is nemzetivé lesz. Hogy a mennyiséget ismerhessük, legyen az emelkedő vagy hanyatló irányában, mértékre van szükségünk; a nemzeteknek ez megvan, de különböző. Ha a költészet oly nagyságot ad elő, melynek megmérésére a nemzet szokott mértéke nem elégséges, ama nagyság e nemzetre nézve nem létezik, s ez a tárgyat sem nagynak, sem jellemesnek, sem komikainak nem nevezendi, és az által a költészet maga is nemzetiségtelen lesz, mivel nemzete mértékétől tanácsot nem kért. Még a milyenség pontja is alkalmat ad a költészetnek nemzetivé létele. Azt hinné az ember, hogy mindnyájunknak egyet kellene értenünk abban: mi igaz vagy hibás, jó vagy rossz, szép vagy rút, miután ily ítéletek tárgyai minden ítélőnek kínálkoznak tárgyilagossá szemlélésre; de ez még sincs így. Minden a létben relatív, kivéven ezen létet magát, mint egészt, ennek okozóját, és a köztük létező összefüggést. Így a nemzeteknek is vannak öröklött igazságai, saját hitük abban, mit szépnek, nemesnek neveznek, saját meggyőződésük az erény pontjában. A költő egy vagy néhány lépéssel elébe siethet ugyan időszakának, de csak oly kis távolságra, hogy ne csak ideje és nemzete szeméből el ne vesszen, de hatása se csökkenjen: az érintett általános ítéletek igazítására törekedhetik ugyan, de csak gyengén érintve,

nehogy a nemzetre nézve ismeretlenné váljanak. Lássuk mármost az ihletés körében lévő nemzetit.

Itt először is ennek módját tekintjük. Miután az egyes ember, ki mellett itt csakugyan a testi kontinuitás szól, sem mutathat élete egész folyása alatt mindig azon egy hangulatot, úgy, hogy vagy mindig víg, vagy mindig komoly, szomorú legyen; mennyivel kevesbbé lehet ez egy egész nemzetnél. Valamint pedig egyeseknél az emberi érzés kifejezésének, minden változatossága mellett is, bizonyos alapszíne van, melyre a hangulat más színei némiképpen csak rá vannak festve, szintúgy nemzetnél is ilyen, többé-kevésbé ismerhető alapszíne jelentkezik közönséges hangulatának. Midőn e nemzeti alaphangulat a költői munkán áthúzódik, ezáltal ennek nemzeti színezete nem keveset nyer.

De vannak ezen hangulatnak fokai is, melyek szerint az vagy csak gyengén s az érzelmi életet inkább csendes fejlődésében előadva jelenik meg, vagy gerjedelemben, vagy viharos mozgásban mutatkozik. Azon foknak, melyen az egész nemzeti test létezik, szükségképp át kell mennie a költői munkába is, nehogy ez a nemzetre nézve idegenné váljék; mert a nemzet kedélyéhez nem szólható indulatok a különben legsikerültebb fantáziai munkát is távol tartandja a nemzet szívéből.

Az ihletés irányában végtére főképpen nemzetinek mutatkozik a költészeti munka, ha teli van azon vággyal: hogy nemzetét jó úton még elevenebben tovább vezesse, kevesbbé helyes úton pedig az igaz irányt neki kimutassa; ha fáradhatatlanul eljár a dicsőnek magasztalásában; de más részről, igazságos neheztelesséssel és dicséretes felhevüléssel feltámad a helytelen ellen, sőt a szatíra ostorát is forgatja, hol a nevetségessé tétel vagy semmit, vagy elegendőképpen nem használt. Hogy az ihletésnek, a nemzet javára ekképp közvetlenül mutató iránya előkelőleg magában foglalja a nemzetiséget, világos.

Lássuk most a költészeti munkásság teremtői körét.

A hősköltemény elbeszélve, leírva és rajzolva lép fel. Ezen szellemi foglalatosságokban minden nemzetnek saját módja van. Ez hosszabb, az rövidebb; ez csendesebb, amaz tüzeesebb; ez ismét szárazabb, midőn az képekben gazdag, aszerint, mint környék, sors s a fejlődés elért foka ez vagy amaz oldalnak kedveznek. Ha a költő hű fia nemzetének, legnagyobb gyönyörét abban találndja, hogy eposzi költeménye tárgyává azt tegye, mi nemzetének öröme, dicsősége, és büszkesége: nemzetének tetteit, egyesekben és egészben, melyeknek őrzője a hazai történet; s hogy nemzetének ezen örökkévaló kedvenc tárgyát – noha mindig nemesítve – azon módon megénekelje, melyen nemzete legszívesebben felfogja, legjobban érti, s melyben ihletéstől elragadtatva azt a magáénak mondhatni büszkélkedik. Nem-rokon, idegen alakok utánzása itt is a nemzetiség szép tulajdonának inkább ártani, mint azt előmozdítani fogná.

Forró vággyal teli kap a lírai költő húrjaiba, szorult mellének ömledezésével enyhítést eszközölni. Amit óhajt, ami után esdeklik, amit dalol, az a hazának szól, hazai módokban: ez nemzeti. De nem lehet mindig a haza szent nevét ajkain hordani; vágyát, örömeit gyakran az egyedhez fogja irányzani. Ha ezt mint nemzetének hű fia teszi a dalnok, tudniillik azon eleven óhajtas-

sal, hogy ő mint ilyen szerencsésíttessék; ha ezt oly lényért teszi, mely nemzetiségének barátja, rokona, részese; ha ezt megneemesített édes hazai módon teszi; akkor világosan mutatja, hogy dala hű nemzeti mellből eredett, és hogy a nemzetiség szellemi leheletének kifejezésére szolgál.

Végtére drámában sem hibázik a nemzetiség pártolására szolgáló alkalom. A nemzetek és országok sorsa különféle; különféle küzdelem által, melyekbe ragadtattak, és azon módok által, mi szerint azokat kiállották. Az egyik nemzet felküzdés által terjeszkedni, magasabb rangot, szomszédait lenyomó túlsúlyt szerzeni tud; a másik hű megőrzésével lakhelye eredeti határainak, hősi védelmezése jogérzelmében megerősült és szilárdult; a harmadik a két előbbivel való összehasonlítást távolról sem állván ki, kicsiny, megosztott és gyenge, tartós szenvedései által csak csendes türelmét gyakorolhatta. A sors ezen nemeinek mindegyike nemzetének jellemévé vált, és általment a nemzetiségbe. Mint hálaadó fia hazájának vele túri a költő a szerencsétlenséget, valamint azt vele megosztotta és megosztaná; és ily értelemben drámai előadásiban sem szünnedik meg a művészet által hatni. Drámája oly tetteket adand elő, melyek nemzete kebelében részvéttel és csodálattal beszéltetnek el; hőseit tetterejük napfényében fogja előállítani és nemzete színe előtt életbe visszahíni; ellenben ha nemzete kevesebbé pártoltatott a szerencse által, nem szégyenelvén népe gyengeségét, inkább szerényebb érdemű férfiai fogja példányul kitűzni, mint az idegen, sőt ellenséges nagyság feltüntetéseivel az övéire pirulás fátyolát borítani, hacsak nem az a célja, hogy bennük közvetve oly cselekvő erőt idézzon elő, mely belőlük még nem fejlődött ki, vagy mely a lefolyt századokkal eltűnt. Ha ily iránynyal cselekszik, nemzetiséget találunk drámai munkáiban. Most egy lépést még a szorosabb értelemben vett költészet, mint külső műforma körébe.

Hogy az ízelt nyelv, mely a költészet által csak magasabb alakba hozandó külső anyagként tétetik fel, legelőkelőbb hordozója a nemzetiségnek, mondanunk sem kellene, ha az előadás fonala nem kívánná. Nem csak kirekesztő választása a nemzeti nyelvnek fő feltétele a nemzetiségnek a költészetben; hanem fontos a vele bánás módja, a kifejezések választása, a szavak formálása, alkotmánya,^a a fordulatok, melyekben minden idegenszerű elkerülendő, ha a műtárgyat nemzetivé kívánjuk alakítani. Azon fokon, melyen a nyelv költészeti nyelvvé formáltatik, a nemzetiséghez költői munkában az kívántatik, hogy a metaforák, hasonlatok és személyesítések egészen azon nemzet életéből, erkölceiből, környületeiből^b s viszonyaiból vétessenek, melyhez a költő tartozik, különben oly kevésbé érthetők, mint ha a beszéd idegen szavakból állana. Midőn valamely nemzet költészeti fejlődésében, időkorra, és más nemzetekkel viszonyhatása által a ritmusig emelkedik, a költészeti mű úgy lesz nemzetivé, ha a tactus [ütem], vers és versszak nem vaktában valamely idegen példa szerint utánoztatik, hanem egészen a nemzeti nyelv természete és a kérdésben lévő műtárgy közötti viszony szerint. Midőn végre a nemzet költészete formája harmadik oldalához, az összhangzathoz küzdött fel, rím, egyhangzás és közhangzás is azon törvényt kell hogy kövessék. Idegen formákali ismeretség felgerjesztheti ugyan a nemzeti formák bősége utáni törek-

vést, de majmolni azokat nem kell soha. Csak az nemzeti, mi a nemzet természeti hajlomásából fejlődhetik.

Nemzetiség alatt tehát a költészetben – hogy a mondottakat röviden összefoglaljuk – mind azt értjük, mi tárgy, jellem, gondolat, kiterjedés és viszonyaira nézve a nemzeti világ láthatárán belül van, habár csak a nemzet kifejelettebb, de mégis nemzetileg kifejelettebb egyedeinek láthatárán belül: noha itt is a nemzetiség fogalmában elfogadott fokozat szerint a nemzeti elem nagyságával az érdek is neveltetik; továbbá, nemzetiség alatt értjük mindazt, mi az ihletésben módra, fokra és irányra nézve a nemzeti érzellel teljes összhangban van, és ámbár egyes ember által lép életbe, mégis, mintegy a nemzet összes kedélyéből látszik folyni; végtére mindaz, mi a teremtő (költészeti) tehetségben (eposzi, lírai és drámaiban) azon módnak megfelel, miszerint a kifejelettebb és erőteljesebb nemzeti kedélyek előadásokban, cselekvésükben, hajlam és kifejlés által vezetettek.

Nemzeti még a szorosabb értelemben vett költészetben – a nyelvbéli műformában – minden, mi képleges kifejezésben, hasonlatokban, személyesítésekben a nemzet nyelv, környezet- és életmódbeli viszonyaiban összhangzik, mi a ritmus által a költészeti tárgy külső alakját a nyelv természeti időmértékével összeköti, s mi a rímekben az előadás szépségét a nyelv hanggazdagságával összeforrasztja; magától értődve, hogy a nemzeti nyelvnek, mihelyt valamely költészeti előadásra használtatik, már magában minden idegentől a lehetőségig tisztázva kell lennie.

Hátra van annak kifejtése: *mi legyen a népiesség a költészetben?* Ha azt tekintjük, hogy e fogalom csak részfogalma a nemzetiség fogalmának, minthogy azt, amit erről mondhatni hittünk, amarra is kiterjeszthetni, csak azt kell még néhány szóval érintenünk, mi a népiességről mint részfogalomról még különösen áll.

Amennyiben óhajtható, bár minden költői munkásság többé-kevésbé nemzeti is lenne, bár minden költői mű belső gerjedelem által a nemzet ölében támadjon, nemzeti eszközök által elterjedjen és legközelebb a nemzetre is irányoztassék – nemzet-elleni költészet hűtlenség lévén a haza iránt –; másrésről még is nem kívánható, hogy minden költői munka egyszersmind népi is legyen, mert az előre bocsátottak szerint a népben csak fok- vagy rendosztályt látunk; kivéven ha ugyanezen fogalmat fent előadott három köre középsőjében vennők. De több nemzeti költő között bizonyára népköltő is fog találkozni. Ily költők munkáiban csak azt nevezhetjük népinek, mi a nemzetiség minden felhozott föltételei mellett, elintézésbeni egyszerűség, előadásbani világosság és kifejezésbeni könnyűség által, minden magasabb előkészület nélkül közönséges úton nevelt népembernek megközelíthető és felfogható. Ha a költeményben *isten* a legegyszerűbb, semmi tanult boncolgatást fel nem tételező, de legerőteljesebb módon; a *természet*, minden édesgető hozzáadás nélkül, legegyszerűbb, de igaz rajzában adatik elő, melynek példáját a mezei ember naponként maga körül látja; a *történetek*, egyszerű rendjükben közöltetnek: magát a költeményt népinek nevezzük. Eszmék és fogalmak berne csak távolról folyhatnak be a szemléletekre; ezeknek ellenben az egész előszínt kell elfoglalniuk, hogy a népinek jelleme megtartassék. A tár-

gyak lényének itt gyengébb ellentételekben, nagyságoknak kisebb mérték szerint, milyenségük meghatározásainak kevesbbé metszően kell megjeleníteni. Az ihletés színei között a derült, víg a népinek jellemével általában jobban fér meg, mint az ellenkező; mert az elégiai hangulat az érzőtehetségnek némi, a népnevelést többnyire meghaladó kifinomítását tételezi fel. Az ihlettség fokait vevén, inkább a csendesebb költészeti mozgalomban fogunk a népire ismerni, mert ám-bár a nép is fogékony érzelme erősebb felgerjedésére, sőt viharos megrázkódására: mindazonáltal a szépnek a művészet által neki kitűzött határai közt maradásra szükséges erővel nem bír. Az ihletés irányára nézve: a dicséret és becsmérés akkor lesznek jelei a népinek, ha azok méltósággal és hatásokra szükséges komolysággal, egyszerűen, igazán és illően használatnak. Mi a költői tehetség körét illeti, az eposziban tágas mező nyílik a népinek, főképpen, ha az őskor mondái félhomályokban s azon nyelven beszéltetnek el, mely tisztább és nemesebb ugyan a közönséges népbeszédnél, de minden cifraságtól ment, s a népnek oly nagyon tetszik, ezt magához vonja és míveli; továbbá a népregék mellett az előidő valamivel világosabb történetei e népköltészeti tárgyaknak egy második sorát képezik. A líra mezején egy más, nem kevésbbé téres mezejére akadunk a népinek; ez pedig akkor uralkodik a népdalban, ha ez szívből jövőn, egyszerűen, ékesség nélkül, erős, határozott kifejezésekben van szerkesztve. A dráma mezején is megjelenhetik a népi, jóllehet az újabb időbeli előadásokban többnyire csak az aljasb vígjátékban látható, minekutána korábbi századokban az úgynevezett misztériumokban és morális allegóriai darabokban a dráma más köreiből is megjelent. E mezőn a népben főképp az érdekesség, nemesítési cél és az előadás egyszerűsége lesz tekintetbe veendő.

Mi a költői előadás külső formáit illeti, az eddigiekből már világos, hogy a magasabb nemzeti és a népi között nem kis különbség van. Metaforákat, hasonlatokat és személyesítéseket a népi is kíván ugyan, de azt is kívánja egyszerűen, hogy legnagyobb mértékben egyszerűek legyenek, a közönséges embert napoként körülvevő legközelebbi tárgyakból véve, s minden mélyebb eszmélés nélkül könnyen érthetők. Továbbá a ritmust illetőleg megtaláljuk benne a népit, ha tactus, vers és versszak mechanikailag szigorúan, de legnagyobb egyszerűségben képeztetnek, s a felsőbb rendek ritmusához úgy állnak, mint az egyszerű falusi tánc a mesterséges figurás táncokhoz. A keresztény népeknél a rímnek sem kell hibáznia, mely a ritmussal együtt a népi elem engedelmeivel a nyelv szabályosságát és helyességét nem ritkán legyőzi; egyébiránt nagy simaságra ez sem szorul, és közönségesen sikárlat nélküli merész öntés szüleménye. [...]

A. A.

JEGYZET

- a Alkotás, szerkezet.
- b Körülmeny, helyzet.

SZONTAGH GUSZTÁV

Propylaeumok a társasági philosophiához, tekintettel hazánk viszonyaira (1843)

Részlet

FORRÁS: Szontagh Gusztáv: *Propylaeumok a társasági philosophiához, tekintettel hazánk viszonyaira*. Buda, 1843. 163–169.

SZERZŐ: Szontagh Gusztáv (1793–1858) a reformkori szellemi élet jelentős alakja. Apai ágon felső-magyarországi németajkú, nemességet szerzett bányavállalkozói családból származott, anyai ágon szlovákul beszélő, magyar nemesi identitású felmenői voltak. A pesti egyetem alsóbb bölcsészeti osztályainak elvégzése után (ez nagyjából a későbbi érettséginek felelt meg) elvégezte a késmárki jogakadémiát, ám a patvarista évek gyakorlatán kívül nem működött a jogi pályán. A napóleoni háborúk utolsó éveiben önként jelentkezett kadétnak, a franciaországi háborús szolgálat idején kapott tiszti rangot. A háború után sokáig hivatásos tiszt maradt. Főbb állomáshelyei: Itália több városa (itteni művészeti élményeinek esztétikai elemzése a tárgya első megjelent írásának), Buda, Kassa, Lemberg. Már katonaként (főként a budai garnizonban) bekapcsolódott a reformkor irodalmi életébe, a harmincas években történt nyugállományba vonulása után főállású közíró lett, honoráriumaiából élt. (Akadémiai tag lett ugyan, ám fizetési taggá csupán halála előtt néhány hónappal lépett elő.) Az irodalmi művek, különösen a regények műbírálataiban is fontos szerepe volt, nevéhez fűződik Jósika Miklós *Abafi* című regényének pozitív értékelése a szállóigévé vált bevezető mondattal: „Uraim, le a kalapokkal!” Azonban a bölcséleti művekről írott rendszeres kritikái és vitacikkjei révén még jelentősebb szerepet töltött be a magyar filozófiai élet formálásában. A reformkori *hegeli pör* idején ő volt a magyar hegeliánusok legfőbb ellentéfele, az ellentábor hangadója. Szontaghot Hetényi János mellett a magyar egyezményes filozófia képviselőjeként és megalapítójaként tartjuk számon. Részint a filozófia és a nemzeti kultúra viszonyáról, részint Hegelről vallott nézetei miatt a halála előtti években éles ellentétbe került Erdélyi Jánossal, vitájuk csak halálakor szakadt félbe.

MAGYARÁZAT: A négy évvel korábban írott *első propylaeum* (bevezetés) után, amelyből e kötet szintén közöl szemelvényt (193–198. oldal), e munkájában Szontagh társadalomfilozófiai nézeteit összegezte a reformkor magyar

politikai vitáinak kontextusába ágyazva. Különösen a kötet második felére igaz ez, amely közvetlenül kapcsolódik a Széchenyi–Kossuth-vitához, ám a cenzúra olyan sokáig visszatartotta a kéziratot, hogy annak kimenetelére már nem lehetett befolyással. Szontagh munkamódszerére jellemző mindkét propylaeumban, hogy régebbi írásainak, illetve kéziratbírálatainak, hozzászólásainak szövegrészeit átemelte az összegzésbe. Az alább közölt szövegrész nagy mértékben támaszkodik Szontaghnak a Kisfaludy Társaság pályázatainak bírálata kapcsán elmondott és korábban írásban is megjelent véleményére, ám itt körültekintőbben, általánosabb igénnyel, definíciószerűen igyekszik megfogalmazni ugyanazokat a téziseket (lásd: Tudósítás a Kisfaludy-Társaságnak 1841-ben kihirdetett széptani kérdésére érkezett pályairatokról. *A Kisfaludy-Társaság Évlapjai*, 5. [1842/3]: 35–68., a jegyzőkönyvön belül Szontagh írásban beadott különvéleménye: 55–58.). A kötetnek a kézirat visszatartása miatt bekövetkezett viszonylagos sikertelenségét látva Szontagh a következő évek részben különféle írói neveken megjelentetett publicisztikai írásaiban igyekezett aprópénzre váltani az e művében kifejtett nézeteket, politikailag aktualizált formában. Szemelvényünk a reformkor egyik központi kérdése, a nemzet definíciójának kifejtését tartalmazza.

SZAKIRODALOM: Mester Béla: Szontagh Gusztáv magyar filozófiája. In: Mester Béla: *Magyar philosophia. A szenvedelmes dinnyésztől a lázadó Ikaroszig*. Kolozsvár – Szeged, 2006. 71–143.

* * *

[...] *Nemzetiség*. „Nemzetiségünk biztosítása s nemesebb kifejtése, mond honfiaink leghíresebb *Kelet népe* munkájában, jövődönk alapja.^a Hogy e szavak teljes értelme kivilágosodjék, meg kell határoznunk: miben áll a nemzetiség, mi csak akkor sikerülhet, ha előbb a nemzet és nép közti különbséget megmagyarázzuk. E percben nincs ország e világon, hol e fogalmak tisztába hozatala szükségesebb volna, mint nálunk.

Nemzet azon népesség összessége, mely közös független állodalom és haza által összekötve, önálló polgári társasággá alakult s történetileg (geschichtlich) mint egy erkölcsi személy, saját politikai életet él. *Nép* alatt ellenben vagy saját nyelvű és származású *népfajt*, vagy a nemzet *alsó osztályait*, a *köznépet* értjük. A nemzet szó, etimológia szerint, tulajdonképpen ugyan a nép szónak értelmét magában foglalja, nemzés által hason eredetű népességet jelentvén; de idő folytával ezen eredeti értelmétől el kellett távoznia, mert bár eredetileg hason származású népfajok egyesültek egy polgári társaságba, idő jártával, hódítás vagy alávetés által, külön fajú népek is vétettek abba fel, egyesülve a többi népfajok egészével, vélek egy polgári és politikai életet élvén s így befoglalva a nemzet szó körébe.

Nemzet tehát a haza polgárjai *egésze*, nép annak saját fajú s nyelvű *részei*. Egy hazában ennél fogva csak *egy* nemzet lehet, de nép *többféle*, sőt egy s

ugyanazon néptörzsök sarjadékai több állodalmakban lakhatnak, s így több nemzetek kiegészítő részei lehetnek. így példának okáért hazánkban csak *magyar* nemzet létezhetik, mert ez magyar állodalom; de ezen magyar nemzet részei szintúgy a tótok, németek, rácok, stb. mint a magyarok, mert mindezen népek a közös állodalom és haza által egy nemzeti egésszé kapcsoltattak össze, egy nemzeti test életének tényezői (factores). Azonban a megnevezett népek nem élnek csupán honunkban, van magyar, német, tót, rác más hazában is, Török- s Oroszországban, Ausztriában, stb.

A nemzetiség alapítója pedig azon nép, mely hont szerez, s állodalmat alkot. E tette által népből nemzetté válik és saját népiségét nemzetiséggé emeli fel, ráútvén a szerzett honra, alkotott állodalomra, s a nyilvános polgári élet folyamára nevét, jellemét s nyelvét. Tehát csak a honszerző népnek van *saját* nemzetisége, a többinek egyedül *kölcsönözött, ráruházott*. Amint tehát példának okáért hazánkban csak magyar nemzet létezhetik, mivel ez magyar néptől hódítatott meg, úgy határai közt a magyaron kívül más nemzetiség nem is uralkodhatik, s éppen oly képtelenség s bitorlás volna, ha a tót, német, oláh vagy rác magát mint tót, német, oláh és rác nemzetnek nevezné, vagy magának tót, német, oláh és rác nemzetiséget tulajdonítana, mint képtelenség volna a Bukovinában, Moldvában s Besszarábiában lakó magyaroktól szintezt igényelni, mivel tudtunkra a miénken kívül más magyar állodalom nem létezik a világon, ezen atyánkfiak is tehát, elszakadva tőlünk, csak népnek, s nem nemzetnek nevezhetők.

A nemzetiség a hont szerző népfaj népiségéből fejlődven ki, magától értetik, miképp példának okáért nálunk minden, mi a *politikai élet egészéhez tartozik*, csak úgy lehet nemzeti, ha *magyar*. Kirekesztőleg nemzeti tehát egyedül a magyar nyelv, irodalom, színház, dal, tánc, ország címere, ország színei stb.; a tót, német, oláh s rác nyelv, hazánkban irodalom, színház, dalok, táncok stb., annak nem nevezhetők. Népisége természetesen a magyar népnek is van, ide mindaz tartozik, *ami a magános családi élet, s kivált a köznép sajátja*, tehát a nép nyelv-dialektusai, népdalok, népszokások s erkölcsök stb., mert nemzeti nyelvnek csak a *kiképzett irodalmi magyar nyelvet* lehet nevezni, egyedül ez használható a nemzetiség nemesebb kifejlésére, nemzeti művelődésre, és csupán ez lehet a külön népfajok közt az egyesülés eszköze; úgy nemzeti dalok is kirekesztőleg csak azok, melyek a nemzet egészéhez szólnak, mint az angolok Rule Britanniája, s Vörösmarty Szózata; népdalok ellenben, mik a külön népfajok s a köznép egyedi örömeit, búját, szenvedelmeit s óhajításait saját népnyelveiken nyilvánítják. Mit mondjunk tehát ahhoz, ha példának okáért a budai német aréna bérlője a népesség összecsisódítására a híd egyik sarkára háromszínű lobogót tűz ki? E színek a német nemzet színei-e? Az épen oly nevetséges, mint midőn Madarász hazánkfiak éppen e híd ellenkező sarkán „nemzeti frissítő intézetet” állít fel; mert a nemzet, mint nemzet törvényt alkot s hadakozik ugyan, de sört csak egyedek isznak.

S már most mondjuk ki: mi a nemzetiség és népiség leglényegesebb bélyege, s legmélyebb alapja? Különválva egymástól s elvontan tekintve: az álloda-

lom és *nyelv*; mert velük együtt él és enyészik a nemzet. Hódíttassék meg a haza, enyészék el a nemzet önálló állodalma, s a nemzet mint nemzet eltűnik a világtörténetből, mint nép azonban addig fenn fog állni, míg saját nyelve él, ennek enyészétével ellenben mint külön nép is elenyészik. Ez, mondom, elvontan tekintve áll, mert állodalmi életben, sőt iskolában is századokon át divatozhatik idegen nyelv, anélkül hogy a nemzet megszűnnék nemzet lenni, mint ez nálunk s másutt a latinnal történt; de amellett a nemzeti nyelvnek *a nép szájában élni kell*; mert ha itt is elenyésznek, akkor az állodalom fennállása mellett is, a nemzet neve és sajátosságai eltűnnének, s azontúl lehetne akármi más, de a régi nemzet minden bizonnyal nem lenne többé. Így, teszem, haljon ki példának okáért Anglia és Franciaországban az angol és francia nyelv a nép közt is, s az angol és francia nemzet lehet azontúl nem bánom birmán [burmai] vagy hindu, de angol és francia kétségkívül nem lesz többé. Minthogy tehát a nemzetiség gyökere a népiség, s ennek legsajátabb tulajdona s létege a nyelv: *a nemzeti nyelv fennállása* a nemzet és nemzetiség fennállásának szintoly lényeges elmellőzhetetlen feltétele, mint *a független* állodalom.

Mind ezekből következő tételek folynak:

Társasági tekintetben mindennek alapja, sarka a *nemzetiség*: ez minde nekfelett az első, mert *fennállás*, tehát élet kérdése; minden más, műveltség, jólét, maga a szabadság, hozzá mérve csak másodrendű fontossággal bír; mert nemzetnek előbb fennállni s lenni kell, minekelőtte műveltségét, jólétét s szabadságát eszközölhetné; vesszen el jóléte vagy szabadsága, ha él, visszaszerzheti azt, de nem megfordítva, ha meghalt, akkor jólétről és szabadságról nem lehet többé szó. Nemzetnek tehát, mely öntudatosan állapotjain javítani törekszik, ha épületét legmélyebb alapjából szilárdon fel akarja vezetni, nemzetisége megalapításával s kifejtésével kell kezdeni. S ím ezen törekszik most nemzetünk mindenekfelett; első lépései tehát minden esetre a legcélszerűbbek, legnormálisabbak s bizodalmat gerjesztenek további lépései józanságához, sőt ha hason józansággal folytatandjuk pályánkat, a sikerülés reményével is kecsegtetnek.

Nemzeti nyelvünk azonban nem egyedül alapja, s egyik tényezője a nemzetiségnek, hanem *kifejlődése- s terjedésének egyedüli eszköze s létege is*. Az alkotmány holt műszer, ha élő szó által nem elevenítettetik, s csak úgy lehet a külön népfajokat szilárdul összekapcsoló eszköz, ha a tanácskozások, a törvényhozás, a törvények kiszolgáltatása, szóval ha az egész nyilvános társasági élet folyama nemzeti nyelv által homogén élő processzussá alakíttatik. Hogy pedig a nemzeti nyelv *hivatalos* nyelvvé válhassék, arra előbb a népdialektusnak *irodalmi nyelvvé* kell kiképeztetnie; a *nemzeti irodalom* kivirágzása azért a nemzetiség és nemzeti műveltség kifejlődésének *első feltétele*; ha pedig a nemzeti nyelv már törvényesen hivatalos nyelvvé lett, akkor *iskolai nyelvvé* kell válnia, hogy az irodalmi nyelv a könyvekből az életbe léphessen, s a mívelt osztályok, a nemzet értelmisége nyelvvé válják; ezen stádiumán átesve azután önkényt társalgási nyelvvé alakul; mert arra a már átfutott fokozatokon megért, s amely nyelven a gyermek s ifjú gondolatai közlését megszokta, azon

folytatja azt utóbb mint férfiú is. Mindezekről utóbb bővebben szólandok, most elég lesz még megjegyeznem, miképp a nemzetiséget és nemzeti művelődést csak oly országban lehet megállapítottak s rendes léteges kifejlődésben létezőnek mondani, ahol a nemzeti nyelv irodalomban, hivatalos pályán s iskolában szintűgy honos, mint a művelt társaságban.

A nemzetiség terjesztésére nézve pedig oly sok nyelvű s népfajú országban, mint hazánk, soha el nem kell felednünk, hogy az inkább a nemzet értelmiségének hivatása s kötelessége, mint a köznépé. Az állodalom a magányos családi életbe nem hathat, s nem is szükséges, hogy hasson; a részek közt tehát különbség nyelvben és szokásban uralkodhatik; de a társasági élet felsőbb fokain, mint mondám, összehangzás, egység szükséges, ez az egésznek mint egésznek múlhatatlan feltétele. Kivált a nemzet értelmiségének feladata tehát, azoknak, kik műveltségük után a nyilvános ügyek vitelére meghívatva vannak, mindent elkövetni, hogy a nemzeti egység nemzetisedés által mindinkább szilárduljon s terjeszkedjék; ez nemcsak polgári kötelesség, hanem – mivel a haza és nemzet fennállhatásának kérdése – egyszersmind olyan, mely minden más hazai kötelességeket magában foglal s azoknak alapja. E tekintetben tehát polgári rendeltetésünknek eleget nem tenni, sőt szóval vagy tettel ellene mondani, annyit tenni, mint azon hallgatólagos eredeti társasági szerződés felbontására törekedni, melyet mindegyikünk nem szóval s írásban, hanem tettleg azáltal köt, hogy e haza polgára, azon hazának, mely alkotmánya áldásait, népfaj különbsége nélkül, mindegyikre egyformán árasztja. [...]

M. B.

JEGYZET

- a Széchenyi István *Kelet népe* című vitairatáról van szó. Szontagh munkája e részének a maga korában politikai aktualitását a Széchenyi–Kossuth-vita elemzése, és az abban való állásfoglalás adta. Az elméleti jellegű fejtegetések közben is gyakran visszaul erre a vitaszituációra.

JOSEPH HÄUFLER

Visegrád albuma magyarázata. Előszó (1847)

FORRÁS: *Visegrád albuma magyarázata*. Rajzolta és kiadja Szerelmey Miklós. Pest, 1847.

SZERZŐ: Joseph Vinzenz Häufler (1810–1852) osztrák topográfus, történész, levéltáros. A bécsi egyetemen jogot tanult, ezt követően az udvari hadi tanácsban volt állásban. 1836 és 1839 között történeti tanulmányokat folytatott. 1840 és 1847 között József főherceg és testvére, Mária Henrietta házi tanítója volt. 1847-ben a Königliches Staatsarchivban helyezkedett el, majd 1849-ben a Kereskedelmi Minisztérium titkári székét foglalta el. Mindemellett folytatta a birodalom tájegységeivel és népeivel foglalkozó vizsgálódásait, melyek eredményei különböző kötetekben az 1830-as évek végétől láttak napvilágot. Fontosabb művei: *Historische Skizzen von Ofen und Pest* (é. n. [1840]); *Sprachenkarte der österreichischen Monarchie sammt erklärender Übersicht der Völker dieses Kaiserstaates* (Ofen, 1845); *Panorama vom Schneeberge in Nieder-Österreich, Hemiorama vom Wechsel an der österreichisch-steiermarkischen Grenze. Nebst Andeutungen zur Ersteigung dieser Berge und einem Kärtchen vom Schneeberge mit dessen Umgebungen* (Wien, 1841); *Historisch-geographisches Tableau des Österreichischen Kaiserstaates. Eine übersichtliche Darstellung der Geschichte dieses Staates, seiner Gebietsveränderungen, Wappen und Orden, nebst der Stammtafel der österreichischen Regenten aus den Häusern Babenberg, Habsburg und Lothringen* (Anton Friedrich Mittrowskyval) (Wien, 1840); *Beiträge zur Chronik archäologischer Funde in Ungarn* (Pest, 1846); *Buda-Pesth, historisch-topographische Skizze von Ofen und Pest und deren Umgebung* (Pest, 1847–1854); *Kleine Historische Bilder-Gallerie aus Ungarns denkwürdiger Vorzeit* (Pest, 1847).

Szerelmey Miklós (Nikolaus Carl Liebe, 1803–1875) mérnök, grafikus, utazó, könyvkiadó. Bécsi mérnöki tanulmányait követően Rómában dolgozott, majd bejárta Európa több országát. Később Egyiptomban, Amerikában és Ázsiában is járt. Az 1840-es években jelentette meg hazafias tárgyú, az ország különböző tájairól, azok történetéről szóló albumait, a *Visegrád Albumot* (1847), a *Balaton Albumot* (1848) és a *Magyar hajdan és jelen* című művét (1847).

Franz Pracher (1825–1885) kőrajzoló, 1842–1849 között Joseph Hafner linzi kőrajzoló műhelyében működött. Több alkalommal dolgozott együtt Szerelmeyvel (*Balaton Album*).

MAGYARÁZAT: A nemzeti történelem nevezetes helyszíneinek identitásképző szerepére Ausztriából már a 19. század elejétől is ismerünk szövegeket. Az ilyen tárgyú hazai források egyik fontos példája Häufler írása. Mint ausztriai társainál, a „kötelező” motívumok itt is megjelennek: a helyszínhez kötődő dicső királyok uralkodását felidéző épületek, épülettöredékek, a helyszín természeti szépségei, a helyi közösség, vagy annak az adott emlékhöz kapcsolódó hagyományai, mondái, végül az idegen, az utazó számára megmutatkozó esztétikai élmény ígérete. A dicső múlthoz kötődő helyszínek kánonjába, melybe Buda, Székesfehérvár, Vajdahunyad tartozott, Visegrád egyik elsőként került be. A sokszorosított album-forma, mint útikönyv és emlékkönyv, a nemzeti emlékhelyek kánonjának gyors elterjedéséhez nagyban hozzájárult.

SZAKIRODALOM: Szentiványi Gyula: *Szerelmey Miklós egy kalandos művész-pálya a XIX. században. Különnyomat a Petrovics Elek Emlékkönyvből*. Budapest, 1934; Franz Hutter: *Biographie der Archivbeamten seit 1749*. In: *Gesamtinventar des Wiener Haus-, Hof- und Staatsarchivs. Aufgebaut auf der Geschichte des Archivs und seiner Bestände*. 1. Band. Szerk.: Ludwig Bittner. Wien, 1936; *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950, Band 8*. (Lfg. 38, 1981), 236. (Franz Pracher); Rózsa Gyula: Utószó. In: Joseph Vinzenz Häufler – Szerelmey Miklós – Sebestyén Lajos: *Visegrád albuma*. Reprint. Budapest, 1986, 18–20.; Basics Beatrix: Joseph Vinzenz Häufler magyar vonatkozású munkái. *Folia Historica*, 21. (1998/99 [2000]): 233–241.; Bakó Zsuzsanna – Király Erzsébet – Róka Enikő – Veszprémi Nóra: *XIX. Nemzet és művészet. Kép és önkép*. Budapest, 2010.

* * *

Fénypontok közé tartozik a Duna mentében Visegrád, minthogy a Duna völgynek egy szerfelett festői részében fekvén, a természet kellemével a regényesség bájait, egy nevezetes történet érdekét, és a festői nézetek különféle-ségeit köti össze.

Azonfelül Visegrád (magas vár) egyetlen rom a magyar közép Dunán, s e rom egykor világhíres királyi vár volt! Lakhelyül szolgált a legtöbb magyar királynak; ezek leghatalmasbai, Róbert Károly, Nagy Lajos, Zsigmond, Hollós Mátyás különösen szerették e tájat és várat, s az utóbbit koruk minden kitelhető pompájával ékesgeték. A parton a király és királyné legfényesebb palotái díszeltek; függő kertek képezék az átmenetet a kertültetvényekhez, tavakhoz, szökőkutakhoz, műmunkákhoz, melyek a hegyeket ékesítik; összesen 350 építményt lehetne számlálni.

Egy várkapolna s egy gót egyház a vidéknek ékességül szolgáltak, s egy-szersmind az alapítók jámbor lelkületét tanúsíták. Most a fellegvárnak csak hatalmas, de napról napra inkább süllyedő romai vannak fenn; a parti palota elenyészett! A természet gazdagon előmunkált az erősségre, szépségre s forgalomra nézve. A vulkános trachithegy, mely Szentendrétől a Dunáig vonul, s a pilisi hegy mészfekvényéhez csatlakozik, egy 1154 lábnyi magas szirtkú-

pot küld e folyamig, mellyen a romok trónolnak. A szomszéd keskeny oldal-völgyekben kőszén fekvények vannak; az átellenben fekvő hegy, mely Nagymaros és Börzsöny közt terül el, molybdén-ezüstöt rejt. A Duna, e hegyek által erős tekervényekre kényszerülve, több helyen mintegy hegyi tó gyanánt mutatkozik s emeli a vidék kellemeit. A partokat érdekes pontok díszesítik, mint: Dömös (Árpádvárral), Marót, Esztergom, Maros.

Mínthogy mostani időben e vár és vidék látogatása az által nagyon könnyítettetik, hogy a gőzösök mind le- mind fölmenetők alkalmával alatta kikötnek, ez okbul Visegrád albuma, mely múltat és jelent képekben és szöveg-magyarázattal előadni törekszik, kedves ajándok lehet a szép természet, a regényesség és történet barátinak, kik e várat meglátogatják, vagy csak mellette elhajóznak.

Az érintett cél elérésére először Visegrád történetének áttekintése, a vár virágzó korából vett históriai nézetekkel egybekötve, fogja az albumot megnyitni; azután részletes nézetek következnek, a fő várvidékek leírásával, s annak legtettdúsabb történet-korából a legnevezetesb események mintegy helyszínén fognak elbeszélteni. A mondát és bizonyos történetet mindenütt gondosan elkülönözzük; a fátyol, mely némely eseményeket századokig borított, meg fog szellőztetni, s az egykori jelenetek fő személyeit nagy részint legbensőbb érzelmeikben és gondolataikban, erényeikben és szenvedélyeikben ismerni tanulandjuk, s látni fogjuk őket a dűlt romok felett, színterén egykori cselekvőségüknek elvonulni.

Ha ezen album hű kísérőként és kellemes emlékkönyvül szolgálанд Visegrád meglátogatásánál, akkor a szerző s kiadó csekély fáradsága jutalmazva leszen.

P. G. Gy.

A nemzet hagyományos kultúrája

Berzsenyi Dániel levele Kazinczy Ferencnek (1811)

FORRÁS: *Berzsenyi Dániel összes munkái. Berzsenyi Dániel levelezése.* Sajtó alá rendezte Fórizs Gergely. Budapest, 2014. 184–189. A levél szövegén nem hajtottunk végre modernizálást, mert elvesztette volna egy fontos jelentésréteget.

SZERZŐ: Berzsenyi Dániel (1776–1836) költő. Birtokos evangélikus nemesi család fia. Barátságot kötött Kis Jánossal, aki felfedezte, hogy Berzsenyi verseket ír. Az ő közvetítésével került Kazinczy Ferenchez Berzsenyinek egy 77 verset tartalmazó kézírata, aki felajánlotta segítségét azok javításához és kötetének megszerkesztéséhez. Kazinczyval a kezdeti baráti viszonyuk később megromlott. A költészetét (elsősorban Kazinczy és Kölcsey részéről) ért bírálatok között nagy hangsúlyt kaptak a nyelvének provincializmusára vonatkozó kifogások. Berzsenyi azonban a regionális nyelvhasználati mód beemelését az irodalmi nyelvbe elvi kérdésnek tekintette, erre vonatkozó nézeteit e levélen kívül a Kölcsey bírálatára válaszoló antirecenzióiban is kifejtette. Élete végéig ragaszkodott a tájnyelvi kifejezőeszközökhöz, ezek még az 1830-as években az akadémiának rendes tagként benyújtott dolgozataiban is megfigyelhetők.

MAGYARÁZAT: Berzsenyi Kazinczyhoz írt levelében a regionális nyelvhasználat értékeinek védelmében fogalmaz meg érveket, amely egyben a regionális nemzettudat kifejeződésének is tekinthető. A kettejük vitájában „Berzsenyit is megilleti az elismerés az irodalmi nyelv ügyében nyilvánított véleményéért, mert bár Kazinczytól eltérően nem rendelkezett elméleti ismeretekkel, tehetsége révén ráérezett az irodalmi nyelv keletkezése módját illetően egy alapvető kérdésre. Nevezetesen: az a nyelvi egység, amelyet az irodalmi nyelv képvisel, a nyelvjárások kiegyenlítődése, integrálódása révén is létrejöhet” (Ruzsiczky, 190.).

SZAKIRODALOM: Csetri Lajos: *Nem sokaság, hanem lélek. Berzsenyi-tanulmányok.* Budapest, 1986.; Uő: *Egység vagy különbözőség? Nyelv- és irodalomszemlélet a nyelvújítás korszakában.* Budapest, 1990. (Irodalomtudomány és kritika); Ruzsiczky Éva: Berzsenyi és Kazinczy vitája az irodalmi nyelvről. *BÁR*, 3. (1998) 1–4: 185–190.; Csetri Lajos: *Amathus. Válogatott tanulmányok I–II.* Összeáll. Szabély Mihály–Zentai Mária. Budapest, 2007.

* * *

Mikla 15^a Febr. 1811.

Barátom!

Te kedvet lelsz a te féltudós barátodnak nyers okoskodásában. Én tehát a te sok szép verseidet, leveleidet, azzal hálálom meg, hogy azon eltévedt levelemnek némelly foglalatjait ismét meg küldöm, az az perbe, mégpedig gramaticusi perbe idézlek! De reményelem, hogy a mi perünk csak a szeretőknek pere lesz – mely csak a megbékélés örömét fogja készíteni. Ha én gondolatimat te előtted elrejténém, vagy én volnék hozzád méltatlan, vagy te én hozzám: vagy hizelkedő volnék, vagy bélátásodhoz nem biznám. Ezekről távúl vagyok. Engedd meg tehát, hogy minek előtte a részre hajlás az előítéletnek festett brilléjé [szemüvegét] orromra nyomná, orthographiánkról és nyelvünkről veled értekezsem. Én teveled egy hiten akarok lenni, s hogy ha nem lehetek is, eretnokségemet néked meg gyónom.

Orthographiadat fel vettem, mert azt mindeniknél helyesebbnek találtam. De ha a rövidség kedvéért meg sértjük a helyességet ezekben ggy, ssz, s. t. miért sértjük meg a rövidséget ok nélkül így: Cs, Ts. Ha van C, miért nem használjuk azt? Ha az idegen szavakat idegen modra írjuk, miért írunk így Cassiusz?

Tiszaiság Dunaiság Provincialismus. – Én úgy gondolnám hogy a ki a magyar nyelvet ismérni akarja, az egyik szemét a Dunára, a másikat pedig a Tiszára függessze, és nem a nagy Dunát, de még a kis Gyöngyöst^a se rekeszse ki, mindeniktől tanuljon és mindeniket úgy nézze mint az egésznek elszórt tagjait, egyéb eránt igen egygyoldali lesz ismerete. A ki pedig azt nem csak ismérni, hanem mívelni is akarja, az ezen elszórt tagokat még inkább felkeresse, öszve szedje és elrendelje.

A magyar nyelv olly szük hogy csaknem minden iparkodásunkat annak bővítésére kell fordítanunk. Azt az ő legkissebb provinciájára a Tiszahátra szorítani, annyi mint az ő leg természetibb elelmének legegyszerűsebb segédforrásait bé vágni. A tiszaiságot ki rekesztőleg emelni tehát igen veszedelmes részre hajlás, mely saját hibáinkat meg szenteli, és el oltván bennünk a vizsgálódás lelkét, vak követőkké tesz, úgy hogy nem kérdezzük jó é vagy rossz, hanem, tiszai é vagy dunai. Ez okozta hogy első nyelvtanítóink, a magyar nyelv mívelését a tiszai selypességben és hangnyújtásban keresték, és annak leg fontosabb tulajdonságait csak nem egészen el mellőzték.

Nem lett volna é jobb az én principiumom szerint, a nyelvmívelésben a dunait is használni és az által sok kétértelmű tiszai szavakat megkülömböztetni illy formán: méhe apis méh uter, legel a marha legeltet a pásztor. felettem devoravi fölöttem supra me. feles – fölös. Szén – szín color, szél – szíl latus. Vélem, mecum, vílem opinor. ég coelum, íg ardet. fél medius fíl timet vétek jacio vítek vitium s. t. A tiszai sok É nem kevés kétértelmű szavakat okozott, és egyéb eránt nyelvünk hibáját nagyobbította, mert a sok É ket szaporította.

Hogy a dunai nyelv bővebb részint tapasztalom részint gyanítom ezekből: Itt voltak s vagynak leg főbb városaink, itt laktak minden királyaink, itt volt és itt vagyon a kereskedés, itt volt mindenkor a magyar nagyvilág itt volt és itt van a népnek színe, itt a földnek és életmódjának különbözése, melyek mind annyi forrásai a nép ismereteinek – s szavainak. A tiszai föld eleitől fogva csak pásztorok hazája volt, hol a természet üressége nem szülhet egyebet lelki ürességnél. De ha mingyárt a tiszai gazdagabb volna is, következnek é azért, hogy ez minden, amaz pedig semmi? Vagy mondhatod é te azt hogy csak tiszai szavakkal élsz, és hogy ami Páriz Pápainak^b és másoknak szabad volt, néked és nekem nem szabad? Én sem dunai sem tiszai nem vagyok, hanem csak magyar, mind ettől mind attól örömmel tanúlok, és mind ezt mind amazt tanítani akarom.

De tán a tisztaságban áll a tisztainak elsősége? Erre csak azt mondom: minden nyelv zavarék, a görög úgy mint [a] cigány. Mi Német népekkel vagyunk körülvéve, tí pedig Tótokkal és Oláhokkal. Itt tehát csak az a kérdés, hogy melyik néppel sympathizál inkább a Magyar.

A kimondásban sem láthatok én elsőséget. A köznép mindenütt csak köznép. Ha e részben csak mestert keresnek tehát a főrendet, a nemességet választanám, mely mindenkor megkülönböztette magát igaz és helyes kimondásával, melyet nem könyvekből tanult, hanem ivadékról ivadékra be szopott, és a mely sokkal inkább dunai mint sem tiszai.

A hangejtést dunaira és tiszaira osztani nem lehet, mert az úgy nevezett Dunán túl való területben is találtnak számos népek, melyek szint olly hang nyújtók mint a tiszaiak. Én tehát nem megyek a Tiszához e részben az igazat ki keresni, hanem ezen előttem ismeretes szóhúzókat fogom megvizsgálni, és ezekről amazokra itélni. Egész Répcze és Rába mellékét, Kemenes allját és egész Bakony kebelét olly tiszta és csinos magyar nép lakja, melyhez hasonlíthatót hasztalan keresnek Hazánkban. Ez a nép pergő nyelvű és neve-ti a hanghúzókat. De vagynak némelly hegyes tájokon olly éktelen szónyújtók kik így beszélnek: kévánom, kénós, kégyó, eg lőtem, az az meg leltem. És ezek nem Kalvinisták hanem többnyire papisták. Ezekről tehát ezeket jegyzem meg: Hegyek közt laknak, a pergő nyelvűeknél sokkal butábbak, sok falúj-jiknak neveik tótosak, Asszonyaik nem kerekas kontyot, nem sárga csizmát, hanem szegletes tót fejkötőt, kapczát és papucsot viselnek. Ezek tehát valóságos tót ivadékok. És így a szóhúzás ezeknél vagy a totságnak vagy a mély butaságnak szüleménye. De tekintsük meg ezen kérdésnek minden oldalait. Osszszuk a M.[agyar] nyelvet uri és pór nyelvre, és látni fogjuk hogy az Urak mindenütt pergő nyelvűek és a parasztok minél durvábbak, annál hangnyújtób-bak. Vizsgáljuk meg az egyes embert, és látni fogjuk, hogy minél elevene-bb és virgonczabb az ember, annál gyorsabb és pergőbb nyelve. – Én tehát a sely-pességet és szónyújtást valóságos totság jeleinek látom, mely ki tetszik abból is, hogy a tiszai ha lehetne, minden Ő-^o-ket ki irtana a nyelvből, mert a tót nyelv azt nem bírja. A Somogyi tótos Magyarok így beszellnek: erdeg, az az ördög, iri az az ürü. s. t.

Az én hang mérésem ezen principiumokból foly. S melly nagyon örülök, hogy az en gyermek kori minden tudomány és mesterség nélkül való érzésemet, az én ferjfi kori okoskodásom egy pontig helyben hagyja! úgy hogy a melly vocalisokat én ancepseknek^c vettem, ez után is nem költői szabadságból, hanem de regula,^d ancepseknek veszem, mert azt látom hogy a szónyujtók számtalan igéket meg nyujtanak mellyeket meg nem kellene nyujtani, a pergő nyelvű ellenben semmit meg nem rövidít a mit meg kell huzni ki vévén az í es ú tompa hajlékony és már azért is anceps hangjait, s hihetőbb hogy a hang nyujtó, mint hogy a leg élesebb hangú vocalisokkal is vissza él, ezen tompa és hajlékony hangúakkal még inkább vissza él, hihetőbb, mondom, e részben is, hogy a hibás hibázik. Tí a leg élesebb hangú vocalisoknak a milylennek az á é ó, meg engeditek az ancepsseget ha a szokás kívánja, s a leg tompább, leg hajlékonyabb hangúaktól, a millyenek az í ú, egészen meg tagadjátok. Ellen mondások é ezek vagy despotizmus, melly az igen világos jusokat bántani nem meri, a homályosokat ellenben kénye szerint ráházza? Itt az izlésnek szava nincs. Én a M.[agyar] nyelvnek erőt és pergést kívánnék adni. A ki azt lágyobbá, éneklőbbé akarja tenni, az annak hibáit nagyobbítja.

Ezen megrovított gondolatimat a te bölcs iteleted alá vetem, hogy minekelőtte ezeket bővebben ki dolgoznám, reflexioidat láthassam. S reménylem is hogy valamint én te hozzád a leg szívesebb, leg nyiltabb bizodalommal szólaltam te sem fogsz tőlem semmit meg tagadni, a mi nékem e részben világosságot s bizonyosságot adhat. [...]

A. A. – F. G.

JEGYZET

- a A Gyöngyös-patak Vas megyében átfolyik Kőszegen és Szombathelyen, majd Sárvárnál torlik a Rábába, nem messze Berzsényi szülőföldjétől.
- b Pápai Páriz Ferenc (1649–1716) Berzsényi valószínűleg 1708-ban megjelent latin–magyar szótárára utal.
- c Kétféle értékű szótag, mely verstanilag lehet hosszú is, rövid is.
- d Mint szabályt, szabályként.

Szerényi Vilmos ismertetése Gaál György Märchen der Magyaren című könyvéről (1823)

FORRÁS: Szerényi Vilmos: Märchen der Magyaren, bearbeitet und herausgegeben von Georg von Gaal. Druck und Verlag von J. B. Wallishäuser, X. 454. lap, 8-adrétben. *Tudományos Gyűjtemény*, 7. (1823) 1: 118–120.

SZERZŐ: Szerényi Vilmosról viszonylag keveset lehet tudni, az alább idézett szövege mellett egy további recenziója jelent meg a *Tudományos Gyűjteményben*.

MAGYARÁZAT: A következőkben nem Szerényi, hanem alanya érdemel néhány mondatot. Gaál/Gaal Györgyöt (1783–1855) ugyanis az utókor „az első tudatos folklorista”-ként tartja számon (Voigt 1978, 293), ő hozta létre az első magyar népmese-gyűjteményt, emellett szólásokkal, közmondásokkal, mondákkal is foglalkozott. Az első magyarul beszélő mesélőktől gyűjtött népmeseszövegek először németül jelenhettek meg (Bécsben 1822-ben), s csak három évtized múlva ismerhette meg őket legalább részben a magyar olvasóközönség. Ennek az volt az oka, hogy Magyarországon a mese műfaját még nem fogadta be az értő közönség, míg a német nyelvterületen a 18. század vége óta, a késő felvilágosodás időszakától jelen volt az irodalmi palettán, s így a könyvkiadók ott jelentős olvasóközönségre számíthattak. Az alább következő szöveg az első könyvismertetés, amely hazai eredetű népmeseközlésről megjelent. Ebben a szerző az első prózafolklor tipológiát is felállítja, amikor különbséget tesz a boldog végkifejletű „pór” mese, illetve a helyhez kötött, főként várakhoz fűződő, s gyakorta tragikus hangvételű *rege* műfaja között. A köznépi mesélés gyakorlatának nemzeti hasznosságáról is értekezik.

SZAKIRODALOM: Gaál György magyar népmesegyűjteménye. Kiadták Toldy Ferenc és Kazinczy Gábor. Pest, 1857–1860.; Toldy Ferenc: Gaál György. In: Uő: *Irodalmi arcképek*. Budapest, 1985. 117–128.; Voigt Vilmos: Gaal György. Bevezetés népmesegyűjteményéhez. In: *Folklorisztikai tudománytörténet. Szöveggyűjtemény I. (1840–1900)*. Szerk.: Dömötör Tekla – Katona Imre – Voigt Vilmos. Budapest, 1978. 238–244.; Voigt Vilmos: Gaal György. In: *Kapcsolatok és konfliktusok Közép-Európa vidéki életében. Tanulmányok Gaál Károly professzor 75. születésnapjára*. Szerk.: Csoma Zsigmond – Gráfik Imre. Szombathely, 1997.

205–216.; Zvara Edina: Gaal György (1783–1855) a mesegyűjtő tudós könyvtáros. Egy javított életrajz. *Ethnographia*, 126. (2015) 3: 463–475.

* * *

Valamint minden nemzetnek általában, úgy a nemzet minden osztályainak különösen, bizonyos saját, tulajdon, kirekesztő poézisok vagyon, mely azoknak szellemét, érzését, élete s gondolkodása módját, egy szóval egész szívbélyegét elevenen kinyomja. Ezen szempontból véve, a magyar poézis is több felé oszlik, melyek némely ágaival ismerkedni még csak imént kezdünk. E jelen való mesék gyűjteménye a magyar köznép elbeszélő poézisének körébe tartozik; de éppen ez oknál fogva óhajtotta volna a rec[enzens], hogy a szerző munkájának inkább ily címet adott volna: *Volksmärchen der Magyaren*, mely tartalmát hívebben festi vala. A feljebb mondottakból önként következik, hogy a köznépnak is szintúgy vagyona maga saját költői bájvilága, hol az élet terheit feledve vagy a kifakadás pontjára hágott érzeményeit ömledzsetti; vagy pedig az édes csalás ringató karjai tündér álmokra szenderedik. S mennél közelebb vannak az ezen osztályba tartozó személyek a természethez, poéziájok annál több érdeklődő vonásait tartja meg a művészségek ezen közszülő anyjának, s örök utolérhetetlen példányának. Ezekből könnyen értheti, mily vonzó erővel, s kellemmel kelljen bírniok az efféle költeményeknek, s mily veszteség volna azokat végképpen elenyészni hagyni. Hálát érdemel ennél fogva Kulcsár István úr, hogy több köznépi énekeket, s danákat *Hasznos Mulatságai*ba beiktatván, azokat feledékenység örvényéből kimenteni igyekezik; de nem kisebb hálával tartozunk e jelenvaló munka tudós szerzőjének is, ki költségeit, s több esztendei fáradozásait nem kímélvén, a köznép szájában élő meséket szorgalmasan feljegyezgete, azokat a költés ezen neméhez illő könnyű egyszerű stílusba öntve nem csak a hazával, hanem a külfölddel is megismertetni kívánta. Ami ezen meséknek belső alakjokat, s a bennök uralkodó szellemet illeti: egy kettő kivén, melyekben epigrammai élesség rejtezik, megtetszik mindegyiken a *magyar szín*, festi mindegyik a magyar pór lelke járását. Első tekintettel azonban különösnek látszik, hogy minekutána a magyar regék többnyire szomorú tartalmúak, s gyászos kifejlésök a szívet a legérzékenyebb fájdalommal szaggatja; ezen apológokban ellenben azon borongó gyénnek (génusz) legkisebb nyoma sem mutatkozik, s a történet rendszerént szerencsés kimenetellel koronáztatik meg. De ezen környűllás ezen mesék eredetiségének hitelességét legkisebb kétségbe sem hozza, mert a tapasztalás bizonyítja, hogy ez a község meséinek szokott tónjok [hangjuk], s ritka van közöttök, mely örvendeztető befejezéssel ne végződnék. Ezen különbözőségnek oka az lehet, mivel a regék többnyire valóságos honi történeteken épülnek, melyek talán éppen ezért maradnak emlékezetben, minthogy siralmas voltokkal a keserült szívekbe mély benyomást tevének, innen vagy, hogy ritka váromladék találtatik hazánkban, mellyel valamely bús rege össze köttetve nem volna; a köznép meséi ellenben csak egy szabadon járó

képződés puszta szüleményei, melyeket az talán csak azért költe, hogy a család édes gyönyöreivel önnön fájdalmait megjátszhassa, s elolthassa. Semmi kíváncsabb nem lehetne, mintha honi költőink Kisfaludy Sándor dicső nyomdoki után indulva a különféle tájakon fennlévő hagyományokból a regéket felfogva szív emelő lantjaik által felelevenítenék; noha más részről óhajtáná a recensens azt is, hogy Gaal Úr dicséretes példájának is minél több követője találkoznának, s a magyar köznép költeményeit velük még bővebben megismertetnék.

M. É.

TÓTH LŐRINC

Néphit s babonák poézise (1837)

Részlet

FORRÁS: Tóth Lőrinc: Néphit s babonák poézise. *Athenaeum*, 1. (1837, második félév) 46: 721–747.

SZERZŐ: Tóth Lőrinc (1814–1903) kora neves jogtudósa volt, emellett gyakorló jogász, ügyészként és jogtanácsosként, később bíróként is dolgozott. Pályája elején színműveket írt, valamint bölcsészeti tárgyú cikkei is megjelentek, az ilyen irányú tevékenységgel azonban hamar felhagyott. Hunyadi László című drámája jelentette Erkel Ferenc azonos című operája librettójának alapját. Mint jogász lett az MTA tagja. Nem tudni arról, hogy ezen kívül más alkalommal is foglalkozott volna hiedelmekkel vagy népköltéssel.

MAGYARÁZAT: Az ehhez hasonló szövegek igen ritkák a korszakban, hiszen néphitről kétféle kontextusban volt szokás beszélni: egyfelől a babonáság elleni propagandaszövegekben, egyfajta nép-felvilágosításként, másfelől mitológia-rekonstrukciós céllal, vagyis az egykori magyar mitológia és ősvallás helyreállításának szándékával, a hiedelmeket ugyanis az „ősvallás”, a pogányság maradványainak tartották. A babonák, ahogy ekkoriban nevezték, nehezen voltak beilleszthetők a népköltészetéről szóló esztétikai diskurzusba, így szó szerint nem is minősültek népköltészetnek. Ezért a létező kicsi néphit-diskurzus, amely a csodás jelenléte miatt egyöntetűen regének nevezett mese és mondadiskurzuson belül kapott helyett, emlékei korábban el is kerültek a kutatók figyelmét. A másik kontextus, ahol a babonák, hiedelmek előkerülhettek, az egyetemes vallástörténeti volt, ahová Tóth Lőrinc szövege is kapcsolódni igyekszik. A magyar nép hiedelmeiről azok hazai és nemzetközi kontextusában szól, felfedezve a folklór egy igen fontos tulajdonságát, azt, hogy egyszerre nemzetek fölötti és nagyon is erőteljesen nemzeti, nyelvhez, kultúrkörhöz, régióhoz kötődő. A német felvilágosodás, illetve preromantika meseköltészetének, valamint a Grimm-fivérek működésének ismeretére is utal.

SZAKIRODALOM: Tóth Lőrincz r. t. *A Magyar Tudományos Akadémia Almanachja* (1896): 166–174.; Vécsey Tamás: *Tóth Lőrinc emlékezete*. Budapest, 1903. (Emlékbeszéd XI. 12.).

* * *

Minden népnek, nyugaton úgy mint keleten, s úgy a műveltség magasb, mint alacsonyabb fokán, megvannak saját babonái, csodálatos, titokteljes hagyományai, s természetfölötti jó vagy kártékony lényei, rémei s ijedelmei, melyek a nép ki nem fejezett részét némi ájtatos borzadással töltik el, melynek bizonyos költői természete van, a nép költőinek pedig igen érdekes anyagot nyújtanak képző erejük lebegtetésére; sőt a történet és régiségek bűvárainak is tanúság-teljes adatokat nyújthatnak a nép régi vallása, szokásai s története nyomozásában. Az ily babonás hitet, sejtést, rémeket a szülék gyermekeiknek, a dajkák növendékeiknek, gondosan adják át, s ekként századokon, ezredeken át, bizonyos időkkel, milyen például az éjfél, karácson és Szilveszter éjszakája, s bizonyos helyekkel, mint példának okáért temetők, várromok, keresztutak, némi szent borzalmak járnak együtt. A képzelő erő, a hallott, s gyermeki lélekbe mélyen benyomult édes titkos mesék emlékezete által felingerülve, korlátlanul munkálkodik, alakokat teremt, lényeket idéz elő, melyek valóban nincsenek; s meggyőzi a hideg józan észet még gyakran ott is, hol az már a világozottság felsőbb fokára jutott. Tagadhat[at]lan, hogy a műveit, és a sötét babonákon teljesen túlemelkedett embert is, kiben a képző erő hatalma más tehetségek fölött uralkodó, titkos borzadás lepi meg, ha példának okáért holdvilágos éjjel egy temető keresztjei közt tébolyog, vagy egy várrom mohos dűledékein ül. A múltnak szelleme s ebben élő regéknek és titkoknak egész serege lengi körül s a felgyűlt képzelőerő lényeket teremt, alakokat idéz elő, s kiszáll a természetből.

A népek ily őrzőgő hite részint a régi, sok istent imádó, s a természet minden részét láthatatlan lényekkel megnépesítő vallásból van átvéve, részint a természeti tünemények nem értése- s nem magyarázhatásából, részint végre a keresztény hitnek az előbbi vallásokkal összeolvadásából származott. Ha ugyanis a nép, régi természetimádásához szokottan, keresztény hitre térte után is a némely helyek iránt bele rögzített imádást megtartá, ily szimpátiákat a keresztény vallás terjesztői mindenkor magok céljaira használtak s azon helyeket vagy a kereszténység jelképeivel ékesíték s tevék sajátjaikká, vagy úgy festették s híresztették [híresztelték], mint gonosz lelkek tanyáit, hogy a nép azoktól visszarémüljön. Hazánkban és az Árpádok alatt több ízben törvényt kelle hozni, hogy a természetimádáshoz szokott nép ne menjen áldozni kútforrásokhoz, erdőkbe s hegyekre.

Így származtak különféle nemzeteknél a fővonásokban megegyező, de helybeli körülményekhez képest módosított néphitek, költeményes babonák s ezeken épült népmondák, hosszú téli esték gyönyörei a falusi fonóházakban, s legfoganatosb szereit a nyájas dajkának kisdede megnyugtatóására s mulattatására. A németországi Óriás és Harz hegyek különösen gazdagok szebbnél szebb népmondákkal s ezeknek hőseivel, természetfeletti lényekkel. A törpék vagy gnómok hegyekben lakoznak, s ellentételei az óriásoknak, különösen a bányászokkal úzik játékaikat. E hit átment a nép nyelvébe is, mert a hegyek rejtett nyílásait törpelyukaknak (Zwerglöcher), a csepegő-alkalásokat s némely szeszélyesen alkotott hegycsúcsokat törpelakzinak (Zwergen-Hoch-

zeit), neveznek mai napig is. Ezer monda él rólok a német bércekben s erdőkben; Magyarországon nem annyira honosak. E hegyi lényektől egészen különbözők a levegői alakok, melyek Elf (angolul Fairy) név alatt Német-, Francia -, s Angolországban igen kedves tárgyai a költeményeknek. Ki nem ismeri az angol irodalom baráti közt Shakespeare halhatatlan Nyáréji [Szentivánéji] álmát? Spencer Fairy Queenjét?^a E lenge költői lények leginkább éjszaknyugoton honosak, elf-mondák leginkább Irland, Anglia s éjszaki Franciaországban virágzanak, Németországba csak később származtak át s Wieland *Oberonja*^b is bretagnei mondák után készült. Dél felé összevegyülnek a bájos keleti tündérregékkel. Ezen levegői lényeknél saját bélyeg a tánc, a lebegés; ők sokkal szellemiebbek, mintsem a földön járhatnának közönséges emberléptekkel. Azonban mégis hagynak hátra könnyű, lágy, kised nyomokat a fűvön, melyekhez költők egy gyöngéd leányka lábnyomait szeretik hasonlítani, s a nép ezen nyomokat Elfenringnek nevezi Németországban. E lényekkel valami hasonlatosságok van a Villiknek, kik Magyarország éjszakai megyéiben is ismételtesek. A földön s légen kívül a víz-elemnek is vannak saját tündér lakosai, melyek a Németföldön Nixe, s ha férfineműek, Wassermann nevet viselnek. Hasonló lenge és táncos természetűek, mint a levegő tündérei, de saját bélyegük a nedvesség és titkolódzás; eljárnak a fonóházakba; a férfiak szeretnek leányokat rabolni. Hasonlók ezekhez azon lények, melyek felül szép kacér leányok, alul pedig halfarkakba vagy kígyókba végződnek; a könnyelmű lovag szerelmet űz velők s rémülve veszi később észre, hogy félkígyók. Egy elmés fő azon megjegyzést tévé erre, hogy: „boldog szerelmes az, kinek imádottja csak félig kígyó.” Mindezen lények sokféle alakokba változhatnak, az emberi nemmel sok ártatlan, de sok gonosz tréfát is űznek, de általában költői, kedves alakok. Sokkal komolyabb és sötétebb természete van azon néphitnek, mely boszorkányok nyomásától, holt lelkek feltámadásától, halvány kísértetektől retteg. Könnyű pedig természeti tűneményekből kimagyarázni a zúgó, füttyölő, sodró Windsbraut vagy garaboncás diák, s a tüzes ember, tüzes kerék s t. effélék eredetét.

Honunkban szinte él ezen hit saját módosításokban. Boszorkány, vasorrú bába, seprűnyélen nyargalva, a gyermeket, a fejős tehenet megrongálva, sötét rémes éjeken a Szent Gellért hegyén táncolva, s a keresztutakon martalékra várva, az alvókat megnyomva s fojtogatva, mindenfelé motoz a köznép fejében. A léget garaboncás diák hasítja, s rongyos, foltos, misztikus köpönyege égi háborút, jégesőt hoz magával, stb. De ezen képzeletlények korántsem oly költői természetűek, mint a nyugati népek lenge, kedves, elfei, vízi nimfái és szeszélyes törpéi, vagy a kelet ragyogó, buja pompájú tündérei. Egyedül a Villik Magyarországon is ösméretesek, kik ama nyugoti költői lenge lényekhez szépségben s érdekességben hasonlítanak. Holt táncosnék ezek; menyasszonyok, kik a menyegző előtt meghaltak. Nem fekhettek nyugton a hideg, bús, sírban; holt kebleikben s lábaikban él a borzasztó táncdüh, melyet élve le nem csillapíthattak; holdvilágos éjeken kikelnek sírjaikból, csoportonként összegyülekeznek a keresztutakon s az erdők nyíltabb helyein, vad s dühös

táncnak erednek ott, s ha egy ifjat karjaik közé keríthetnek, az veszve van, mert átölelik szegényt dühöngő tánc kedvvel s addig keringenek és szökellnek vele, míg holtan le nem rogy. Menyegzői díszruháikba vannak öltözve, virágfűzért s a szélben vadul lebegő szalagokat és fátyolt viselnek fürtös fejeken; arcok hófehér, de fiatal és buja, kacér, halvány tűzű szemekkel integetnek, szóval, irtóztatóan szépek! A nép, midőn virágzó menyasszonyokat látott rögtön sírba szállani, nem hihetné el s nem akarja elhinni, hogy az ifjúság és szépség oly hirtelen elenyészessék. Így származhatott ezen néphit is, hogy holta után még feljár a föld színére, s szomorú vággyal keresi és éldeli az életben elszalasztott örömeiket.

Külföldi literatúrák s köztők a német is, elég gazdagok ilyféle, néphitből merített, nagyon költői mondákban. Grimm testvérek, Musäus,^c Tieck^d stb. Sok e nemű tárgyat használtak népszerű elbeszélésekre. Magyar literatúránk e részben igen meddő, s alig mutathat eddig termékeket, melyek az ősi néphit, néphagyományok s babonák misztikus anyagából titkosédesen virágoztak volna fel. Zsebkönyveink egyikében, ha jól emlékezem, van egy monda, hol egy halfarkú leány, s ismét egy, hol a mármárosi sóaknák törpéi jönnek elő; de ezek nem annyira a nép hitéből merítvék, s azért nem is oly nagy érdekűek, mint példának okáért Vörösmarty Csongor és Tündéje, hol bájló költői alakba öntve leljük Tündér Ilonának a nép ajkain forgó történetét. A garaboncás diák egészen magyar tulajdon, s hogy egészen az, bizonyítja azon tapasztalás, hogy a néptől értetik, s azt érdekli még azon művészeti tekintetek nélkül összefércelt, silány alakban is, melyben azt Munkácsy színpadra hozá. Újabban Jósika Miklós (a kimondhatlan bájú Bájvirág az 1837-diki Emlényben), Fáy András (Sió az 1836-diki Aurórában) s Gaal (Verhovina az 1837-diki Aurórában) adtak tündérregéket, egészen keleti szellemben.

M. É.

JEGYZET

- a Edmund Spenser *The Faerie Queene* (1590–1596) című allegorikus költeménye.
- b Christoph Martin Wieland *Oberon* (1790) című eposza a hasonnevű tündérkirályról szól.
- c Johann Karl August Musäus (1735–1787) német író felvilágosító célzatú satirikus meséivel vált ismertté.
- d Johann Ludwig Tieck (1773–1853) költő a német romantika egyik korai képviselője volt. Jelentősek a mesefeldolgozásai, mesei ihletésű alkotásai.

ERDÉLYI JÁNOS

A népköltészetéről (1843)

FORRÁS: Erdélyi János: A népköltészetéről. *A Kisfaludy Társaság Évtapjai* 4 (1843): 157–173. Újraközölve: Erdélyi János: *Nyelvészeti és népköltészeti, népzenei írások*. Sajtó alá rendezte T. Erdélyi Ilona. Jegyzetek T. Erdélyi Ilona és Szathmári István. Budapest, 1991. 101–109.

SZERZŐ: Erdélyi János (1814–1868) a magyar esztétika, irodalom, néprajz és filozófia klasszikusa, a 19. század első, és hosszú időre meghatározó folklór-teoretikusa. A költőként, lapszerkesztőként és filozófusként is tevékenykedő Erdélyi a korszak egyik legjelentősebb gondolkodója volt. Az első gyűjtések megszervezésében és kiadásában is oroszánrészt vállalt (*Magyar népköltési gyűjtemény. Népdalok és mondák*, 1846–1848; *Magyar közmondások könyve*, 1851; *Magyar népmesék*, 1855).

MAGYARÁZAT: Erdélyi életműve modern kritikai kiadásban áll az olvasók rendelkezésére, ennek ellenére nem maradhat ki jelen válogatásból sem. Az alábbiakban közölt szöveg akadémiai székfoglalóként hangzott el. Ez az első rendszerező igénytel megírt tanulmány a népköltészetéről magyar nyelven, egyúttal jól dokumentálja a téma nemzetközi irodalmának hazai recepcióját is. Kortársaival egyetértve Erdélyi is azt tartotta, hogy a paraszti folklór korábbi korszakok egész társadalomra kiterjedő műveltségével egyenlő, vagyis vissza lehet belőle következtetni egy nép történelmére. Erdélyi úgy vélte, hogy a népköltészet alatt valamiféle konstans, tömörszerű, változhatatlan entitást kell elgondolni. Ez a nézet hosszú időre legitimálta a népköltészeti gyűjtéseket, ugyanakkor kissé gátolta a folklór-alkotások mélyebb megismerését, közvetlen megfigyelését, értelmező megközelítését.

SZAKIRODALOM: Milbacher Róbert: *A nemzeti program elméleti alapvetése 1842.*; Erdélyi János: A népköltészetéről. In: *A magyar irodalom történetei II.* Szerk.: Szegedy-Maszák Mihály – Veres András. Budapest, 2007. 220–234.; Kétszáz éve született Erdélyi János. Az MTA I. osztálya Erdélyi János emlékülésének előadásai. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 118. (2014) 4: 451–539.; 5: 595–660.; T. Erdélyi Ilona: *Erdélyi János 1814–1868*. Pozsony, 2015.

* * *

Hol a történetírás elhallgat, s mintegy szürkületbe vész a régiségbúvárok vizsgálódása, még nem esett ki egészen a vezérfonal kezünkéből, még van egy szövétnek, mely azon túl is világot vet az életre, s az idő szellemére. Itt többé nem a történetírás szól, hanem maga a történetek komoly műzsája; nem az adatok bizonyítanak, hanem az élet áll elő legsajátosb másvilágában: a költészetben, mely bűvös tükör gyanánt akkor is híven mutatja az életet, mikor már lejárt idejét. Így minden népnek előbb van költészete, mint históriája, vagy inkább a költészet minden história, mely hagyományok, éneknek és dalokban száll firól fira, időről-időre mint szent örökség.

Micsoda változásokon megy keresztül egyes nép, míg a jó isten tudja hol, egyszerre vagy lassanként, mint egy érdekű tömeg áll elő, s kezdi elfoglalni helyét a világ történeteiben, erre nehéz a felelet; mert öngyermekségéről senki nem tud, más népek pedig azon időben gondolnak vele, mikor jelentőségre kezd vergődni, vagy vergődött is már. E szerint a népek születéséről szóló keresztlevelet a história ki nem adhatja. Ritka nép is hal meg azon a földön, melyen született. De mi hívja őt mintegy szerencsését keresni a világon? Micsoda titkos vágy az, mely öntudatlanul lélekrokonságba fűzi az egyérműveket, s az akaratnak világos beléegyezése nélkül sugallatként viszi és vezérli, mint a madár ösztöne vándorolni, mint alvajárót a bűbajos holdvilág felé betegsége? Isten hívása után indulnak a népek, ki néha ködnek oszlopában, néha villám fényében jelenik meg előttünk világos kinyomtatásával ujjai hatalmának. Hiszem én, hogy nem kis ok és erő az, mely az egyeseket néppé olvasztja, vagy a testületből, hová tán előbbi sorsunk kapcsolá, ki bírja választani, de mintha még a szerencsének is volna befolyása megmaradásukra.

Valóban nem lehet inkább semmit csodálni, mint a népek származását. Nincs nagyobb meglepetés, mint a világtörténeté, mikor egy új nép, anélkül, hogy rajtakapatnék előkészületein, észrevétlenül előáll, s új nyelven beszél. De nincs is kielégítőbb se a szívnek, se az értelemnek, mint lépésről-lépésre kísérhetni őt haladásában; felfogni azon pontot, mikor még a státusélet nála mélyen nyugvék a családéletben; mikor természet és műveltség elválaszthatatlanul rejtezik a kedélyben, mindaddig, míg az erők mindegyike saját úton indul; és polgári szerződések, világos alku és törvények veszik át a népet a gondviselés karjairól; s a természetet nemesíteni kezdi a művelődés, és amaz, mint háznál maradt dajka, nagy korában is őrzi a szépségben fölserdült leányzót, mely az isteni költészet.

Mindjárt az előkori mozgalmak ideje alatt megnyeri a nép a maga zamatját. Vérbe veszi a levegőt és a külvilág befolyását; s nyer egy alaphangot, mely az egész tömegben mint húron végig rezeg, egy alapérzést, melyben az egyesek összetalálkoznak, feltalálják a magok belső emberét vagy amit szívök szeret, miért élnek halnak, mi aztán eredeti vonása, kinyomata örökre a nép sajátságának.

Még ekkor minden jó együtt van a tömegben, szeretném mondani minden, mi a tömegben együtt van jó, mert saját, mert eredeti. Kedély nyers és durva mint ki nem játszott hangszer; igazságát lelkesedésében keresi, főbizto-

sítékát anyagi erőben találja, s a had változó szerencsájától függvén élete vagy halála, vér a drága ár, melyet önállásáért letesz a történetek bírósága elé.

Miképpen a szürkület minden tárgyat óriási alakban tüntet elő; s félhomálya különböző tüneményeket is egy nagy képpé forraszt össze: hasonlólag történik ama szép csalódás is az ifjúságát élő nép lelkében, miszerint sorsának intézőit, vezetőit félisteni nagyságban emeli maga fölé; s a sokaság erejét keves választottakban központosítja, azaz megnyitja hőseinek az emlékezet Pantheonát költészetében.

Nem pusztán csak szószaporításért keríték ily nagy feneket előadásomnak, de mivel népköltészetről fogok tartani rövid elmélkedést, oly időpontot akartam kijelölni a történet folyamatából, melyben az eszmét egész kiterjesztésében föltalálhatni. Mert ítéletem szerint a népköltészetről igen szűk és határozatlan fogalmat meríthetünk a mai miénkféle idő adataiból, mely a nép eszméjét elferdítette életében, esztétikában egyiránt, s a népköltészetnek is csak töredékeit bírja felmutatni. Ezért mai állása után sokan a népköltészetet nem igen nagyra veszik; s alatta kevesen is értenek többet azon néhány népdalnál, melyet akkor ír a költő, mikor egy-két népies kifejezés eszébe jut, vagy éppen mikor drámát, regényt nem írhat. Ha a népdalokat szobában gondolkodunk, s mindaz népdal volna, mit az írók úgy keresztelnek, megnyugodnám, mivel így mégis csak kellene apródonként növekednie a népköltészetnek, de mást mond az emberiség fejlődésének krónikája. Nevezetesen az igazi népköltészet virágkora kivétel nélkül is rendesen megelőzi a könyvirodalmat, s azon időkre esik, mikor még nincs irodalom. Ellenben a könyvtudás növekedtével minden népnél alább száll; a művelődés folyvást keskenyebb csatornába szorítja, végre az életből is kitolja, mint a hollandi népnél, mely teljesen felejté dalait, kivéve az utcaikat; vagy elferdíti, mint a mennyei országban, hol a költészet, legújabb adatok szerint, csak leányok mestersége férfiakat bolondítani, s a perszáknál pedig éppen udvari bolond.

Ezekből első szóra is látható, hogy a népköltészetet a maga életnagyságában, teljességében nem mindegyik kor bírja szemünk elé állítani, s következésképp a fogalom nincsen meg az életben, hanem abból kiveszett, mint a várak, mint a hősök, mint a félistenek, mert az idő összeesett, s az élet csaknem oly egyenlő felületre szabályoztatott, mint a földabroszok [térképek], melyen a hegység is oly magas, mint a síkság.

Nem levén meg a fogalom az életben oly erőteljesen, hogy maga magát magyarázhatná, e végett vissza kell lépnünk néhány századdal a történetek háttérébe, mikor a költészet, mint egy Balaton, mint egy tenger, nem volt még lecsapolva különböző ágain a műveltségnek, hanem öszvesége volt minden szellemi nyilatkozásnak, honnan vevé a nép törvényét, vallását, történeteit s erkölcstudományát. És ezen időpont a nemzetek előkora, ifjúsága.

Kétségtelen, hogy az előidő nem sokkal dicsekedhetik a természet adományain kívül. Nincs ugyan műveltség, de annál ébrebb a kedély, annál inkább megvan az érzelmek acélpengése, mert mint egy német író mondja: „vér helyett vasolvadék foly az ereken”. Nyelv és költészet mesterkéltség

nélkül saját, külső befolyás nélkül tiszta eredetiség. Innen amit csak egy írástudatlan nép nyelvén és nyelve által előállít, kifogás nélkül; azt se nyelv-, se széptan nem bírálja, hanem elfogadja, mint kész kincset, követi, mint isteni kijelentését a nép szellemiségének. Így találta Homér [Homérosz] a görög népnél költeményeit vagy azok nagy részét, így Firdusi^a készen a perzsa hagyományokat. Így az újabb nemzeteknél, különösen az angoloknál Percy,^b németeknél főképp Grimm, a dánoknál Söfrenson Wedel András^c történetíró. Így szedte össze a világhírű szerb dalokat és hősregéket Vuk Stephano-vics Karadsity;^d a finneknél pedig a legközelebb múlt évtized alatt D. Lönn-roth Illés^e egy nagyszerű költeményt írt le a nép ajka után s ez Kalevala 32 énekben; elhallgatván az európai többi nemzeteket, el az utazók és térítők fáradságát s figyelmét a legtávolabbi és legvadabb népek jellemének is kitanulására költészetők után.

Én, ha kérdeztetném, minő sajátosságai, elsősege vagy hiányai vannak valamely népnek, korántsem utalnék történeteire, melyekben Herder állításaként ritkán találunk egyebet felőle, mint hogyan engedé magát igazgattatni és öletni; hanem utalnék költészetének ép vagy csonka maradványaira, hová nemcsak a nyelv ifjúsága, szépsége, daca, hanem a nép szívének úgyszólván minden dobbanása, kedvelt eszméi, vágyai, hite, előítéletei, babonái, képzelő tehetségének teljese köre, azaz egész világnézlete beszövék, belehelvék.

A népköltészet meghatározásában legtöbb zavart okoz a *nép* szó értelme és némely rokon fogalmak. A nép, talán mióta Rómában *senatus populusque romanus*t írtak, alsóbb osztályát teszi, minek? a népnek. Tehát a szó vétetik szélesebb és szorosabb értelemben. Azonban ezen osztályozásra itt semmi szükség, az statisztikába való, ha csak azon együgyű néposztályt nem vesz-szük annak, mely földet mível, egy héten egyszer vesz tisztát s vasárnap kétszer megy az isten házába, ez pedig köznép. A szélesebb és szorosabb értelem oda megy ki, mit már említék, hogy a műveltség, fejlődési viszonyok és polgárisodás szükségai szorítják összebb a népköltészetet, de nem a fogalmát is. Az országok megalapítása után vagy, általánosan szólva, előbb-utóbb kilép a nemzet a családéletből és némelyek lesznek bírák, némelyek katonák, papok, tudósok stb., majd később a köznép is hovatovább mindig több nevelésben részesül, iskolát jár, könyvekhez szegődik és olvas, és élvezzi a művelődés jó-téteményeit, egyszersmind veszti hitét a hagyományok, csodás és mesés iránt; innen van, hogy a polgárisodás nyíltabb korában az eposz – valódi népköltemény – nem csinál nagy szerencsét; hibázik a hit.

A népköltészet mindig a nemzet családéletére emlékeztet vissza, vagyis azon időkre, mikor még a státusélet a családéletben rejtezett; nemesség nem volt, vagy volt is, koronája színe volt a népnek; különben hol venné magát a régi románcok s balladákban azon adat, mikor előkelő rangúak úgy elvegyültek közötté, mint övéi, sőt királyleány s pásztorfiú és megfordítva hányszor nem állnak szerelmi viszonyban egymással? Ha még egyszer oly nagy nemzet volnánk is például, mi magyarok, mint aminő vagyunk, nem úgy állnak-e az egyesek egymáshoz, mint egy nagy család tagjai? „A legelső magyar ember

a király". Különböztetni kell a népköltészetet azon vad és természeti költészettől, melyet az utazók ismételten új népeknél találnak, többnyire tánc kíséretében. Ez a nyelvek kifejlődését hozza eszembe, hol az emberi test részei, leginkább az arc játéka fő szerepet visz, s a tagnyelv (Gebärdensprache) a még gyermekségében gagyogó hangnyelvek helyes pótlója, sőt némely tekintetben megelőzője is volt. Így van a tánc a természeti költészetnél. Ez azonban nem sokat ér; semmi határozottság, semmi alaki tisztaság; a lírai elem volna benne uralkodó, s az is szakadozott, mint a pillanat kedvtelése; kitörései pedig pusztá felkiáltás, vele az esztétika csak annyiban gondol, mennyiben kezdetnek jó. Ami ezentúl következik a szellem fejlődésében, nagy idők műve; azon időké, mikor a népnek már van története, hőse, viszontagságai, melyek az egyhangú s a napba beélő természeti embert megrendítik, s az élet viszonyai fordítanak, alakítanak. Úgy tetszik, a természeti költészet mindig megmarad, különösen az alnépnél mocskos és szennyes versekben, kópék és betyárok nyelvén; ezek az ízlése előtt ízléstelenség, nekünk trágárság, s mint ilyen, úgy tartoznak a népköltészethez, mint aranyhoz a salak.

Legkönnyebben össze lehet téveszteni a népköltészetet a nemzetivel. Itt azon alapvonások teszik a különbséget, melyeket akkor vesz föl a népjellem, mikor nemzet lesz a népből. Bárminő szerződések, alkotmány és uralkodási forma íratnak is a nemzet oklevelébe, mindez a nép szellemén nem változtat, hanem csak új vonásokat tesz ahhoz. Így vesz föl némely sajátságot a nemzet külső jelekben is, minő a zászló, címer, színek, öltözet és viselet iránti nem előszeretettel, hanem tősgyökeres hajlandóság.

E szempontból véve a nemzeti költészet is a nép kedélyének kifolyása, de különbség a kettő között, igenis van, megjegyezvén, hogy a népköltészetnek már vannak saját esztétikai eszméi, melyeket a nép magával hozott a világra, midőn emberségből kiszakadt, melyek viszont a népet az emberiséggel kötik össze. Ezen eszmék a hit, szerelem és hősiség. E három tárgyon forog a népköltészet az emberiség és nemzetiség között; nincs is oly félig-meddig eszmélkedő nép, mely ezt a három tárgyat meg ne énekelné; kivevén, ha ugyan utazóknak hihetni, a szegény irokézeket, kik vizet isznak, s egy bordaluk sincs, a szerelmet megénekelni pedig egynek sem jutott eszébe.

A nemzeti költészet jelleme időszerinti. Eszméit többnyire a korszerűség fejt ki, s állapítja meg; de valamint a kor szelleme változik s mi azelőtt korszerű volt, ma már az lenni megszűnt: úgy jönnek elő uralkodó, az egész kor lelkét teljesen elfoglaló nézletek, vágyak a nemzeti költészetben is, a nemzetnek mintegy házi dolgaira vonatkozók, például néhány év óta nálunk a legerősebb hazafiúi érzések tolmáclata. Tehát a nemzeti költészet bizonyos szöglet alatt úgy is nézhető, mint alkalmi, melynek most van ideje; de az alkalom nem egyes név vagy születésnap, hanem rendszerint nemzeti ünnep, újjászületés; s ezért a költészet minden ága, faja közt az édes nemzetinek, az édes miénknek van legerősebb, gyakran erőszakos hatása kedélyünkre. Ellenben a népköltészet mindig a tisztán emberi felé irányul, világát a családetemben leli föl, melynek viszonyai egész földön ugyanazok, s ugyanazért a

tisztán emberinek is a családéletben kell fölतालáltatni; mivel itt van úgy a kedély, mint fejlett, itt látszik az ember minden álság nélkül embernek; amint-hogy a művészet örök idők óta innen vette remekeit. Előttém semmit, hogy Lear és Cordélia, és nem Edvárd és Kunigunda nevek fordulnak elő egy régi angol népkölteményben, mely Shakespeare világhírű szomorújátékának is alapja; nem bánom, itt vagy ott történik, mert valahol csak kell történni az eseménynek, ez mind külső s nem egyéb, mint alkalmazkodás a körülményekhez, mint belévegyülés az életbe; de nézve a belsőt, a gondolatok magvát, az érzelmek fordulatait, igenis emberi előttém a hálátlanság föstése; emberi különösen egy dán ballada, melyben sírjából kel ki az anya mostohakézre maradt gyermekeinek meglátogatása végett, mi bár a természet törvényeivel jó is ütközésbe, nem képtelenség, mert örök igazság, az anyai szeretet valósága van benne megtestesülve.

Mit a kettőről mondék, röviden ide megy ki: a népköltészet tárgya a tisztán emberi, a nemzetié a hazaszeretet; mindkettő zománcozva a nép sajátosságával, megjegyezvén, hogy a nemzeti költészet idővel átmegy a népbe s lesz népdal mint az angol nemzeti ének, s ez legszebb diadala. Egyébiránt nemzeti költészet szélesebb értelemben mindazon művek összessége, melyek valamely nemzet nyelvén íratlak, vagy ha nem íratlak is szó szerint, de a népnél énekszárnyain s közajkon forognak, befoglalva német, magyar, angol szépirodalom nevezete alatt.

Tekintve mit adott szinte hosszú időközön át szellemi tápot a nép kedélyének, volna még mitől megkülönböztetni tárgyunkat, a szent vagy vallásos költészettől. Így mintha két országra szakadna-e a költészet birodalma, világra és nem e világból valóra. De a kettő mindjárt az első látásra tiszta különbségben áll. Legyen elég annyit mondanom, hogy ahol vallás dolgában minden a maga fokozatos útján történik, mit a régi görög és héber népnél, a szentköltészet is a népből válik és foly ki és vele rokon, sőt néha egy; ha pedig adott vallásra fogják a népet, ez hosszadalmas küzdés után és szép szóra beveszi ugyan azt, de véréhez, jelleméhez alkalmaztatva, sajátítva. Így ölelte be Európát a keresztény világnézet, s a külön népek és nemzetek sajátosságaival párosulva szülé ama nevezettes jelenetet, mely az ő és új idő művészete közé örökre elválasztó mélységet vont, s előállt a romanticizmus.

Mondatott: a műveltség árt a népköltészetnek, s ez igaz, de miért átkoznók a napot, hogy a hajnalt elűzi egünkről. Az anya fogy, a gyermek növekszik; amaz meghal, ez életben marad; s nem fenntartja magát fájában. A természet örök rendén jár a szellem fejlődése is. Miképp mondatik, hogy isten az embert önképére s hasonlatára teremté, úgy kell a művelt költészetnek is a nép hasonlatát viselni, azaz fölvenni a népi elemet; különben nem igazi, hanem korcs, fattyú, sohonnai.

Miben áll hát a népköltészet ereje? Áll főleg a nyelvekben, az átlátszó tiszta nemes előadásban, melyet minden józan eszű és egészséges velejű ember megérthet, élvezhet kénye, kedve szerint. Tehát vegye fel a művelt költészet a népnek tisztaságát, minden törvénytől független merész szókötezeit,

szólásmódjait, életvonásait, melyeket szintaxis, grammatika soha nem igazol, lefordítani pedig szórul szóra fonás, másként lehetetlen. Ilyes kifejezések és szólásmódokkal tömve minden nyelv, annál tömvebb pedig mennél épebb, s egészségesebb szerkezetű organizmusa. Ezek nem figurák, nem trópusok, hanem a nyelv állócsillagai, vagy ha tetszik gyöngyei, sajátságai, miket az iskola graecismus, gallicisme stb. nevek alatt ismér. Ezekben fekszik a népi elem. Költő csak az lehet, ki ezeket tudja használni és mozaikképpen összeilleszteni; valamint ezek okai annak is, hogy költő csak egy nyelven írhat istenigazában, azon, melyet az édesanyatej szivárogatott életerébe. Nyelv nélkül nincs költő, miért a nyelv örök tanulmánya volt minden nagy költőnek; s én azt hiszem a gondolat, mint gondolat, benn a lélek fenekén ruhátlan gyermek, sem több sem kevesebb, mint hiú álomkép, nem kerül több fáradságba, mint akármely bohó ötlet, mivel magától jó; hanem azt megőrizni az életnek, húst és vért adni belé, s a gyermeket nevén nevezni, ez már a szó, a nyelv dicsősége. Költőnek az a nyelv, mi Prometheusnak az agyag, hogy embert teremtsen az isteni szikrának befogadására.

Most jön a forma. Itt esik jól kimondanom, hogy a népköltészetnek egyik jellemvonása, minél fogva az éneket vele kell gondolni. Ez a nézet hamis, ha netán oly trillás éneket gondolnánk, minő egy olasz primadonnáé a legújabb operában, melyet érte s az ő nyelvcsapja szerint komponáltak. Vegyük a görög hatos mértéket. Igaz, hogy ezt énekelte a görög nép, s maga Phidias [Pheidiasz], mint írva van, Jupiter szobrához az eszmét egy utcai dalostól vette, ki Homérből énekel; de az is igaz, hogy a népköltészet tudni s emlékezetre méltó dolgokat regélvén, az istenek titkait fejtegetvén, előadásának a nép előtt – mert írva nem volt – érthetőnek kellett lennie, hogy épületes legyen. Így minden bizonytalansággal az ének, ha több volt is, mint a szavalás, nem volt egyéb a hang ünnepélyes emelítésénél, szállintásánál, talán a mai recitativ. Ide látszik az is mutatni, hogy azon régi balladák, melyekben a történet a cselekvény személyei által, tehát párbeszédben, drámailag adatik elő, kedvesebbek, de jobbak is azoknál, melyek krónikai rendet követnek s pusztán elbeszélők; mert annyival több bennük a hangváltoztatás; így az énekszerűség is, mennyivel több személy hozatik föl beszélőképpen. Nem tudom, de úgy hiszem, ez lesz annak is végoka, hogy Talvj^f szerint, a legjobb óangol, skandinávi és germán balladák is ily modorra öntvék; elhallgatván a nagy és hosszú eposzokat, melyek egyhangú elbeszéléssel megölői volnának a léleknek.

Az ének tette szükségessé a ritmust. Hány szótag elgörgetése után jöjjen új sor, hol szálljon, emelkedjék a hang, dalfolyam, mint hab hab után, mint szellőben dőlengő vetés, mind szorosan kiszabvák, s pontosan meghatározvák a ritmus által, melyet a nép öntudatlan művészete a fül mester segítségével teremt s állapítja meg. Így a görög hexameterben a harmadik láb első tagjának szót kell végezni, valamint az ötös jambusokban is azon szerint. A szerbek trocheusaiban szót végez a második láb; s ők minden formáikon át igen szorosan veszik e szabályt, mely a cezúra szabálya; s a cezúráatlan sorok,

a szerb dalok magyar fordítója szerint, a közönséges szerb is azt mondaná: *ezt nem lehet énekelni.*

Azért nem jó énekre az ilyen vers:

Singe, wem Ge-sang gegeben

(Uhland)

Hazádnak, ren-dületlenül

Légy híve, ó magyar!

Bölcsöd az, maj-dan sírod is

Mely ápol s eltakar.

(Vörösmarty)

Ez a bizonyos helyen és idő múlva újra meg újra előforduló ugyanazon-ság szülé a verselés egész mesterségét. Olyan ez, mint a lélegzés, mint a szív-
verés, mint a habütés, tehát a legtermészetesebb, aminthogy azt nem is tanulá
mástól ember, mint a természettől. Szótag, rím, lábak, strófa, refrén mind az
ismétlés eszméjén alapul, s föltételei az énekelhetőségnek; innen legmuzsika-
ibb nyelv az, mely minde kellékeket egyesíteni tudja műveiben.

Ezekhez azt mondom: minden népnek megvan a kedvére való formája, ha szinte kölcsönzé s nem magából forrá is ki azt. A hatos mérték a görög élénk lélek s gördülékeny nyelv nekieredése, bugyogása; ellenben az európai művelődés különféle rímes formákat tett kelendővé, míg a szerb csak a maga saját rím nélküli, de mértékes formája mellett maradt. Ha minden népnek nincs is oly eredeti formája, mint a szerbnek, görögnek, mégis megtudhatjuk, melyiket szereti legjobban. Azt, melyen legtöbb és legszebb dalokat s balladákat költ és énekel. Hogy a művelt költészet e tekintetben is hallgatni fog a népnek szellemére, igen természetes; innen senki okosabban nem tehet, mint Beranger,⁸ ki dalait, igen kevés kivétellel a francia nép énekformáira szabta, fölibe írván mindegyiknek, melyik népdal nótájára megy; s azt nyeré vele, hogy a nép ismervén a melódiát, azonnal éneklé a friss verseket, és költeményei ugyancsak kimentek az életbe s el vannak terjedve Franciaországban.

Mindent könnyebben ki lehet mérni, mint azon eszmekört, melyben a népköltészet forog. Ez a képzelődés legtágabb kalandvilága. Micsoda képeket, fogalmakat, világnézletet töm ebbe a képzelő erő, az fogja tenni a népköltészet esztétikai eszméit, tárgyait. Itt van elhatározó, vagy inkább elválasztó befolyása az éghajlatnak, életmódnak; aminthogy ez a déli és északi népek költészetében klimatologice, kézel foghatólag ki van magyarázva. Azonban ne véljük, mintha különböző éghajlat, uralkodás, alkotmány vagy mit tudom minő befolyások miatt egyik nép eszmeköre kizárná a másikat, sőt inkább vágiák azok egymást és összevágának, mint a hullámkarikák, mint a mennyei körzene, melyet Plató vélt hallani oda fent a csillagok útján, mi azon igazságra vezérel, hogy a népek költészete csak a természet alaphangjainak változata.

Már mondtam, melyik három eszme közös minden népköltéssel; és azon eszméken alapul a derék népköltészet. Az eszmekör szélsőségeit bizo-

nyos látomások, rendkívüli csodás, mesés képzelmenyek foglalják el. Ilyen a lelkek járása s azon hit, miszerint a halottak sírjaikban nem nyughatnak, ha őket valaki, vagy ők valakit megbántottak. A holt szerető meglátogatja életben maradt kedvesét, az anyag gyermekét s viszont; ilyen ama sírás, melyet időlen s keresztvíz nélkül eltemetett, vagy vesztet gyermekektől hallani mindaddig, míg lelkek az elmulasztott szertartások feladása által meg nem váltatik a kintől. Űt a lelkek órája, megszólal a kakas egyszer, kétszer, háromszor; megkondulnak az elsüllyedt harangok, lidérc bolyg a sötétben a sírok felett, nyomasztó álom lepi meg az embert, melyben futni akarna s nem bír, de röpködni igen; a lélek remeg, a haj borzad, s egy eltalált varázsszó, egy keresztvetés, vagy isten segítségül hívása semmivé teszik a kísértetlátást, minden bűbáj veszve, az óriási alak léggel összefolyva eltűnik, felszabadul a mell s könnyebben veszi lélegzetét. Ide tartozik a tündérek s isten tudja miféle víz és légi, hegyi és rónai csalfa és ingerkedő lények képzelete; továbbá azon legszélső gondolatok az átalakulásról, melyben a törpék hősökké, madár szeretővé stb. változik, mert ki tudná előszámlálni az eseteket! [...]

M. É.

JEGYZET

- a Firduszi Abul-kászim Manszúr (940k–1027) perzsa költő.
- b Thomas Percy püspök (1729–1811) a nagy hatású angol népdalgyűjtemény, a *Reliques of Ancient English Poetry* (1765) összeállítója.
- c Andreas Söfrenson Wedel (1542–1616) dán történetíró. A Grimm-fivérek hivatkoznak rá, feltehetően onnan ismerte meg Erdélyi.
- d Vuk Stefanović Karadžić (1787–1864) szerb író, költő, népköltészeti gyűjtő, nyelvújító.
- e Elias Lönnrot (1802–1884) finn író, folklorista, a *Kalevala*, a finn nemzeti eposz összeállítója.
- f Therese Albertine Luise von Jakob-Robinson (1797–1870) író nő álneve, aki délszláv népköltészetet ültetett át németre, illetve teoretikus írást jelentetett meg a népköltészet nemzeti kultúrában betöltött szerepéről.
- g Pierre-Jean de Béranger (1780–1857) francia költő, a reformkor idején Magyarországon is nagyon népszerű volt, nagy hatást tett egyebek mellett Petőfíre.

SZEREDY

Borsodi népszokások (1844)

Részlet

FORRÁS: Szeredy: Borsodi népszokások. *Életképek* 2. (1844) 1: 286–292.

SZERZŐ: A szerző kiléte nem ismert.

MAGYARÁZAT: A szöveg a korban már nem ritka népszokás leírás, amelyből lakodalomról, Gergely-járásról stb. kaphatunk beható ismereteket. Felvezetőjében a cikk szerzője – feltehetően azonos a gyűjtővel – részletesen értekezik a szokásleírások fontosságáról, valamint nép, népszokás és nemzet szoros összefüggéséről.

SZAKIRODALOM: Szabadfalvi József: A néprajzi érdeklődés kibontakozása és az interetnikus kutatások Északkelet-Magyarországon. In: *Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon*. Szerk.: Kunt Ernő – Szabadfalvi József – Viga Gyula. Debrecen, 1984. 5–16.

* * *

Nyelv, öltözet, dal, tánc, régi szokások s mondák teszik a nemzeti életet; azok emlékeztetik vissza a népet eredetére s elődeire, s szerettetik mintegy magába. Amely nép elhagyta nyelvét, megunta öltözetét, örömeiben s szomorúságában nemzeti dalai helyett idegeneket zengedeztek, kedvét idegen tánc által fejezi ki, szokásait idegenekkel cseréli föl, regéit s mondáit elfeledi – azon népnek ütött végórája, az nemzet soha sem lesz, s ha felmarad is, nép vagy néptömeg lesz nemzetiség nélkül. Korcs, csíra az ily népnek neve, s a történet azt jegyzi fel róla könyvébe, miképp nem volt arra méltó, hogy helyet foglaljon a nemzetek sorában.

Minél inkább ragaszkodik a nép nyelvéhez, öltözetéhez, dalaihoz, táncához s szokásaihoz, annál erősebben áll benne a lélek, annál nagyobb jövődő áll előtte. A zsidó nép el van széledve az egész világon; de vas megátalkodottsággal ragaszkodván vallásához s szokásaihoz, élete mind e mai napig felmaradt, reménye pedig csak a holtaknak nincs. A cigány minden országban megtartotta nemzeti jellemét s nyelvét.

A köznép, az annyiszor megvetett s kigúnyolt köznép legerősebben ragaszkodik mindahhoz, ami nemzeti. Míg a felsőbb osztályok, melyek pedig

csaknem kirekesztőleg élvezik a hon javait, minden nemzetiséget levetkeznek, s a külföld bodor tollaival cifrítják fel magokat; a nép, mely pedig csak a terhet emeli, csak a fát ülteti, míg a gyümölcsöt más szedi le, az marad, ami volt: feltartója a nyelvnek, öltözetnek, dalnak, táncnak, régi szokásoknak s mondáknak, s így feltartója a nemzeti életnek, nemzetiségnek. Hányszor nem enyészett volna már el a magyar, ha a föld népe a nagyokkal, gazdagokkal lépést tart az elfajulásban? Hányszor nem éri végromlás a hazát, ha nép, melynek pedig nem sok veszteni valója volt, a nagyok példája szerint, kik pedig mindent veszthetnek, elvonja magát a hon védelmétől, s dorbézolásban, vadászaiiban tölti a drága, ha egyszer el volt szalasztva, soha vissza nem hozható idői?

A nép, tömegben véve, tiszta, erőteljes, mint a teremtmény kezéből kikerült első ember, nem rontotta azt meg az elfinomult társalgás metyelje, a tettetés, torzsonkodás nem éktelenítette el rajta isten képét. A nép, mint nép, magában sohasem romlik meg, a felsőbb osztályokban dühöngő nyavalya veszélyes ragálya csak századok múlva harapódzik el közte. Valamennyi szokása van, mind erkölcsi alapon nyugszik, mind intést s tanulságot foglal magában; valamennyi példabeszéde van, mind egy-egy örök igazság, melyet az idők hosszú sora őrlött ki.

A népszokásokat minden nemzetnek különös érdeklében áll ápolni, s ha valamelyiket az érzelő álhumanitás s műveltség nem a kor szelleméhez illőnek mondaná is, feltartásán igyekezni. Nemcsak azért kell pedig feltartani, hogy az úgy nevezett neveltebb rész látásán vagy olvasásán nevéssen, vagy magát néhány percig mulassa; hanem mélyebben feneklő okoknál fogva.

Miből ismeri a törvényhozó, nevelő a népet, hanemha szokásaiból? A más nyelvből fordított törvény- s nevelési könyv, mely a nép természetet legkevésbé sem veszi tekintetbe, lehet-e üdvös eredményű? Átfordított törvénynek nem az-e sorsa, hogy sem az nem tartja meg, ki hozta vagy fordította, sem az, kinek hozták? Fordított, s nép természetéhez nem alkalmazott nevelési könyv szerint nevelni, oktatni a népet, nem a legégbekiáltóbb idővesztés s erkölcsi kárpád-e? Jaj azon népnek, mely a törvényt vallásos tiszteletben nem tartja s fonáksága miatt abban nem tarthatja; jaj annak is, mely az iskolát azon tanulással hagyja el, hogy akármit hasznosabb tenni, mint iskolába járni. Ily felfordultságok csak a nép természetének s gondolkozásmódjának tekintetbe nem vételéből származnak.

Mindazt hát, ami népi s nemzeti, ha még oly csekélységnek látszó is, fel kell tartani, s ha kissé durvább volna, inkább szelídíteni; mert minden egyes szokás elhagyásával annyi lépéssel közelít a nemzet az elkorcsosodáshoz s elaljasodáshoz, annyi esztendővel közelít a sírhoz.

Csak népi, csak nemzeti legyen hát a költő érzelme, hagyjuk mi a kozmopolitizmust német szomszédainknak; csak a nép életéből fakadjon minden dal, minden dráma, szóval minden szellemi mű, hogy forrásáig örökre feltartó nedvet kapjon, s örökön örökké felmaradjon. Csak a nép szívéhez szóljunk, csak a nép érzelmeinek legyünk tolmácsai, mindjárt megszűnik irodal-

munk meddősege, mindjárt megszűnik a részvétlenség miatti panasz: mert abban, ami a népélet forrásából fakad, van élet, van erő, s ahol élet, erő van, ott nem volna cselekedet? Mert a nép örömet adja azért pénzét, ami belőle származik, és ismét bele foly vissza.

Ily képek lebegvén lelkem előtt, Borsodból néhány népszokást közlök, remélvén, hogy mások is szülőföldjükről s annak tájékáról néhányat szinte közlendőnek. Így a népszokások megismeréséből a pillanatnyi mulatságon kívül maradandóbb erkölcsi hasznunk is lesz.

[...]

M. É.

Ú. Ó.

Néhány szó a nemzeti táncról (1845)

FORRÁS: Ú. Ó.: Néhány szó a nemzeti táncról. *Pesti Divatlap* (1845. I. negyed-
év) 16: 249–251.

SZERZŐ: A szerző kiléte nem ismert.

MAGYARÁZAT: A tánc és zene magyaros jellegének, nemzeti karakterének kialakítása a 19. század első felében, s különösen a reformkorban az egész kultúra, ezen belül a társas élet megújításának kitüntetett programpontja volt. A tánc a korszak minden társadalmi rétegében fontos része volt a társasági érintkezésnek. A korszak jelentős folyóirataiban sok hosszabb-rövidebb írás tárgyalta a témát (lásd Hanusz 2013, 37–39.). A korszak elitje számára azért vált fontossá a *nemzeti tánc*, mert az élet, így a magán- és a társasági élet területén is szerették volna megélni nemzeti hovatartozásukat, s az idegen, főként a német táncdivatokkal szemben kívánták meghatározni önmagukat. Ennek érdekében, mint oly sok más területen, itt is a köznép vált mintaadóvá. Az 1820-as és 1830-as években táncmesterek járták a vidéket, hogy ott ellesve a parasztok figuráit, azokból a főúri, nemesi és polgári szalonok és báltermek számára megalkossák a nemzeti táncot. A néptáncok azonban nem kizárólagos forrásai ezeknek az úri táncoknak, a táncmesterek olasz, francia, német előképek alapján is dolgoztak. Kezdetben a közönség színpadi táncjelenetek formájában ismerte meg az új lépéseket, figurákat, majd azok fokozatosan eljutottak a báltermi gyakorlatba is. Így született a *verbunkos* zene és tánc, a köznép által járt *verbunk* mintájára. A *csárdás* is népi tánc, az új magyar táncstílus jellegzetes páros tánca, amely sok korábbi korszak motívumkincséből építkezett. A nemzeti egyesítés jegyében báltermi használatban is elterjedt. A csárdás pandantjaként is értelmezhető a *palotás* műfaja, amely elsősorban a Felső-Tiszavidék paraszti csárdásaiból kölcsönzött elemeket. Ezeket a szaktudomány – a népies műdalok mintájára – *népies műtánc*oknak nevezi. Akárcsak az úgynevezett *körmagyart*, amely a népies műtánc divat egyik legsikeresebb alkotása volt.

SZAKIRODALOM: Szentpál Olga: *A csárdás. A magyar nemzeti társastánc a XIX. század első felében*. Budapest, 1954.; Martin György: Népi táncgyomány és nemzeti tánc típusok Kelet-Közép-Európában a XVI–XIX. században. *Eth-*

nographia, 95. (1984) 3: 353–361.; Hanusz Zsuzsanna: A csárdás meghonosodása Pozsony báltermeiben az 1840-es évek első felében. *Táncstudományi Közlemények*, 5. (2013) 2: 29–41.

* * *

Isten kegyelméből lemorzsoltuk a farsangot, s most a divatlapokban böjti mulatságul táncvigalmakról olvasgatunk; olvassuk itt és ott, miként kerengték szertelen a németet; lejtették frakkban a nemzetit; hallunk panaszokat a nemzeti tánc társaskörökbe nehezen honosulásáról, és kikeléseket a lábra kapó csárdás szilajságai ellen, stb. Elég baj, egyébiránt az ok magunkban van, mert ha az ösmeretes nemzeti táncnemek közül valamelyik a míveltebbek igényeinek megfelelőleg elrendeztetendik – miről már hallottunk is valamit, – e panasz enyésztetve leend. A *miként*rőli véleményünket előterjeszteniük szabadságot veszünk a nemzeti tánc és zene nemekről néhány szót szólva a legalkalmasabbat illő módosítás mellett a divatvilág figyelmébe ajánlani.

Mi a nemzeti táncnak és tánczenének öt külön nemét ösmerjük, úgymint 1. a magánytáncot, 2. a toborzót, 3. a csárdást, 4. a körtáncot, 5. a lakodalmast; lássuk egyenként.

A *magánytánc*, úgy, mint mi ösmerjük, sőt holmi hánytvetett táncmestertől még be is tanultuk, bizony csak gimnasztának való lábficamító, s minden nemzeti jellemből kivetköztetett história; s nem lábunknak való, mint a pelleskei nótárius gyomrának az osztriga;^a ezért zenéjéről sem kívánunk emlékezni.

A *toborzó* nem társaskörbe való, bízzuk azt huszárjainkra, ők tudják ennek a módját; zenéje áll rendesen 16 hangosztálynyi (taktus) középen ismételt *lassúból*, vagy *mérsékletből*, mellyel ugyan annyi, vagy még több hangosztályú hasonló menetelő figura folytonosan követ; (példának okáért a Bihary d-dúr, Lavotta^b f-dúr verbunkjaiban, s a közönségesen úgynevezett primás magyarjában stb.).

A *csárdás*rőli véleményünk szinte ez; igazolásul elmondjuk, mi a csárdás. Az alföldi igaz magyar innepi s vasárnapi mulatságul korcsmába vagy csárdába megy, bort iszik, a hirtelen barna zenészek keserves nótáját, melyre mindig bizonyos szomorú foglalatú népdal énekeltetik, édes andalgással hallgatja, majd a zenének az ösmeretes dalt bús kedvében utándúdolja, sőt lelkesedése növekedvén föláll, s bal kézzel süvegét félre nyomva, jobbal kitömött csizmaszárán egyet kettőt csattantva, bokáját öszveütögeti; mire a tűzeszű dádé nótáját elevenebben játssza, magyarunk táncra kerekedik, s közbe-közbe nagyot kurjantva amúgy istenigazában el is járja; őt nevezzük mi *csárdás*nak. Zenéje hol több, hol kevesebb hangosztályból (taktus) áll, eredetileg mindig szomorú lassú, s midőn a barna zenész elevenebbre akarja kezdeni közbe 8–12–16 hangosztálynyi lassanként sebesedő, öntetszése szerinti figurát játszik. Ilyen a Fóti dal, – megvirrad még valaha, – ha meghalok sem bánom, – cserebogár sárga cserebogár, stb., azonban vannak olyan rendszeresített csár-

dásnóták is, mint például Rózsavölgyi, Gergenesi, Bácskai^c s több csárdásai, melyekhez más víg eleven népdal mint friss hozzátok csatoltatik.

A *körtánc* (noha ez szerintünk csak a francia négyes igen ügyes és szerencsés átalakítása, vagy magyarítása) táncvigalmainknak mindig dísze, s elmúlhatatlan kelléke leend, de mivel párok határozott számára szorítottatott, közönséges táncná aligha válik. Egyébiránt mi alföldiek vágyunk tudni, vajon abba bizonyos francia sétálások és tót csoszogások Szőlősy^d úr tudtával tétettek-e, vagy pedig némely korcs-kényelmesek önkénye által csúszttak be?¹ Mindenesetre (bár maradás emberei nem vagyunk is) óhajtanok országszertei egyformaság tekintetéből azon első körtáncnak minden változtatás nélkül hagyását; sőt az eddig kijött s oly különböző szerkezetű körtánczenék közül is zavarok elkerüléséért, szeretnők tudni, melyiket tartsuk mint legalkalmasabbat, a többi fölött mintegy mintának.² Hátra van még:

A lakodalmas – csárdásnótán is lejtik – zenéje rendesen áll 16 hangosztályú, középen ismételt lassúból, 8 hangosztályú lassú trióból, és 16 hangosztálynyi frissből, mellyel nem ritkán 8–12–16 hangosztályú végzet zár bé, oly formán, hogy a fődarab és a trió csendes eljátszása után a fődarab elevebben ismételtetik, s utána nyomban a friss játszatik. A férfiak előbb fölállván, egy ideig magánosan járák; majd a nők közül párt választanak, s hol összefogózza, hol különválva, hol egy helyben, hol körben lejtének, mígnem a frissnél elkövetkezik a forgatás; melynek, tudni illik a frissnek háromszori ismétlését nevezték eredetileg, három a táncnak. Lakodalmas, táncra legjobban-rendezett darabokat szerzetek Rózsavölgyi, Ruzicskai, Sárközy, Lavotta stb.^e

Véleményünk szerint ezen *lakodalmas* – ilyen zenéhez, – melynek farsztó hosszasága ellen sem keletkezhetik kifogás, alkalmazva, darabosságából kitisztítva, a zene egyes részeihez illő nemzeti szellemű s jellemű, de azért könnyű figurákkal, és csinos, de azért eredetiségéből ki nem vetköztetett fordulatokkal fölékesítve, s szabályozva, jövő farsangra a magasabb körökbe s fényes táncvigalmakba, mert köztünk – bár a maga nemzeti rendetlenségében – emléket fölülhaladó idők óta kizárólag kedvességben áll, beviendő és meghonosítandó lehetne. Evégett egy ügyes, s a magyar tánc jellemét fölfogni képes táncművész legcélszerűbben cselekednék, ha a hon magyarlakta különböző vidékein; például a székelyek, palócok, csallóköziek, nagykunok, drávamellékiek, nyírségiek, tokajtájékiak stb. közt a köznép táncmultságait, s lakodalmait meglátogatván, ottan szerzett tapasztalásai szerint alakítná össze, s rendszeresítené a lakodalmast, melynek egyes részeit, figuráit, fordulataiba vidéktől, hol az illető figura s fordulat gyakoroltatik, vagy helyben neveztetik, a táncosok könnyebbségére és rendbentarthatására vagyis vezérlésére elnevezné; példának okáért kállai kettős, gombáros, koszorú, apátis, kunsági, topogó, juhászok, stb.³

1 Annyi igaz, hogy Szőlősy körtáncát a német táncmesterek elkorcsosítva tanítják.

2 Rózsavölgyi legelső és Travnyik legutóbbi körmagyarja legjobb.

3 Mi is igen ajánljuk ezt a magyar táncmesterek figyelmébe.

Ha értekezésünk unalmas nem vala, e tárgyra még visszatérnünk, addig is, ha a toborzó, csárdás és lakodalmos táncok zenéje közti különbség előadásunkból eléggé ki nem világlott, s szerkesztő úr szívesen veendi, azokra a főlemlített hangszerzők műveiből nem csak mustrát, sőt egész partitúrát, is küldeni ajánlkozunk az alföldi igaz magyarok közül.⁴

M. É.

JEGYZET

- a Utalás Gvadányi József elbeszélő költeményének egy epizódjára. Az *Egy falusi nótáriusnak budai utazása...* című mű (1790) Nagyzajtai Zajthay István kalandjain keresztül ábrázolja kora vidéki értelmiségének elmaradottságát, provincializmusát. A mű az egész 19. század során nagyon népszerű volt, bizonyítja ezt számos át- és feldolgozása, így az említett epizód is közismert lehetett.
- b Bihari János (1764–1827) cigány származású hegedűművész és zeneszerző. Lavotta János (1764–1820) hegedűművész, zeneszerző, ő volt a verbunkos stílus legjelentősebb képviselője.
- c Rózsavölgyi Márk (eredetileg Rosenthal Marcus) (1788 v. 1789–1848) hegedűművész, zeneszerző. Cigányzenészekből álló zenekara élén maga tolmácsolta szerzeményeit, a „csárdás atyja”-ként szokás rá emlékezni, Gergenesi és Bácskai csárdás egy-egy művének címe.
- d Szöllősi Szabó Lajos (1802 v. 1803–1882) táncművész, koreográfus, balettmester, a Nemzeti Színház tagja. A nemzeti táncjáték és a nemzeti társastáncok megteremtésének egyik kulcsfigurája. A körmagyar megalkotója. A *körtánc* címmel könyvet írt a műfajról (Bécs, 1845).
- e Ruzicskai: feltehetően Ruzitska György (1785–1869) zeneszerző, tanár, konzervatórium-igazgatóra gondol a szerző; Sárközy Kázmér (1799–1876) politikus, zene- és táncszerző.

⁴ Nagy köszönettel veendjük.

Atádi Golub Vilmos ismertetése Tompá Mihály Népregék, népmondák című könyvéről (1846)

FORRÁS: Galamb [Atádi Golub Vilmos]: Népregék, népmondák. Írta Tompa Mihály. *Irodalmi Őr*. (Az Életképek kritikai melléklete), 4. (1846) 14: 145–150.

SZERZŐ: Atádi Vilmos, eredetileg Golub (1821–1865) szerb származású jogász, újságíró, a reformkor idején az *Életképek*, majd a *Jelenkor* folyóiratok munkatársa. 1850 után Kecskeméten ügyvéd.

MAGYARÁZAT: A korszakban nagyon divatos, a népköltészetet elsők között magaskultúrába emelő irodalmi műfaj volt a *rege*. A régi és a népi közti kapcsolat kiépítése a regének nevezett irodalmi alkotásokban már a 19. század elején megkezdődött, e folyamatban paradigmaticus személynek tekinthető Tompa Mihály. Az ő *népregéi*be a népköltészeti elemek, szüzsék és motívumok – legalább részben – bizonyíthatóan közvetlenül a szájhagyományból kerültek, az azonban nem tudható teljesen biztosan, hogy mely társadalmi rétegek, csoportok szájhagyományából. Atádi Golub Vilmos recenziója a néprege műfajt befogadó, legitimáló szöveg. Atádi nem tesz különbséget, mint tizenöt évvel korábban alkotó elődje, „pórrege” és regeköltészet között, mindkettőt ugyanazon eredő és célrendszer alá sorolja. Az új műfaj, a néprege a tervek szerint egyszerre támaszkodott a *népi* tudásra, vagyis egyszerre származik a tömegek szájhagyományából, és lesz később a szájhagyomány forrása. Tompa tervei nagyrészt valóra váltak, hiszen népregéi nagy népszerűsége tette szert, egészen a 20. század első feléig jelen voltak a népszerű kiadványokban és napjainkig iskolai olvasókönyvekben, s így vélhetően jelentős hatást gyakoroltak a paraszti folklorra is.

SZAKIRODALOM: Kovács Kálmán: „Mit mond az agg rege.” Tompa Mihály mondafeldolgozásai. *Studia Litteraria*, 1. (1963): 69–81.; Szajbély Mihály: A rege és rokonműfajai a XIX. század elejének magyar irodalmában. *Irodalomtörténet*, 80. (1999) 3: 424–440.; Gulyás Judit: „Mert ha irunk népdalt, miért ne népmesét...” *A népmese az 1840-es évek irodalmában*. Budapest, 2010. 117–203, különösen 178–182.

* * *

Már az egyéni ember gondolatait, érzelmeit ismerni érdekes; mennyivel inkább egy népét? Különösen olyanét, ki velünk ugyanazon léget szívja, ugyanazon föld emlőiről táplálkozik? És ha szeretünk hallani népekről, kiket semmi viszony, sőt néha rokonszenv sem csatol hozzánk: lehetetlen, hogy azon népről, kit vér, nyelv, szokás, százados együttlakás oldhat[at]lanul egyesítenek velünk, örömeit ne kívánjunk hallani, mint akár az arab kalifákról, akár a hindu páriákról, vagy lovagkori német rablóvitézekekről, kiknek pedig émelygős történetei nálunk maiglan eléggé mohó olvasmányok. Ha továbbá meggondoljuk, miként e nép elgázolt viszonyaiban annyi ábeli vért ontott, áldozataiért igényelhető évek helyett sanyarú terhekké sújtattott, – kinek tehát panasza oly szívhatók, oly igazságosak, általunk érthetők, orvosolhatók, – ha, mondom, ezt meggondoljuk, lehetetlen, hogy a részvét bánatos arcaival ne hallgassuk őt. És ezért örömmel üdvözlöm szerzőt, mert e nép tolmácsává szegődni elég lelkes volt; üdvözlöm pedig annál inkább, mert e nép gyermeke lévén, oly jól esett az általa megszólalt távolabbi rokonokat is megértenem. Szerző tehát a népismertetésre, az eddig bűnösen elhanyaglott ügyre nézve, igen fontos szolgálatot vitt véghez. Mert valljuk meg, hogy eddigien népünket csak úr- vagy megyedolgán látogattuk, s legkevésbé méltóztattunk házi tűzhelyéig kísérni: pedig nemde az embert valódi kiismerni óvatlan pillanataiban, szabad folyású cselekvései közben lehet?

E helyütt nem állhatom meg, hogy íróink nagy részét ne kárhoztassam. Örökös a panasz, hogy műveiken idegen élet szelleme leng: holott ez igen természetes, mert elhanyagolák a népet, s nagyrészt vagy levegős eszmények (!) után kapkodnak, vagy oly körökbe erőködnek, mely előttük zárt, tapasztalás fölötti, azontúl korcs és meddő: értem az elegáns világ légkörét. Sokban ismét az erőszakos nevelés miatt erő sincs a nép felfogásához; kibén megint volna, vagy alkalom, vagy akarata hiányból idegen mintába öntött alakjait mindenné, csak nemzetivé nem faraghatja. Némelyekben ugyan megfogant [megfogant] az akarat, nemzeti jellemeket idézni föl – s mi lőn az eredmény? Sújtásos táblabírák, járdakoptató gazemberek torzképeit nyertük, mi eleinte kacagtattott, ma már azonban egyhangú silányságaival bosszant. Nem szándokom a ferdeségek megrovását alkutlanul kárhoztatnom, hanem szabadjon kérdenem: annyira jutánk-e, hogy nemzeti jellemekül csupán vastag ostobaságokat, vagy finom zsiványokat lehessen és kelljen írogatnunk? Ez-e a költészet feladata, vagy megszűnt már az, magasabb célra törni, avagy épen semmi hivatása nincs, hanem csak arra szolgál, hogy idegeinket kacajra csiklandozza, vagy a borzalom görcséibe rántsza, amint író uramnak eszébe ötlék s izgékony kedélye parancsolja, engedi? Nézetem szerint a költészet hivatása „életédesbítés” volna. Mennyire tehát nem csupán magában cél, feladata lenne: azon közegeket, melyek a földet az égitől elválasztják, betöltve, az emberiséget – eleve nemzetet – magasabb céljaihoz vezérlem. Legyen e szerint a költő érzelmeiken: egyszerű, és soha alacsony szenvedélyrab; gondolataiban: merész, fenséges, de nem képtelenségig csigázott; oktatásban: férfias, és soha vesszőző iskolamester; mulattatásban: finomul elmés művész, és nem buk-

fencvető bohóc; ha fest: legyen teremtmő kéz, s ne falmázoló kontár; sőt ha boszszulnia kell is: lehet lángpallosú kerub, de nem viheti a bakószerepet. És a messze jövőre álmódott egybeolvadás előtt, mint nemzete fia, igyekezzék művein szükséges nemzeti sajátságot elárasztani. Íme azon ponthoz értünk, hol kimondhatjuk, sőt ki kell mondanunk, hogy eddig, nekünk magyaroknak, nemzeti költészetünk nem volt. Nagy és sújtó a szó, de igaz, mert legünnepeltebb íróinknál is túlnyomó az idegen elem. Oka megint csak az, mert figyelemre nem méltaták a népet. Jól tudom, hogy újabban néhányan, megértve valódi hivatásukat, népünk jellemét kezdik tanulni, s műveikben alkalmazni: de bizony nálunk is csak alárendelt szerepre van utasítva a népi elem; színpadjaink pedig különösen a népnek vagy legsötétebb oldalát, a zsványságot, vagy nevetséges gyarlóságait hurcolják elő; miért ez utóbbit, midőn a jelen nem levő kigúnyolásából nem okulhat?

Azért szerzőt újrolag üdvözlöm, hogy a mondák fölmelegítésével a népet, mialatt magának mintegy visszaadá, velünk is kellő színben ismerteté meg. Különösen örülök azon, hogy eltérve verselőink siralmas Hozzá, Euleliához-féle modorától, s kibontakozva a meddő alanyiség unalmas egyhangúságából, az irodalmat nem holmi petrezselyemszagú dalfüzérrel, hanem egy igazgyönggyel gazdagítá: sőt sikerült megcáfolnia azon balhitet, mintha népünk semmi objektív saját költészettel nem bírna. E mondák tehát nem pusztá gyönyörködésre, de komolyabb figyelemre méltók, már azon tekintetből is, mert a népnek bizonyos tárgyak felőli nézeteit, érzelmeit – vagyis egész szellemi látkörét – híven tükröztén, a lélekbúvárnak alkalmat nyújtanak tehetségei, hajlamai kipuhatolására, melyeknek ismerete pedig a bölcs kormányozhatáshoz szinte nélkülözhet[et]len. Fönnebb pengetett tárgyunkra vonatkozólag azonban, legörvendetesebb az, hogy e népregék csiráját rejthetik egy fölvirágzandó nemzeti költészetnek, mely jelennen tévedt iránya miatt pártolatlanul nyavalyg és megváltóért epedez. Koránse higgye pedig valaki, mint ha népköltészetünket azonosítanám a nemzetivel. Amaz szűkebb, emez szélesebb értelmű. A nemzeti: egybeforrása, összeolvadása minden osztály érdekének, mi mindenesetre ajánlandóbb az osztályi különválásnál; azonban mi még igen is élesen vagyunk egymástól elzárva, következőleg nemzetiről, mint már tökélyesen élő valamiről, alig eredhet szó. Teremteni kell előbb, s ebben az irodalomnak szükség a haladás élére állania; dehogy ingatlan támpontja legyen, legelőbb a néphez kell folyamodnia; mert históriai való, hogy az legépebben fönttartá eredeti típusát. És most mindenki megértheti, mért tartom oly fontosaknak szerző közleményeit, mint az e nemben első sikeres vállalat óhajtott gyümölcsseit. Igenis, ily gyűjteményeknek kell eleve anyagul szolgálni sajátjánú költészetünkhöz, innen tanulandják meg íróink, hogy nem elég azon Kazinczy óta számtalanszor elhangoztatott s ajánlót üres formaiság, mi eddigien irodalmunk fejlődhetésének átkos gátja vala. Kizsákmányolók a világirodalom minden formáit, alkalmazók jámbor szomszédaink műtani elveit, és hová jutánk? Tanulmányaink után latán [latin], francia, német, olasz szemmel nézők a tárgyakat, s magyar közönségnek tetszeni sehogy nem bír-

tunk. Nem gondolok meg, hogy a szépműtani elméletek a gyakorlat után készítvék, tehát mi illik a göröghez, nem mindig illik a magyar anyaghoz. Kozmopolitاسág az irodalomban oly ártalmas, mint a társadalomban, minthogy az is ennek kifolyása; és ámbár az irodalomnak, különösen költészeti ágának, a társaság művelődése előtt kell állania, iránytű gyanánt fénylenie, – mind amellet nem lehet olyan, mint az autokrat, hogy a tömeget meggyőződéssel ellenkező útra kergesse, mert kölcsönös a hatás, s a méltányosság elve uralkodik közöttünk, – és a rendhagyó vagy útba igazítatik, vagy megvetve magára hagyatnak. Ez történt költészetünkkel is. Itt az ideje, hogy hibáját jóvá tegye s a most még csemete nemzetiséget gyökerezése, virágzása korához eljuttatni természetével egyezőleg segítse, s ép, tiszta, ne korcs gyümölcsöket érlelj ágaira. Nem lesz talán fölösleges, ha szerző által közlött s kidolgozott regék- és mondákból elvonás útján a magyar objektív népköltészetnek elemeit kifürkesszük, mik aztán az egyetemes nemzeti költészet szellemére is befolyást gyakorolhatnak, sőt kell is gyakorolniok. Igaz, hogy elemzésünk egyoldalú lehet, mert előttünk fekvő regék mind a tiszai megyékben mozognak, többnyire helyérdekűek, ottani természettünemények eredetét magyarázgatók; de mennyire bizonyos közeszméket fejeznek ki, s ismert történeti névvel kapcsolvák: annyiból az összes nép tükrözéséül vehetők, s így egész népköltészetünket képviselik. Népköltészetünknek főeleme a szerelem: de mely tiszta, mint bérceink aranya, végtelen, mint elláthatlan rónaság, vállalkozó, miként a harcverő apák, kimenetelében többször gyászos, mint a nemzet történetei. A szerelem legközelebbi tényezője a nő, kinek jellemzésénél két fõszempontból indul ki. A *fiatal*: szép, szenvedő, szelíd, ájtatos, hű, szeplőtlen és kedvesen csüggő; a *rút* és *vén*: kaján, irigy, titkos ármányok bűvésze, kezelője, következőleg többnyire vallástalan. A *nép férfia*: nyílt, bátor, sorsüldözött, elszánt, majd tűrő, néha tréfás, örege beszédes és bölcs, általában becsületes, ritkán gonosz; az úri rend embere: kevély, zsarnok, vérszopó, szentségtelen, igen gyér közte a jó; az *idegen*: gyáva, vagy gálád; a *király* végre mindig fél Isten, szava szent, a népnek barátja, úri önkény ellenvéde, s jónál egyebet nem is cselekszik. A tündérek hatalma többnyire jótékony, a gonoszlélek csupán az éjfél óráira szorított, és szabadon kijátszható. Legmagasztosb erény: a gyermeki, szülői szeretet, hűséges a varázserejű szüzesség; a honszeretet igen halványul jelentkezik. Legsúlytobb bűnökül a gyilkosság, mellyel a nap is kisüt, szeplősítés, birtokcsönkítés, istenkáromlás, irigység, fõsvénység, hitetlenség fordulnak elő. Népköltészetünkben igen fontos szerepet visz egy névtelen, csak műveleteiből ismert fátum; ez büntet, jutalmaz, örökké érdem szerint, igazságosan. Azért a nép sajátkezűleg ritkán bõszül, legfõllegb átkot mond, s a fátum azt bizonynal végrehajtja, kivált ha még maga is földidezi a bűnös sújtó karjait. A büntetés mily elkerülhetlen, oly határtalan, de nem iszonyú gyötréssel kísért, nem is megsemmítõ, hanem a folytonosság által, különösen pedig alacsonyító átalakulással nehezített. A jutalom igen egyszerű, s nem túlságos boldogság, mely jellemét még a magas szerencsében is megtartja. Tovább menve, népköltészetünk szereti a csodálatost, de csak ott használja, hol a kö-

zész megakadt, vagy hová élesebb erő is alig hathat; használ csodát ott is, hol a földi bíró vagy mit sem tehet, vagy ítélete elégtelen. Mindezekon bizonyos békítő szellemű egyszerűség ömlik el, azért még erősebb indulatoknál is csendes folyásúak e regék, s ámbár e költészet a kigondolásban olykor meglepőleg elmés, a kivitelben mégis inkább a természetességet, mint a csattogó mesterfogást keresi és követi, tehát a drasztikus hatást nem hajhássza. Nem találunk továbbá benne fölcsigázott agyrémeket, észficamokat, mert a csodát is a hihetőség bájával adja elő; nincs itten világrázó indulatvihar, hamis pátozzsal elhánytorgatott, erőltetett panasz, szélmalomcsata, ördögileg kifőzött fondorkodás, és Isten tudja, miféle idegtépő jelenet, minők árva irodalmunkban is már gyomorkeverőleg nyüzsgönek. Szóval, itt az ember ember lenni soha meg nem szűnik. Ennyit mostanra, többet máskor; mert ne higgyék, mintha népköltészetünknek ezzel kimerítő vázlatát adtuk volna – ámbár pedig már is – talán tárgyunktól eltérőleg – sokat beszélünk, mégis elég maradt érintetlenül, mire tán egykor e lapokban, a szerkesztőség engedelmével, visszatérünk. Félreértések megelőzéséül jegyezzük még meg, hogy a fönnebbi vázlat nem az anyagi valóságos élet festése, hanem a nép szellemétét, amint költészetében az nyilatkozik.

És most ereszkedjünk a részletekbe is, hol szerzőnek érdemei és hiánya egyiránt felmerülendének, s meggyőződhetünk arról, miként ő nem csupán a mondáknak virágos, mértékre szedett szavakba öltöztetésével jutott valami olcsó érdemhez, hanem mint költő, avatott kézzel járt el tisztében. Helyszűke miatt azonban csak néhány regének alapeszméjét s nem kimerítő vázlatát adhadjuk elő, s figyelmet fordítván szerző bánásmódjára is, csak végül foglalandjuk egybe pártatlan ítéletünket.

Mátra könnye című rege egy tengerszem, vagy bérce tócsa eredetét fejti meg. A nép tudniillik nem foghatá meg, hogyan támadhat, és minden látható forrás nélkül miként állhat apadhatlanul tó a hegytetőn. Segédül hívja a tündérképzelődést, ki egy, a csodatevő szerelemmel átszőtt regében megfejt a talányt, s így a tó nem lehet más, mint a bérceken elveszett kedvest sirató hű, fájdalomában kővé merevült leány könnye.

Mily gyönyörű költészet, mi hajoló magasztos szerelem! Hasonlítsa bárki össze a hellén mítosz najádjaival, limnádival^a e képet, s nem kétlem, a koszorút népünk najádjának nyújtja. Eszmetársulatból eszembe jut a Balaton felől élő monda. Van e tóban egy elátkozott város; márványtemplomában égi bájú szűz aranymedencébe sírja válságkönyzeit; mert mihelyt csordultig telnek a medence, a város föl-, a tó pedig eltűnnék: de tizenkét órákor, midőn csak néhány könnycsepp hiányzik, előlép egy fekete kakas, fölborítja a medencét, s a Balaton új vízzel szaporodik, és apadhatlan marad, míg a kakas tisztét el nem alussza. Tizenkét óra tájban néha e templom tornyában a hajó is megakad, ha tudniillik éppen arra tévedett. Ezt csak azért hozám föl, hogy szerzőt kidolgozására serkentsem, mert amazt oly kielégítőleg színeze ki, hogy magyar tengerünk najádja dicsőítését ugyanazon kezekre húzni legkevésbé vonakodhatunk. Sikerült hely a szerelmes nő aggasztó sejtése, marasztalgatása,

az ifjú könnyű maradása, majd elhatározása, és a szerelmeseknek jövőjük föllötti boldog képű álmadozás. A fordulat egyszerű kivitelét, a csattanósság csáberejű elkerülését szerző ügyes felfogásának tulajdonítom; és méltán dicsérendő, hogy népköltészetünk szellemét e csábító helynél nem forgatta föl.

„A halász és aranyhal” Halász nevű Tisza-parti falu eredetéről szóló monda, egyike azon szeszélyes szerencsejátékoknak, mellyel a szegény szeretőt gazdag boldoggá varázsolják – miről a nép annyira szeret álmadozni. A rege végig jellemzetes népi nyelven van előadva. Megragadó hely, midőn:

Megszégyenítni vágyván
Dologtalan fiát,
A vén halász kezébe
Nehéz hálót fogott.
[...]

M. É.

JEGYZET

- a A najádok (más néven naiaszok) a görög mitológiában a friss vizeket gondozó nimfák. Egy csoportjuk a limnadok, akik a tavakért felelősek.

LISZNYAI KÁLMÁN

Palóc dalok. Előszó (1851)

Részlet

FORRÁS: Lisznay Kálmán: *Palóc dalok*. Második, bővített kiadás. Pest. 1852. III–VI.

SZERZŐ: Lisznay Damó Kálmán (1823–1863) költő, ügyvéd. 1843-ban megismerkedett Petőfivel, 1846-tól a – Petőfi szervezte – Tízek Társaságának tagja. 1849-ben történetíróként vett részt a szabadságharcban Görgey mellett. A világi fegyverletétel után besorozták az osztrák hadseregbe, és külföldön szolgált. 1851-ben visszatérhetett Pestre, és kizárólag az írásból élt.

MAGYARÁZAT: 1849 után időlegesen népszerűvé váltak művei, a *Palóc daloknak* például rövid időn belül két kiadása jelent meg, körülbelül hatezer eladott példányban. Lisznay stílusát kifogásolták terjengőssége, provincializmusa és petőfieskedése miatt, a romantika és népiesség epigonjának tartották. Vahot Imrével közösen tartott körútjaik során felolvasásokat és szavakat tartottak, ennek nyomán kapcsolódott nevéhez a dalidók kifejezés, amit Lisznay „költői ünnepélye”-ként is emlegettek. Irodalmi tevékenysége jó példa a regionális nemzettudat megnyilatkozására.

SZAKIRODALOM: Kerényi Ferenc: *Lisznay Kálmán és a palóc „kelmeiség”*. Salgótarján, 1976. (Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve 22.) 281–297.; Szilágyi Márton: Az irodalom ünnepei? (Dalidók az 1850-es években). *Irodalomtörténet*, 32. (82.) (2001) 1: 57–71. Szilágyi Márton: *Lisznay Kálmán. Egy 19. századi írói életpálya társadalomtörténeti tanulságai*. Budapest, 2001. (Irodalomtörténeti Füzetek, 149.)

* * *

Míg, mint besorozott ex-husár bakancsoskodtam [szolgáltam] idegen országok népei között, az alatt napjaimnak egyetlen költészete volt a honvág fájdalma: e legvonzóbb, legmerengőbb, legszentebb fájdalom a lélek világában. S e honvág fájdalmát nem cserélhetem ki kedvesebb érzélemmel, s azon örömet, hogy ismét fajtám, eredeti népem közt lehetek, nem érezhetem illetőbben, mint ha kedélyvilágának bármily kis részecskéit, mozzanatait megénekelni dalokra buzdulok.

Ily lelkesedés nyomán készítettem e füzet költeményt, e cím alatt: Palóc dalok.

S még pedig azért palóc, mert e legeredetibb magyarfaj között töltöttem el a játékos gyermekkort, s sühederkoromban részt vettem ünnepeikben, játékaikban, toraikban, szüreteik- s temetéseikben. Lakodalmaikon tanultam meg a csárdást táncolni, mikor még híre se volt a fővárosi salonokban. Együtt ültem vőlegény- s menyasszonyaikkal a kendőlakást. Tanú voltam a gyűrűváltásnál, vőfélykedtem az esküvőn s lélekörömmel tapasztaltam szerelmi viszonyaikban s enyelgéseikben a legszeplőtlenebb erkölcsi erőt. Kihallgattam, kitanultam sajátos beszéd s gondolkozásmódjukat, kedélyük, benső életük egyszerű gyöngypatakfolyását, költészetét, meséit, babonáit, s szájról szájra hagyott őshagyományait, legendáikat, apró manóikat, kis bűvös szellemcskéiket, minő például Babszemjankó, melyekhez ők keleti zománcú ábrándozásaik tündérszárait kötik. S névről névre ismertem a falu lányait, menyecskéit; hányszor kaptam tőlük bokrétát, melyet ők boldogvirágnak neveznek. S együtt daloltam, játszottam velük tánckoszorúba fogódzva a templom előtti gyepes körben, a mezőn, a temetőben, hová az egész falu lyánsága egyszerre kitódul bánatos dalok zengése közben, mintha sírvirágöntözés napja volna, megöntözni kedveseik, rokonaik sírhalmait. Hányszor kötték össze kezeimet aratáskor érett aranszín búzakalászlánccal. S erővel megkoszorúztak virágvasárnap- s pirospünkösdnapján, stb., stb. Egy szóval e dalok, a velük töltött idő hatásaiból veszik színezetüket. S érzem, hogy szeretett fajtám, a magyar nép kedélyvilágának ragyogó, s még sok rejlő kincsei csak olyszerűen lesznek e dalok által visszatükrözve, miként a harmatcsepp visszatükrözi a nap ragyogását. De hiszem, hogy így sem minden érdeknélküliek. A művelt, fogékony lélek a legkisebb dal pengésében is tud élvezet lelni, ha abban a kedélynek tiszta, meleg lehellete van. S az igaz magyar, fajtája kedélyvilágának minden legparányibb mozzanatában költői érdeket fog találni.

A. A.

PODHRADCZKY JÓZSEF

A nemzeti mitológia felkarolása fontosságáról (1854)

Részlet

FORRÁS: Podhradczy József eszméi a nemzeti mitológia felkarolása fontosságáról. *Új Magyar Múzeum*, 4. (1854) 1: 379–382.

SZERZŐ: Podhradczy József (1795–1870) teológiát tanult, de egy évvel a bencés rendbe való belépése után kizárták a rendből. Ezután a Kamara városi osztályának tisztségviselője. A magyar történelem számos kérdésével foglalkozott, így például Anonymus hitelességével, középkori krónikák kiadásával és várostörténettel is. 1834-ben az MTA levelező, 1858-ban rendes tagja lett.

MAGYARÁZAT: A szöveg a 19. század közepén népszerű ősmitológia-kérés egyik példája. Abból indul ki, hogy az európai magaskultúra (latin nyelvű irodalom) nem jutott el a „népig”, ezért a „nép” megőrizte „eredeti” karakterét, beleértve ebbe a nyelvet és a mítoszokat. Podhradczy ennek a felkutatására buzdít, bár konkrét támpontokat nem ad. A szöveg érdekességét az adja, hogy szerzője katolikus papnak tanult, maga is számos latin nyelvű munkát írt, és munkásságát általában áthatja a katolikus szemlélet. Ez a szövege viszont a pogány korszakban látja meg a magyar nép eredeti karakterét.

SZAKIRODALOM: Podhradczy Józsefről szakszerű munka még nem született. Nekrológját lásd: *Századok*, 4. (1870) 8: 571–572.

* * *

A magyarok, mióta a keresztyén hitet elfogadták, minden tudományt, kevés kivétellel, római nyelven tanultak; mert nyugaton ez volt az anyaszentegyház és tudományok nyelve. Mihez képest Kálmán király idejében Lőrinc esztergomi érsek alatt tartott zsinatban is elvégeztetett: „*Canonici in Claustro¹ et Capellani in Curia² literatorie loquantur.*” Azaz: római nyelven. Középkorban a pap = klerikus, literátust, diákos embert jelentett.

1 Monostorban, azaz egy földel alatt laktak; innen a Káptalan-szer nevezet.

2 Nem csak a fejedelmi udvarban, hanem az ország főbírái udvaraiban is.

Ez a megrögzött szokás, hogy nálunk is a római nyelv kapott uralkodásra, egészen feledékenységbbe menesztette a magyar nyelv-kútfőt, a mitológiát, az őshit nyelvét; kivált, miután szerfölött való buzgóságból a magyar pogányság maradványai lassanként mind kiirtattak. A nemzeti mitológia helyeit idővel a görög és római mythus [mitológia] kapott lábra: kik tehát e két nyelvet nem értették, vagy nem beszéltek, azok nem csak az akkor gyakorolt tudományokban maradtak hátra: de még anyanyelvökből is soknál többet feledtek el, mint csak a helynevekből is megtetszik; ezekből mi már keveset értünk, nem tudjuk, mit jelentenek. Nyelvünk tehát, úgy szólván, egyedül a nép szájában élt, s maradt meg. Nagyon is igaz Herdernek aranymondása: „Nur durch die Kultur der vaterländischen Sprache kann sich ein Volk aus der Barbarei heben.”^{3a} „Die Kultur der vaterländischen Sprache” pedig áll annak eredetiségére visszavitelében, s fönntartásában. Fönntartatik pedig, ha a nemzet minden idegenségtől megóvjá, ha rajta tanul, s ha azt a nemzeti mitológia nyomán míveli s bővíti. Mert ha az más idegen nyelv és mythus szerint képeztetik, szükségkép el kell a köz és írói beszédnek némely részében a hajdankor eredeti szólásmódjától térnie; mert nála kiapadt azon forrás, melyből nyelve eredetileg szivárgott. Szavait, ha szinte a gyököket megtartotta is, nem tudja első eredeti jelentésére visszavinni, mert nincs nemzeti mitológiája.

De oly nemzet, melynek nincs saját mitológiája, szükség esetében alkalmas új szavakat sem tud teremteni; mert kezében megszakadt az eredeti természetes gondolkodás fonala. Ezért nem mutatkozik az új tárgyak elnevezésében annyi ész (λογική) mint a régi szavak adásában tapasztalhatni. „Plato quoque, non impositione nuda, sed Natura duce, commode imposita esse rebus nomina docet,”^b mond Pamphili Eusebius az 1549-dik évi basileai kiadásban, Praep. Evang. Lib. 11. Cap. 3. „Sic igitur in Cratylo scribit: Non est illud nomen, quod aliqui (quoniam ita velint) rei cuiquam indiderint; sed rerum quaedam conditio Natura duce, apud Graecos, et Barbaros — Non ergo vile quid est, o Hermogenes! recta nominis impositio, sed doctissimorum, atque praestantissimorum virorum. Tum Cratylus: Recte ais, inquit: duce Natura, nomina rebus accommodata putans, nec quemvis hoc facere posse, sed illum solummodo, qui ad naturam rei respiciens, potest ad eam nomina accommodare.”^c

E nehéz tudománynak mestere pedig a mitológia; ez adja a nemzet kezébe az őskor eszességének megszakasztott fonalát, midőn őt a szavak eredeti forrásához, melyből fakadtak, visszavezeti. Ezt a nagy igazságot már Mone Ferenc^d győző, sőt elvitázhatatlan okokkal oly világosan megmutatta, hogy az, amit ő csak a német nyelvről velősen mondott, minden eredeti élő nyelvre nézve közönséges szabályul szolgálhat. Nyomós és fölőtte tanulságos észrevételei ekképp hangzanak:

3 Johann Gottfried Herder: Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit, XIX. kötet, II. szak.

„Die alte teutsche Sprache enthält viele Wörter, deren Begriffe einem anderen Gedankengang und Glauben angehören, als dem Christenthum. Religion und Sprache ist das Älteste jedes Volkes, ihr inniger Zusammenhang eine notwendige Annahme. Dass also die Sprache bei den alten Völkern, wozu hoffentlich auch die Teutschen gehören, hauptsächlich durch religiöse Vorstellungen und Ansichten gebildet worden, das wird nur der leugnen, der das Wesen der Sprache, besonders einer ursprünglichen, und die wunderbare Thätigkeit ihres Geistes verkennt. Die alte teutsche Sprache ist in ihren Biegungen weit gebildeter, als die neue; daraus folgt, dass der Gedankengang des Volkes reiner, das heisst, nicht durch fremdartige Bildung getrübt war, wie jetzt. Man dachte nationeller, dem ursprünglichen Volksgeiste, und seiner Bildung gemässer.“^{4e} Azaz: következetesebben.

A nyelv tehát az őshit, vagy mitológia szüleménye, belőle fejlődött ki. Ennél fogva a mitológiát nem lehet, nem kell a történeti és nyelvészeti tudományok köréből kizárni. Nem kell azt hinní, és másokkal elhitetni, hogy a mythus csupa valótlanág, merő elmefuttatás. A görög és romai írók azért neveztetnek, ha mindjárt nem helyesen is klasszikusoknak, mert egészen egyházi és polgári törvények értelmében írtanak. [...]

Mentsük meg tehát azt, ami még az ős magyar mythusból a nép nyelvében élten él, időnek előtte, míg a nép az írói nyelven nem beszél. Mert ha majd a nép is könyvek szerint fog beszélni, még nehezebb lesz az ős magyar mitológiának kidolgozása, mely tudomány már magában is homályos, mert sehol sem találhatik nyilván megírva; ez hagyománykép csak szóval tanítatott, így sem közönségesen, hanem hit alatt, hogy senkinek a titkokat ki nem mondják, egyedül csak a fölvatatottak közt. Ennél fogva kétféle a mitológia, titkos és népies; vagyis okos és természetes; az volt az ész kifolyása, ez pedig a látható természet tiszteletében állott. Ezért az ó világ hite, religiója is kétféle; más volt az avatósé [beavatotté], más ismét a népé; azé, s ezé között igen nagy a különbség.

Mi az iskolákban csak a nép mythusát tanultuk valahogy, ezt sem úgy, mint kellene; mert jóformán a szerzők magok sem értik. Én több mitológ[iai] íróat olvastam, de egyben sem találtam voltakép megírva sem az egyik, sem a másik mitológiát; ezt csak a keletiek, görög, romai, és Európa eredeti népei mitológiájának egybehasonlításából, s az úgynevezett görög és romai klasszikusok figyelmes olvasásából lehet nagy nehezen kitanulni; de úgy sem egészen, hanem csak valami részében; mert azon kívül, hogy a pogány hit ágazatai legnagyobb titokba burkolvák, a keresztyénség még a népies vallás szertartásait is szorosan tilalmazta; mi tehát többet nem tudhatunk az ó világ religiójából annál, mi az eddig ismert homályos kútfőkben fönnmaradt. A magyar mitológia pedig megvan a hagyományokban, nemzeti és népmon-

4 Franz Josef More: Geschichte des Heidenthums im nördlichen Europa. Zweiter Theil, Leipzig und Darmstadt, 1823. 8. 11., 274—275. r.

dákban, a köznép szokásaiban, s a nyelvben, melynek segedelmével nagy részben ki lehet dolgozni, mit tapasztalásból mondhatok.

V. B.

JEGYZET

- a „Csak a hazai nyelv ápolása révén tud egy nép a tudatlanságból kiemelkedni.”
- b „Platón is azt tanítja, hogy nem pusztá megnevezéssel, hanem természettől fogva vannak a dolgoknak helyesen adott nevei.”
- c „Így ír tehát a Kratüloszban: nem az a név, amit valakik (minthogy így akarják) bármely dologhoz illesztenek, hanem a dolgoknak egy bizonyos, természet adta neve van a görögöknél és a barbároknál. Nem csekélység tehát, ó Hermogenész! a névnek helyes adása a legbölcsebb és legkiválóbb férfiak [képessége]. Akkor így szól Kratülosz: Helyesen mondod: úgy gondolván, hogy a dolgoknak természettől fogva van megfelelő nevük, és ezt [ti. a névadást] nem más tudja megtenni, mint kizárólag az, aki a dolgok természetére tekintvén képes azoknak nevet adni.” Ezúton köszönjük meg Bárány Zsófiának a fordításban nyújtott segítségét.
- d Franz Josef Mone (1796–1871) német történész, egyetemi tanár Heidelbergben és Leuvenben, majd a karlsruhei levéltár igazgatója.
- e „A régi német nyelv sok olyan szót tartalmaz, amelyek fogalmai más gondolkodáshoz és hithez tartoznak, mint a kereszténységhez. A vallás és a nyelv minden nép legrégebbi tulajdona, belső összefüggésük szükséges feltevés. Azt tehát, hogy a régi népeknél, ahová remélhetőleg a németek is tartoznak, a nyelv elsősorban vallási elképzeléseken és szemléleten keresztül alakul ki, csak az tagadja, aki a nyelv lényegét, különösen pedig szellemének eredeti, csodás tevékenységét félreismeri. A régi német nyelv fordulataiban sokkal összetettebb, mint a mai; ebből következik, hogy a nép gondolkodásmódja tisztább volt, azaz idegen műveltség (Bildung) nem zavarta meg, mint ma. Nemzetiben gondolkoztak, az eredeti népi szellemnek és műveltségnek megfelelően.”

RÉSŐ ENSEL SÁNDOR

Magyarországi népszokások. Előszó (1867)

FORRÁS: Réső Ensel Sándor: *Magyarországi népszokások*. Pest, 1867. V–IX. Modern kiadása: Réső Ensel Sándor: *Magyarországi népszokások*. Szerk. és utószó: Verebélyi Kincső. Budapest, 2000. 13–16.

SZERZŐ: Réső Ensel Sándor (1833–1899) jogász a büntetés-végrehajtás elveivel és gyakorlatával foglalkozott. Emellett az 1850-es évektől folyóiratokban közölte szokásleírásait, amelyek saját gyűjtésein alapultak; ezeket, valamint mások korábban publikált anyagát adta közre kötetében. Jelentősége azon túl, hogy ez az első módszeres, egész országra kiterjedő népszokásgyűjtés, tehát abban áll, hogy főként empirikus adatokon nyugszik, s figyelme a magyarországi nem magyar népekre is kiterjed. Felismerte azt, hogy a népi, paraszti kultúra is alakul, formálódik, s a dokumentálásra emiatt van elsősorban szükség.

MAGYARÁZAT: Hosszas előkészületek után az 1840-es évek végén Erdélyi János gyűjteményeivel megindult a magyar és a magyarországi nemzetiségek népköltészetének és szokásainak rendszeres gyűjtése és kiadása. Ez az egyik első lépés a néprajz intézményesülésének folyamatában, ami a század utolsó két évtizedében ért révbe. A sort Réső Ensel Sándor szokásgyűjteménye, valamint több népdalkiadvány folytatta, így Mátray Gábor (1852–1858), valamint Szini Károly kottás dalgyűjteményei (1865). 1872-ben indult az Erdélyi korai halálával megszakadt sorozat folytatásának szánt *Magyar Népköltési Gyűjtemény* Gyulai Pál szerkesztésében. A Néprajzi Társaság 1889-ben alakult, s 1890-ben indult útjára a társaság folyóirata, az *Ethnographia*.

SZAKIRODALOM: Sebestyén Gyula: Réső Ensel Sándor előkészülete a Népszokások II. kötetéhez. *Ethnographia*, 17. (1906) 4: 219–229.; Verebélyi Kincső: Réső Ensel Sándor és a Magyarországi népszokások. In: Réső Ensel Sándor: *Magyarországi népszokások*. 2. kiadás. Budapest, 2000. 363–374.

* * *

A népszokások egybegyűjtése, régi óhajtása nemzeti irodalmunknak, a Kisfaludy Társaság 1862-ik évben több lapokban, így a *Vasárnapi Ujság* 319. lapján is tett felhívást e téren, s indokolá a népszokások egybegyűjtésének hasznát; de a gyűjtemény, melynek oly régen kellett volna a világ elé lépni, ez ideig nem jelent meg.

Magam is foglalkozván a népszokások összegyűjtésével, és már 1861-ben a *Nefelejts* 141/36 számában, és így tovább 1864. év végéig, 35 népszokást tévén közzé, kötelességszerűnek ismertem gyűjteménnyemmel fellépni.

A szokások, melyek itt egybegyűjtvék, nemzetünk szellemének kifejezései. Nyelvben, szokásban él a nemzet, mond Kővári,^a s míg a nyelv, a nemzeti irodalom művelése életfeltétel, szintén az a nemzeti szokások ápolása, nemesítése; hazafiúi kötelesség ezeket bűvárlani, s ha viharok fenyegetik azt, fiatal nemzedéknek emlegetni, hogy öröksége gyanánt tekintse.

Szép hazámnak nagy részét utaztam be, s figyelmem ez irányban is kiterjedt vala, nem tartózkodtam megismerkedni a köznéppel, tanulmányoztam eredeti nemzetiségére mutató nyelvét, öltözetét, dalait, táncát, mondáit és szokásait, felkerestem őket mezőn, vidám lakodalmas házaik, gyásztoraiknál; és amit láttam, hallottam, mint hidegvérű szemlélő, feljegyeztem naplómbe; hol miután az anyag egyre gyarapodott, abból előbb szerte a lapokban tettem egyes adatokat közzé; jelenleg pedig azok egész egyetemlegével járulok a tisztelt közönség elé, szíves hálával említvén meg egyszersmind azon kútfőket is, melyekből irodalmilag merítést tettem.

Mint Erdélyi János *A Magyar közmondások könyve, Népdalok s Mondák*,^b Bikkesy Heinbucker József *Pannoniens Bewohner in ihren Volkstümlichen Trachten*,^c Kővári László *Magyar Viseletek* stb. gyűjteményeikkel szolgálatot tettek, úgy vélek én is szolgálatot tehetni e gyűjteménnyel.

E gyűjtemény hazánk több és különféle vidékeiről van kiszemelve. Hol a szokások hívebben megőrizve, vagy bővebben kifejtve gyakoroltattak, ott mi is terjedelmesebben írjuk le azokat; míg az elhagyottakat, vagy eredetietlenségök miatt nagyjából fennlévőket rövidebben közöljük.

E gyűjteményből tanulmányozhatjuk azt is, mint keletkeztek a házasságok, hogy függtek a fiatalok szüleiktől, mily patriarchális élete volt e nemzetnek, mily határtalan hatalmat bír az atya gyermekein, ez úton mint keletkeztek a násznagyságok, a házassági kötésen, leánykiadáson mily hosszasak valának az alkudozások, kocózások, találkozunk a háztűznézés, kárlátóba menés, lakodalmi vacsorák, bekötözött kézzel pénzgyűjtést eszközölő szakácsnékkal. Tánc, zene, fiatalok serege, víg lármázás, csutora hajtogatás, ünnepies menetek tárulnak fel előttünk, özönivel mondatnak elénk jóízű beszédek és versek, leánykérés, menyasszony elbúcsúztatás, vagy lakodalmi vendégség közben. Szebbek és silányabbak szokván az efféle beszédek s versek lenni, iparkodtunk olyanokat egybeállítani, melyek még a könyvnyomtató műhelyekben nem kerültek a ponyva irodalom számára sajtó alá.

1848 óta az idők változtak, ha figyelemmel visszatekintünk a múltra, a forradalom előtt divatozott, s azolta lábra kapott szokások, a két egymáshoz

oly közel álló időszakban, roppant eltérést és különbséget tüntetnek fel a nép mindenféle rétegeiben. Meg kell győződünk egy pillantásra, hogy nemzetünk régi szokásaiba többé vissza nem helyezhető, és éppen ezért sajátságos zamatú szokásainkat ideje volt egybegyűjteni. Mint nyelvünk, épp oly eredeti népszokásunk, őseink sem egyiket, sem másikat nem áldozák fel idegen mozzanatoknak!

A szokásokra befolyással bír jelenleg a népnek 1848-ik évben úrbéres viszonyoktól lett felszabadulása, a megváltás, politikai változások, melyek a nemzetet sarkig megrázták, alkotmányának felfüggesztése, különböző közvetett és közvetlen adó behozása, mostoha idők stb. A lakodalmaknál vehetjük észre a különbséget, melyek hajdan korszakot képeztek a családok életében, a patriarchális életnek ezen legfőbb jellege a múltban ezer féle szokásokban tűnt fel, a konyhóktól egész a palotákig most egyöntetű idomulást nyernek. Eltűntek a családias, bizalmas összejövetelek.

A nemzeti szokások mind megannyi díszlombok; sok jó, hasznos, és szép gondolat rejlik is valóban azokban. Vegyük csak a keresztelést, mely a családi élet örömnépe vala, mint fűzte az egybe a ház barátait, keresztkomákká, és mint pótolák ezek sokszor az elhalt szülőket keresztgyermekük irányába.

Hogy a szokásra egyáltalában már őseink nagy súlyt fektettek, igazolják azt ama számos példabeszédek, melyek közül néhányat idézni nem lesz érdektelen: Ki mint szokta, akképp ropja. Amint szokja, úgy fogja. Amint szokunk, úgy élünk. Könnyebb, amihez szoktunk. Természetté válik a szokás. Jó szokás tartja az országot. Ami szokás illendő is. Régi szokás, régi erkölcs. Egy jó szokás többet ér három jó cselekedetnél. Régi szokás mindig megtér. Rögzött szokás megköti a józan értelmet. Nehéz a rögzött szokást elhagyni. Jó szokás gazda a háznál, stb. A jó szokások valóban ápolói is a nemzeti érzelem s költészetnek, a népet haladásra azok serkentik, s boldogsága létesítése, előmozdításában is jelentékeny részt vesznek.

Az 1856-ik évre megjelent *István bácsi naptára* jól jegyzi meg az 55-ik lapon hogy: Ki a népnél a rossz szokásokat elnyomja, előmenetelének fő gátjait rombolja el; s ki jó szokásokat hoz divatba, a községnek kettős jóltevője, mert szunnyadozásából életre serkentve, azt egyszersmind iránnyal és éltető szellemmel látja el.

Minden nemzet ragaszkodással van szokásaihoz, azért írja a *Reisen und Landbeschreibungen* című könyv 1835. V. Lief. 1. lapján: Die Erforschung des Ursprungs alter Sitten und Gebräuche, und der Veränderungen und Umgestaltungen im Laufe der Zeit, ist namentlich für die Culturgeschichte von Bedeutung. Die Volksfeste besonders übten auf die Bildung des Volkes einen grossen Einfluss. Sie erinnerten dasselbe an die Begebenheiten und Thaten der Väter, und hielten die Vaterlandsliebe immer wach, indem sie ihre Belohnung durch Ehre, und immer erneuerten Ruhm, bei der Nachwelt zeigten, stb.^d

A rossz szokásokat, mint melyek értelmi és erkölcsi fejlődéseinket gátolnák, s népeletünkön különben is rágódó férgek valának, e gyűjteményből többnyire kihagytuk, a felosztásnál tárgyas betűrendet tartottunk, főszónak vettük a

helynek, honnét a népszokás ered, vagy a tárgynak nevét, melyről a szokás szól. Példának okáért agárdiak lakodalmi szokásai, bika hajsza stb., de azért egybeállítvák ott a tavaszi népszokások: mint zöldelő májusiak állítása, és körülutáncolása, pünkösdi királyságok; a nyári népszokások: mint aratási ünnepek; őszi: mézgyümölcs-, borszüret örömei; téli: pince látogatások, tor, tánc, lakmározás stb. Kiterjeszkedtünk a kapcsolt országok népszokásaira is, sőt csillag alatt idézünk idegen tartománybeli szokásokat is, hogy összehasonlításokat tehessünk; de történelmi szempontból nem feledkeztünk meg a régiebb, elhagyott, százados szokásokról sem, mint a régi céhszokások; és adunk testvérnépekre vonatkozó adatokat is, mint a horvátok hajdan-kori temetései stb.

1864-ben, midőn már e munka sajtó alá rendezéséhez fogtam, kötelességemnek éreztem általános és nyilvános felhívást tenni a lapokban, eredeti újabb népszokások közlésére, illetőleg ilyeseknek kezemhez gyűjteményembe leendő beküldésére, de két évi várakozás után is igen kevés eredménye volt e felhívásnak. Azért pedig, hogy kikerüljek minden megtámadást, a kútfők idézésével támogatom adataimat.

Fogadd nyájas olvasó ezen úttörő művet, mint hézagot pótló irodalmi művet.

M. É.

JEGYZET

- a Kőváry László: *A magyar családi s közéleti viseletek és szokások a nemzeti fejedelmek korából*. Pest, 1860. 1. Kőváry László (1819–1907) kolozsvári történész, statisztikus, az MTA levelező tagja.
- b *Magyar közmondások könyve*. Szerk. és kiad. Erdélyi János. Pest, 1851.; *Magyar népköltési gyűjtemény. Népdalok és mondák*. Szerk. és kiadja Erdélyi János. 1–3 köt. Pest, 1846–1848.
- c Joseph Heinbucher Bikkessy: *Pannoniens Bewohner in ihren volkstümlichen Trachten auf 78 Gemälden dargestellt nebst ethnograph. Erklärungen* (von J. Csaplovics), Wien, 1820.
- d A régi szokások és hagyományok eredetének, valamint időbeli változásának és átalakulásának kutatása jelentős a kultúrtörténetben. Különösen a népi ünnepek voltak nagy befolyással a nép képzésére. Emlékeztettek az atyák tetteire és cselekedeteire, ébren tartották a hazaszeretetet, amelyben a tisztelet jutalmát és a mindig megújuló dicsőséget mutatták az utókor felé.

ARANY JÁNOS

Töredékes gondolatok (feltehetőleg az 1860-as évek)

FORRÁS: A *Töredékes gondolatok*at először Arany László közölte: *Arany János Hátrahagyott iratai és levelezése. II. Arany János Hátrahagyott prózai dolgozatai*. Budapest, 1889. 517–520. Modern kiadásai: *Arany János összes művei. XI. Prózai művek 2. 1860–1882*. Sajtó alá rendezte Németh G. Béla. Budapest, 1968. 549–551.; *Arany János: Tanulmányok és kritikák*. Szerk.: S. Varga Pál. Debrecen, 1998. (Csokonai Könyvtár. Források. Régi kortársaink.) 350–352.

SZERZŐ: Arany János (1817–1882) költő, műfordító, szerkesztő, az MTA tagja és főtítkára, a Kisfaludy Társaság igazgatója. Nagyszalontán, Debrecenben folytatott tanulmányokat, egy rövid időre vándorszínésznek állt, majd Szalontán tanított és aljegyzőként dolgozott. 1845-ben megírta *Az elveszett alkotmányt* a Kisfaludy Társaság vígeposz-pályázatára, majd 1846-ban egy újabb felhívásra a *Toldit*, amelyekkel elnyerte a pályadíjakat és bekerült az irodalmi köztudatba. A nagyepika műfaja különösen vonzotta, a Toldi-trilógián csaknem élete végéig dolgozott. A forradalom idején – barátjának, Petőfi Sándornak a rábeszélésére – szerkesztette *A nép barátja* című lapot, majd egy rövid időre állást kapott belügyminisztériumi fogalmazóként. 1851-től Geszten a Tisza családnál nevelő, majd a nagykőrösi gimnázium tanára. 1858-ban az Akadémia levelező, majd rendes taggá választotta (székfoglalójának címe *Zrínyi és Tasso*). 1860-ban elvállalta a Kisfaludy Társaság igazgatói állását, és Pestre költözött. Ezután fordult tudatosabban az irodalomelméleti kérdések felé, folyóirataiban kritikákat írt, hozzászólt az irodalmi irányzatok vitáihoz. 1865-től az Akadémia titkára, 1870-től 1877-ig főtítkára.

MAGYARÁZAT: Arany János elsősorban Pestre költözése után megjelentetett folyóirataiban, a *Szépirodalmi Figyelőben* (1860–1862) és a *Koszorúban* (1863–1865) szólott hozzá az itt közölt problémákhoz. A feltehetőleg az 1860-as években írt *Töredékes gondolatok* című munkájának első részében a divatba jött tájköltészet ellen érvelt, amely felfogása szerint logikai, nyelvi és esztétikai szempontból egyaránt alsóbbrendű a népiesség egyetemesebb felfogásánál. A szöveg második részében a szép nemzeti jellegét hangsúlyozta, éppúgy, mint azt már korábbi írásaiiban megfogalmazta és a *Széptani jegyzetekben* összegezte; végül az ideálnak és a reálnak azt az esztétikai viszonyát vizsgálta, amely költészettelfogásának egyik alapkérdése volt. A tájköltészet megítélésében ahhoz a vitához

kapcsolódott, amely 1853-ban Erdélyi Jánosnak *Népköltészet és kelmeiség* című tanulmányával kezdődött és a *Palóc dalok* Erdélyi, Gyulai és Salamon Ferenc által írt kritikáival folytatódott.^a

SZAKIRODALOM: Arany János: Töredékes gondolatok. I–III. In: *Arany János összes művei. XI. Prózái művek 2. 1860–1882.* Sajtó alá rendezte Németh G. Béla. Budapest, 1968. 863–868.; Dávidházi Péter: *Hunyt mesterünk. Arany János kritikai öröksége.* Budapest, 1992.; Szajbély Mihály: „Most mód nélküli józan világ van”. Ellenérzések a lírával szemben 1849 után. uő: *Álmok álmodói. Irodalomtörténeti tanulmányok.* Budapest, 1997. 47–66.; Korompay H. János: *A „jellemzetes” magyar irodalom jegyében. Az 1840-es évek irodalomkritikai gondolkodása.* Budapest, 1998. (Irodalomtudomány és kritika); Szilágyi Márton: *Lisznyai Kálmán. Egy 19. századi írói életpálya társadalomtörténeti tanulságai.* Budapest, 2001. (Irodalomtörténeti Füzetek 149.) 75–90.

* * *

I.

Alig van fogalom, mellyel írók és közönség nagy része oly kevéssé jött volna tisztába, mint a nem régiben felkapott, de a divatból már is tűnedező népiességgel. Sokan egyedül a nyelvben helyezték azt, s ha ki a pórias szólam utánzásában némi ügyességre tőn szert, éppen úgy számíthatott jóhiszemű tapsokra, mint az, ki például zsidós vagy tótos magyar beszédben ügyeskedik. Ezen utánzó virtuozitás az általánosról a különösre, nemről a fajra szállt le, természetesen; mert minél több a logikai jegy, annál könnyebb az utánzó feladata; könnyebb egy vidéki szójárást, palócot, székelyt, göcsejt „produkálni” – mint a népnyelvet általában, mely bír ugyan némi közös bélyeggel, de csak tájankint veszi föl ama határozottabb kinyomást, mely a kevésbé figyelmesnek is azonnal feltűnik. Már a népiesség előbbi szakában hallatszék panasz, hogy ez, vagy amaz írónk mégsem szól az igazi nép nyelvén, nem népies eléggé; igen, mert a panaszló saját vidéke szólamát, különösségeit keresé, s nem találta a népiesben. Az irodalom megérté e panaszt, és a könnyű siker reménye által is csábítva, egyetemes népnyelv helyett a különöst kezdé divatba hozni: megszületett a tájköltészet. Az így felfogott népieshez mások a néperkölc, a faji különösségek, sajátságok minél szembeszökőbb rajzát követelék, leginkább csárdai világításban; míg nagy rész, költészet örve alatt, józan, életrevaló, tanulsággal vagy politikai bölcsességgel szerette volna tömni a népet. De még azzal sem valánk tisztában, mi hát e népiesdi játék tulajdonképpeni célja: a népnek írunk-e, hogy szellemünk hulladékaival lelki nyomorán enyhítsünk; vagy a művelt osztálynak, hogy városi kényelmében, ázás-fázás veszélye nélkül is, alkalma legyen megismerni a falvak népét. Innen a mulatságos látvány, hogy míg a líra betyárokkal ivott és tombolt, az eposz, ha olykor megszólalt, a múlt és jelen minden bölcsességét fejébe akarta verni a népnek; a dráma pedig művelt osztályinkkal bámultatá a lóköttők szép tisztára mosott fehér ruháit és erényét.

II.

A *szép* egyáltalános; de kifejezése ily általánosságban lehetetlen. Sokat emlegetik, hogy a művészet, különösen a költészet feladata a szépet, az örök szépet így fejezni ki, minden nemzeti különösség nélkül; de ez lehetetlen. Az alak, szín, hang, általánosabb természetű, mint a nyelv, mely egészen különös, nemzeti: még is a képzőművészetek, a zene, többé-kevésbé az általánosan kívül a nemzeti jelleget is fölveszik: hogy volna tehát ez lehető a költészetben, melynek anyaga mindeniknél nemzetiebb? Nem is igaz, hogy a költészet valaha ily általánosan fejezte volna ki a szépet. A görögökre hivatkoznak: hol van nemzetiebb költészet, mint az övék? Sőt Homér még népi is. A rómaiak, igaz, a görögöket utánozva, némileg ön nemzetiségüket megtagadták: de ők sem bírták ebből kivetközni egészen. Éppen ott, hol a nemzetiséget meg akarják tagadni a classicai örökszépért, éppen ott a virágzás tetőpontja némi visszasszám mesterkéltségben mutatkozik. A rómaiaknál Virgil, Horác, a franciáknál Corneille, Boileau stb.^b De nemzetiségüket ezek sem tagadhatván meg, mégis mintegy idegen (görög) világba tévén magokat: bizonyos fonákság áll elő a két elem közt. Ily fonákság nálunk is bőven mutatkozott. A mitológiával kacérkodó Gyöngyösiak,^c a rómaiskodó latin iskola. Bajza,^d az örök szép hirdetője, német világba, érzésbe, formákba tette magát stb. Szóval az általános emberi – az általános szép, – ha költészetben jelenik meg kívált – nem válhat meg a nemzetitől vagy oly korcs szüleménynek ad lételt, mely visszassága, fonáksága miatt, ha egy ideig ráerőszakoltatik is a nemzetre, később okvetetlen elfordul attól, mint idegentől.

A szépnak tehát nem lehet megtagadnia, büntetés nélkül, a *nemzetit*; de a népiesre nem szorul okvetetlen. Viszony köztök ilyen forma.

Általános (emberi):

Különös (nemzeti):

Különös (népi).

III.

Minden *igaz* költészet *ideál*. Az, ami *reálnak* mondatik, kívül esik a költészet határán. Különbség csak az, hogy amit ideálnak szokás nevezni, lehány magáról minden időbelit és esetlegest, tisztán akar állani, általánosságban maradni, ezért egyhangú és szűkkörű lesz; vagy csak olyat és annyit vesz föl az idő- s esetszerűből, melyet és mennyit évezredek szentesítette hagyományai engednek: innen egyoldalú. Ellenben azon költészet, mely reál vegyületűnek mondatik, elfogadja az időbelit, az esetlegest, a különöst (speciale), például: nemzeti, népi, sőt egyénit is, de nem mint *lényeg*et, mert akkor megszűnnék költészet lenni, hanem mint formát, melyben nyilatkozik. Ez által köre kitágul, hangja ezerféle változatot nyer s megszabadul az egyoldalúságtól. De ha lényegét nem az *idea* teszi, ha a *res* külsejéből belsejébe tolakodik, akkor nem költészet többé. Van-e anyagibb s testiebb dolog egy *jóllakásnál*? Ha valamely költemény ennek kéjét magasztalja, kétség kívül legvastagabb, konyhaszagú *reál* fog lenni. És Petőfi ezt tette. Mindamellett a költemény *lényege* nem reál. Humor (tehát szép), s

erkölcsi mag (tehát jó) egyesül benne. A költő jóllakott, most heverni készül. Pipát kér a fiútól – s ő – a leglomhább, feddi azt lomhaságáért – öngúny. A legyet mással űzeti el füléről. Aztán nézi, ablakon át, hogy a szegény munkásosztály hogy fárad a forró délután; de becsukatja az ablakot, mert nagy hőség van. Ne irigyeljük e jóllakást: ő tudja, látja és figyelmeztet, hogy húsló heverését nem érzi jogosnak, míg mások izzadnak, talán jól sem lakva, a forró napon. Ki mondja, hogy ez eszme nem méltó a költészethez; s ki óhajtaná, hogy P. inkább ösztövére reflexióban mondta volna ki, mint így, ahogy tette? Különbség csak az, hogy idealista, meglehet, így kezdte volna:

Últem pataknál
Hús lomb alatt,
Kelt s tűnt agyamban
Száz gondolat...

A. A.

JEGYZET

- a Korompay H. Jánosnak köszönjük a témához fűzött értékes javaslatait, ötleteit.
- b Pierre Corneille (1606–1684) francia drámaíró. Nicolas Boileau-Despréaux (1636–1711) francia költő, esztéta, műkritikus.
- c Arany itt minden bizonnyal Gyöngyösi Istvánt (1629?–1704), a *Márssal társolkodó Murányi Vénus* (1664) íróját említi, de a többes számú szóalakkal utalhat még a leoninusokban verselő Gyöngyösi Jánosra (1741–1818) és fiára, a Pettényi előnévvel alkotó ifjabb Gyöngyössy Jánosra (1783–?), akinek Horatius fordítása is ismert.
- d Bajza József (1804–1858) költő, színikazgató, kritikus.

Radisics Jenő ismertetése Huszka József Magyar díszítő styl című könyvéről (1885)

FORRÁS: Radisics Jenő: Magyar díszítő styl. *Archaeológiai Értesítő*, ÚF 5. (1885) 1: 55–58.

SZERZŐ: Radisics Jenő (1856–1917) az Iparművészeti Múzeum igazgatója (1887), majd az újonnan megépült palotában főigazgatója (1896). A múzeumok és könyvtárak országos felügyelője, a Műemlékek Országos Bizottsága, az MTA Archaeológiai Bizottsága, az Iparművészeti Társulat, valamint a Société litteraire française tagja. 1884-ben részt vett az ötvösmű-kiállítás összeállításában és a kiállítást bemutató kötet létrehozásában. Megalapította a Iparművészeti Múzeum galvanoplasztikai műhelyét. Több külföldi kiállítást hozott Magyarországra és ezekből értékes darabokat tudott a gyűjtemény számára vásárolni (Bígot pavilon, 1900). Ahogy Pulszky Károlynak a historizmus iparművészete elterjesztésében vannak elvülhetetlen érdemei, úgy Radisics múzeumvezetőként nagyban hozzájárult a századforduló iparművészetének ízlésformáló hatásához. Kortárs nemzetközi anyagot bemutató kiállítások rendezésével fontos szerepet játszott a szecesszió tárgykultúrájának magyarországi elterjesztése terén. Szoros kapcsolatot épített ki a londoni Victoria and Albert Museummal. Az új múzeumépület belső kialakítása, felszerelése szempontjából a South Kensington Museumban alkalmazott technikai megoldások jelentették a mintát. Szakirodalmi munkássága az iparművészet fogalmkörét, a gyűjtésbe bevont tárgyak együttesét, azoknak egy tágabb, fejlődéstörténeti kontextusba való emelését érinti.

MAGYARÁZAT: Az írás jól mutatja a kortárs igényeket kielégítő modern iparművészet elterjesztését elsődleges feladatnak tartó Radisics és a paraszti motívumkincs összegyűjtésén és forrásainak feltárásán fáradozó Huszka József nézőpontjának különbségét. (Huszkáról részletesen lásd ezen kötet 155–156. oldalát.) Radisics, több kortársához, így Pulszky Károlyhoz hasonlóan a népi motívumokra mint az iparművészet fejlődéstörténetének kiindulópontjára tekint. Számára tehát a népművészeti tárgyak szisztematikus gyűjtése egy olyan mintakincs létrehozásához szükségesek, melyből a jövő magyar iparművészete megalkotható. Rámutat arra, hogy a Huszka által magyar jellegzetességnek tekintett megoldások Európa más vidékein is ismertek, illetve általánosan elterjedtek. Itt látható, hogy Radisics milyen mértékben tájékozott

volt kora iparművészet-elméleti kérdéseiben. Éppúgy ismerte és használta Semper 19. század közepi eredetiségkoncepcióját, mint a Walter Crane nevéhez kötődő, az iparművészet megújítására irányuló mozgalmat (ld. Rebecca Houze: *Textiles, Fashion, and Design Reform in Austria-Hungary Before the First World War*. Farnham – Burlington, 2015. 46, 55–57., 120.; uő: Hungarian Nationalism, Gottfried Semper, and the Budapest Museum of Applied Art. *Studies in the Decorative Arts*, 16 (2009) 2: 7–38.).

SZAKIRODALOM: *A népművészet felfedezése. Tanulmányok a népművészetről és iparművészetről 1875–1899*. Szerk.: Szabolcsi Hedvig. Budapest–Szolnok, 1973. (Documentatio Ethnographica 4.); Sinkó Katalin: Ékítményes rajz és festés. In: *A Mintarajztanodától a Képzőművészeti Főiskoláig*. Szerk.: B. Majkó Katalin. Budapest, 2004. 197–221.

* * *

Hazánkban, mint mindenütt a hová az utolsó évtizedekben fejlődött iparművészetek tudománya eljutott, az egy sajátos áramlatot idézett elő, mely a magyar nemzeti művészet múltjának felkutatásában, sajátosságainak megállapításában, vagy, hogy röviden szóljak, a magyar stíl keresésében áll. Ezen, magában véve csak elismerést és dicséretet érdemlő, mozgalom második része volt a talált eredmény lehető gyors és általános alkalmazásának vágya.

Óvakodni fogok ugyan ezen aktuális s nem mindig háladatos témába merülni, de álláspontomat szeretném tisztázni, midőn stílus öntudatos, hogy ne mondjam erőltetett, megteremtését egyszerűen tagadom. Megkísérlették azt már többször, legutóbb Oroszországban, hol az egyéb iparágak, így például a fa architektúra gazdagabb emlékanyaggal rendelkeznek, mint nálunk, de mindig eredmény nélkül.

Azt tartom, hogy régészeti kutatásaink egyik fő célja a régi magyar műipar lehető sok emlékének összegyűjtése, csoportosítása s ismertetése, hogy belőle majdan a magyar műtörténelem fejlődését meg lehessen állapítani, de egyes részeit megragadni s abból már ma tudományt akarni csinálni nem szabad.

Az imént elmondottak szerint az anyaggyűjtésben vélem Huszka munkájának elvitázhatlan érdemét, feldolgozásában hibáját találni. A folió alakban 19 lap szövegből XXXIX fametszetű, színes könyomatú és egy fotólitográfiai táblából álló munka, miként címe is mutatja, a magyar díszítő stíllel ismertet meg bennünket s részletesen előadja, kik és miféle intézetek használatára készült.

Szerző már ismeri a magyar stílt, abból indul ki, s abban mérten válogat, tehát nem adatokat gyűjtött, hanem felállított téziseit illusztrálja.

Motívumai, én legalább csak azoknak nevezhetem, melyekre alább lesz alkalmam áttérni, azon hibában szenvednek, hogy miként vele együtt sokan, kik a magyar stílust keresik, bizonyos formákat néznek csak, azokat

tartják speciális nemzeti díszítményeknek – miféle alapon azt nem tudom – s ezért rendszeren a hímzésekhez fordulnak, hol azokat leggyakrabban találják. Mert bár szerző helyes szempontból indul ki, mikor a nemzeti tradíciók és ízlés legtovább érintetlenül fennmaradt emlékeit a nemzeti öltözők-részen keresi, mindamellett, kivált, ha a magyar díszítő stílt nem pedig annak csak egyes motívumait volt célja közzétenni, tekintetbe kellett volna vennie a műipar minden ágát s az ornamentikát a maga egységében nézni és tanulmányozni.

Így nem találtam arra nézve nyomot, hogy szerző, akár a régi agyagművészséget a 16. és 17. századbeli szerfelett érdekes kályhafiókákat, a melyeket az Országos Iparművészeti Múzeum kiváló szép példányokban kapott Erdélyből, a velők kapcsolatos bábsütő-mintákat, az üvegeket, a könyvkötészetet, avagy a múlt évi ötvösmű kiállítás páratlan és teljes és gazdag anyagát feldolgozta volna; sőt amit annak idején nagyon sajnáltam, még az ország leggazdagabb szövetgyűjteményét, mely az Iparművészeti Múzeumban őriztetik, sem tanulmányozta behatóan.

Ha már szerző a magyar nemzet alakító erejét és annak nyilatkozatait előszeretettel a hímzésekben kereste, úgy miért mellőzte másrészt egészen a keresztöltésű hímzéseket és a zsubrikolásokat?^a Nem tartja azokat magyar jellegűeknek, vagy csak nem illettek ezek teóriájának keretébe?

Tudjuk, hogy az első úttörő munkálatot a Nemzeti Múzeum *A magyar házi ipar díszítményei* című kiadványában Pulszky Károly végezte,^b mert a Kereskedelmi Minisztérium által kezdeményezett Műipari mintalapok, már kész magyar stíl recipéket, gyakorlati útmutatásokat tartalmaznak, méltatásuk tehát nem ide tartozik. Pulszky Károly az idézett kiadvány előszavában szintén foglalkozik a díszítmények nemzeti jellegének kérdésével, de azt nagyon helyesen nyílt kérdés gyanánt tárgyalja s utalva egyrészt az egyes motívumok Európa nyugati területén észlelhető elterjedésére, másrészt a rokon vonásokra, és a feldolgozás technikájának fontosságára, fejlődésüknél nem dönt véglegesen – amint nem is lehet – de legalább minden oldalról megvilágítja a kérdést, s úgy a hímzés, mint a szövés minden fajaira vonatkozó példákkal hívja fel a kutatók figyelmét e tárgyra.

Huszka József úr, ki a szászánida perzsa kulturális befolyást, a pogány magyarok díszítő modora megteremtésében régen az Urál-menti ázsiai ősházában is látszik ismerni, a pogány kori leletekből, s a rendelkezésére álló anyagból a magyar díszítő stíl fő sajátása gyanánt a virág, első sorban pedig a rózsza gyakori használatát említi, azután jön a tulipán, a búzavirág stb., s fametszetű tábláin I-től XXI. lapig a rózsát különféle nézetekben és stilizálásban mutatja be. Aki valamely tételt felállít, annak kötelessége egyúttal azt be is bizonyítani. Így látunk 126 virágot, állítólag ugyanannyi rózsát, mint a magyar ornamentikának fő elemét. En, ki a magyar stílust – merem mondani, sok más, stílussal foglalkozó egyénnel együtt még nem ismerem – a közlött gyűjteményből igen sok példányon nem vagyok képes a rózsza alakját felismerni, mint például a XIX. tábla 1. és 3. számú virágain, hol a struktúra oly elütő a

rózsáétól, hogy csak úgy érthető ez elnevezés, ha meggondoljuk, hogy szerzőnek lehető sok adatot kellett felhoznia szavainak igazságát támogatandó.

Második fő vonása lenne a magyar stílusnak többek között szimmetrikus elrendezés, a díszítendő tér és anyag alakját és sajátságait, valamint az elérendő célt szigorúan szemmel tartva. Azaz, egy olyan általános tétel, mely Semper^ctől kezdve minden műtörténelemben a helyes kompozíció kritériuma gyanánt említetik. Többé-kevésbé ehhez hasonló sajátságokat találunk a munka egyéb részeiben is felsorolva, melyeket azonban helyszűke miatt rendre nem taglalhatok. Csak azt akarom még megemlíteni, hogy a kompozíciót, illetőleg az előbbi tételt egészíti ki amaz, mely az összes rendelkezés alatti tereknek lerajzolásában áll. Végül fontos [a] szerző véleményét a színek sajátságaira vonatkozólag ismerni. Azt találja ugyanis, hogy a leggyakrabban előforduló szín összeállítás a piros, arany vagy ezüst, piros, zöld, arany; piros, kék, zöld, sárga, vagy arany vagy a festett bútorokon zöld, piros, sárga, fehér. Mi ebből a tanulság? Az, hogy hazánkban szintúgy, mint máshol, a kettős és hármas kiegészítő színek törvénye öntudatlanul érvényesült.

Teljes elismerést érdemel ellenben Huszka úr fáradsága, mellyel a motívumok oly változatos s gazdag tömegét kutatta fel és azon művészi ízlés, mely a választásokban, így például festői szépségű hímzésekben nyilatkozik; kitűnő gondolat volt ezen felül az utolsó XLV. lapon ábrázolt, beható és komoly tanulmányt érdemlő fakapuzat rajzát munkájához csatolni. A fametszettek, melyeket Morelli Gusztáv,^d az országos iparművészeti iskola tanára készítette, szintén teljesen kielégítőek, kivéve a 17-ik lapon látható székelő edények csoportját, evvel sem technikai kivitel, sem pedig színhatását illetve nem tudok megbarátkozni.

Nem teljesítettem volna lelkiismeretesen kiváló kötelességemet, ha a Deutsch-féle intézet e munka kiadása körül kifejtett törekvéseit említetlen hagynám. Persze a színnyomatok pontosabbak is lehetnének, de mindig örülök, ha látom, hogy hazánkban ily iparágaknak honosításán fáradoznak.

Végül még egy szóm a szerzőhöz. Kissé szigorú s helyenként talán kemény bírálatom ne riassza el őt szép és dicséretre méltó útján tovább is lanthatatlanul haladni. Vigasztalja őt ama tudat, hogy csak valóban komoly munkákhoz alkalmaznak nagy mértéket.

Örömmel üdvözljük tehát a következő füzetet.

P. G. Gy.

JEGYZET

a Szálvonással varrott munka.

b Budapest, 1878.

c Gottfried Semper (1803–1879) német építész, teoretikus, építész-professzor. Hatása a maga korában az ősi, originális, illetve a nemzeti művészetek fogalomkörében gondolkodók számára meghatározó volt. Szimmetriáról, proporcióról szóló alapvető műve: Gottfried Semper:

Der Stil in den technischen und tektonischen Künsten oder praktische Aesthetik. Ein Handbuch für Techniker, Künstler und Kunstfreunde. I. Bd. Die textile Kunst für sich betrachtet und in Beziehung zur Baukunst (Frankfurt am Main – München, 1860); *II. Bd. Keramik, Tektonik, Stereometrie, Metallotechnik für sich betrachtet und in Beziehung zur Baukunst* (Frankfurt am Main – München, 1863).

- d Morelli Gusztáv (1848–1909), fametsző, tanár. A *Vasárnapi Ujság* több illusztrációját metszette, később az Országos Rajztanárképezde Morelli vezetése alatt álló fametsző osztálya készítette el az *Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képen* című könyvsorozat köteteinek illusztrációit. Ld. N.: Morelli Gusztáv. *Művészet*, 8 (1909) 3. 187–191.

Hampel József és Huszka József vitája a magyar ornamentikáról (1899)

Részletek

FORRÁS: Hampel József: A régi hazai ornamentikáról. *Magyar Iparművészet*, 2 (1899) 3: 98–105.; Huszka József: A régi hazai ornamentika. Válasz Hampel J. hasonló című, a megelőző számban megjelent értekezésére. *Magyar Iparművészet*, 2. (1899) 4: 149–157.

SZERZŐ: Hampel József (1849–1913) régész, egyetemi tanár, az MTA tagja. Rómer Flóris javaslatára került 1877-ben a Magyar Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárába. Ugyanebben az évben szerzett magántanári kinevezést a budapesti egyetem klasszika-archaeológia szakán. 1890-ben nyilvános rendes tanári megbízást kapott, és rábízta a múzeum Érem- és Régiségtárának vezetését is. 1878 és 1885 között az Országos Magyar Régészeti és Embertani Társulat titkára volt. 1885-től haláláig az *Archaeológiai Értesítő*t szerkesztette. Fő kutatási területe a római kor, a népvándorlaskor, illetve a honfoglalás korának magyarországi régészete volt. Jelentősebb művei: *Aquincum története* (1870), *A honfoglalási kor hazai emlékei* (1896), *Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn*, 3. kötet (1905). A Nemzeti Múzeum legrégebbi Pannóniai sírtáblái (1906). Kutatási területe a bronzkortól a középkorig szinte valamennyi korszakot felölelte, számos területen az ő nevéhez kötődnek az első, nagy leletanyagot bemutató rendszerző monográfiák. A magyar honfoglalás koráról ugyancsak fontos áttekintéseket és részlettanulmányokat adott közre, mindvégig élénken követte a nyugat-európai régészet legújabb eredményeit és sokat tett a magyar régészet eredményeinek a nyugati világ felé való tolmácsolásáért. 1883-ban feleségül vette Pulszky Ferenc lányát, Pulszky Polixéniát; a korbéli tudományos életben egyértelműen Pulszky szorosabban vett köréhez tartozott.

Huszka József (1854–1934) a gimnázium után egy évet tanult a József műegyetemen, majd a budapesti Ipariskolában szerzett rajztanári képesítést. Ennek birtokában Désen, Zentán, majd Sepsiszentgyörgyön helyezkedett el. Korai gyűjtő tevékenysége az 1870-es évek második felében a háziipari mozgalomhoz kapcsolta, majd az évtized végén a Székely Nemzeti Múzeummal kapcsolatba kerülve baráti viszonyt alakított ki az akkoriban a városban dolgozó régész Nagy Gézával. Az 1880-as évek elején születő munkái még erősen kapcsolódtak az iparművészeti mozgalomhoz, majd gyűjtései közzététele mellett egyre inkább a magyar őstörténet kérdései felé fordult. A néprajzi

gyűjtések során összeállított motívumkincs ősi eredetének kutatása mellett ez vezette el a magyar viselet egyes elemei, vagy éppen a székelykapu ősi eredetének feltételezéséhez. Élete késői szakaszában egyre merészebb feltevéseket fogalmazott meg, míg a régészet- vagy éppen a néprajztudomány aktuális álláspontja egyre távolabb került tőle. Jelentősebb művei: *Magyar díszítő styl*. I. rész (1885), *A magyar turáni ornamentika története* (1930).

MAGYARÁZAT: Amint a történettudományban általában, úgy az annak a kérdésfelvetéseivel csak évtizedekkel később csatlakozó, a magyarországi anyagi és szellemi kultúra legkülönbözőbb elemeit vizsgáló rokontudományokban is fontossá vált a 19. század során az ősi, eredeti, sajátosan magyar formák és tartalmak meghatározásának igénye. Az egymástól ekkoriban sokszor még kevésbé, vagy egyáltalán nem elvált rokontudományok – a művészettörténet, a régészet és a néprajz – képviselői gyakorta ugyanazt a forrásanyagot vizsgálva igyekeztek ezen ősi hangokat megszólaltatni. Mint az alábbi szövegek is mutatják, a régészettel és ókori művészettel foglalkozó Hampel József éppen úgy részben a ma a néprajztudomány illetékességi területéhez tartozó etnográfiai anyagtól várta a magyar díszítőstílus pontosabb körülhatárolását, mint rajztanári végzettséggel rendelkező, népművészeti gyűjtőtevékenységet folytató vitapartnere, Huszka József. Ám amíg a rendszeres képzésen átesett régész, Hampel a történeti kutatás szabályait követve az újabb idők fejleményeinek felfejtése révén próbálta az egyre régebbi idők állapotait megközelíteni, addig a gyűjtései kiértékelése során mindinkább az ősi múlt felé forduló Huszka az őseredeti formák meghatározására, illetve évezredes továbbélésének igazolására törekedett. A történeti folyamatok felderítése helyett Huszka ezzel egy, a korban egyáltalán nem ismeretlen ahistorikus megközelítésmód követőjéül szegődött, amely az őseredeti állapot rekonstruálását, az etnikus sajátosságok és a néplelekben gyökerező változatlan elemek meghatározását tűzte ki céljául. Tekintetbe véve a művészek és a vizuális művészetek kiemelkedő szerepét a 19. századi nemzeti mozgalmak céljainak megjelenítésében és artikulálásában, nem meglepő, hogy a korban az első biztosan azonosíthatónak tűnő magyar művészeti alkotások, a magyar honfoglalás kori régészeti emlékekanyagból megismert díszített tárgyak a 19. században végig a magyar művészet kezdeteiről való gondolkodás középpontjában álltak. A díszítőművészet, az ornamentika beható tanulmányozása ráadásul a 19. században Európa-szerte központi kérdésnek számított. Az ipari termelés okozta változások a század második felében felgyorsították az európai és Európán kívüli dísz tárgyak és díszítőelemek gyűjtését, illetve feldolgozását. Iparművészeti múzeumok alakultak, s az ornamentika önálló keretek között folyó oktatása a művészeti oktatásban is teret nyert.

A nemzet fogalmának kitágulása és a nép művészetének felfedezése új lehetőségeket nyitott a magyarországi ipar fellendítésén dolgozók számára, de tudományos feladatot adott a nemzeti ornamentika kérdéseivel foglalkozó tudósoknak és érdeklődő amatőröknek egyaránt. A század végére a nemzeti

építészet és a nemzeti ornamentika megteremtésének gondolata is egyre szorosabban kapcsolódott össze. Az európai tudományosságra mintaként tekintő Hampel tézisével szemben, miszerint a magyar művészet a legkorábbi ismert időktől kezdve erős külső hatások erőterében formálódott, vitapartnere, Huszka a 19. századi gyűjtések során megismert népművészeti motívumkincs jelentős részének ősi, honfoglalás kori, sőt, ókori közel-keleti eredete mellett érvelt, s csekélynek látva a külső hatások szerepét, a népművészetben fellelhető elemeket a legősibb magyar kultúrkincs részeként a nemzeti művészet legősibb és legnemesebb tradíciói között látta.

SZAKIRODALOM: Ortvy Tivadar: *Emlékbeszéd Hampel József rendes tag felett*. Budapest, 1913.; Huszka József, *a rajzoló gyűjtő*. Szerk.: Fejős Zoltán. Budapest, 2006.; Bollók Ádám: *Ornamentika a 10. századi Kárpát-medencében. Formatörténeti tanulmányok a magyar honfoglalás kori díszítőművészethez*. Budapest, 2015.

* * *

Hampel József: A régi hazai ornamentikáról

A hazai műtörténetnek alig van fontosabb problémája, mint a hazánkban hajdan dívott ornamentális ízlésnek megállapítása.

Mert aziránt már tisztában vagyunk, hogy a monumentális művészetek körében nem voltunk újat alkotó nemzet. Az építészetben, s a szobrászatban magyar mesterek nem érvényesítették nemzeti jellemüket annyira, hogy a világ műtörténetében magyar építő vagy szobrászati stílus mint egyenlő rangú tényező a nagy európai stílusok mellé állhatott volna.

Hazai ízlés csupán az iparművészet egyes ágaiban érvényesült, leginkább azokban, melyek közvetlenül az egyéniséget szolgálták: a nemzeti viseletben, s ami avval legszorosabban összefügg, a fegyverzetben és az öltözet s a fegyverzet díszítésére szolgáló ötvösségben.

E tapasztalásra leginkább az elmúlt évtizedekben rendezett hazai műtárlatok tanítottak bennünket, és legnagyobb jelentőség illette e részben az 1884-ik évi ötvösségi kiállítást.¹

Akkor meglehetősen szabatosággal ismertük föl nemzeti művészetünk határvonalait és főirányait. Az ötvösség oly iparművészeti ág lévén, mely egyrészt a nagy művészetekkel, a szobrászattal és építészettel mindenkor legszorosabb kapcsolatban volt és másrészt a ruházatban is előkelő szerepre volt hivatva, e művészeti értékű iparágban legszembetűnőbben nyilatkozott meg

1 Vö. „Hazai műtörténetünk és az ötvösségi műtárlat” című cikket a Budapesti Szemle 1884. évi 39. kötetében. (Az Országos Magyar Történeti Ötvösmű Kiállításra 1884-ben került sor Budapesten, lásd szöveggyűjteményünk 366–381. oldalát. A Szerk.)

a nagy európai stíláramlatok találkozása a hazai díszítő ízléssel. Megtanulhattuk ekkor, amit előbb nem láttunk elég világosan, hogy hazánk ötvösei mindig követték az ő tektonikus alkotásaikban, azok akár egyházi, akár világi célokra szolgáltak, azokat az építészeti szerkezeteket és idomokat, melyek a román nemzetek köréből kiindulva, hozzánk is eljutottak. Egyet-mást változtattak e formákon, némelykor másképp is alkalmazták, (mint más országokbeli társaik) ebben láthattuk a helyi zamatot, azonban új stílusokat az építészet körében nem létesítettek.

Ellenben tapasztalhattuk azt is, hogy a külföldről nyert kész konstruktív elemekhez csatoltak néha oly ornamentikát és némely oly technikát, amelyeknek hozzáadása által olykor-olykor sajátos hazai ötvösségi stílust bírtak létesíteni. Kutatásaink arra az öröndetes eredményre vezettek, hogy a középkorban és a reneszánsz utáni időszakban kétféle, egymástól eltérő, sajátos jellemű ötvösségi gyakorlatot, a sodronyzománcot, meg az úgynevezett erdélyi zománcot állapíthattuk meg.^a Együttal meggyőződhattunk róla, hogy hazai műtörténetünknek a súlypontja a hazai ornamentika tanulmányában rejlik.

Örömmel üdvözölhetjük, hogy e helyesen fölismert igazság szolgálatában hazánkfiak az utóbbi évtizedekben elismerésre méltó buzgalommal nekifeküdtek a hazai ornamentika tanulmányának. Hévvvel és szeretettel gyűjtötték különböző művészeti iparágaknak régi és újabb termékeit, bejárták az országot, megfigyelték a nép ízlését, lerajzolták a díszítéseket. Sőt ezen előmunkálatok gyakorlati alkalmazásának is vagyunk már kor- és szemtanúi. Ennek a mozgalomnak minden hazafi öröndhet, mert friss tetterő, s gyakran sok művészi képesség érvényesül benne.

Nem fürkesszük, hogy e kísérletekben mennyi a maradandó és értékes, és mi bennük a selejtes és fonák. Ily forrongás közepette legalább egy darabig ne avatkozzék a kritika többször rontó, ritkán gyámolító keze az alkotó szellemeknek munkájába. Várjuk meg türelemmel, mire képes a jelen művészi nemzedék, ne zavarjuk teremő kísérleteit, örvendjünk a jónak és legyünk bizalommal tehetsége iránt.

Nekünk, akik a művészeti jelenségek múltjával foglalkozunk, más a föladatunk, s az elég nagy, mert egy ezer éves múltnak az emlékeit kell fürkésznünk. E föladatnak csak egy kis részét végeztük eddig és bár nagyérdemű úttörőink voltak, ne altassuk magunkat abban a hitben, hogy hazai műtörténetünknek összes rejtélyei elég világosan állnak előttünk.

Hazai emlékeinknek csak egy részét ismerjük elég pontosan. Ott vagyunk most, ahol előbbre haladott országok évtizedekkel ezelőtt állottak. Csak most folyik építészeti, szobrászati, s egyéb maradványainknak beható kritikus vizsgálata és gyűjtése. Vizsgálatainkban gyakran még nem követjük azt a tudományos módszert, mely nélkül az egyes korszakoknak művészeti jelenségeit egymással és előbbi korszakoknak szálaival össze kell fűzni. Gyűjtéseinkben véletlen ízlésnek és szeszélynek, némelykor még a teljes rendszertelenségnek is túlságosan engedünk tért, és ami talán épp oly nagy baj, nem vagyunk a régi hazai művészeti alkotásoknak méltatásában elég tárgyilagosak

és körültekintők. Elszigetelt, magukra álló tüneményeket vélünk néha észlelni, nem vesszük észre, hogy hazánk határain túl is voltak hasonló jelenségek, melyeknek hazánk művészeti viszonyaira csak úgy volt hatásuk, amint a forrongó jelenben ezer szál fűz bennünket a művészetnek nagy európai áramlataihoz.

Ámbátor hazánk műtörténeti irodalma legutóbb kedvező irányban fejlődött, indokoltaknak véltem ezeket az aggályokat ismételni, amikor műtörténetünk legfontosabb problémájáról, hazánk múltjában dívott ornamentális ízlésnek megállapításáról van szó.

Vannak, akik e probléma megoldását meglehetősen könnyűnek és elég egyszerűnek vélik. Csak be kell járni az országot és meg kell figyelni a nép munkáját, híven le kell rajzolni a díszítményeket, melyeket az agyagművesek az ő cserepeikre raknak, le kell másolni a cifra díszítményeket, melyekkel a suba-, szűr- és bunda-szabók gazdáink ruháját ékítik, be kell hatolni a szorgalmas magyar menyecskék otthonába és össze kell gyűjteni a varrottas s egyéb mustárakat a cihákról, a térítőkről és egyéb fehérneműekről, ezt évek hosszú során át folytatni kell és a szorgalmas gyűjtő fáradozásából oly gazdag képes album keletkezik, melyet bátran el lehet nevezni magyar ornamentikának.

Nem vonom kétségbe, hogy egy képes album, mely így keletkezik, igen hasznos munka.² Évtizedes kitartó szorgalomtól nem lehet a legszívesebb elismerést megvonni. Csakugyan fonák eljárás volna belemélyednünk a nemzeti ornamentika múltjába anélkül, hogy a napjainkban élő népízlés termékeit ismernők. Aziránt sincs kétség, hogy csak a műhelyekben, paraszthozonokban, s a nyilvános és magángyűjteményekben található mustrák alapján állhat elé az országban dívó népízlés képe.

Azonban, fölfogásom szerint, módszeresen kell gyűjteni, ha azt akarjuk, hogy a gyűjtemény tudományos problémák megoldására kellő alapul szolgálhasson. Milyen föladatai vannak hazánkban a módszeres gyűjtésnek, azt etnográfusaink jól tudják. Közismeretű tény, hogy vannak készítmények, melyek nemzetiség és vidék szerint, sőt néha faluról falura egymástól különböznek: ezekben nyilvánul egy-egy nemzetiség, egy-egy vidék, egy-egy falu ízlése. A lelkiismeretes gyűjtő tehát, aki a népízlést fürkészi, minden ily topográfiai vagy népies egység mustráit egyenként fogja fölvenni és ez egység szerint fogja bemutatni. Ha másképp járna el, tévedne és megtévesztené egyúttal az etnográfusokat; mert talán általános magyar mustrának mutatna be olyat, mely csak egyes magyar községekben dívik, és néha magyar mustrának állítana olyat, mely csak rutének, szerbek vagy svábok körében van használat-

2 Az utóbbi évtizedekben megjelent hazai mustragyűjtemények között a két legbecsesebb Pulszky Károly és Huszka József könyve. Dr. Pulszky Károly: A magyar háziipar díszítményei. A szöveget írta a vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter meghagyásából. A kromolitográfiai táblákat készítette Fischbach Frigyes. Budapest, 1878. (Acta nova Musei Nationalis Hungarici Tomus II.). Huszka József: Magyar ornamentika. Írta és rajzolta, a m. kir. vallás- és közoktatásügyi, valamint a kereskedelemügyi ministeriumok segítségével kiadja a szerző. Budapest, 1898.

ban. E tévedésből azután nagy hiba és nagy baj származhatik. Így „magyar” ízlés gyanánt tűnhetik fel valami díszítés, mely nem általános „magyar”, de csak „szilágynagyfalusi”; a nem elég óvatos gyűjtő ezáltal a speciést a genus helyébe állította, ami tudományos hiba. A hibából azután az a baj keletkezik, hogy az illető mustra történetét megállapítani gyakran lehetetlen, mert egy-egy lokális mustrának előzményei legtöbbször csupán azon vidéken állapíthatók meg, ahol él.

Tehát hazánknak sajátos néprajzi viszonyai mellőzhetlenül megkövetelik a nép kezén forgó mustráknak vidékenként való összegyűjtését.

Sőt többet is kívánnék, azt, hogy a kutató a nép ajkáról szerezzon magának biztosságot, miképp értelmezi az az ő mustráit. Minden mustrának megszokott lennie a maga neve, azt a kutató följegyezi. Tanácsos falunként, ahol ipar van, az összes mustrákat kézrekeríteni, így módot nyerünk, hogy az azon a vidéken talán nemzedékek óta dívó sajátos ízlés körét bizton megismerjük.³

A mustrák gyakran pusztán geometriai idomokra szorítkoznak. Ezek közt vannak azok, melyeket maga a nép talált föl. Hogyha a mustrák a növények világából valók, akkor már inkább van okunk utána járni, hogy honnan kerültek a nép hajlékába. Eredhetnek az úri néptől és nem egyszer megeljük a forrást, melyből az úri nép merített. Hogyha állati vagy emberi motívumok szerepelnek bennük, akkor is régibb vagy modern speciális forrásból erednek, vagy valamely véletlen körülménynek köszönik keletkezésüket. A nép ízlését fűrésző kutató mindezeket és sok egyebet figyelmére méltat, nem áll meg ott, hogy egyszerűen mustrákat másol, hogy azután azokat, mint a népies képzelem általános vagy speciális termékét, a nyilvánosság elé hozza. A nyers anyag, amelyet gondos rajzoló összegyűjtenek, lehet igen becses, de néprajzi és stíltörténeti értéke az ily hozzájáruló észleletek által jelentékenyen fokozódik.

Egyébként ez idő szerint minden hazai etnográfus tisztában van már az iránt, hogy a hazai népipar produkcióiban nincs közös „magyar” ízlés, de amennyiben egyes vidékek saját jellemvonásait megtartották, az ízlés vidékenként változik.

Szélesebb körökre terjedő, egységes ízlés csak rokon iparágakban és „úri” hímzésekben észlelhető.

Ezt ugyan tudtuk már előbb is, de Huszka képes albuma újból bőségesen tanúsítja. Hálával tartozunk neki különösen azért, hogy a szűrszabóknak és fazekasoknak termékeit oly szeretetteljes gonddal másolta és gyűjtötte.

Ezekben több a megegyező vonás, mint a különböző községeknek háziiparában. A jelenség magyarázata nem nehéz. Egyrészt az illető iparágakban átöröklődtek a mustrák nemzedékről nemzedékre, másrészt különböző cé-

3 1880-ban Simó Ferencné úrhölgy szíves volt számomra a hímző mustrákat összeállítani, melyek a szilágynagyfalusi háziiparban használatosak. Adjuk e mustrák hű ábráit és minden egyes mustra mellé oda jegyezzük az elnevezést, mely alatt ez a nép száján ismeretes. [Az eredeti tanulmányhoz mellékelt képek újraközlésétől – mivel azok nem tartoznak szorosan tárgyunkhoz – itt eltekintünk. A Szerk.]

hekben hasonló mustrakönyveket használtak. Hozzájárult maguknak az illető árucikkeknek szélesebb körökben való elterjedése, tehát a másolás lehetősége, végül okozza a mustrák állandóságát, hogy a nép konzervatív hajlama nemzedékeken keresztül ragaszkodott a megkedvelt idomokhoz.

E mustrák gyűjteményében, mivel azok a motívumok magyar iparosoknak évek hosszú során át folytatott gyakorlatában megállandósultak és mivel azok a magyar alföld jelentékeny részén vannak érvényben, joggal ismerheti föl a kutató a magyar ízlés megnyilatkozását. Ez az ornamentika, ahogy előttünk van, jelen századunkból származó subákon, s egyéb öltözeti darabokon, elüt minden egyéb bel- és külföldi ornamentikától és ebben az értelemben csakugyan eredetinek mondható.

Óvatos kutató azonban az eredetiséget nem fogja úgy értelmezni, hogy ez egyúttal ősi származást is jelent, és nagy hiba volna ennek az ornamentikának a szálaít Lebediából vagy éppen a magyarság ősi hazájából származtatni.

Mert egy kevés kritikával és a hazai céhek történetének némi ismeretével reá jutunk, hogy a céheknek ez az ornamentikája nem lehet régibb, mint maguk a céhek, és a díszítés magyar volta is csak attól az időponttól kezdődik, amikor a céhekben a magyarság számba vehető erővel tömörült.

Ez az időpont a XVI. századra tehető. Ekkor kezdett a magyarság egy része a céhekbe behatolni és nagyobb számmal némely iparágakban érvényesülni.⁴ Ez iparágak közé tartozott a szűrszabóknak s a fazekasoknak mestersége.

A valószínűség tehát a magyar céhes ornamentika tekintetében az, hogy magyaros jellegét, mellyel kétségtelenül bír, csak a XVI–XVII. század óta öltötte, azoknak a magyar iparosoknak a kezén, a kik azokat a mustrákat művelték.

Aki az ellenkezőt kívánná bebizonyítani, az tartoznék a XVI. és XVII. századokat megelőző hasonló ízlésű mustrákat bemutatni, mire a gyűjtők eddig nem voltak képesek. Ők azt állítják, hogy azért nincsenek régi szűrszabó mustrák, mert a szűrők s a mustrák elvesztek; azonban ez nem áll, mert, legalább részben, megvannak a régibb mustrák, csak hogy azoknak a jellege még nem magyarosodott meg.

Ily mustrákat a nyilvános gyűjteményekben, úri családoknál, katolikus és református egyházak ruházatain és úrasztali szerein elég bőven ismerünk.⁵ Sokszor az ájtatos hívők, akik azokat az egyház céljaira szentelték, beléhímezték a nevüket és az évszámot. Ezek az évszámok néha a XVI. századig, máskor csak a XVII. és XVIII. századig érnek föl. Íme, itt kapjuk modern hazai ornamentikánknak, úgy az úri osztályoknál dívó, valamint a céhekben művelt, sőt néha a nép házi köreibbe is behatolt, motívumainak tárházát.

4 A céhek magyarosodásának jelenségeiről a XVI. és XVII. században található adatok Szádeczky Lajos értekezésében „A céhek történetéről Magyarországon” (Értekezések a tört. tudományok köréből XIV. kötet 7. szám).

5 Elég az iparművészeti múzeum gazdag gyűjteményén végigmenni, vagy a Huszka vagy Pulszky-féle albumokat végignézni, hogy velük megismerkedjünk.

Az első tekintet is meggyőz bennünket arról, hogy e mustráknak legtöbbször a velencei és augsburgi XVI–XVII. századi mustrakönyvekből származott hozzánk. Elterjedésük és hatásuk a hímzés és varrás terén épp oly erős volt, mint a hogy a reneszánsz olasz és német ötvöseinek mintái belévtették magukat hazai ötvöseink ornamentikájába és amint az olasz majolika áru, valamint a németországi kőáru befolyásolta hazai fazekasainknak a mintáit.

Ezeket a befolyásokat apróra kinyomozni hazai műtörténetünknek ezután teljesítendő feladatai közé tartozik. Legelőbbre vagyunk az ötvösök ornamentikájának tekintetében, melyben az augsburgi és nürnbergi mesterek előmintáit néhány esetben a leghívebb utánzásig lehetett megállapítani.

Hasonlóan az agyagművesség körében is találtak ily érintkezési pontokat.

Az idegenföldi mustrák terjedésének különböző módjai és közvetítői voltak. Jártak itt az utóbbi három évszázadban olasz és németországi építészek, szobrászok és festők. Hasonlóképp jártak külföldi helyeken magyarföldi művészek és iparosok, akik a nyugati stílusok változásait hazánkban közvetítették. A céhekben dolgozó hazai mesterekre bizonyára még más egyéb hatások is érvényesültek. A török világ közvetlen kapcsolatba hozta őket a kelet iparcikkeivel. Kis-Ázsiából ezer számra hozták Brassón át az országba a keleti szőnyeget.

A XVII. század óta a felföld agyagművességében a Habaner ízlés^b érvényesül, a XVIII. században pedig a tatai, holicsi, stomfai s egyéb majolika-gyárak közvetítik a németalföldi, francia, bécsi mustráknak a beszivárgását.

Aki ez utóbbi századoknak hazai ornamentikájáról őszintén és alaposan számot akar adni, annak mind e tényezők közreműködésével számolnia kell.

Sőt a különféle hatások tarka együttességében arról a hatásról sem szabad megfeledkezni, mely a haza ortodox hitű lakosságának egyházi szükségleteit kielégítő iparágakban tapasztalható és a melyet úgy lehet jelezni, hogy az az ortodox bizánci ízlés érvényesülése az építészetben, festészetben, faragásban, ötvösségben stb. A hazai ortodox szlávság és oláhság nem csekély mértékben tapasztalta és tapasztalja ennek az ízlésnek állandó hatását és hiba volna e sajátzerű ornamentikának létezésére hazánkban szemet hunyni.

Nem kívántam kimeríteni a tényezőket, csak néhányat példaképpen idéztem, melyekre ügyelni kell, amikor a hazai ornamentikáról tiszta képet kívánunk nyerni.

Műtörténeti igényeinket csak oly mustragyűjtemény fogja véglegesen kielégíteni, amely mindezeket a tényezőket is, akár hazaiak, akár idegenek, szemmel tartja.

Ezért azt mondhatjuk, hogy az eddig történt, elismerésre méltó, igen becses gyűjtések után is még nagy munka vár a kutatóra; a hazai műtörténet még sok értékes anyagnak egybeállítását igényli.

Ez áll különösen az utóbbi három századra nézve, mely bővelkedik emlékekben, inkább, mint a XVI. századot megelőző időszak.

Áttérve a középkorra, mit tudhatunk az akkor hazánkban dívott ornamentikáról? Támpontjaink, mikor e kérdésre felelünk, gyérebbek, mert keve-

sebb emlék maradt, gyérebbek az irodalmi, s egyéb följegyzések és homályosabb a történeti háttér.

Mindezeknél fogva tágabb tér nyílik föltevésekre.

E hipotézisekből azt, amely leginkább zavarhatja meg a tárgyilagos, elfogulatlan kutatást, mindenekelőtt el kell mellőzni.

Azt állították, hogy az alföldi szűrszabók mustrái már a középkorban, a XVI. századot megelőző öt században is léteztek.

Ez nyilvánvaló lehetetlenség, mert köztudomású tény, hogy az iparos céhekben a magyarság csak a XVI. század óta kezdett számba vehető módon tömörülni.

A hazai növény-ornamentikát XV. századi egyházi emlékeken, a sodrony-zománcban figyelhetjük meg legszabatosabban. Ehhez fűzhetnők talán a XVI-dik századi növény mustráinkat. Azonban most már tudjuk, hogy ez a szép hazai technika, és valószínűleg mustráinak jelentékeny csoportja is, a XV. század elején Velencéből vagy Velence tájáról származott át hozzánk.

Ugyancsak az ötvösség körében ismerünk sajátyszerű bőrtűs műveket, filigrános ékszereket a XV. századból, de valószínű, hogy ez a technika, mely némely Balkán-vidéki szláv törzseknél még mai napig is mint háziipar él, akkor is már az ő sajátjuk volt.

Ismerjük több helyütt az építészettel, a szobrászattal és festészettel kapcsolatos ornamentikát, mely a román és csúcsíves korban nálunk dívott. Azoknak a jellege vagy közel áll az északi olaszok ízléséhez, vagy francia szerzetesek hozták, avagy németországi műhelyekből ered; eredeti magyar vonásokat e négy-öt században kerestünk, de eddig ilyeneket nem találtunk.

Még leginkább remélhettük, hogy az egyéni ékszerekben s a lószerszám díszítésére szolgáló ötvösművekben kapjuk meg a nemzetnek Árpád-kori ornamentikáját, korábbi hazáikból hozott sajátyszerű ötvösségi ornamentikának a folytatásául.

Azonban mennél sűrűbben kerülnek elé a hazai földből az Árpád-kori kincsek, annál inkább meg kellett győződünk arról, hogy az ősök aránylag igen gyorsan európaiasodtak meg. Sem ezekben a kincsekben, sem a sírleletekben annak az ornamentikának, melyet Etelközből és Lebediából hoztak, nincs nyoma.

Tehát a mennyire most lehet véleményünk a magyar középkori ornamentikáról, a nép ízlését ugyan nem ismerjük, de valószínű, hogy házi iparában ragaszkodott ősi geometriai modorához; ellenben az iparosok és a felső, az úri osztály, hamar kedvelte meg az európai környezet ízlését. Visszafelé menve a honfoglalás korára, lassan a művészi környezetet is kezdjük ismerni, melybe a IX. században a magyarság ide jutott.

A helyzet az, hogy az építést országszerte lombardok végzik, az ő ízlésük bukkan föl legsűrűbben azokon az építészeti díszítményeken, melyeket a IX–XI. századokból ismerünk. A szekszárdi, zalavári, arácsi és több egyéb domboorműves töredék, az ő örökös ismétlődő szalag fonadékos mustrájukkal,

nem magyar embereknek faragmányai, de velencei, dalmát vagy friauli emberek keze művei.

Ezek mellett gyérebber bár, de mégis akad néha egy-egy nemesebb alkotású faragvány, mint a székesfehérvári koporsó, melyen emberi idomok mellett növények jelentkeznek. Erről az emlékről és hozzá hasonlóról azt vélhetjük, hogy bizánci mustrák után készültek, vagy éppen vándor görög kézműves faragta. Ugyancsak a bizánci művészetnek Szent István palástján és több, az ő nevéhez fűződő szövetben maradtak meg a X. és XI. századoknak a mintái.

E két külföldi ornamentika mellett a belföldi népek sajátos ötvösségi gyakorlatairól is vannak tanúságaink. Messze vinne azokat közelebből elemezni; itt beérhetjük azzal, hogy a honfoglalás előtti díszítésnek a szláv törzsök primitív házi ötvösségében maradt meg a nyoma.

Mikor a magyarság ebbe a környezetbe szállott, mint hódító szolgálatába fogadta a longobárd, bizánci, szláv, német s egyéb kézműveseket; azok dolgoztak a hódítók számára, a maguk longobárd, bizánci, szláv stb. ízlése szerint.

Így magyaráznám az úri magyarság ízlésében a X. és XI. századokban bekövetkezett változást. Nem is kell azon csodálkozni, hogy ez a változás a régi ízlés elejtésével beállott; mert nem a nép, nem az egész nemzet hagyott föl korábbi ornamentikájával, csak az úri osztály, az a rétege a nemzetnek, mely nem maga csinálta holmiját, mivel egyéb vitézi gondjai voltak. Az úri osztály, hazai műtörténetünk tanúsága szerint, azután is mindig közvetítette a nemzet zömével az idegen szokásokat, fölfogásokat és ornamentekeket.

Úgy vélem, hogy az ötvös ízlés, melyet jobb módú magyar uraknak X. és XI. századbeli sírjaiban észlelünk, csak az arisztokrácia ízlését képviseli. A magyar nép előkelői számára idegen ötvösök készítették ez ékszereket. Az tehát nem tekinthető oly értelemben ősmagyar ízlésnek, mintha az a magyarság képzelmeiből eredt volna; az csak az akkori magyar uralkodó osztály ízlését képviseli, mely recepción alapul. Tapasztaljuk egész régi műtörténetünkben, hogy a nagy stíláramlatokat mindig a felső rétegek útján kapjuk az országra.

Mikor népünk Etelközben és Lebediában időzött, talán a VI–IX. századokban, akkor ott és azontúl messze vidéken a szászánidák^c ízlése uralkodott. Ezt fogadta be az akkori magyar uralkodó osztály. Kapta pedig mint egy hanyatló, sőt tönkre ment birodalomnak ízlését, mely épp úgy mint a nemzet, amely létet adott volt neki, már kiélte magát. Csak mint oltvány más népek ízlésében, volt termékenyítő hatással a szászánida ízlés. Termékenyítette az elő-ázsiai sémita népek művészetét és kétségtelenül hatással volt a bizánci művészetre.

A magyar ősök művészi hagyatékában is lehet már a romlott szászánida ízlés mellett e kétféle stílus nyomait észlelni. Világosan látható az is, hogy az a fölfogás, ahogy az ő ötvöseik a szászánida motívumokat kezelték, már-már értelmetlenekké változtatta e formákat annyira, hogy az egykor nemes idomú levél- és indadíszek majdnem mértani formákká merevedtek.

Huszka az ő albumában módot nyújtott mindenkinek, hogy a szászánida építészeti ornamentika néhány alakját:⁶ a virágkelyhet, rozettát, palmettát, a hármasszeleget, a csipkés szélű és szívídomú leveleket a honfoglalók hagyatékából eredt motívumokkal összehasonlítsa.⁷ Még találóbb összehasonlításokat lehet tenni, hogy ha a szászánida ötvösség köréből vesszük az analógiákat, mert nyilvánvaló, hogy az ősmagyarok lebediai ötvösei is azokból a mintákból merítették az ő mustráikat.

Készülőben van Smirnownak nagy műve, az Oroszországban és egyebütt fennmaradt nagyszámú szászánida ötvösművekről és ebben bőven meg fogjuk kapni az előmintákat a honfoglalók ékszerein szereplő mustrákra.^d Ezt a nagy forrásmunkát annál türelmesebben várhatjuk meg, mert biztosra vehetjük, hogy több világosság fog abból a forrásból az ősök hagyatékára áradni, mintha megpróbáljuk egyik-másik még meg nem fejthető ősi idomnak értelmét XIX. századi szűrszabók mustráiból értelmezni, ami, véleményünk szerint, hiba a helyes módszer ellen.

Mert össze akarni kötni hazai ornamentikánknak elejét annak XIX. századi fejleményeivel, anélkül, hogy a kilenc század alatt bekövetkezett változásokra tekintettel volnánk, ez ellenkezik a műtörténeti kutatás elemi törvényeivel.

Pedig ezekre a változásokra annál inkább kell ügyelnünk, mert nálunk is szabályszerűen bekövetkeztek a stílváltozások egymásután, csak úgy, mint Európának mindazokon a vidékein, melyek az európai stílusok hatásai alatt állottak.

Fejtegetéseink végeredményéül azt javaslom, hogy hazai ornamentikánk történetének igen nehéz és fontos problémáját egyszerűsítsük úgy, ahogy azt egyszerűsíteni lehet és kell.

Keressük és gyűjtsük a hazában lakó népek házi iparában létezett és még létező mustrákat és iparkodjunk azokban az ősi állandó motívumokat, melyek ily nagyon konzervatív, lassan változó műgyakorlatokban találhatók, megállapítani. Ezekben kapjuk majd meg a magyar nép ősi ízlésének megnyilatkozását.

Továbbá gyűjtsük össze a céhek körében dívott, valamint az úri osztály szükségleteire készült mustrákat. Ezekben a nemzet úgynevezett művelt rétegének kapjuk az ornamentális ízlését. Ez nagyobbára összetalál a külföld nagy stílváltozásaival, olykor-olykor módosítja azokat, sőt önálló hajtásai is vannak; ezek képviselik felső társadalmi rétegeink produktív képességét.

A két ízlés nem egyforma, azt a mai kor is mutatja, a múlt időkben sem volt egyenlő. Mindig volt úri ízlés és volt népies ízlés.

Ha pedig e két áramlatnak, a felsőnek és az alsónak egymásra való hatását megfigyeljük, igen érdekes eredményekre jutunk.

Azt tapasztaljuk ugyanis, hogy az úri ízlés a XVI. század óta a népi ízlést új motívumokkal táplálta, termékenyítette; a nép ezeket az elemeket befogad-

6 [Huszka: Magyar ornamentika] a XVI. táblán.

7 [Huszka: Magyar ornamentika] V. kép, VI. kép XII.1–4, XIII.1–5.

ván mustrái közé, ragaszkodott hozzájuk és mai napság a korábbi úri ízlés durvább formákban ugyan, de gyarapodva a nép képzelmével, megmaradt.

Viszont a népies elem a céhekben tért nyervén, a nemzetközi formáknak hazai jelleget adott, sőt egyik-másik iparművészetben önállóságra jutott; ennek köszönhetjük példának okáért az úgynevezett erdélyi zománc keletkezését.

Ismeretes, hogy a mi századunkban a művelt osztályok produktív képessége az ornamentika terén világszerte zátonyra jutott.^e Napjainkban az úri művészet szorultságában a múlt századokhoz fordult vissza és annak tőkéjét kívánta kamatoztatni. Mikor e tőkét kimerítette, megemlékezett úri osztályunk a népről. Európa-szerte az alsó rétegek háziiparában fönnmaradt ősi ornamentális tőkét kezdték fölfedezni. Ebben vélték megtalálni az igazán nemzeti stílusok megifjúsodására vezető bőséges forrást. Mi magyarok is ebben a stádiumban vagyunk és amikor a különféle vidékek népiparát tanulmányozzuk, azt hisszük, hogy a nemzet igazi géniusza ebben rakta le hamisítatlan kincseit, melyeket csak újra föl kell éleszteni, pedig tévedünk. Az a becses anyag csak a néprajzot és a műtörténeti tanulmányokat istápolhatja igazán.

Nemzeti stílus e szerény motívumok pusztá reprodukciójából nem fakadhat. Ilyent csak a művészek teremő ereje és a természet örök ifjú forrásához való visszatérés alkothat.

A világ lassan-lassan kezdi ezt az elemi igazságot fölismerni és örömmel tapasztaljuk, hogy a XIX. század végén az emberi képzelem ismét elég termékeny arra, hogy évszázados kimerültségéből fölocsúdva, új stílusnak megalkotásával próbálkozzék.

Huszka József: A régi hazai ornamentika. Válasz Hampel J. hasonló című, a megelőző számban megjelent értekezésére⁸

A *Magyar Iparművészet* ez idei 3. száma a régi magyar ornamentikáról értekezik a fenn olvasható cím alatt. Mivel a cikknek címén kívül eszmemenete, kivehető eredményei, célzata és tanácsai nagymértékben kihívják a közérdeklődést: röviden szóvá kell tennünk, bár a cikk végeredménye az a szokatlan és visszásnak tetsző tény, hogy egy hivatalos archeológus hozsannát zeng a modern stílus kísérletezéseihez.

Nincs új a nap alatt. A Hampel cikkének tanácsai sem újak. A magyar királyság népeinek ornamentikáját csak akkor fogjuk jelenében ismerni és múltjára, eredetére, meg kialakulására csak akkor tudunk következtetni, ha előbb összegyűjtöttük hazánk népei tárgyi etnográfijának összes bizonyítékát. Azt hiszem, körülbelül ez a cikk elejének az értelme és erre buzdít ben-

⁸ A tisztelt cikkírónak kifejezett kívánságára cikkét egész terjedelmében közöljük, de ki kell jelentenünk, hogy bár tiszteljük a szóban levő tárgy iránt való nagy lelkesedését, fejtegetéseivel mindenben egyet nem értünk. A szerk. [Fittler Kamill].

nünket a cikk írója. Az etnográfusok réges-régen tudják már ezt. Az etnográfiai társaság szaktekintélyei útján többször publikálta is már, hogy mit és hogyan kell gyűjteni, bár nem pusztán ornamentális céllal. Sőt, hogy az összegyűjtött tárgyi anyag múltjának és eredetének világossá tételéhez etnológia is szükséges, amiről a Hampel cikke hallgat, szintén tudjuk mindnyájan. Ismerni kell ugyanis a tárgyak lelőhelyének múltját és jelenét a lakók tekintetében, s így az egyes vidékek nemzetiségi viszonyait, ennek kialakulását a múltban, a faji-, nyelvi-, vallási-, költészeti hagyományokat (babonák, mondák, népszokások), továbbá mindenféle kapcsolatot meg összeköttetést és a természeti viszonyokat. Mindezen sokféle körülménynek ismerete, tanulmányozása és számbavétele mellett, az összegyűjtött ornamentális anyagból aztán megismerjük majd *hazánk jelenben élő nemzetiségeinek ornamentikáját, de nem a magyar nép ősi ízlésének megnyilatkozását*, amint Hampel hirdeti. *Ha lehetne rendszerbe foglalni, úgy magyarországi ornamentika lenne és nem magyar ornamentika.* Ez a gyűjtés egy nagyon szükséges és végtelen becses, sok-sok pénzt és időt kívánó fáradságos munka, amit már évtizedek óta folytatunk Magyarországon az etnográfiai társaság és múzeum kebelében és rajta kívül.

Ezt az egész ország tudja; köztudomású dolgok ismétlése pedig, úgy vélem, ha nem is káros, de alighanem fölösleges. Ezeket a dolgokat a *Magyar Iparművészet* olvasói is bizonyosan régen tudták, hisz mindnyájan tudjuk. Azt azonban eddig nem tudtuk, a sok idegen gondolkodású, Magyarországon élő tudós kijelentései dacára sem, hogy a magyar népnek nem volt egyénisége, egyéni ízlése, s hogy a „vitézi gondok”-on kívül csak a durva napszámos munkában volt jártas, mert egyebet mást mindent idegenek csináltak e hazában. Hampel cikkéből ez irányban sokat okulhatunk. Megtanulhatjuk, hogy amit a honfoglalók hoztak, az nem volt az övék, azt idegen népek munkásai csinálták. Itt benn szerinte longobárdok, velencések és bizánciak kezelték a kis és nagy művészeteket és mesterségeket a X–XI. századokban, később pedig olaszok, frankok, németek. A XVI. század céheiben a magyarság ugyan „kezdettszámba vehető módon tömörülni”, de azért Hampel szerint nem csinált semmit, mert ettől az időtől kezdve az ötvösség velencei, vagy helyi szláv, a fazekasság cseh-német „Habaner”, vagy németalföldi, francia és bécsi, sőt egyebekben a „törökvilág” is érvényesül az ortodox bizánci mellett.

Ezeket az állításokat, még ha föltételeken mondtak is, kötelességünk egészben visszautasítva részleteiben is szemügyre venni, bár a cikk eszméjének kissé határozatlan és tárgyi tartalmát alig lehet megfogni, úgy szétfolyni a kézben. Mindamellett kísérsük meg a dolog lényegére tartozó állításainak igazát kissé szemügyre venni.

Azt mondja Hampel: „Egyébiránt ez idő szerint minden hazai etnográfus tisztában van már az iránt, hogy a hazai népipar produkcióiban nincs közös „magyar” ízlés, de a mennyiben a vidékek saját jellemvonásait megtartották, az ízlés vidékenként változik.” Alább pedig így folytatja [...], szólván az én úgynevezett „Képes album”-omról, a „Magyar ornamentika” című könyvemről:^f „E mustrák gyűjteményében, mivel azok a motívumok magyar ipa-

rosoknak évek hosszú során át folytatott gyakorlatában megállandósultak és mivel azok a magyar alföld jelentékeny részén vannak érvényben, joggal ismerheti föl a kutató a magyar ízlés megnyilatkozását. Ez az ornamentika, ahogy előttünk van, jelen századunkból származó subákon, s egyéb öltözeti darabokon elüt minden egyéb bel- és külföldi ornamentikától és ebben az értelemben csakugyan eredetinek mondható.” Ezek az állítások egymásnak el-lentmondanak, mert szerintük nincs is, meg van is magyar ornamentika és ízlés. Hampel és az ő fentebb aposztrofált etnográfusai is tudnak tehát „eredeti” minden bel- és külföldi ornamentikától elütő, a magyar alföldről ismert, a XVI. század táján a céhekbe is behatolt és amint Hampel mondja, az azonos mustrakönyvek révén többféle iparágakban érvényesülő magyar ízlésről – mindazonáltal fentebbi mondása szerint még sincs „közös magyar ízlés”. Azt hiszi Hampel, hogy a céhek magyarjai nem a magyar népből, de a zászlós urakból tellettek ki? Avagy a szűrszabóság, a szűcsmesterség, a fazekasság, mivel a XVIII. században már a céhekben is föllelhető, a házi fafaragással, a házi hímzéssel együtt talán már nem népipar? A legszélesebb körű céhismeret is megtűri talán még azt a kis toldást, hogy a szűcs céh inkább csak az úgynevezett német szűcsökből állott, akik nem hímeztek. A subát eredetileg a juhászok maguk készítették ki és színezték, mondhatni, csupán házi vegyszerekkel. A subára rávarrott irhát pedig még ma is legnagyobb részben a nép leánya és nem csupán a szűcsök hímzik – éppen úgy, mint a szűrszabók hímzései is főképpen műhelyen kívül készülnek. Ezért ami eredetileg népipar volt, a céhek kebelében is az maradt, az még ma is. Így aztán *meddő dolog céhes ornamentikáról beszélni a népivel szemben, mikor a kettő egy*. Ha az egyik eredeti, a másik sem lehet más. A Hampel szavai tehát önmagukat cáfolják. Hát még ha tudjuk azt is, hogy céhbeli mustrakönyv, mint Hampel képzei, nem volt. Én nem ismerek; Hampel miért nem mutatja föl, ha volt és van? A mustrákat eltanulták az ifjak az öregektől, s így szállott nemzedékről nemzedékre az a gyakorlat, amely könyvben rögzítve nem volt soha, mert az egyesek tanulói rajzfüzetek, szemben a külföldi mustrakönyvekkel, a szavak értelmét felfogni tudó, nem nevezheti soha mustrakönyvnek. Szabadon és nem könyvből tanult az ifjú és dolgozott a férfi. Ezért aztán tartalmatlan az a kijelentés, hogy: „különböző céhekben hasonló mustrakönyveket használtak.” A mustrakönyvek használata ellen szólnak maguk a díszítések is, mert a különböző iparágak mustrái, az azonos jelleg mellett is, annyira mások, hogy azokat nem lehetett egy és ugyanazon közös könyvből másolni. Az általános azonos vonások mellett az elrendezés és csoportosítás is változik az egyes elemekkel együtt, melyek még a technika követelményei szerint is igazodnak. A subavirágok finomabbak, mert selyemmel hímzik, mint a szűrvirágok, amelyek csak szőrben készülnek. Nem mustrakönyvek másolatai ezek, hanem ugyanazon szimbolikus jelentőségű természeti típusok tudatos alkalmazásai, melyekben nem az alak az átöröklött, de főként az a gondolat, az a lélek, amit a természeti alak valaha kifejezett. Minden alak pávatollat, krizantémot, trifoliumot, istenfát, szarvast stb. ábrázol és nem a mustrakönyvből eltanult értelmetlen

díszítő elemet. Ezért végtelen az alakok száma. Nem volt hát, mivel nem lehetett mustrakönyv, s így céhes ornamentikáról sem beszélhetünk.

Azt írja folytatólag Hampel a jelenkor ornamentikájáról, hogy: „Óvatos kutató azonban az eredetiséget” – amit tudniillik Hampel már előbb elismert – „nem fogja úgy értelmezni, hogy ez egyúttal ősi származást is jelent és nagy hiba volna ennek az ornamentikának a szálait Lebediából vagy éppen a magyarság ősi hazájából származtatni. Mert egy kevés kritikával és a hazai céhek történetének némi ismeretével reá jutunk, hogy a céheknek ez az ornamentikája nem lehet régibb, mint maguk a céhek és a díszítés magyar volta is csak attól az időponttól kezdődik, amikor a céhekben a magyarság számba vehető erővel tömörült. – A valószínűség tehát a magyar céhes ornamentika tekintetében az, hogy magyaros jellegét, mellyel kétségkívül bír, csak a XVI–XVIII. század óta öltötte, azoknak a magyar iparosoknak a kezén, akik azokat a mustrákat művelték.”

A mustrakönyvekkel és a céhes ornamentikával már fentebb végeztünk, most tehát a Hampel egyéb állításait vesszük szemügyre. Szerinte a XVI–XVIII. századokban a magyar iparosokat is befogadó céhek kebelében keletkezett mai ornamentikánk, s így nem lehet régibb a céheknél – igaz, hogy már így is két, háromszáz éves. Elhiszem, hogy igaza van, ha tud felelni néhány kérdésemre! Mit gondol Hampel: a magyar nyelv csak olyan régi, mint legrégibb fennmaradt emléke a halotti beszéd? Hát azelőtt a magyarok talán, nem is beszéltek, vagy nem magyarul beszéltek? S ha igen, hát csak nem hiszi talán, hogy a bevándorlott és itt zsíros hivatalokban dúskálkodó németektől tanulták nyelvüket? Vagy talán a XIV. század táján keletkezett a magyar nyelv, mert a halotti beszédűtől a Corvin János levelei koráig nem maradt magyar nyelven írott emlék? Ugyebár ez alatt az idő alatt mindenki latinul beszélt, mivel csak latin irataink maradtak! Hát a céhekbe nyomult magyarság nem vitt oda semmit, hanem az ott találtból fejlesztette a máit? Hát aztán mit talált ott, és amit ott talált, abból lett a mai magyar ornamentika? Hát vajon lehetett-e? Aztán a céheken kívül is miért művelte a nép ugyanazt az ornamentikát? Vagy talán be tudja bizonyítani, hogy a székely kapukat is céhek faragták? Hát a kapuk ősi, Asszíriáig visszanyúló istenfája is éppen úgy *céhes ornamentum*, mint a *kunsági suba-tányérok istenfája*, vagy a *somogyi bicskák és tükrök zománcolt állatos istenfája*? Meg aztán a székely faragások, a felvidéki fehér hímzés, a dunántúli subatányér, az oláh börmellény mell-virága, a szerb vidékek hímzése, s a Tisza-Duna-menti magyarság szűrének, subájának és egyéb ruhadarabjainak hímzett foltjai, melyek mind egy ornamentika szülöttei, *csak az Alföldön, s csak pár céhben honosak s nem az egész országban*? Mindezekről nem venni tudomást struccpolitika, mert az igazság olyan hegyes szög, hogy a bivaly bőrt is kiszúrja! Az ilyen eljáráshoz csakugyan „kevés kritika” kell. Bizony a formáknak „némi ismeretével” nem tagadható ki a honfoglalók hagyatékából a szarvas, az istenfá. Van itt a legnaturalisztikusabbtól az agyonstilizáltig egész sorozat. Látszik, hogy nem formákat másoltak értelmetlenül, de tudatosan a pávatollat csinálták, úgy, mint ama bizonyos céhekbe nyomult magyarság. Az istenfának pedig ez-

redéves megrögzített, a vallási gyakorlatban szentesített formáit hozták ide Árpád hadai, melyek még ma is élnek a székely kapukon alakjukban, vallási jelentőség nélkül. Vagy talán az ősi sámánkodás istenfája is a német céhekből áradt ki a székely kapukra, subákra, zománcolt fatárgyakra, s az Árpád hadainak huszár tarsolyára? Avagy talán a magyarok soha sem ismerték a samanizmust és az istenfát, éppen úgy, mint a sámánkodás ma is élő maradványát, a regös énekeket német vendégeiktől tanulták mindenféle elmúlt és újmódi céhek révén? A sámánkodásnak alig fedezhető fel halvány emlékei is a németeknél, de igen a magyarokkal részben társult ruténségnél. Az ősi istenfá is csak némi késő arab dolgokon került nyugatra, ahol nem értették; holott a székely kapuk istenfája tiszta, ősi alakjában él még ma is és mivel mindig ugyanazon a helyen alkalmazták, jelentése is volt.

Hát az sem mond semmit Hampelnek, hogy a páva régebbi költészetünkben mint a sötétség ellentéte szerepel? A nap világosság, s így a páva mint jelképe talán csak nem a céhek szülötte, mert magyar költőcéhről eddig, legalább nekem, nincs tudomásom.

Ha valaki ennyi összejátszó körülményt le tud tagadni, vagy az európai magas nívóról nem létezőnek tud tekinteni, annak már hiába említem azt is, hogy a legrégibb (német kézen) fennmaradt magyar címeren⁹ sisakdísz a pávatoll, amit a címerpólyákkal együtt, mint elengedhetetlen tartozékot, hivatali címerként használtak főuraink, mint például Lőrinc vajda 1304. évben.¹⁰ II. András 1223[. évi] arany pecsétén¹¹ a pajzsocskának nevezett középrész is a pávatoll közepe, azonos a lószerszám-csüngőkkel,¹² mert felső széle kerek és nem egyenes, mint a háromszögű pajzsoké. Ez az adat, magában véve, csakugyan kétes értékű, azonban a többi, összevágó argumentum mellett jól érthető annak, aki feltétlenül nem tagad.

Végre visszatérve a Hampel szavaihoz, melyek szerint „hogy az alföldi szűrszabók mustrái már a középkorban a XVI. század[ot] megelőző öt században is léteztek, ez nyilvánvaló lehetetlenség, mert köztudomású tény, hogy az iparos céhekben a magyarság csak a XVI. század óta kezdett számba vehető módon tömörülni”, s alább még „több világosság fog abból a forrásból” tudniillik Smirnov, orosz tudós készülő munkájából „az ősök hagyatékára áradni, mintha megpróbáljuk egyik-másik még meg nem fejthető ősi idomnak értelmét XIX. századi szűrszabók mustráiból értelmezni, a mi véleményünk szerint hiba a helyes módszer ellen. Mert össze akarni kötni hazai ornamentikánknak elejét, annak XIX. századi fejleményeivel, a nélkül, hogy a kilenc század alatt bekövetkezett változásokra tekintettel volnánk, ez ellenkezik a műtörténeti kutatás elemi törvényeivel.” A céheskedésre már föntebb feleltem. A Smirnov munkáját meg nem várni pedig a mi szemünkben nem

⁹ Rajzát közli Bárczay [Oszkár: A heraldika kézikönyve. Budapest 1897] 384. lapján [703. ábra].

¹⁰ Rajzát lásd Bárczay Heraldikájának 493. ábráján [203. oldal].

¹¹ Bárczay „Heraldika Kézikönyv”-e 32. lap [86. ábra].

¹² Lásd [Huszka:] Magyar ornamentika V. kép 3. szám.

bűn, mert mi is látunk és gondolkodunk. Az összekötésre nézve, mint már fennebb is mondtam, azért mert egy bizonyos időről nincsen emlékün, ha egyébként minden teljesen érthető, s a fejlődés másként szinte lehetetlen – a megsemmisült, vagy még meg nem talált láncszem miatt a felismert igazságot elhallgatni, nem lehet. Erre semmiféle „módszer” nem kötelezhet. Nemzeti ornamentikánk szempontjából annyival inkább nem, mert *a láncszem hiánya is szerves fejlődés eredménye*. Honfoglalás kori ornamentikánknak ugyanis vallási, jelképes jelentősége volt, s így a kereszténységre tért magyarság elhagyta azt, mint az ősi pogányság jelképét. Az úri osztály lehetőleg gyorsan szakított vele, mint mindennel, ami régi pogányságára emlékeztetett. A sokkal műveltebb népnél azonban az ősi vallás a keresztény mellett meséink, babonáink, szokásformáink, regösénekeink s egyéb dalaink tanúságaként soká tartotta magát és csak lassan enyésztek el, midőn már kifogytak műveltebb magyarozói. A hitből babona, a szertartásból játék lett, s hozzásimult a keresztény életnek már sokkal inkább ismert, folyton tanított jelenségeihez. Az ornamentika azonban, mint a nélkülözhetetlen ruházat szépészeti része, nem tudott elsatnyulni, mert a kereszténységnek nem volt külön ornamentikája, amellyel pótolni lehetett volna, amelyet a régi helyére lehetett volna csempezni vagy erőszakolni.

Nem történt az az eset, ami sok vallási szokással és fogalommal, hogy a hittérítők az ősi pogány fogalmaknak és szokásoknak keresztény tartalmat adtak, és a keresztény magyarozattal lassanként elfeledtették a régi pogányt. Így foglalta el Szűz Mária az ősi Természettündérének, a Kisasszonynak, a Nagyboldogasszonynak helyét, kinek ősi nevei ma, Máriának, Magyarország védőasszonyának, magyar jelzői.¹³ Ez az eset nem történhetett meg az ornamentikával, mert nem volt mit helyére tenni. Csak a nyugati ruházat behozatalával lehetett volna célt érni, de a természeti viszonyoknak és a magyarság életszükségletének egészen megfelelő ruhát nem lehetett a primitívebb nyugatival kiszorítani, és mivel ruházatát a magyar nép teljesen maga készítette, az ősi ruha megmentette járulékát, az ornamentikát is. De mint *Magyar ornamentikámban* kimutattam, s feljebb is elsoroltam, nem is halt ki egészen, például a pávának vallási jelentése sem, s hogy még sokáig szerepel országos jelvényül a kereszténykorban is.

Az Árpád-ház kihaltával az idegen áramlat erősödik, s a nemzeti tradíciók homályosodnak, s így a felső rétegek emlékeiről aligha egészen el nem tűnik az ősi nemzeti; de a népnél tovább kellett élnie, mert *amikor újra látjuk, éppen olyan, mintha közben mi sem hiányzanék, mert szerves fejlődés az egész*. Mint-hogy pedig az a „helyes módszer”, ami az igazsághoz vezet, azért a világosság véka alá rejtése, bátran kimondhatjuk mi is, hogy „ellenkezik a műtörténeti kutatás elemi törvényeivel”. Nem a sablon a fő, de az igazság!

13 Lásd: Barna Ferdinánd: Ősvallásunk főistenei és kisebb isteni lényei. Akadémiai Értekezések 1881. VI. 30–31. lap.

Minthogy minden azt bizonyítja, hogy ma is élő népies ornamentikánk, melynek több százados létét Hampel is eltűri, *szimbolikus jelentőségű*, amint-hogy a honfoglalók korában is élt *nem pusztán népies, de valódi magyar nemzeti ornamentika*.

A középkor századaiból ismert hazai ornamentika pedig *eredetben idegen, módosulásában magyarországi*, a népiessel szemben *talán úri*, de *teljességében egyáltalán nem magyar*. Hogy azonban ez a jövevény ne hasonult volna át gyorsan a hazaihoz, azt Hampel sem tagadja, ami ismét csak azért volt lehetséges, hogy a hazai elég erős volt a felszívására.

A XVI. századtól kezdve az úgynevezett úri ízlésnek elég emléke maradt reánk. Magyar ornamentika című könyvemben több lapot szentelek a gránátalmás virágalakoknak. Hogy a gránátalma élt volna nálunk ősidők óta, az nem valószínű, s magam is azt tartom, hogy olaszországi szövetekkel (és nem mustakönyvekkel) költözött hozzánk, noha Itáliába is Perzsiából, vagy még messzebb keletről került. A gránátalma legrégebb alakja az asszír-babiloni emlékekből ismeretes. Később keleti szövetek dísze, honnan a középkor szöveteire vándorol, s valószínűleg róluk a mi hímzéseinkre. Csakhogy ez a gránátalma lépten-nyomon áthasonul magyar pávatollá. Felveszi a pávatoll gyűrűzetét és alig-alig mutatja a gránátalma magvait. Különben az arabok kezén is ez történt vele, úgy hogy a mohamedán keleti szőnyegek gránátalmája is *a szkítáktól a szászánidákhoz került pávatollnak* és gránátalmának kombinációja. Már szászánidáknál felöltik ez az összeolvasztás, mert már a pávatoll szívközepét a gyűrűzetben megszerűen körítik apróbb osztások.

Ez a gránátalmás, úgynevezett úri divat tehát, mely a XVI. századtól kezdve nálunk kimutatható, alkalmazkodik ugyan a nemzetihez, de eredetben nem magyar, hanem jövevény. Mivel azonban *a nemzet egy részének tagadhatalanul kedvelt díszítése, átalakulásában méltán tarthat számot a magyar névre is*.

A keleti kereskedelem révén Olaszországba került ornamentika úgy elemeiben, mint elrendezésében és kissé naturalisztikus felfogásában egészen talált a magyarság ízlésével, nem csoda hát, ha elterjedt, kivált mivel még meg is tudott magyarosodni. Mindamellett nem képviseli a nemzeti ízlést, mert azt ma csak a népnél találjuk, melyet a „módszer” ellenére bátorítottunk felismerni már a honfoglalóknál. S mivel ősi, vallási jelentése a látszólagos megszakítást is megmagyarázza, s mivel a XVI. század táján feltett keletkezését lehetetlen érthetővé tenni: a még hiányzó láncszemek dacára *folytonosan élő, ősi, nemzetinek kell tartanunk és ismernünk*.

Volt, van és lesz is mindig eredeti, valódi nemzeti magyar ornamentika, amelyre nézve tiltakozunk az ellen, hogy az az egész világé volna, csak éppen a miénk nem, mint Hampel állítja, s a melynek megismeréséhez nem Magyarország nemzetiségeinek ornamentikája vezetett, mint Hampel tanácsolja, és végre, amely reméljük, hogy fejlődésében is magyar nemzeti marad, s nem fajul el kozmopolitává, mint ahogy Hampel baljóslatúan várja.

Mindezek után szabadjon még néhány szóval kitérni a cikkíró úrnak a *Magyar Iparművészet*en kívül megjelent egyéb, e tárgyra vonatkozó véleménynyil-

vánításaira is. Az Akadémián belül megjelent *Honfoglaláskor emlékei* című könyvében⁸ egyáltalán nem mond semmi pozitívumot őseink hagyatékáról. Az egész nagy könyv eredménye az, hogy a jövőtől várja a megfejtést. Az ezután megjelent könyve *A régibb középkor emlékei Magyarhonban*¹⁴ 500 lapos szövegben sok-sok mindent tárgyal, a honfoglalókat is, de szintén eredménytelenül.

Három fejezeten át¹⁵ mind az ornamentikáról beszél, de a honfoglaláskor ornamentális alakjait nem ismeri föl. Igazolásul álljanak itt saját szavai: „Egy sajátságos idomot függélyesen ketté metszett tulipánhoz lehet talán hasonlítani stb.”

Ha képes Hampel elmentseni a tulipánt függőlegesen valami híres műtővirtuóz közbejöttével, akkor elhisszük neki, hogy csakugyan olyan alak, ámbár kettémetszett virágokat soha és sehol nem ábrázoltak ornamentumul. Ezek a „metszett tulipánok” (a szegedi és Győr-vidéki csüngők) a valóságban pávatoll-utánzatok.

Egy másik, szintén szegedi csüngő-alakot,¹⁶ amely gyűrűzetével és lengőszálacskáinak utánzatával a legtermészetesebb, valóságos fémben kivitt pávatoll – Hampel *sörényes madárnak* képes látni.^h Saját szavai: „az áttört csüngő csupa keret, melynek két idomtalanul fölnyúló karját állatfőkhöz lehetne hasonlítani, melyeknek tompaszögben, a pityke fülében összeérő részét talán *hegyes csőröknek* képzelte az ötvös, míg az alsó hegyes csúcsból kiinduló részeket, a külső oldalon jelzett *sörény miatt*, nyaknak gondolhatta.”¹⁷

A továbbiakban aztán a tulipánt állattá és „felső nézetben stilizált madár csőr”-re változtatja okulására, minden orthologusnak és ornamentikusnak.

Ilyen alakismerettel, az ornamentális formáknak ilyen fantasztikus származtatásával aztán nem csoda, ha köteteken át sem tud semmi eredményt elérni. Mindazonáltal ez nem tartoznék reánk, ha nem az Akadémia kiadványa volna, s ha kiadójának tekintélye nem volna alkalmas az igazság elhomályosítására. Ugyanis éppen ezek a szegedi csüngők a legtermészetesebb pávatoll-utánzatok, ezek segítenek felismerni a többi honfoglalás kori alakokat is, melyekből bizony még néhány átmenet hiányzik. Ha valaki ezeket jobban meg tudja magyarázni és eltudja róluk hitetni, hogy nem pávatoll alakok: úgy talán őseink hagyatéka nem függ össze mai ornamentikánkkal, de a Hampel-féle kalandos megfejtés és magyarázat erre nem képes. Ezt érzi ő maga is és a *Magyar Iparművészetben* megjelent cikkében már meg sem kísérli az én magyarázataimat megdönteni, hanem *egy tömegben elveti az egészet* és széles látkört sejtető tanácsokat oszt arra nézve, hogy miként kell azt majdan megcsinálni. Szerinte eddig még mi sem történt, kivéve az „ötvösök ornamentikájá”-t, amit, hite szerint, már ő megcsinált. Emberi gyöngeség kívánságainkat megtörtént valóságnak hinni! Az eddig mondottak összege a következő:

14 [Hampel József: *A régibb középkor emlékei Magyarhonban*, 2 kötet] Budapest 1897.

15 [Hampel: *A régibb középkor emlékei*, 2. kötet] 184–251.

16 [Huszkai:] *Magyar ornamentika* V. kép. 4. ábra.

17 [Hampel: *A régibb középkor emlékei*, 2. kötet] 248.

1. Az ország minden vidékének, Hampel tanácsa szerint, összegyűjtött ornamentális anyagából nem lesz soha magyar ornamentika, hanem talán *magyarországi* tót, német, rutén, rác, sváb, oláh, örmény, cigány, horvát, bolgár, ha lehet valami úton-módon egységesen tárgyalni.

2. A honfoglalók pávatolla és istenfája vallási jellegénél fogva homályosult el, de ki nem halhatott, mert amidőn a népnél újra meglátjuk, az ősinek meg nem szakított folytatását tünteti fel.

3. A XVI–XVIII. századok ezen újra előtűnő díszítésmodora nem céhes ornamentika, mert a német céhek kebelében nem volt miből kialakulnia, és mert a céheken kívül élt mindig és él ma is.

4. Ma is élő ornamentikánk nem egyes vidékek specialitása, hanem az egész ország területén minden magyar vidéken honos, sőt még a nemzetiségek díszein is uralgó *egyetemes nemzeti magyar ornamentika*, amely éppen történelmi múltjánál fogva volt elég erős az egész ország behódítására.

Végezetül az én *Magyar ornamentika* című könyvem születésére nézve vagyok még kénytelen a Hampel véleményének ellent mondani. Szerinte ugyanis „Vannak, akik e probléma megoldását” (tudniillik az ornamentikáét) „meglehetősen könnyű és elég egyszerűnek vélik. Csak be kell járni az országot és meg kell figyelni a nép munkáját, híven le kell rajzolni a díszítményeket, melyekkel a suba-, szűr- és bundaszabók” (talán szűcsöket akart mondani) „gazdáink ruháját ékítik, be kell hatolni a szorgalmas magyar menyecskék otthonába és össze kell gyűjteni a varrottas és egyéb mustrákat a cihákról, a terítőkről és egyéb féherneműekről, ezt évek hosszú során át folytatni kell és a szorgalmas gyűjtő fáradozásából oly gazdag képes-album keletkezik, melyet bátran el lehet nevezni magyar ornamentikának.” Aztán nem vonja kétségbe, hogy ez hasznos munka, de felfogása szerint „módszeresen kell gyűjteni”. És tovább „A nép ízlését fürkésző, kutató ... nem áll meg ott, hogy egyszerűen mustrákat másol ... stb.” „A nyers anyag, melyet gondos rajzoló összegyűjtenek stb.”

Ezek és még számos újólág nem idézett kicsinyítő mondásai egyenesen nekem szólnak, mert én írtam „magyar ornamentikát” hosszú éveken át folytatott gyűjtés és tanulmányozás után. Munkámat Hampel következetesen és tudományos lenézéssel csak albumnak kegyeskedik nevezni és a Pulszky-Fischbach-féle „quodlibet”ⁱ mellé sorolja.

Hogy mindezekre nem szolgáltam reá, azt az elért eredmény bizonyítja, amely mégis csak valami a Hampel-féle kötetek eredménytelensége mellett. A vállvergetéshez bizony nincs jussa! Én eléggé tudatosan és eléggé módszeresen csináltam a gyűjtést, mert amíg a típusokkal tisztába nem jöttem, csak a legmagyarabb vidékeket kerestem fel, s csak azt rajzoltam le, amit már nem tudtam semmiféle ismert stílusba beosztani. Ez nem volt csupán „gondos rajzoló” egyszerű mustra másolása. Módszeremben egy kis tájékozottság és egy kis magyar fajbeli érzés mellett a céltudatos és helyes eljárást bárki megláthatja. Az eredmény csak egy vékony kötet, szó- és klisé áradat nélkül.

Mindezeket pedig csak azért mondtam el, hogy „legyen igazság!” Minden tudományos kutatásnak ez a célja. Az igazság keresésének azonban, azt

tartom, nem szabad bennünket kishitűekké tenni és az esetleges tévedésektől való félelemből nem szabad sajátunkat odadobni és letagadni azért, hogy a nagyvilág talán azonnal nem lesz velünk egy véleményen. Nekünk magyaroknak pedig kétszeresen nem szabad ezt tennünk, mert úgyis van elég ellenségünk, aki mindenünkből ki akar forgatni. Ezeknek szövetségesei azok a hazai tudós férfiak, kik előtt nincs tudomány, ha nem német; s akik, félő, hogy elvagdossák lassankint a magyar fajbeliség életgyökereit azáltal, hogy ferde szempontokból, „módszeres” okoskodásokkal megtámadják a nemzeti önérzetet. A magyar ma már nem tud, vagy nem mer örülni annak, hogy „magyar”; nemzetiségeink pedig valóságos meggyalázásnak veszik a magyar nevet.¹⁸ A nemzeti önérzet minden emeltyűje felhasználandó, kivált, ha az még szent igazság is. Önérzetet ma, inkább, mint valaha, csak műveltség adhat. És csak a nemzeti jellegű műveltség konzervál; csak ez óvhat meg bennünket is az elpusztulástól. Nekünk a kozmopolita irányú művelődés halál. Hát vajon mik akkor az apostolai?

B. Á.

JEGYZET

- a Hampel e zománcos tárgyakkal több tanulmányában is foglalkozott 1887 és 1905 között. A két legterjedelmesebb: Kövér Béla [Hampel József]: A középkori sodrony-zománc kérdéshöz. *Archaeologiai Értesítő* ÚF, 12 (1892) 1: 19–33.; Kövér Béla [Hampel József]: Az erdélyi zománcról. *Archaeologiai Értesítő* ÚF, 15 (1895) 3: 289–311.
- b Az anabaptisták Jacob Huttert követő ágaként a 16. században a Magyar Királyság területén megtelepült, Magyarországon habánoknak nevezett hutteriták fő újítása az ónmázás fajansztípusú kerámiaművesség meghonosítása volt. A habán közösségek által meghonosított hagyomány a 18–19. századig éreztette hatását.
- c A Szászánida Birodalom a késő ókori világ egyik vezető hatalma volt; 224 és 651 között állt fent, amíg a Szászánida-dinasztia uralkodott Irán felett. A birodalom virágzása idején intenzív kulturális – többek között erős művészeti – kapcsolatok éltek Bizánc és Irán között. A Szászánida-dinasztiát a muszlimok követték. A muszlim kultúra ugyanakkor sokat merített a Szászánida-kor művészeti kifejezőeszközeiből, így számos korábbi gyökerekkel rendelkező ábrázolás- és díszítőelem-típus a muszlim időszakban is fennmaradt, s az ő közvetítésükkel jutott el messzi tájakra. A magyar honfoglalás kori díszítőelemek szászánida előzményeit Hampel maga is vallotta a századfordulón (például A honfoglalási kor hazai emlékei. In: *A magyar honfoglalás kútffői*. Szerk.: Pauler Gyula – Szilágyi Sándor. Budapest, 1900.), majd egy 1904-es tanulmányában (Ornamentika a honfoglalási kor emlékein. *Archaeologiai Értesítő* ÚF, 24 [1904]: 105–152.) revideálta korábbi nézeteit.
- d A kötet végül 1909-ben jelent meg: Smirnov, Ákov I.: *Vostočnoe srebro. Atlas drevnij serebranoj i szolotoj posody vostočnogo proischozdejiá, najdennoj preimuščestvenno v predelah Rossijskoj imperii*. Sankt-Peterburg, 1909.
- e Hampel ebben a bekezdésben az iparművészeti mozgalom elindulásának hátterére utal (lásd erről a bevezetőben).
- f Huszka József: *Magyar ornamentika*. Budapest, 1898.

18 Lásd a Budapesti Hírlap 1899. év jun. 9. száma 3 old.

- g Hampel József: *A honfoglalási kor hazai emlékei*. Budapest, 1896. E könyv munkálatai a millennium tiszteletére készülõ forrásgyûjtemény számára indultak el, ám a vállalkozás elhúzóda-
sa miatt elõször 1896-ban önálló kötetként jelent meg, majd a forrásgyûjtemény 1900-ban
történõ kiadásában is helyet kapott – az elõzõhöz képest enyhén kiegészített formában – utol-
só fejezetként (Hempel József: *A honfoglalási kor hazai emlékei*. In: *A magyar honfoglalás kút-
fõi*. Szerk.: Pauler Gyula – Szilágyi Sándor. Budapest, 1900. 507–830.).
- h A kérdéses tárgy a szeged-bojárhalmi 10. századi nõi sír egyik kéttagú csüngõs verete (rajzát
lásd: Hampel: *A honfoglalási kor hazai emlékei*, 687. LXXXIII. kép 19.). Az alsó csüngõs tagot a
valóságban két félpalmetta díszíti, mind Hampel, mind Huszka leírásai hibásak.
- i Huszka a 2. lábjegyzetben hivatkozott kötetre (Pulszky Károly: *A magyar háziipar díszítményei*)
céloz.

Fülep Lajos ismertetése Malonyay Dezső A magyar nép művészete című könyvének első kötetéről (1907)

FORRÁS: Fülep Lajos: Malonyay Dezső: A magyar nép művészete. Első kötet: A kalotaszegi magyar nép művészete. *A Hét*, 18. (1907. május 5.) 18: 300–302. Modern szövegkiadás: Fülep Lajos írásai I. Szerk.: Tímár Árpád. Budapest, 1988. 352–355.

SZERZŐ: Fülep Lajos (1885–1970) művészetfilozófus, művészettörténész, tanár, református lelkész. Fiatalon irodalmi, képzőművészeti, színházi kritikákat írt különböző lapoknak (*Hazánk*, *Az Ország*, *Népszava*, *Magyar Szemle*, *Hét*). 1904-ben és 1906-ban Párizsban járt, ott megismerkedett többek között Cézanne és Gauguin művészetével, melyek szellemi formálódását erősen befolyásolták. 1907 és 1913 között állami ösztöndíjjal kisebb megszakításokkal Firenzében élt, ahol filozófiai szemináriumra járt, közelebbről megismerte a 14. század itáliai művészetét és megérintette kora újvallásossága, mely alkalmat adott neki a szimbolizmussal való leszámolásra is. 1911-ben Lukács Györggyel és Hevesi Sándorral szerkesztette *A Szellem* című folyóiratot. Budapesten 1912-ben védte meg *Az emlékezés a művészi alkotásban* című doktori disszertációját. Ezt követően állami alkalmazott lett, minisztériumi tisztviselőként, illetve középiskolai tanárként dolgozott. 1916-ban írta a *Magyar művészet* című művét, mely 1923-ban jelent meg könyv alakban. Részt vett a Balázs Béla és Lukács György körül szerveződött szellemi műhely, a Vasárnapi Kör összejövetelein, előadásokat tartott az avval kapcsolatban álló Szellemi Tudományok Szabadiskolájában. 1919-ben a budapesti egyetem olasz nyelv- és irodalom tanszék professzora lett. 1920 és 1947 között falusi református lelkészként működött. Itt művészetfilozófiával (*Művészet és világnézet*, 1923), valamint a korszak egyik fontos demográfiai kérdésével, az egykézéssel foglalkozott több írásában. Emellett az 1930-as években a pécsi egyetemen magántanárként tartott előadásokat. 1947-ben az Eötvös Kollégium tanára, majd az ELTE Művészettörténet tanszék professzora, később tanszékvezetője (1951–1961) lett. 1948-ban választották az Akadémia levelező tagjának. Székfoglaló előadásában (*A magyar művészet-történelem földadata*) máig érvényes problémákra mutatott rá. Műveinek modern kiadása: Fülep Lajos egybegyűjtött írások I–III. Szerk.: Tímár Árpád. Budapest, 1988–1998.; Fülep Lajos levelezése I–VII. Szerk.: F. Csanak Dóra. Budapest, 1990–2007.

MAGYARÁZAT: Fülep Kiss József kérte fel, hogy írjon recenziót Malonyay kötetről *A Hétfé*. Fülep számára ez lehetőséget teremtett arra, hogy a népművészet századfordulón felfutó népszerűségét a nemzeti művészetről ekkor formálódó nézetének kontextusába helyezze. Ezt a kontextust az egyedi és az örök egyetemes dichotómiája jelöli ki. A kérdés formálódása *A művészet útvesztője* című írástól (1904)^a az 1916-ban formába öntött, de többek szerint Fülep 1908 körüli nézeteit őrző *Magyar művészet* cikksorozatig^b tartott. Ebben az összefüggésben úgy látta, hogy a népművészet lelki tartalmának megértése és integrálása vezethet el mind egyéni, mind közösségi szinten egy sajátos, nemzeti művészet létrehozásához. Miközben tehát úgy tűnik, hogy a paraszti világ tárgyi emléanyagát erős fenntartásokkal tartotta a jelen művészete számára inspiratívnak (és erre különböző fogalomhasználati, illetve a tárgykultúrát érintő problémák kapcsán némileg provokatívan rámutatott), addig abban a bizonyos másik regiszterben – a hit-küldetés-elhivatottság fogalmai által körülírt keretben – a nép művészetének határozott szerepet vizionált.

SZAKIRODALOM: *Fülep Lajos emlékkönyv*. Szerk.: Tímár Árpád. Budapest 1985.; Gosztonyi Ferenc: A szimbolista Fülep I. A „primitív” Cézanne-tól a Magyar művészetig. In: *„A feledés árja alól új földeket hódítok vissza”: Írások Tímár Árpád tiszteletére*. Szerk.: Bardoly István – Jurecskó László – Sümegi György. Budapest, 2009. 64–80.; uő: A szimbolista Fülep II. Legyen Ön is szimbolista!, avagy „Le symbolisme en peinture: Paul Gauguin”. *Enigma*, 16. (2009) 61: 30–43.; uő: A szimbolista Fülep III. Fülep Lajos Monte Cassinoban. *Ars Hungarica*, 37. (2011) 2: 52–64.; Pernecky Géza: Essünk neki Fülep Lajosnak. *Mozgó Világ*, 37. (2011) 7: 81–104.

* * *

Kiderült, hogy míg az őseink lóhúst, a mai paraszt művészetet puhít a nyerge alatt. Kínlódik, robotol, éheznek, pusztul, de azért bölcsőjétől a koporsóig és fejfáig művészetet rak minden holmijára. Művészetet, melyért nem átallanak finom esztéta urak – nemcsak üvegen néző etnográfusok, hanem jószemű esztéták –, nem átallanak hepehupás, görbe vidékek rongyos faluiban mászkálni, nem átallja a kultuskormány ezt a mászkálást tőle telhetőleg támogatni, s nem átallja az írott, rajzolt, füstött, fényképezett eredményt egy előkelő kiadó-cég pazar kiállításban közreadni. A leereszkedésnek az a fajtája ez, hol csak a leereszkedő nyerhet, és büszke lehet arra, hogy leereszkedett. Megyünk tanulni a paraszthoz, megyünk, mert bizonyosan muszáj.

A kérdés az, vajon a népi művészettel való ilyen bíbelődés nem hat-e úgy, mintha úri kertészek, akik íriszszel és orchideával szoktak bánni, a mezőről tépett virágokat, a pipacsot, kakukkfűvet, szarkalábat, nefelejcsot akarnák be-leplántálni az üvegháziak agyondolgozott földjébe, s minél trenírozottabb kézzel nyúlnak az egyszerű virágokhoz, minél jobban óvják, gondozzák őket, annál kevésbé mennek velük valamire? A nép lelkének elementáris megérzé-

sére van itt szükség. Arra, hogy a virágokat nem kitépni kell a földjükből, hanem együtt éreztetni őket az egész földdel, a föld szagával, életével, szépségeivel és piszkával, a földön élő emberekkel, mindennel együtt és egyszerre, valami nagy művészettel életre kelteni előttünk, városi emberek előtt azt, ami nekünk csak halott, a falu földjét, mezejét, egét és a parasztot. Hogy mindez együtt éljen, s én érezzem bennük a megtörhetlen közösséget. Érezzem a nagy erőt, mely éltet a földet és a földön görnyedő parasztot, érezzem azt az erőfőlösleget, mely a munka után művészkedésre, gyönyörűségek, szépségek teremelésére kicsordul a parasztból, mint ahogy a búzakalászt izzadó földnek még van elég ereje és kedve a kék búzavirág és a piros pipacs éltetésére. Mert ebben tér el a paraszt a városok emberétől. Többet dolgozik, mint a városi ember, mégis jut benne kedv és erő a művészkedésre. Mi, kiket a megélhetés és egyéb ügyek teljesen igénybe vesznek, ha éppen művészet is kell nekünk, megvásároljuk, de legnagyobbbrészt ocsmány, stíltelen lakásokban élünk, míg a paraszt kiformalja a maga egyéniségét minden holmijára.

De be lehet-e oltani minket népművészettel, mint ahogy himlő ellen valamilyen nedűt szivárogtatnak a vérünkbe? Nem szakadt-e már meg köztünk és a paraszt közt, a mi érzésünk és az ő művészete közt minden összeköttetés? Nem élünk-e annyira az európai kultúrában, hogy mindegy nekünk skót, dán, német, francia, angol, magyar stílus? Nem értjük-e őket egyformán mind vagy egyformán sehogy? Egyáltalán – a képzőművészetekben – megvannak még azok a különbségek, amik hajdan? Az építészetben és iparművészetben kívül lehet másutt nemzeti stílusról beszélni? Mi az angol Turnerben,^c mi a francia Cézanne-ban,^d mi a magyar Ferenczyben?^e Milyen a magyar kép, a magyar szobor? Megmondta ezt már valaha valaki? Amelyiken fokok van, csizma és árvalányhaj, szürkankó és zsinóros lajbi? Nem? Hát? Pendely Zsuszka bepördül a szalonunkba, és Helyre Kati elrikkantja magát így? Ha az unalomig hajtogatjuk, hogy legyünk magyarok, azok leszünk tényleg? Lehet mondva csinálni az ügyet? Lehet az európai művészetek iskoláját megjárta, elfinomodott művészintellektusoknak népművészetben keresztül újjászületniök – megrendelésre? Képzeltető ennél nagyobb ellentét? Itt a bökkenő: a paraszt minél piszkosabb, annál tisztább a művészete. Minél messzebb esik a vasúttól, annál érdemesebb volna szállítani a holmijait. Minél írástudatlabb, annál mesésebb formákat ír keze a vászonra, fába.

Nekünk magyaroknak, mindig speciális az esetünk. Annyira speciális, hogy már természetes, és annyira természetes, hogy észre se vesszük. A mi speciális esetünk jelenleg az, hogy adva van egy kész népies stílus, és azzal művészembereknek kellene valamit tenniök. Igazi művészekre gondolok, akiknek mindene a maguk egyénisége, akik annál erősebbek, minél jobban magukban tudnak lenni, annál értékesebbek, minél kevésbé mérhetőek másokkal, mert nem hasonlítanak csak magukra. Ezek az emberek egy kész stílussal kerülnek szembe, melyet nem ők csináltak. Nem is látták ennek a stílusnak az eredetét. Ennek a stílusnak valahol Ázsiában ringott a bölcsője, s ma itt Európában becsülettel, nagy erővel és egészséggel képviseli ma is Ázsiát. Olyan

stílus ez, kérem, melynek legközelebbi rokonai Ázsia közepében találhatók, s színei és vonalai többek közt például a perzsa művészettel mutatnak elég közeli atyafiságot. Egy gyönyörű szép, gazdag egzotikus; stílus. És *befejezett* stílus. Mi a stílus? A rokon törekvések harmóniája. Egység, összetartás, centralizálás. Itt a bökkenő: évtizedek óta mindenfajta művészetekben onnan indulunk ki, hogy egyéni-e valami vagy nem; ha stílusról van szó, egyéni stílus-e vagy nem. Szétrobbantottunk mindent, ami az egyén szabadságát legkevésbé is korlátozhatta, rábíztuk őt saját magára, tegyen, amit tud, bocsássa át a maga temperamentumán a világot. Irtózkodunk az egyöntetűségtől, attól, amit meg lehet tanulni, irtózkodunk a vörös fonáltól. Az ellentétek és elágazások szabad mezejét jártuk, s most – az ellentétek igazodjanak bele egy kész stílus határaiba, erről van szó. Reakció ez vagy nem? Lehet az eredmény egyéb *reflektált* művészetnél?

Pedig, lám, a vészharangok azt kongják, nincs idő habozásra, gyorsan kell tenni, most vagy soha, mert nemsokára késő lesz, nem lesz magyar paraszt és nem lesz népművészet, amelytől tanuljunk. De lesz – a múzeumban. Megmentjük, beszállítjuk Ázsiát a múzeumokba. Rajtunk múlik, vajon múzeumi adalék-e a Malonyay könyve, vagy pedig egy éltető művészet eleven megnyilatkozása. Hogy a népművészet felé való fordulás új fejlődések kiindulása-e? Avagy a magyar erőnk utolsó föllobbanása ez a végső kísérlet? Csak gyorsan, gyorsan összeszedni mindent, megmenteni, ami menthető, mert elvesz minden, kapjon ki-ki, amihez ér, a haza, a magyarság szent nevében, mert rögtön elvesz minden, minden – nem az utolsó föllobbanás ez, a végső, görcsös, elkeseredett kísérlet? Talán a szellemét nem is értjük már ennek a művészetnek, csak egyes darabjait látjuk, töredékeit, roncsait, letört tagjait, egyszerűen „adalékokat”, amiket meg is fogunk menteni becsülettel. De éltető szellemét! Hogy lesz a holt anyagból új, eleven művészet? Ki érzi ma azt a hatalmas alkotó kedvet, azt a végtelen, minden bajon diadalmaskodó naív őserőt, mely ezt a művészetet megteremtette vígan, örömmel, játszva, öntudatlan? Népművészet! – milyen dohos, halottas szagú szó. Vajon benne van-e a lelke a népnek, él-e benne, világít-e, megihlet-e bennünket, megrészesgít-e? Vagy csak rideg számításra ösztönöz, megfontolt spekulációra, a veszendőbe menőnek józan fölhasználására és értékesítésére? Hol a kedv, a nagy kedv, a duzzadó, lehetetlent nem látó erő kicsattanó kedve? Ha a népben *már nincs*, meglesz bennünk? Jönnek tudós emberek, a magyarság, a művészet nevében, és beleturkálnak a paraszt szűziességébe. Kihúzzák a párnát a feje alól, lehúzzák az inget testéről, és viszik a múzeumba, ahova majd eljárunk speciális magyar ihletért. Ha múzeumokat tudunk csinálni, összegyűjteni és „közleni” az adalékokat, akad majd ember, akinek lelke rezonál ezekre a melódiákra? Akinek ne kelljen megalkudnia az egyéniségével, mikor egy kész stílusba nyúl, ne kelljen az erejéből, függetlenségéből, szabadságából semmit feladni, mert egész lénye arra van teremtve, hogy mondanivalóit ennek a stílusnak a nyelvén mondja el. Eljön ez az ember? Ha eljön, hódolat neki.

„Hiszünk a dolgunkban” – ezt írja Malonyay, s ez a legszebb hitvallás, ami művész, író, tudós szájába illik. Optimistáknak kell lennünk a munkánkban. Szeretnünk kell. Íme egy értékes tanulság Malonyay könyvéből: a paraszt addig csinált igazi művészetet, amíg magának csinálta, amíg szeretettel csinálta a maga gyönyörűségére, amióta vásárra dolgozik, vásári holmi kerül ki a keze alól. Ami a mienk, abban nyilatkozik meg őszintén és tökéletesen a tehetségünk, lelkünk. Csak az a mienk, ami ránk hasonlít, legbensőbb énünk-ből fakadt, akár egy egész népről, akár egyetlen egyéniségről van szó. Ha mi csakugyan magunkra ismerünk a nép művészetében és lassankint, önkéntelenül beszívjuk levegőjét, hogy vérré és hússá váljék bennünk, akkor nem kell mondván csinálni a magyar művészetet, jön az magától, mint ahogy ma is van néhány elszórt eset a népművészet egészséges termékenyítő hatására. Csak merev szisztémát nem szabad kovácsolnunk ebből a törekvésből. Malonyay könyvének többek közt megvan az a kiváló kulturális jelentősége, hogy elénk, tompult művészi érzékű emberek elé idevezeti a magyar parasztot, s megmutatja, miként szövi tele stílussal az életet a primitív ember. A művészek és a szalonok számára írott könyv ez, könnyű, tárcaszerű, mindenkinek érthető és érdekes. Célja, hogy minden művelt család asztalán helyet foglaljon egy kis népművészet. Malonyay a kutató módjára járt el, nem sokat filozofált, elmélkedett, hanem – ezúttal Kalotaszeg vidékén – fölkeresett mindent, amihez hozzáférnie módjában állott, s most átadja nekünk: íme, ezeket találtam. („Ha úgy tetszik, csak egyszerű képeskönyv ez, a magyar nép művészkedéséről beszámoló képeskönyv.”) Aki többet akar, kiolvashatja a teóriákat a föltálat anyagból, a tömérdek rajzból, fényképből, színes reprodukcióból, melyeket fejlett technikával nyomott a könyvbe a Franklin Társulat. Díszmű ez, mely bármely szalon asztalán helyet foglalhat, és aránylag olcsó: ára 28 korona.

P. G. Gy.

JEGYZET

- a Megjelent: A *Hazánk* 1904. évi karácsonyi mellékletében. 72–77.
- b Első megjelenés: *Nyugat*, XI. (1918. március 16.) 6: 485–499.; (1918. április 16.) 8: 682–694.; (1918. május 16.) 10: 807–821.; XV (1922. február 16.) 4: 329–343.; (1922. március 1.) 5: 353–362.; (1922. március 16.) 6: 383–398. Önálló publikációként: *Magyar művészet*. Budapest, 1923.
- c Joseph Mallord William Turner (1775–1851) angol romantikus festő.
- d Paul Cézanne (1839–1906) francia posztimpresszionista festő, akinek munkásságára a 20. század legtöbb modern művészeti irányzata előképként, mintaként tekintett.
- e Ferenczy Károly (1862–1917) a magyar plain air festészet egyik kiemelkedő képviselője, a Nagybányai művésztelep vezető alakja.

KÓS KÁROLY

Nemzeti művészet (1910)

Részlet

FORRÁS: Kós Károly: Nemzeti művészet. *Magyar Iparművészet*, 13. (1910) 4: 141–157. Eredetileg előadásként hangzott el a Kemény Zsigmond Társaság ülésén 1910. január 16-án, Marosvásárhelyen.

SZERZŐ: Kós Károly (1883–1977) építész, író, könyvkiadó. A budapesti Műegyetemen tanult, ahol diáktársaival elindította a fiatal építészek fórumát, a *Megfagyott Muzsikus* című lapot. Ebből a társaságból nőtt ki az építészek Fiatalok névre hallgató csoportja, amely az építészet új útjait kívánta kijelölni. Kós a diploma után előbb Pogány Móric, Maróti Géza, majd Györgyi Dénes mellett dolgozott. Utóbb önállóan, vagy egy-egy társával közösen több jelentős fővárosi és vidéki épületet terveztek: református parókia és imaház, Óbuda (Zrumeckzy Dezsővel, 1908–1909), római katolikus templom, Zebegegy (Jánszky Bélával, 1908–1909), a budapesti Állatkert épületei (Zrumeckzy Dezsővel és Neuschloss Kornéllal, 1908–1913), Wekerle munkás- és tisztviselőtelep épületei, Kispest (1909–1912), Gázgyár, Marosvásárhely (1909), elemi iskola, Budapest, Városmajor utca, (Györgyi Dénessel, 1910), Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, (1911–1912). Eközben egy 1907-es állami ösztöndíjnak köszönhetően, építészeti források után keresve talált rá a katolászegi és székelyföldi népi építészetre. Itt szerzett élményeiből és John Ruskin, az Arts and Crafts mozgalom, illetve a századforduló finn építészetének tanulmányozásából hozta létre organikus, a paraszti világ kultúrájára reflektáló építészetét. 1918-tól Erdélyben élt, ahol az építészet mellett mint grafikus, könyvtervező, író és a kisebbségi magyar kultúra szervezője igen nagy hatással volt az erdélyi szellemi életre. Noha továbbra is tervezett és épített, a magyarországi építész szakmából tulajdonképpen kiszorult.

MAGYARÁZAT: Kós ebben az előadásában, melyben a nemzeti művészet ki-munkálásának útját vázolta, gyakorlatilag saját művészeti programját adta. Főbb elemei a lakóház, mint műalkotás, az ízlésnevelés kérdése és a paraszti kultúrából nyerhető inspiráció. Elképzelésének bemutatásához szüksége volt arra, hogy a megelőző évtizedek és saját kora kontextusában a maga helyét kijelölje. Ennek részeként egyfelől egyértelműen leszámolt a historizmus szemléletével (a stílustalanság korszaka). Ugyanakkor utalt a nemzeti művészet létrehozására irányuló akkori törekvésekre. A szecesszió nagyvárosi mi-

liőbe helyezett népi motívumait, így Lechner Ödön 19. század végi nemzeti építészeti kísérleteit zsákutcának nevezte. A kortárs építészeti kérdésekre újfajta megközelítést, újfajta léptéket kínált. Ez a családi lakóház volt, melyből mint kiindulópontból a nemzeti művészet újabb megfogalmazását adta. A ruskini szemléletből eredeztethető komplexitás, mely a művészetben való gondolkodást, a művészi alkotást, a lakóházból, és ezzel összefüggésben a kézművességből-háziiparból vezeti le, épp Kós, illetve vele párhuzamosan a gödöllőiek révén vált ismertté Magyarországon. Ahhoz, hogy Kós nézetei Magyarországon ismertté váljanak, nagyban hozzájárultak a művészeti élet minisztériumi alakítójának, Koronghi Lippich Eleknek az őt támogató írásai. A paraszti világ közvetlen megismerésén és megértésén alapuló modern művészet kósi programjának közege azonos azzal, melyből Bartók és Kodály tiszta forrást kereső szemlélete és orientációja fakad.

SZAKIRODALOM: Papp Gábor György: Kós Károly. In: *Kortárs Magyar Művészeti Lexikon. II.* Budapest, 1999. 472–474.; Anthony Gall: *Kós Károly műhelye.* Budapest, 2002.; Csáki Tamás: A finn építészet és az „architektúra magyar lelke”. Kultúrpolitika, építészet, publicisztika a századelő Magyarországnán. *Múltunk*, 51 (2006) 1: 200–230.; *Napkeletről jöttem nagy palotás rakott városba kerültem: Kós Károly világa 1907–1914.* Szerk.: Fabó Beáta – Anthony Gall. Budapest, 2014.

* * *

Kicsiny és szegény nemzet vagyunk mi magyarok. Hogy mégis megmaradtunk, sőt megszorodtunk ezen a földön, azt talán leginkább kultúránknak, nemzetünk kultúrképességének köszönhetjük. Tudtunk nemcsak javakat elérni, de tudtunk javakat produkálni. Javakat, amelyek megállották helyüket a világversenyben. Gazdasági és kulturális értékeket. És tessék elhinni, ezek a termelt és nemzetünk által forgalomba hozott javak sokkalta jobb fegyvereink voltak a múltban minden ellenségünk ellenében, mint öldöklő szerszámaink.

Így éltünk ezer évig itt, sőt ha Atillától számítjuk magunkat, másfélezer esztendeig, így érkeztünk el a XIX. század közepéig. A XIX. század az egész világ számára óriási változásokat hozott. A francia forradalom öntudatra ébreszti a tömegeket: a népet, mely addig a népvándorlás óta öntudat nélkül, mintegy álomban aludt át sok nehéz századot.

A gazdasági fellendülés, a gyáripár, a közlekedés fejlődése, egyáltalában a gyakorlati tudományok fejlődése egy félszázad alatt nagyobb társadalmi átalakítást végzett, mint eddig 1000 esztendő. És megszületik a szocializmus. A múlt század harcai, bármi néven nevezzük is őket, tulajdonképpen mind a tömegek harca a kiváltságosok ellen.

Csudálatosnak látszik azonban az, hogy ugyancsak a múlt században születik meg a nemzeti eszme, talán helyesebben mondva a faji eszme. Pedig ez természetes; mert amint a tömegek öntudatra ébredtek, amint úgy ahogy

érvényesült az emberi egyenlőség eszméje, azonnal fel kellett ébrednie a faji öntudatnak is abban az alakban, amint azelőtt soha. [...]

A XIX. századig a tömeg egyáltalában nem ismeri a nemzeti, faji kérdést. Egyesek, felvilágosodott, művelt emberek, a faj kiválasztottjai érzik az eszmét csak. A tömeg, a nép mozdulatlan.

Kivételes eset a mi esetünk, bár a mi régi szabadságharcaink is nem annyira a magyar faj küzdelmei voltak a német fajjal, mint inkább egy kifosztott, elkínzott nép küzdelme elnyomójával. Hogy az elnyomottat és elnyomót éppen két faj jelképezte, csak ezért egyúttal faji, nemzeti harc is a Thököly és Rákóczi harca. De ne felejtjük azt sem, hogy a német táborban harcolt akkor sok magyar is, és a szabadságkeresők táborában sok rutén, oláh meg rác.

De visszatérve: amint a XIX. századig igazi, tudatos nemzeti irodalom nem volt, úgy nem volt nemzeti művészet sem. A klasszika, a középkor művészete, a reneszánsz internacionális stílusok voltak, nem privilégiumai egy fajnak. Igaz, hogy ezek a stílusok, amint más és más nemzetek kezébe kerültek, másokká és másokká is váltak. De ez öntudatlanul történt. A reneszánsz, amint megtette a maga körútját Európában, lett belőle német, francia, angol, spanyol, olasz reneszánsz. Azután jött a barokk, a rokokó. Tovább nincs. Megérkeztünk a XIX. századhoz.

Nagy Napóleon, a császár kiadja egy szép napon a parancsot építészeinek, festőinek, szobrászainak, hogy csináljanak az ő számára és Franciaország számára egy új, egy külön stílust.

Ez az első tudatosan nemzeti stílus: az empire.

A XIX. századot a stílustalanság korszakának nevezik. Nincsen stílusa, ezért általában művészetileg terméketlennek, tehetetlennek mondják. De ez csak látszatra igaz. A múlt századot inkább nevezhetnők a stíluskeresés századának. Kereste minden faj, minden nemzet a maga stílusát. [...]

De mi is, mi szegény, elnyomott magyarok, amikor legnagyobb szükségben voltunk, akkor a szegény néphez fordultunk. És a mi hegyeinkben is akadt kincs. A mi őserdőink is tartottak meg valamit számunkra a múltból.

Kitúrjuk mi a múlt idők avarjaiból megvetett népdalainkat, felfedezzük népünket mint nemzeti kultúránk leghívebb híveit, legjobb őrzőit. A névtelen, rongyos kurucok keserű dalai, a székelyek szomorú, ködös balladáit nemzeti irodalmunk legszebb kincsei ma. És nemzeti költőink, az igazi nagyok, Balassa Bálint énekeiből, népdalainkból, balladáinkból, primitív meséinkből, üldözött mondáinkból mentettek ihletet és hitet és reménységet. És daloltak, meséltek nem többé, mint régen, a főuraknak, a nemességnek, szóval az előkelőknek, hanem a népnek. A múlt században a művészet mecénásává a nép lett, a tömeg. Annak szükségletét elégítették ki a költők, mert immár a nép képviseli a nemzetet, a fajt. [...]

Most pedig vegyük számba művészetbeni dolgunkat.

Először is művészetünk múltját. [...]

Nemzetünk az Árpádok és a vegyes házi királyok alatt dolgozhatott. Tehát a történelmileg középkornak nevezett időben. Dolgozott is. Elfogadta a ro-

mán és gót stílust és idegen tanítómestereitől eltanulva, megértve azt, maga alkotott tovább ez irányban és a maga igényeihez szabta azt. Ezt megmaradt, bár kevés számú műemlékeink bizonyítják.

A középkor művészete volt tehát őseink elfogadott művészete egykoron. Azután nem jött más. A reneszánsznak csak szelét érezte nemzetünk, ideje nem volt azt feldolgozni. És akkor egyszerre jön a XIX. század és Magyarország nyugalomhoz jut végre. Irodalmunkról már szólottam. Ennek, ha hiányosan is, megvolt a működése mindig. Irodalmi alkotásaink mindig voltak, minden korban, és ha sok elpusztult is, megmaradt valami, amire támaszkodva az utódok folytathatták a munkát. Folytatták is.

Nemzeti irodalmunk tehát volt és van, él. Összeforrott újra a nemzet igazi gerincével, a néppel és talán nem is válik el egyhamar tőle.

De művészetünkkel nem így vagyunk ám. [...]

Mint mondtam, abban az időben, amidőn Ruskiné^a hatása alatt Anglia már megvalósítja művészetében a modern szocializmus elveit és egyúttal faji, nemzeti művészetét is megalapozza, és amidőn ezeket az elveket az egész Európa minden nemzete, hatalmas és kicsiny, elnyomó és elnyomott nemzete magáévá teszi és lassan-lassan diadalra juttatja, abban az időben mi nemcsak nem tettünk, nem dolgoztunk semmit, hanem még igazságait sem akartuk elismerni a már diadalt aratott elvnek, sőt egyáltalában nem akartuk hinni, hogy ebben az irányban kell tennünk valamit.

Művészeink voltak, de művészetünk nem volt.

Elérkeztünk a ma művészetéhez. És mit látunk? Vannak festőink, sőt vannak jó festőink. Festenek képeket, sőt magyar tárgyú képeket is. De érezzük, tudjuk, hogy ez nem az igazi még. Amiért valaki zsinóros ruhába öltözik, nem következik, hogy magyar is az. Csak a ruhája biztosan az.

Hiszen Jankó János^b is csinált magyar képeket, sőt az öreg Barabás Miklós^c is. És ezek legalább magyar emberek voltak. Ezek érezték a föld, a nép lelkét. És mégsem csináltak nemzeti piktúrát. Aztán ott van világhírű Munkácsy^d. Ne áltassuk magunkat, Munkácsy egyéniség volt, hatalmas művész volt, akart magyar lenni, de nem tudott az lenni. Internacionális művész lett Párizsban. Idegen volt a lelke ettől a földtől. Csak a neve, a származása, mondjuk a hazája, volt magyar, piktúrája nem.

Iskolát nem csinált. Voltak tanítványai, de követője alig volt. És ezek között sem akadt magyar egy is.

Zichy Mihállyal^d éppen így vagyunk.

És a mai piktorok? Vannak közöttük praerafaeliták, Klimt-követők, Lenbach-követők, Piloty-iskolások. Vannak impresszionisták, naturalisták, sőt Gauguinisták is, sőt vannak, akik őszinte, igaz szívvel keresik művészetükben a magyar nemzeti irányt.^e

De nemzeti piktúránk még sincs.

Szobrászaink? Egyetlen szobrászunk volt, akinek rajongó magyar lelke volt, aki érezte fájának lelkét, aki meg is indult diadalmasan a nemzeti mű-

vésznet útján; de ezt az embert elvette tőlünk a sors. Fadrusz János meghalt fiatalon.

Az építőművészet és a lakásművészet legutoljára mozdult meg nálunk. A legeslegutolsó években csak.

Pedig a többi képzőművészi ágakat is ez foglalja magában, ez kell, hogy irányítsa a szobrászatot és piktúrát is.

Érdekes közönségünknek a gondolkozása efelől. Közönségünk, a művelt osztályt is odaszámítom, általában csak a piktúrát és szobrászatot tartja művészetnek. Pedig hiszen mégis talán csak fontosabb a ház, a lakás berendezése, mint a falon lógó kép. És rendszeren a falunkhoz válogatjuk hozzá a képet és nem a képhez építünk házat magunknak.

Tehát ha közönségünknek művészetben való kielégítéséről kell gondoskodnunk, akkor elsősorban házat kell művésziesen felépítenünk, lakását ízlésesen, mai modern igények szerint berendeznünk és csak miután már gondoskodtunk minderről, az utolsó pohárról, függönyről vagy porcelánról, akkor, és csak akkor, kerülhet a sor egy képre, szoborra – ha ugyan még pénz van.

Sajnos, nálunk ez a sorrend nem tartódik így be. Sajnos, ez közönségünk és kultúránk szempontjából és bizony-bizony közönségünknek nem éppen fejlett művészi ízléséről győződünk meg, ha egy-egy polgári lakásba betekintünk. Mert közönségünk általánosságban kikacagja még azt az embert, aki azt meri állítani, hogy a ház, bútor, szőnyeg, függöny, könyv, vagy pláne egy pohár vagy tányér éppen olyan művészi tárgy lehet, mint egy aranyrámás olajfestésű kép, vagy egy szobor.

De térjünk vissza a magyar építőművészetéhez.

Végre művészeink is megéreztek az idők szelét és igyekeznek nemzeti irányban dolgozni.

Akad egy zseniális művészünk, Lechner Ödön,^f aki egy csapásra, merészen megalkotja épületeit, amelyekkel forradalmat idézett elő az egész magyar világban.

Ő abból indult ki, hogy nekünk magyaroknak semmi olyan tipikus alkotásunk nem volt a múltban, amit modern architektúránk alapjául, kiindulásául vehetnénk. Csak ornamentikánk van. Ő tehát indus elemekből, barokk vonalakkból és magyar ornamentikából alkotott a maga számára egy külön stílust. Így született az Iparművészeti Társulat palotája, a Földtani Múzeum és a Postatakarékpénztár, amelyekre aztán kimondották, hogy magyar stílusuk van.

Mindenik egy zseniális művészléleknek csudálatos alkotása. De egyúttal óriási tévedése is.

Hanem míg ő csak tévedett, de mindenesetre már példájával, tanításával, buzdításaival megmutatta azt, hogy igenis keresni kell a magyar művészenek azt az utat, mely művészetét nemzetivé teszi, addig tanítványai, illetőleg utánpótlásai, bűnösök voltak, mert belső meggyőződés nélkül követték mesterüket és pedig csak a külsőségek másolásában.

Gondoljunk csak arra, hogy hogyan mondott csődöt az egykor annyira népszerű népszínmű. Mert csak a nép külsőségeit vitte színpadra, nem a lelkét is.

Ma már konstatálhatjuk, hogy a zseniális Lechner Ödönünk magyar stílus-törekvése csődöt mondott.

Voltak és vannak még Lechneréken kívül is új irányokkal kísérletezők. Egyik csoport a Felső-Magyarországon elterjedt és Lengyelországból származó reneszánszot akarná nemzetünk stílusává tenni,⁸ vannak, akik az olasz reneszánszot óhajtanák kissé reformálva és magyar díszítő motívumokkal feldíszítve forgalomba hozni, vannak, akik Németországból importálnának ide modern irányokat és azokat akarnák a mi képünkre szabni.

Szóval érezzük a szükségét immár az újnak, annak, hogy a modern, nemzeti Magyarországnak szüksége, égetően szüksége volna immár arra, hogy megmutathassa, hogy igenis vannak képességei arra, hogy a maga képére formált művészettel dokumentálja kulturális önállóságát.

De csudálatosképpen a legeslegutóbbi esztendőig senki a keresők közül nem keresett ott, ahol talán legelsőbben is keresnie kellett volna.

Senki sem gondolt arra, hogy hátha talán népünk tartotta, őrizte meg azokat az alapokat, melyekre építeni lehessen.

Költőink a néphez fordultak, mihelyt nemzetiék akartak lenni és kincseket találtak, művészeink pedig idegenbe futottak, mihelyt szükségük volt rá. Igaz, hogy onnan kész művészetet hozhattak maguknak haza rögtön, nem kellett azt nagy fáradsággal összeszedni és apró morzsákból összeépíteni.

Ne felejtjük azonban el, hogy éppen építőművészeinknek talán 99%-a idegen származású ember.

De végre mégis eszünkbe jutott a nép is. A magyar nép, amely házat épít magának ma is, bútort is csinál, kertet is alakít, vásznat, pokrócot sző, kivarrja azt, ruhát varr, farag és fest; és mindnyájunk tudtával csudálatos, semmi más népéhez nem hasonlatos ornamentikája van.

És hát tulajdonképpen úgy-e a nép a nemzetnek, a fajnak gerince? Ha mi a fajnak művészetét akarjuk kialakítani, hát legalább is meg kell vizsgálnunk, ha vajon népünk csinált-e és csinál-e valami olyast, amit mi nemzeti stílusunk alapjául fogadhatunk el? És amíg ezt meg nem vizsgáltuk, szabad-e addig kísérleteznünk idegenből kolportált holmival közönségünk, tehát nemzetünk bőrére?

Ezt látjuk be ma mind többen és többen. És járjuk immár sokan a magyar nép falvait s építésszek, piktorok, iparművészek.

Esztendőkön keresztül barangoltam Erdély földjén én is. Mert néhányan éppen Erdélyt választottuk kutatásaink terepümmé. Erdélyt, melynek népe olyan csudálatosan megőrizte számunkra ősi voltunk irodalmi emlékeit. Erdélyt, mely aránylag szerencsésebben, elzártabban fejlődhetett, mint országunk többi részei, mely legmesszebbre esik Nyugat-Európától. Jártam ezt a földet, amelyet jobban is szerettem, mint akármilyen más, melyet szűkebb ha-

zámnak vallok, melynek földjéhez, népéhez több szál köti lelkemet, mint bármely más földhöz. [...]

Erdélybe a német lovagrend, meg a szászok hozták a nyugati kultúrát, tehát a művészetet is. Itt fejlesztették azt tovább kerített városaikban. Innen áradt aztán kifelé, a megyékbe és a székelység közé.

Erdély külön fejedelemséggé alakulása után azután megszűnt a kapcsolat a Nyugattal. Amit a középkor itt hagyott, az itt maradt, de új nem jött hozzá. Ezután tehát magára hagyatva fejlődik tovább az erdélyi művészet.

Ekkor, ezekben az időkben alakul át népi művészetté.

És természetesen a szászok által idehozott idegen művészet nem zárkózott el a népi, és pedig magyar népi hatásoktól. Amiképpen a magyarság és székelység elfogadta a Királyföldről kiáramló művészetet, úgy a Királyföld zárt városainak művészete is bebocsátotta a megyékből és Székelyföldről beáramló művészi hatásokat.[...]

A szászok hozták ide talán még őshazájukból a tudást, a szerkezetet. Tőlük tanulták el magyarjaink az építkezést és sok egyebet is.

Közös tehát a tő, amelyről a két különböző nép művészete fakadt. Szerkezeti, sőt formai különbség sincs a kettő között, mégis más a szász és más a székely magyar, a torockói és kalotaszegi nép művészete. És ha más is, mégis van bennük közösség. Közössé, rokonná teszi őket az ország, az éghajlat, a sors, a história közössége, és különbözővé a faji karakter.

A szász vártemplom is az erdélyi művészet alkotása, mint a székely és kalotaszegi falvak templomai, ez a közös vonás, ezért van mindkettőnek tornyán körüljáró tornác és a cinterem körül kőfal, de az egyiket szász ember csinálta, a másikat magyar. És ha a szerkezet mindkettőn ugyanaz is, ha nem is lehetne találni a kettő között más lényeges különbséget, akkor ez maga az, ami a kettőt mássá teszi.

Tehát lám, ugyanegy földön, ugyanegy sorsban két nép él egymás mellett hosszú századokon keresztül: a szász és a magyar. A magyar a szász által idehozott stílust átveszi és ő is ad annak ízt, ornamentikát. És hosszú századok eltelte után, miután folytonosan érintkeztek egymással, folytonosan felhasználták további időkben is egymás művészi tanulságait, ma, annyi idők múltán, mégis két, egymástól teljesen elütő, egymástól pregnánsan megkülönböztethető művészetet találunk egymás mellett.

Ezt a különbözőséget pedig semmi más nem adja művészi termelésüknek, mint faji különbözőségük. A germán faj ugyanazt másképpen csinálja, mint a turáni.

Van tehát a mi szegény magyar népünknek művészete, amely csak az övé, amelyet ő alakított, formált és szűrt át a maga turáni lelkén olyanná, amilyen ma.

És művészeink mégis idegenből akarnának művészetet hozni nekünk?

Népünkben megvolt a nemzeti erő, mellyel az idegen művészetet saját képére tudta formálni és művészeinkben nem volna elég erő ezt a népi művészetet nemzeti művészetté formálni?

Egy Arany, Petőfi, Jókai, Mikszáth elég erősek és elég magyarok tudtak lenni, hogy a népköltészetből, a népnyelvből meg tudták csinálni, ki tudták váltani klasszikus írásművészetüket és művészeinkben ez az erő teljesen hiányoznék?

Az alap megvan, csak építeni kell tudni reá.

És az alap ép, egészséges, megbírja nemzeti művészetünknek még oly hatalmasra építendő épületét.

Más alapra pedig nem építhetünk, mert más nincsen.

A fajok harcát csak a magunk fegyvereivel harcolhatjuk meg győzedelmesen. Mint egykor őseink, akik Ázsiából idehozott különleges lovas harcmódoruknak köszönhetik, hogy ezen a földön megmaradhattak.

A művészet nyelve internacionális. És ha a mi jövőendő művészetünkről azt fogják látni a nemzetek, hogy mi csak a náluk produkáltat tudjuk jól-rosszul utánózni, magunk meg képtelenek vagyunk külön faji, nemzeti sajátosságainkat belevinni művészi termelésünkbe, vagyis ha mi csak idegen művészetek vazallusaiként tudunk megjelenni a nemzetközi versenyen, akkor megérdemljük azt, hogy politikailag is csak más nemzet vazallusai maradjunk.

Ezt fogják gondolni, ezt fogják mondani és igazuk is lesz. Mert minden faj csak azt a helyet vívhatja ki és tarthatja meg a nemzetek sorában, amelyért megfelelő kultúráért tud fizetni.

P. G. Gy.

JEGYZET

- a John Ruskin (1819–1900) angol művészeti kritikus, festő. Elméleti hatása különösen a 19. század második felében és az I. világháború után volt erős. Képzőművészeti írásaiban elsőrendűnek tekintette a művészet igazságkeresését, ezért szólt elismerően Turner festészetéről (1843). Később a preraffaeliták mozgalmát támogatta. Az 1860-as évektől szociális kérdések foglalkoztatták. 1869-ben az oxfordi egyetem professzora lett, ahol megalapította a Ruskin School of Drawing-ot. fontosabb művei: *Modern Painters* (I. kötet: 1843), *Stones of Venice* (1851–1853). Az utóbbinak *The Nature of Gothic* című fejezete az angol keresztényszocialisták 1900 körüli tevékenységére, valamint az Arts and Craft mozgalomra (William Morris) és azon keresztül a magyar századforduló esztétikájára is hatást gyakorolt.
- b Jankó János (1833–1896) festő, rajzoló, újságillusztrátor, a néprajzkutató Jankó János (1868–1902) apja.
- c Barabás Miklós (1810–1898) festő, litográfus, rajzoló, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, akadémikus portrék alkotója.
- d Zichy Mihály (1827–1906) festő, grafikus. Pesten és Bécsben tanult. Húsz évesen a szentpétervári cári udvarba került, később udvari festő lett.
- e Gustav Klimt (1862–1918) osztrák szimbolista festő, a bécsi Secession mozgalom kiemelkedő alakja. Franz von Lenbach (1836–1904) müncheni portréfestő. Uralkodókról, valamint kora jeles tudósairól, művészeiről készült képmásai (Ferenc József, Otto von Bismarck, XIII. Leó pápa, Franz von Stuck, Thodor Mommsen) mellett zsánerképei is jelentősek. Karl von Piloty (1826–1886) müncheni romantikus festő, a történeti festészet képviselője, a müncheni akadémia tanára. Jelentősebb munkái: Wallenstein halála, Nero Róma romjain (Budapest, Szépművészeti Múzeum), Ceasar halála. Paul Gauguin (1848–1903) francia szimbolista művész. Fes-

tészet mellett fafaragással, fametszéssel is foglalkozott. Munkásságának egyik első magyarországi tolmácsolója Fülep Lajos volt.

- f Lechner Ödön (1845–1914) építész, a magyar szecessziós építészet legnagyobb alakja. A népművészet formakincsének és keleti motívumoknak a kombinálásából alkotta meg a historizmustól tovább lépő, sajátos építészeti világát, ahogy ő nevezte, a magyar formanyelvet.
- g Kós itt Kismarty Lechner Jenő nézetére utal, aki az 1900-as évek elejétől írásaiban a felsőmagyarországi reneszánsz építészetre, mint valódi magyar építészeti stílusra hivatkozott.

Modern nemzeti kultúra

SZONTAGH GUSZTÁV

Propylaeumok a magyar filozófiához (1839)

Részlet

FORRÁS: Szontagh Gusztáv: *Propylaeumok a magyar philosophiához*. Buda, 1839, 11–18.; 273–281.

SZERZŐ: Szontagh Gusztáv (1793–1858) filozófus és irodalomkritikus részletes életrajzát lásd a 93. oldalon.

MAGYARÁZAT: Itt idézett munkájának címe (*propylaeum*) a görög szentélyek előterét képező oszlopcsarnokra utal: ezzel a kor minden művelt olvasója számára ismert kifejezéssel a korban gyakran jelölték a különböző tudományágakba való *bevezetéseket*. Ebben az esetben azonban nem egy már létező diszciplínába *vezeti be* a szerző az olvasót, hanem a fontos történelmi előzményekkel rendelkező, ám valójában még csak megteremtendő magyar filozófia kívánatos jellegéről elmélkedik. A szöveg a nemzeti filozófiára való reformkori törekvések alapidokumentuma. Megjelenésekor a figyelem középpontjában állt, ez hozta meg szerzőjének a Magyar Tudós Társaság levelező tagságát a filozófiai osztályon. A mű bevezető, programadó, és befejező, a következtetéseket megfogalmazó részéből közlünk hosszabb szemelvényeket. Az egymásra vonatkoztatható szövegrészekben Szontagh a filozófiai önállóság és a nemzeti kultúrában megjelenő filozófia gondolatát kapcsolja össze oly módon, hogy a nemzeti kultúra keretei között létrejött magyar filozófiának mint ilyennek kellene valami eredetit nyújtania. A megélenkülő magyar filozófiai élet kívánatos irányáról nem nyilatkozik a szemelvényben, másutt erről, helyenként éles hangon, negatív módon nyilatkozik, a hegeli eszmék térnyerése ellen szót emelve. (Szontagh volt az 1830-as években lezajló magyar *hegeli pör*-ben a Hegel-ellenes tábornak akkoriban az Akadémia által is támogatott fő szószólója.)

SZAKIRODALOM: Mester Béla: Szontagh Gusztáv magyar filozófiája. In: Mester Béla: *Magyar philosophia. A szenvedelmes dinnyésztől a lázadó Ikaroszig*. Kolozsvár – Szeged, 2006. 71–143.

* * *

Ki tudományi pályán hazájának használni akar, annak egy részről a *tudomány álláspontját a világliteratúrában* kell ismerni, másról nemzete *literatúrájának körülményeit és szükségzeit*; mert munkásságának feladata nem más, mint népe *műveltségi szükségzeinek, a tudomány elért fokához lehetségig mért kielégítése*.

Más tehát az írónak tiszte *teljesen felvirágozott* literatúrában, más *kezdőben*. Amott, ha a természettől lángésszel ruházott fel, a tudomány *előbbvitelén, haladásán* kell munkálkodnia; vagy ha teremő erővel nem bír, de világos előadással, a feltalálók nehéz felfogású, s csak a beavatottaknak írt eszméit, népszerű alakba átöntve terjeszti a nagy tömeg közt. Kezdő literatúrában ellenben maga a tudomány továbbműveléséről szó még nem lehet, mivel az még ismeretlen; az írónak tiszte tehát annak átültetése, honosítása. [...]

Nem elég azonban a filozófiát pusztán megismertetni s honosítani, hanem azt végre önállóan *tovább is kell művelni*, éspedig összeköttetésben a világ filozófiájával; mert a tudományok haladása nem egyes emberek vagy nemzetek dolga, hanem az egész emberiségé összevéve. Hogy tehát ez lehetséges legyen, ismernünk kell a *legújabb filozófiát is, s irányát* a művelt nemzeteknél; minek következtében, szándékomhoz képest munkám *második részében* a legújabb *angol, francia, s német* filozófia kritikai vázlatát terjesztendem elő, s ezt azon okból is, hogy bebizonyítsam, miképp a tőlem ajánlott mód- s rendszer nemcsak a világ két legműveltebb nemzeteitől, az angol- s franciától követetik, hanem a német filozófusok józanabb részétől is.

Feladatom, mint látni, éppen nem szűk terjedelmű, mert igazán az újabb s régi filozófia fő bölcseléseit (Philosophem) magában foglaló, s így kivitele, kétség kívül, felülmúlja tudományomat s erőmet. De kezdő literatúrában az írók becsét általános mérték szerint nem is méltányolhatjuk. Hol a literatúra teljesen kifejtett s tetőpontját érte el, hol tehát a műveltség s a nemzet literatúrai nyelve az iskolában, házi körben s művelt társaságban már meghonosodott, minden, némi vagyonnal bíró családnál házi könyvtár találató, s ez már az élet szükségzeihez tartozik; a tudósok számára pedig teljes országos könyvtárak állanak nyíltan, s a jeles író jutalom s megkülönböztetés várja: ott tőle joggal kívánható, hogy munkája egyenesen a tudomány előmenetelére szolgáljon, vagy legalább annak eddigi, nem eléggé világosan kifejtett oldalai értelmét, népszerűbb előadásban, a sokaság közt terjessze. De nálunk, kik a tudományi pályát még csak kezdjük, kiknél ez mind hiányzik, kik tudományos nevelést alig nyerünk, nemzeti nyelvünkön nem oktattatunk, kiknek még a tudományos nyelvet is alkotni kell, s kik, kivált a filozófiára nézve, a könyvtárak hiányait oly nagymértékben érezzük: nálunk, mondom, ily követelések íróinkra nézve még helyén kívül volnának. Balgatagság a kezdetet a tetőponttal összehasonlítani. Ha íróink választott tudományuk álláspontját teljesen ismerik, s ismereteiket éppen fennforgó műveltségi szükségzeink kielégítésére helyesen használják, megfelelnek hivatásuknak; s bár azáltal a világliteratúra haladását elő nem mozdítják is, *nemzeti literatúráknak bizonyosan előmenetelére szolgálnak*, s ez az, mit tőlük kívánunk, s mi korunkban kötelességük; ha en-

nek megfelelnek, teljesítik, mit a fennforgó körülmények közt teljesíthetnek, s e *viszonyos* érdemtől őket csak a jogtalanság foszthatja meg. [...]

Befejezés. Egy pillanattal filozófiai literatúránk állapotjára

A filozófiának köztünk meghonosítását s önálló művelését előmozdítani levén munkám legáltalánosabb célja, összehasonlító kritikával világosítam fel eddig a világfilozófia módszereit, rendszereit s fő irányát napjainkban; tekintünk mármost saját filozófiai literatúránkra, hogy állapotját s viszonyait megismerve, megalapíthatása s előmenetele szükségseit meghatározhassuk.

Filozófiai literatúránk históriájában mindenekfelett szembeszökő adat, hogy mi magyarok elébb bírtunk anyanyelvünkön írt magyar filozófiai munkákat, mint a németek. Apácai Csere János¹ ti. már 1653-ban adta ki *Magyar encyclopaediáját*, s három évvel utóbb logikáját s így az elsővel harminc egynéhány évvel előzte meg a híres Thomasius e tárgyú német dolgozatait.^a Sőt, úgy látszik, nemzetünk a nyelv művelésére is elébb fordítá figyelmét, mint német szomszédink, mit a korábbi nyelvtani s szótári próbálatok bizonyítanak. Tehát csupán az időt tekintve, nekünk magyaroknak nyelvre és filozófiára nézve messzebb kellene lennünk, mint a németeknek. De mily különbséget mutat a tapasztalás! Hátramaradásunk okai kinyomozására nemzeti akadémiánk 1831-ben jutalomkérdést hirdetett, s feleltek rá Balogh Pál alul idézett munkájában, s Hetényi János *A magyar philosophia történetírásának alaprajzában*,² mennyire a kútfők hiánya engedé, alaposan, s szabadlelkűen; mindkettő ebbeli hátramaradásunkat a latin nyelv szerfölötti elhatalmazásának, ellentétben nemzeti nyelvünk elhanyaglásával, szegénységünknek s a nevelés s oktatás hiányainak tulajdoníták.

Nem mintha Apácai Csere János óta filozófiai íróink nem lettek volna. Egyes, olykor jeles literatúrai tünemények mutatkoznak a legdurvább századokban is, mert mindenütt s minden időben születnek lángeszű férfiak, kiket az élet, a műveltebb külföld, vagy az őskor literatúrája művel; de ily egyes, időre nézve egymástól messze eső, elszigetelt jelenések, életre ható nemzeti literatúrát nem képeznek; mely tulajdonképp csak akkor kezd virágzásba indulni, ha a nyelv grammatikája némileg megállapíttatik, a literatúrai nyelv fejlődésnek ered, s az írók egymással s a közönséggel kezdet fogva, folyton és

1 Lásd Philosophiai pályamunkák. Kiadja a m. tudós társaság. Első kötet. Almási Balogh Pál felelete ezen kérdésre: Minthogy a philosophia minden ágának kifejtése s hazánkban terjesztése leginkább az által eszközölhető: ha nemzeti íróink a philosophiára nézve szüntelen szemök előtt tartják, mily sikerrel dolgozának elődeik, vagy miben s mi okra nézve maradának hátra; ez a kérdés: Tudományos művelődésünk története időszakonként mit terjeszt elénkbe a philosophia állapotja iránt, és tekintvén a philosophiát, miben s mi okra nézve vagyunk hátrább némely nemzeteknél? Budán, a m. kir. egyetem betűivel, 1835. 8r. 211. lap.

2 Tudománytár, közrebocsátja a m. tudós társaság. (Új folyam). Értekezések, szerkezteti Luczenbacher János. Második kötet. Budán, a m. kir. egyetem betűivel, 1837. n8r. 76–164. l.

szakadatlanul munkásak. Ily nemzeti literatúrával mi magyarok csak Révai és Kazinczy óta dicsekedhetünk. Apácai Csere János köztünk elég jókor indította meg ugyan a filozófiát; de csak 119 évvel utána szólamlott meg újonnan Santori Bernárd;³ s ámbár azóta filozófiánk históriája a pusztán fordítókat s értelkezőket ide nem számítva, tizenöt⁴ eredeti filozófiai íróat nevez, úgyhogy már most egy filozófiai tudomány sem létezik, mely nemzeti nyelvünkön ismételve közre ne bocsátott volna: mindamellett mégis, fájdalom, tagadnunk nem lehet, hogy fáradozások hatása e tudomány köztünk felvirágoztatására igen csekély volt, éppen mert ezen írók elszigetelve munkálkodtak, s folytonos hatást nem gyakorolhattak.

Ha tehát tagadhatatlanul némi *filozófiai literatúrával* bírunk is; állíthatjuk-e, hogy már önálló saját filozófiánk van? Kétlem.

Tekintsünk be régibb filozófiai íróink munkáikba. Mik azok? *Kompilációk*. Apácai Descartes filozófiáját másolta, Santori Wolfét, s azóta a német filozófia divatba jött rendszerei nálunk mindig hív követőkre találának; így Wolf után Kant filozófiája, s legújabbán Schellingé, de főleg Hegelé. Régibb íróink munkái pedig, úgy szólván, latin nyelven fogalmazott magyar fordítmányok; mert majd mindnyájan latin iskolák oktatói valának, s amit a külföld íróitól tanultak, s hazájukban latinul tanítának, azt utóbb hazafiságból nemzeti nyelvünkre áttéve adák ki. Mások nézeteinek szolgai lemásolása pedig önálló filozófiát nem állapíthat meg. Ha filozófiai meggyőződéseinket geográfiai helyzet, a latin s német nyelv ismerete, s a szomszédinknál történetesen fölkerekedő rendszerek majmolása határozza: úgy nem az igazság, hanem történetes esetek által vezéreltetünk, a pórnéphez hasonlítva, mely nem tekintve: keresztények, muzulmánok vagy hinduk közt lássa meg a napvilágot, mindig s változatlanul azon vallást tartja igaznak s egyedül üdvözítőnek, melyben születik. Ily úton igaz filozófiához lehetetlen jutni.

A mondottakkal azonban nem szándékom filozófiai íróink becsét kisebbiteni. Napjainkban a tudományokat nem lehet többé feltalálni, azok már századok óta léteznek. A műveletlen nemzeteknek ennél fogva a művészet és tudomány első magvait a műveltebb külföldről kell kölcsönözniök; minél fogva minden új nemzeti literatúra szükségképp utánnzással és kompilációval kezdődik; utánnzással a művészetre, s kompilációval a tudományra nézve. A kompiláció tehát kezdő filozófiában nélkülözhetetlen eszköz e tudomány honosítására, elmellőzhetetlen kezdet s fok továbbművelésére.

Azonban minden filozófiai íróinkat, kivétel nélkül, ezen osztályba számítanunk mégsem lehet, még az elhunytakat sem mind, kivált azok legjelesebbjeit: Köteles Sámuel és Imre Jánost. Amannak Logicája, Erkölcsi philosophiája, Philosophiai encyclopaediája, s Kállay Ferenc rendes tag s az én ajánlatomra nemzeti akadémiánktól elfogadott, éppen most megjelenő *Philosophiai anth-*

3 Magyar nyelven philosophia. Azaz: a bölcsesség szeretetének tudományából némely jelesebb kérdések stb. Egerben, 1772. 4r. 276 lap.

4 Lásd neveiket s munkáikat Balogh Pál idézett pályamunkájában.

ropologíája figyelemre még folyvást s igen méltó dolgozatok; s ennek magyar filozófiája,⁵ melynek, fájdalom, a szerző kora halála miatt, csak első két része jöhet ki: a legjózanabb, tapasztalást és szemlélődést egyesítő elveken alapul. Sőt, mióta a m. tudós társaság filozófiai jutalomkérdéseket hirdet, úgy látszik, mintha filozófiai literatúránk a kompiláció stádiumából magasabb, önállóbb fokra emelkednék. Ezt bizonyítják az imént nevezett 1834-iki pályairatokon kívül filozófiai értekezéseink s munkáink napról napra növekedő száma s érdeme; ezt azon tudós férfiak nevei, kik napjainkban, filozófusaink Nesztorától, a fél százados pályán át fáradhatatlanul munkálódó Fejér Györgytől fogva, a legújabbban természetjogi munkájával magát ismeretessé tett Csatsko Imréig, egymással vetélkedve, a filozófiát művelik. Mint kritikát úzó, ki literatúránk menetét évek óta figyelmes szemmel kísérem, neveiket s dolgozataikat tán egyenként fel kellene hoznom, sőt meg is bírálnom: de ez magában kényes dolog, s tervemen kívül levén, elég legyen ezúttal tiszteletemet főleg Hetényi János és Balogh Pál eddig szerzett érdemeik iránt nyilatkoztatnom ki, s azon reményeket, melyeket Vecsei József, debreceni professzor, székfoglaló programjával gerjesztett. Filozófiai literatúránk valóban, kivált ez utolsó évben, élénk fejlődésnek ered. Úgy látszik, mintha nemzeti literatúránk költészi stádiumából a *tudományosba* akarna átlépni, hogy literatúránk e két ágai ezen túl egymással karöltve s egymást támogatva, magasabb fokokra emelkedjenek. Az elméleti filozófia kifejlésének, úgy látszik, akadályok nem állanak ellene, s nem kétlem, ki fog virágozni, csak a majmolás szolgai szokását letehessük.

Mert valóban, mit is nyerhetünk ezentúl általa? A kompiláció örökké csak azt másolja s ismétli, mi már a világliteratúrában létezik; általa tehát a világ végéig semmiféle tudományt elébb nem lehet vinni. Ha tehát filozófiai literatúránkban haladni és saját filozófiához jutni akarunk, önálló filozofálásra kell emelkednünk. A filozófia már általán s lényénél fogva a legszabadabb tudomány; kénytelenek vagyunk önállólag filozofálni, mert magunkat abban, mi igaz és jó, erkölcsi természetünkénél fogva függetlenül kell határoznunk. Útmutatást, oktatást a filozofálásra igenis nyerhetünk, sőt valamely filozófiát *historice* meg is tanulhatunk: de szabad vizsgálat nélkül önálló filozófiához már annál fogva sem juthatunk, mivel ez mint igenleges tudomány még nem is létezik. Önálló filozofálástól függ tehát a filozófiának megállapodhatása s előmenetele hazánkban, s ezen követelést szintűgy teljesíthetjük, mint akár-mely más nemzet tudósai; mert a filozófiának kútfejei, a világ filozófiája, s e tudomány tárgya a természetben, az ember s ön tudata, nekünk is szintűgy tárva állanak, mint nekik. Ha pedig e föltételeket teljesítendjük, akkor saját, önálló, akkor *magyar filozófiával* fogunk bírni: azaz, tárgyra ugyan nem, de szellemre s előadásra a többi művelt nemzetekétől különbözővel, úgy, mint a nyelvszokás megkülönbözteti a *német* filozófiát a *franciától*, ezt pedig az *angoltól* stb.; mert minden nemzeteknek képzetmódja, mint az egyedeké, különbö-

5 A bölcselekedés. Első darab. A gondolkodás tudománya. Pesten, 1829. 8r. 350 l. – Második darab. A metaphysica. Pesten, 1829. 8r. 386 lap.

zű. S ím itt igazolhatom merészségemet, mely szerint munkámat propylaeumoknak a *magyar filozófiához* címzeni bátorkodtam. E cím jelöli ki szándékom kellő középpontját, s felette sajnálnám, ha valaki azt tudatlanságból, vagy önhittségből eredettnak tartaná. Nem ismeretlen ugyan előttem, miképp elvontan képzelve, csak *egy igazi filozófia* létezhetik, melyre kirekesztő szabadalmat egy nemzet sem bír, mert az emberiség tulajdona: de tudom azt is egyszersmind, hogy ezen egy igazi filozófia eddig még inkább eszmében, mint valóságban létezik, s hogy a tudós világ minden eddigi fáradozásai annak kiállítására csak többé vagy kevésbé sikerült próbatételek, eszménye megközelítésére. Bírjunk tehát csak egyszer önálló filozófiát, s bírandunk a nyelvszokás teljes jogával úgy nevezhető magyar filozófiát is. Fog-e ez azonban eredményeimmel megegyezni? – ezt a tapasztalás bizonyítandja be; alapnézetemet legalább, mely abban áll: hogy kirekesztőleg sem előlegesen, sem utólagosan ne filozofáljunk, nem félttem, s ettől függ a követendő módszer, ettől a felállítandó rendszer. Hazánk földje dél és éjszak közt a középvonalon terül el, s nemzetünk szellemében az érzékiség és ész közt ritka egyensúly találtató, melynél fogva félszeg empirikai vagy racionalisztikai kicsapongásokra nem lehet hajlandó. Ez biztat. [...] ^b

M. B.

JEGYZET

- a Christian Thomasius (1655–1728) jogfilozófus az első, aki németül tartja egyetemi előadásait 1688-tól kezdve, Lipcsében.
- b A fejezet további részében Szontagh a magyar hegelianusokkal a korábbi években megkezdett hosszú polémiáját folytatja.

MEDGYES LAJOS

A nyelv és nemzet kifejlődéséről (1846)

FORRÁS: Medgyes Lajos: A nyelv és nemzet kifejlődéséről. *Honderű*, 4. (1846, 1. félév) 14: 273–274.

SZERZŐ: Medgyes Lajos (1817–1894) költő, református egyházi író, publicista. 1847-ben nyílt levélben üdvözölte Petőfit az *Életképek* című lapban, majd 1849-ben személyesen is megismerkedtek. 1848–1849-ben prédikációiban és cikkeivel kiállt a forradalom mellett, amiért 1850-ben néhány hónapra börtönbe került. Szabadulása után egy rövid ideig tanított, majd 1851-től folytathatta lelkészi hivatalát és irodalmi tevékenységét.

MAGYARÁZAT: Medgyes Lajos cikkében a nyelv és nemzet kölcsönös viszonyáról, illetve a nemzetek és az emberi fejlődés szakaszainak analógiájáról, valamint azok állapotváltozásairól értekezik. Érvrendszerében kiemelt szerepet szán a „lángeszű költők és szónokok”-nak, akik birtokában vannak a nemzeti fejlődés kulcsának, a nyelvnek, így rendkívüli hatásuk lehet a nép és nemzet fejlődésére.

SZAKIRODALOM: Versényi György: Medgyes Lajos élete. *Erdélyi Múzeum*, 12. (1895) 8: 420–428., 9: 461–476., 10: 529–545.

* * *

Embernél a nyelv a szellem nyilatkozata. Mint ki van szellemileg valamely nemzet fejlődve, nyelve azon arányban tökéletes. A nemzeti fejlődés, részint időbeli hosszas fennmaradandóság szülte származási lehiggadás, részint saját tapasztalások és észlelések, részint művelt nemzetektől kölcsönzött ismeretek s tudományok által történik.

Sok függ attól, milyen valamely nemzetnél eredetileg a szellemerő; mert, hogy nemzetek, mint éppen egyes emberek közt, egyik kitűnőbb lelket nyer a természettől, ez tagadhatlan. Az eredetileg nemes szellemerőkkel megáldott nemzet nyelve rejt csak magában a tökélynek egykor bámulandó virulatban kihajtandó csiráit.

A puja lelkű nemzet, mint igénytelen csalit,^a nyelvével együtt észrevétel nélkül vész el az emberiség lábai alatt.

A természet öléből csak imént előpattant nemzetnél a szellem nyers anyag burkában szendereg; ő még indulatok és szenvedélyek által vezéreltetik; az ösztön légkörében lélekzel [sic!]; s legfőlebb – *eszmélő állatsereg*. Nyelve közel az állati hangokhoz, egyes fölsikoltások s hosszadalmas durva szavakból áll; a kiejtés minden összhangzatot nélkülöz.

Idővel kezd leszármazás következtében, mint gyümölcsfa többszöri átültetés vagy oltás által, nemesedni az anyag, fejlődni a szellem; és majd ivadékról ivadékra számtani haladással. Mint időkoronkint az anyag durva salakja elmaradoz, az *állatiság burkából* éjködéből támadozó hajnal gyanánt kinyílik az *ember*. A magasztos természet s a szerelem édeskínos érzése egyfelől; egyes hatalmasak nyomása és zsarnokoskodása másfelől, kéjbe ringató gyönyör, vagy bosszúra lázasztó harag által hatván a már eléggé megneemesült anyagra, csodás forradalomba jönnek az indulatok, összerezzen az érzékhálózat, s mintha ezer villanyszikra lobogná által, megrázkódik a szellem; eddig a durva anyag terhe alatt erőtllenül mecsevésző szellem szétrepeszti az ösztön zárait, e diadalsugárban lobban ki a büszke homlokra.

A fölébredt szellem összhangzatot keres és igazságra tör; kik a nép érzelmeit és gondjait képviselik, előállnak a költők és szónokok; s ezekből – mint egy a *népnek sugárpontjaiból* hull szerte, hogy úgy szóljak, a nyelv, a fogékony nyá nemesült népre, kellemben és erőben.

Majd a lángészhez művészet is járulván, a nyelv bővítése, szépítése, nemesítése, hajlékonyná és hatóssá tétele biztosabb és biztosabb sikerrel eszközöltetik.

A nép csoda sebességgel fogja föl a szókat, érzelmeiket és gondolatokat, melyek nyelvének, érzelmeinek és gondolatának képviselői a költők és szónokok által az ő életéből szökkentek elő. Pillanat alatt visszhangzik a költő lángdala a nép ajkain; s a szónok mennydörgő szavaira a szív dobogásba, a lélek lángolásba, és a kar mozgásba jó. Költői és szónokai hozzák a népet emberies érzésre s öntudatos életre; költői és szónokai fejtik ki érzelmeit, gondolatait, következőleg: ízlését, jellemét és erkölcsi erejét. S mindezt a nyelv által! *A lángészű költők és szónokok kezében van tehát egyedül a nyelv kulcsa*; ők nyithatják ki annak titkos zárait, s hozhatják napfényre az ezerképpen elrejtett csodaszépsegeket és kincseket.

A nép nyelvében minden újítást megszenved és elfogad; csakhogy azok természetével ne ellenkezzenek; csakhogy azok az ő életéből virultak legyen ki.

Alig van nép, mely műveltségét idegenektől nem kölcsönözve önállólag fejlődött volna ki. Görögország Egyiptomnak, Róma Görögországnak, s azután a föld több nagy nemzete, a két utolsónak forrásaiból merítette műveltségét. Hogyan lehet tehát szó – mondjátok ti – arról: hogy a népszellem önállólag fejlődjék ki s a nyelv nemzeties zamatot tartson meg?! De azt kérdem én tőletek: *a lángész engedi-e önmagát idegen elemek által kicseréltetni!* Nemde inkább ezek csak fejlődésére, naggyá emelkedésére és erejére folynak be, mint ősforrásba az idegen folyamok, melyek által el nem vész, sőt jelentékenyebbé és fontosabbá válik.

Igen: a természettől eredeti szellemerőkkel megáldott nemzet lángelméi, nem fogják magukat idegen műveltségtől annyira elboríttatni engedni: hogy *szenvedőleges államatban* [állapotban] (statu passivo) maradjanak; sőt lelküknek eredeti sugártüzét oly módon öntik el az idegen eszmék fölé, hogy azok nemzeties színt és életet nyernek, s a néptől sajátjai gyanánt fogadtatnak el.

Így fejlődik ki a népnyelv és a népszellem annak vezetői a költők és szónokok által, mindaddig míg a nemzet megállapodásra jut; amikor aztán ereiben mindennemű tudomány és művészet szertehálózik s a tökély lehető legmagasabb pontján áll meg.

Hogy süllyed le aztán innen lassankint a nemzet; hogy idősül el, és hal meg; s hogy születnek belőle más nemzetek és nyelvek, rokonok vele, de tőle mégis merőben különbözők, ennek tárgyalását okosabb emberekre bízom.

A. A.

JEGYZET

- a Cserjével, bokrokkal sűrűn benőtt hely, bozót; lehullott, száraz falevelek rétege, avar.

BANGÓ PETŐ

Töredékek széptani naplóból (1848)

Részlet

FORRÁS: Bangó Pető: Töredékek széptani naplóból. *Életképek*. 1848. március 19., 12. szám: 354–358.

SZERZŐ: Bangó Péter (Pető) (1824–1853 körül) ügyvéd, író, költő, kritikus és szerkesztő. Debrecenben tanult, majd Aradon volt ügyvéd. Versei különböző lapokban jelentek meg (*Pesti Divatlap*, *Honderű*, *Életképek*), két pályaműve (*A korszerű epos*, 1845; *A nagynak és fenségesnek fogalma*, 1846) a *Kisfaludy Társaság Évtárlapjainak* közlésében jelent meg. 1848. július 1. és 1848. december 23. között kiadta és szerkesztette az *Arad* című politikai hetilapot. A szabadságharcban honvéd, majd Kovács Ágoston kormánybiztos titkára. A szabadságharc bukása után halálra ítélték, de kegyelmet kapott, és folytathatta ügyvédi tevékenységét.

MAGYARÁZAT: Bangó Pető *Töredékek széptani naplóból* című munkája folytatásokban jelent meg az *Életképek* című folyóiratban. Az itt közölt részletben a dal sajátosságairól értekezik. A kategorizáláson túl egy követelményrendszer is felállít, amely alapján érdemesnek tartja a „dalköltemények” értékelését elvégezni. A szöveg egyik markáns pontjaként pedig alternatívát javasol arra nézve, hogy mindenki számára elérhetővé válhassanak a kitűnő irodalmi munkák, a nemzet fejlődésének érdekében szélesebb körben terjedhessenek el a magas színvonalú alkotások.

SZAKIRODALOM: Korompay H. János: *A „jellemzetes” irodalom jegyében. Az 1840-es évek irodalomkritikai gondolkodása*. Budapest, 1988. (Irodalomtudomány és kritika).

* * *

Mi a dal alakzatát, vagyis a dal bel és kül alakján előmlő jellemvonásokat illeti, ezeknek sajátosságát egyrésztől magában a daleszmében s főérzeményben, másrésztől a költő szabad akaratán tapasztalom alapulni. A kül alak, tudniillik a daleszmének s érzeménynek egyszerű vagy ékes köntösben mintegy kiállítására aszerint lesz igen, vagy kevésbé szép, amint maga a főérzemény s az azt átlehelő daleszme homályos vagy tiszta, azzal rokon, vagy attól idegen

nézetekkel, nyugodt vagy zavaros, egészséges vagy beteg, meleg forró vagy éppen hideg s melegnek csak tetsző hangulattal, versszakról versszakra, sőt sorról sorra természetes, vagy keresett logikai rendben, vagy éppen minden logikai egymásután nélkül fejtetik ki. Röviden szólva: *valamint a dal alakzatát annak tartalma, úgy a külalak minőségét a belalak minősége határozza meg.* Eszmei sajátosság is ugyan, de különösen az eszme s érzemény kifejtésébeni rendszeresség, kedélyméréséklet, lélekhangulat s az ezeket tolmácsoló nyelv alkotják az eredeti jellemet, melynél fogva a költő egyéniségét csupán műve után, még álnév alatt is fölismerjük.

Dalaink természetükénél fogva három osztályban tekinthetők: egyenesen a nép keblében foganzott s nép ajkain élő; továbbá népies eszmék- s érzelmekkel népies nyelven írt; végre magasabb eszmék s érzelmekkel tölt, választékosabb nyelven s műtani szabályok szerint költött dalok.

Az első osztálybeli, azaz, a köznép által öntudatlanul teremtett népdalok természeti szépsége különösen az érzeményszatóságban, eszmei egyszerűségben, természetes képekben s hasonlatosságokban áll. Logikai összefüggés igen kevés népdalban vehető észre. Hiányzik ez gyakran nemcsak egész dalban, de a dal egyes versszakaiiban is. Oka az, mert a nép csak érez, de érzeméneit kieszmélni vagy a foganzó eszméket rendszerezni s kifejtetni nem képes. Nála az érzemény oly minden, mely a reá ható egyéni vagy egyetemi szükség kényszerítésére akarata s tudta nélkül buzog föl kebléből, s melynek sokszor a természeti közel tárgyak kölcsönöznek még nyelvet is. Így származnak a természetes képek, hasonlatosságok s gyakran a legtalálóbó ellentétek, melyeknek a dalba s érzelemhez sajátosan illesztése népünk képzelőtehetségének *keletiességet* nem kis részben látszik igazolni. Eddigi népdalaink, melyeket a Kisfaludy-társaság két kötetben összegyűjtött, nagyobbbrésint természetes szükségéből forrásznak, mely tény; valamint azon körülmény is, hogy költőink népdalai nem igen találak visszhangra, keserű szemrehányásképp mutatja föl a magyar köznép mindekkorig elhanyagolt neveltetését.

A második osztálybeli dalok, melyek költői népdaloknak jogosan nevezetethetnek, nem levén egyebek, mint a *nép érzeméne- s eszméinek utánzó magyarázatai*, róluk alig említhetni széptani tekintetben figyelemre méltót. A természet utánzása nem más, mint kontárság, – és hogy Oken szavaival fejezzem ki magamat – „wer die Natur nachmahl, ist mithin ein Pfüscher, er ist *ideenlos*, und ahmt nicht besser nach als ein Vogel den Gesang, oder der Affe die Gebärden.”^a Költőink s különösen széptanáraink a természetes s művészi fogalmakkal nem levén tiszta értelemben, művésziileg szépnek keresztelnek mindent, min a természet egy vagy más vonásának utánzása van megkísértve. Nem tudják a jámborok, mit Bouterwek már rég megmondott, hogy: „*Nicht Nachahmung der Natur, wie man das Wort gewöhnlich versteht, noch weniger Nachahmung der schönen Natur, sondern aesthetischer Wetteifer mit der Natur ist das Princip und höchste Gesetz der schönen Kunst,*”^b és hogy Oken szerint: „Die Kunst ist die Darstellung der Sinne in der Natur. Der Sinn ist aber der letzte Wille der Natur, die Kunst ist mithin die Darstellung des Willens der Natur: ennélfogva *schön ist,*

was den Willen der Natur darstellt.”^c Oly valamit utánózni, mi már magában, mint eredeti sem valami különös, minő a határzatlan jelentményű népköltészet hazánkban, s olyanoktól sajátítani ízlést, kik azzal éppen nem, vagy legfeljebb is lélek- s szívfejeményükhöz képest bírnak, valóban háládatlan szerep. Azonkívül, hogy a nép gondolkodás- és érzésmódjába magát beletalálni, s a netalán elsajátított népies eszméket s érzelmeiket a nép fogalmához illő nyelven előadni nem minden költőnek adatott, nehezíti a költői népdaloknak köznépünknel meghonosulását egyfelől azon körülmény, mely szerint legjobb költőink népies irányú művei éppen a köznép által nem olvastatnak, mert anyagi s szellemi szükségek miatt nem olvastathatnak; másfelől az, hogy a költői népdalok nincsenek is egyszermind zenére alkalmazva; pedig a nép, melynek sem ideje, sem tehetsége olvasni, a zene hallásával fogná azokat, éppen úgy, mint ajkról ajkra zengő övéit, melyek rendesen zenével együtt teremnek, legkönnyebben sajátta tehetni. Ezért van, hogy költői népdalaink közül, mindamellett is, hogy azoknak legcélszerűbb közlönyei a négygarasos naptárak szoktak lenni, egyedül Kisfaludy Károly s legújabban Petőfi Sándor egy-két zenével ellátott dala zengenek a nép ajkán. Ha valaki, én mint a nép fia s embere, igen jól ismerem köznépünk érzelmeit, vágyait, gondolkodásmódját, az egyéni s egyetemi szükségeket, melyek népünk kedélyére a viszonyok különféleségéhez képest majd kedves, majd kedvetlen hatással nehezednek; ismerem a körülményeket, melyek közt a nép keble csordultig telvén érzelemmel, ajka önkénytelenül dalra fakad; ismerem végre és tisztelem költőink jóakarátát, mely szerint népies hangú és ízű műveikkel a nép eszméinek s érzelmeinek tisztítását, lelkének nemesbítését célozzák: ennél fogva több tekinteteből nem találok ildomosan választottnak az utat, melyen költőink az érintett, és tisztelet, becsület, de igazság is! valóban dicső célt megvalósíthatni remélik.

Ha már mint költők, köznépünk számára írunk, ne írjunk olyat, mi annak ízlését nem tisztítja; mi, mint csak a köznép jelen nyomorú míveltségétől feltételezett képzelőtehetségnek kényszerű eredményét utánzó, tehát csekély alapú tanítmány, sem a népet ki nem emeli mindennapi gondolköréből, sem, mi fődolog, a művészet igényeit ki nem elégíti. Írjunk a nép nyelvén, igenis, hogy bennünket megérthessen, de iratainkat ne az utánzás démona, hanem mindenkor a művészet tiszta szelleme lengje át; ne bármely míveletlen agyban is keletkezhető, de szívet, észt egyaránt nemesítő egészséges eszmék legyenek azoknak tartalmai. Ne higgyük, hogy a nép legmagasabb gondolatainkat is nem fogja megérteni, csak az ő nyelvén mondjuk azokat el, s a mindennapi eszmék cafrangos szoköntösbe öltöztetésének hiúságát engedjük azon jámboroknak, kik azt állítják: hogy egyedül szeretett maguknak írnak; hogy keblük génuszát követvén, csekélylenek minden műveikre vonatkozó széptani véleményt, hanem azért költőkül lépnek a kritikus nyilvánosság elé s magukat nyomorú firkáikért egy vagy más hozzájuk illő kritikaszer által agyba főbe magasztaltatván, *költői nagyságukkal polgári becsületüket pirulnak felpofozni.*

Ha továbbá köznépünk mívelésére céloznak népszerű irataink, nyissunk alkalmat népünknek az azokhoz férhetésre; mi költői népdalainknak népies

zenére alkalmazása, egyéb iratainknak pedig nem minél pompásabb, de a szegény nép erszényéhez képest, *minél olcsóbb kiadása* által történhetik meg. Ellenkező esetben Vörösmarty, Czuczor, Erdélyi s többek költői népdalai hang, tehát élet nélkül fognak a pompás velinen, mint gazdag sírban, csak egy-két irodalombaráttól ismertetve, fölébredés reménye nélkül szenderegni; Petőfi Sándor *János Vitéze* s Arany János aranyos *Toldija*, anélkül, hogy a nép azoknak szépségét ismerhetné, s éppen az ő lelkére számított hatásban gyönyörködhetnék, könyvárusaink raktárában sóhajtozzák a boldog jövőt, mikorra a magyar nép anyagilag s szellemileg oda lesz érve, hogy *a több ízben leszállított utolsó áron* azokat magának megválthatja.

Népies irataink ezen nyomorú ügyén íróink anyagi állásuknál, egyes kiadók kereskedelmi érdeküknél fogva nem segíthetvén, a szép feladat megoldása összesített erők jóakarátát veszi igénybe. Kiterjed-e a legújabban alakult *könyvkiadó-társulat* figyelme oda, hogy midőn jelesebb íróinknak valamely népszerű művét díszes kiadásban nyújtja át az olvasóközönség vagyonosabb részének: ugyanakkor a köznép számára is nyomat lehető legolcsóbb papíron néhány száz példányt, melyeknek egyenkénti árát kizárólag a papíros mennyiségétől s minőségétől föltételezendő? E kérdésnek óhajtandó igennel megfejtése, úgy vagyok meggyőződve, legkevésebb sem fog összeütközhetni a társulat érdekeivel.

Uraim! a közértelmiség rovására ne legyünk fényűző arisztokraták!

A harmadik osztálybeli dalok, melyeknek jellemét föntebb röviden előadtam, részint mint tisztán olyanok, részint mint ódák, himnuszok, románcok, szonettek stb. alkotják különösen a magyar dalköltészetet. Ezen költeményfajokról részletesen véleményezni külön cikkekben szándékozván, ezúttal csak azon fajáról fogok a dalkölteménynek rövid említést tenni, mely költőinktől 1825 óta különféle külalakban, de rendesen daljellemmel jelenik meg, s mely a folyó évtizedben mindnyájunk által kitűnőleg kedveltetik. Hasonlít ez a francia *chanson*hoz, melynek első szerzője navarrai király *Thibaut*^d volt, s melyet a franciáknál *Béranger*^e vitt legnagyobb tökélyre. E költeményfajnak tartalma egy alapeszme s egy főérzés, mely éppen úgy, mint a kitűnőleg daloknak nevezhető költeményekben logikai renddel, azonban nem annyira lírai bensőséggel, humorral, epigrammai, sőt szatírai élességgel fejtetik ki. A tisztán lírai dalokban az érzemény, ezekben rendesen a fantázia hatalmasabb. Ezért van, hogy azok zenére alkalmasok, ezek arra kevésbé levén használhatók, inkább olvasmányul szolgálnak. Azokban több pátosz, ezekben több nyugodtság, határozottság van. Azok inkább szívre, ezek inkább észre hatnak. Azokban érzelemmélység, egyszerű nyelv: ezekben gondolatmagasság, ragyogó költői képek s ezek szabályos alkalmazása teszik az esztétikai szépséget, mely amazokban egy mélyérzelmű, bár csekély fantáziájú egyéniség által is elsajátítható, míg emezekben a legtermékenyebb fantázia teremő erejét veszi igénybe. Hogy a nemzetileg sajátos szépnek a dalköltészetre viszonyló törvényeit épp ez utóbbiakból kell elvonnunk, ezt a dolog természete kívánja. A dalköltemény e fájának irodalmunkban kétségkívül legnagyobb

mestere Petőfi Sándor. Az érett, magas eszmék, merész hasonlatok, bevégzett s mindenütt helyen levő képek, melyekkel e fajú jelesebb költeményei ékeskednek; a humor, mely azokat egy idő óta kristálytisztaságban folyja keresztül, tagadhatatlanul sajátos szépségei dalköltészetünknek. Az ő humorára, legyen az tréfás vagy keserű, valóban illik a humornak Weisse által adott amaz értelménye: „*der Humor ist, wie die alten den Diogenes nannten, ein rasender Sokrates.*”⁴

Előadott észrevételeim értelmében, valamely dalköltemény felett én következő széptani igények szerint ítélnéyek:

Van-e a költeményben főérzemény, ez érzeményben daleszme s művésziek-e ezek?

Világos és egészséges-e a főérzemény s méltó-e ahhoz az annak nyilvánítására választott daleszme?

Rokonok és határváltak-e a nézetek, melyek által a főérzemény és daleszme kifejtetni céloztatik?

A kifejtésben van-e logikai rend?

Nyugodt-e a kedély s igaz-e a pátosz, mely a dal egészén éltető melegként elterjed?

Nemzetileg sajátosak, magokban egészek, célttálálók, kellő helyen jól alkalmazottak s nem halmozottak-e a dalba szőtt eredeti költői képek?

A költemény végére esik-e a daleszme s főérzemény tökéletes kifejlése?

Feszés, műszabatosan választékos vagy pongyola-e a nyelvezet?

Összhangzik-e a versalak a daleszme s főérzemény természetével?

A versalak s nyelvezet hibátlan-e?

A múlt évben megjelent s széptani figyelemre méltóbb dalköltemények felett ezen igények szerint fogom ítéletemet kimondani a jövő számban.

A. A.

JEGYZET

- a „Aki a természetet utánzóva fest, az kontár, ötlettelen, és utánzása nem jobb annál, amiként egy madár az éneket, egy majom a gesztusokat utánozza.” (Lorenz Oken: *Lehrbuch der Naturphilosophie*. Jena, 1831². 499.)
- b „A szépművészet princípiuma és legfelső törvénye nem a természet utánzása – a kifejezés szokásos értelmében – még kevésbé a szép természet utánzása, hanem esztétikai versengés a természettel.” (Friedrich Bouterwek: *Aesthetik*. Göttingen, 1815². 200.)
- c „A művészet a természet jelentéseinek ábrázolása. A jelentés viszont a természet végső akaratát, vagyis a művészet a természet végső akaratának ábrázolása. Ennélfogva a szép az, ami a természet akaratát ábrázolja.” (Lorenz Oken: *Lehrbuch der Naturphilosophie*. Jena, 1831². 499.)
- d I. Theobald (1201–1253) navarrai király, aki kiváló dalszerzőként is ismert.
- e Pierre-Jean de Béranger (1780–1857) francia lírikus.
- f „A humor, ahogyan a régiek Diogenészt nevezték, őrzöngő Szokratész.” Az idézet forrását tévesen Weisse mondásának tartja, de helyesen: Jean Paul: *Vorschule der Aesthetik nebst einigen Vorlesungen in Leipzig über die Parteien der Zeit*. Stuttgart – Tübingen, 1813². I. 273.

WENZEL GUSZTÁV

Históriai tanulmányok (1855)

FORRÁS: Wenzel Gusztáv: Históriai tanulmányok. *Magyar Academiai Értesítő*, 15. (1855) 1:1–15. Eredetileg a Magyar Tudományos Akadémián 1854. március 20-án elhangzott előadás.

SZERZŐ: Wenzel Gusztáv (1812–1891) jogi tanulmányai után először a pesti egyetemen helyettes tanár, majd Bécsben a Theresianumban tanított magyar jogot. 1850-től haláláig Pesten a magánjog tanára, 1866-ban az egyetem rektora. 1846-ban az MTA levelező, 1858-ban rendes tagja lett. Magánjogi munkássága mellett kiterjedt jogtörténeti és gazdaságtörténeti tanulmányokat folytatott, illetve több forrásgyűjteményt is szerkesztett.

MAGYARÁZAT: Az előadás áttekinti a magyar történettudomány helyzetét nemzetközi kontextusban. Wenzel amellett érvel, hogy az elmúlt évtizedekben a magyar történetírás elmaradt a korábbi, a nemzetközi eszmeáramlatokra reflektáló színvonalától. Úgy véli, hogy a magyar történetírás intézményi háttere alkalmas a korszerű történetírás megteremtésére, amihez a kortárs francia, német, angol és amerikai liberális történészekről lehet a legtöbbet tanulni.

SZAKIRODALOM: Újlaki Miklós: *Wenzel Gusztáv 1812–1891*. Budapest, 1936.; Halász Iván: Wenzel Gusztáv és a magyar jogi komparatiztika kezdetei. *Pro publico bono – Magyar közigazgatás*, (2015) 3: 152–162.

* * *

Ha a történelmi tudománynak az utolsó félszázad alatti kifejlődésére visszatekintünk, *s hazai történettudományunk szempontjából* azt kérdezzük, mi fontos jelenségek mutatkoznak abban, s általán a történelmi irodalomban, ez idő alatt, első pillantásra több kedvező, de egyszersmind több kedvezőtlen változásokra találunk.

A kedvezőtlen változások közt név szerint *hazánkban* a történettudomány hanyatlása; *külföldön* pedig oly irodalmi irányoknak emelkedése jegyzendő meg, melyek a magyar történetnek sajátos szempontját megdönteni fenyegették. Ellenben *kedvező* körülménynek kell vennünk, hogy név szerint az

utolsó évtized alatt mind hazánkban, mind külföldön a divatozó közszellem, mely azelőtt túlnyomólag a bölcsészet absztrakt ösvényére hajlott, a történettudomány nagy becsét megint méltányolni kezdé; s hogy külföldön ezen egész idő alatt nem csak szorgalmas történeti vizsgálatok folytak, hanem a történet segédtudományai is különös szerencsével és meglepő eredménnyel műveltettek. Jelen tanulmányaimnak nem az feladatok, hogy az újabb történettudományi irodalmat kritikailag és kimerítőleg megismertessék. Egyedül *a magyar történetről akarok itt ex professo szólni; az általános történetet pedig csak annyiban szemügyre venni, mennyiben hazánk és nemzetünk abban különösen van érdekelve*. Ehhez képest az említett történetirodalmi viszonyokat is nem bármi értelemben tisztába hozásuk végett; hanem csak előkészítő és, további tanulmányaim tekintetében, előleges tájékozásul hozom szóba. Első helyen a kedvezőtlen, azután pedig a kedvező változásokról szabadjon szólanom.

A) A kedvezőtlen változások

1) Hazai történettudományunk hanyatlása

Őseink iránti szent tisztünk azt kívánja, hogy soha meg ne felejtkezzünk azon tetteikről és fáradozásukról, melyekkel azok nem csak szép történetet csinálni, hanem hazánk múltja és nemzeti életünk előkora emlékét fenntartani és történettudományilag művelni is ügyekeztek. Mit legrégiebb időkben nemzetünk ősmondáinak hirdetői, mit a keresztyén kor legendáinak szerzői, mit később az annálisok és krónikák írói, sőt mit országos létünk státusiratainak [állami iratainak] szerzői is tettek, úgy szinte a kezdetben csak egyszerű, sőt nyers alak, melyben példának okáért Anonymus őseink tetteit elbeszéli, a humanisztikus modor, melyet Bonfinius Decásaiban^a követett, a XVI. és XVII. századok túlnyomólag vallásos és politikai irányoknak megfelelő ügyekezett, melyel Istvánffi és sok más hazánkfi történeti munkáikat írták: minden időben igényelni fogják a hazai historikusok figyelmét és méltatását. A magyar történettudomány virágzó kora mindazáltal csak a XVIII. század kezdetén áll be; egyrészt hosszú sorozatát mutatván fel a legjelesb munkáknak, melyekben atyáink azon kor szelleméhez és kíváncsi maihoz képest legjobb sikerrel a magyar történetet művelni ügyekeztek; másrészt pedig a magyar közönségnek hazai történetírása iránti különös előszeretét bizonyítván. Nem kérdés; nem is nemzeti hiúság az, midőn Bél, Hevenesi, Kaprinai, Katona, Pray, Palma, Koppi, Cornides, Wagner, Eder, Engel^b és számos mások munkáira, mint a történettudomány mindannyi valóságos műveire hivatkozunk. Egész Európa által voltak azok ilyenekül elismerve. S ha olvassuk, hogy az angol Gibbon¹, vagy a német Schneller² XVIII. századi históriai irodalmunkat kitűnően dicsérik: e dicséretől büszke öntudattal azt mondhatjuk, hogy nem pusztá hízelgés, s hogy történetíróink azt csakugyan meg is érdemelték.

1 History of the decline and fall of the Roman Empire, a XXV. könyvben.

2 Die Geschichte Ungarns, Dresden 1833, III-dik köt. 160 l.

Újabb időben mindazáltal azokban, kik nálunk a tudományos és a művelt közönséget képezik, *a tulajdonképi történettudományi érzelem nagyon csökkent.*

Nem hivatásom itt az okokat vizsgálni, melyek ezen kedvezőtlen változást előidézték. A tény áll, s ki nemzeti irodalmunknak a legutolsó évtizedek alatti színére csak némi figyelemmel tekint, nem lehet, hogy első pillanatra észre ne vegye, miképp az, mit a tudományos világban történetnek és történettudományi szellemnek neveznek, nálunk egyáltalán nem részesül többé azon köztisztelőben és tetszésben, mint azelőtt, vagy mint más művelt népeknél jelenleg is; s miképp nagyobb közönségünk túlnyomólag történeti művekben inkább csak mulatságos és kellemetes időtöltést, mint oktatást keres, ennek folytán pedig nem annyiban az alaposságot, mint egyedül az ún. szellemdús modort kívánja és szereti. Ezen iránynak kettős káros következése eddig is tapasztalható már. *Anyagilag* hátra maradtunk történetünk művelésében, *formailag* a történettudomány újabb emelkedésével nem haladtunk.

2) *Külföldön oly irodalmi irányoknak emelkedése, melyek hazai történettudományunkra kedvezőtlenül halottak*

A történettudománynak egyik mellőzhetlen kíváncsi vágya, hogy mindenik ország és nemzet saját történetét kritikailag tisztába hozni és a történelmi művészet szabályai értelmében mind általában, mind részletek szerint művelni és kidolgozni természetszerű hivatásának elismerje. Általánosb történelmi dolgozatok s azon tudomány, melyet az emberiség egyetemes történetének neveznek, az által tételeztetik fel, hogy az egyes országok és nemzetek történetei egyenként véve ugyan mindenik saját kútforrásainak alapján és sajátos szellemében, összefüggőleg pedig úgy dolgoztassanak ki, hogy az azokat egy nagyobb egésszé egybeolvasztó vagy alakító momentumok is egyszersmind a magok objektív valósága és értékéhez képest, és az általánosb események alapviszonyai szerint méltattassanak. Ehhez képest van minden országnak és minden nemzetnek, melynek története van, egyszersmind bizonyos sajátos történettudományi hivatása is, az egyes országok és nemzetek ekképp bizonyos értelemben külön álló historikusainak pedig egyesülniök kell, miszerint tudniillik egyesített erővel a nagyobbyszerű események és történelmi változásokat a történelmi igazság tiszta fényébe állítsák. S így tagadhatlan lévén csakugyan, hogy Magyarországnak és a magyar nemzetnek is létezik története, a magyar történettudománynak is megvan a maga helye, és a magyar történetíróknak is jutott sajátos hivatása; az általánosb történelmi munkák szerzőinek pedig tisztók, hogy amennyiben ezekbe Magyarország és a magyar nemzet eseményeit befoglalják, a magyar történetbúvárok vizsgálataira és a magyar történetírók elbeszéléseire támaszkodjanak. Magától értetődik ugyan, hogy ebben is a történettudományi kritikát kövessék, tehát pusztán tekintélyre ne építsenek, de ha másképp látnak is, mint a nemzeti írók, könnyelmű leckéztetések, és önkényes helyreigazítások még is a történettudományi kritika főszabályaival ellenkeznek, s utolsó elemzésben csak alapos kútforrás-tanulmányozások szolgálhatnak biztos vezérelvül.

A magyar történettudománynak mindazáltal sajátos szükségei is vannak. Őseink sorsa őket nem ritkán más nemzetekkel hol barátságos, hol ellenséges viszonyba hozta. Ez oka, hogy a külföld történeti kútfoiból a magyar történet számára is igen sokat lehet tanulni. Azon kívül pedig tudva van, hogy azon pusztító csapások közt, melyek hazánkat többször érték, előkorunk maradványai nagy részben elvesztek, vagy külföldre vándoroltak. Példának okáért a Hunyadi család igen nevezetes levéltára még a XVI. század kezdetén vitetett el külföldre, és csak a XVIII. század végén hozatott vissza Onalsbachból. Köztudomású dolog, hogy a magyar történetre nézve nem csekély számú nagy becsű okmányok a külföld több levél- és könyvtáraiban találtattak fel, példának okáért Frankfurtban, Münchenben, Párizsban. A régi országos levéltárnak, melyről csakugyan, hogy nyom nélkül elveszett volna, feltenni nem lehet, holléte mindeddig nem tudatik, s vannak, kik azt hiszik, hogy a mohácsi vésznapi után Mária királynéval Brüsszelbe, onnan pedig Spanyolországba vándorolt. Mindezen körülmények világosan bizonyítják, hogy hazai történettudományunk külföldi bűvároknak segítségével által még sokat nyerhet s remélhet.

De nem ezen út volt az, mellyen körülbelül félszázad óta a külföld a magyar történettudományra ügyekezett befolyni. Angolok, franciák, stb. ellen e tekintetben legalább pozitív panaszaink nem lehetnek, mert habár elő nem segítettek is a magyar történetbűvárok fáradozásait, azokat mégis legalább nem hátráltatták. De a német tudományos irodalom legközelebb múlt évtizedeiről bizvást mondhatjuk, hogy oly irányokban alakult, melyek hazánk történetére, sőt általában a magyar történettudományi érdekekre kedvezőtlenül hatottak.

Volt idő, midőn a magyar történettudomány a német históriai irodalmon sokat tanult. Histórikusaink többnyire a német történetírók nyomait követték, s tagadhatlan, hogy hazai történetünk még a múlt században is ezen úton nevezetes nyereseményekre tett szert.

Ez a XVIII. és XIX. századok fordulópontja óta másképp lőn, s a férfi, ki a német történettudományban azon új iránynak képviselője, Schlözer^c híres göttingai tanár vala.

Nem lehet itt feladatomból Schlözer tudományos és írói működésének mélyebb fejtegetésébe ereszkednem. Csak az általa képviselt irányról, mennyiben történetünkre vonatkozik és történettudományunkra hatott, szólok; ennek pedig jellemző vonása volt, filozófiai színt mutató absztrakt okoskodással párosított egyoldalúság, mely magokon a históriai kútfoikon is magának uralmat tulajdonítani ügyekezett.

Közvetlenül tárgyunkra vonatkozólag, ezen irány egyrésztől az általánosság magas szempontja után törekedett ugyan, de a specialításokat csak azon oldalról vette szemügyre, mely az általa igazaknak elismert irodalmi dogmáknak megfelelt. A történetben kettős vezérnézetet követett: 1. hogy a históriai eseményekben eszmék nyilatkozatát kell látni, és 2. hogy a történetben a népeknek két osztályát kell megkülönböztetnünk, úgymint kultúrai és

míveltségileg passzív népeket. Ennek folytán több történelmi kategóriák készültek, melyeket az emberiség történetére alkalmaztatni a történelmi irodalom fő feladatának tartották.

Nem akarom a modern német történettudomány ezen irányának hatalmát, irodalmi jelentőségét tagadni. De kétségkívül van, hogy mivel azt mondták, hogy a magyar történetben nincs eszme, s hogy a magyarok általán véve míveltségileg passzív nemzet, ezen modor történetünket ferde állásba hozta. Járult ehhez még, hogy századunk kezdetén a történelmi kútfők alapos és el nem fogult tanulmányozása nemigen részesült a tudományos és irodalmi közönség tetszésében, ellenben az úgynevezett bölcsészeti felfogás az éppen említett alapnézetek nyomán mindinkább keletbe jött. Így történt, hogy nem kútfői vizsgálatok alapján, hanem csak Schlözer, Herder és mások tekintélye után indulva a német tudományos közönség elvégre azon furcsa történelmi dogmához szokott, miképp a magyar történet minden belső termékenyítő eszme nélkül szűkölködik, s a magyarok barbároknál nem egyebek, kik legfelebb katonáknak, állattenyésztőknek, vagy földművelőknek vannak hivatva a történetben. Ámbár pedig ezen dogmának cél- és módnélküli alkalmaztatására (emlékezzünk csak e szép német szóra: „ungarischer Speckfresser” [magyar szalonnazabáló]) a „locus communis” nevezet méltán illik, volt mégis annak egyik további következtetése, hogy a német irodalomnak nem kevés hangadója minden egyéb, lehet mondani, magasbrendű foglalkozás iránt a magyartól még a fogékonyságot is megtagadta; s midőn önállólag magasbra emelkedni készült, ilyenmő ügyekezését lenézte, sőt szóval és tettel, nem ritkán nyers és inhumánus módon ellenezte is.

Ezen szellem a külső német egyetemeken is lassanként elterjedvén, hazánk tudományosságára és történelmi irodalmára annál kártékonyabban hatott, minél több magyar protestáns hazafi meglátogatta kiképzés végett a külső egyetemeket, és minél őszintébb tisztelettel viseltettek a visszatértek is ottani tanítóik iránt. Több innen származott sajnos következményt ismerünk. Csak mióta a külső német egyetemeken pozitív irányok emelkedtek megint jelentőségre, kezdjük ezen szellemnek is jobbra fordulását tapasztalni.

B) Kedvező változások

(1) *Az eredmények, melyekhez az éppen említett elhibázott irodalmi irányok vezettek, elvégre világosan bizonyították, sőt általán az érdekeltekkel éreztették, hogy a történettudomány művelésében hiány van, mellyel az eddig követett vezérnézetek által pótolni nem lehet*

Ez mindazonáltal nem csak a magyarok, hanem Kelet-Európa csaknem minden nemzeteinek történetére vonatkozik, mert mindnyájokat míveltségileg passzív és barbár népeknek akarták festeni. Ezekkel különösen foglalkodni, vagy azt hinni, hogy történetükből az emberiség magasb érdekeire nézve valamit tanulni lehet, századunk első negyedében Clio elleni halálos vétek lett volna. S elvégre nem is a tudomány, hanem a viszonyok hatalma, tehát az élet, az úgynevezett *force des choses* [a körülmények ereje], igazította helyre

az elhibázott irányt. Mert a külső életviszonyainak nyomán érezni kezdték, hogy Európa kelete is bír történeti önállósággal, s hogy az azt lakó nemzetektől általában minden magasabb történeti hivatást megtagadni nem lehet.

Nem lehet még mondani, hogy akár a gyakorlati társadalmi és élettudományok, akár a történet e tekintetben már egészen tisztában volnának magokkal. Csak azon nagyobb kisebb mértékben már mindenütt mutatkozó érzelmekre hivatkozom, mely az előbb elhanyagolt népek történetét megint érdekes színben mutatja, s mely jelenleg is már több, bár mindeddig még ki nem elégítő történeti művek készítésére szolgáltatott alkalmat. A szláv népek, az oszmánok és a kelet-európai románok újabb történettudományi irodalma csak az utolsó évtizedekben keletkezett, és számos kedvezőtlen előzmény után az utóbbi évek tapasztalása azt mutatja, hogy hazánkon kívül is megemlékszenek megint arról, hogy a magyar nép is szerepelt az emberiség történetében, s hogy Magyarországnak és a magyar nemzetnek is létezik története.

2. Külföldön a történet segédtudományainak, és a formaszerinti történettudománynak különösen szerencsés művelése

Fejtegetésekben, melyek nem kimerítő, hanem csak tájékozó tanulmányokképpen akarnak általában bizonyos nemű fontosabb tudományos momentumokra figyelmeztetni, senki nem fogja kívánni, hogy melléktárgyaknak bő vizsgálatába ereszkedjék az értekező.

Azért úgy hiszem, hogy e helyen nekem is nem fekszik hivatásomban a történet segédtudományait illetőleg kimerítőleg értekezni.

De feladatom igen is meg látszik kívánni, hogy azon nagy számú jeles férfiak fáradozásairól itt megemlékezzem, kik ez irányban legszerencsésb sikerrel működván, részint a történet külső feltételeit természetökhöz képest megismertették, részint mélyebb kútfői tanulmányozásokra utat törtek. Nem létezhetik lelkes történetkedvelő, ki a geográfia és kronológia új emelkedésének egész szívvel lélekkel ne örülne.

Azért a magyar történetírás szempontjából is legőszintébb tisztelettel kell viseltetnünk a híres *Ritter Károly*^d és iskolája vizsgálatai iránt, melyekkel a geográfiát csak a legutolsó évtizedek alatt alakították tulajdonképi tudományyá. Azért azon férfiakról is kell elismerő méltánnyal megemlékeznünk, kik, mint példának okáért, Ideler, Böckh, Rawlinson,^e stb. a kronológia leghomályosabb és legnehezebb feladatait ritka zsenialitással megfejtették. Úgy szinte nem szabad megfejtkeznünk azon férfiak és tudományos egyesületek dicső érdemeiről, kik külföldön az archaeologia, numizmatika, epigráfia, paleográfia, diplomatika, stb. ismereteit anyagilag bővítették, alakilag tökélyesbítették, nem szabad névszerint megfejtkeznünk a csak néhány év óta létező bécsi császári akadémiának ezen irányokbani jeles működéséről. Hazánkban is léteznek több férfiak, kik ezen tudományok mezején nem csekély érdemmel fáradoznak (Érdy, Jerney, Czech, Waltherr, stb.);^f s kétségkívüli, hogy nemzeti múzeumunk vizsgálataik támogatására és előmozdítására gazdagon van felszerelve. De, fájdalom, akadémiáknak mindeddig még nem igen volt

módja közvetítőleg és központosítólag itt hatni, hazánkfiainak részvéte által pedig oly kevésbé segítettnek, hogy példának okáért magyarországi archaeológiai egyesület, mely már ismételve szükségesnek ismertetett el és tervezett, s melynek pár évvel ezelőtt a körülmények is látszottak kedvezni, mind-
 eddig még nem jöhetett létre. Egyedül közönségünknek megfoghatatlan rész-
 vétlensége oka annak, hogy legjelesb bűváraink, példának okáért Érdy és
 Jerney, számos áldozatok után a munkába, mely tudományos nyemerénnel
 jár ugyan, de külső elismerést a munkásnak nálunk nem igen szerez, csaknem
 belefáradtak már.

A természettudományok emelkedése, mely korunknak egyik jellemző
 vonása, a történetre szintén előmozdítólag hatott, s így hasonlólag a kedvező
 körülményekhez számítandó.

De mindenek felett magának a történetírásnak rendszeri és formaszerinti
 tökélesbülése vonja magára figyelmünket. Mellőzvé e tekintetben itt minden
 mélyebb fejtegetést, csak röviden említem az új történettudományi irodalom
 remekmunkáit, melyeket példának okáért angolul Macaulay, Bancroft, stb.;
 franciául Thiers, Guizot, Thierry testvérek stb; németül Raumer, Schlosser,
 stb. közzétettek.⁸

Általán véve az újabb történetírásnak három osztályát lehet megkülön-
 böztetnünk, tudniillik a tulajdonképpeni *nemzetit*, az *általánost* és a *művészetit*.
 A *nemzeti* az egyes státusok [államok] és nemzetek történetével foglalkodik.
 Ez mindent tárgyának rendel alá, és csak annyiban emelkedik magasabb ál-
 láspontra, mennyiben az illető státus vagy nemzet életében mutatkozó irá-
 nyokat és nyilatkozó eszméket vezérfonalul követve, ezekhez képest egyszer-
 smind azon nemesebb hivatást határozza meg, melynek azok megfeleltek.
 Egyébiránt közvetlenül és túlnyomólag kútfői vizsgálatokra támaszkodván,
 és ezeknek tekintetében nem ritkán a legcsekélyebb részletek megvizsgálásá-
 ba ereszkedvén, egyszerismind az alapot is képezi, mely mind az általános,
 mind a művészeti történet eredményét feltételezi. Az *általános* történet, ellen-
 tétben az előbbivel, részletes vizsgálatokba nem igen bocsátkozik, és inkább
 az emberi nem, mint az egyes nemzetek és státusok sorsát nyomozza. Ez, ha
 az igaz úttól eltér, és irányát téveszti, a történetírás legveszélyesebb neme, mert
 a tényeket rendelve alá az eszméknek, sőt azokat csak annyiban tartván fon-
 tosaknak, a mennyiben az emberiség életében jelentékeny helyt foglalnak,
 könnyen a hipotézisek terére léphet által, s bizonyos kedvenc nézeteknek ma-
 gát a történeti igazságot is feláldozhatja. Itt tehát a lelkiismeretes vizsgálat,
 terjedelmes előtanulmányozások és a leggondosabb óvatosság mellőzhetlen
 kellékek. A *művészeti* történetírás végre az, mely a bármi tekintetben legfonto-
 sabb vagy legnevezeteseb eseményeket, korszakokat, és történeti fordulatokat
 kiemeli, s kútfői nem kevesbé, mint történetművészeti felvilágosításában és
 irodalmi átdolgozásában fáradoz. Ez tehát a nemzeti történet szűkebb köré-
 ből kibontakozik ugyan, de az általános történetírás eszményi magasságára
 mégis nem emelkedik. Benne is a történeti tények, és nem az azokban nyilat-
 kozó eszmék képezik a főt.

A fenn említett példákból azt látjuk, hogy korunkban a művészeti történetírás az, melyben mai történettudományunk a tökélynek legmagasb polcát elérte. De egyszersmind azt is, hogy nem minden nemzet követi annak tekintetében ugyanazon irányt. Az angoloknál, kik a gyakorlati élet érdekeit még akkor is, midőn a tudomány vagy művészet legabsztraktabb mezejét művelik, ritkán tévesztik szem elől leginkább a *pragmatizizmust*; a franciák, kik mindent, s így a múltat is, a nekik éppen fontosaknak tetsző életirányok és viszonyokhoz képest becsülik, a *doktrinarizmust*; végre a németek, kik mindenben csak azt tartják különös figyelemre méltónak, miben mélyebb jelentőség rejlik, az idealisztikus vagyis *eszményi irányt* kedvelik túlnyomólag.

3. *Belföldön a nemzeti öntudat helyreállítása és illetőleg új ébredése, s ennek folytán a gyakorlati életnek a történettudomány új szellembeni művelésére való hatása*

Ez olyan jelenség, mely nem csak nálunk, magyaroknál, hanem egész Európában mutatkozik; és Angol-, Francia-, Orosz-, Olaszországokban, Amerikában, sőt azoknál is, kikkel legközelebbi érintkezésben vagyunk, tudniillik a németeknél és szlávoknál, a legfontosabb eredményeket szemlélhetjük, melyeket az már eddig is előidézett. Nálunk a történettudományban főképp két férfi említendő, kik az új iránynak mintegy alapítói és jeladó képviselői, *Virág Benedek* és *Horvát István*,^h kik után a legközelebb múlt évtizedekben, mióta tudniillik közmeggyőződésé vált, hogy a magyar történetet művelni leginkább a magyarnak hivatása, hazánkiai közöl számos mások is indultak már. Egyébiránt mindeddig történettudományi irodalmunk csak a nemzeti történetben fejtett ki nevezeteseb erőit és hatott önállólag. Az általános és a művészeti történet álláspontjára historikusaink jelenleg még nem igen emelkedtek, s azoknak tekintetében íróink csaknem feltétlenül követik a tudós külföldet.

Ezen tájékozó irodalmi szemle folytán méltán támad e kérdés:

Mitévők legyünk most mi magyarok a történettudomány körében?

Általános feleletül szolgál erre, hogy a kedvezőtleneknek elismert tényezőket tekintetében történettudományunk viszonyait helyreigazítani, s a kedvező momentumokat annak érdekében felhasználni és célszerűleg tovább kifejtetni törekedjünk. De ezen általános tételt szükséges részletesebben is meghatározni; s erre nézve szabadjon következő megjegyzéseket tennem.

Mennyiben az tapasztaltatik, hogy a legközelebb múlt félszázad alatt a magyar történettudomány hanyatlásnak indult, jelen viszonyainknak egyik leg-sürgősb követelménye, hogy azt megint emelni minden módon igyekezzünk.

Mindenekelőtt meg kell győződünk arról, hogy történettudományi érdekeink sikeres ápolását nem idegenektől, hanem leginkább minmagunktól várhatjuk. Az idegenektől nem igényelhetjük, hogy ők a magyar történettudományt önnönmagáért és minden mellékokok nélkül ápolják. Ez nekik nem hivatásuk; s minden, mit tőlök kívánhatunk, az, hogy ügyekezeteinket, melyek által történetünket műveljük, ne ellenezzék; hogy e tekintetbeni munkáságunkra nézve a körülményekhez képest nekünk barátságos segédkezeket nyújtsanak; s hogy vizsgálataink és tanulmányaink eredményét azoknak valószínűs értéke szerint méltányolják.

Ezen állásponton megállapodván továbbá mindazt kell felhasználnunk, mit tudományos és irodalmi állapotaink s társadalmi viszonyaink a történettudomány előmozdítására célszerű eszközül nyújtanak.

Vannak nemzetek, kik a tudományok előmozdítása végett a legnagyobb áldozatokra készek, kik a tudományok iránt, egyedül azoknak belbecse tekintetéből, a legtisztább hajlammal és legőszintébb tisztelettel viseltetnek. Nálunk ily kedvező viszonyok, legalább a legközelebb múlt időkben, nem igen léteztek; név szerint pedig a történettudománynak véghetetlen akadályokkal kelle küszködni. Ehhez járult még, hogy működését azon szegényeknek, kik a fennforgó nehézségek dacára is, a tudományosság őket lelkesítő magasztos sugallatának engedve, életüket és legszebb erejüket annak szentelék, még olyanok is, kik nemzetünkben mint a magasabb életérdekek képviselői szerepeltek, gyakran nem csak nem méltányolták, hanem le is nézték. Tudva van, még pár évvel ezelőtt, mit tett nálunk *tudósnak lenni*.

De a tudományoknak minden tekintetbeni nagy jelentősége, sőt nélkülözhetlensége elvégre nálunk is kivívta magának az ötlet illető elismerést. Akadémiánk és nemzeti múzeumunk alapítása, tudományos intézeteink újabb virágzása, s az emelkedés, melynek az utóbbi években nemzeti irodalmunk indult, ennek mindannyi félreismerhetlen jelei; s úgy hiszem, nálunk is általánossá vált már azon meggyőződés, miképp a tudományok s az azokkal való foglalkodás nem pusztá fényűzés, hanem valóságos, mellőzhetlen életszükség. S ez áll az egyik vagy másik tudomány, és a tudományok egy másik neme közti megkülönböztetés nélkül. Mert ámbár nem hiányoztak újabb időben egyes szózatok, melyek az úgynevezett utilitár [hasznos] tudományok, vagyis — mint a franciák mondják — a Sciences exactes és a lettresⁱ közt különbséget tévén, főkép csak az előbbieket hirdették különös pártfogásra méltóknak: tény mégis, hogy ezen megkülönböztetést mindeddig a magyar mívelt közönség ignorálta, s hogy az, mi a tudományokban általán a lényeges, tudniillik az emberi szellem működése, nálunk is jelenleg már a közvélemény méltánylatának tárgya.

Ezen örömdetes fordulatnak történettudományunk tekintetében két kedvező következménye már eddig is mutatkozik. Egy részről alapos históriai vizsgálatok nyomán a magyar nemzet szellemi élete méltónak tapasztaltatván, miszerint az emberiség műveltsége történetében neki szintén önálló és figyelmet érdemlő hely adassék; magában meg van cáfolva azon nézet, mely a magyarokban csak barbárokat és műveltségileg passzív nemzetet akar látni. Másrészről világossá válván, hogy az általános történet művelői által a legközelebb múlt félszázad alatt háttérbe nyomott magyar történettudományi vizsgálatok Kelet-Európa történetének felvilágosítására nevezetes adalékot nyújtanak; egyszersmind fontos lépés van téve, mely az Európa történetén észrevett hiány pótlására szolgáljon.

Ezen általános eredmény igazságát további tanulmányaim fogják legtisztább világosságba helyezni. E helyen tehát szabadjon előleg csak még röviden legsürgősb teendőinkre figyelmeztetnem, melyek szükségesek a végett, hogy a magyar történettudomány, a tudós külföld vizsgálatainak és általános tudo-

mányos nyereségeinek illő felhasználása mellett, s a saját köréhez tartozó kutatások és a szellemi tulajdonát képező vezérirányok alapján azon polcra emeltessék, miképp nem csak magában véve megint, valamint félszázaddal ezelőtt, nemzetünk méltóságának és tudományos érdekeinek megfelelően, hanem maga részéről is a történelmi tudomány általános haladásában figyelemre méltó tényezőnek elismertethessék.

Négyes irányt kell e tekintetben szemügyre vennünk, tudniillik a *kútfők tanulmányozását, a történettudományi irodalomnak hasznunkra fordítását, a kútfőileg tisztába hozott történelmi adatok feldolgozását és a történelmi ismereteknek más tudományok és a különféle életcélok érdekébeni felhasználását.*

1. A *kútfők* minél szorgalmasabb és többoldalú tanulmányozása minden történettudományi ismereteknek mellőzhetlen feltétele és alapja. Ezeket tehát főképp, mennyiben hazai történetünket bármi módon közelebb illetik, rendszeresen egybegyűjteni, azoknak tanulmányozására előkészülni, és névszerint a történet segédtudományainak művelése által a történelmi kútfők fogantatos használására az utat, ha nem is mindig megnyitni, legalább könnyíteni, első teendőnk. E feladat igen tág, és ha valólag célt akarunk érni, oly szükséges, hogy minden egyéb foglalkodások annak szerencsés végbemenetele által föltételeztetnek. Tekintetbe kell vennünk, mi sokfélék és különböző természetűek a történelmi kútfők; mert mindaz, bármi legyen is, mi a múlt kor eseményeiről és viszonyairól hű tanúságot adhat, ilyenül használható. Maga a külső természet, mennyiben hatása a történelmi eseményekre és viszonyokra befolyt; nem csak nemzeti nyelvünk, hanem a más népek által használt nyelvek is; a múlt korról ránk szállt mindennemű archaeológikus kincsek, műemlékek, építmények, érmek, pecsétek, sírkövek, főképp pedig az okiratok és kútfői írók hosszú sorozata egyaránt tartoznak ide; mi előkészület nem kívántatik csak az ezek körüli tájékozásra; mi sokoldalú gond egybegyűjtésekre; mi éles észtehetség célszerű elrendezésökre. Nem tagadható, hogy hazánkban e célra már valólag nagyszerű készületek és intézkedések történtek, de sok balvéleménynek, sok előítéletnek kell még megszűnnie, s az álláspontnak is, melyből ezeknek egybegyűjtése és elkészítése nálunk többnyire eszközöltetni szokott, a XIX. század szükségéhez és kívánalmaihoz alkalmazkodnia, mielőtt a kitűzött célnak tökéletesen megfelelő sikerről szó lehetne. Azonkívül ne felejtkezzünk meg, hogy az, mi eddig történt, többnyire egyes lelkes és nemes érzelmű hazánkfiai ajándékozásának vagy áldozatának köszönhető. De a Maecenások kora lejárt már, s ha léteznek is olyanok, erejük mégis a nagyszerű célt ritkán éri fel (herceg Demidoff Anatóliához hasonló, akár tudományos buzgóságát, akár roppant vagyonát tekintjük, köztünk nem igen létezik); munkásságán kívüli áldozatot pedig a munkástól követelni nem lehet. Itt tehát a nemzet minden tagjának, mennyiben sorsa vagy állásánál fogva csakugyan minde-
niknek e tekintetben bizonyos működési köre vagy hatástehetsége van, a célhoz járulni és mindnyájoknak egyre munkálni legszentebb kötelessége.

2. De nem elég csak a kútfőket gyűjteni és tanulmányozni, az eddigi összes irodalmat is hasznunkra kell fordítanunk. Erre nézve mi magyarok más

nemzetek irányában még nem fogtuk fel teljesen tudományos hivatásunkat. Az írók és a tudósok igen gyakran nem akarják még átlátni, hogy egyéniségök az irodalom nagy láncolatában csak egyes szemet képvisel, s a közönség kelletinél nagyobb elnézéssel van irántuk. Pedig egyedül úgy fogjuk nemzeti történettudományunknak szerencsés előmenetét kieszközölni, ha egyrésztől *mindazt* felhasználjuk, mit mások célunkra vezetőt már tettek; másiktól az általános históriai irodalom méltó tagjává nemzeti történetírásunkat kiképezzük. Ez az előbbinél nem csekélyebb nehézséggel jár, s mégis magában világos, hogy ignorálni azt, mit mások, akár egyesek, akár irodalmi irányoknak mutatkozó, egyreműködő többek legyenek azok, már megtettek, annyit jelent, mint saját irodalmi szegénységünket bevallani.

3. A kútfőileg tisztába hozott történeti adatok feldolgozása magasabb históriai felfogást tételez fel. A „*historia regum*” [királyok története] eszméje itt kevés. A magyarországi köz és társadalmi létet s nemzeti életünket egészben és egyes irányai szerint kell tisztán zsinórmértékül követnünk, s az ezekhez mért rendszernek értelmében magát a történetet művelni. Csak így remélhetjük azután

4. hogy históriai irodalmunk és nemzeti történettudományunk magasatos céljának megfelelni, s történeti ismereteink más tudományokat nálunk is szellemileg termékenyíteni és a különféle életcéloknak előmozdítására hatni fognak.

V. B.

JEGYZET

- a Antonio Bonfini (1427 vagy 1434 –1502) *Rerum Hungaricarum decades* című művéről van szó. Magyar kiadása: *A magyar történelem tizedei*. Ford. Kulcsár Péter. Budapest, 1995.
- b Bél Mátyás (1684–1749) tanár, történelemmel és földrajzzal is foglalkozó polihisztor; Hevenesi Gábor (1656–1715) jezsuita szerzetes és egyháztörténész, Kaprinai István (1714–1785) jezsuita szerzetes és egyháztörténész, Katona István (1732–1811) jezsuita szerzetes, történész, fő műve a 42 kötetes *Historia critica regnum Hungariae*; Pray György (1723–1801) katolikus pap, történész, Palma Károly (1735–1787) katolikus pap, történész; Koppi Károly (1744–1801) katolikus pap, történész; Cornides Dániel (1732–1787) történész, egyetemi tanár; Wagner Ferenc (1675–1738) jezsuita szerzetes, történész; Éder József Károly (1760–1810) katolikus pap és történész, Engel János Keresztély (1770–1814) történész, több tudós társaság tagja, megírta Magyarország és több kelet-európai ország történetét.
- c August Ludwig von Schlözer (1735–1809) történész, a Göttingeni Egyetem tanára, Kelet- és Észak-Európa történetének szakértője.
- d Carl Ritter (1779–1859) német földrajztudós, a modern földrajztudomány egyik alapítója.
- e Christian Ludwig Ideler (1766–1846) német matematikus, csillagász, a történeti kronológia úttörője. August Böckh (1785–1867) német klasszika-filológus, többek között ókori kronológiával is foglalkozott. George Rawlinson (1812–1902) angol ókortörténész.
- f Erdy János (1796–1871) a Magyar Nemzeti Múzeum Régiség-tárának őre; Jerney János (1800–1855) történész, magyar történeti emlékek kutatója Kelet-Európában, Czech János (1798–1854) győri polgármester, királyi levéltári igazgató, történész; Waltherr László Imre (1788–1866) a Károlyi család levéltárosa.

- g Thomas Babington Macaulay (1800–1859) *Anglia története* című könyve a korszak egyik legnépszerűbb alkotása. George Bancroft (1800–1891) a korszak legjelentősebb amerikai történésze, legjelentősebb művében az amerikai nép történetét dolgozta fel 1789-ig. Adolphe Thiers (1797–1877) francia politikus és történész, legfontosabb alkotása a francia forradalom történetével foglalkozik. François Guizot (1787–1874) francia államférfi és történész, könyveiben a francia és az európai civilizáció történetével, Anglia történetével és politikaelmélettel is foglalkozott. Augustin Thierry (1795–1856) történész fő műve a harmadik rend történetét dolgozta fel. Testvére, Amédée Thierry (1797–1873) újságíró és a római, ill. a kora középkori történelemről szóló könyvek szerzője. Friedrich Ludwig Georg von Raumer (1781–1873) történész a tudomány népszerűsítéséért tett sokat. Friedrich Christoph Schlosser (1776–1861) történész munkássága az ókortól saját koráig terjedt. A Wenzel által itt idézett szerzőkben közös, hogy mindannyian a liberalizmus képviselői, Augustin Thierry és Schlosser kivételével aktív politikai szerepet is vállaltak, továbbá a közönség körében nagy népszerűsége tetek szert írásaikkal.
- h Virág Benedek (1752 vagy 1754–1830) katolikus pap, tanár, költő. *Magyar századok* című műve a magyar nyelven írt egyik első történeti munka. Horvát István (1784–1846) történész, a pesti egyetem tanára nagy hatással bírt korában, de tudományosan megalapozatlan munkái miatt később komoly kritika érte.
- i Természettudományok, illetve bölcsészettudományok.
- j A dúsgazdag Anatolij Gyemidov herceg (1813–1870) nemcsak patronálta a tudományokat és a művészetet, hanem maga is megszervezett egy expedíciót Dél-Oroszországba 1837–1838-ban.

ERDÉLYI JÁNOS

A bölcsezet Magyarországon (1865)

Részlet

FORRÁS: Erdélyi János: A bölcsezet Magyarországon. *Budapesti Szemle*, új folyam, 1865. 3. kötet, 10. szám, 321–357.; 1866. 4. kötet, 11. szám, 3–34.; 12 – 13. szám, 169–188.; 1866. 5. kötet, 14–15. szám, 51–64.; 16–17. szám, 296–313.; 1866. 6. kötet, 18–19. szám, 91–105.; 1867. 7. kötet, 23–24. szám, 319–337. Később önálló kötetben is megjelent: *Erdélyi János bölcsezzeti dolgozatai. I. kötet. A bölcsezet Magyarországon*. Bánóczi József előszavával. Budapest: Franklin-társulat, 1885. (Filozófiai Írók Tára, 6). Itt a kritikai kiadás alapján közöljük: Erdélyi János: *Filozófiai és esztétikai írások*. Sajtó alá rendezte T. Erdélyi Ilona. A jegyzeteket írta T. Erdélyi Ilona és Horkay László. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1981. (A magyar irodalomtörténetírás forrásai, 10). 197–201.

SZERZŐ: Erdélyi János (1814–1868) költő, filozófus, irodalomkritikus és néprajztudós részletes életrajzát lásd a 114. oldalon.

MAGYARÁZAT: Erdélyi reformkori esztétikai vizsgálódásaitól eltekintve filozófiával komolyabb formában csak Világos után, Sárospatakon, az egykori alma materben menedéket találva kezdett foglalkozni. Előbb a magyar kortárs filozófia állapotával való számvetést készítette el (*A magyar bölcsezet jele-ne*), majd hosszabb előtanulmányok után belefogott a magyar filozófia történetének megírásába. Mindkét vállalkozás találkozott az Akadémia vezető személyiségeinek, elsősorban Toldy Ferencnek tudományszervezési tervei-vel. Bár a szerző váratlan halála miatt torzóban maradt, elkészült részeinek szemlélete nagy hatást gyakorolt a későbbi korok magyar filozófiatörténet-írására. Szemelvényünk a mű bevezető fejezetének azt a szövegrészét közli, amelyben Erdélyi felvázolja a magyar filozófia történeti elbeszélésének ívét, a magyar filozófiatörténet három, hegyi alapokon megrajzolt korszakát és ezek tartalmát. Az első a bölcsezzeti előkor a kezdetektől Apácai Csere Jánosig, amelyben a magyarok latinul, idegen termékként művelték a filozófiát, majd fokozatosan magukévá és magyar nyelvűvé hasonították a második korszakban, amely az akadémia megalapításáig tartott, amely aktussal a magyar bölcselet öntudatára ébredt és már maga írja saját történeteit saját elvei szerint az Erdélyi korát is magában foglaló harmadik korszakban. Prózaibb megfogalmazásban ez az a pillanat, amelyben Erdélyi éppen a magyar filozófia történetét írja az Akadémia vezetőinek biztatására.

SZAKIRODALOM: Kétszáz éve született Erdélyi János. Az MTA I. osztálya Erdélyi János emlékülésének előadásai. *Irodalomtudományi Közlemények*, 118. (2014) 4: 451–539.; 5: 595–660.; T. Erdélyi Ilona: *Erdélyi János 1814–1868*. Pozsony, 2015.

* * *

A keresztyén időszámítás IX. századának utolja a magyar élet kezdete Európában. Ez időpont éppen a középkor dereka, s mint a történelem írói tanítják, egyike a sötétség századainak. Alkalmasan esik azonban, tudományosságról lévén szó, megjegyezni, hogy a kornak már voltak emlékei, ragyogó tényei. Nagy Károly csudálatos lángelméje, a tudósok és könyvek iránti gondja, hajlandósága esemény volt Európának, melyet ma sem lehet felejtetni. Vele más arca ígérkezik ugyan az életnek, de lehetőleg csak az történt volna, ami el nem maradhat s nélküle is megtörtént.

A világ fölött ez időben két nagy hatalom uralkodott, egyik a papi tekintély, mely pápa nevet viselt, másik a tudomány, mely skolaszticizmusnak nevezetett. E két nagy hatalom összefogván, egyesült a keresztyénség fenntartására, vagy legalább, mint a csúcsv oszlopai, szorosan támaszkodott egymáshoz szűkre mért okoskodásaival. A jézusi vallás nevében Arisztotelész zárolásai harcoltak, s emberi ész gyámolítására szorulván az isteni tan, elismertetett a gondolkodás ereje, a bölcsészet hozzászólási joga minden időre.

Tudományi tekintetben a művelődés súlypontja egyébiránt a bölcsészeti körön kívül esett. A középkor pallérozódása oly tárgyakra irányult, melyek az emberi tudalom mélyét s homályos rétegeit foglalják el, s magokban véve nem tudomány, hanem a tudomány burkai; értjük a nyelveket. A nominalizmus és realizmus vitái csakugyan e korban voltak időszerűen napirenden. A világ sokat vesződött a nyelvekkel, vagyis formákkal, melyekben lelki, testi szükségét, a gondolatot és a dolgokat legalkalmasabban kifejezze. Valóban e nyelvi hagyományok eldöntő befolyással voltak magára az egy és osztatlan egyházra, melytől nem szabadulhatván, lett nyugati és keleti, azaz latin és görög, mint a birodalom, Róma és Konstantinápoly világszerű tekintélye után.

A történelem tények tudománya helyet ad mégis az események közötti okoskodásnak, de nincs szála, mely az egyház megoszlásából a népek megoszlására vezetne. Nem is tudnók megmondani: hogyan hatott a birodalom, mint olyan az egyházra, az egyház a népekre s külön nyelvekre, ha ezeknek nem önségi érzetét fogadjuk el mozgató erőnek. A népek különböző, változó szerencsével keresték a jövőt, oda is lettek annyian; míg más rész, feledve a múltból, ami nem tartható, ragaszkodott az élethez, mely kockára volt téve, s előállott a történelem rajongása. A germán és gall, az olasz és kelta népek sorsot vetének a két régi klasszikus nemzet nyelvkincsére, s a rokonság címén és a szolgaságdíjában magukhoz ragadák az illető részt s a jutalékból kipótolák saját készletök hiányait. Az európai nyelvek igen is a középkorban alakultak *egyén* kívül, mely a magyar.

Éppen az alakulás vesződéseinek közepett lépe ide a mi nemzetünk, fegyverrel kezében, mint szerszámmal Etele utáni jogának visszaszerzésére. A fegyvert ez alapon bizonyos jogeszmé kísérté, mi Európa előtt az időben föl sem tűnhetett; de ha föl is tűnik, nehezen lett volna elegendő arra, hogy a vendég meghonosuljon. Bírnunk kelle tehát szükségkép az európai élet föltételeit. Ezek egyikét bírtuk, másikat megszereztük; amazt a nyelvben, mely *nemzetül* ismertetett el bennünket, emezt a vallásban, mely *európaivá* avatott. [...] ^a

Elég ennyi a kezdet korából, melynek országalapítás, törvényhozás, hősök emlékezete, hagyomány és történet adják valódi színezetét. Kezdő népnél hiába is keresni a nyelven kívül bölcsészetet, mint tudományt, hanem annál inkább találni szellemet, életet. A bölcsészet – a dolgok közepe – nyugszik mélyen a tudalomban, mint iránya delejben; ha legforróbb életjelenetek közt sem csap ki a földszínre: csak legbelsőbb természetét követi; ez az ő sorsa kezdetben és folytatásban örökké.

Megjegyezzük pedig, a középkorról levén szó, hogy nemzetünknek az európai viszonyokkal, a hiten kívül, semmi szorosabb egybefüggése nem volt. Fegyverfogható katonai nép létére örömet hajlott a kötelesség, a fegyelem tanához, mely összetart, és gyakorlati eredményekre visz. Elméje, mint korán észrevehető, igen elvan papi sanyargás vagy erkölcsi töprengés nélkül, s a lélek küzdései alól könnyebben feloldja mint oldatja magát; az okoskodás bogait hamarabb fejt meg életrevaló tapintattal, mint kerülgető elmélődéssel. Ha mégis benne a gyakorlatiséget kiemeljük, mi nagy szerencse, félő, hogy a végrehajtás mohósága némileg csorbítja becsét. Ily nép, a középkor eszmevilágában mit fogott volna keresni! Nyoma sincs az efféle törekvésnek. Hadviselése, csatázási modora, ősgyűlései, törvénytétele, nyilvánossága, mely a pompaúzést nagy élénkségekben tartotta, szerződése, melyeket a vér külső formás vegyítésével láthatólag s rettenetesen alkotott, vendégségei, melyek ünnepies komolyságtól lármás őszinteségig zajosultak, tánca, melyben a lassú és gyors ütem egymás ellen váltakozik, nyelve, melyben annyi az erős hang, mint a harci harsonában, emlékei, melyek történet inkább mint regehagyomány – mind, mind oly idegenszerű lehete a kor tudalma előtt, hogy ellenmondásnak is elég volt, vagy legalább dacul tűnhetett fel, és eleinkre, éppen azért, méltán tekinte görbe szemmel az akkori európai műveltség. A mi életünk nem is szabályon fordult meg, hanem a kísérlet sikerén; példa inkább mint tan cáfolá a középkort, lendítvén alakulásán annyit, hogy nem alkalmazkodott hozzá egyébben, mint a hit dolgaiban, ami elégnek is bizonyult tökéletesen.

Szeretnők visszafelé követni az idők nyomait s megkérdezni a hagyomány emlékeit; de bölcsészetről levén szó, úgy tetszik, mindez nem volna egyéb a történelem faggatásánál. Mert a bölcsészet késői gyümölcs, s oly messzi korban, minő reánk nézve a szittyakor, találni fel a kezdetet, csak a régiségre volna, dicséret, legfőlebb egy nagy ráfogással gazdagítanók a történetet, melynek szála kiesik kezünkől, nem levén semmi összköttetése mai életünkkel. Oda is engedjük a múltnak minden ebbeli követelésünket, mint a homályos tudalom homályos adatait, és ha csakugyan történetről kell szólni,

sietünk a világosabb időkhez, bevallván előre, hogy saját fölfedezésekkel, újításokkal, aprónál apróbb rendszerek hamaros előállításával nem dicsekedhetünk, s elégnék tartjuk magunk részéről, ha betalálhatók magunkat az idők tudalmába, meggyőződéseibe. Ugyanazért három bölcsészeti korszakot veszünk föl. Az *első*, mely egyúttal *előkor* is, a nemzet világos történelmi élete óta az egész *Apácai Csere Jánosig* foly, mint beszokás az európai gondolkozásba, előadván a skolasztikai bölcsészet divatát lehető fényváltozásaival, s több mint hat század kísérleteit a tudományban, míg nem a nemzet nyelvén szólal meg ez. A *második* korszak folyjon egész a M. T. Akadémia megnyíltáig, mely a nemzeti értelmiség magára gondolásának intézete, vagy ha név kell, nagylelkű alapítója gróf *Széchenyi István* fölléptéig; végre a *harmadik* legyen a mostani, mely az Akadémiával kezdődik, s maga írja történetét.

Megvallom, előzmények nélkül magam rovására teszem ez osztályozást, mely nem szorosan a tudomány, mint olyan, szükségszerű fejlődése, hanem összehangzik a történelmi élet tudalmának alakulásával. Bölcsészeti műveltség tekintetében más nemzetekhez valánk, vagyunk is még támaszkodva. Másokra hallgatás fegyelme és szemérme alatt fejlődvén előhaladásunk, olyan volt ez mégis, hogy nem nyomaikba léptünk, hanem oldalukra, nem utánuk mentünk, hanem velük. Hogy éreznünk kelle valamely kényszert, bizonyos; de az nem volt több, mint a párhuzam szüksége, mikor az idegenből vett hatásra önfenntartási erélyünkkel feleltünk, mint kölcsönhatással, s a belső felé irányult szótlán elmélődés tudományára nyilvános politikai életünk ildomával. E rövid észrevétel is elég, úgy tartom, a fenebbi osztályozás igazolására, melyben csakugyan kevés van a tudományból, hanem annál több az életből. Mégis ez a helyes és reánk nézve a legalkalmasabb elosztás. Mert a bölcsészet, mint tudomány, nélkülünk is ott állana, ahol ma áll, s lehet, hogy nincs hivatásunk a részben világra szóló szerepet vinni; ez azonban senkit se háborítson. A bölcsészet a szellem fényűzése; nélküle nagy államok elvoltak, ellehetnek ezután is; hanem utoljára szép látni a gondolkozás, az elme, a meggyőződések történetét; szép tudni, hogyan és mi úton-módon lett a mi nemzetünknek az európai állapotokhoz való édesedése, mi volt ízletes neki abból, amit bölcsészetnek nevez a tudós világ; voltak-e, vannak-e némely kiváló jelenetei e tudományhoz való hajlandóságának; s ha igen, hol és hogyan juthat ezek ismeretére. Mert a filozófia magában fősvény tudomány s nem szórja marokkal kincseit, mint a történelem, melynek hely és idő kell, hogy lendületet kapjon; míg amaz egész időközöket betölt hallgatással, mint valamely titokzat, vagy feltartott meggyőződés, visszafojtott elmélkedés. Különösen egy, keleti hallgatagságából a szószaporító Európába lépett nép, minő *Széchenyi* szerint is a magyar (kelet népe), hódolt-e azonnal és minden előítélet nélkül az idevaló gondolkodásnak, becsülte-e a tudományt, mint olyat, vagy csak az idők puhító viszontagságai alatt törődött és mennyire hozzá, s mit mutat e részben a tudomány, vagy ami mindegy, az elme története.

Különösen megfoghatóvá kell lenni a bölcsészet irányának. Mert e részben vagy az ország igazgatására, vagy a természet nyomozására, vagy a hit dolgai-

nak ismeretére hajlanak az elmék előszeretettel, s uralkodó színnel vonják be az idők és népek műveltségét, mint a régi és új világban egyiránt tapasztaljuk. Lehető annál fogva, hogy az elme nem a gondolatot fejti, rendszerezi tudomány-nyá, hanem alkalmazza mint meggyőződést gyakorlati célokra, eredményre. Lehető ismét, hogy némely idő ismeri a gondolatot, némely idő pedig éli, használja. Lehető elvégre, hogy például egyik nemzet vagy műveltségi tömb elmélyed a nézelmekben, másik elfásul a gyakorlatiásban, mi egyoldalúságot szül mindkét részre; ellenben a kettőnek párhuzamos iránya, ha lehető, legjobb; de az élet előbbvaló, mint a tudomány; ez annak egyik mutatója. Nevezetes mindjárt, hogy a magyar gondolkozás eleitől fogva kitűnő súlyt fektetett az országos életre, közigazgatásra, s egy vérszerződés nekünk hagyomány és alkotmány, költészet és történet ugyanakkor, melynek tudalmával mind e napig mind jobban táplálkozunk. A természet, mint megismerendő tárgy, nem igen vonzotta tudási viszketegünket, s hozzá legföljebb annyiban közeledtünk, hogy megta-
pinthattuk; de hogy megkötöztük, vágtuk volna, mint Baco^b szereti, ezt soha nem tettük. A hit tárgyainak vizsgálása fegyelmi tény inkább, mint bensőből kiindult ájtat vagy nézelődés egész történelmünkben; s hogy mindez így van, körülbelül nem fog iránta semmi kétség fennmaradni. Az erkölcspolitikai szí-
nezet valóban egyidejű a mi fejlettebb állami életünkkel. Már az előkor ezen adatról hoz tanúságot, és vezérségből királyságra menvén által országos állapo-
taink, találkozunk vele az első lépésnél.

M. B.

JEGYZET

- a Erdélyi itt hosszasan sorolja a magyar ősműveltség bizonyítékaként a magyar nyelv jogi, valamint lélektani és vallási szókincsének azokat az ősineket tekintett szavait, amelyeket nem a latinból vagy modern európai nyelvekből vettünk át.
- b Francis Bacon (1561–1626) angol filozófus, akire gyakran latinos névalakkal, mint (*Verulamii*) *Baco* utalnak.

Horváth Mihály beszéde a Magyar Történelmi Társulat első közgyűlésén (1867)

FORRÁS: Horváth Mihály beszéde a történelmi társulat első közgyűlésén, 1867-ki május 15-én. *Századok*, 1. (1867) 1: 3–11.

SZERZŐ: Horváth Mihály (1809–1878) pályáját Pest megyei települések plébánosaként kezdte. A Magyar Tudományos Akadémia 1835-ban pályázatot írt ki a magyar gazdaság történetének megírására; az erre benyújtott munkája országos ismertséget és akadémiai tagságot jelentett neki. 1848-ban csanádi püspökké nevezték ki (felszentelése viszont elmaradt), a függetlenségi nyilatkozat után pedig vallás- és közoktatásügyi miniszter lett. A szabadságharc bukása után halálra ítélték, de Horváth még idejében elmenekült, és Franciaországban, Belgiumban, Itáliában és Svájcban élt. 1867-ben visszatért Magyarországra, ahol az ebben az évben megalakult Magyar Történelmi Társulat másodelnöke, majd 1877-ben elnöke lett. Horváth Mihály a 19. századi nemzeti liberális történetírás legmarkánsabb alakja Magyarországon. Legfontosabb művei a számos kiadást és átdolgozást megért, iskolai tankönyvként is használt *Magyarok története* (4 kötetben 1842–1846, ill. 8 kötetben 1871–1873), illetve a reformkor és az 1848/49-es forradalom és szabadságharc történetét bemutató, még az emigrációban megjelent *Huszonöt év Magyarország történetéből* (1823–48) (Genf, 1864) és *Magyarország függetlenségi harcának története 1848 és 1849-ben* (Genf, 1865). Válogatott munkáinak modern kiadása: *Polgárosodás, liberalizmus, függetlenségi harc. Válogatott írások*. Szerkesztette Pál Lajos. Budapest, 1986. (Történetírók tára).

MAGYARÁZAT: A szöveg, amely a Magyar Történelmi Társulat alakuló közgyűlésén hangzott el, jól mutatja Horváth nemzeti-liberális nézeteit. Horváth saját korának legmarkánsabb jelenségének a „nemzetiséget” (nacionalizmust) tartja, ez azonban szerinte csak eszköz a haladás, azaz a szabadság kiteljesedése felé vezető úton. A nemzet egyedi sajátosságokkal is bír, ezeket pedig a történelem felől lehet a legkönnyebben értelmezni, mivel a jelent a múlt formálta (ez a korszak legbefolyásosabb történetfilozófiájának, a historizmusnak a hatása). Horváth ezért a nemzet múltjának feltárását a nemzet kötelező feladatának teszi meg. Horváth ugyanakkor inti a közönséget, hogy a nemzeti sajátosságok azonosítása nem mehet a szakszerűség kárára: számára nem elfogadható a reformkorban jellemző, ábrándos történetírás (itt indirekten Hor-

vát Istvánra utal), illetve a magyar történelem előnyösebb beállítása más népek múltjainak lebecsülése által (itt pedig August Ludwig Schlözer göttingeni történész és más német szerzők a kritika tárgyai, akik a német múlt nagyszerűségét a közép- és kelet-európai népek elmaradottságával állították szembe).

SZAKIRODALOM: Fraknói Vilmos: *Horváth Mihály emlékezete*. Budapest, 1879.; Szinnyei József: *Horváth Mihály és Szalay László életrajza*. Pozsony, 1885.; Békefi Remig: *Horváth Mihály és a magyar történetírás*. Budapest, 1909.; Márki Sándor: *Horváth Mihály (1809–1878)*. Budapest, 1917. (Magyar történeti életrajzok, 33. évf. 1–5. füzet); Pamlényi Ervin: *Horváth Mihály*. Budapest, 1954.; Monika Baár: *Historians and Nationalism. East-Central Europe in the Nineteenth Century* Oxford, 2010. (Oxford Historical Monographs). A Magyar Történelmi Társulat megalakulásáról: Glatz Ferenc: A Magyar Történelmi Társulat megalakulásának története. *Századok*, 101. (1967) 1–2: 233–267.

* * *

Tisztelt közgyűlés!

Ha korunk oly élénk, oly zagyva munkásságában a történelem lombikába vetett elemek közül az uralkodó fogalmakat akarjuk felkeresni: úgy találjuk, hogy ezek egyikét a nemzetiség fogalma képezi. Ez egyik gyűpontja azon nagy és következetes mozgalomnak, mely folyamatban van a népek keblében.

Az idegen uralomtól független népek felelős kormányok alatt igyekeznek szabadságukat megszilárdítani. Azon népek pedig, melyek különféle viszonyságok következtében, idegen kormány vagy más nép uralma alá jutottak, függetlenségük helyreállításával akarják megállapítani szabadságukat. Felkutatják történelmi jogaikat, s elévülhetleneknek kiáltják ki azokat. Csak bennük látják üdvöket, s a legkitartóbb küzdelemre kelnek értük. Felélesztik nemzeti viseletüket; fejlesztik, művelik nyelvüket és irodalmukat. Saját hagyományaik, erkölcsaik, szokásaik, saját egyéniségük természete szerint akarnak élni. Szóval, kibontakozni kívánnak minden idegen kötelékekből, s nem nyugszanak, míg meg nem szabadultak minden kényszerítéstől, melyet más nép vagy idegen kormány erőszakolt rájuk.

E mozgalom oly egyetemes, még a kisebb, fejletlenebb néptöredékeknel is oly annyira szembeszökő, hogy korunkat leghelyesebben a nemzetiségek századának nevezhetjük. Még azon kevésbé művelt népek is, melyeknek e törekvések végcéljáról nincs tiszta, világos tudalmuk, önmagukban keresik már súlypontjukat, függetlenségük által igyekeznek biztosítani szabadságukat. Miként az egyénekben, úgy a népekben is azon ösztönök hatalmát látjuk működni, melyek az emberi természet mélyeiben lappanganak.

De a külön nemzetiség nem lehet cél önmagában: csak eszköz az egy magasabb célra, mely a haladásban, tökélyesedésben, az emberiség eszménye felé való közeledésben keresendő. A fejlődés, a haladás a népek legközelebbi célja; a külön nemzetiség csak ösztön arra, hogy a haladást egyéniségük saját-

ságos zománcában tüntessék fel, s az elsőbbségért versenyre keljenek a nemzet[ek] család[jának] többi tagjaival.

Oly törvénye ez minden népnek, melyet büntetlenül nem szeghet meg egy sem, nem téveszthet szem elől. S úgy látjuk, hogy e törvény iránti hűség készíti a legkitűnőbb nemzeteket a nemes versenyre úgy az anyagi, mint a szellemi és erkölcsi haladásban. Azon nép, mely e versenypályára nem lép, önmaga írja alá szegénysége, ügyefogyottsága bizonyítványát, s kevés idő múlva elcsenevész, elborítottatik a feltörekvő szomszédok pezsgő életárjától, s nyomtalanul fog eltűnni az élet tengeréről.

E törvéynél fogva nemzetünk is csak úgy fog örvehető hosszú életnek, s csak annyira fog fejlődhetni, ha és a mennyire a külön nemzeteknek a haladás ösvényén mind konkrétabbá váló életéhez csatlakozik; más szóval: ha az emberiség közös irányának ösvényén halad. A népekre ugyanazon mérleget kell alkalmaznunk, mely szerint az egyének értékét szoktuk megítélni: amennyi részét bírják magukban az emberiségnek, annyi az ő életreszük, oly magas az ő rangfokuk is az emberiségben. Szépen és találón fejezi ki e törvényt, halhatatlan művei egyikében, tudományos Akadémiánk érdemdús elnöke, báró Eötvös József, hogy „a helyzet, melyet valaki a társaságban elfoglal, nagy részben azon fogalomtól függ, melyet a maga képességeiről alkot magának; de függ még inkább annak tudalmától, hogy a helyet, melyre állíttatott, betölti.”

Egy nemzet sem örvendhet azon túl tartós életnek, ha megszűnt lenni hasznos eleme a nemzetek családjának; egy sem kelthet érdeklődést a többiekben maga iránt; nem számolhat testvéri segedelmükre, ha bizonyítványát nem adja képességének, a többiek erkölcsi, tudományos, politikai vagy anyagi haladásának támogatására. Manapság ezen érdekek szolidaritása köti össze a nemzeteket; ez biztosítja egyenként mindegyiknek fennmaradását és virágzatát.

De emellett nem kisebb kötelessége minden nemzetnek híven megőrizni a maga sajátosságos egyéniségét. A gondviselés maga erre utalta a népeket, midőn őket különféle hajlamokkal és tulajdonságokkal ruházta fel. Magában a nemzetiségek különféleségében leghatékonyabb rugója rejlik a haladásnak. Miként az egyéneket, úgy a népeket is a jellem és tulajdonságok különfélesége ösztönzi leghatalmasabban a versenyre, mely a haladásnak múlhatatlan feltétele.

És ki nem tudja, ki nem tapasztalta önmagában, hogy a nemzeti érzelmeknek a történelem tudománya képezi leghatékonyabb dajkáját? Bizonyára tévedés veszélye nélkül állíthatjuk, hogy nincs, nem lehet öntudatos nemzeti érzelm senkiben, aki nemzete történelmét nem ismeri. És ha meggondoljuk, hogy maga a honszeretet, a hazafiság is párhuzamosan jár a nemzeti érzelmekkel, hogy ez annak legtevékenyebb ébresztője és ápolója: nem fogjuk-e azt is érezni, hogy minden nemzetnek legelső kötelességei közé tartozik a maga történelmének buzgó tanulmányozása?

A nemzetet nemcsak az élő nemzedékek alkotják; részei annak a letűnt nemzedékek is egyaránt, s a holtak nagy befolyást gyakorolnak az élőkre.

Mert vajon nem az elhunyt nemzedékek törekvéseinek eredménye-e a mi összes állapotunk a jelenben? Nyelvünkön kezdve, szokásainkon, erkölcsinken keresztül, fel egészen összes társadalmi és politikai intézményeinkig, nem mindenünket őseink szent hagyományaként bírjuk-e? S van-e bármi is jelenünkben, minek gyökérszálai nem a letűnt nemzedékek rétegeiben fogamzóttak és nőttek nagygyá, hogy örökségünkkel váljanak? Bizonyára csak egyik nemzedék a másik vállaira, egyik kor a másik vívmányainak alapjára hágva, emelkedhetett magasabbra, míg azon fokot elérte, melyen manapság áll nemzetünk. Azon, aránylag díszes rangfok előhozásán, melyet nemzetünk elfogall, tudtuk és akarattuk nélkül is minden korok, minden nemzedékek közremunkáltak. Mieink a kincsek, melyeket a munka és szellem, az ész és tapasztalás nemzetünk évezredekre nyúló léte alatt felhalmozott. Drága javak ezek, melyeken fajunk legjobbjai, legnemesebbjei vérének és verejtékének nyomai látszanak.

És vajon nem a történelemből fogjuk-e megismerhetni s érdeme szerint méltányolhatni értékét mindazon nagyoknak, szépnek és jónak, mi őseink, a letűnt nemzedékek után örökségünkkel lett – s minek becsét csak azért nem tartjuk szakadatlan szem előtt, mivel a birtoklás és megszokás velünk azt könnyelműen feledteti. De ha a történelem világításában kellőleg méltányoljátok becsét mind annak, mit az elmúlt korok hagytak rátok: nem fog-e szívetek eltelni hálával a lehunyt nemzedékek iránt, melyek e javakat számotokra is súlyos munkával szereztek? És ha az értelem világával érző szív is egyesül bennetek, vajon fogtok-e e magas kötelemről magatoknak számot adhatni a nélkül, hogy egy titkos vágy ébredne bennetek, a jövő nemzedéknek fizetni le azon adósságot, melyet a múltnak le nem fizethettek?

Nem, ha magunkat becsüljük, lehetetlen, hogy egy nemes fogadalom ne ébredjen bennünk: gyarapítani részünkről is az igazságnak és társulásnak, a szabadságnak és műveltségnek ama gazdag örökségét, melyet a múlttól vetünk, és hatványozva szállítani át a jövőre, mint olyatén adalékot a mi részünkről, mely a mi mulékony létünket a nemzetünk, fajunk valamennyi nemzedékeit átövező lánchoz kösse.

Fogjuk-e pedig e kötelemünket másként teljesíthetni, mint ha a letűnt nemzedékek életének s munkásságának minden mozzanatait felkutatjuk és a történelmi ítéset világánál részletezzük s osztályozzuk; hogy ekként nemzetünk múltjának minden elemeit összegyűjtve és rendezve, oly történelmet írassuk meg nemzetünknek, mely ennek hűséges képe legyen a szellemi és anyagi, társadalmi és politikai munkásságában egyaránt?

Íme, csak ezen általánosságban tartott rövid fejtegetés is mennyire meggyőzhet bennünket ama kötelességünkről, mely szerint, s nem kevésbé mi magunk, mint a múlt és jövő nemzedékek érdekében, minél behatóbb módon és szélesebb alapon tartozunk művelni honi történelmünket.

Nehogy azonban akár a kényelmes másodkezűség, akár egy nagytudományú, de téves irányú hazai tudósunk nyomán a nem rég múltban divatos lett ábrándok, akár végre német szomszédaink nemzetiségi versengésből

eredt idegenszerű, mindent ócsárlani szerető felfogása következtében téveszmék, hibás nézetek kapjanak lábra történelmünkben: a valódiság, a hűség és alaposság mindenekelőtt a lelkiismeretes történetnyomozást, a kútfők szint-oly szorgalmas mint ítéletes fürkészetét, az adatok összes tömegének felbuvárlását és megrostálását teszik múlhatatlan kötelességünkkel.

E mező eddig sem maradt ugyan parlagon. Már több múlt századi tudosunknak, s köztük kivált Bélnek, Hevenessynek, Kaprinaynak, Batthyáynak, Praynak, Edernek, Kovachichnak^a és több másoknak hálás elismeréssel tartozunk terjedelmes búvárlataikért. A Tudományos Akadémia, miként egyetemes irodalmunknak, úgy külön történelmi nyomozásainknak is újabb lendületet adott: Fejér Codex, Kovács, Kemény, Gévy és mások gyűjteményei sok elrejtett kincset hoztak napvilágra.

De a viszonyok még mind nem valónak kedvezők történelmi tanulmányainkra. Egy részről a szűkkeblű cenzúra szigora; más részről a nagy közönség érdekeltségének hiánya fél beszakasztá a szép kezdeményeket.

Jött azután a nemzetet elsüllyedéssel fenyegető katasztrófa.^b De hála nemzetünk jó nemtőjének, a nemzeti nagy veszély, mely alkotmányt, régibb és újabb intézményeket egyaránt halállal fenyegetett, megint a történelemre terelé jobbaink figyelmét. Vigaszt és reményt kellett önteni a csüggedőkbe, felmutatva a hasonló gyászos múltat s annak a nemzeti eltökélés által eszközölt jobbra fordultát; figyelmeztetve a kicsinyszívű félénk kétkedőket, hogy miként a múltban dúlt viharok csak egy időre fosztották meg leveleitől a nemzet életfáját, gyökereit azonban nem valának képesek megingatni: úgy a jelent is csak átvonuló föllegek borítják el, melyek szétszakadoztával ismét ki fog derülni az alkotmányos élet ege, s új lombozat, új virágzat fakad a nemzet letarolt életfáján. Toldy Ferenc Új Magyar Múzeuma, s a különféle pártokból egyesült tizenhat hazafi Új Nemzeti Könyvtára^c lett ismét közegévé történelmi emlékeink közzétételének.

E vállalatok azonban nem mozoghattak oly tágas téren, milyent a nemzeti történetnyomozás igényelt. Maga az Akadémia, mely nemzeti intézeteink romjai közt egyedül maradt még életben, lett középpontjává a honi történelem mezején megindult mozgalomnak. Keblében, egyik elnökének báró Eötvös Józsefnek vezetése alatt, történelmi bizottmány alakult, mely céljául tűzte ki: „az elszórva levő kisebb történelmi emlékek és okiratok kiadása által mind a hazai történet egyes részei s pontjai felvilágosításához járulni, mind az író és olvasó közönség részvételét a történelem s annak forrásai iránt felgerjeszteni és táplálni.” Így indult meg a Történelmi Tár, mely már 12 kötetet számlál. Az Akadémia történelmi bizottmánya azonban hamar átlátta, hogy e vállalat sem öleli át a tért egész terjedelmében, melyen a nemzeti történetnyomozásnak haladnia kell; s mivel az Akadémia pénzforrásai igen szűken folytak, a haza lelkesebb fiái közt magán úton gyűjtöttek aláírások [előfizetések], a történelmi kútfőknek még tágasabb alapon való megindítására. E vállalat is sikerült, s az Akadémia történelmi bizottmánya két osztályban kezdte 1857 óta közrebozsátani Magyar Történelmi Emlékeinket, egyik osztályt az okmányoknak, má-

sikat az íróknak tűzvén ki. Valóságos történeti kincseket hozott a történelmi bizottmány e három rendű gyűjteménye, az eddig megjelent 36 kötetben, napvilágra. Emellett pedig egyes jeleseink még külön is vállalkoztak történeti forrásaink kiadására. Szalay Lászlónk Történelmi Emlékeket, gróf Mikó Imrénk Erdélyi Történelmi Adatokat több kötetben bocsátanak közre Erdély hagyományokban dús kincseiből. Mások apróbb gyűjteményekkel gazdagíták kútffőinket.

Tíz éve, hogy e gyűjtemények megindultak, s az Akadémia történelmi bizottmánya büszke öntudattal tekinthet vissza hazafias működésének eredményeire. Kútffőink tömege oly tetemesen gyarapodott, hogy a történelmi anyag, az 1848-ig közkézen forgóhoz képest, majdnem megkettőztetett.

Nagy és teljes elismerést érdemlő, mit ekként tudományos Akadémiánk, s mit egyesek a honi történelem mezején a lefolyt 18 sanyarúságos év alatt előteremtettek; de hasonlítva ahhoz, ami e téren még teendő: mindazt csak kezdetnek mondhatjuk. Honi történelmünknek még sokkal több kútffői rejlenek nyilvános levéltárakban és magán kezek közt, mint a mennyi eddigelé látott napvilágot. S nemzeti történelmünk dicsőséges épületét csak akkor fogjuk egész teljében fölemelhetni, ha majdan ezek is közkézre fognak jutni.

E tekintetben jelentékeny lendületnek nézhetünk ugyan elébe Felséges királyunk határozata következtében, mely szerint a történelmi kútffók kiadására és régészeti bűvárlatokra évenként tízezer forintot méltóztatott utalványozni. De sem ez, sem az Akadémia történelmi bizottmányának buzgalma nem fog teljesen célt érni, míg a történelmi tanulmányokat maga a társadalom nem veszi pártolása alá.

Érzi és érti ezt az előrehaladottabb, művelt külföld, mely a nemzeti becsület követelményének tartja történelmi múltjának minél teljesebb földerítését. E nemzetek államköltségen fürkésztetik és hozzák napvilágra múltjuk emlékeit. S a kormányok ebbeli gondoskodása mellett mindenütt még egy sereg magán-társulat fáradoz a hazai történet nyomozásában. Hogy csak legközelebbi szomszédainkat, a németeket említsem: az állam költségén folyamatban lévő Pertz féle Monumenták^d nagyszerű kiadása mellett mintegy negyven kisebb-nagyobb történelmi társulat működik a német nemzeti történetek nyomozásában, emlékeik közzétételében. A kis, de boldog Svájcnak, s a régi dicsősége útjain járó nem sokkal nagyobb Belgiumnak majdnem minden tekintélyesebb városa bír egy-egy történelmi társulattal.

S csak így van az helyesen, tisztelt gyülekezet. Bár az államok évenként ezreket áldozzanak e célra közpénzeikből, bár egyes tudományos intézetek, mint Akadémiánk, hazafias buzgalommal működjenek is e téren: a nemzeti becsület igényeinek a hazai történelem körül még korán sincs elég téve. Ebben is, mint a haladás, a polgárosodás minden egyéb terein, csak a társadalom maga felelhet meg teljesen a nemzeti igényeknek.

A kormányok és egyes tudományos intézetek halomra gyűjthetik a történelmi kincseket: de mily korlátolt ezek haszna, ha csak néhány szaktudós kezein forognak, s a társadalomba, a nemzet nagy tömegébe nem hatolnak

be! Csak két feltétel alatt lehet virágzó állapotban a nemzet történelmi irodalma: ha tudniillik a kútfőgyűjtemények gazdagok, a nemzeti élet minden ágazataira kiterjedők, és — mi nem kevésbé lényeges — ha a nagy közönségben érdekelttség létezik azok iránt, és élénk a történelmi érzék. Emez csak a társadalom keblében fejlődhetik, csak úgy foglalhat nagyobb tért, ha történelmi társulatok keletkeznek, oly társulatok, melyek tagjaikat nem egyedül tudósokból nyerik, hanem amelyekbe csekély pénzáldozattal minden hazafi és nemzete történelmét kedvelő, dicsőségét szíven hordó minden polgár beléphet, és szabadon, minden korlátozástól menten működhetik a történetnyomozás tágas mezején.

Miként az előbb mondottakból láttuk, Tudományos Akadémiánk és egyes jeleseink, Istennek hála, már tekintélyes anyagát gyűjtötték össze történelmünknek; azonban a részvét[el], az érdekelttség a történelem iránt aránylag még mindig csekély nagy közönségünkben. Ennek nem szabad így maradni, tisztelt gyülekezet, ha nemzeti haladásunkat és dicsőségünket szívünkön hordjuk, ha a nemzeti becsület követelményeinek megfelelni akarunk.

Ez indított bennünket, tisztelt gyülekezet, hogy megkísértsük egy ilyen történelmi társulat alakítását. Hitünk, bizodalmunk rendíthetlen, hogy a nemzet meghallgatja és követendi szózatunkat, s nem hagyand cserben indítványunkkal, melynek célja nemcsak az, hogy a még rejtékben levő történelmi emlékeinket napvilágra hozza, hanem ezzel párhuzamosan, s tán még inkább, hogy a hazai történet iránt részvéte[l]t, érdekeltséget ébresszen a nagy közönségben, és kifejtse, megszilárdítsa annak történelmi érzéket.

E végett a legszélesebb alapokra indítványozzuk fektetni társulatunkat, oly formán, miként három évtized előtt a természetvizsgálók társulata^e megalakult, s azóta annyi sikerrel működik. Bízunk benne, hogy a nemzet, mely szép hazája természeti kincseit nem egyedül közvetlen anyagi haszon, hanem a tudomány érdekéből is oly buzgón búvárolja: azon tudomány iránt sem fog mutatni kisebb érdekeltséget, mely a századok nemzedékeit egymással kapcsolatba hozva, ezeknek anyagi és szellemi, társadalmi és politikai életét egymással összekötve, a múltat a jelenkor ismeretére juttatva, s az elmúlt korok munkásságainak eredményeit a jelen és a jövő hasznára visszatükröztetve, alkotja meg tulajdonképpen a nemzetet, hirdeti annak dicsőségét, és tanúsítja, hogy nemzetünk nem rothadt, nem csenevészett tagja még a nemzetek nagy családjának.

Mi, a közzétett hirdetésekben aláírt indítványozók, előleges értekezleteinkben igyekeztünk összeszerkeszteni tervezett társulatunk alapszabályait, s bár még csak igen korlátolt körben, megkezdtük a részvevő tagok aláírását. Íveink [belépési nyilatkozataink], pár heti köröztetés után, mintegy 300, részint alapító, részint évdíjas tagok aláírását hozták tudomásunkra; mely részvét oly buzdítónak mutatkozott, hogy idejét láttuk ezen első gyűlésre egybehívni a részvevő tagokat avégett, hogy közös tanácskozásban véglegesen megállapítsuk az alapszabályokat.

E gyűlés egyedüli célja tehát: az alapszabályok megrostálása és megállapítása, hogy azokat, a törvények rendelete szerint, megerősítés végett a nemzeti kormány elébe terjeszthessük.

V. B.

JEGYZET

- a A Horváth által megnevezett elődök: Bél Mátyás (1684–1749) evangélikus lelkész, tanár, polihisztor tudós; Hevenesi Gábor (1656–1715) jezsuita teológus és egyháztörténész, Kapri-nay István (1714–1785) jezsuita teológus és egyháztörténész; Batthyány Ignác (1741–1798) erdélyi katolikus püspök, a gyulafehérvári Batthyaneum könyvtár alapítója; Pray György (1723–1801) Pesten az egyetemi könyvtár igazgatója, történész; Josef Karl Eder (1760–1810) erdélyi szász tanár és történész, Kovachich Márton György (1744–1821) a pesti egyetemi könyvtár őre, történész.
- b A függetlenségi háború veresége 1849-ben.
- c 1851 és 1854 között megjelent könyvsorozat, amelyben 16. és 17. századi forrásokat közöltek.
- d A Georg Heinrich Pertz által szerkesztett Monumenta Germaniae Historica sorozat a modern forráskiadás mintájául szolgált Európa-szerte.
- e A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Társaságát 1841-ben alapították.

Mikó Imre elnöki beszéde a Magyar Történelmi Társulat választmányi ülésén (1867)

FORRÁS: Gróf Mikó Imre elnöki beszéde a Történelmi Társulat 1867. július 2-diki választmányi ülésén. *Századok*, 1. (1867) 1: 12–16.

SZERZŐ: Mikó Imre (1805–1876) székely főnemes, a reformkorban az erdélyi közigazgatásban tölt be különböző pozíciókat, 1848 őszén rövid ideig erdélyi főkormányzó. Az 1850-es években részt vett az Erdélyi Gazdasági Egyesület, az Erdélyi Múzeum Egyesület és a sepsiszentgyörgyi református kollégium alapításában. 1860–1861-ben ismét erdélyi főkormányzó, majd 1867 és 1870 között a magyar kormányban közmunka- és közlekedésügyi miniszter. Történetíróként erdélyi forrásokat adott ki és kisebb életrajzokat írt. 1867-től haláláig a Magyar Történelmi Társulat elnöke.

MAGYARÁZAT: Horváth Mihályhoz hasonlóan Mikó Imre is arra szólítja fel a Magyar Történelmi Társulat tagjait, hogy kritikus szellemben foglalkozzanak Magyarország történetével. Mikó „pozitív”, azaz a Leopold von Ranke (1795–1886) nevével fémjelzett forráskritika módszerét ajánlja tehát, és határozottan elveti a forrásokkal alá nem támasztható történeti munkákat. A történelem tanulmányozása Mikó számára is politikai-társadalmi jelentőséggel bír, mivel szerinte a kritikus történetírás a nemzet haladása érdekében tett szellemi erőfeszítés.

SZAKIRODALOM: *Hidvégi gróf Mikó Imre emlékezete*. Szerk.: Péter Mózes. Sepsiszentgyörgy, 1906.; Jancsó Elemér: Erdély Széchenyije. Gr. Mikó Imre élete és munkássága. *Magyarságtudomány*, 1. (1942) 3: 391–419.; Egyed Ákos: *Gróf Mikó Imre – Erdély Széchenyije*. Debrecen, 2005.

* * *

Tisztelt választmány!

Egyesületünk megalakulása két tekintetben különösen fontos: mert a történetművelés mezején egy magasb stádiumot jelöl, s mert tanúsítja, hogy alkotmányunk új életre ébredésével az egyesülési szellem a tudomány mezején is mindinkább erősödik köztünk.

A magyar tudományos szellemnek általános ismertető vonása a történetkedvelés; de éppen oly általános a Homer-féle hősies elem, a regényes, olykor mesésségre való hajlam is. Itt van kútfeje történelmi mondáinknak. Sok hős kaland, mesés krónika, szent és nagy királyok élete s csatáik dicsőítő leírása: a nemzeti és polgári életnek amazok hullámai alá mintegy belemerülése mind innen származnak.

Ezeknek megvan az a szép és jó oldala, hogy folyvást táplálják a nemzet harcias szellemét, s hogy magas példányképeket látó, azok nyomán járó nép természetes irányává lesz a magasra törés.

De komoly küldetésű nemzetnek főként a valóra kell törekednie, tudományban és műveltségben szintúgy, mint a politikai és társadalmi életben. A való megismerésére, valódi politikai érettségre pedig egy tudomány is biztosabb ösvényen nem vezet, mint a történettudomány. Míg lepke után szalad a gyermek, senki sem mondja ifjúnak; míg történeteinek mesés hajdanán és mitológiai képeken kapkod valamely nemzet, nem illeti meg a férfiasultság díszes címe.

Nekünk is sokat kell változtatnunk történetírásunk irányán. Az idő ráért, az elmékben van fogékonyság: csak ki kell mutatnunk az utat, kijelölnünk a továbbhaladás irányát.

Emelkedjünk magasb szempontra, és lássuk a történetírásnak műveit népeknél való fejlődési stádiumát. Mint a föld felületét borító hegygerincek havas csúcsai: úgy emelkednek ki ezek a népek történetének nagy óceánján.

Nézzünk csak végig rajtok.

A népek írás előtti kora, midőn hont keresnek, társadalommá alakulnak, a mesés-történelmi korszaknak mondható. Ezt többé-kevésbé mindenütt homály fedi, vagy mítosz pótolja. Nekünk közel 300 évünkről nincs egykorú nemzeti írónk. Sajnálunk kell, de egészen hagyományokkal pótolnunk a történetírói pragmatizmus ellen van.

Második korszak a krónikaké. A legtöbb közérzessel bírók fel kezdik jegyezni, amit hallanak, olvasnak. A regényes a való történet közé vegyül, a szubjektivitás és képzelődés, a mondák és hallomások tágas tért nyernek; a történetek kiömlő forrása csermellyé alakul, melyet iszap és kristálycsepp egyiránt alkot.

Ezt a háborúk meséikkel vegyes történeti korszaka váltja fel: midőn a részvevő bajnok, vagy a szemlélő honpolgár, tűzhelye mellett, hallomásból, vagy egykor létező, de elveszett feljegyzések után leírja a híres királyok és hadvezérek viselt dolgait; melyben mi is bővelkedünk, de épen itt vajmi sok az igazítani, irtani és feledtetni valónk!

Következik az adatgyűjtés kora, midőn az öntudatra ébredt történetírási ösztön a kútfföket nyomozván, eleinte kéziratban gyűjti össze, később nyomtatásban közli, s kisebb alkotásokban, a történet egyes részeinek összeállításában kísérli meg erejét.

E különböző fejlődési mozzanatok körét bezárja a kútffök megbírálása, a reflexiók és történeti öntudatosság kora, midőn a magasb műveltségi fokra

emelkedett nemzeti értelem a történetírás tárgyát és mezejét átvizsgálván: a dolgokat és írott történeteket szemle alá veszi, megbírálja, a mesés elemet elveti, a hagyományokat, történetírást az életoktatás színvonalára emeli, lehetőségessé tévén oly történelmi mű megalkotását, mely a nemzetet polgári ösvényén vezesse, és – ami végcél – politikájának kalauzává váljék.

Aki a magyar történettudomány és történetírás fejlődési folyamát ismeri: látni fogta, hogy mi, az előbbi fokozatokon áthaladva, eljutottunk a magasb pálya küszöbére, s az adatgyűjtés és történetírás tudománya köztünk feladatának tiszta tudatával bír; de hogy teljesíthesse, még sok szükséges. Ezért egyesületünk fontosságát jelző eszméimet kissé ki kell fejtenem.

Első teendőnk, hagyományaink körül: a mondái elemet határozottan a költészet terére utalunk. A történetírás építsen pozitív alapokon. Kútfőinket szigorúan meg kell bírálunk. Ami írva van, történész előtt nem mind hiteles; hitelességét ki kell mutatni. A történetírók közül meg kell különböztetnünk azokat, akik hiteles adatokból, törvényekből, oklevelekből, és ismét akik halomlás után dolgoztak; az előbbieket teljes figyelmet érdemelnek, utóbbiak óvatossan használandók, valamint a kompilátorok is, kik mesét valóval, igazat regényessel, tényeket koholmánnyal, kútfőidézéssel, bizonyítással, bírálat és meggyőződés nélkül összevegyítnek. A nemzeti ábrándokat történetírásunkból zárjuk ki.

Hassunk oda, hogy a lelkiismeretes történetbúvárnak, aki elmohosult okleveleket olvas el, feliratokat fejt meg, építészeti emlékeket elevenít fel, ős romokat fed le, aki gazdagítja, rendezi, fejtegeti, világosítja a nemzeti történetírás anyag tárházát: legyen érdeme elismerve, fáradsága jutalmazva, neve becsült, személye kitüntetett; ellenben akik történeteinkbe felszívódott előítéletek, történeti alap nélküli hagyományok, mesék, önbálványozásra vezető regék kedvelői, utánírói, hitelre ne találjanak.

Szükség továbbá, hogy történeteinket nem elszigetelten, hanem a szomszéd népekével kapcsolatosan írjuk meg; különben egyoldalúságba esünk. Helyzetünk és erőnk túlbecsülését, a nemzeti elfogultságot kerüljük; ennek levetkőzése nélkül politikai állásunkat soha nem fogjuk fel helyes nézőpontból. Mint együtt élünk a birodalom és Európa népeivel: úgy egyeknek kell elismernünk a jólét és műveltség, a jog és szabadság, a népek és emberiség érdekeit.

Egyesületünk alakulási céljáról is kell egy-két szót szólnom. Ez szintén a magyar történetírás magasb színvonalra emelkedését jelzi. A múlt században tudományszerető egyének a köz- és magánlevéltárakat átbúvárolván, gazdag történelmi anyagot gyűjtöttek össze; egy-kettő nyomtatásban is kiadta. Századunkban a Magyar Tudományos Akadémia megalakulván, történelmi osztálya önállóan műveli e tudományágat. Nemrég történelmi bizottságot alakított, ennek feladatául tűzve: régi kéziratok és új szerkesztmények kiadását. Mindenik szükségét pótolta, de ama szükségét nem elégítik ki, a végcélján teljesen nem felelnek meg. Tovább kell mennünk. Szélesebb körben szerezni a tudománynak művelőket: a levéltárak ismerőit, búvárlóit közt, azon szerényebb kö-

rökben, melyek, anélkül, hogy a tudós névre tartanának igényt, anélkül, hogy az Akadémia figyelmét jeles munkáikkal magukra vonni idejök vagy becsvágyuk volna, mint kedvelői a tudománynak, annak egy vagy más ágával, vagy csak egy részletével foglalkoznak, egyik vagy másik megye, város avagy község, egyik és másik család levéltára kincseit, városok, községek, vagy csak családok történeteit, ismerik, vagy azokhoz, s így az összes haza történeteéhez is, adalékokat nyújtani képesek. Gondoskodnunk kell, hogy szaktudós hazánkfiak által a történetnyomozás érdekében utazásokat, méréseket, helyfelvételeket, oklevélmásolásokat lehessen eszközölni; igyekeznünk kell jutalmakat tűzni, jeles munkákat díjazni, a tehetséget serkenteni. Továbbá meg kell nyernünk a hazai történelem összes kedvelőinek részvételét, erkölcsi és anyagi támogatását, nagy és kis Moecenasokat – kik nélkül soha sehol sem virágzik sem tudomány, sem művészet – alapítókban és részvényesekben. Mit tehetnek ily egyesületek a tudományok előmozdítására, látjuk Angolországban, melynek számos, a tudományok fejlődésére nagy befolyású intézetét nem kormányi szubvenció, hanem a művelt közönség részvétele alkotta és tartja fenn.

S midőn a történetkedvelők egész seregét hozza érintkezésbe az ily egyesület az adatokat bíráló tudományos törekvésekkel: mind szélesebb-szélesebb körben terjed azon kritikai szellem, mely a nemzet tudósait a kor színvonalán álló művek írására, a nemzetet az ily művek megértésére, élvezésére képesíti, s a történelmi igazságok, a nemzet múltjában rejlő összes tanulságok közkinccsé tétele által a politikai érettség magas fokára emeli az egész nemzetet.

Ezek egyesületünk jövő működésének lelke előtt lebegő előképe, körvonalai.

Előre tehát! A haladás zászlója kezünkben, lelkesítő önbizalommal és átható lelkesedéssel tartsunk felé. Gyűjtsük össze múltunk fenntartásra méltó minden romját és tiszteletreméltó emlékét; adjunk adatot adathoz, dolgozzunk, írjunk, kitől mely téren telik; tegyük filléreinket elvbarátaink fillérei mellé. A porszem hegygé magasodik, a sok csepp tengerré alakul; a közerővel egybegyűjtendett tudományi anyagra ráfuvall egykoron a történetírói hatalmas szellem, s a múlt idők nagy alakjai megelevülnek, és az ünnepezt történetíró s a magyar történelem tiszteletreméltó helyet foglalandnak nagy népek történetírói és történetírása mellett. Adja Isten!

V. B.

NEY BÉLA

Magyar építészeti stíl (1871)

Részlet

FORRÁS: *A Magyar Mérnök és Építész Egylet Közlönye*, 5. (1871) 3: 97–113. Eredetileg elhangzott a Magyar Mérnök- és Építész Egylet egyetemes szakülésén 1871. január 21-én.

SZERZŐ: Ney Béla (1843–1920) építész, budapesti tanulmányai után Ybl Miklós irodájában működött. 1867-ben a Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztérium szolgálatába lépett főmérnökként. Számos középület műszaki ellenőrzését végezte (Fővámház, Múzeum, Állatorvosi Főiskola, Markó utcai volt főreáliskola) és több nagy építkezést irányító szakmai bizottságnak volt a tagja, illetve vezetője (Parlament, Deák-mauzóleum). Önálló építész tevékenysége szerényebb volt: egyebek mellett a kajdaci Sztankovánszky kastélyt és mauzóleumot tervezte. 1872 és 1882 között a Múzeumon magántanárként működött. A Magyar Mérnök- és Építész Egylet alapítója és titkára (1871–1893), hivatalos közlönyének szerkesztője (1871–1885), valamint az *Építési/Építő Ipar*, illetve utóda, az *Építő Ipar – Építő Művészet* című szaklap egyik alapítója és szerkesztője, 1877-től főszerkesztője volt.

MAGYARÁZAT: Ney Béla hosszú szakmai munkássága alatt többször foglalkozott a stílus, a művészeti stílus kérdésével. Törekvése általában arra irányult, hogy szaktársai számára az építészeti szerkezet, a funkció és a stílus kapcsolatát megvilágítsa. Ebben az írásában, mely a Magyar Mérnök és Építész Egylet ülésén került felolvasásra, a nemzeti jellegű építészeti stílus ideáját tévesnek nevezi. Az európai művészeti stílusok invenció nélküli alkalmazásáról szólva Henszlmann Imre mintegy harminc évvel (1844) korábbi nézetéhez kapcsolódik. Kulcsfogalom Neynél a mesterséges stílussteremtéssel szemben a természetesség kérdése. Előadásában egy nemzet stílusáról, mint egyfajta népszellemről beszél, melyben a korszellem az adott nemzetre jellemző vonásokkal ötvöződik. Az ily módon definiált stílust egyfajta darwini–herderi fejlődéstörténetbe helyezi. Gottfried Semperre hivatkozva szól egyrészt a jelenkor ingadozó, kiforratlan stílusáról, másrészt egyfajta egységes világstílusról, mely eleve kizárja a nemzeti stílusirányzatokat. Az előbbiekhöz képest tovább lép egyfajta nemzeti művészet lehetséges létrejöttének hite felé. Nézete szerint a nemzeti eszme teremti meg egyrészt az önállóság lehetőségét, másrészt a fejlődés ígérétét a létrejövő egységes világstíluson belül. Ez utóbbi ideájával

bizonyos értelemben már a századforduló modern építészetéről, egy nemzetek felett álló művészetéről szóló diskurzusát (Otto Wagner írásait) előlegezi meg.

SZAKIRODALOM: Kertész K. Róbert: pilisi Ney Béla. *Magyar Mérnök és Építész Egylet Közlönye*, 54. (1920) 15–16: 67.; Pásztor Béla: Ney Béla és az építőmesterség. *A Budapesti Építőmesterek ipartestületének III. évkönyve* (1930/31): 96–134.

* * *

Mai fölolvásom tárgya, tisztelt egyetemes szakülés! kissé légszerű természetű: amennyiben nem létező dologról akarok beszélni. [...]

Annyit ez igénytelen fölolvás legelső szavaiban bevallottam már: hogy magyar építészeti stíl nem létezik. S e vallomásom kiegészítésre – fájdalom – alig szorul. Ha végigtekintünk hazánk múltján, ha fölidézzük emlékezetünkben azon építészeti műdarabok rövid sorát, melyek a múltból maradtak reánk, oly gyér számban találunk ilyeneket, hogy első pillanatra be kell látnunk, miszerint e hon múltja a művészeti fejlődésnek kedvező talajt nem szolgáltatott. Ez nemcsak az építészetre, hanem minden művészetre, de legkülönösebben mégis a képzőművészetekre nézve áll. Nem akarom itt az annyi oldalról és annyszor ismételtet újra ismételni, azért az elmaradás okairól, azon okokról, melyek az elmaradást nem mentik ugyan, de legalább magyarázzák, ezúttal hallgatok. De ne képzeljük azért, hogy a művészetek iránti fogékonyság e nemzet fiaiban egészen hiányzott. E felfogás ellen a tények s a történelem határozottan tiltakoznak. Csupán a nagy Mátyás alakját idézem ez alkalomból tisztelt tagtársaim emlékezetébe, kinek „budai, visegrádi, fehérvári, (s hozzátehetjük még vajdahunyadi) nagyszerű építéseit” a történelem följegyezte, s ki Budát valóban fejedelmi székhellyé alakította, s különösen udvarát oly pompával, oly gazdagon ékítette fel: hogy „egykorúak tanúsága szerint fényére minden európai fejedelmekét meghaladta, s követték őt ebben az egyházi és világi urak is.”¹ S hogy e fejedelmi fény létrehozásában a képzőművészetek erősen szerepeltek, ezt kétségbevonni – úgy hiszem – alig fogja valaki; csakhogy ebből még korántsem az következik, hogy a Mátyás-korabeli magyarok a képzőművészetek művelésével foglalkoztak, sőt ellenkezőleg a történelem följegyezte azt is: hogy a művészetek ápolói, munkásai mindig csak a behívott külföldiek voltak, Így találjuk, például megemlítve a történelem lapjain „Fra Filippo és fia, Filippino, festészek,^a Travi Jakab^b és Dalmata János,^c szobrászok”² neveit, mint kik különösen a budai királyi várak fölépítésén működtek közre. A művészetek iránti szeretet a nép vérébe, a nemzetcsalád azon tagjaiba, kik mint művészek lettek volna hivatva szerepelni, át akkor sem ment, műszellem nem létezett, annál kevésbé fejlődhetett honi művészet.

1 L. Horváth M. A magyarok története.

2 Horváth M. A magy. tört.

Objektív s minden kétséget kizáró bizonyítékul szolgál e szomorú állítás igazolására, az egészben vagy romjaikban fennmaradt építészeti műrégiségek tanulmányozása. Aki az ez irányban rendkívüli érdemeket szerzett Henszlmann munkáit csak vázlatosan is ismeri, kénytelen lesz bevallani, hogy Magyarországon még a legvirágzóbb időszakban sem lehetett szó önállóbb, annál kevésbé eredeti műtevékenységről. Mindaz, ami művészeti jellegre igényt tarthatólag épült, az e tekintetben messze előhaladt külföld műtevékenységének részét képezte; s vagy az úgynevezett román, vagy a csúcsíves építésmódor, később pedig, az újabb korban a reneszánsz többé-kevésbé sikerült példányai közé tartozik. De e reánk nézve valóban fájdalmas ténnyel szemben nem szabad figyelmünkön kívül hagyni azon, az életben s a közszellemben (a mennyire ugyanis ilyenről, az építészetre nézve nálunk mai nap is szó lehet) oly sokszorosan nyilatkozó eszmét: hogy magyar építészeti stíl miért nincs, vagy hogy miért nem igyekszünk azon, hogy legyen? [...]

Tárgyunk érdemleges része e kérdésben összpontosul: vajon magyar építészeti stíl fejlődése napjainkban, vagy a jövőben lehető-e vagy sem? S én nem habozom kimondani, miszerint meggyőződésem az, hogy ez sem most, s ha csak a művelt világ egész társadalmi rendje gyökeresen át nem változik, jobban mondva, ha csak az egész világ kultúrfejlődési menetében oly óriási visszaesés nem következik be, mely annak eddigi vívmányait legnagyobb részt megsemmisíti, úgy a jövőben sem lehetséges többé. [...]

Hogy magam kellőképpen megértethessem, ki nem kerülhetőnek látom azt, hogy némely dolgokat, melyeket már egy ízben volt alkalmam e helyen megemlíteni – mindenesetre a lehető legrövidebben – ismételjek. [...]

Azon összefüggést, mely a dolog benső lényege, természete s annak külső megjelenése, alakja közt létezik, stílnak nevezzük. A dolog stílje – ha emberi kezek alkotta tárgy, vagyis tág értelemben vett műdarabról van szó – három tényezőből alakul; ezek az anyag stílje, az egyed stílje, és a népszellem.

Hogy más-más anyagnak más-más megjelenési alak felel meg, ez mindenki előtt világos. Hogy a kő, melynek keménysége, de faraghatósága e tulajdonainak megfelelő alakot követel, egészen más idomzattal fog műdarabbá dolgoztatni, mint a szívós fa, vagy a sokkal szilárdabb vas, ez első pillanatra természetesnek látszik; annak bebizonyítása sem ütközik különösebb nehézségbe, hogy a művész, ki valamely műdarabot hoz létre, egyediségének jellemét, saját énjének, felfogásmódjának bélyegét művén rajtahagyja, mert erre nézve a mindennapi tapasztalás számtalan bizonyítékot szolgáltat, különösen a fejlettebb, a szorosabb értelmében vett művészetek terén; a népszellem kérdése azonban kissé bővebb magyarázatot igényel. Mindenekelőtt megjegyzem, hogy népszellem alatt a népjellemnek s azon, a nép egyeseinek tetteiben nyilvánuló eszmeáramlatoknak, melyet korszellemnek szoktunk nevezni, egyesültéből származott fogalmat akarom érteni. A népjellem legnagyobb-részt fizikai befolyások, éghajlat, földtulajdonságok stb. eredménye, a korszellemben nyilatkozó eszmeáramlatok pedig az emberi nem fejlődésének kikerülhetlen s elháríthatlan, végzetszerű fokozatai. Hogy az e kettőnek ré-

szint kapcsolatából, részint küzdelméből származó népszellem a művészetek fejlődését érintetlenül nem hagyja, sőt azokra alakító, jellemzetestítő befolyást gyakorol, ezen a fönnbbiektől tekintetbe vétele után csodálkozni nem is lehet.

Az ekképp elősorolt három tényező a képzőművészetek mindenik fájának műveiben szerepel. Az építészeti stílek alakulására még egy negyedik faktor is közbejátszik, s ez a célszerűség követelménye. Az építészet műveit ugyanis mindig az élet igényei hívják életre, s a micsoda célra kell ez vagy amaz építészeti műdarabnak szolgálnia, ahhoz képest fog az lényegében, s ezzel összhangzatosan alakjában, idomaiban létrejönni és továbbfejlődni.

Ezek alapján most már világos lesz előttünk, hogy önálló építészeti stílt csak önálló, a többiektől különböző népszellem és különleges, jellemzetes élettigények hozhatnak létre. E tétel bizonyítására szolgál valamennyi létező stíl fejlődésének története. Akár az ókorbéli egyiptomi vagy görög építészeti stílt, akár a középkor csúcsíves stíljét, akár végre a reneszánsz történetét tanulmányozzuk, mindenütt ugyanazon tényezők szerepelnek, s a fejlődési menet mindig rendes útját követi, más szóval a stíl fogalma önmagát soha meg nem hazudtolhatja.

S most tekintsünk magunk körül, hanem önámítás nélkül! Találunk-e honunkban önálló népszellemet, egyediség színével bíró kultúrfejlődést, jellemzetes, a többi népekétől különböző élettigényeket, egyszóval: vajon elhitethetjük-e magunkkal józanon, hogy azon tényezők, melyek egy különálló építészeti stíl fejlődésére a létrejöhetés elemeit képzik, nálunk léteznek, vagy föllelhetők? Azt hiszem, e kérdésre a jelenlévők mindenike fájdalmas nemmel felel. Tagadhatlan ugyanis, hogy műveltségünk, iparunk, művészetünk, sőt legnagyobbbrészt életszokásaink is kölcsönvettek és – mi tagadás benne – munkánkba, fáradságunkba kerül, ha akarjuk, hogy nyelvünket, annak megmételyezetlen fejlődését megőrizni és biztosítani sikerüljön! Sajnos dolog ugyan reánk nézve, de tény, amelyen segíteni többé alig lehet. Irodalmunk máris oly fejlődésnek örvend, melyre a múlt története s körülményeink számbavételével büszkéek lehetünk, tudományosságunk még bölcsőjében van, de életerős és reményekre jogosít, zenénk a szónak magasabb értelmében szintén csak csírájában van még, de van, melynek jövőjében hinni lehet, mindezekre nézve megvoltak a tényező elemek, melyeket csak művelni, fejleszteni kell, – de mindez egy magyar építészeti stíl létrejöttét még mind nem remélteti, ez – miként azt a fönnbbiektől kimutatnom talán sikerült – egészen más tekintetek alá esik, s sem az irodalom, vagy szoros értelemben vett tudományosság, sem a zenével párhuzamba nem állítható.

A létező stílek fejlődésének történetében mindig három korszakot különböztethetünk meg. Az első kezdetlegesnek nevezhetjük, a mikor még csupán csak az alapeszmének nagyjából való kifejezéséről lehet szó. Ezután következik a klasszikus, a stíl fénykora, amikor a kezelés nehézségei már legyőzvék, s a művész az eszményi szép után törekszik; s végre az utolsó, mely nem is számítható többé sajátlag a fejlődés fokozatai közé: a túltengés, az elkorcsulás kora.

Hogy nálunk önálló, vagy mondjuk nemzeti építészeti stíl kezdetleges fokozata nem képződhetett, annak megvannak viharos múltunk történetében – miként már említettem – magyarázó okai, azt pedig, hogy most fejlődjék ily nemzeti stíl, valóban nincs is okunk kívánni; de ez a műveltség, kultúra, s különösen a közlekedési eszközök jelen fejlett volta mellett annál kevésbé is képzelhető, minthogy éghajlati s egyéb fizikai viszonyaink azon országokéitól, melyekkel szünet nélküli összeköttetésben, mondhatnák, összefűződésben állunk, annyira egyáltalán nem különbözik, hogy e különбөзөs egy külön nemzeti építészeti stíl szükségét indikálná. A mikor a vasút s a távirósodrony embereket s országokat oly közel hozott egymáshoz, hogy távolság, különösen a szellem terén, úgyszólván nincsen is, elszigetelt, a semmiből előálló stíl fejlődését várni nem lehet anélkül, hogy az fejlődése első percétől köztulajdonná váljék; azt, hogy honnan vette eredetét, s hol találta további fejlesztését kikutatni s meghatározni egyáltalán nem volna lehetséges. Utalok e tekintetben a legújabb korban létrejött úgynevezett vasúti stíl történetére, ha ugyan ezt már ma az önálló stíl fogalma megilleti.

És ezzel – úgy hiszem – azon kérdésre is meg van adva a felelet, hogy miért nem készítettünk magyar építészeti stílt. Ennek lehetőségét – mint az a fönnebiekből talán eléggé világos – maga a stíl fogalma teljesen kizárja. S hogy a természetszerű út elkerülése, az erőltetett sietés ez irányában mennyire megbosszulja magát, s a legjobb akarat és fejedelmi bőkezűség mellett is mily siralmas eredményekre vezet, azt élő példa gyanánt bizonyítja az úgynevezett müncheni stíl, jobban mondva stíltelenség példája. [...]

S most végre, hogy tárgyat legalább nagyjából kikerekítsem, engedje még meg a tisztelt egyetemes szakülés, hogy szerény nézeteimet arra nézve, hogy mi tehát mégis ez irányban korunk feladata és különlegesen a mi teendők? lehető rövidséggel körvonalazni megkísérltem.

Említettem imént, hogy egy előállható új építészeti stíl gazdáját adni mai viszonyaink közt nem volna lehetséges. Ezzel bevallottam egyszersmind abbéli hitemet: hogy új építészeti stílnak létrejöhetését – általában véve – korántsem sorozom a lehetetlenségek közé. Sőt ellenkezőleg, meg vagyok róla győződve, hogy a fejlődés természetszerű törvényei e téren sem tartanak szünetet, hanem az emberiség és kultúra fejlődésével lépést tartva, közelednek azon fejlettségi fokozat magaslatahoz, mely a jelent kifejezni képes lehessen. Hogy napjaink építésze még higgadt álláspontra nem jutott, ingadoz, s az elhatározatlanság bélyegét viseli, azt nálamnál ez irányban sokkal szavahihetőbb szakférfiak meggyőződéseiként ismeri a világ; ilyenek, hogy példát említsek, Semper, Rosengarten.^d Csakhogy a létesülendő stíl mind lényegileg, mind a fejlődés menetére nézve, a jelenleg konkrét alakban létezőktől erősen különbözni fog, ennyi már jóstehetség nélkül előrelátható. Egy bizonyos anyagnak bizonyos országban létezése vagy nem létezése e fejlődésre nézve ma már megszűnt oly határozó befolyással bírni, mint milyennel a gőzerő fölfedezése előtt bírt, s így a kitűzött cél elérhetésének eszközei ma sokkal korlátlanabbak mint voltak annak előtte. S maguk e célok, melyeket az építészet, mint művé-

szet, maga elé tűz, egészen más természetűek mint az ó- és középkor, vagy akár az újabb kor, nemzetek neveihez kötött stíljeié. [...] Egyes országok fizikai tulajdonai által létrejövő partikuláris népjellem a fejlődendő stíltre – az imént említettem okoknál fogva – elhatározó befolyást szintén nem gyakorolhat; sőt az építési anyagok tanának terén tett hatalmas haladás is, amennyire új tényezőket létesített, s így az eredetiség érdekében örvendetes jelenséggül szolgál, épp annyira bizonyos, hogy azoknak a művészet keretébe való józan beillesztése, ez új anyagok – például csak a vasat és cementet említem – szerepének a művészet lényegével megegyeztethető helyes megszabása, nem napok vagy évek, hanem évsorok feladata lesz, s így a várt, s remélt új stílnak elmélet-követelte fejlettségi foka még – legjobb esetben is – sokkal távolabb van, mint sokan tán hiszik; pedig mesterséges úton akarni megérlelni azt, határozottan a balfogások sorába tartozik, mert e munkára csakis és egyedül az idő képes. [...]

Korunk építészeti stílje tehát, azaz egy oly stíl, mely mai szükségaink, szokásaink, felfogásmódunk, és jelen művészeti (s anyagtani) álláspontunknak megfelelő, mint ilyen általánosan érvényes, s korunk kifejezője legyen, e stíl – ismétlem – nem lesz, mert nem lehet, sem magyar, sem német, sem francia vagy angol, hanem lesz általános világstíl, mely csupán csak egyes felfogás-módok – iskolák – egyes anyagi körülmények határozó befolyása-, s egyes helyek, országokban leendő előhaladási fokozatukban és által bírand különbözőséssel.³

S itt van helye határozottabb alakban vetni fel azon kérdést: hogy a leendő építészeti világstíl fejlődési folyamában mily szerepet vállaljunk el mi, s a többi nemzetek szapora s eredményes munkásságával szemben mit kell tennünk nekünk, magyaroknak, ha a művészet útjain a mankón való járást már meguntuk, s ha lenni akarunk ott, hol lenni és munkálni jogunk van, és nem csupán szunnyadozni, vagy, mi talán még rosszabb, mert szégyenítőbb, elős-diskedni mások jóvoltából? [...]

Alig van még talán egy emberöltő ideje annak, hogy modern értelemben vett építésetről, az építészetnek művészeti kezeléséről nálunk egyáltalán szó lehet. Ez tény. Tény másoldalról az is, hogy azon eredményt, mely e tekintetben ma már felmutatható, néhány – ámbár fájdalom kevés számú – rendkívüli tehetségekkel felruházott építészünknek köszönhetjük, kik nem riadva vissza az eléjük gördülő óriási nehézségektől, küzdve és fáradva, az ügy és művészetük iránti lelkesedésükben elvitázhatlan érdemeket szereztek maguknak, s kiknek legtöbbször, az ügy e veteránjait, mi, fiatalabb nemzedék, mestereinket üdvözljük ez egylet tagjai sorában. Tény továbbá, hogy újabb időkben közállapotaink s ennek folytán építési viszonyaink kedvezőbbre fordultával az építészetnek, mint művészetnek ügye is oly örvendetes lendületet nyert, mely egy egész újabb építész-generációnak a legszebb reményekre jogosító alapos készültségében s naponként nyilvánuló tehetséges működésé-

3 Rosengarten, Die architectonischen Stylarten.

ben bír megcáfолhatlan bizonyítékokat; de tény végre az is, hogy az építészet művelőiben mindeddig vagy egészen hiányzott, vagy legjobb esetben igen korlátolt volt a nemzeti szellem érzete, s az építészet ennek folytán nem bírhatott kellőképp megizmosodni, hanem csak félve zöldelhetett a szomszéd terebélyek árnyában. Nem vádképp mondom én ezt, mert a fennforgott nehézségeket teljesen bírom méltányolni, hanem figyelmeztetésül, és abbeli legszentebb meggyőződéselem ösztönzése folytán, mely szerint világosan áll előttem, hogy az építészet művészetét, ha munkánkban a nemzeti szellemben rejlő óriás erőt kiaknázni és tényezőül megnyerni nem bírjuk, igaz virágozásnak indítani képesek nem leszünk. S hogy ez állításom a főnnebb fejtegetett magyar nemzeti stíl lehetlenségével szemben nem paradoxon, azt reményilem a következőkben sikerülend bebizonyítanom.

Tudomány- és művészetre vonatkoztatva a nemzetiségi kérdésnek kétféle felfogása küzd egymással nálunk – és talán másutt is – mai nap. Az egyik felfogás hívei – és eleve megjegyzem, hogy ezeket a hazafiatlanság vádjával illelhetni korántsem hiszem jogosnak – a tudomány és művészettől s annak művelése- és gyakorlásától mindennemű nemzetiségi jelleg bírhatását megtagadják, a másik felfogás pártolói a nemzetiség eszméjét szerepen kívül hagyni e téren sem tartják sem helyesnek, sem célravezetőnek. [...]

A tudomány és művészet kozmopolitáinak kétségenkívül igazuk van akkor, midőn állítják, hogy művészet és tudomány köztulajdon, mely egyedül önmagáért van, lényege öncéljai által határoztatik meg, s hogy ahhoz nemzetiségnek, nyelvnek semmi köze. Eddig állításaiknak ellentmondani alig fog józanul gondolkozó fő. S a különbség, mely ő és mi közöttünk, a másik tábor hívei közt létezik, csak oda megy ki, hogy mi elismerjük ugyan a főnnebbi állítások helyességét, de csak a tudomány és művészet eredményeire nézve, s míg ők a nemzetiségi eszmének a tudomány s művészet fejlődésére való befolyását, e fejlődésre nézve gátolónak, hátráltatónak, károsnak tekintik, mi ellenkezőleg éppen ösztönző rugónak tartjuk azt, melytől a fejlődés fokozását elősegítését várjuk és reméljük. Mi, az innenső felfogás hívei, a természetszerű fejlődés kifejezésében – legalább nekem úgy tetszik – kissé másszerű fogalmat értünk, mint ők, s míg ők megelégedni látszanak azzal, hogy a fejlődés fokozataiban a helyzet nívóján álljunk, vagyis a művelt külföld ebbeli törekvéseit megközelíteni vagy lehetőleg utolérni törekedjünk, nekünk a feladat ez alakja kevésnek látszik, mert mi a fejlődésben, illetőleg fejlesztésben tényezők, tevékeny résztvevők, nem csupán uszályhordozók, hanem szereplők, versenyzők felek óhajtanánk lenni! Hogy az út ez óhajunk teljesültéig még igen hosszan tartand, azt igen bölcsen átlátjuk mi is, de végre is csak két dolog között lehet választás: vagy hozzá fogunk a munkához, s alapjaiban kezdjük meg az építést, amikor az eredményre, ha magunknak nem is, de az utánunk következőknek reményük lehet, vagy csatlakozunk hímezés nélkül és határozottan a külföld törekvéseihez, de ekkor lemondunk – s ezt jegyezzük meg jól! – nem csupán nemzetiségünkéről (ami pedig egyikünk-másikunknak szintén fájhatna talán), hanem lemondunk egyszersmind a fej-

lesztő versenyről, ez pedig az ügyre, mint ügyre is határozott káros lenne! [...]

Sokan, számosan kételkedve tekintenek reám, mert nem kevés azoknak száma – jól tudom – kik a nemzetiség eszméje iránt érzékkel nem bírnak, pedig múlt és jelen egyaránt mellettem bizonyítanak. Higgyék el nekem tisztelt pályatársaim, hogy tudomány és művészet iránt lelkesedni – egyedül saját lényéért – tudok én is, de annak életerős fejlődését eredményes valódi gyümölcsöket termő lombosulását csak a nemzetiség éltető levegőjében reményelem, s mielőtt a fa nemesítésére ojtáshoz fognék, előbb a földet akarom porhanyóvá, termékennyé tenni, elegyengetni, hogy csemetém gyökeret verhessen. Mit ér nekem idegen fáról szakított aranyló gyümölcsöt kötni e fa ágaira, ha ebbeli dicsőségem csak addig tart, míg az elrothadót újjal mindig fölcserélni képes vagyok? A természetszerű fejlődést megcsalni nem lehet: legfőbb magunkat csaljuk meg! [...]

Ez irányban való nézeteimet röviden összefoglalva végezetül legyen szabad még annyit mondanom, hogy a fönnebbiek értelmében talán kellő alappal bíró legszentebb meggyőződésemm az, miszerint ha mi önkényt meg nem adjuk magunkat, hanem erőinket egyesítve és lehetőleg fölhasználva, mint egyedül termékeny talajra, nemzetiségünk eszméjére támaszkodva komolyan munkához fogunk, akkor teljes joggal megillető helyünket a művelt népek sorában, az építészet művészetének terén is, tehát a fejlődendő, sőt részben már fejlődő építészeti világstíllel szemben, versenyző tényezők gyanánt, elfoglalnunk sikerülhet. Ha így teszünk, akkor, de csakis akkor lehet majd szó – ha nem magyar építészeti stílről – de mindenesetre magyar építészetről, melynek jövőjében – én legalább – hiszek és reménylek!

P. G. Gy.

JEGYZET

- a Fra Filippo Lippi (1406 k.–1469) firenzei reneszánsz festő. Fia, Filippino Lippi (1457–1504), firenzei festő.
- b Feltehetőleg azonos Jacobus Traugurinus dalmáciai szobrásszal, akinek tevékenységéről közvetett források szólnak. A művészettörténészek egy része (például Balogh Jolán) fiktív alaknak tekinti.
- c Giovanni Dalmata (1440 k.–1514 k.) dalmáciai reneszánsz szobrász. 1488 és 1490 között Mátyás udvarában működött. Művei közül a legjelentősebb a visegrádi Herkules kút, melyet megmaradt darabjai alapján az utóbbi években rekonstruáltak.
- d Albert Rosengarten (1810–1893) német építész. Munkásságában a zsinagógaépítés volt meghatározó. Fontos elméleti munkája (*Die architektonischen Stylarten*, 1857) a historizmus építészetének Semper mellett másik fontos hivatkozási pontja.

VÁRY GELLÉRT

Nemzetiség és irodalom (1876)

Részlet

FORRÁS: Váry Gellért: Nemzetiség és irodalom. *Figyelő*, 1. (1876): 129–145.

SZERZŐ: Váry Gellért (1843–1929) klasszika-filológus, emlékiratíró. 1858-ban belépett a piarista rendbe, 1866-ban pappá szentelték. 1867-ben latin–görög szakos tanári oklevelet szerzett, tanított Szegeden, Vácott, Pesten, Kecskeméten. A latin és görög mellett tudott németül, franciául, olaszul, oroszul is. 1904 és 1913 között – képzettségének és nyelvtudásának köszönhetően – a rend egyetemes tanácsában, Rómában dolgozott a magyar rendtartomány első képviselőjeként.

MAGYARÁZAT: Váry tanulmánya a *Figyelő*ben, az első magyar irodalomtörténeti folyóirat első számában jelent meg. Váry munkásságáról mára már kevés szó esik a nemzet definiálásának narratívájában, pedig a *Figyelő*ben Abafi (Aigner) Lajos, a lap alapítója és szerkesztője Váry értekezését programszerű szövegnek szánhatta. Váry „irodalmi nemzetiesség” elgondolása több szempontból előlegezi Horváth János későbbi fejlődéstörténeti koncepcióját. Váry a nemzetiség fogalmának körülhatárolására tesz kísérletet, számára az irodalom a nemzetiség legtisztább kifejező formája, mert a nemzeti „lélek” ennek révén fejezheti ki magát a legteljesebben. Fejlődéstörténeti nézetének alátámasztására a görögök történelméből és irodalmából említ példákat, mert őket „a tetőpontra jutott nemzetiség képviselőinek lehet tekinteni”, és ezen mintákon keresztül érzékelteti, milyen letisztulási folyamat megy végbe az irodalom és nemzetiség kölcsönhatásával.

SZAKIRODALOM: Mátrai János: *Váry Gellért. Emlékezésed*. Budapest, 1942.

* * *

Az emberi gondolkodás és tevékenységhez már réges-régen hozzátapadt azon sajátságos színezet, melyet jelenleg nemzetiségnek mondunk.

„A nemzetiség, mondja az akadémia nagyszótára, széles értelemben a nemzetnek mind polgári, mind társadalmi közéletében, erkölcsében, szokásaiban sajátságos jelleme, mely létével szorosan összefügg s melynek elromlá-

sa és megszűnte után eredetiségét elveszti s idegenné fajul. A nemzetiségnek különös kelléke az anyai nyelv.”

Innét világos, hogy a nemzetiség oly eszme, mely legnagyobb erőteljességgel ugyan a nyelvben, de azon kívül az életnek egyéb jelenségeiben is, úgymint a testalkatban, ruházat, vallás, társadalmi szokásokban s más egyebekben egyformán mutatkozik, mert a nemzetiség azon határozott jellemvonások összege, melyek élesen megkülönböztetik egyik égalj vagy ország emberét a másiktól.

A régi hagyományok emlékeznek az emberiségnek oly állapotáról, midőn e jellemvonások még ki nem fejlődén, bizonyos egyszínűség áradt az akkori összes emberiségre, a jelenlegi kor bölcsei pedig jövőről beszélnek, melyben e kifejlődött nemzeti vonások elenyészve ismét az általános emberiség korát eredményezik. Amazt csak hisszük, emezt pedig reméljük: de történelmi tudomásunk e két szélsőség közt foglal helyet, amidőn is az emberiség nemzeties sajátságokkal megkülönböztetve áll előttünk.

A kezdetleges (primitív) dolgok természete, hogy azokban sok oly tulajdonság van még egy kalap alá véve, amely később mind ugyanannyi dologgá válik. Egy kisvárosi kereskedőboltban még papiros, szög, vászon, egyéb kelme vagy fűszer mind ugyanegyformán kapható, míg a nagyvárosban, ahol a viszonyok már bővebben kifejlődtek, mindez a kereskedésnek teljesen önálló és egymástól független osztályává képződött. Így van ez a nemzetiségnél is, mely szintűgy, mint a természetnek egyéb tárgya több alkatrészből van összetéve. A föld legrégibb népeinél még akár a testalkotás, akármi más egyéb tekintetben vajmi kevés oly pontra lehetett találni, mely az egyiket a másiktól megkülönböztette, mert ez embrió állapota volt a nemzetiségnek; de a helléneknél, kiket a tetőpontra jutott nemzetiség képviselőinek lehet tekinteni, már határozott alakban jelent meg a fiziognómiai, gondolkozási, vallási, társadalmi stb. nemzetiség. Vizsgálja meg valaki a hellének állami vagy vallási életét, testalkatát vagy gondolkozását, s bizonyára mindannyinál első tekintetre észreveszi, hogy az nem egyiptomi, nem perzsa vagy föníciai holmi.

Ha az irodalmi nemzetiesség is annyit jelent, mint a nemzeti irodalom, úgy annak megszületésére alig lehet vala kedvezőbb időpontot gondolnunk, mint azt, midőn a görögök virágzottak, midőn az életnek minden tevékenysége nemzeties szint öltött magára. De mint Nisard,^a a francia irodalomtörténész szorosan megkülönbözteti az *histoire litteraire*-t az *histoire de la litterature*-tól, amennyiben ahhoz tartozandónak állít mindent, ami csak megíródott, emehhez pedig csak a nagykorúságra jutott nyelven kifejezett marandó értékű gondolatokat, úgy tehetjük azt a nemzeti irodalom és irodalmi nemzetiességre vonatkozólag is. A nemzeti irodalom valamely nemzetnek olyatén szellemi képe, melyben annak egész élete visszatükröződik; az irodalmi nemzetiesség pedig azon gyakorlati eszme, mely az irodalom segítségével a nemzetiség gondolatát minden nyers elemtől megtisztítja: amott a nemzetiségnek van befolyása az irodalomra, emitt az irodalomnak a nemzetiségre;

amaz elkülöníti az emberiséget egymástól, ez mindegyre közelebb hozza egymáshoz: amaz megvolt a helléneknél is, emez pedig az újabb kor szüleménye.

Az irodalom annál nemzetiesebb minél bővebb anyagot szolgáltat annak a családi, társadalmi és politikai élet; a nemzetiesség pedig annál irodalmiabb, minél inkább a nemzeti nyelv azon egyedüli föltét, melytől a nemzetiséget függővé tesszük. Hogy ezt kellő világosságba helyezzük minden üres ellentétezésnél jobb lesz történeti tényekben fölmutatni, mily táplálólág hatnak az életnek nemzeties tényei arra, hogy az irodalom nemzeti legyen, s mint fogatkoznak egyre a nemzeties jelenségek a nemzetiségnek irodalmivá változása által.

E végből körül kell tekintenünk a történelmi értékre emelkedett nemzetek során, s olyat kiválasztanunk, amelynél világosan föltűnjenek a nemzeties határvonalok, tisztán kivehetők legyenek a más nemzetektől megkülönböztető korlátok. Ezt kétség kívül legsikeresebben elérjük az ókori görögök nemzeties törekvéseinek tárgyalása által. A hellén törzs ugyanis, mely az európai történelem hajnalhasadtakor világgrészünk legdélibb csúcán tűnik föl, örökre mintaképe marad azon teendőknél, melyeket nem szabad elmulasztani egy országban sem, ahol igazán nemzeti életet akarnak teremteni.

Az emberiségnek e ritka szellemi és anyagi képességgel felruházott faja ebbeli sajátosságának már jókor öntudatára ébredve mintegy természeti sugallat folytán mind nyilvános, mind magánéleti tevékenységét oda irányozta, hogy a környező idegen elemek közepette nemzeti egyediségét minél határozottabb vonásokkal kialakítsa. S a nemzeti megkülönböztetés eszméje azon rövid idő alatt, míg a hellén faj virágzott, keresztül is ment részint a nagy emberek intézkedése, részint magának a nemzetnek önérzete folytán. Némely dologról világosan tudjuk, hogy ettől vagy attól a törvényhozótól származik, másik ellenben magának a nemzetnek lelkéből sarjadzott fel, mint a természet vadvirága. De akár így, akár úgy nemzeties mineműségű volt az oly módon, hogy a vaknak sem lehetett volna azt más nemzetnek hasonnemű intézményével összezavarni.

A régi Görögországban görögös volt az ember, annak gondolkodása, társadalmi élete, vallása és állama, s mindezek következtében legfőképpen irodalma. A nemzeti bélyeg határozottan ott volt mindenben, ami csak egy nép jellemzetes kialakítására nézve szükséges.

Már maga a természet az általános emberi vonások mellett minden égalj és ország szülöttének ad valami oly egyedi vonásokat is, melyeket úgy szólván faji, vagy nemzeti bélyegnek mondhatunk. Az arabiai embert bizonyosan meg tudjuk különböztetni az észak-amerikai indiántól, a franciát a némettől, az oroszot a spanyoltól, satöbbi. A koponyaalkotás, a hajazat mineműsége, a szemek színe, a termetbeli nagyság, járás, satöbbi mind oly emberi sajátosságok, melyek más és más alakúak a különféle nemzeteknél.

Ennyi történik magától a természettől is. De amint egyéb dolognál az önállóságra jutott emberiség kezei közé veszi a természet működését, és azt belátása szerint elősegíti vagy változtatja, úgy van ez az öntudatosan, nemzeties

törekvéseknél is. Ha a nemzeti elemet minél erősebben fenn akarjuk tartani, vigyáznunk kell, hogy a nemzeti vér tisztán, minden idegen vegyülék nélkül fennmaradjon. Néhol igen sokáig megőrzi azt a körülmények véletlensége, máshol, mint a görögöknél a hazai törvények ereje. [...]

Nem tartjuk ugyan magunkat materialistáknak, de annyit mégis kénytelenek vagyunk megengedni, hogy az emberi test és különösen a koponya alkotása a típusnak mineműsége olyasvalami, melynek a gondolkodás minőségére jelentékeny befolyása van. Ezt a közönséges és a tudományos tapasztalat nem szűnik meg igazolni. Hogy tehát ez oly szép alkotású hellén koponyákban is egészségesebb és természetesebb gondolatok szülemtettek, mint akár-mely hajdankori nép elméjében, az kétszer kettő négy. Mily szögletes, sőt nem ritkán természetellenes gondolkodásra találunk a görögökkel együtt élő keleti népeknél akár az ember egyediségét, akár annak családi és állami életét illetőleg, arra nézve csak egy-két példát említünk.

Keletnek gondolkozásánál fogva már a legrégibb hajdankorban divatba jött az emberi testnek különféle megcsonkítása. Egyiptomban úgy, mint Indiában a papságnál szokás volt a fej hajazatát egészen leberetválni: ugyancsak az egyiptomiak és az izraeliták körülmetélkedtek: a perzsáknál és egyebeknél pedig nem volt ritkaság a megnemtelenítés sem. Hogy a családi élet erkölcsi értéke is mily alanti fokon állhatott akkor, midőn a családapát több feleség környezte, arról fogalmunk lehet a törökök útján, kiknek hatalmasainál e szokás mai napig is fenntartotta magát. Már pedig ez így volt keleten, még a bibliában említett pátriárkákat sem véve ki.

Ahol pedig a család körében az emberi érték ily keveset nyomott a latban, annál kevesebbet lehet várni arra vonatkozólag a nyilvánosság terén, mint ahol a kasztok uralkodtak.

Ázsia tartományainak már oly terméke az emberiségnek kasztokra oszlása, a korlátlan egyeduralom, és a szolgálai alárendeltség, mint akár a teve, vagy pálmafa. Nekünk pedig még csak elgondolni is különös, hogy a fiúnak soha se legyen szabad másnak lennie, mint ami atyja volt. Aki szabó, vagy földműves, annak fia is akárhányadik unokájáig maradjon mindig szabó vagy földműves, mondja a kaszt elmélete. Ha még ehhez hozzáadjuk azt az elvetemültségig csigázott szolgálalkúséget, mellyel minden alattvalónak a hatalmasok előtt meg kell hunyászkodnia, előttünk áll a keleti gondolkodásnak minden az emberi életre alkalmazott szüleménye.

Mindezt a görög ember gyomra sohasem tudta megemészteni, sőt az ilyenfélék ellenébe saját nemzetiségét határozott körvonalakkal kifejezte.

A görög ember köztársasági intézmények közt növekedvén fel, ahol megszokta más embert is magához hasonlóknak tekinteni, nem ismerhette a keletiek azon szolgálai hunyászkodását, mely a leborulásban nyilvánkozott. [...]

A görög nemzet nem a szeszélyt, hanem a természet törvényét ismerte el gondolkozása irányadójául. Ami az emberi testtel veleszületett, az a görög előtt egyúttal helyes és jó is volt, mit semmiféle elvnel fogva sem kellett eltávolítani. Így tehát a görögöknél más népektől elütőleg mintegy nemzeti gondol-

kodássá vált az emberi testnek természetes épségben való fenntartása. Ezt a nevelés útján is iparkodtak előmozdítani. Náluk a nevelés egyenlő figyelemmel karolta fel az ember testét és lelkét, s a nevelés által elért műveltség nem a test vagy lélek sajátságainak megnyirbálásában, hanem azoknak teljes fejlettségre jutásában állott.

Ez sehogy sem történhetvén meg a keleti despotikus kormányformák közepette, mintegy természetes következményképp sarjadzott föl a görögök lelkéből a köztársasági szervezet, mely utat nyisson minden egyednek tehetségei kifejtésére. Ha tehát még nem lett volna eléggé görög nemzeti színű az egynejlőség a keleti soknejlőséggel szemben, a köztársasági forma, mely a teljesen kialakult görög nemzeti élet nyilvános oldalát oly erősen jellemzi, e tekintetben is tisztán feltüntette volna a különbségi pontot, mely a hellén törzsnek sajátja.

A köztársasági lét valami sajátágos eleveenség és könnyű mozoghatóság azon merevség és süket hallgatóság ellenében, mely a keleti népek tevékenységén eláradt. Ezeknél úgyszólván mindenbe beleszületett az ember, a görögöknél pedig szabad volt az út az életnek különféle ágazataihoz, de minde nélkül az öntevékenység vezetett a sikerhez: amott a birtok vagy hatalom sokaktól megvonva túlságos mérvben halmozódott némelyekre, s apáról fiúra szállva változhatlan minőségűvé kövült, emitt mindaz arányosan megosztva s az idő rövidségével mérsékelve sem nagyon gazdaggá, sem túlságosan hatalmassá, nem lehetett senki sem.

Mindez már magában is erőteljes kikerekítése a görögök nemzetiességének, de hogy vázolgatásunkat még teljesebbé tegyük, hozzá kell vennünk azt, ami különben is oly nagy horderejű volt a görögök szellemi életében, vallásukat. A vallás az emberi szív legbensőbb és leghathatósabb érzelme. Ha valamely intézményt, vagy eszmét meg akarunk szilárdítani, hozzuk azt a vallással összeköttetésbe, építsük az emberiség vallási érzelmeire és biztosak lehetünk, hogy intézményunktól a földön elérhető legnagyobb szilárdság nem fog elmaradni. Ezt történeti példák igazolják. E felől már a régi népek is tiszta tudomásra jutván, hogy a nemzetiség eszméjének is minél nagyobb biztosítékot és maradandóságot szerezzenek, azt egyúttal vallásivá is tették. Így lett a hajdankorban ahány nemzetiség, annyi vallás. Az ókorban még csak képzelni sem tudtak olyan embert, aki példának okáért a szíriaiak vallási szertartását követve nemzetiségére nézve pedig görög lett volna: hanem minden görögnek a nemzetiséggel együtt a nemzeti vallás elveinek és szokásainak is hódolnia kellett. Szókratész is amiatt esett halálos ítélet alá, hogy amint az ellene felhozott vád mondta, nem a hazai, hanem az idegen isteneket imádtá. Ily módon egy cseppet sem kételkedhetünk, hogy a görög nemzetiségnek szemmel láthatóságára nem csekély adagot szolgáltatott azoknak a vallása.

Ezt a görögök a vallás egyetemes adatainak részletesítése által érték el.

Tudva levő dolog, hogy a vallás erkölcsirányzó természetén kívül legrégebben úgy, mint mostanában annak fogalmához tartoztak még egyes történelmi hagyományok is a világról az emberiség eredete és más effélékről. Ezen hagyo-

mányok a görögöknél az összes emberiségre vonatkozó természetüktől megváltak s egyedül a görögökre szólókká lettek. Zeusz nem egyetemes, hanem csak görög isten volt; Pandóra nem minden élőnek anyja, mint a bibliai Éva; a vízözön nem a világot, hanem csak Görögországot öntötte el, az istenek mind görög földön születtek és működtek, sőt a vallás legfontosabb pontja a túlvilág is (Hádész) csupa göröggel volt tele akár üdvözítő (Elízium), akár kárhóztató (Tartaros) részében. E vallási nézet által kisebbedett az idegen dolgok iránti érdeklődés vagy elismerés, míg a nemzeti szellem és önérzet hatalmasan szilárdult.

Igaz, hogy a vallás, vagy gondolkozás mélyebben rejlő támasza a nemzetiségnek, mint a táplálék vagy ruházat, de mégsem lehet ezek iránt közönyösnek lenni, ha azt akarjuk, hogy a nemzeti lét erősen körül legyen bástyázva. Mint a gyümölcsök bensőjét is holmi külső héjjak oltalmazzák, olyanok a nemzetiség lényegesebb elemeire vonatkozólag is a ruházat, táplálék vagy szokások mineműsége. Ahol ezektől elszakadnak, ott következik már a hazai vallásnak, gondolkodásnak s végre a nemzetiség utolsó elemének, a nyelvnek elhanyagolása. Ezt tudva a görögök mélyebb gondolkodói is különféle módokat vettek fogantatba, melyeknél fogva a hazai dolgok iránti szeretetet fenntartsák, az elidegenedés alkalmát korlátozzák és a nemzeti önérzetet megóvják.

A görögök nemzeti önérzetükben barbárnak neveztek minden egyéb embert. Később divatba jöttek a különféle nemzeti játékok és társas összejövetelek, melyekre vonatkozólag a törvény mondotta ki, hogy soha semminemű idegennek ne legyen joga azokban fellépni. Még később arra is kiterjedt a törvények figyelme, hogy bizonyos meghatározott időn túl ne legyen szabad senkinek sem idegen országban tölteni az időt. Mindannyi eszköz volt ez, mely önérzetet iparkodott támasztani a görögségben, hogy a táplálék vagy ruházatban megtartott görög szokások által kevésbé legyen veszélyeztetve a nemzetiségnek fontosabb eleme. [...]

Mióta az újabb kor a nyelvek szellemét oly figyelemmel tanulmányozza, sok érdekes tény, még több bebizonyulásra váró sejtelen az, mely a vizsgálódók szemei előtt feltárult. A régi rómaiaknál, kik annyi különféle nyelvű nép felett uralkodtak, senkinek sem ötlött eszébe az emberi életnek e fontos jelenségét komolyabb figyelemre méltatni. Most már ki kezd derülni, hogy a nemzetek oly dolgokban lehetnek csak nagyok, melyeknek eszméje nyelvükből úgyszólván önként sarjad föl. [...]

A nemzetiességnek színezete azonban éppen nem maradt el a nyelvnek külső képmásáról, a görögöknek írásáról sem. Elméletünk keretén kívül esik annak kutatása, hogy ki jutott először azon gondolatra, miszerint a tűnékeny szavaknak szemmel látható alakot kellene adni, azért is megelégszünk azzal, ha rámutathatunk, hogy a görögök nemzeti gondolkodása ide is elszivárgott. Az ókorban nem volt két nemzet, melynek írása egyforma lett volna, mely ugyanazon betűkkel élt volna, mint a másik. Jóllehet tehát a görög betűk már alak tekintetében is más kinézésűek voltak, mint akár a zsidó betűk, egyiptomi hieroglifák vagy babiloni ékiratok, még elütőbbek lettek azok a kezelés által. Kelet népei jobbról írtak bal felé, a görögök pedig balról vezették

soraikat jobb felé. Oly tény ez, mely szemmel láthatólag betetőzte nemcsak azon nemzeti különbséget, melyet a görög nyelv belszellemében csak az imént mutattunk be, hanem mindazon elemeket is, melyekből a görögök irodalma mint valami talajból, a nemzetiség éltető erejét és zamatját szívta.

A görögök életének mindezen jelenségeit egy-egy erős színű vonással be kell mutatnunk, ha irodalmuk nemzetiességét igazán érteni akarjuk: mert csakis az élet minden ágazatának nemzeties fejleménye, és a nemzeties tevékenység együttes működése tehetette a görög irodalmat oly módon nemzetivé, mint amilyenre egyik másik nemzet irodalma sem lett. Más nemzetnél is kifejlett ugyan a nemzetiségnek egyik vagy másik ágazata, de nem mindnyája, mint a görögöknél, nem oly erős színben és együttesen, mint ő náluk.

Aki tehát apai és anyai ágon görög ember volt, görögös eledelekkel táplálkozott, görögös gondolkodás és szokások között növekedett, görög isteneket imádott, az, ha szellemi képességénél fogva íróvá lett, tolla csak úgy áradozott a nemzeties zamattól, akár annak külalakját illetőleg.

Így a hellén nemzetiségnek egyéb nemzetek feletti előnyét adja élénk az *Iliász*: az *Odüsszeia* a házasság erkölcsi magasztosságát láttatja. A Hésziodosz *Theogoniájában*,^b vagy a *Munkák és napok* című költeményében göröggé válnak az istenek épp úgy, mint az összes emberiségre vonatkozó őshagyományok: Pindaros^c a tiszta görög származást, a meg nem csonkított természetet és a görög nemzeti műveltséget dicsőíti olümpiai, iszthmoszi, vagy nemeai dalai-ban. Alkaios^d és nagyobbára a többi ódaköltő is a görög nyilvános életnek, a köztársasági mozgalmaknak és az öntevékenységre jutott embernek a költője. Aiszkhülosz,^e Szophoklész^f és Euripidész^g tragédiáiban megelevenednek a nemzet ős alakjai, és eltámadnak a Prométheuszok,^h Herkulesek,ⁱ Oidipuszok,^j Helénák,^k Médeiák^l satöbbiek. Periklész,^m Démoszthenészⁿ és Aiszkhinész^o ajkairól felülmúlhatlan tökélytel beszél a nemzeti lélek; Platón^p és Arisztotelész^r művei pedig, mindenkorra szóló emlékei a görögök legkedvesebb szellemi tevékenységének, vagyis a bölcselkedésnek.

S a nemzeti szellemnek e dús nyilatkozata még alak tekintetében is nemzeti lett. Nincs irodalom, melyben az írott művek külalakja oly változatosságot és a darab szellemének oly megfelelő természetet tüntetne fel, mint a görög irodalomban. Itt nem találni idegen nemzettől átvett alakot, mert az mind egy szálig a nemzeti nyelv ütenyes [ütemes] szelleméből született. A hat és ötméterű versalak, a kettőnek egymással való vegyítése, a szebbnél szebb melódiájú ódaformák, a drámai előadásmód, ugyanannyi irodalmi külső jelenség, mely virágyszerűleg nőtt ki és szívta éltető erejét a görögök nemzetiességéből.

Misem bizonyosabb tehát a görög irodalmon tett ezen elmefuttatásunk után, mint az, hogy az irodalom nemzetiességére bármely nemzetnél is elkerülhetlen magának az életnek nemzetiessége. Nemzeties, vagyis mástól megkülönböztetett legyen maga az ember, annak ruházata, tápláléka, családi környezete, vallása, állama, gondolkodása, szóval az életnek minél több oldala. Mert amint ezek közül csak egy is megszűnik nemzeties lenni, azon arányban áll elő valami sajátságos ízetlenség és nemzetietlenedés az irodalmi művekben is.

Valóban, hogy az élet egyes pontjainak nemzetietlenedése mint vonja maga után az irodalom nemzetietlenedését is, azt ugyancsak a görög irodalomból bonctani részletességgel kifejtegethetjük.

A nemzeti irodalomnak első sorban is legnagyobb szüksége levén arra, hogy az írók tősgyökeres szülöttei legyenek a nemzetnek, világos, hogy mi-helyt félig-meddig, vagy talán egészen is idegen származású emberek vesznek a tollat kezükbe, nem folyhat azoknak tollából sem nemzeti lélek, sem nemzeti zamat az előttük fekvő papirosra. Tény ez, mely mindjárt elkezdett mutatkozni, midőn a görög irodalom nemzetietlenedésnek indult. Mikor Athén elvesztette nemzeti önállóságát és a görög írók megszűntek oda való születésűek lenni, hanem némelyik Pontuszban született, mint Sztrabón,^s másik Bithüniában, mint Dio Cassius,^t vagy Egyiptomban, mint Athénaios,^u jóllehet görög nyelven írtak s tán többet, mint az előtt, de ez írott művekben már hiába keressük a talpraesett görög kifejezéseket. Egyiket sem lehet már ezen idegen földön született és görögül csak később megtanult emberek közül attikai méhnek nevezni, mint Xenophont.^v

Íme, ennyi függ attól, hogy az író az édes anyai tejjel szívott-e valamely nyelvet, vagy nem. Az által, hogy egyes szavak nem helyes értelemben használódnak, vagy ami még gyakoribb, az összefűzésnél nem a nyelv szelleme szerinti rendben illesztődnek, már is sokat vesz bármely irodalom is nemzetiségéből, ha pedig egészen idegen dolgok vagy gondolatok kifejezésére használjuk azt, akkor élettelen álarcá tesszük azt, melynek arcirossága nem az egész testnek belső egészségéből származik.

Fennebb kijeleltük, hogy a nyelvekben már természetüknél fogva rejlik bizonyos erő, mely a nemzetek lelkületére irányzólag hat. Ezért legmagyarosabb példának okáért a mi költészetünknek azon ágazata, mely a nomád élet jelenségeiről énekel. Szintígy a görög ember nyelve titkos sugalmánál fogva bölcselkedett az államról, a kültermészetről és más egyebekről, ezen felül a görög nyelv némely eszmékkel, világnézettel, vagy gondolkodással a történelmi múltnál fogva úgy összeforrott, hogy az mintegy a nemzet lelkévé változott. A sokistenűség, a természet hajlamainak szabadra eresztése s más egyéb eszmék, vagy erkölcsi tanok idővel a görög nemzetiességek leglényegesebb tényezőivé lettek. Azért is azon görög írók, kik műveikben ezen világnézeten, mint alapon nyugszanak, a nemzeti életnek valóságos és hű tolmácsai. Azonban midőn, mindezen eszmék helyett mások kezdtek hangzani a görög nyelven, azon tényben kétségkívül nemzetietlenedési jelenségre kell ismernünk. Ez pedig megtörtént akkor, midőn a Palesztina földéről kiindult eszmék, melyek sok századon át csak a szemi törzs egy mellékágának tulajdonai voltak, minden nemzeté kezdtek lenni. Azon ajkak, melyek az előtt isteneiket emlegettek, most istenről kezdtek beszélni, azon emberek, kik azelőtt minden tevékenységüket a közügyekre fordították, most azoktól egészen visszavonultak; akik egykor a testi szép kifejelettséget mindennél többre becsülték, most önsanyargatásra adták magukat; akiknek valamikor mindenük az állam volt, most mindenük a vallás lett. A nyelv ugyan megmaradt, de lényegében

elnemzetietlenedett az által, hogy egészen más dolgokról beszélt, mint akkor, midőn még tősgyökeres görög írók írtak rajta. [...]

Így alakult és nemzetietlenedett el lassanként a görög irodalom fényes bizonyosságával annak, hogy a nemzetiesség megőrzése tekintetében a pusztán nyelven kívül ki kell terjedni figyelmünket még a gondolkodásra, ruházkodásra, táplálékra, szóval az életnek mindennemű jelenségére. Csakis ezeknek együttes közreműködése és a szellemi világra való befolyása által válik azután az irodalom minden műve is kereken nemzetivé. Ha egyik vagy másik tényező hiányzik, bizonyosan megsínyli azt az irodalom is. [...]

Mint az egyes embernél nehéz meghatározni, hogy a test élteti-e a lelket, vagy a lélek a testet, de tény az, hogy majd a test gyakorol befolyást a lélekre, majd ismét ez arra, úgy van ez az irodalom és a nemzetiség eszméjével is. Ha a nemzetiség befolyásolja az irodalmat, szülemlik a nemzeti irodalom, ha pedig az irodalom a nemzetiséget, akkor származik az irodalmi nemzetiség.

Ez valami tisztultabb és fejlettebb állapota az ember szellemi világának éppen azért nem is lehetett az sajátja a hajdankornak. Ott a nemzetiség vezette az irodalmat, nálunk az irodalom eszméi kalauzolják a nemzeteket. Valamint a tűz kifőzi a húsból azon elemeket, melyek azt az emberre nézve élvezhetetlenné teszik, úgy az irodalom, midőn a nemzetiséget befolyásolja, megszabadítja azt mindazon sajátságtól, melyek kezelhetetlenné teszik az emberiség nagy egészletére vonatkozólag. A nemzetiség test, az irodalom lélek; amaz egyedre támaszkodik, ez az összeségre; amaz szétdarabolja az emberiséget az által, hogy különbségeket állít közöttük, emez pedig összeköti, midőn a különbségi pontok élet elveszi, s az eszméket kiegyenlíti. Hogy pedig a szellemi világnak természete mennyire más, mint az anyagé, alig ismerhető fel másutt oly elevenen, mint éppen az irodalmon.

Nem lehet itt célunk, azon pontokat terjedelmesen fejtegetni, amelyek a két világ természetét egymástól megkülönböztetik, hanem csak azon egyet hangsúlyozzuk, amely éppen tárgyunkra vonatkozik.

Ez pedig nem más, mint valami sajátságos és megkülönböztetést nem ismerő egyenlőség.

Az anyagvilág annyi mindenféle okot tud felhozni, melynél fogva egyik embert a másiktól elkülöníti, a szellem világában pedig mindez elenyészik. Világosan feltűnteti ezt az irodalom. Ez csakis a gondolat tisztultságát, annak egyetemes értékét veszi tekintetbe, nem törődve azzal, hogy kinek keblében vagy koponyájában fogamzott az meg. Aki megüti a szellemi nagykorúság mértékét, s arról írott művekben is tanúságot tesz, az író, akinek mit sem von le írói értékéből az, hogy szegény volt, s mit sem ad hozzá az, hogy nagy úrnak született. Míg tehát a köznapi életben valaki neve, nemzetisége, vagyona, rangja, vagy más egyebe tekintetében különböztethet más emberektől, az irodalomban egyenlővé válik mindazon egyénnel, akik szintén írók, akik a szellemi fejlettségnek szintén azon a fokán állnak, mint ő.

Valamint a nemzetiség saját különző bélyegét nyomja az irodalomra, midőn befolyásolja az irodalmat, viszont az irodalom, ha befolyásos helyzetre

emelkedhetik a nemzetiség irányában, lassanként elsimítja mindazon pontokat, melyeket fennebb a nemzetiség védbástyája gyanánt emlegettünk. Nem is tagadhatja senki, hogy mióta az irodalom akár könyvek, akár hírlapok vagy folyóiratok útján a mindennapi táplálékok sorába tartozik, az emberiség tetemes részénél a nemzetiességek azon élei is, melyek még oly szembeszökök voltak a görögöknél, mindinkább tompulnak és fogyatkoznak. Ha végigtekintünk Európa mostani nemzetein, látnunk kell, hogy amely nemzeteknél az irodalom befolyásos helyzetre emelkedett, azoknál egyre több és több azon pontok száma, melyek egyenlővé teszik a különféle nemzeteket, míg ahol ez nem történt, a különböztető pontok is szembeszököbbek. Európa nyugati nemzeteinél, oda számítva a magyart és a lengyelt is, már létesült az irodalomnak e befolyásos fensőbbsege; míg a keleti részen, úgymint az oroszok, törökök vagy újjörögöknél inkább a nemzetiség sugalmát követi az irodalom, mintsem a nemzetiség az irodalomét. Ennek következménye, hogy Európának valamennyi nyugati nemzete gondolatainak leírásánál egyforma betűkkel él, míg az orosz, török vagy újjörög mind külön-külön egymástól elütő nemzeti betűket használnak.

Az egyenlősítés még tovább is megyen. A társadalom azon osztálya, melynél mindennapi táplálékul szolgál az irodalom (e tekintetben Európa most említette népeit sem véve ki) már alig ismer különbséget a táplálék vagy a ruházatra nézve. Az irodalommal élő fensőbb réteg mindenütt egyforma szokású és öltözetű, az alsóbb réteg pedig országok és nemzetiségek szerint egymástól elütő táplálékkal él s más és más formájú ruhába öltözik. Ezen ruházat és szokásbeli egyenlőség eredménye egyrészt az irodalom egyenlősítő természetének, másrészt azon fensőbbségnek, melyre az irodalom az újabb kor folyama alatt emelkedett.

Vannak irodalmárok, kik Voltaire nevét emlegetik, mint oly fordulópontot, melyen az irodalomnak e felülkerekedése megtörtént. Ugyanis neki tulajdonítják azon fontos lépést, hogy az ő irodalmi működése által szűnt meg az irodalom, úgymint hajdanában, egyedül a hatalmasok fényének emelésére szolgálni, s lett az emberiség nagy sokaságának mindennapi táplálékává s a gondolatok terjesztőjévé.

Mennyiben áll vagy nem áll e vélemény, annyi bizonyos, hogy az irodalom egyenlősítő természetének gyökere az emberiség szellemi világának két lényeges tényezőjéből szívja éltető erejét, úgymint a kereszténységből és a tudományból. A szellem fensőbbségének két oldalra szóló nyilatkozata ez, azon különbséggel, hogy amúgy vallási, emígy pedig világi nyelven szól: de akár így, akár úgy, benne van mindkettőben a szellemnek különbséget nem ismerő természete, s azon úgyszólván ösztön, hogy az élet nyilatkozataira befolyást szeret gyakorolni.

A történelmi valóságot tekintve előbb szólt a szellemi fensőbbség elve vallási, s csak azután világi nyelven: a népek Európában előbb lettek keresztényekké, s azután tudományosokká. Amit tehát a kereszténység kezdett, azt a tudomány hivatása befejezni. Akik jelenleg is a nemzetiességek túlságos

pártfogói, nem szűnnek meg azon sérelmekről beszélni, melyeket a terjedő keresztény eszmék Európa újabb nemzeteinek ősi hagyományain, szokásain, nyelvén, szóval a nemzetiséget alkotó minden elemen végbevittek. E szavakban, bár panaszképpen fogalmazva, de világosan rá sem mutatva azon tényezőre, mely által az újkori irodalmak befolyást nyertek a nemzetiségre nézve: ki vannak jelölve azon pontok, melyekre vonatkozólag egyenlőséget állapított meg az ezelőtt egymástól különböző nemzeteknél. A nemzeti istenek helyett a minden nemzetre nézve egyenlő Istennek elmélete megszüntette a nemzetiségnek egyik legélesebb pontját, a nemzeti vallást; minden nemzetnél a latin betűk meghonosítása pedig első lépés volt a későbbi még több különbségnek is egyenlővé tételére. A tizenötödik századtól kezdve már a tudomány vitte az egyenlősítés szerepét, melynek igazságai és találmányai szinte nem egy nemzet sajátjai, hanem az emberiség közkincsei: nem más és más alakúak a különféle nemzeteknél, hanem egyforma kinézésűek mindenütt. Ezért fogatkoznak is minden újabb irodalomban a nemzetiség képviselésére alkalmasabb ágazatok, s ezért gyarapszik mindegyre, a nyelvet kivéve, a minden nemzeti szintől ment tudomány.

El fog-e egykor enyészni még e végleges különbség is, és az emberiség egészletére nézve megjön-e az egyetemes nyelv korszaka, azt oldja meg a jövőendő.

Mi minekutána a nemzetiségnek és irodalomnak egymásra való kölcsönös hatásáról egyet-mást fölemlítettünk s bemutattuk, hogy az egyik a másik ellenében mint iparkodik magát egész a szélsőségekig érvényesíteni, megváltunk elméleteink tovább fűzésétől.

Olvasóink tetszésük szerint szegődjenek akár az egyik, akár a másik irányhoz, de tegyék gondolkodásuk tárgyává, hogy ennek vagy annak adva a feltétlen elsőbbséget: lehet-e kilátás nagyobb felvirágzásunkra, vagy pedig mindkettőnek okos összeegyeztetése által.

A. A.

JEGYZET

- a Désiré Nisard (1806–1888) francia irodalomtörténész.
- b Hésziodosz (i. e. 8. sz.) görög epikus költő, a *Munkák és napok* és a *Theogonia* című munkák írója. A *Theogonia* című munkájában elsőként foglalkozik részletesen a világ keletkezésével, az istenek születésével és genealógiájával.
- c Pindaros (i. e. 522/518–i. e. 442/438) görög költő, akit az archaikus görög erkölcsi eszmény utolsó nagy lírikusának tartanak az athéni demokrácia kibontakozása előtti korszakban.
- d Alkaios (i. e. 620–i. e. 570/580) görög költő.
- e Aiszkhülosz (i. e. 525–i. e. 456) görög tragédiaköltő.
- f Szophoklész (i. e. 497/496–i. e. 406/405) görög drámaíró, tragédiaköltő.
- g Euripidész (i. e. 480–i. e. 406) görög tragédiaköltő.
- h Prométheusz görög titán, aki ellopta a tüzet az istenektől az emberek számára.
- i Héraklész (latinul Hercules) az egyik legismertebb görög mitológiai hős, Zeusz kedvelt fia.

- j Oidipusz thébai király a görög mitológiában, aki tudatlanságból megöli apját és feleségül veszi anyját, majd keserűségében megvakítja magát.
- k Heléna Menelaosz spártai király felesége, miatta indult meg a trójai háború.
- l Médeia kolkhiszi varázslónő a görög mitológiában.
- m Periklész (i.e. 495–i. e. 429) athéni államférfi, szónok, uralkodó és hadvezér.
- n Démoszthenész (i. e. 384–i. e. 322) athéni politikus, szónok.
- o Aiszkhinész (i. e. 389 körül–i. e. 314 körül) athéni politikus, szónok, Démoszthenész politikai ellenfele.
- p Platón (i. e. 427–i. e. 347) görög filozófus.
- r Arisztotelész (i. e. 384–i. e. 322) görög filozófus, Platón tanítványa.
- s Sztrabón (i. e. 64–i. sz. 23) görög történetíró, utazó, az első geográfusnak tekinthető.
- t Cassius Dio (i. sz. 155 vagy 163/164–i. sz. 229 után) görög történetíró.
- u Athénaios (2. sz.) görög író.
- v Xenophón (i.e. 434/427–i. e. 355) görög történetíró.

Bevezető a Magyar Philosophiai Szemléhez (1882)

Részlet

FORRÁS: *Magyar Philosophiai Szemle*, 1. (1882) 1. Borítólap; 1–10.

SZERZŐK: Aigner (később Abafi) Lajos (1840–1909) irodalomtörténész, bibliográfus, a magyar lepkészet fontos alakja és a szabadkőművesség történetírója főként könyvkereskedőként, könyv- és újságkiadóként vállalt nagy szerepet a modern magyar szaksajtó létrejöttében. 1876-tól tagja a Petőfi Társaságnak, 1878-ban ő alapítja meg a Magyar Könyvkereskedők Országos Egyesületét. A *Magyar Philosophiai Szemlé*n kívül szerkeszti, illetve kiadja többek között a *Magyar Könyvészet* (1869–1870), a *Magyar Könyvesház* (1875–1890), a *Figyelő* (1876–1890), a *Corvina* (1878–1894) és a *Rovartani Lapok* (1895–1899) című folyóiratokat és számos könyvet, ezek közül a legnevezetesebb a Nemzeti Könyvtár című sorozat (1878–1890). 1890 után főként entomológiai kérdésekkel foglalkozik, 1901-től felhagy üzleti tevékenységével és állást vállal a Nemzeti Múzeum természetrajzi osztályán. Aigner csak kiadóként munkálkodott a *Magyar Philosophiai Szemle* megjelenésén, a szerkesztőség munkájában nem vett részt.

Böhm Károly (1846–1911) Besztercebányán, németajkú evangélikus család sarjaként született. Tanulmányait szülővárosa népiskolájában, majd gimnáziumában kezdi (1852–1860), majd a pozsonyi evangélikus líceumban folytatja (1862–1865), ezt követően a pozsonyi evangélikus teológiai fakultást látogatja (1865–1867). Ezt követik a németországi peregrinációs évek (1867–1869: Göttingen; 1869: Tübingen). Hazatérve előbb alma materében, a pozsonyi líceumban (1870–1872), majd a budapesti evangélikus főgimnáziumban (1873–1896) tanít. 1896-ban meghívást kap a kolozsvári egyetem filozófia professzori állására, ahol haláláig dolgozik. Böhmöt a magyar filozófiatörténeti hagyomány az első iskolaalapító filozófusként tartja számon. Nevezetesebb tanítványai, a Kolozsvári Iskola tagjai voltak Bartók György, Tavaszy Sándor, Varga Béla, Tankó Béla, Ravasz László és Makkai Sándor. Böhm német anyanyelve, és részben német nyelvű iskoláztatása ellenére határozott döntést hoz arról, hogy magyarul publikál. A magyar nyelv mellett először ifjúkorából kéziratban fennmaradt önéletrajzában kötelezi el magát, tudatosan elhatározván, hogy ő lesz az első magyar filozófiai rendszer megteremtője (1866). Később

lényegében ugyanezt a döntését erősíti meg átgondoltabb formában, amikor visszautasítja a lipcsei *Philosophische Monatshefte* szerkesztőinek ajánlatát, hogy tervezett fő művét németül, Lipcsében, a lap kiadásában jelentesse meg. (Böhm 1876 és 1878 között volt a folyóirat munkatársa.) Az indok: a továbbiakban csak magyarul kíván publikálni, amit be is tart. Ezután minden munkája magyarul jelenik meg (a halála után publikált néhány német nyelvű írása magyar munkáinak tanítványai tollából származó fordítása). A fő mű, *Az ember és világa* első kötete majd 1883-ban, a *Magyar Philosophiai Szemle* megindítását követő évben jelenik meg. A nyelvi fordulópont mellett két gondolati fordulópont is megfigyelhető Böhm pályáján: a teológia és a filozófia közötti választás az 1870-es években, illetve a filozófiáján belüli értékelméleti fordulat, amely a fő mű 1906-os harmadik kötetében válik nyilvánvalóvá, ám problematikája már 1882-től kezdve napvilágot látó írásaiban megjelenik. Az itt közölt szöveg keletkezésének idején tehát Böhm már elkötelezte magát a teológiával szemben a filozófia, illetve a német nyelvvel szemben a magyar mint publikációs nyelv mellett, éppen elkezdte saját filozófiai rendszere kiépítését, és ennek kapcsán először vetődtek föl az értékelméleti fordulathoz vezető problémák. Böhm és tanítványai számára az önálló magyar filozófiai rendszer, az önálló magyar filozófiai szakfolyóirat és az önálló magyar filozófiai iskola megteremtése ugyanannak a nemzeti filozófiai programnak a három elemeként jelenik meg.

MAGYARÁZAT: A *Magyar Philosophiai Szemle* alapítására Böhm Károly egyéni kezdeményezésére, akadémiai támogatással került sor, az előző évben indult *Filozófiai Írók Tárához* hasonló gazdasági konstrukcióban. A *Magyar Philosophiai Szemle* egy évtizeden keresztül jelent meg, majd fölváltotta az *Athenaeum*. (Utóbbi nem azonos a reformkorban szintén akadémiai támogatással kiadott folyóirattal.) Innentől kezdve rövidebb megszakításokkal folyamatosan létezik magyar nyelvű filozófiai szaksajtó. Aigner Lajos cím nélkül közölt, rövid felvezető szövege a nemzeti filozófia reformkorban megfogalmazott gondolatát folytatja: a nemzeti kultúra nem lehet teljes nemzeti nyelven művelt filozófiai élet nélkül, ugyanakkor a filozófiai élet mindig részese valamely nemzeti műveltségnek, részint nyelvi kötődése révén, részint azért, mert feladatának tartja a közélet, a gazdasági élet és a nemzeti kultúra aktuális történéseire való elméleti reflexiót, a nyilvános, az iskolák és akadémiák falain kívül, a modern nyilvánosság fórumain művelt filozófia formájában. Böhm Károly bevezetője a kiadó gondolatait folytatja, majd konkretizálja szerkesztőségi programot adva. A filozófia helyének kérdését a nemzeti kultúrában összekapcsolja az elmélet és a gyakorlat viszonyának általános problémájával, és ennek keretében a filozófia feladatát az ideálok megfogalmazásában látja, amelyek hatása azután, áthatva a nemzeti műveltséget, a gyakorlatban is megjelenik, nem utolsósorban a köznevelés és a közoktatás révén. Böhm az új lapnak a filozófiai diszciplínák és irányzatok iránti elfogulatlansága, valamint a magyar filozófia múltjának feldolgozása mellett kötelezi el magát szerkesz-

tóségi programjában, közvetlenül kötődve az Aigner számára is fontos referenciát jelentő Erdélyi Jánoshoz. Böhm ugyanakkor elhatárolódik a nemzeti filozófia reformkori, Hetényi–Szontagh-féle programjától, hangsúlyozva, hogy a nyilvános filozófia követelménye nem mond ellent a szakfilozófia igényének. Ez az elhatárolódás egyértelműen az Erdélyihez való kapcsolódás következménye: Böhm és kortársai a „magyar egyezményes filozófusokat” már jórészt csak Erdélyi bírálatából ismerik. A szövegben nem jelenik meg explicit módon, de itt említendő meg Alexander Bernát és Böhm Károly koncepcióinak különbsége. Míg Alexander a klasszikusok fordítása révén kívánta fejleszteni a magyar filozófiai műnyelvet, Böhm általános szkepszissel viseltett mindenfajta filozófiai fordítással szemben, a magyar filozófia nyelvét így a magyar filozófusok saját írásai révén gondolta fejleszthetőnek, amelyek persze széles körű idegen nyelvű olvasottságra támaszkodnak.

SZAKIRODALOM: Laczkó Sándor: Böhm Károly és a Magyar Philosophiai Szemle. *Korunk*, 3/7. (1996) 12: 61–66.; Ugvári Zrínyi Imre: *Öntételezés és érték-tudat. Böhm Károly filozófiája*. Kolozsvár – Szeged, 2002. (A magyar nyelvű filozófiai irodalom forrásai, 6.)

* * *

[Aigner Lajos cím nélküli bevezetője]

A filozófiai műveltség a nemzetek műveltségének teljessé tevője és betetőzője. A nélkül az nem egész s egyszersmind az adja meg annak az érettség és férfiaság valódi bélyegét. Az képesít bennünket az élet és gondolkodás bármely körének helyes felfogására és méltatására. Ez érteti meg velünk valójában a jelent, számot ad a múlttól s tanácsot ad a jövőre nézve. S a mennyiben az emberi dolgok változandóságában megismerteti velünk az örök és változatlant: a csüggedéstől és kétségbeeséstől megóv.

E filozófiai műveltség alaptermészetében egyetemes, általános emberi; hazát nem ismer, csak emberiséget; ez köti össze egymással a korokat, a nemzeteket. De idő szerinti kifejlődésében az egyes nemzetekhez van kötve. Nemcsak azáltal, mert azok kezén és munkája által fejlődik, hanem azáltal is, mert minden nemzet rányomja saját bélyegét saját filozófiai műveltségére. Így a *német*, az *angol*, a *skót*, a *francia* filozófia (amennyiben ez utóbbiról külön lehet szó): jelentékenyen különböznek egymástól. Azért, bár fogalmi ellentétnek látszik, lehet szó egyes nemzetek nevéhez kötött, s így idővel talán *magyar* filozófiáról is.

Az emberi gondolatvilág ezen nagy kincstárához, mely az emberi lét egész kérdésére igyekszik feleletet adni, éppúgy, mint a *vallás*, csakhogy más alakban: fajunk még nem adta meg a maga részét; nem legalább olyan mér-

tékben, hogy az ott számot tenne. Bár kitűnő gondolkodóink voltak időszakonként nekünk is, de azok inkább a külföld filozófiai eszméit ismertették és alkalmazták hazánk viszonyai közt. Első királyunk, *Szent István*, a fia, Imre herceg számára írt kormányzati tanácsaival, az első magyar állam-bölcs. *Mátyásnak* mondásaiban, melyeket kortársai följegyeztek, úgy intézkedéseiben, sok gyakorlati bölcsesség jelentkezett. A XVI. századbeli vallásos reformáció a gondolat felszabadulását magával hozta hazánkban is és az iskolák egy részét azok tűzhelyévé tette. *Apácai Cseri János* a XVII. században, egymaga igyekszik, óriás erőfeszítéssel, magyar filozófiai irodalmat teremteni. S végre, csak legutóbb, *Erdélyi János* törekedett becses munkái által érdeket gerjeszteni hazánkban a filozófiai gondolkodás iránt, s egyebek közt összeszedte és összeköté a múltban a magyar filozófiai tevékenység szálait s ezáltal is igyekezett nemzetét buzdítani a folytatásra.

Erdélyi munkája csak maradt; felhívó szava feleletre vár ma is. S a munka folytatására vagy akár *megkezdésére*, minden nappal nagyobb szükségünk van. Alkotmányunk legújabb átalakulása által szorosabban tagjaivá lettünk az európai művelt népcsaládoknak, mint eddig valánk. Új államéletünk az eddiginél nagyobb megfontolásra és nagyobb dolgok végrehajtására hív. A pusztá kölcsönzéssel semmiben sem érhetjük be többé, így a filozófiában sem; saját erőnket kell fejleszteniünk itt is. Meg kell mutatnunk, hogy mit érünk ezen a téren, de egyszersmind fenntartanunk összeköttetésünket Európa többi nemzeteinek hasonló törekvéseivel.

E szükség érzete indított néhány tanárt, író és gondolkodót a fővárosban arra, hogy egyesüljenek, s egy folyóiratot indítsanak a főntebbi célok megvalósítására; s hozzájuk a vidékről is nagyszámú és jelentékeny erők csatlakozván: íme, most a folyóirat megindítása érdekében, a magyar közönséghez fordulunk. Ezt láttuk a legelső célravezető lépésnek arra nézve, hogy hazánkban a bölcsészeti gondolkodás és műveltség iránti érdeklődést szélesebb körben felébresszük; a filozófiai szellemű művek számára olvasókat és írókat neveljünk, s a jövőre nézve lehetővé tegyük egy magyar filozófiai műveltség megszületését, vagy ha úgy tetszik, folytatását.

Ebből következik, hogy folyóiratunk nem csupán *szakközlöny* akar lenni. A tulajdonképpeni filozófia (logika, lélektan, esztétika, metafizika, természet- és vallásbölcsészet, bölcsészettörténet stb.) köréből is közöl ugyan dolgozatokat, s igyekezni fog úgy a külföldi filozófiai mozgalmakat és irodalmat, mint a magyar filozófiai munkásság eddigi történetét, főképp az újabb korból, megismertetni. De azon kívül hozzászól az állami és társadalmi élet nevezetesebb kérdéseire is; hozzá a tanügyhöz, a művészetekhez és irodalomhoz, közöl kritikákat és tanulmányokat; a nyelv, faj, nemzeti jellem kérdéseit (a népi nyelv s közmondások és népszokások pszichológiájával) mind körébe vonja, s korlátul és jellegül a tárgyilagosabb, bölcsészeti szempontú tárgyalásmódot állapítja meg. [...]

Böhm Károly: Bevezetésül

Új irodalmi vállalatoknak mindig nehéz a kezdetük. Addig, míg a vállalat részletes céljai, szellemi iránya tényekben nem nyilatkoznak, közönség és munkatársak egyaránt tartózkodó állást foglalnak el, tehát éppen azon két tényező, mely nélkül nincs irodalmi vállalat. Ezt a *circulus vitiosus*t, hogy a mit már kezdetben is ismerni kellene, azt csak a folytatás hozza meg, azáltal lehet némileg megszüntetni, hogy ha a vállalat megindítóinak indokairól, s céljairól, szellemi irányáról mindjárt kezdetben félremagyarázhatatlan felvilágosítást nyújtanak a közönségnek.

Annál inkább szükséges az nálunk, mivel az említett nehézség különösen nagy a mi vállalatunknál. Arról van szó, hogy a dolgok felfogásának oly alakját, mely nálunk csak időközönként s rész szerint és kis körben érvényesült, erősítsük s adjunk annak minél szélesebb körben hangot, jogot és életet. A népeket konzervatív hajlamaik a megszokotthoz vonzzák, s önkénytelenül ellene szegülnek csekély újításoknak is. Annál inkább félhetni tőle olyankor, ha egy oly felfogási formának, milyen a filozófiai gondolkodás, mely nálunk eddigelé igen mostoha bánásmódban részesült, nagyobb érvényt, mélyebbre ható befolyást igyekeznek kivívni az élet mezején többé-kevésbé új emberek. Az ilyen vállalkozást indokolni, annak szükségességét igazolni múlhatatlan kötelesség.

Mert a gyakorlati élet kérdéseivel elfoglalt elme könnyen tévedhet, mikor *elvont* tanok életrevalóságáról ítélni készül. Nálunk pedig Hetényi és Szontagh nagyon is a gyakorlat malmára hajtották a vizet, mikor Hegel követőivel szemben az ilyen idealisztikus „Zsófi-féle”^a ismeret impraktikus voltát hirdették. Közvetlenül gyakorlati, az igaz, a filozófia nem volt soha; nem tanított meg közvetlenül senkit vasutak, gőzhajók, távírók s egyéb új találmányok megalkotására. Azonban az *ilyen* gyakorlati dolgok még nem teszik az *egész* gyakorlati életet. Mindezek csak *eszközök* egy sokkal magasztosabb gyakorlati cél elérésére, melyet az ember akarata tűz ki magának, s melynek megértésére az összes gyakorlati találmányok nem képesítenek. Az emberi életnek ideáliszerű berendezése, ez a gyakorlati cél; erre szolgálnak a gyakorlat változatos eszközei, s e célt megérteni, indokolni, öntudatosan kifejezni, erre csak a filozófia tanít.

Ha tehát a filozófia nem is közvetlenül gyakorlati, azért mégis oly tényező, melynek a gyakorlati életre a legnagyobb hatása van, oly hatása, milyennel a valláson és művészen kívül a szellem működésének más ága nem dicsekedhetik. E hatásról tanúskodik, hogy egyebet ne is említsünk, a múlt század legnagyobb eseménye, a francia forradalom, s aki a történelemben a mozgóerőket tiszta szemmel képes meglátni, az mindenütt megtalálja azon finom szálakat, melyekkel a politikai események a filozófiai eszmékkel összefüggnek, s óvakodni fog azon elhamarkodott állítástól, mintha a filozófiát és a gyakorlatot áthághatatlan kínai fal választaná el egymástól. Mert végre is az eszmék azok, melyek az emberiség történelmét mozgatják

s a történelmi események csak tört képei az eszmék megvalósulásra törekvő hatalmának.

Ha az volna célom, hogy a filozófia hatását a tudomány elméleti ágaira vázoljam, akkor hivatkozhatnám sok figyelemre méltó dologra. Elmondhatnám, hogy a szabad kutatás elvét *elv* gyanánt Descartes és Verulam Bacon hirdették; hogy az indukció módszerét ugyanők fogalmazták; hogy a fejlődés elmélete filozófusoktól származik; hogy az atomizmus első csírait Démokritosz tanaiban találhatni; hogy az anyag és erő közti viszonyt filozófusok igyekeztek megfejteni; hogy a művészetnek elvi felfogása Kant és Hegel filozófusi érdeme; hogy a történelem magasabb lendületű képét filozófiai műveltségű férfiaknak, a történelem filozófiáját Hegelnek és iskolájának köszönjük. De nem célom a filozófiának panegirikuszát írni — egyrészt nem érzek elég erőt hozzá, másrészt tudom jól, hogy ahol sok a fény, ott sok az árnyék is. Arra a kérdésre szeretnék röviden felelni: szükséges-e nekünk hazai viszonyaink között a filozófia; s indokolt-e annál fogva annak nagyobb mérvben terjesztése, ha kell, állandó szemle segítségével is.

A szükség érzetét lelkünkben mindig valami hiány kelti fel. Úgy vagyunk a filozófiával is. Félek, hogy e hiányoknak, ha csak rövid felemlítése is, kellemtelen lesz; és mégsem kerülhetem ki. Ismerik mindazok, akik éber szemmel nézik nemzeti életünk egyes mozzanatait; s azért nem szerénytelenség tőlem, ha azokra utalok. Bennük rejlik ezen *Szemlének* igazolása. Rövid az én okoskodásom veleje. Bennünk megingott az ideálokban való hit. Onnan szépirodalmi, tanügyi, társadalmi, politikai s tudományos bajaink legnagyobb része. Kielégítő ideálokat a modern kornak nem nyújt sem vallás, sem művészet többé; az ilyen ideálokat, amelyek határozott körvonalúak és hódításra képesek, nemzedékünknek csak a filozófia s az annak nyomán támadt műveltség adhatja meg. Azért kell a filozófiát terjesztenünk. Lehet, hogy tévedek, de indokaimnak ez a sorozata. Kifejtésük kötelességem.

Az ideálokban való erős hit minden nemzetnél sajátos kifejezést nyer azon eszme szerint, melynek legkiválóbban képviselője az a nemzet. A hellén nemzet életét megdicsőítette a művészet; a rómainál kimagasodtak jogi intézményei s államalkotó képességei; a német erős volt a spekulatív gondolkozásban; az angol a politikai szabadságra s a gyakorlati élet meggazdagítására törekedve hozott létre nagyszerű eredményeket, a francia a társadalmi intézmények javításán fáradozott és így tovább. A magyarnak is van egy ily eszméje; igaz, hogy csak elvont eszme, mely tartalmát a szellem egyéb tetteiben leli, de a mely alapja a többi eszmék valóításának, s ez a jogtisztelet és hazaszeretet *szabadság-eszméje*. Annyira erős volt ez eszme nemzetünkben, hogy realizálásának és biztosításának feláldozta századokon át állami és polgári jólétét, kényelmét s áldozta vérét is bőségesen. Vedd ki ez eszmét a magyar történelemből s érthetetlené válik minden részletében. Ameddig az eszmékben hittek a nemzetek, addig tartott nemzeti nagyságuk; az eszme adta életüknek a lendületet, ez eszmében való hit buzdította erejük és így lényegük kifejtésére. A gyenge is ebből nyerte erejét, a félénk bátorságát, a rest ösztönzőjét. Mibelőlünk sem halt ugyan

még ki az eszme iránti szeretet; sokkal mélyebben van az plántálva lelkünkbe, semhogy ellene törő hatalmak kiirthatnák. De elvesztette élő erejét s életünk nem mutatja többé azon vidámságot, arcunkról nem sugárzik többé azon bátorság, melyet az eszmében való hit, mint külső kifejezőjét meg szokott teremteni.

Pedig ideálok nélkül nincs nagyság. Az idealizmus az egyedüli tényező, mely a nemzetek életét magasztossá teheti. A hol ez eltűnt, ott köznapi fogalmak és felfogások lesznek irányadókká, közönséges elmék vezérlőkké, lázas kenyérkereset a cél, közönséges élvezet a jutalom. Elvész a mérték a szép, az igaz, a jó megítélésében s a pillanat sugallata, a pártos érdek, többnyire az egyéni vonzalom és ellenszenv lesznek mérvadókká az életben. S mindennek nyomait találhatjuk saját magunk társadalmi viszonyaiban s mindezek kényszerűséggel utalnak egy hiányzó tényezőre, mely nélkül azokat megszüntetni lehetetlen.

Itt áll elsősorban irodalmi kritikánk. Ha ez még el nem érte is azon fokot, ahol a szégyenletesség kezdődik, de igen sokszor nem áll messze attól. Szeretettel elmélyedni valamely író alkotásában, s tudományos elvek alapján ítélni művészeti s tudományos művek felett, mindez oly ritkaság nálunk, hogy szinte ujjainkon elszámálhatjuk az előforduló eseteket. Az ez iránybeli termékeken átlag véve három dolgot láthatni: felületességet, avatatlanságot és kiváltképpen baráti és ellenséges, tehát elfogult pártos indulatot. De elvi bírálatot, mely a tudomány magaslatán álló elvek szerint volna megírva, mely nem csak azt mondja indokoltan, mi rossz; hanem azt is, hogy miért rossz; és mi volna jobb – hány ilyen bírálatot tudnának nekem az ezrekre menő évi gyártmányok között felmutatni? Pedig szigorú, igazságos kritika nélkül nincsen igaz tudomány.

Hol rejlik mármost ennek az oka? Mi nem kívánjuk, hogy csalhatatlan legyen a bíráló; de annyit követelnünk kell a józan kritika nevében, hogy a bíráló elvek szerint dolgozzék; mondja ki, vagy legalább éreztesse elveit, melyekkel ítéletét igazolni bírja. Bírálataink legnagyobb része ezt nem tartja szükségesnek sem: az egyéni önkény odavetett nyilatkozata azt *követeli* tőlünk, hogy meghajoljunk előtte, az igazolatlan egyéni ízlés nyilatkozata előtt. Pedig az ilyen követeléshez csak az egyetemes észnek van joga; ami ennek hatalmával magát igazolni nem bírja, annak követelőleg fellépnie nem szabad.

Az egyetemes ész azonban elvekben találja kifejezését s nálunk az elvek feletti vitatkozás kiment a divatból. Elveket feladni, az már nagy baj; de az elvek uralmát egyáltalában megszüntetni akarni, rábízni magát a perc kegyelmére, az még nagyobb baj, az az ész méltósága ellen elkövetett bűn. Ez okozza az élet minden mezején a ziláltságot, az egyesnek az ész közössége ellen való feltámadását. És miért nem vitatjuk többé az elveket? Avagy mindaz elv volna-e már s elfogadható józan elv, amit annak hirdetnek? Hátha csak egyéni ötlet az egész, és nem elv? A gondolkodás elgyengülésében rejlik e hiánynak oka. A gondolat gyengesége bujkál az elvek fejtegetése elől; az erős gondolkodás belevágja fejszéjét az elv szívébe s megpróbálja, közönséges agyagból vagy kipróbált ércből van-e öntve? Elvek fejtegetése azonban filozófiai munka; aki *egészséges kritikát kíván nálunk látni, az kénytelen előbb a filozófiát jobban meghonosítani*. Ez az alap, amaz a tető; ez a gyökér, amaz a gyümölcs.

Itt áll második sorban közoktatásunk ügye. A legnagyobb műremek az öntudatosan kifejtett jellem. A társadalom, mely szép épületek, szobrok, festmények megteremtését előmozdítja, csak *szépíti* életét; amelyik jellemes fiakat nevel, az megalkotja lételét. Azonban *nevelési s oktatási ideálok nélkül e remekművek nem teremnek*. A mi nevelésünk pedig, fájdalom, nem ismeri az ideált, melyre az ifjak szemét, a férfiak munkáját fordítani kellene. Tévedésünk fő forrása az, hogy nem tudjuk megmondani: mit akarunk oktatásunk s nevelésünk által elérni. Tapasztalat itt nem segít, mert az ideál nem tapasztalati fogalom. Az emberi szellem ideáljait csak e szellem tudományos megismerése állapíthatja meg s a szellem tudománya éppen az, a mit terjeszteni akarunk.

Mert hiába áltatjuk magunkat azzal, amit most annyira szeretünk elhitetni magunkkal, hogy a tapasztalati ismeretek szerzése az egyedüli cél. Van ezen tapasztalati külső anyag ismeretén túl a léleknek más óhaja, más vágya, melyet neki a külső természetnek *teljes* ismerete sem adhat meg – az ideál. Ez ideálokban való hitnek őre a vallás mellett a filozófia. De ha valaki ezt csekélynek venné, ha valaki azzal állana elő, hogy a tapasztalat meghozza a szükséges ideálokat is, melyekre akaratunkat irányoznunk kell, még akkor is a tudomány nemzeti jellege és önállása követeli a filozófiai műveltséget. A tudomány nem áll egyes ismereteknek összefüggés nélküli halmazában, hanem azoknak elvi feldolgozásában. A tudomány tartalmát átvehetik a nemzetek egymástól, s azt kell is tenniük, mert a gondolat egyetemes. A feldolgozás azonban az egyes nemzetek sajátja; ezáltal lesz egységes egésszé a nemzet ismereteinek sokasága, ezáltal nyeri a tudomány nemzeti jellegét. Az angol, francia, német stb. tudomány háttérében ott áll az angol, francia, német filozófia, s ezzel együtt tekintve mutatják azon sajátságos vonást, mely azokat, mint különböző nemzetek alkotásait, egymástól jellemzően megkülönbözteti.

Ez önállóság a tudományos elvek kezelésében, a módszerben rejlik s azért nem volt tisztában magával Hetényi, amikor nemzeti filozófiát kívánt, s nem tudta, hogy ennek egyik fő eszköze az önálló külön módszer, mely amazt lassan ugyan, de biztosan létre fogja hozni. Ha majdan több filozófiai műveltségű tudósunk lesz, akkor tudományunk is függetlenné fog válni s beleilleszkedik csekély, de értékes szem gyanánt ama nagy láncba, mellyel a tudomány a földkerekség összes népeit átfogja. Akkor a tudomány képes lesz nemzetünknek megfelelő ideálokat szolgáltatni a társadalom s a politika terén is, s akkor meg fog szűnni ama sivár ideanélküliség, amely életünk eme két nagy ágát mindinkább lelketlenné, prózaivá és süllyedtté kezdi tenni. Hogy az ideális felfogás e téren is minél előbb uralomra jusson, ennek előmozdítása is a *Magyar Philos. Szemlének* feladata.

Talán sikerült e néhány sorban kimutatnom, hogy nekünk *filozófiai* műveltségre szükségünk van minden téren, azon célból, hogy öntudatos, elvileg igazolt nemzeti életünk lehessen, mely távolabbi, magasztosabb célok szolgálatában álljon, mint a mindennapi szükség céljai. Szükségesnek tartom már most közönség és munkatársak előtt egyaránt röviden vázolni azon szellemet,

melynek e folyóirat kinyomata leszen s azon módot, mellyel e szellemet kifejezni, az életbe átültetni igyekezni fogunk.

A folyóirat formai elve: az értelemnek feltétlen szabad használata. Ez elv, melyet Descartes formulázott nyíltan és határozottan, s melynek az egész fejlődését köszöni, ránk nézve axióma. Nem ismerünk igazságot, mely az emberi szellem természetén nem alapulna, nem tekintélyt, mely szokokkal magát igazolni nem bírja. Amely gondolkodás ezen elvet nem ismeri, az még nem emelkedett filozófiai magaslatra, amely szándékosan tagadja, az visszaesés egy oly fokra, melyen az emberiség szelleme századok előtt állott, s számba sem jöhet filozófiai kutatásoknál. Ebből következik a folyóirat állása is a különböző filozófiai irányokkal szemben. Mi jól tudjuk, hogy az igazság nem nyilatkozott egy rendszerben sem tökéletesen, hogy az igazság eszméje történelmileg különböző sugarakba vetődött szét, melyeknek mindegyike igazat és hamisat tartalmaz vegyest. *Ezen oknál fogva e folyóirat nem szolgál semmiféle iskolának kizárólagosan*, hanem szolgál az igazságnak, melyet a bölcselekedő elme különböző alakokban, de ugyanazon tartalommal keres. Elegendő szabadság van ezáltal a munkatársaknak biztosítva nézeteik kifejtésére s az előállható viszonylagos nézetkülönbség csak serkentő hatással lehet tudományos működésünkre. Ha ez az egyöntetűség rovására történik is, de a célnak jobban szolgál, mert a filozófiai gondolkodást minden irányban és alakban ébreszti és fejleszti. S reméljük, hogy az idő magától meg fogja teremteni a határozott irányt is, a melyben a munkatársak egy közös világnézet kifejtését meg fogják próbálni. Most egyelőre gyengeségünk miatt ilyen kizárólagosságot nem engedhetünk meg.

A folyóirat első teendője saját nemzetünk filozófiai múltjának megvizsgálása. Szükséges ez egyrészt azért, hogy meglássuk, mennyit tettek elődeink, hol voltak hiányaik s miképpen kerülhetnők ki ezek? Másrészt pedig azért is, hogy az elődeink által feldolgozott ismeretek, melyekben akármilyen kevés, de mégis van magyar részlet is, a mai gondolkodók tudatában élő erőként lépjenek fel. Csakis ily módon lehet a múlt és a jelen közt folytonosságot létesíteni, a jelen munkájába a múltnak szerzeményét beilleszteni. E célból nem tartjuk szükségesnek már kezdetben is a kronológiai rendet. Időnkénti kritikailag átgondolt közlések elegendők, hogy az anyagot összegyűjtsük, melyet idővel, ha majd teljességben meglesz, ügyes kéz egy nagyobb képbe foglalhat össze. A történelmi munka ezen ismeretén kívül, mellékesen azt is eszközölhetjük, hogy a magyar filozófiai terminológiát végre valahára rendezzük, s ahol kell, megalkossuk.

A tulajdonképpeni filozófia köréből a Locke óta oly nagy szerepre hivatott ismeretelméleti tanok fejtegetése akár önálló cikkekben, akár idevágó művek ismertetésében, a második teendő. Ismerő erőnk terjedelmének, illetőleg határainak megismerése érdeket nyújt a gondolkodni szerető nem filozófusnak is. Az e téren szerzett eredmények alapján a metafizika köréből az ismeret végfogalmait, milyenek például az erő, az anyag, a tér, az idő, a cél, kívánjuk részletezni s megoldásukat a mai ismeretek alapján megkísérteni.

A természettudományok filozófiai irányban történő kezeléséről olvasóinkat pontosan akarjuk értesíteni. Nem azon álláspontot foglaljuk el, amely a ter-

mészet filozófiájának volt rendes állása, mikor a természettudományokat a filozófia sémáiból hitte levezethetni. Mi csak azon előzményeket fogjuk esetleg kiűntetni, melyekre minden természeti ismeret utalva van, s ezen előzmények alapján akarjuk a más téren szerzett ismereteket egy filozófiai világnézet egésszébe beleolvasztani.

Ugyanilyen módon kívánjuk kezelni az államról és a társadalomról szóló tanokat is. A filozófiai alapoknak felderítése, melyeken ezen tudományos ágak nyugszanak, a fő célunk. Ezért az erre vonatkozó elméletek közlése, esetleg megbírálása képezi azon kört, melyen belül folyóiratunk marad, hozzátéve mindig azt, a mi ezen tudományoknál magától értetődik, a történelmi haladás figyelembe vételét. Ilyen szempontból helye jut a történelem filozófiájának is, vagyis azon tannak, mely az emberiség fejlődésében uralkodó törvényeket keres, s ezekből igyekszik azon célt kisejteni, mely felé az emberiséget e törvények kényszerűsége vezeti.

Egy része e folyóiratnak az *egyéni szellem, mondhatnók, fizikai törvényeinek* van szánva. Az emberi elme működési törvényeinek ismerete oly fontos mindenkire, hogy annak ismerete alól manap senki sem vonhatja ki magát, éppúgy, mint kénytelen mindenki ismerni a fizika elemeit. Minthogy e téren az újabb idő egészen új problémákat eddig szokatlan módszerekkel igyekszik megfejtetni, azért tanácsosnak találtuk a lélektan számára két rovatot nyitni. Ezek egyike inkább az elmélődő lélektan számára van fenntartva, a melynek nálunk több művelője és kutatója van. Másikát az úgynevezett experimentális lélektannak (vagyis pszichofizikának) adjuk át, mely nemcsak az emberi elmének egészséges tünetényeit hozza függésbe az idegrendszer működésével, hanem annak kóros tünetényeit is le fogja írni s pszichofizikai alapon magyarázni. E két rovat egymástól független; mint két iránynak kifejezői, melyek a mi korunkban az uralomért harcolnak, szemlénkben mind a ketten helyet találnak.

Az emberi szellem nemcsak pszichofizikai törvényeknek hódol, hanem öntudatosan felhasználva azokat, eszmék által meghatározott, célszerű alkotásokra törekszik, melyeket mint igaz, szép és eszméinek^b megvalósításait ismerünk. Ezen szabályozó törvényeknek a megalkotott művek természetéből felkutatása a további teendő. A logikai törvények vizsgálatát legelső sorban kell végrehajtani. Ennek gyakorlati haszna is van. Középiskoláinkban szerte tanítják, s nem lehet ránk nézve közönyös, mily kövön köszörülük gyermekeink elméit. Azért nem fogunk szorítkozni egyedül arra, hogy a már megalapított s könyvekben letett tanokat ismertetjük, hanem bírálva elő fogunk hatolni az okoskodás alapjáig s keresni, vajon nem lelhetnénk-e oly logikát, mely a természet törvényeinek talán jobban megfelel, mint az eddig, kivált Arisztotelész nyomdokain járó logikai rendszerek.

A szép törvényeinek kutatása, az erre vonatkozó elméletek közlése is teendőink közé tartozik. Ezen részt egészen nemzeti alapra szeretnők állítani, ha merészségünket siker koronázná. A szép törvényei ugyan egyetemesek, nemzetiséghez nem kötöttek; mégis formai kinyomatukat mindig nemzeti alakban, nemzeti művekben nyerik. Azért az esztétikai tanok a nemzeti alapot

nem nélkülözhetik, kivált ott, ahol a művészetek terén oly öröndetes teremő állapotok jelei mutatkoznak, mint nálunk. Éppen azért az esztétikai fejtegetéseket az irodalmi kritikákkal összefoglaljuk, s egymásra hatásukkal az egyiket tartalmassá, a másikat alapossá tenni óhajtjuk.

Végre az egyéni életet szabályozó erkölcsi törvények képezik amaz utolsó tárgyat, melyet Szemlénkben fejtegetni óhajtunk. Az erkölcsi élet, amint az a nép szokásaiban nyilatkozik, alapját teszi amaz egyénileg kifejezett erkölcsiségnek, melyet a nemzetek egyes fiai mutatnak. Amazt figyelembe venni s az erkölcsi eszme nyilatkozási fokát és értékét megbecsülni, minden erkölcsstannak alapja. Az erkölcsi végelveknek, melyek ezen szokásokban s az egyéni életben kifejezést nyernek, fejtegetésére annál nagyobb súlyt kell fektetni, minél zavarosabbakká kezdenek lenni éppen ezen a téren a fogalmak, s minél fontosabb éppen ezen fogalmak körül a tiszta belátás, melytől függ egymás közti egyéni viszonyaink tisztasága, s így az egyéni élet lehetséges boldogsága is.

Röviden akartam vázolni azon célokat, melyek e folyóirat megindító előtt lebegtek s hosszadalmassá lettem. Azzal vigasztalom magamat, hogy talán valamennyire világossá tettem közönségünk előtt azt, a mit elérni törekszünk. Az elmondottakban vannak azon dolgok, melyekre főszúlyt fektetünk; értekezések és nagyobb művek gondos elemzése az eszköz, mellyel célunkat el akarjuk érni. Ezeknek oly alakban való közlése, hogy bennük élvezet és okulás egyesüljenek, törekvésünk. Fogjuk ugyan közönségünket értesíteni külön rovatban az újonnan megjelent művekről, a filozófiai folyóiratok nyilatkozatairól, a filozófia nagyobb művelőinek életviszonyairól is, de ezek célunkkal csak távolabbi összefüggésben állnak. Főszúlyt fektetünk arra, hogy mindezen tényezők hazai állapotainkkal viszonyban álljanak, azokra, ha lehet, javítólag és buzdítólag hassanak. Nagy munka az, amelybe fogunk; oly terv, melynek derekas megvalósítása nem egy év alatt, nem is egy pár év lefolytával lehetséges. Munkálkodásunk befolyása első időben talán nem igen lesz észlelhető s kezdetben a cél teljessége talán nem fog kifejezésre juthatni. De hisszük, hogy idővel munkásságunk eredményeket fog felmutatni, s hogy minden új lépés közelebb viend célunkhoz. Ha erőnk erre nem volna elegendő, vagy ha idő előtt a közönség részvételensége miatt munkánk, melyhez lelkesedéssel fogtunk, megakadna, azzal kell magunkat vigasztalnunk, hogy a régi mondás szerint némely dolgokban *et voluisse sat est*,^c s hogy vannak célok, a melyekért bukni se szégyen.

M. B.

JEGYZET

- a Tréfás utalás a Bölcsesség görög megszemélyesítésére: nem Szophia, hanem csak Zsófi.
- b Valószínűleg 'eszményinek'.
- c „In magnis et voluisse sat est.” „Nagy dolgokban elég az akarat is.” Sextus Propertius: *Elégiák*, II. 10. 6.

RÓMER FLÓRIS

**A történeti érzék keltése a közönségnél,
ünnepi menetek, színpadi előadások,
nemzeti képek, történeti kiállítások
és múzeumok által (1885)**

Részlet

FORRÁS: Rómer Flóris: A történeti érzék keltése a közönségnél, ünnepi menetek, színpadi előadások, nemzeti képek, történeti kiállítások és múzeumok által. In: Szilágyi Sándor (szerk.): *A Magyar Történelmi Társulat 1885. jul. 3–6. napjain Budapesten tartott congressusának irományai. A Századok 1885-iki folyamának VIII. füzeté.* Budapest, 1885. 114–135.

SZERZŐ: Rómer Flóris (1815–1889) bencés szerzetes, a magyarországi régészet alapítója, a művészettörténet és a műemlékvédelem egyik úttörője. 1848/49-ben önkéntes a magyar hadseregben, ezért öt évig börtönbüntetést szenved. Számos múzeum és folyóirat (*Archeológiai Értesítő*) alapításában, illetve munkájában vett részt, Magyarország-szerte több ásatást vezetett. 1860-ban az MTA levelező tagjává választották, 1868-tól a régészet első professzora a pesti egyetemen, 1871-ben az MTA rendes tagja, 1877-től nagyváradi kanonok.

MAGYARÁZAT: A szöveg a Magyar Történelmi Társulat 1885. évi kongresszusán elhangzott előadás, amelyben Rómer (mai szóval) a public history magyarországi lehetőségeit tekinti át. Rómer a történelem oktatását par excellence nemzeti feladatnak tekinti. Számot vet viszont azzal, hogy az oktatásban csak egy szűk kör, a középosztály fiai, részesülnek olyan mélységben, ami a nemzeti nevelést lehetségessé teszi. A kevésbé iskolázott osztályok számára a public historyt tartja a nemzeti nevelésre alkalmas eszköztárnak. Rómer arra sürgeti a Magyar Történelmi Társulatot, hogy a gyermekmondókat, olvasókönyveket, a lakásokban kirakott olcsó képeket, a színpadi előadásokat és a nyilvános ünnepségeket töltsen meg nemzeti tartalommal. Gondolatmenetének központját ez utóbbi két intézmény jelenti. Rómer mellett érvel, hogy németországi mintára a színházi előadások és a nyilvános menetek a „hiteles” történetiséget tudják reprezentálni. Az előadásban nem tér ki arra, hogy egy civil szervezet, azaz a Magyar Történelmi Társulat, vajon milyen

eszközökkel lenne képes befolyásolni más intézményeket, de sejteti, hogy állami szerepvállalásban bízik.

SZAKIRODALOM: Kumlik Emil: *Rómer Ferenc Flóris élete és működése*. Pozsony, 1907.; Börzsönyi Arnold: *Rómer Flóris Ferenc*. Győr, 1911.; Valter Ilona: *Szóval, tettel. Rómer Flóris Ferenc élete és munkássága, 1815–1889*. Budapest, 2015.; *Archaeologia és műtörténet. Tanulmányok Rómer Flóris munkásságáról születésének 200. évfordulóján*. Szerk.: Kerny Terézia – Mikó Árpád. Budapest, 2015.

* * *

Nem csekély a feladat, amelyet a munkaterv az előadó elé szab, főleg ha azt vesszük tekintetbe, hogy a vezéreszmének kidomborítása olyan helyről történik, mely már a csörgedező kútfőktől elég távol fekszik, és a kérdezősködésre sem egész alkalmas. Szó van itten arról, miképp lehessen és kelljen a hazai történelemnek nagyobb kihatási tért szerezni, és pedig nem az eredeti vagy már feldolgozott kútforrások tanulmányozása, hanem a szemlélő érzékeknek segítsége által. Itt tehát sem az olvasásról, sem az elragadó szóbeli előadásokról nem értekezünk, hanem inkább azon maradandó benyomásokról, melyeket a hathatós látványosságok idéznek elő, midőn magukat akaratunk ellen is szíveinkbe behízelgik és állandósítják.

Belátván azt, hogy mily nehéz ezen a kevésbé gyakorlott téren a tudós gyülekezet magas szándékának eleget tenni, nem határozott szabályokat, nem is széles medrű kidolgozást szándékozom e helyen bemutatni, hanem egyedül a talajnak mostani állapotát ecsetelem, és röviden, mintegy pontozva érintem azon módokat, melyeket haszonnal kivihetőnek tartok; természetes, hogy a szakértő gyülekezet ezen nagyon is fontos teendők fölött bölcs belátása szerint fog indítványokat tenni, és a határozatokat erélyesen, mindenfelé életbe léptetni.

A II. osztály^a mint hathatós nevelési eszközt tekinti a *történelmet*, és ha a régibb nemzedék tagjaihoz azon kérdést intézzük: mióta és hol váltak lelkes hazafiakká, mikor ébredett föl lelkükben a kegyelet a múlt nagy alakjai iránt, nem akkor dobogott-e hallhatólag szívük, midőn az akkor humanióráknak nevezett iskolákban a Romanus sum civis-t, az O passi graviorat, Catilin anyja keserveit stb.^b szavalták el, miket alkalmasint még most is sokan elmondhatnának, nem akkor-e, midőn bár szerzetes, de azért jó honfi tanáraik, hazánk foglalását, nemzetünk számos harcait és veszteségeit, a haza szeretetéért elvérzettek majd dicső, majd szomorú, sőt gyalázatos halálukat, fajunk ellenei ádáz törekvéseiket sokszor könnyes szemekkel elmondák? Bizonyosan majd azt fognák vallani, hogy hazaszeretetük egykorú a magyar történelem tanításával és tanulásával!

Őszintén bevallom, hogy nemcsak magamat, de számos iskolatársamat is a *humaniórák* tettek szabadabb, nemesebb, némileg tán fellengzőbb gondolkodásunkká, azok tették a *hazai történelem* által *magyarrá* is, s azért meggyőződés-

ből állítom, hogy a *tevékeny hazafiság forrása* az iskolában fakad; ottan kell tehát annak általánosításáról, megerősítéséről a történelemnek helyes tanításában gondoskodnunk.

Úgy látszik érezték azt a *szomszédok* is, és csak onnan magyarázhatom, hogy a különben szabad tiroli nemzetből származó egyik főiskolai tanárunk éppen nem akarta érteni azt, hogy *Magyarországban a nemzet történetét nem a szomszéd Ausztria keretében tanítják*, amint földtanilag is alig sikerülne Magyarországot Ausztria határai közé szorítani, hanem azt elejétől végig a gimnáziumban kétszer, és a régi akadémiai tanfolyamban is egyszer egészen adják elő, s az ifjú hallgatóság emlékében a dinasztikus érzelem kárával, a folytonos önállóságot, a végtelen harcokat beszélnek el, és a kárhozatos ország-elválásban a lázadó fejedelmek történetét örökké ismétlik, és így az ifjakat nem is *osztrák*, hanem *magyar* honfiakká nevelik.

S ezen szemrehányásra csakugyan érdemesek is valánk, és az ilyen gyökeres hazafiság, melyet még a hazafias könyvek, lapok, képek stb. folyvást ápoltak, sőt terjesztettek is, annyira vérbe ment át a félszázad előtti ifjúságnak, hogy ő belőle váltak azon férfiak, kik a mai szabadságot megalapították és semmiféle bitófa, kínzás, fogság, lealázás és a minden nyilvános működéstől elriasztó parancs következtében, többé sem a szabad érzéstől, sem az összetartóság eszméitől el nem akarának válni, ifjúságukban nyert legnagyobb kincsöktől megfosztatni, történelmi meggyőződésökkel szakítani.

Ez körülbelül ötven esztendő előtt így volt. A lelkeseket a tantermekből láttuk kijőni, a szabad és magyar érzés a míveltebbek kiváltsága volt. Mai napon ezen szűkebb kerettel már meg nem elégszünk. A folytonos növekedés, a legszabadabb polgári intézmények következtében azon vagyunk, hogy ami egy félszázad előtt egyes testületeké, s majdnem kizárólag, egyedül a míveltebb osztályúaké volt, az a mai napon, minden megszorítás nélkül, szeretett nemzetünké legyen! Érezze mindenki, mi az igazi szabadság, és azt, bölcs törvényeinknek hódolva, birtokába ejteni kívánván, legyen mindenki minden különbséget utálva, testestől lelkestől magyar honfivá!

De hol vannak az eszközök, melyek segítségével e magas célt elérendjük? Hányan vannak, kik oly szerencsések, hogy nyolc-tíz évig a magasabb iskolákat látogathatják, és ottan a szabadság és hazafiság érzetét megszerezhessék, midőn igen sokan sem a felnőttek taníttatását, sem a vasárnapi ismétlő tanfolyamokat állandóan igénybe nem veszik; midőn sokan az akárminemű iskolakényszert kerülik, azt gyakran a szülők egykedvűsége, korlátolt felfogásuk, vagy a falusi mesterek tudatlansága és restsége miatt is, kijátsszák, és hazafiatlan ostobaságukban mintegy gondoskodnak arról, hogy minden törvényes iparkodás ellen is maguknál még butább nemzedékkel tömeges előmenetelünket ismét egy új félszázadig hátráltassák.

Más eszközökről kell tehát gondoskodnunk, s ezeknek néhányát e helyről bátorkodom felemlíteni.

Az első eszköz arra, hogy a nemzeties érzés a fiatal nemzedékbe átszivárogjon, jó korán életre való gyökeret verjen, és a gyermekeknek egész lényét

mintegy átjárja az, hogy az anya vagy a dajka a kisdedet, mikor annak értelmét már felfogja, rövid és könnyen az emléken tartható versecskéekkel, szép, de sohasem ijesztő mondákkal foglalja el.

Olyan legyen a kisded képzelődő tehetsége, miszerint csak a szépet, a kellemettest, és a jót csekély és eleintén ritkább adagokban nyerve el, úgy hogy a *továbbit* ő maga óhajtsa, kérdéseivel a tárggyal foglalkozni lássék; és úgy, hogy a gyermekkertekben [óvodákban] vagy a képes Abc-ékben [olvasókönyvekben], érdekltségét folytatva, maga a talaj, a még kevésbé igénybe vett emléző [emlékező] tehetség, mintegy természetesen elkészüljön, a gyermekeknek elméje, utóbb szíve is mindinkább fogékonnyá legyen, hogy majdan a kikeresett mesékben hallottakat magában az *igazi történelemben* ismét feltalálja. Segítségére jön emitt az egyszerű dallam vagy hangszer, a rendesen kiáltóbb színű, vidáman festett kép, és a társakkal gyakran ismételt ének a kellő hang-lejtéssel és kéz- vagy testi mozdulatokkal.

Ilyen, minden erőltetés nélküli, lassankint, de öntudatosan kikeresett emlélésekkel történni fog az, hogy a kisded a *mesevilágot* megszeresse, az állatok jellegeiben, szokásaiban sejdített embert jó, vagy rossz tulajdonaival szeretni, vagy megutálni tanulja, s végre magához az emberhez térjen át s előbb a képzelmenyes mese- és mondavilágban, majd lassan ismét saját munkálkodási körében ismerje meg.

Így fog a kis ember bevezettetni a valódiság végzetetlen terébe, és míg a jó könyvek társaságában megismeri korlátolt világát, lépésről lépésre, mintegy észrevétlenül, át fog menni abba a nagy világba, amelyben egész életén át élnie és működnie kellend. Természetes haladása lesz ez a fejlődőnek, nem pedig kificamítással járó ugrándozás, mely gyakran erkölcsi bénasággal is járhat.

Ha a kisdedet az oly szívesen hallott, és gyakran újra fel is mondott mesevilág eléggé elfoglalta, el fogja érni azon kort, amelyben már a nemzeti *hagyományok* körébe bevezethető. Itt lesz ideje annak, hogy az emberiség legrégebbi korát és egymásutáni fejlődését hallja, hogy maga népének első hollétéről, honnan jöttéről, kik által való ide vezetetéséről, amennyire csak lehet, helyes fogalmat nyerjen, a régi kor vad-, vagy előítéletek szüleményeiből származó mendemondáiról, igazabb véleményt tápláljon, s így lassanként új hazájának, tudniillik az ősrégi Magyarországnak földtani, népszeti körülményeiről, egymásután, igazság szerint, felvilágosíttassék. Eme haladási mód lesz egyszersmind azon helyes út, melyen a kisded a képzelődéstől és a múltnak némileg ködös fogalmaitól indulva, magához a tiszta történelmi igazság látásához hozzá fog szokni, és a valót a múltnak kétségei fölé fogja emelni!

Eddig ez lesz az embernek egyáltalán való rendes kifejlődése. Az egyik tehetősb rész átadatik a polgári iskolának, a szorosan úgynevezett *szaktudomány*nak, a hol már gondoskodva van azon nemzetes műveltségéről, melynek fonalán ki-ki a kellő tudományt, vagy az ahhoz vezető utat megismerheti, vagy az *iparnak*, a *gazdálkodásnak* szánt ifjúság nem egyedül lelkesítő könyvek és tanítás által vezetetik be a világba, hanem egy bölcs tanrendszer gondos-

codik arról, hogy ki-ki azt, mit a nevelés alatt elmulasztott, tanulni nem akart, magában az életben találja meg, és könnyebb módon, korához képest irányzott alakokban nyerhesse el.

Kétségen kívüli dolog, hogy a lakásokban *talált falképekről* is gyakran nemcsak a lakók vallásos, politikai, stb. érzeteikre szabad következtetést húzni; de sokszor a *történeti falképek* is biztosítanak arról, hogy ki-ki milyen műveltségi fokon áll, mennyire hatottak reá a már szerzett *hazai történeti*, igazságok!

Ezen érzetet folyvást kellend *az iskolában, de az életben*, is minden meglegelő módon fokozni, és mivel *történetünk* eme képei ritkán küldetnek be művészeti társulatok által, mivel ritkán tesszük el az ajándékokat, melyek mellékletül lapjainkhoz csatoltatok, hanem sokszor *kiküldött házalók által hozatnak lakásainkba*, örködnünk kell az ilyen kép-széthordozók fölött, miszerint másokkal mint nemzeties, hazafias képekkel vevőiknek ne igen kedveskedjenek, ha mindjárt az ilyen veszélyes árukat olcsóbb pénzen, és akármilyen behízeltgő ajánlatokkal kaphatnánk.

Az emberi lélek tudományszomjas; és valamint az ember a testet gyakran nagyon is mohón táplálja, úgy a lélek megnyugtatósára, tudatszomjas hézagok betöltésére felölel mindent, mi útjában áll és kínálkozik.

Innen van a köznépnél a *ponyva*-irodalomnak, a silány és sikamlós versecskének mohó kíváncsisággal való elkapkodása, káros mohósággal való emésztése; a valót gyarlón utánzó regényeknek idétlen olvasása; szóval majdnem minden olyasmi, ami oly veszélyes, mint a nyers, el nem készült étkeknek használata.

Hányszor emelt szót ezek ellen józanabb, emberszerető irodalmunk; hány-szor lett erre komolyan figyelmeztetve a hatóság, a szülők, a nevelők által? De minthogy a tiltott gyümölcs mindig kedvesebb a kínált jobbneműnél, minden hatalmunkban álló eszközzel arra kell törekednünk, miszerint a jobb, igen sok érdekes jelenetet nyújtó történetünk, a sok jellemtelen, ízlésrontó ponyvái teremtményeket helyettesítsék, népirodalmunkból egészen kiszorítsák.

Sajnálattal kell említenem azt, hogy ennek az irodalmi törekvésnek, eme oly messzehordó, azt ifjabb nemzedéknek legnagyobb részét, kovászként átható erőnek, alig van még nálunk nyoma! Nem akarom mondani, hogy erre még egyik vagy másik valódi népbarát nem gondolt; hogy a módokról, melyekkel ezen irányban a népet emelni lehetne, nem gondoskodott volna; hasonló szemrehányás tőlem nem is telnék; hanem azért mégis igaz az, hogy az egyes feljajdulásokat, az egyes gyógyintézményeket ismét mély hallgatás követte, és a jó tanácsok csak tanácsok maradtak, minden az életre való hatás pediglen elmaradt.

Mélyen elszomorodtam, gondolván jó népünkre, melyet oly semmit sem mondó, gyakran rosszra tanító, selejtes nyomdászati nyereségvágyból eredő terményekkel, igaz hogy olcsó pénzért, de annál rosszabb eredménnyel táplálnak. Vagy mit is tanul a csapszékeket látogató köznép, midőn a német életből vett aljas képeket, a felesége által vert szabót kecskén nyargalva nevetséges gúnytárgyakint megpillantja. Nemesebb érzésűvé lesz-e népünk ezáltal?

Vagy ha régebben *Milfajtot*, *Sobrit*, *Rósa Sándort*^c és más híres betyárokat mint az erőszak embereit félig istenítvé látja arcképükön? Nem-e ilyen botrányos jelenetek, és rossz tetteikért magasztalt zsványok képei miatt tömörülnek a megyei fegyházak, nem-e ezek miatt aljasodik a különben oly jó, és nemeslelkű népünk?

Sokat gondolkoztam ezen általános veszélyről és azon eredményre jutottam, hogy az ilyen nyomorúságos olcsó képeket, más tanulságos, de szintén olcsó képekkel kell feleslegessé tenni, és a néppel jó nemzeti jelenetek által egészen elfelejteni.

Maholnap húsz esztendeje lesz annak, hogy mint hívé, tervemet egy főbb tisztviselő előtt említve, pártolást, és eszmém valóítására a kellő támogatást nyerendem.

Tíz nagyobb táblára szántam volna történelem-régészeti előadásomat, az emberiség legrégibb korától, a római honfoglalási időn által a jelen állapotig. Lett volna példának okáért az első táblán ősrégi sírhatom, annak belseje, mellékletei; az ember előmenetelei a halászatban, a tűz felhasználásában, a társadalom alkotásában, stb. Ilyen képes könyvek a nyugati nemzeteknél már 2 század előtt léteztek. Ezekhez különféle nyelvű versben rövid magyarázatok jöttek volna. Hasonló módon elő kellett volna állítani a *római világot* a hazánkban talált emlékekből; a *honfoglalást*, a kultúra kezdetét honunkban, jelesebb építményekkel, erődítésekkel. Felül történelmi jelenetek foglaltak volna helyet, oldalt, a régi falfestményeket, szobrokat, városok képeit lehetett volna alkalmazni, míg legalul helye lenne ama korbéli írásnak, pecséteknek, érmeknek, stb. Mind azon korból valókat és régiségeinkben még fennlevőket kellett volna feltűntetni.

A *képekre* nézve, az alattuk levő verseket csakhamar megtanulta volna a nép, hogy azokat soha többé el ne felejtse. Ez termőmagja lenne a hazai valódi történelemnek. A *képeket*, hogy a táblákat legolcsóbban kiállíthassuk, szívesen átengedte volna az *Archaeologiai bizottság*, és ha az egésznek ezer és ezer példányban való kiadása iránt a tanügyi minisztérium érdeklődött volna, mint ezt másképen gondolni sem lehet, nemcsak a jó tanulóknak juthattak volna egész füzetek, nemcsak a falusi iskolákat lehetett volna szép és tanulságos képekkel feldíszíteni, de ha ilyen tábláknak legolcsóbban való elárúsítására az ily képek ágensei megbíztak volna, mint hinni akarom, egy-két év alatt mind a többi silányságot nyilvános helyekről, a csapszékek korlátairól, csárdáink falairól, örökre elűzték volna.

Szóltam e tervemről több helyen, kerestem is verselőket, mint ezen ügyet igen előmozdítókat, de a kiadás elmaradt; nem egykedvűségből, nem is kivihetlenség félelme, vagy a tervnek rosszaltatása miatt, hanem mivel az egész szebben, bővítve, színezve, és így természetesen drágábban is akarák a népnél s a parlagi iskoláknak átadni! Ezen okok miatt elmaradt az olcsó, majdnem biztosított tervezet; és ha mostan a *Történeti Kongresszus* vagy tán a *Szent István Társulat* eme gyümölcsöző eszmét a kivitel felé nem segíti, újonnan legalább egy [év]tizedig fog elmaradni, és ismét terméketlen szájalomra utalni.

Nem mondhatjuk ugyan, hogy e tekintetben éppen nem lettek volna előzőink; ha mást nem, említenünk kell *Verebi Somát*,^d ki arc- és históriai képekkel fellépett; ott volt *Vahot*^e és mások, kik nemzeti, lélekemelő jeleneteket vezettek a közönségei; de ezen képek nem is hitelesek, mint például, a magyar királynénak *Horváth Mihály* általi taníttatása, másrészt pedig oly drágák, hogy a nép köztulajdonnává nem is lehettek.

Ezen módot követve, és a tárgyakat korszakok szerinti változtatásokkal, mindig új és új vívmányokkal bővítve, lassankint szélesbíteni, általánosítani, s így a nemzet közkincsévé, olcsó áron lehetne tenni! Csak el kellene ezt már kezdeni, hogy a kezdemény hibáit javítva, idővel tökéletesbet nyújthassunk erre régóta sóvárgó népünknek!

Az égető kedvély és a maró gúny helyettesíti a mai illusztrált *élclapokat*, és a nézők szemei elé vezetik igen túlzott alakokban azt, mit az emberi társaság akár az ildom, akár a bevett szokás, akár maga a nemzeti érzés ellen vétett. Csak az tulajdonítható leginkább ezen utcai kifigurázásoknál hibának, hogy a magasb, finomabb célzások helyét a durva sértegetések, bántalmazások követik, s a családi élet legszentebb titkaiba is behatolva, azokat kíméletlenül olvasóik elé hurcolják. A céhek, bár törvények által szabályoztattak, bár önnön magukat a külső hatalom befolyása nélkül tudták sokáig fenntartani, idővel körmeneteikben szintén elalacsonyodtak, és a helyes nemzeti érzékek ellenére undorító aljasságokra vetemedtek.

Az emberiség mindég, amidőn a tökély legmagasabb pontját éri el, ismét süllyedni kezd, hogy a szerencse kerekének folytonos mozgását követve, küzdő útját ismét fölfelé megkezdje. Ez már a világon úgy van, és azt, mit a lángész sok fáradsággal alkotott, azt a petroleurök [gyújtogatók], a dynamitisták [robbantók] egynéhány perc alatt megsemmisítik!

Ki merné tagadni *színpadjaink* népnevelő, lelkesítő nagyszerű hatását, a mely nemcsak az ősrégi időben volt igen nagy befolyással magára a nézőség tömegére, hanem sokáig ennek fő mulatságául is szolgált. Nemcsak az vala egyik feladata, hogy a nyelvtisztítást a népnél észrevétlenül eszközölje, nemcsak az, hogy nemesebb érzeteire az előadások közkedveltsége által hasson, hanem egyik célja az is volt, hogy az elterjedő bűnöket, polgári vétkeket nevetségesekké, utáltakká tegye, a nemzet előkelő alakjait dicsőítse, rossz sorsukat szánsalom tárgyává tegye, a nagyszámú nézőséget a hazai történelemre figyelmeztesse, s azt meg is szerettesse!

Ily módon válnának *színpadjaink* is előpéldányokul, és a divatból majdnem eltűnő *nemzeties*, a régi életet, szokásokat helyes iskolaképen feltüntető *körmenetek* az egyszerűbb, tisztább érzésnek, tevékenységnek drága kifejezései; így mutatnák be híven, korszerűen, nem pedig a *mai ízlés szerint átalakítva, túlozva* azt, amiből sokat, főleg történelmünket tanulnunk lehetne. Menjünk csak a *szomszéd nyugati nemzetek* közé; ott nemcsak az illusztrált munkákban, de magán az utcán is találkozunk azonnal magyarázó fiúkkal, ciceronekkal; egy várnak vagy múzeumképpen őrzött templomnak tárgyalóival; s ezeket gyakran a kántorok, kántornék, sőt leányaik sorából is. Egyesek, például a

magdeburgi, halberstadti, vagy ulmi magyarázók másutt akár egyházi régiségi tanároknak is beválnának.

És ezek érzik is *hajdani nagyságukat*, mivel a tanítás, az olvasás, a nagyszerű tárgyak folyvást látása oktatja arra, hogy családi tűzhelyeiknél is erkölcsi túlnyomósságukat büszkén emlegessék! Nálunk ellenben a *török-tatár* pusztításoknál, a folytonos kül- és belháborúknál, az elemeknek kérlelhetetlen rombolásánál egyébre, rendesen a pórnép nem is emlékezik!

És vajjon ezen népünk nem-e elég fogékony arra, hogy nemzeti értékünket, hajdani nagyságukat érezni is? Nem képes-e arra, hogy ahol valamit hall, vagy lát, azt belső szemeivel is látni és megérteni tudná? Sőt ha kellőleg felbuzdítatik, *önérző magyarrá lenni, és eszméikért áldozni nem fogna-e?* Csak ne legyen szédelgő, aki vezeti, követője lesz józan érzésű népünk és ha a vezető kitartással is bír, mi nálunk, valljuk be, gyakran szokott hiányzani, a buzdító szót a legjobb eredmény fogja követni.

Mit mondjunk még a hazai történelemből vett *színdarabok* hatásáról. *Valási* szempontból tekintvén azon régi szentírási előadásokat, csakhamar látjuk, hogy az ízlés elaljasodásával a legszentebb jelenetek is idővel botrányossá lettek, és a szentélyből kiküszöböltetvén, későbbben ismét a tantermekben foglaltak helyet. Azért ki színi előadásinkról a múlt korban értekezni kíván, lehetetlen, hogy az *iskolákban előadott történelmi és zenészi darabokat* fel ne említse.

Ez a történelmi érzéknek keltésére és elevenítésére hatalmas rugóul tekintetvén, nem csoda, hogy a lánglelkű, az ifjúságot magával ragadó *Guzmics* Izidor^f *Pannonhalmán*, mint a teológia tanára ismét életbe léptette, az előadások által hallgatóit a nyilvánosság elé lépni készítette. A tágas ebédlőben farsangkor, sok egybehívott vendég előtt, maga által írt, és jelmezekben előadott darabokkal a hazafiúi érzést keltette, a magyar nyelv iránti szeretetet a rend tagjaiban élesztette.

Természetes, hogy a játszó kispapok levén, csak férfi személyzetre valónak e darabok írva, és egyáltalán a magyar történelem egyes mozzanatait dramatizálva fordultak elő.

Guzmics után ezen előadások szintén szüneteltek, a sokféle ruha a moly-nak esett áldozatul, s mai napon már annyira jutottunk, hogy e nemzeti színdarabokat, melyeket írt vala, még névleg is alig ismerjük. Fordultak ugyan elő nagyjainknál is műkedvelők színdarabjai, mint erről a palotáikban vagy mellettük levő színházak is tanúsítják. Igen érdekes lesz megtudni, hogy a belgák királynéja, Mária Henrietta,^g ő felsége királyunk neve napjára nemcsak egy hazai tárgyú színdarabot írt magyarul, azt József főherceg ő fensége családjával Alcsúton előadta, de még a színpalakat és a díszes függönyt is saját kezével festette! Patachich Ádám^h nagyváradai megyés püspökről tudjuk, hogy nagy zenekedvelő volt, és hogy udvarában a zenészeket nagylelkűen pártolá. Hálás dolog lenne, ha ezen kedvteléseire valaki napfényt derítene, mivelhogy ezekről még különféle mesék mondatnak el mai napon is székhelyén.

De helye nem lévén itten annak, hogy amiatt panaszkodjunk, ami másutt szintén hasonló sorsban részesült, a kitűzött munkaterv szerint iparkodjunk inkább tovább is *hasznos javaslatok* által oda törekedni, hogy a mit eddig silánynak, nemzetellenesnek ismertünk fel, azon idővel segítsünk, hogy az utókor működésünket áldja, míg mi elődeink hibáit, mulasztásait kerülni igyekezzünk.

Látjuk még azt is, mennyi bajunk van nemzeti darabjainknak a *színpadokon* való *hű* előállításával! Itten nem szólunk az újabb szalon-darabokról, hanem ama régi korban játszókról, melyekről vajmi kevésnek van helyes fogalma. Iparkodtak azon segíteni Európa nagyobb színházainak igazgatóságai; kiadtak ruházatot ábrázoló csoportokat, egyes személyek hű képeit, bútorokat és egyéb a színpadokon előkerülő tárgyakat, mindenütt a szükséges építményi részletekkel, hátterekkel, stb.

Példányszerűek ebben a *meinigeniek*.ⁱ De mit mondanak mind ezekhez színészeink; ők, kiknek minden kor hű képviselőinek, a nemzet kifogástalan tanítóinak kell lenniök? Mit a női szereplők, kiknek inkább érdekükben áll saját kecskeiket külsejükben kitüntetni, értékesíteni, mint a darabban jelzett személyt saját kora szerint ábrázolni? És higgyük el, bár csekélységnek látszassék, a maszkok követelt hűsége gyakran fogják legnemzetiesebb darabjaink hatását azért is csökkenteni, mivel a külső a szavalásnak, az alak a kornak meg nem felel. Tanítóivá válnának, mint rendesen állítják is, színészeink az egész nemzetnek, de csak ottan, ahol darabjaikat rég elmúlt korukhoz, ahol ezt a darab kívánja, átídomítják. Előképekben, bár nem igen bővölkedünk, de azért még is fordulhatunk a bőképű Bécsi krónikához, falfestményeinkhez, *Matejko* csoportjaihoz, a berlini színház Kretschmár-féle képeihez, a Bikkési magyarországi, megyénként feltüntetett paraszt és úri ruhagyűjteményéhez, stb.)

Már ha lennének, hol is vannak ama nemzeti *ünnepélyek*, melyek, midőn az egész nemzetet vagy egyes ünneplendő városok népeit, vagy kitűnőbb fiainak rokonit összegyűjtik, a dicső hajdanról szóló beszédekkel való lélekemeléséről, vagy nemzeti emlékeiről, gyönyörködtető hajlékokról, emlékcarnokokról, buzdító szobrokról, emléktáblákról, és a jövő századoknak szóló feliratokról gondoskodnak?!

Szintén nehezemre esik bevallani azt, hogy az ilyen nemzeti szellemű *ünnepélyekről*, nagyszerűen jellemző *menetekről* csak a *külföldi* tudósításokból van leginkább ismeretünk.

Tagadnunk ugyan nem lehet, hogy már az első vezérek korában gyakran fordulnak elő a névtelen íróban [Anonymus Gesta Hungarorumában] nagy áldomások, az igricek tréfás énekei, és a hangszerek összevegyülő nótái, melyek a sípoktól és cittaráktól [sic] eredtek; sőt hetekig tartó tornák és lóháton való fegyverjátékok; említés tételük a fiatalok játékaikról, leginkább pedig Bongarsik^k leírása után azon külön munkában, mely Mátyás királyunk lakodalmáról, a királyné koronázásáról és Buda várába való bemenetéről szól, és minden étkezési, ruházkodási, tornászati jelenetről részletesen emlékezik. Külön-

ben híjában kutatjuk át történetünket, eredmény nélkül forgatjuk könyvtárainkat, képgyűjteményeinket, csak ritkán fordul meg az, mit nyugaton oly könnyen s oly nemzeti haszonnal hoznak a városok színpadjaira, amivel nemzetiségüket a nézők előtt bebizonyítják, nemzeti dicsőségükről folyvást szónokolnak, s azt nagy királyaik, vezérek, tudósaik *szobraival* örökké elevenítik. [...]

Vallási értelműek valának az elsőbb *körmenetek*, és ezekben a *nemzetiesség* csak annyiban tűnt fel, amennyiben ezt a mindenható papi szövetkezetek tűrték, és mint az ősrégi vallási emlékeknek átvételében megengedték. [...]

Egy másik díszmeneti mód a *fejedelmi* koronázásoknál mutatkozik. Ünnepeyesek a *bevonulások*; az ország nagyjai tüzes paripákon jelennek meg, az urasági egyenruhák díszlenek a pompás hintókon. Ilyenkor jelennek meg a festői bandériumok, épülnek a diadalkapuk stb. Ezen fényes meneteket követik a királyi ebédek, a rendeknek bőséges megvendégelése, harci játékok, katonai gyakorlatok stb.

Ilyen alkalmakkor már van módjuk a szereplőknek a *nemzetiség* kitüntetésére is. Ott van a lovagsereg, feltűnő nemes paripáikkal; ott a főpapság lóháton; a főurak, a koronás királyok testőrei stb. Ezen menetek különféle korokba feltűntetik az *ősrégi magyar ruhát*, a különös hajviseleteket, a későbbi, összecsapható chapeau-bas-kat,¹ a gyíklesőnek gúnyolt rövid kardocskákat, és ismét az újonnan felkapott, úgynevezett, de a valódi magyar öltözetől elütő, *díszes magyar ruhákat*, úgynevezett *mágnások* ruháit mutatják be a kíváncsi nézőknek. [...]

A nyilvános utcai díszmenetekről szólván, szavunk csak ott lehet, ahol nekünk ezen menetek még némi beavatkozást megengednek. Mondtuk már, hogy egyházi, és szoros szabályokat követő nagy úri menetekről e helyt nem szólándunk, szorítkozzunk-e tehát a *polgári, a nemzetesítést még megengedő menetekről*, mint például a cirkuszokban a népeket csábító nyargalásokról, a kötél-táncosok és panorámások dobolásiról és trombitálásiról, stb.!

Mind ezek, ha csak a pénzkeresés és a bámulók ámitása céljuk, alig esnek keretünkbe, ezek a népek műveltségét alig emelik, tudományukat ritkán gyarapítják és csak úgy fognak lassankint elmaradni, amint már az annyira kedvelt *hetzek* [állatviadalk], a medvetáncoltatás, a tevék futkározása, a kutyák, a majmok ugráncolási lassankint, nézők hiányában elmaradtak.

Mennyire iparkodott a lipcsei diadal^m után az ország fővárosa a Ferenc király által Buda látogatására meghívott uralkodóknak magasb élvezetek után hódolni és a Dunán bemutatott világított csónakok által, melyek fordulataikban betűket alakítottak, más nemzeti mutatóanyagokkal is kedveskedni, eléggé bizonyítja az, hogy Majerffi lelkész a magyar paraszt életet is feltűntette, amennyiben gyönyörű nyájaikkal a gulyások, csikósok, kanászok, különféle ünnepi ruhájukat, de bámulatos ügyességüket is bemutatták.ⁿ Azonban azt is tudjuk, milyen baja van mai napon a fővárosnak avval, hogy évenként mostan példának okáért *Szent István* nemzeti ünnepén, az országból ide sereglett temérdek *nép* előtt *népies látványságokat* rendezzen? Mily idegenszerű, kedvet-

len, és lehetne mondani, semmit sem jelentő, majdnem kificamodott jelenségekhez kell nyúlnia a bizottságnak, miszerint a kíváncsi népek csodaszomját csak némileg eloltsa, de hazafiúi érzelmét egy szemernyivel sem emelje!

Könnyebb neveket változtatni, címereket kicserélni, utcákat elkeresztelni; de azt, mi a nemzettől nem származik, mi annak ízlését nem érinti, azt mint a szomszéd sógorét túrni kész a magyar nép; de maga mint bohóc születményt, ha mindjárt Paprika Jancsinak is hínák, hidegen fogja az ilyet venni; amint a kötél-táncosságot, óriás-féle produkciókat, trapez-repülőket, ringelspieleket németnek valónak tartja, és legutolsó, megvetendő, csak a legnagyobb szükségből elvállalandó kenyérkeresetnek nézi. [...]

Visszatérvén a nyilvános körmenetek különböző fajihoz, meg kell vallanunk, hogy mind ezen *felvonásokat* felülmúlják elevenségre és változatosságra nézve a *polgároknak*, mai napon majd a divatból kiment, *nyilvános menetei*. Emlekszem gyermekkoromban, hogy a fegyveres polgárság saját zenéjével miképpen tisztelgett az úrnapi körmenetnél, a nagyobbbszerű koronázási ünnepélynél, társaik temetéseinél, stb. [...]

Az *időszakokat* jellemző, *jelmezes meneteknek* kétségen kívül a látottra nézve is roppant nagy kifolyásuk van nemcsak a régieknek helyes és könnyen elsajátítható ismeretére, a hajdan egymásután való művelődési állapotok felfogására, az újabb, gyakran célszerűbb vagy könnyebb kezelésű kiegészítések megkedvelésére és a bennük talált boldogításunkra szolgáló óriási vívmányokból származó haladásunkra, valamint azokból eredő saját időnk dicsőítésére; de tagadhatatlan nagy befolyásuk van a *hazai színművészetre* is. Nézzük csak a *meiningieket* és más udvari színpadokat, korszerű díszítményeikkel, bútoraikkal és nemzeti, hű ruházatokkal; miként mindezek régi festmények, arcképek vagy halotti képek nyomán, fennlevő régi könyvek illusztrációi után felelevenítettnek, és megkedveltetnek!

Egészen másképpen tűnnek ezek úgy fel, mint amottan, a hol a bensőbb, helyesebb tudat ellen, a személyesítés az *előadók kényére*, vagy *becseik kitüntetésére* szolgál, és a ruházat vagy részben vagy gyakran egészen is *előpéldány nélkül* tűnik fel, és az előadandó korszakot teljesen ignorálja.

Másképpen áll a dolog ottan, a hol a művészek *farsangi bohózatokat*, *művészünnepet* gyakrabban rendeznek. Az egész díszítményt, a ruházatot, személyeket *valódi művészek* állítják ki! Ott természetesen mindennek összhangzónak kell lennie, és a kitűzött kerethez alkalmazkodni is.

Hogy ez *sok pénzbe kerül*, bizonyos; de ha pénzért mutogattnak hasonló képek, azok a költséget, a dicsőségen kívül, rendesen be is hozzák! [...]

Visszatérve a *városokra*, mit mondjunk a látogatott *lóversenyekről*, a *regaták* küzdelmeiről, a *tornászati és uszodai ünnepélyekről*, a tömeges, *ruhákban való úszásokról* stb.

Sok ilyen mozzanat fordul elő a városokban, sokban régi nemzeti vagy a bevándorlóit népektől örökölt szokások tűnnek föl; használnak is némelyekben nemzeti ruhát, háromszínű szalagot, magyar kiáltásokat, emelgetik a boros kulacsokat; de az, mit a néppel el akarnánk éretni, azt, hogy *magát*

szívesen magyarnak vallja, hogy ilyes alkalmak előfordultával a hazai történelemre is gondoljon, ezt ha elérni akarnék, akár a régi jó szokások visszaidézésével, akár más újabb nemzeti fordulatok kockáztatásával jobban kellene törődnünk.

Sokba kerülnek, az igaz, a *díszmenetek*, melyeket a Lajthától a Seine-ig, és ismét a jeges vidéktől kezdve az afrikai partokig rendeznek. Azt, mit az olasz *karneváljain* előidéző, mit nappal álarcozva, coriandolikát [kb. konfettit] szórva a pezsgő utcákon, pajkoskodva, kiabálva, a politikai hatóságokat kigúnyolva, a házbeli belső rejtényeket is kitárva, merhet és tesz, azt minálunk aligha fogjuk valaha elérhetni, mert ahhoz hiányzik a merész hajlam, a túláradó vígság, a korlátlan kedv, a majomszerű mozgékonyosság, a serény gondolkodás, és még száz más dolog, mely ázsiai fajunk vérében nem gyökerezik, természetesen nem foly belőle, mesterségesen pedig alig utánozható úgy, hogy élvezetessé váljék.

Egyébiránt úgy látszik, hogy a *tombolajáték*, mely az olasz örökké kék ég alatt, teljes szabadsággal az utcákat élénkíti, nálunk is kezd honosodni, bár itten, zárt termekben, csekélyebb közönséggel sokkal csendesebben szokott lefolyni!

Mintegy restelkedve emlékszünk vissza azon kísérletre, melyet az idei májusban a kiállítás^o alatt, jótékony célra, *Corso-menet* névvel rendeztek. A nézőség nagy dolgokat várt, 248 kocsi virághányó közönséggel, lampionokkal és fáklyákkal volt fennen hirdetve; mondják, hogy az artézi kútnál lett legyen valami látványosság; az Andrassy-úton a közönség nagy türelemmel várta a fényes kifejlődést, a szokatlan menetet, de megcsalódva, elégedetlenül oszlott szét a mást váró nép, mert a sötétségben botorkálok fennen bevallották azt, hogy Budapest éjjeli komorságát ilyen menetek nélkül is jól ismerik! [...]

Tapasztalásból indulva, csak a *lelkes főnemesség és áldozatkész vagyonosb középrend*, az iparosok serege, a hol ti. a gyárak által feleslegessékké még nem lettek, tehetnék meg az alapot népies, de történelmi körmenetekhez!

Katonai mutatványnak illenék be példának okáért az, ha egy szövetség összeállana, mely a fennlevő képek, fegyverek vagy hiteles leírások után bemutatná élő csoportozatokban *ősrégi királyinkat, nemeseink akkori díszait s fegyvereit* és a régi egyenruháikban a nálunk majd egészen hiányzó polgári segéd-seregeket.

Mily érdekes képet találunk példának okáért a *bevándorló magyar népben*; férfiak, asszonyok kisdedeiket hátaikon cipelve, kísérve állatseregeikkel stb. *Szent István*, *Szent László* királyaink tanulságos epizódjait, az *Aranybulla* kiadását, a *királyi udvart* magyar és külföldi nemeseivel, a *Gentilis* bíbornok^P alatti pesti gyűlést; *Mátyás* király udvarából egyes mozzanatokat, az *ausztriai* királyokat, *erdélyi* fejedelmeket, *Mária Terézia* királynét, *József nádort* stb. állíthatnánk itt elő. Továbbá *V. Ferdinándot* magyarjai közt Pozsonyban; a Lánchíd alapja letevését, a *csángók* bevándorlását; stb.

Vagy *nem lenne-e nemzeties a kihalófélben levő magyar ipart* feltüntetni. Egyes, díszített nagy padozatú szekereken, mint a hajdani Thespis-féle sarag-

lákon,^r nem történhetnék-e a *halászat, vadászat, szövés, agyagművesség, kovácslás, malom-ipar, szűrszabók, szűcsök* stb. előállítására; mily szép lenne ez és még hozzá, mivel többször, ezen mozgalmas és látogatásokra hajlandó korban, ismételhető, mivel végre több más városban is mutatható, vajjon nem rejt-e ez kivihető nemzeties eszmét?

Hasonlólag a *földművelés, bányászat, szőlőszet, a vas- és agyagipar, a halászat, mész- és szénégetés*, egyáltalán iparunk, sőt művészetünk; vagy a hazánkat lakó: magyar, horvát, szász, szláv, román, sokác, szerb, ezeknek különféle testalkata és ruhája nem lenne-e eléggé érdekes és a mai kiállítás következtében könnyen is előadható képcsoport? Váltakán fel ezeket a tengeri partlakók, hajóikkal, mozdonyaikkal stb. [...]

Ha azt kérdezik tőlünk, miként kell a *történeti művek illusztrálásánál* eljárunk! Hiszem, hogy e kérdésre igen röviden fogunk felelhetni. Meggondolván azt, hogy akármily történeti jelenetek legyenek azok: harcok, gyűlések, békekötések vagy fejedelmi találkozások, azok, ha csakugyan léteznének és *többször a képzelet után*, tekintvén a távlatot, a csoportozások szépségét stb. a legújabb időkig készülnek. Elég példa van reá az illusztrált történetekben, az illusztrált füzetekben és a képes újságlapokban. Még a számos arcképek is mennyire különböznek egymástól, a mennyiben ti. a szerkesztők gazdagabb volta, a megbízott művész remeklése jobb vagy rosszabb képeket hoz! De azt, hogy az előpéldányhoz *hívek* legyenek, alig fogjuk tőlük követelni.

Így tehát leginkább a valóban létező tárgyakat, ti. az Archaeologia jó metszeteit lehet hasonlóknak venni, a történeti képekről pedig meggyőződve kell lennünk arról, hogy a művésznak képzelő tehetségétől, helyes felfogásától, a festő ügyességétől, és legtöbbször annak azon kornak ismereteitől függenek. [...]

A *történeti kiállítások* rendesen attól fognak függni, hogy mit foglal a kiállító nemzeti múzeumába.

Nem kételkedhetünk, hogy legjobb lenne egy olyan nemzeti múzeumot összeállítani, a *mely mást, mint igazi nemzetbeli tárgyakat nem foglal magában*, vagy ha a nemzeti ipar- és művészet még a múzeumot nem tölti be, akkor legalább néhány termet fog nemzeti múzeumnak szentelni. Egyes honi részleteket látni a pozsonyi, soproni múzeumokban, leginkább képviselvek ottan a helybeli és vidéki agyagművek, cinkorsók stb.

Az ily nagyobb nemzeti múzeum előképe lenne a *St. Germain en Laye-i*,^s bár ottan is a *gall* tárgyakon, a francia nemzet méltó büszkeségén kívül, más példának okáért magyarországi tárgyakat is fogadtak el, ha a kiállított *gall* tárgyak korszakaihoz tartoznak, vagy azoknak bővebb ismereteihez valók, velük hasonló, stb.

Vagy ha közelebbi példákat keresünk, nem látjuk-e, mennyire szükséges egyes magyar iparágakon segíteni, nehogy üzelmeiket egyedül a nemzeti múzeum gyűjteményéből ismerjük meg, nehogy csak a magyar, többször rossz rajzolt címek, legyen a nevezetesség főoka, hanem a munkának valódi érdeke, jósága, honi ízlése! Még emlékszünk, hogy voltak német vargák, és

szabók mellett csizmadiák, szűcsök, szűrszabók, gombkötők, gubások stb. Ezen mesterségeknek nagy része jelenleg csak a pórnépnek dolgozik, pedig a magyar városok fejlődése tekintetéből ezen mesterségeket is kellene ápolnunk, azokat ősiségükre figyelmeztetnünk, jelvényeiket, kiváltságait, zászlait fenntartanunk. Igaz, hogy ma már eltűntek a várak és városok kapui alatt felakasztott *óriási*, vagyis ősrégi állatok csontjai, de az is igaz, hogy ugyanazon városokban találjuk még a régi katonai szellemet tanúsító ruházatot, ott lóg még a petárdával beütött kapu szárnya, ott őrzik a mentő Pálffy és Schwarzenberg képeit, stb.

Milyen változatokat találhatnánk a történelmi emlékekben, népszokásokban, ha hazánk nevezetesei helyeit átkutatnánk!

Hasonló, bár ez sem kiválság nemet, a *nürnbergi* Germanisches Museum, mely igen sok tekintetben valóban példányszerű és utánzásra érdemes; végre említhetnők itt a *müncheni* bajor múzeumot, és a bécsi régiségtár azon részét, ahol ama fegyverek és szerszámok, melyeket különféle helyeken találtak, s az emberekkel együtt, kik e tárgyakat használták, a szekrények fölött, falon lefestve láthatók.

Panaszkodunk mindég, hogy festőink nincsenek eléggé elfoglalva, és mi lenne még akkor a történelmet tanulókkal, ha a rómaiak előtt időbeli *pannonok* sírjaikban talált emlékekkel, a *rómaiak* fegyveresen és polgári öltözetben, a *magyarok* a nemzeti múzeumban látható dísszel lennének lefestve? Igaz, hogy akkor a megfelelőség miatt maguknak a tárgyaknak is állandósítaniuk kellene, nehogy a leletek a képeknek utóbb meg ne feleljenek!

Ezeket hosszabb meggondolás után jó szívvvel bátorkodtam felemlíteni. Legszebb jutalmam lesz az, ha levont okoskodásaim a tudós Kongresszus helyeslését megérdemlendik, és behatóbb vizsgálatok alapjául fel fognak vétetni.

A gyermekeknel kezdjük tehát a *meséknek* minél többször való elmondásával, az állatokat úgy tűntetvén fel, hogy az emberi jellemekre is következtethessen a gyermeki, romlatlan ész; iskolákba jutván, a fiúknak kézbe adassanak a *képes könyvek*, az *illusztrált hazai* népszerű munkák; ne csak a magyar királyok képzelmenyes koronázásai, csatái, hanem a nemzetben még eleven emlékezetben élő népies ünnepek, lélekemelő jelenetek is, hogy így hazánk lakói önbecsüket, önnön maguk érdemeit ezen ország fenntartásában, gyarapodásában, sőt virágzásában is felismerjék, így fog eme haladásban, mint ennek egyik tényezője, lelkesen részt venni minden lelkes lakó, és mindenképen törekedni, miszerint szeretett hazája ügyét tehetsége szerint előbbre vihesse!

A korra nézve haladottabbnak, az intelligenciának [értemiségnek] ezer módja van, minden előírás nélkül, saját ízlése és tehetsége szerint előbbre törekedni!

Nyilvános helyeken álló nagy férfiak szobrai, a tereknek és utcáknak történelmi elnevezései, a szülő-, vagy lakóházaknak emléktáblákkal való megjelölései; a hazai régiségeknek minél gyakoribb kiállításai; építményi emlékek, legyenek azok várak, házak, vagy templomok fenntartásai, mindég a kívánt célt fogják előmozdítani. A történelmileg nevezetessé lett helyek, fasorok,

messelátó hegycsúcsok minél többször való látogatása, árnyékos helyeken tartandó beszédek, költemények elszavalásai, a külföldi városok, nagy emberek elnevezéseinek, hazai hírneves városok, csatahelyek, és nagy hazafiak rajzainak a címereken, emléktáblákon való használása, mulató kertjeinkben, sétáinkon, gőzhajóinkon és burcellákon [halászbárkákon], biztosan megteendik hatásukat!

Szóval egy középpont felé kell gravitálnunk, s ez hazánk és ennek lángoló szeretete legyen, ezen egy eszme lengje át minden gondolatunkat, beszédünket, tetteinket!

Ezek nélkül lehetünk, nagy megerőltetéssel, a mívelődés ösvényén haladván, kis európai színezetű nemzet-mozaikká, de tetterős, folytonosan haladó *magyar nemzetté* csak akkor leszünk, ha a nemzeti jelleget minden más elé tevén, azt híven megőrizni iparkodunk.

S így nem üres kongástól, eredménytelen szóhalmazból, hanem benső érzéstől és állhatatos tetterőtől fog vezéreltetni egész életünk, és késő unokánk is el fogják ismerni azt, hogy ha másképpen nem, legalább őszinte elhatározással boldogabb, hazafiasabb, magyarabb hazát iparkodtunk számukra hátrahagyni, hazát, amelyben csak ápolniok, fenntartaniok kellend azt, mit teremteni, mit kezdeményezni kötelességünknek tartottunk, olyan árva körülmények közt, hogy egy tág, de érdekes pusztán számukra egy lakályos, virágzó, honfias édent varázsoltunk elő.

V. B.

JEGYZET

- a Mármint a Magyar Tudományos Akadémia II. osztálya, ami a történettudomány képviselőit is magában foglalja.
- b „Római polgár vagyok!” Részlet Cicero Verres elleni második beszédéből (5,162). Nótári Tamás fordítása. „Túrtünk már nehezebbet...” Vergilius: *Aeneis* I. ének 199. sor. Kartal Zsuzsa fordítása. Utalás Cicero Catilina elleni első beszédére (7. bekezdés): „Ha szüleid rettegnének tőled és gyűlölnének, és semmi módon nem tudnád kiengesztelni őket, akkor – gondolom – elvonulnál szemük elől valahová.” Borzsák István fordítása.
- c Milfajt Ferkó, Sobri Jóska és Rózsa Sándor a 19. század közepének híres bűnözői.
- d Vereby Soma 1860 és 1877 között adta ki illusztrált *Magyar mágnások életrajza és arcképcsarnoka* című sorozatát.
- e Vahot Imre (1820–1879) újságíró és író több illusztrált honismereti könyvet is publikált.
- f Guzmics Izidor (1786–1839) bencés szerzetes, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, a magyar nemzeti kultúra megteremtésének fontos alakja a reformkorban.
- g Mária Henrietta (1836–1902) József nádor leánya, 1865-től II. Lipót belga király felesége.
- h Patachich Ádám (1717–1784) nagyváradi püspök, majd kalocsai érsek, a művészet patrónusa, 1777 után a magyarországi oktatásügy egyik irányítója.
- i A meiningeni színház európai hírnévre tett szert történelmi témájú színdarabok autentikusságra törekvő színpadra állításával. Látványos előadásaiakkal bejárták Európát az 1870-es évektől kezdve.

- j Jan Matejko (1838–1893) galíciai lengyel festő, a történelmi témájú, monumentális festészet egyik legismertebb képviselője. Albert Kretschmer (1825–1891) berlini festő és a Királyi Színház jelmeztervezője az öltözködés történetét festette meg történelmi hűségre törekedve. Bikessy Heimbucher József (1767–1833) *A Magyar és Horvátországi legnevezetesebb nemzeti öltözetek* (1816–1820) című albumában a paraszti viseleteket gyűjtötte össze.
- k Jacques Bongars (Jacobus Bongarsius) francia diplomata 1600-ban adta ki *Collectio Hungaricarum rerum, Scriptores* című gyűjteményét.
- l Összenyomható (összecsukható) kalaptípus.
- m A lipcsei csatában (1813) a Habsburg Monarchia és szövetségesei döntő győzelmet arattak Napóleon fölött.
- n Feltehetően Rómer itt I. Ferenc 1820. évi látogatására céloz, amikor Mayerffy Xavér Ferenc, a Szent Lőrinc-pusztá (a mai Pestszentlőrinc) bérlője látványos műsort rendezett az uralkodó tiszteletére.
- o 1885-ben Általános Kiállítást rendeztek Budapesten; ennek keretében került sor a Magyar Történelmi Társulat kongresszusára is.
- p Gentilis de Monteflorum ferences szerzetes, bíboros, V. Kelemen pápa követeként tevékenykedett Magyarországon azzal a céllal, hogy megszilárdítsa Károly Róbert hatalmát.
- r A vándorszínészek kocsijain.
- s A Párizs melletti Saint-Germain-en-Laye kastélyában kapott helyet 1867-ben a Musée des Antiquités Nationales (Nemzeti Régészeti Múzeum).

ENDRŐDI SÁNDOR

Irodalom és közönség (1887)

FORRÁS: Endrődi Sándor: Irodalom és közönség. In: Uő: *Költők világa*. Nagyvárad, 1887. 231–242.

SZERZŐ: Endrődi Sándor (1850–1920) költő, író, tanár, az MTA levelező tagja (1898). Jogásznak tanult, de rövid időn belül átiratkozott a bölcsészkarra. Már ezen időszak alatt tárcákat írt különböző lapokba. Huszonnégy éves korától kezdve jelentek meg versei, novellái és karcolatai, irodalmi tanulmányai. Miután tanári oklevelet szerzett, a magyar nyelv és irodalom tanáraként Nagyváradon tanított. Munkatársa volt számos lapnak, többek között dolgozott a *Fővárosi Lapok*ba, a *Hazánk és a Külföld*be, a *Vasárnapi Ujság*ba, a *Figyelő*be, az *Athenaeumba*, a *Koszorú*ba. Irodalmi tevékenysége sokrétű, írt életrajzokat és irodalomtörténeti tanulmányokat, heinei és anakreoni dalokat, kuruc nótákat és máig értékesek Heine-fordításai is. Gyakran foglalt állást a „kozmpopolita költészet” mellett. Sajtó alá rendezte és kiadta Vajda János és Abonyi Lajos műveit.

MAGYARÁZAT: Endrődi *Irodalom és közönség* című munkája kiválóan példázza az ebben az időszakban gyakori, kultikus szövegekre jellemző elemeket, melyek szerint a nemzeti fennmaradás az irodalomnak köszönhető. Érvrendszérében jelentős szerepet kap a nagy elődök érdemeinek méltatása, azok megbecsülésének hiánya és igazságtalan elfeledése, a közönség érdektelensége és számonkérése.

SZAKIRODALOM: Loósz István: Endrődi Sándor (I–II. rész). *Irodalomtörténet*, 8. (1919) 1–2: 34–39.; 3–10: 218–245.; Komlós Aladár: A „kozmpopolita költészet” vitája. *Irodalomtörténet*, 41. (1953) 1–2: 178–193.; Németh G. Béla: A liberális polgári individualizmus hívei (A *Figyelő*, a fiatal polgári értelmiség lapja). In: Németh G. Béla: *A magyar irodalomkritikai gondolkodás a pozitivizmus korában. A kiegyezéstől a századfordulóig*. Budapest, 1981. (Irodalomtudomány és kritika). 93–127.

* * *

A nyugati irodalmak közt egyetlenegy sincs, mely oly megbecsülhetetlen szolgálatokat tett volna nemzetének, mint a miénk.

Az egyes időszakok folyamában fenntartó ereje, erkölcsi hatalma, nemesítő hatása sohasem szűnik meg, csak jellege változik. Egészében véve úgy áll előttünk ez irodalom, mint egy óriás, ki a nehéz századok politikai küzdelmei közt a háborúk vértengerében gázol, s durva ujjakkal veri lantján a riadókat, vagy komor himnuszait a büntető istenekhez; majd izmos vállain Atlaszként^a hordozza a magára hagyott nemzetiség ügyét, virrasztja a kilobanni készülő hazafiság s a mélyen alvó honszeretet álmait; balzsamot önt a legsajgóbb sebekre, gyengéden bekötözi, gyógyítgatja azokat, az irgalom, a béke, vigasztalás vele jönnek elcsüggedt lelkünket új erőre hozni, s midőn a nemzet – közönyből, kétségbeesésből – az elkorcsosodás lejtőjén rohanni kezd: mennydörgő hanggal állítja meg a lejtőn, hatalmas karokkal ragadja meg a végveszélybe rohanót s becsületre, munkára emlékeztetvén őt – meg egyengeti előtte a politikai haladások nagy útját, melyen át aztán csakhamar feljutunk az iszapból, a sárból a reneszánsz Ararát-hegyére, s itt végre büszkén érezzük, hogy élünk, s más nemzeteknek is látniuk kell a tényt, hogy – *vagyunk!*

Igen! Nem kevesebbet, mint a lehető legtöbbet köszönhetjük irodalmunknak: *lételünket* köszönhetjük neki.

Most már azt kellene hinnünk, hogy ily rendkívüli szolgálatok fejében a nemzet nagy közönsége egygyé van forrva irodalmával – mert hiszen nyilvánvaló: mit köszönhet neki? Azt kellene hinnünk, hogy a nyugati államokban irodalmat és társadalmat sehol sem köt össze bensőbb kapocs, letéphetetlenebb kötelék, mint nálunk, s hogy itt az írónak, költőnek nincs egyéb hivatása, mint hozsannákat zengedezni e büszke, e nagy egyesülés diadalairól, fennen hangoztatván: „Mutass fel ehhez, a mienkéhez hasonló, felséges összhangot, világ!”

Van-e lovagiasabb nemzet a föld kerekiségén, mint a magyar? Hisz nálunk bizonyos értelemben s bizonyos fokig még a betyár is gavallérnak születik, s ki ne emlékeznék arra a jeles magyar főúrra, aki a londoni lófuttatás alkalmával tíz ezer forintot vásárol meg egy paripát, csak azért, hogy a másik pillanatban a sportsmannek és yockeyk általános hüledezése közt föbe puffantssa a nemes állatot, mert hát egy magyar mágnásnak tíz ezer forint bliktri!^b

Röviden: lovagias és gavallér nép vagyunk, így tehát nem is lehet rólunk azt feltételezni, hogy éppen az irodalommal szemben viselnők magunkat lovagiatlanul, az irodalommal szemben, amelynek oly sokat, oly kiszámíthatatlanul sokat köszönhetünk.

Hisz nagylelkűeknek sem kell lennünk, csak igazaknak. Ez az irodalom nem kér jutalmat, annál kevésbé alamizsnát, csak lelkesedést és szeretetet. Íme, egy részről a kölcsön, más részről a visszafizetés kötelessége; amott a küzdelem verejtéke, diadala, itt a béke hálája. Ennyi az egész. Hadd foglaljam össze mindezt e kis szócskába: *kölcsönösség*.

Hanem itt aztán meg is álljunk, mert éppen ennél a kis szónál támad a nagy bökkenő. Kérdés: hol fogunk az irodalom és a közönség e kölcsönösségének nyomaira bukkanni művelődéstörténetünkben?

Lássuk csak.

Magamra vállalom a szellem-idézők szerepét – ne én, de a megtörténtek, a tények, a nagy küzdelem felkeltett hősei tegyenek tanúvallomást e kölcsönösség mellett, vagy ellene.

Fel, fel tehát a sírból, a temetőből, elő a feledés szomorú ködéből, ti fényes, küzdő szellemek. Fel, ti vívódó nagy elmék, ti vergődő, vérző nagy szívek; ti meg nem értett dicső alakok, nyomorúság fölkenntjei, ínség választottjai, koszorúatlan vértanúk, halhatatlan halandók, kik álmodtok jeltelen, s kiknek hamvai felett immár áttombolt a századok viharja!

Erdősi Sylvester János, a XVI. századi magyar irodalom egyik kiváló szeleme, az Új testamentum tudós fordítója, az első magyar nyelvtan írója, nagy fontosságú működése jutalmául subprédikátorságot kap Lőcsén, ahol feleségével és gyermekeivel 32 forintnyi évi fizetésből kell megélnie. *Tinódy* végigvándorolja a két magyar hazát, buzdít, lelkesít, eszi hozzá a nagyok kegyelemkenyerét, issza az udvarmesterek „büdös borát” s elvész valamelyik erdő szélén, ahol hulló levél, zörgő haraszt temeti be. *Balassa* Bálint sem részesül jobb sorsban, aláássák becsületét, megmérgezik életét, s a „nagy bú és szemérem” miatt világnak indul, üldözött vadként tévelyeg idegen tartományokban, bujdokol vadonat erdőkön, zúgó tengerek partján, s nemes, nagy szívvel csak meghalni tér vissza ismét hazájába. *Szenczi Molnár* Albert, a XVII. század egyik elsőrangú írója, a legfeketébb ínséggel küzdi végig életét; *Apáczai* Csere Jánost, kora legvilágosabb elméjét szószátyárok kergetik a halálba, mielőtt a tömeg majdnem ledobja dühében a gyulafehérvári torony tetejéről. Hasztalan kiáltanak: „Koszorút, könnyet e nagy ember sírjára!” Sírját nem tudná megmutatni nekünk senki sem.

De hát ezek mind nagyon régi, régi történetek! Akkor még durvábbak voltak az erkölcsök, kevesebb az igazi műveltség, a valódi ízlés, s több a harc, a nyomor, a viszontagság. Abban az időben még jóformán nem is lehet közönségről beszélni, mert az irodalomnak nincs közönsége.

Mit szóljunk hát *Zrínyi* Miklósról, ki *Szigeti Veszedelmével* műeposzunk megteremtője, kit kora nem ért meg, kit végképp elfelednek, s kit csak most, századunk elején veszünk ki a lomtárból újonnan? Mit mondjunk *Faludyról*, kit számba sem vesznek, míg él? *Bessenyeiről*, ki a magyar reneszánsz^c egyik legelőkelőbb bajnoka, s kinek sírja felett ma szántanak? *Baróti Szabó* Dávidról, kit részvét nélkül temetnek el? *Virág* Benedekről, a magyar Horácrról, a nemzeti lélek tüzes ébresztőjéről, ki annyi forró hevülés, tiszta lelkesedés árán ínséggel, nyomorral küszködik, s teljes elhagyatottságban hunyja be szemeit? *Kármán* Józsefről, a *Fanny* Hagyományainak kitűnő költőjéről; ki huszonhat éves korában reményt veszítve száll sírjába? *Csokonairól*, a zseniális költőről, kit sorsa viszontagságai harminckét éves korában a halálba üldöznek? *Révai-ról*, a halhatatlanról, a nagyról, ki nyelvészetének történeti irányával megelőzi

a német tudományosságot, s ki „mostohájának” nevezve hazáját, pártfogójától, Mártonfy püspöktől, egy kis helyet kér valamely jószágán, ahol élelme, „melegedése” legyen, s ahol csendesen behunyhassa szemeit? Mit mondjunk *Kazinczyról*, a nagy irodalmi reformátorról, aki ötvenhat évi szakadatlan, óriási munka díjában nyomorúsággal él és hal? *Kölcseyről*, kit szelleme gazdagsága nem óv meg az anyagi szegénységtől; *Katona Józsefről*, a *Bánk bán* lángelméjű költőjéről, ki ismeretlenül, koszorútlanul tűnik el; *Vörösmartyról*, a költő-fejedelemről, ki küszködve tartja fenn magát; *Bajzáról*, ki megőrül; *Garay Jánosról*, ki éhen vesz el; *Czakó Zsigmondról*, ki öngyilkosságba rohan? ... *Petőfiről*, ki 800 forint évi jövedelemről álmadozik; *Tóth Edéről*, ki ínségével saját diadalkapuja alatt roskad össze? ...

Hogy nyomulnak fel, hogy sokasodnak, torlódnak össze körülöttem! A nagyok, a dicsők, a fáradhatatlan munkások, nagy eszmék, nagy gondolatok zászlóvivői, a koldusok, a vértanúk egész tömege! Hivatásuk: lelkesedés; életük: balsors; működésük: áldás; útjuk: a kálváriák útja; haláluk; halhatatlanság!

S vajon mindazok, kik itt említve lettek, az irodalom és közönség kölcsönössége mellett tesznek-e tanúságot? Megjelenésük: vád, az irodalom nyílt sebe, melyet gyógyítani egy nagy, résztvevő közönség hivatása lenne.

De íme! derültebbé válik a láthatár. A politikai élet hullámozni kezd, s a politika felhasználja az irodalmat és *tüntet* vele. Megünnepeljük Kazinczy születésének évszázados fordulóját, a széphalmi rozzant lakház azon pontján, hol a nagy ember írószobája volt, dór stílú templom épül, dicsőítésére emlékpénzeket veretünk, s az irodalom hirtelen oly valaminek bizonyul, mely nélkül igaz magyarnak lenni nem lehet – pártolni kell tehát, ha nem is benső lelki szükségből, legalább merev hazafiságból. Irodalom és közönség összeolvadnak, vagy jobban mondva összekeverednek a nagy nemzeti demonstrációkban. Oh! ez az egész lelkesedés, ezek a hevülések és ölelkezések a politikai tüntetés mámorában – maguk is csak tüntetések, minden igazi bensőség nélkül. Divatba jön a nemzeti viselet, a cifra szűrők, a fokosok, az árvalányhajás kalapok, a sarkantyús csizmák, a Kossuth-csipke, Garibaldi-kelme, a hazafias frázisok, az áldomások, az irodalom. S valóban ennek a közeli időszaknak összes lelkesedése az irodalom iránt nem egyéb, nem más, mint egy nagy mámor – gőze.

S napjainkban? Mindenki tudja, hányadán vagyunk. Sorsunk nem javult, a könyvkiadás a legszomorúbb üzletek egyike, s oly költők, mint *Vajda János*, hiába álmadoznak egy kis csendes fészekről s független nyugalomról, nyájás, idilli létről; ezt helyettük rendesen csak a fűszerkereskedők érik el.

De ne fessük a képet túlságos setétre. Annyi tény, hogy az irodalomtörténet kiváló alakjainak egész tömegét felidézve sem tehet nyílt tanúságot az irodalom és a közönség kölcsönössége mellett, s hogy állandó, tartós lelkesedések helyett legtöbbször a tüntetés múltó hevülései azok, melyek az irodalom iránti változó, hullámzó érdeklődésünket jellemzik. Azt mondják, hogy ennek okait nemzetünk politikai természetében kell keresnünk, s hogy a politikai irodalom az, mely a többi irodalmat, különösen a szépirodalmat, elnyom-

ja, s hogy ez jól van így! De jegyezzék meg maguknak azok a jó urak, kik oly szerfelett nagyra vannak a politikával, hogy Nagy Sándor összes hódításaiból nem maradt ránk egyéb, mint az ázsiai páva és Napóleon győzelmeinek nincs más eredménye, mint a merinói juh. Talleyrand összes politikai fondorkodásánál egy jóízű népdal többet ér, Shakespeare pedig minden királyok és politikusok felett fog állani örök időkre!

Csak azok az igazi hatalmak, melyek fenntartják, éltetik, s előbbre viszik az emberi szellemet művelődése nagy útján. S ilyen áldásos hatalom az irodalom is. Némi gondolkodás után mily könnyű ezt belátni! De éppen erre a „némi gondolkodásra”, erre a „belátásra” van szükségünk, s ezek mellett akként kell művelődnünk, hogy irodalmunkat ne divatos tüntetésből, ne fel-fellobbanó s ismét lelohadó hazafiságból szeretgessük, de szeressük érdeme szerint, pártoljuk a benső lelki szükség tiszta vágyakozásával, kötelességérzetből, meggyőződésből s állandóan! A múlthoz képest nagy haladásokat mutatunk fel minden téren, haladást kell felmutatnunk ezen a téren is, s helyre hozni mindazt, ami vád és mulasztás. Szomorú volna, ha annyi millió magyar közül nem számíthatna néhány százezerre a nemzeti irodalom, ha *most* nem is, de később, boldogabb időkben. Erre múlhatatlanul szükség van – szükség egy állandó, nagy, értelmes közönségre, hogy becsülettel s büszkén megállhassunk az európai művelt nemzetek sorában, mert mindaddig, míg irodalmunk végképp össze nem forr a nagy közönséggel, s ennek művelődési körét a szép, jó, igaz iránti tiszta érzék nem szélesíti ki: nem szólhatunk nemesebb értelemben vett magyar társadalomról.

A. A.

JEGYZET

- a Atlasz: a görög mitológiában a titánok leszármazottja, az óriás, aki a vállán tartja az égboltot.
- b Csekélység; semmiség.
- c Itt újjászületés értelemben.

IFJ. ANDRÁSSY GYULA

Tudomány és hazafiság (1902)

Részlet

FORRÁS: Gróf Andrássy Gyula: Tudomány és hazafiság. *Huszedik Század*, 3. (1902) 1: 343–353. Elhangzott a Társadalomtudományi Társaságban 1902. április 13-án elnöki székfoglalóként.

SZERZŐ: Ifj. Andrássy Gyula (1860–1929) politikus, belügyminiszter, külügyminiszter, a Képzőművészeti Társulat elnöke. Mielőtt politikusi pályára lépett, Berlinben folytatott jogi tanulmányokat. 1884 és 1904 között a Szabadelvű Párt tagja, ezt követően az ellenzék soraiban politizált. 1906-ban megalapította az Alkotmánypártot. 1906 és 1910 között a második Wekerle-kormány belügyminisztereként tevékenykedett. Külpolitikai kapcsolataiban Anglia és Franciaország felé orientálódott, illetve az I. világháború alatt egy gazdasági, katonai kapcsolatokon alapuló közép-európai szövetséget szorgalmazott. 1918 októberében az Osztrák–Magyar Monarchia utolsó közös külügyminisztere. 1920-tól legitimista politikát folytatott, 1922 és 1926 között a Keresztény Földműves és Polgári Párt nemzetgyűlési képviselője volt, ezt követően visszavonult a politikától. Tudományos tevékenysége a Szent Korona-tantól az alkotmányjogon át a jogtörténetig terjedt. 1912-ben megfogalmazott kultúrfölény elméletére támaszkodott Klebelsberg Kunó nacionalizmus-képe. 1898-ban az Akadémia levelező, majd rendes (1904), utóbb igazgatótanácsi (1913) tagja lett. Mint neves akadémikust választották 1901-ben a Társadalomtudományi Társaság elnökévé. Műgyűjtőként, a naturalizmus, különösen az impresszionizmus támogatójaként lett az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat (1905–1923), a Nemzeti Szalon (1898–1929), illetve a műgyűjtők Szent György Céhének (1909–1929) elnöke.

MAGYARÁZAT: Az alábbi írás a Társadalomtudományi Társaság díszgyűlésén tartott székfoglaló előadása. Andrássy írásában a nemzeti önkép teremtés olyan elemei jelennek meg, mint az éghajlat és a nemzet alkotta sajátos jelleg („faji összealkotás”). Ezek a nemzeti közösség létrejöttét megteremtő specifikumok a nemzetről szóló 19. századi diskurzusokból ismerősek. Ugyanezek a kulcsfogalmak már az 1840-es évektől a nemzeti művészetről szóló írásokban is jelen voltak. Ugyanakkor a szövegben felfedezhetők már az 1912-es, kultúrfölénnyel szembe fordított előadás és egy 1920-as, a nemzeti fővárosról szóló tanulmányának (A nemzeti főváros hivatása. *Magyar Helikon*, 1. [1920] 2: 53–58.) motí-

vumai: a magyar kultúra asszimiláló erejéről, annak a nemzetet megillető rang visszaszerzésében játszott szerepéről. A szláv és román nemzeti kultúrával való versengés, a nemzetek perszonifikációja és a köztük lévő kapcsolatok személyes viszonyokként való láttatása (lépéstartás, lenézés, legyőzés) szintén felbukkan Andrássy későbbi írásaiban.

SZAKIRODALOM: Gombosi György: Gróf Andrássy Gyula budapesti gyűjteménye. *Magyar Művészet*, 3. (1927): 59–86.; Andrássy Gyula gróf gyűjteménye. *Magyar Művészet*, 3. (1927): 431–452.; Mravik László: „...Hercegek, grófok, naplopók, burzsoák...”: Száz év magyar képgyűjtése. In: *Modern magyar festészet 1892–1919*. Szerk.: Kieselbach Tamás. Budapest, 2003. 10–33.; Szalai Miklós: *Ifj. Andrássy Gyula élete és pályája*. Budapest, 2003.

* * *

A tudományos szellem az igazságot keresi az igazságért, tekintet nélkül közvetlen gyakorlati célokra, függetlenül minden előítéllettől minden már előzetesen feltett szándéktól.

Ez a tudományos szellem egyre erősödő befolyást gyakorol az emberiség fejlődésére. [...]

Az idők ezen fordulta óta csodásan tért hódít a művelt világban a tudomány. Átalakította a világot, az embert és környezetét.

Az újabb kor e nagy munkájából minden nemzet kivette a maga részét. Mi is. De nem egyenlően osztozkodnak a munka dicsőségében a fajok. Nekünk kevés jutott belőle.

A viszonyok, melyek között őseink éltek, más irányba terelték erőnket és tevékenységünket.

A nemzetek mindenekelőtt élni akarnak. Míg fennmaradásuk veszélyben van, erejüket, figyelmüket arra fordítják, a mi létüket biztosítja. A gyakorlati politika, a mindennap támadó új kérdések megoldása és új veszélyek leküzdése foglalkoztatja a társadalmat és az egyént. [...]

Mi gyenge faj voltunk és alkalmazkodtunk az örökös veszélyekhez.

Legfényesebb tulajdonságunk a politikai érzék lett. Leggyengébb a tudományos szellem. Minden erőfeszítésünk egy cél felé irányult: fennmaradásunk biztosítására. [...] Államférfiúra és katonára volt szükségünk. A kiválóbb elmék ezekre a pályákra készültek. Elsősorban őket környezi a nemzet szeretete.

Mellettök a magyar nyelv és magyar költészet mesterei lettek nemzeti hőroszokká; mert az ő működésük is közvetlenül használható fegyvert adott a nemzetnek. A többi művész már csak másodsorban keltett visszhangot a magyar lélekben, de megelőzi a tudóst.

Ha a művész az általános emberi érzésekből saját fájának érzéseit testesíti meg, őt is méltányolja és megérti a közvélemény. Módjában van, habár nem is annyira valódi művészi értékénél, mint inkább irányánál és tárgyá-

nál fogva, azon társadalom szeretett, becsült, bámult tagjává lenni, a melyben él és a melynek él.

A tudósnak rosszabb a helyzete. A tudós és a létéért küzdő nemzeti társadalom között nehezen jön létre igaz harmónia. A belső egységnek, a célok, törekvések, kölcsönös méltánylásának fejlesztő hatására nehezen talál az elvont elméletek bűvára a napi kérdések benyomása alatt álló társadalom körében. Biztatást, bátorítást, s utólagos elismerést keveset nyerhet az, aki a lüktető lélettől független, a nemzet gyakorlati érdekeire közömbös kérdésekkel foglalkozik. [...]

A hazafi típusa mindent feláldoz a hazáért, az igazságot is, a hazát azonban semmiért. A tudós az igazságot helyezi mindennek föléje. Érette mindent, az igazságot semmiért sem adja föl. [...]

Nálunk ezért gyöngé a tudományos szellem. Az átörökölt tulajdonságok kevés magyar embert tesznek képessé annak művelésére; kevés születik azon belső hajlamokkal, a melyekből fakad a tudomány szomja. S a külső körülmények sem csábítják feléje az embert.

A tudóst a nemzet ma sem érti és becsüli meg eléggé. Aki nálunk e téren eredményt ér el, azt a külföldön jobban ismerik és méltatják, mint nálunk. [...]

A társadalom és benne az egyén a múlt hatása alatt áll. Ez a múlt, az éghajlat, a faji összealkotás, s a számtalan nagy és apró esemény hatásának foglalatja az egységes életet élt társadalom jellemére és fölfogására reányomja különleges bélyegét. Ha a társadalom számottevő része valamely munkával komolyan, behatóan és őszintén foglalkozik, e különleges bélyegre az eredmény jellegén is ráismerhetni. Így keletkeznek az egész emberiséget közösen és egyenlően érdeklő foglalkozási ágakban is, a gondolatvilág azon részeiben is, a melyeknél minden európai ember ugyanazt keresi és egyenlő eszményeknek szolgál, külön nemzeti iskolák, melyek e nemzetek büszkeségét alkotják s a művelődést sokoldalúvá, gazdaggá teszik.

A magyar nem fordította lelkének erejét oly mértékben a szellemi munkára, hogy ilyen nemzeti iskolát teremtsen.

Ez sokak hazafias érzését sérti. A tudóstól és a művésztől a nemzeti irányzat tudatos ápolását követelik. Ami intenzív, nagy munka végső következménye lehet csak, s csupán akkor jogosult, ha mintegy természetszerű, önkénytelen gyümölcse a gondolkozás és érzés hasonlatosságának, azt tudatosan akarják előidézni. Hiú és kártékony követelés, mert csakis az őszinteségnek és az egyéniségnek, a komoly tudomány és komoly művészet e két előfeltételének hátrányára érvényesülhet.

Nemzeti irányú és nemzeti stílus fejlődésnek csak egy útja van: a nemzet intelligenciájának intenzív, erős, őszinte munkája.

Ha a magyar jellemnek van különleges zománca, amint hogy van is, akkor érvényesülni is fog a munka eredményében.

Az ilyen erős kultúrmunkára máskülönben is szükség van.

A tudományos szellem ezen fejletlensége nagy baj. Segíteni kell rajta. Az igazságnak önmagáért való szeretete és keresése a legfölségesebb emberi tulajdonságok egyike. Jellemfejlesztő hatása kétségtelen. [...]

A nemzet, melynek idealizmusát, nemesebb ösztöneit az az egy törekvés meríti ki, hogy létét fönntartsa, mely nem szaporítja az emberiség közös kincsét, adósa marad az emberiségnek. Ha életviszonyainak nehézsége okozza egyoldalúságát, nem illethetni szemrehányásokkal. De ez esetben sem számíthat arra a rokonszenvre, arra az általános elismerésre, melyet csak azon nemzet szerezhethet meg, mely a műveltséget pozitív alkotásokkal fejlesztette.

A kötelesség teljesítése és az általános tekintély, mely vele jár, mindig erő forrása, egyesnél és nemzetnél egyaránt. Akitől a világ tanul, annak léte világ-gérdek is. Nekünk magyaroknak a kultúrmunka, mint Széchenyi mondta, különös hivatásunk, mert az emberiség egyik családjának egyéniségét, különlegességeit egyedül mi képviselhetjük a modern civilizáció keretében.

Önmaga szemében emelkedik azon nemzet értéke, mely a kultúra terén teremtő munkát végzett. A nemzeti önérték, a hazafiság, az ösztönszerű, átörökölt impulzusukon kívül, a nemzet dicsőségéből táplálkozik.

A mi történelmünk fényes. Büszkék lehetünk reá. Kevés nemzet fennmaradása került annyi önfeláldozásba, vérbe és pénzbe, mint a mienk. Sok nagy emberünk van. Sok dicső korunk.

Kislelkű az, aki emlékeinken felmelegedni, felhevülni nem képes. De dicsőségünk egyoldalú.

Most mindinkább terjed a békés munka, a művelődés vívmányainak a kultusza. Aki ennek él, aki szellemi alkotásokban keresi az emberi érték mértékét, az aránylag kevés bámulni valót talál fajunkban. Az ilyenre nézve sok tekintetben hátrányos is, hogy magyar. Könnyen és gyakran támad benne az érzés, hogy kár, hogy nem született egy nagy kultúrfaj tagjának.

Nemzetünk munkáját többoldalúvá kell tennünk, hogy mindenki megtalálhassa ideálját közöttünk, hogy ne legyen emberi dicsőség, emberi erőny, a mely nálunk, tehetségeink és lehetőségeink határai között, apostolokra ne tá-láljon.

Mi a művelt Nyugat-Európa keleti határain élünk. A Nyugat, szerencsésebb viszonyok hatása alatt, a kultúra terén előttünk jár. A Kelet most ébred hosszú álmából és siet előre. Nekünk törekednünk kell, hogy utolérjük a Nyugatot; de főképp arra kell figyelniünk, hogy a Kelet el ne hagyjon bennünket. A magyar kultúra asszimiláló, sokoldalú, erőteljes fejlesztése létünk föltétele. A szláv és román kultúrával lépést kell tartani tudnunk minden irányban. S ez nem könnyű munka: összes erőnk megfeszítését követeli meg, hogy e nemes versenyben oly helyet tartsunk meg, mely állandóan biztosítja, hogy a magyar állam polgára szellemi fejlődésének impulzusát az országból is nyerhesse; hogy szláv és román polgártársaink sohase nézhessék le a maguk faji kultúrájának magasságáról a mi közös kultúránkat. [...]

Életföltételeink javultak. Ma nem vagyunk olyan súlyos körülmények között, hogy összes erőnket joggal az önvédelem legközvetlenebb eszköze vegye igénybe.

Ki tudja, meddig leszünk ily kedvező helyzetben? Ma a nemzet a létét veszélyeztető lidércnyomás alól szabadulva, azon szellemi állapotban van, hogy az általános emberi kérdésekkel és feladatokkal is foglalkozhatik. Használjuk fel ezt az időt és ébresszük a tudomány szellemét művelt köreink között. A tudomány, a művészet és a gazdasági élet fejlesztésére tömörülünk. A nemzeti munka felosztását alkalmazzuk az új viszonyokhoz. [...]

Feltettem magamnak is a kérdést: ártanak-e a nemzetnek a léte érdekeivel összeütköző elméletek? Mert ilyenek is vannak. [...]

Nem fogják-e az ilyen elméletek a magyar ezredéves hazafiság alapjait aláásni?

Az igazság elől nincs módunkban elzárkózni. Előbb-utóbb utat tör magának.

Ha az öncél tudatában szervezett társadalmak ideje valóban lejárna, nem segítene rajtuk s köztük a magyar öntudatnak sem, hogy nem vesznek tudomást arról, hogy napjaik megszámlálvák. Az igazságtól azonban nincs is miért félnünk.

Szilárd, tudományos meggyőződése, rendíthetetlen hitem, hogy a fejlődést még kiszámíthatatlan időig a múltak szervezetei fogják előbbre vinni, s hogy áldásosabb és szükségesebb erő még sokáig nem lesz annál, mely az embereket tőlük rajongva szeretett, magasabb öntudatra ébredt egységekké fűzte össze. A hazafiság nem oka a háborúnak. Ennek oka az emberi természet vadsága, mely az embernek gyilkot ad a kezébe embertársa ellen, az államokban forradalmakat terem, s a nemzeti érzéseket legyőzött világegységben hasonló tusákat idézne elő.

Az emberiség szolidaritásának érzete növekedőben van. A világesemények jelentős tényezője lesz belőle. [...]

A hazafiság összekapcsoló, szervező, lelkesítő hatását semmi sem pótolhatja. Nélküle a jövő legnagyobb kérdéseit szerencsés kibontakozás felé vezetni, meddő kísérlet maradna. [...] Ellenkezőleg, meg fogja szilárdítani azt a fölfogást, hogy az emberiség iránt is kötelességünk: a magyar hazafiságot, múltunk e legdicsebb szerzeményét, a jövőben is megóvni.

A kozmopolitikus eszmében sok szép és nemes érzés van, s ezek sok nagy lelket ragadtak el túlhajtásokra. A magyart e túlzásoktól nem féltem. Saját magam érzésére és mindarra, a mit látok és tudok nemzetemről, alapítom azt a meggyőződésemet, hogy még ha több igazság is volna ez elméletben, mint a mennyi valóban van, akkor is mi volnánk a legutolsók között, akik azt magukévá teszik.

A szabad vita, a nagykörű érdeklődés a szociálpolitika minden modern ága iránt csak hasznos lehet. Föloldhat bizonyos egyoldalúságtól, sovinizmustól s az általános emberi föladatak megoldására buzdíthat, szemünk elé tárhatja, hogy a modern világsszellem mind szigorúbban fogja tőlünk is meg-

követelni, hogy az emberi nem iránt tartozó kötelességeinket pozitív kultúr-munkával rójuk le anélkül, hogy a magyar életfelfogás és jellem sarkpontját, a hazafiságot gyöngítené. [...]

A nézetek szabad összeütközéséből kerülhet csak ki az igazság, a melynek győzelmes erejében bízom, s amelytől soha sem félek.

P. G. Gy.

MÁRKI SÁNDOR

Történelem és hazaszeretet (1905)

FORRÁS: Márki Sándor: *Nemzeti ünnepeken. Történelmi beszédek*. Kolozsvár, 1907. 1–15. Eredetileg elnöki megnyitó beszédként hangzott el az Országos Középiskolai Tanáregyesület kolozsvári körének 1905. október 7-én tartott 10. közgyűlésén.

SZERZŐ: Márki Sándor (1853–1925) budapesti történelem és földrajz szakos tanulmányai után Aradon, majd Budapesten lett középiskolai tanár. 1892-től Kolozsváron az egyetemes történelem professzora és a Magyar Tudományos Akadémia tagja. A kolozsvári egyetem Szegedre költözésekor Márki is követte az intézményt, ahol haláláig tanított. Műveiben Arad és Bihar megyék történetével, Dózsa Györggyel, II. Rákóczi Ferencsel, az 1848/49-es forradalommal és magyar középkorral foglalkozott. Munkáira a neoromantikus, erőteljesen nemzeti szemlélet jellemző, politikailag a Függetlenségi Párthoz állt közel.

MAGYARÁZAT: Márki mellett érvel, hogy a tudományos történetírás eredményeit az iskolai történelemoktatásban csak oly módon szabad felhasználni, hogy a nemzet idealizált múltját ne zavarják meg abba nem illeszkedő tényezők. Élesen kritizálja azokat a francia hangokat, amelyek a kritikus szellemű oktatás mellett teszik le voksukat. A nemzeti szellemet, amit szerinte az oktatásban és a kutatásban is előtérbe kell helyezni, a Habsburg-dinasztia elleni eseményekben, azaz a nemzeti függetlenségért folytatott küzdelmekben találja meg.

SZAKIRODALOM: Kemény G. Gábor: Márki Sándor és a századforduló nemzetiségi mozgalmi. *Korunk*, 32. (1973) 12: 1902–1908.; *Márki Sándor szakirodalmi munkássága. Bibliográfia*. Szerk.: Klukovitsné Paróczy Katalin – Rácz Béláné – Szabó Éva. Szeged, 1992.; Kovách Géza: *Márki Sándor emlékezete és hagyatéka*. Arad, 2000.; Paksa Rudolf: Márki Sándor. *Korunk*, 22. (2011) 5: 60–65.; *Márki Sándor naplói I. 1873–1892*. Szerk.: Erdész Ádám. Gyula, 2015.

* * *

„Tudom, szólt II. Rákóczi Ferenc ezelőtt kétszáz esztendővel, hogy a *hazaszere-tet*, mely *természetesen* mindenkiben megvan, gyanússá teszi azt a dicséretet, mellyel valaki hazáját és nemzetét magasztalja.” Pedig amikor szabadsághar-ca történetét az örök igazságnak ajánlva megírta, előre kijelentette, hogy sok dolgot fog mentegetni, amit a nép szava kárhoztatott, és sokat kárhoztat, mit a tömeg tudatlansága dicsért és magasztalt.

Ez a szabadságért lángoló, hazaszeretemben égő történelem bizonyára nem felel meg a tudomány követeléseinek; de nem felelt meg a vele egykorú osztrák történetírás sem, amelyet maga Rákóczi úgy jellemzett, hogy „durvák a vonások, melyekkel az ausztriai ecset a magyart festi s a színek feketék; a véső, mellyel történeti emlékeit vésik, fölötte éles”. Ezt a vésőt pedig kétszáz esztendeje folyvást élesebbre köszörülik. Egészen átlukasztják vele Klió márványtábláját. Már pedig a tudományban a szeretettől megtagadott jogot csakugyan nem adhatjuk meg a gyűlöletnek.

Sanctus amor patriae dat animum!, hirdette jó száz esztendő múlva a *Monumenta Germaniae Historica* alapítója:^a de már visszahatásképen arra az áram-latra, mely a XVIII. század második felében nemcsak a történetíróból, hanem olvasóiból is világpolgárokat, kozmopolitákat akart nevelni. Saint-Just,^b aki-nek egyik őse Rákóczi alatt mint hadmérnök harcolt a magyar szabadságért, a francia szabadságot a konvent idejében azzal is akarta biztosítani, hogy tanul-jon meg a fiatalság mindent, csak *nemzete történetet ne tanulja meg*, mert az a szolgaság története. Száztíz esztendő múlva, az idén, a francia középiskolai tanárok lillei értekezlete valami hasonló elvet fogadott el, amikor kimondta, hogy a történelmet ezentúl tisztán *tudományos* szempontból kell tanítani, s hogy azt nem szabad a *hazaszeretet* ébresztésére eszközül használni.

Azoknak, akik a lillei csapáson haladnak, hiában beszélnének a magyarok istenéről: hiában intenők őket Petőfivel, hogy „Nézzelek belé a történet köny-vébe:/Mindenütt meglátni vezérnyomdokát;/Mint a folyóvizén által a nap képe,/Áthúzódik rajta arany híd gyanánt.” Csak akkor nevetnének ki még jobban, ha, historikus létünkre a költővel azt is megkérdeznők: „Szent haza-szeret! Mibe mártsam tollam,/Hogy dicső képedet híven lerajzoljam?/Oly hí-ven, oly szépen,/Hogy megbúvóid, ki rád szemét fogja vetni,/Hogy örök ta-nyára tégy szert valamennyi /Magyar kebelében.”

Az új irány emberei nem szeretik a szavakat, talán azon az egyen kí-vül, a melyet az elkeseredés pillanatában Magyarország legnagyobb szónoká-tól, Kossuth Lajostól hallottunk: „Vaterland! Was Vaterland? Der Topf, der Topf ist Vaterland! Das übrige sind Fratzen...”^c

Amikor Anglia, Németország és hazánk beviszi a nemzeti színeket, cí-mereket az iskolába, a nemzeti történelemmel pedig a nemzeti érzést a fiatal szívekbe, azon a földön, amelyen a Marseillaise született, a legkönnyebben hevülő nép tanárai fagyosan jelentik ki, hogy a nemzeti történetet még a tíz-tizenkét éves fiúknak, leányoknak is mint tudományt kell tanítani, min-dent a maga sivár valóságában feltüntetni, az oknyomozásból az érzelmet kizárni.

Értjük, uraim, értjük. Monsieur Thalamaz^d [sic!] az idén bebizonyította, micsoda nagy emberi gyarlóságok voltak az orléansi szűzben. Nekünk is megmondta Salamon Ferenc már negyven éve, hogy Zrínyi Miklós 1539-ben, első nyilvános fölléptével, megbecsteleníté nevét, mert atyai barátját, Katzia-nert, Kosztajnicában orgyilkos módra megölte és nagy vagyonától megfosztotta.^e Takáts Sándor pedig a Történelmi Társulatnak éppen tegnapelőtti ülésén beszélt el, hogy Zrínyi még halála előtt egy esztendővel is vizsgálat alatt állt. Csakhogy Monsieur Thalamaz kis deákokhoz, Salamon és Takáts pedig a művelt közönséghez szólt. Amiből az következik, hogy Thalamaz tanítványai bizonyára méltatlankodva mennek el az orléansi szűz egyik-másik megkoszorúzott szobra előtt, míg a magyar tanulót lelkesíteni fogják: hiszen a német császár szerint még a német ifjak szívét is megdobogtatják olyan nevek, mint Zrínyi és Sziget. Még két éve sincs, hogy Karácsonyi János legendáktól, későbbi hozzáadásoktól, fölmagasztalásoktól megtisztítva s abban a reményben adta kezünkbe Szent István életrajzát, hogy a kései sallangok után senki sem fog sóvárogni.^f

És bizony nem sóvárgunk. De mikor a magyar történelem erdejébe vezetjük a tanulókat, a járt úton, ösvényen maradva, sőt a fák közt bujkálva sem visszük magunkkal a kertészkezt, a nyíró ollót, hogy a schönbrunni park kertesze módjára regulázzuk meg az oldalt eső fákat. Mert hiszen arra a kérdésre, milyen fa van legtöbb az erdőben, minden fiú meg tudja mondani, hogy görbe, ámbár a tudomány szempontjából a fák nemeit kellene felsorolnia. De mi csak *képet, fogalmat* akarunk adni neki az erdőről: reá bízunk, hogy később az életben oda hűselni, vadászni, ábrándozni, vagy pedig mint gazda, iparos, kereskedő hasznot, keresni menjen.

Nekünk a történelemből első sorban nem a tények *halmaza*, hanem a tények *szeleme* kell. Ha megfogyva bár, de túrve nem, él nemzet e hazán: Kosuth a magyar hon történetkönyvébe nézve a csoda kulcsát már több, mint hatvan éve abban találta, hogy „nem volt múltunknak oly szomorú perce, melyben e nemzet valamely *eszme* iránt nem volt volna képes lelkesülni... Amely nemzetnek legalább *egy* eszméje van, melyért lelkesedésre képes hevülni: azt külső erőszak elnyomhatja, de dicsőségtelenül öngyilkos sorvadásban nem fog meghalni.” A lillei francia tanárok meg fogják engedni, hogy jobban gyönyörködjünk a miloi Venusnak nem is egészen ép szobrában, mint egy néhai legszebb asszonynak legépebb csontvázában; mert amaz emennél mégis csak közvetlenebbül kelti föl bennünk a szépnek érzetét. A csontváznak laboratóriumban a helye s onnan nem az esztétikus, hanem az antropológus viszi be a tanterembe. A történelem konyhájába a fiatal ember majd csak az egyetemen s ott is első sorban a szemináriumban kerül. Ebből a konyhából csak tápláló, egészséges ételnek szabad a nagyközönség asztalára kerülnie. Bolond szakács volna, aki a pompásan kisült rucapecsenye beadásakor beizenné a jóétvágyú vendégseregnek, hogy gyíkot talált a ruca gyomrában. Ilyen ízléstelenségtől, vagy éppen undorító dologtól a történelem szakácsainak is óvakodniuk kell; mert a szakácsok tudhatják, hogy *naturalia non sunt*

turpia⁸ s éhen bizonyára nem maradnak, de házi gazdáiknak és vendégeiknek alkalmasint elmegy az étvágyuk.

Majdnem ugyanakkor, mikor Monsieur Thalamaz egy történelmi kacsát gyilkostól beadott tanítványainak, Ernest Lavisse,^h a francia akadémia tagja, 1894. augusztus 14-ikén Nouvionban, szülővárosában, elment a kis deákok közé és megmagyarázta nekik, miért tanuljanak történelmet. Megmondta, hogy *hazaszeretetünket* a történelem tanulmányozása ébreszti föl. Halhatatlan paraisiben Kölcsény Lavissenál bizonyára szebben magyarázta meg, *mi a haza* s mit lesz *szeretni a hazát*. De a lillei esemény hatása alatt maradjunk csak Lavissenál, a franciánál. „A haza, – úgymond – ahol mi születünk, minden más hazától különbözik a természet és még inkább a történelem: vagyis az együttes tények és az egymásra következő eszmék következtében, amelyek sorsunkat, a mi sorsunkat alkotják. Nincs jogotok figyelmen kívül hagyni, miképpen emelkedett Franciaország a leghatalmasabb államok közé s miképpen lett azok közt a legnemesebb: mert ahogy más nemzetek is elismerik, Franciaország a világító és a vezető. Hogy *igazán* franciák legyünk, nem elég, hogy véletlenül Franciaországban szülessünk, mint jegyenyeink és fűzfáink... A történelem legnemesebb tulajdonsága, hogy legyőzhetetlen hitet ébreszt a *jövőndő* iránt.”

Az idén június végén René Bazin,ⁱ szintén a francia akadémia tagja, egy francia városkában, Vésinetben, hasonlóképpen beszélt egy árvaházban, mely menedéket ad azoknak a kicsinyeknek, akik az immár német Elzászban születtek, de franciák akarnak maradni. „Az a föld, szólt, a melyen ti legtöbben születtetek, amelyen mindnyájatok szülei születtek, amely következésképpen a tietek is, még mindig vitás terület. Földjének minden rögét, minden házát, minden szál fűvét másképpen szeretjük, mint más föld rögét, házát, fűvét: fájdalmas gyöngédséggel azok, akik már csak visszaemlékeznek reá, makacs féltékenységgel jelen birtokosai... A feledés homályában megmozdulnak a lelkek: valami hatalmas érzés támad föl bennük: a megsértett jogrend érzete... Vannak olyanok, akik nem lévén tisztában szavaik értelmével, kijelentik, hogy belenyugodtak a helyzetbe, s ajánlják azt, amit ők feledésnek neveznek. Viszont mások (bölcs hazafiak, akik nagyon jól tudják, hogy az idő a legsúlyosabb gyászba is üdvös változást hoz) magasztalják az új nemzedék bátorságát, mely az elszakított területen született, hű a szülőföldjéhez, de hű az emlékeihez is: védekezik lakóhelyén s a meghódított barázdákból ki fogja virágoztatni Franciaországot.”

Az új nemzedékre Magyarországon nekünk is erősen kell számítanunk. Történetírásunknak, történettanításunknak az az egyik nyíltan bevallott célja, hogy ifjaink ne nyugodjanak meg csekélyebb helyzetben, mint amit történelmi feladatok szabnak a nemzet elé s tudjanak *megbocsátani*, de sohase tanuljanak meg *feledni*. Nekünk, magyar historikusoknak, az a feladatunk, amit a halhatatlan Szalay László már ötvennégy esztendeje nagyon szomorú, nagyon reménytelen időkben tűzött elénk, hogy könyvet és előadást annak az ifjúságnak készítsünk, amely most készül az atyai ház küszöbén át a nyilvános életpályájára lépni s amely lelkesedést óvatossággal, erői önmérséklettel,

hazaszeretetet hazaismerettel, bizalmat a nemzet jövődjéhez a nemzet múltjának bölcs számbavételével párosítson, ha a benne vetett reményeknek, ha az ország szükségeinek meg akar felelni.

Szalay Eötvössel, Csengeryvel, Treforttal, sőt részben Széchenyivel és Kossuthal együtt azon európeerek közé tartozott, akik az emberiség múltját a harmincas, negyvenes években Rotteck és Welcker egyetemes történetéből szerették meg.¹ Rotteck azt hirdette, hogy az egyetemes történelemben méltán áll *első* helyen a *haza* története. „Nemzetünk eredetének, – úgymond – jellemének, belső állapotának, sorsának és tetteinek, továbbá mai műveltségének, belső és külső viszonyainak, államszervezetének ismerete, nemkülönb a tökéletesedését és szerencséjét előmozdító vagy gátló körülmények tudása, nagy észt és szívet egyaránt foglalkoztató érdekű mindenkire nézve, kinek nemes érzését a természet vagy nevelés ki nem irtotta.”

Egy budai udvari estélyen 1860. februárius 25-én, Deák válaszfeliratáról szólva, Andrássy biztosította az uralkodót, hogy ők nem Rotteck- és Welcker-féle teóriák, hanem az élet szükségéi után indulnak. „No, pedig – felelt az uralkodó – a képviselőház vitái közben igen sokszor kísértett Rotteck és Welcker szelleme.” A történelmi igazság kedvéért hozzáadom, hogy nemcsak kísértett, hanem *győzött is ez a szellem*, a mely abban áll, hogy minden nemzetet a maga világtörténelmi küldetésének fölismerésére és betöltésére ösztönöz.

Azonban ezt a küldetést nem lehet fölismerni s még kevésbé lehet betölteni, ha nemzetünk és hazánk történetének alapos és részletes ismeretét nem kötjük össze az egyetemes történelem tanulmányozásával, mert csak így érthetjük meg igazán, mik voltunk és mik vagyunk. Ebben a tekintetben az első magyar demokraták, Martinovicsék, Millótra^k s az 1848. évi magyar demokraták, Kossuthék, csakugyan Rotteckre figyeltek. A mostaniak hallgassanak egy kicsikéi Lamprechtre,¹ aki bizonyára azok közé tartozik, kik a történelem lényegével legtöbbet foglalkoztak, s hirdetik, hogy lelki fejlődés nélkül az emberi társaságoknak nincs történetük. Lamprecht egy legújabbban megjelent könyvében arra figyelmeztet, hogy hazájában, Németországban, a történetírásban a hetvenes évekig az *egyéni* lélektani felfogás uralkodott s ezt rendkívül fokozta az 1815–1870-ig tarló nagy politikai mozgalom, amikor a németiség a maga lelkének egész erejével sóvárgott politikai egység után. A társadalmi–szociális–lélektani felfogás, mely Franciaországban már akkor nagyot fejlődött, Németországban ez idő alatt alig keltett figyelmet. Azonban 1871. januárius 18-án megalakult az új német császárság, s véget ért vele a nemzeti létért való küzdelem, a modern lelki életben tehát új korszaknak kellett következnie. A mostan megindult óriási szellemi mozgalom a *társadalmi* lélektan-
nak adott vezető szerepel. Ez a szociális pszichológiai elem *új irányba* terelte a történelmi élet folyását. Arra utalta a kutatót, hogy a társadalmi lélektan egybefüggő jelenségeit, az ún. *néplelek* működését minden elemében, alkotó részében megfigyelje, a nagy emberi társaságok, főleg nemzetek időbeli lelki jelenségeit szétszedje, szóval a műveltségtörténelem társadalomlélektani korszakait ismertesse és jellemezze.

Mi e módszer követését nem ígérhetjük tanítványainknak, mert hiszen a mi nemzeti küzdelmeink négyszáz esztendő óta nemhogy gyöngültek volna, hanem még erősödtek is. 1505-től 1905-ig száz esztendőös időközökben elég csupán öt országgyűlést megfigyelnünk, hogy lássuk, milyen szívósan kellett harcolnunk minden időben a nemzeti állam gondolatáért, s hogy megértsük, történetírásunkban és történeti előadásainkban a szerencsésebb németek módjára az egyéni lélektanról még mindig miért nem térhetünk át a társadalmira.

Íme, a századoknak nagyon tanulságos legendája:

Az 1505 februáriusában tartott országgyűlésen a szónokok már erősen fogadkoztak, hogy a lengyel II. Ulászló halála után *nemzeti* királyt választanak. S mikor e miatt Habsburg Miksa császár, családja képzelt örökösödési jogának védelmére, háborút izent s a németeknek megígérte, hogy segítségük fejében Magyarországot a szent római birodalomba kebelezi, a rákosi országgyűlés 1505. október 12-én ünnepiesen törvénybe iktatta a nemzeti királyság elvét. Előre bocsátották, hogy hazájuk rémséges szétrongyolásának és csúfságos pusztulásának, a melléktartományok és a végvárak elvesztésének legfőbb okai az idegen származású királyok, kik a szittya nép erkölceit és szokásait meg nem tanulták s örömeit adták magukat dologtalan nyugalomra, mint fegyverforgatásra. Olykor kegyetlen ellenség módjára dúltak a hazafiak ellen, a népet tenger gyalázatba süllyesztették, ellenben azok, kik a magyar nemzet törzsökéből emelkedtek királyi polcra, az országnak gyarapodására és hasznára váltak. Kijelentették tehát, hogy külföldit többé sohasem választanak királyuknak, hanem csakis olyan magyart *fogadnak* fel, aki ilyen *hivatalra* képes és alkalmas. Hűtelenek, az ország ellenségei, s mint ilyenek, örök szolgasággal lakolnak, akik határozatuk ellen cselekednének.

Száz esztendő múlva, a Habsburgok magyarországi uralkodásának hetvennyolcadik esztendejében a fölkelő magyarok *korponai* országgyűlése az idegen származású királyokkal szemben ismét a *nemzeti* állam eszméjét védelmezte. Hont vármegye tehát a jövő hónapban méltán ünnepli annak a háromszázados évfordulóját, hogy Bocskai István az 1605. november 19-én megnyílt országgyűlés elé olyan tervvel lépett, amely a Habsburgok uralkodása alatt is biztosíthatta volna az ország önállóságát. A nádor felségjogokkal felruházva helyettesítené a távollevő királyt, a katonaság, pénzügy, közigazgatás kivétel nélkül magyarok kezében lenne, a magyar közjogot egész terjedelmében helyreállítanák, s Erdélyben nemzeti fejedelem uralkodnék, mert „akkor a németek nem mernek úgy dühösködni a magyarokon”. A bécsi udvar szemteleneknek találta ezeket a követeléseket, de a spanyol Habsburgok is a kiegyezést javasolták. Európa feszült figyelemmel kísérte azokat a tárgyalásokat, melyeket az országgyűlés a bécsi és prágai udvarokkal folytatott, mert egyenesen Magyarország fennmaradásáról volt szó. „Mire való lenne a szabadság, ha országunk nem leszen hozzá?” kérdezték a hazafiak, akik egyáltalán nem bíztak benne, hogy idegen királyai megjavítsák a helyzetet. A *hajdúk* Bocskait akarták nemzeti királlyá tenni, mint száz esztendeje a *nemesek* Szapolyait. Az egy esztendő múlva kötött bécsi béke papiroson meghozta a nemzet

és az uralkodóház kibékülései, de lesodorta trónjáról a még mindig makacs-kodó Rudolfot, aki pedig Bocskainak köszönhetette, hogy a szultán valahára elismerte császárnak.

Újabb száz esztendő múlva II. Rákóczi Ferenc boldognak érezte magát, mert a Habsburgokkal szemben annyira vitte a fölkelés ügyét, hogy az 1705. szeptember 12-én megnyílt szécsényi országgyűlésen a magyarok szabadon tanácskozhattak érdekeikről, szóba sem hozták, hogy új királyt válasszanak, de a szabadságukra igen féltékeny lengyeleket követve szövetséget kötöttek megsértett szabadságuk visszaállítására. Abban egyezének meg, hogy főnökük címe, a magyar nyelv szelleme szerint, olyan fejedelmet fejezzen ki, aki vezérel, vagy jobban mondva „a szövetkezettek vezérlő fejedelme legyen.” II. Rákóczi Ferenc megválasztása Szécsényben körülbelül azt jelentette, amit száz esztendővel azelőtt a korponai országgyűlésen Bocskai választása jelentett: az idegen származású királyokkal szemben a nemzeti állam eszméjét. Az országgyűlés itt is, ott is ennek akadályait akarta elhárítani, mikor tanácskozásait a békealkudozások bevezetésének, a kiegyezés előkészítőjének tekintette. Kétszáz esztendő múlva, az idén, Nógrád vármegye a magyar parlament képviselőinek jelenlétében ünnepelte annak a jelentőségét, hogy a szécsényi országgyűlést nem törte meg I. Lipót 48 esztendőös nyílt vagy leplezett abszolútizmusa, és megmutatta, hogy az önkényes király sírjából is föl kell támadnia a szabad nemzeti állam eszméjének.

Másik százasesztendő múlva, Ausztria legszorultabb helyzetében ezt az eszmét közmegelepítésre maguk a Habsburgok hirdették. 1805. október 18-án Ferenc császár és király a táborból sietett Pozsonyba, az országgyűlésre, hogy üdvözlje a nemessége és vitézsége következtében dicső, kedves nemzetet, mely már régen meghaladta őseinek 1741. évi tetteit, pedig akkor azok maguknak a történelemben és a felséges ausztriai ház fejedelmeinek szívében halhatatlan nevet érdemeltek ki. Most be fogják bizonyítani, hogy ily nagy lelkekben meg nem ernyedhet a királyuk és hazájuk iránt való hűség és buzgalom. Mialatt a rendek gyorsan tanácskoznak és végeznek, őértök, *egész* birodalmukért s a magyar korona méltóságáért fog harcolni, s most hadakozva, a béke helyreállta után pedig atyailag gondoskodva bizonyítja be, mennyire szíven hordja a magyarok üdvét és boldogságát.

A szép beszédre József nádor is buzogni érezte ereiben Árpád vérét. Lelkes beszéde szerint nem fogyatkoztunk meg annyira, nem veszítettük el a jobb sors minden reményét oly teljesen, hogy legjobb királyunk, önmagunk, koronánk, országunk méltóságát eláruljuk. Nem emlékeztet a múltakra, mert mi, magyarok, nem szoktunk kérkedni tetteinkkel, hanem még dicsőbb tettekkel emlékeztetjük rájuk a feledni akarókat. Ő maga semmi esetre sem hagyja cserben a királyt, a nemzet és a haza dicsőségét. Elmegy azokkal, akik követni akarják. S ha a harcban elesnék, utolsó leheletében az vigasztalná, hogy a király, a haza és polgártársai üdvét tehetségei szerint védelmezte.

A nemzet nem lelkesedett túlságosan, de meghozta szokott áldozatát, viszonzásul alig óhajtván egyebet, mint hogy a magyarul tanácskozó vár-

megyékkel a kormánysszékek is magyarul levelezzenek, a királyhoz és a kancelláriához ne csak latinul, hanem magyarul is ír hassanak, s a magyar nyelv az iskolákban rendes tantárgy legyen. „Mert – amiképpen mondták – a nyelv olyan szoros kapcsolatban áll a nemzet jellemével, hogy az tartja fenn a nemzetet.”

Újabb száz esztendő múlva az 1905. februárius 18-án megnyílt parlament (immár nem a rendek, hanem valóban a nemzet gyűlése) fölirotában azért sürgette, hogy a magyar hadsereg nemzeti jellegét nyelvben és jelvényekben egyaránt kidomborítsák, de a nemzet bizonyára nem ringatózik hiú ábrándokban, mikor október tizedikén, a rákosi határozatnak majdnem éppen négyszázadik évfordulóján, feleletet vár fölirotára. Az *ötszázadik* évfordulón, ha előbb nem, majd csak diadalmaskodnak „a szittya nép erkölcsi és szokásai.”

Vagy hogy ez már politizálás és hogy az iskolába nem szabad bevenni a politikát? Bizony, nem szabad, s abban már ne kövessük Lavisset, ki az idén is elmenvén szülővárosa, Nouvion gyermekei közé, az iskolában szóvá tette, hogy Delcassé miatt a marokkói kérdésben majdnem kitört a háború Francia- és Németország között.^m Ha, mint kell, nálunk is teljesednek a nemzet kívánságai s az örökös közjogi küzdelmekről áttérhetünk a társadalmi feladatokra: a nemzeti feladatoktól ezeket mi is ép oly kevésbé választjuk el a politikában, mint a történelemben. Hogy miért nem választhatjuk el, éppen az újkori történelem segítségével érthetjük és értethetjük meg. Abból tűnik ki, miért csak költemény most is és nem történelem Petőfi hatvanéves óhajtása:

Ha majd a *bőség* kosarából
Mindenki egyaránt vehet,
Ha majd a *jognak* asztalánál
Mind egyaránt foglal helyet:
Ha majd a *szellem* napvilága
Ragyog minden ház ablakán:
Akkor mondhatjuk, hogy: *megálljunk*.
Mert itt van már a Kánaán.

„Azt mondhatnátok – szólta az idén Lavisse a novivioni fiúkhoz – merő véletlen, hogy franciáknak születtetek, épp úgy születettetek volna angoloknak, németeknek, oroszoknak. *Embereknél* születtetek s az emberiséghez akartok tartozni. Erre én azt felelem: Emberiség? Olyan nincs. Az nagyon szép eszme, de nem valószínű dolog. Hogy cselekedhessem, helyhez vagyok kötve; nem szolgálhatok az emberiségnek másképp, mint a haza útján.” És „a hazát szolgálni annyi, mint az emberiséget szolgálni azon a helyen, ahova születésünk rendelt. S ha úgy érezték saját honotok iránt, gyermekeim, akkor tisztelni fogjátok mások hazáját is”.

Lavisse hazájában azok, kik inkább embereknek, mint franciáknak érzik magukat, a nagy forradalom óta egyre bontogatják történetük másfél ezred-

éves falait, hogy a régi épületet eltüntessék a föld színéről s a középkori vár helyébe a szerény munkáslakások egész utcáit emeljék. Vállalkozásuk megfelelő nemzetök szellemének s jutalmazó lehet. Ott ahogy a francia szocializmus történetírója, Jaurèsⁿ mondja, a szocializmus odatapad a forradalomhoz, de nem láncolja le. Sámsoni erő talán a mi férfainkban is volna, de az ősi épület egyik oszlopához láncolt magyar Sámson mit érne vele, ha ereje mutogatására megrázzván az oszlopot, az ezredéves állam épületének romjai alá temetkez-nék? Ahogy gróf Mikó Imre mondta: „Omoljanak össze a nemzet múltjának tisztos boltozatai s mi romjai alá temetkezünk.” De íme, a középiskolai tanterv az eddiginél bővebben akarja tárgyalatni legújabb történetünket, amely világosan megmutatja, államunk ősi épületét mennyire aláfalaztuk, mennyire megerősítettük európai intézményekkel az utolsó félszázad fáradságos munkanapjaiban is. Tanításunkban tehát Mikónak az a másik mondása vezessen, hogy „Tízser essünk el, s míg történeteink állnak, újra fölkelünk.”

Történeteink állnak: a XIX. században is dicsőséges fejezettel sorakoznak a régiekhez, és számba véve európai helyzetét, a nemzet a XX. századba történeti feladatainak tiszteletével lépett át. Valóban elzavarhatjuk azokat a kislelkűeket, akik mostan is még kételkedni tudnak a jövő felett. Az iskola hagyjon békét a napi politikának, de századok legendáiról szólva, sasszemekkel tekintsen előre újabb századok távol, lenge ködébe. Értesse meg az utcáról behangzó lárma közt is a tanítványokkal, hogy övék a jövő, ha nem fitymálják a múltat, melyben állami és nemzeti jogaink gyökereznek!

V. B.

JEGYZET

- a A Georg Heinrich Pertz által szerkesztett *Monumenta Germaniae Historica* szolgált Európa-szerte a modern forráskiadás mintájául. A vállalkozás jelmondata: A haza szent szeretete adja a szellemet.
- b Louis Antoine de Saint-Just (1767–1794) a francia forradalom egyik radikális vezetője. 1794-ben Maximilien Robespierre-rel együtt kivégezték.
- c „Haza! Mi a haza? A húsfoszék, az a haza. Minden más csak frázis...”
- d Amédée François Thalamas (1867–1953) középiskolai, majd egyetemi tanár, 1910 és 1914 között radikális párti képviselő a francia parlamentben. 1904-ben pozitivistá módszerű előadást tartott, illetve könyvet publikált Jeanne d’Arcról, amivel kívánta a francia jobboldal haragját.
- e Salamon Ferenc: *Az első Zrínyiek*. Pest, 1865. 289.
- f Karácsonyi János: *Szent István király élete*. Budapest, 1904.
- g Ami természetes, az nem piszkos.
- h Ernest Lavisse (1842–1922) egyetemi tanár Párizsban, a korszak egyik legnagyobb hatású francia történésze.
- i René Bazin (1853–1932) népszerű francia író.
- j Karl von Rotteck (1775–1840) a freiburgi egyetemen történelemprofesszor, *Allgemeine Geschichte* (Freiburg, 1813–1827) című könyve óriási népszerűségnek örvendett liberális felfogása miatt. Carl Theodor Welcker (1790–1869) freiburgi jogászprofesszorral közösen szerkeszt-

tették a liberális államberendezkedést tárgyaló, szintén igen népszerű *Staatslexikon*t (Altona, 1834–1843).

- k Claude-François-Xavier Millot (1726–1785) francia klerikus és történész.
- l Karl Lamprecht (1856–1915) a lipcsei egyetem tanára, a társadalomtörténet, gazdaságtörténet, társadalomlélektan úttörője.
- m Théophile Delcassé (1852–1923) 1898 és 1906 között Franciaország külügyminisztere. Márkánosan németellenes politikát folytatott, és kulcsszerepet játszott a francia–brit–orosz szövetségi rendszer kiépítésében.
- n Jean Jaurès (1859–1914) francia szocialista politikus, történeti és politikaelméleti művek szerzője.

Néhány szó a modern építészetről (1908)

Részlet

FORRÁS: Hauszmann Alajos: Néhány szó a modern építészetről. *Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítője*, 27. (1908) 11: 101–105. Eredetileg előadásként hangzott el a Magyar Mérnök- és Építészegylet mű- és középítési szakosztályainak ülésén 1908. március 16-án.

SZERZŐ: Hauszmann Alajos (1847–1926) építész, műegyetemi tanár. Tanulmányait Pesten és Berlinben (Pártos Gyulával és Lechner Ödönnel együtt) végezte. 1869-től oktatott a pesti műegyetemen. Több évtizedes tanári tevékenységéből fakadóan nagy hatást gyakorolt a következő építész generációra. Az építészeti közéletben fontos szerepet töltött be: az Országos Középítési Tanácsnak, a Képzőművészeti Társulatnak, valamint a Magyar Mérnök- és Építész Egyletnek volt elnöke. Munkásságában a neoreneszánsz és a neobarokk stílusjegyek a meghatározóak. Nagyszámú középületet tervezett az államigazgatás, illetve az oktatás számára. Ezek közül a fontosabbak: Szent István kórház (1881–1887), Technológiai Iparmúzeum (1887–1889), Törvényszéki palota (1888–1890), Királyi palota (Ybl Miklóst követően, 1891–1905), Kúria (ma Néprajzi Múzeum, 1893–1896), Műegyetem központi épülete (1902–1909). Munkássága során a modern építészeti anyagoknak (vas, rabc) historizáló struktúrákban való alkalmazását természetesnek tartotta, az ebből fakadó lehetőségeket kihasználta. Korának másik kihívásáról visszafogottabban szólt: a nemzeti építészet megteremtésének lehetőségét, több kortársához (Steindl Imre) hasonlóan historizáló keretek között tartotta elképzelhetőnek. Ennek szellemében alkalmazott virágmintás („magyaros”) stukkódekorációt a Műegyetem új épületében.

MAGYARÁZAT: Hauszmann az építészszakma előtt tartott előadásában áttekintést adott a modern építészetéről és egyúttal beszélt annak egyes irányzataihoz való viszonyáról. Szándéka az volt, hogy az egyre széttartóbbnak látszó építészeti irányzatokat szakmai tekintélyénél fogva kanalizálja. Ez a törekvése nem sikerült. Előadásával követendő utat akart mutatni az ifjabb építész generációnak. A negációval, a rombolással a kontinuitást, a tradícióra támaszkodást helyezi szembe. Ugyanakkor a korábbi évtizedek hibás, a szerkezeteket elrejtő építészeti gyakorlatára is rámutat. Ez tulajdonképpen a semperi Bekleidungstheorie kritikája. Előadásában mintegy programot kí-

nál építész társainak, amikor a modern nemzeti építészet megalkotásáról beszél. Ezen a ponton határozott kritikát gyakorol egyrészt az egyénieskedő megoldások (Lechner), másrészt a nép művészetét forrásnak tekintő irányzatok (Fiatalok) felé. A hazai történelmi emlékanyagra támaszkodó modern épületek emelését jelöli ki jövőbe mutató feladatnak. Hauszmannnak ezt a szövegét érdemes összevetni az öt évvel korábban a Műegyetemen elhangzott beszédével a magyar nemzeti építészetéről (*Székfoglaló beszéd, melyet Hauszmann Alajos mint a m. kir. József műegyetem választott rektora 1903. évi szeptember hó 16-án tartott.* Budapest, 1903. különösen: 43–45.). Miközben az anyagszerűség ott is megjelent, még magyar díszítőelemekről, népi motívumokról, azoknak a historikus gondolkodásmódba való beolvasztásáról szólt. Ez a kontextus 1908-ban már megszűnt, a fő ellenfél már nem Lechner fantáziadús egyéni építésze, hanem a Fiataloknak a historizmus gondolkodásmódjával gyökeresen szakító világnézete volt.

SZAKIRODALOM: Czagány István: Hauszmann Alajos művészetének stílusváltozásai. *Művészettörténeti Értesítő*, 27. (1978) 4: 225–255.; *Hauszmann Alajos*. Szerk.: Gerle János. Budapest, 2002.

* * *

[...] Hogy az építészet alkotásain jelenleg látható nagy átalakulásnak okait megérthessük, szükségesnek tartom az elmúlt XIX. század építőművészeiére röviden visszapillantani. [...]

Nem lehet tehát állítani, hogy a XIX. századnak nem lett volna építőművészete. Ha a mesterek fel is használták az olasz emlékek formavilágát, műveik nem tekinthetők másolatoknak. Önálló alkotások azok, melyek az újabb feladatokban új szellemet öltöttek és visszatükrözik azt az időt, mely őket szülte. Erről modern nagyvárosaink óriási fejlődése tesz tanúságot. [...]

Hisz nem akarunk új művészetet teremteni, hanem a meglévőt kívánjuk a mai kor szelleméhez idomítani! Azt a művészi normát keressük, mellyel gondolatainkat, modern irányú felfogásunkat jellemzően kifejezhessük, mert a mai kor embere a művészetektől is más kifejezési módot kíván, mint évtizedek előtt.

Ezt a keresési vágyat kétségkívül még fokozta a kimerültség érzete, mely a hagyományos, szinte gondolat nélkül alkalmazott régi formáknak ismétléséből származott, amikor csak a koncepció magasabb művészi foka és a részletképzés átértzett finomsága különböztette meg az igazi mesterművet az egyébként sablonos alkotások tömegétől.

Az érvényesülésre törekvő fiatal művészi nemzedék azonban túlment ezen a határon és ledönteni kívánja azokat a határokat, amelyek nézete szerint a modern irányú fejlődésnek útját állják és zászlójára írta: „le a múltnak historikus stílusaival – nem kell tradíció – éljen az új, az individuális művészet”.

Forradalmat azonban nem lehet csak negációval kezdeni, minden romlás után új alkotásnak kell következnie, ahhoz pedig új eszmék, irányító alapelvek kellene, hogy azt, amit lebontottunk újból, a mai művészi fogalmak szerint ismét felépíthessük.

Piacra is dobják a jelszavakat, hogy „a mai emberiség a munka, korszakát éli, a létért való küzdelem megtanította az idő értékét megbecsülni, mások ma a társadalmi viszonyok, a nevelés, az öltözet és a közlekedés, stb., mint régente, minden téren az egyszerűsége a természetesre törekszünk, világnézetünk megváltozott, a józanság, az észszerűség vezérel, nincsenek romantikus és idealisztikus hajlamaink” stb. „Ilyennek kell lennie az építőművészeinek is, – egyszerűnek, igaznak, rendeltetésének logikus kifejezője – szóval az építész ne legyen dekoráció, ne alkossunk dekoratív hazugságot, hanem induljunk ki a szerkezetből, melynek alapja a célszerűség és anyagszerűség, mert az építészet térbeli művészet és belsejéből kell a külső megjelenést kialakítani!”

Mindezek az elvek feltétlenül helyesek, de éppenséggel nem újak, mert ugyanezeket nemcsak hirdette és vallotta, sőt alkalmazta is a múlt század építőművésze. A különbség tehát nem a programban, hanem annak helyes alkalmazásában és végrehajtásában fekszik. [...]

Ez a tétel teljesen hamis, mert ellenkezőleg csak az a művész fog igazán újat és maradandót teremteni, aki alaposan ismeri a múltban keletkezett alkotásokat, aki behatolt azoknak szellemébe, és aki a művészi érettségnek oly magas fokával bír, hogy mérlegelni képes a réginek előnyeit és hátrányait, és céltudatosan, fegyelmezett ízléssel indul a modernség útjára.

S ha a mozgalmat vezető és azt irányító előkelő művészek névsorán végigtekintünk, akik eddig is már számba vehető eredményre utalhatnak, akkor azt látjuk, hogy azok nem állanak a negáció álláspontján, hogy ők nemcsak ismerik a régít alaposan, hanem annak kiváló művelői is voltak és ez az ismeret képezi tudásuk gyökerét, amelyből új eszmét merítenek. Ezek a mesterek mindig számoltak azzal a megdönthetetlen igazsággal, hogy csakis az átszármazott művészi fogalmakon keresztül lehet újakhoz, hasznavehetőkhöz jutni. [...]

A múlt század építőművészetének talán egyik legnagyobb tévedése az volt, hogy a vasszerkezeteket a kőépítészettől merített historikus formákkal kívánta burkolni vagy feldíszíteni, és a modernségnek eléggé nem méltányolható érdeme, hogy evvel a gondolattal és kísérletezéssel alaposan szakított és törekszik magának a vaskonstrukciónak stílust képező erejét érvényesíteni. Minden szerkezetnek a legegyszerűbbtől kezdve a számos elemből összeállított szerkezetig megvan a karakterisztikuma, a stílusa, ha az egyes elemek funkcióját kifejezésre juttatjuk. [...]

Áttérek most korunk egyik legkedvesebb és leggyakorlatibb feladatára, a *családi házra*, és itt legelőször hazai viszonyaink lebegnek szemeim előtt.

Ha azt akarjuk elérni, hogy lakásunk igazi otthona legyen családunknak, hogy az megfelelően társadalmi viszonyainknak, műveltségünknek és művé-

szi érzésünknek, akkor azt hiszem, hogy ezt az ideális célt, a jelenleg nálunk dívó modernséggel még sokáig nem fogjuk elérni.

A polgári lakóház-típusnak megállapításával és annak a lakó személyiségéhez való alkalmazásával már elődeink is foglalkoztak, de típust nem hoztak létre, mert szintén külföldi példák után indultak, épp úgy, mint ma a modernnek.

A múlt században kényszerítve volt a család, akár kívánta, akár nem, sőt gyakran jobb érzésének ellenére reneszánsz vagy barokk környezetben élni, ma pedig ugyancsak belső szükség nélkül kénytelen eltérni, hogy háza, bútora modern stílusban épüljön.

Ebben nincsen semmi feltűnő, mert ez az időnek jele, és az emberek bele-törődnek abba, amit a divat követel.

Az irányzat azonban, mely szerint lakóházainkat jobbára idegen mustrák után építjük, sajnálatos tény, mert éppen ez a terület az, melyen magyar építészet eredetiséget tudna felmutatni.

A középosztály oly sokat emlegetett lakáskérdésnek megoldása a családi házban keresendő, mert az óhaj, saját otthonnal bírni, mindinkább fokozódik és nálunk is a középosztály meggazdagodásával és magasabb műveltségével mindinkább tért fog hódítani. Azért érdemes volna a kérdéssel behatóbban foglalkozni és saját viszonyainkból, saját földünkön merítve megalkotni a családi fészeknek azt a jellegét, mely érzelmi világunkhoz legközelebb áll. [...]

Az angolok és a németek a hagyományból fejlesztették ki a modern családi házat, és típust alkottak, amely amellett, hogy megfelel szokásaiknak, nemzeti jelleggel is bír.

Előbbieknél Edgar Wood, Bailly [sic!] Scott, C. F. H. Voysey, Henry Wilson és Harvey^a tekinthetők az új irány vezetőinek. Amit építettek, az nemcsak modern, hanem angol is, és ezt a nemzeti jelleget megtartja az épület még akkor is, ha a kontinensre importálják.

Hasonlóképpen építenek a németek, akik a középkori hagyományból merítve alkotják meg modern családi házukat. A helyiségeket a Diele^b körül csoportosítják, külsőleg pedig a magas tetővel kapcsolatos oromfal dominál.

Ezen általános típus keretén belül számos változat mutatkozik, mint azt a művész individuális irányzata, avagy helyi szokások és a vidék hagyománya megkívánják.

Így például az észak-németországi épületek más jellegűek, mint azok, amelyek az ország déli részeiben keletkeztek, de ha végigtekintünk a német vezető építészek óriási nagy munkásságán, melyet a modern családi ház építése körül kifejtettek, akkor azt látjuk, hogy bármennyire szétágazók is a szubjektív felfogások, a főirányzat, a törekvés mindig az, *németnek* maradni és kultiválni azt, amit a hazai talaj nyújt.

Ugyanevvel a szemponttal, tudniillik a nemzeti hagyományokat felhasználni és a modern művészetnek szolgálatába állítani, találkozunk a

franciáknál és az egyéb kultúrnemzeteknél is, és nekünk is ezt az utat kellene választani. [...]

És annyi bizonyos, hogy korunknak, a XX. századnak művészi kifejezését keresni, oly kulturális törekvés, amelynek ellentállani nem lehet, mert a világ kereke forog, a fejlődés minden téren elementáris erővel hatol előre, és nincs hatalom, mely azt útjában megakadályozni képes volna.

Magát a mozgalmat tehát nem lehet megállítani, de igenis lehet irányítani, ha azon korlátok között igyekszünk azt továbbfejleszteni, mely korlátokat a modernség maga állított fel, amikor hitvallásának az „igazságot” és az „észszerűséget” hirdette.

Ehhez az irányításhoz nem szükséges a nemzetközi bázis. Minden nemzet külön-külön járhat a maga útján, ha múltjából, hagyományaiból meríti eszméit és népének, nemzetének szellemében alkot, amint azt a németeknél, angoloknál és franciáknál, de még a norvég és finn népeknél is látjuk. Mi sem akarunk internacionális modernséget, hanem oda kell törekednünk, hogy az európai kultúra keretén belül magyarok maradjunk a művészetben is.

Voltak nálunk a régibb korszakokban és vannak jelenleg is kiváló mestereink, akik életcéljukul tűzték ki a magyar nemzeti szellemet műveikben kifejezésre juttatni. Ismerjük a kísérleteket, méltányoljuk a hazafias lelkesedést és elismeréssel adózunk a tehetséggel párosult férfias munka irányában. Van is egyik-másik alkotásukban életképes csíra és megszívlelendő eszme, amelyet tovább lehet fejleszteni, de irányukat, melyet teremtettek, még korántsem mondhatjuk magyar stílusnak, hanem csupán a nevükhöz kötött individuális alakításnak tekinthetjük.

Ne feledjük, hogy az egyes ember, ha még oly kiváló talentum is, csak parányi résszel, legfeljebb egy-egy építőkövel járulhat hozzá a nagy nemzeti épületnek felépítéséhez. Nem elegendő, hogy hazánk népies díszítő motívumok alkalmazásával kijelentsük, hogy íme, van magyar építészetünk, hanem ehhez generációk munkássága és méhszorgalma szükséges, hogy összehordjuk és egymásra rakjuk házunk felépítéséhez szükséges és használható köveket.

Hogy népünk szelleméből, művészi motívumainak gazdag tárházából is kell merítenünk, nem lehet kérdéses, de ez az anyag önmagában még nem elegendő arra, hogy magyar stílust lehessen megteremteni. A népies fogalom nem is fedezi mindenkor azt, amit „nemzeti” alatt értünk. A nemzeti jelleg a talajban gyökerezik, nemzeti az, ami történelmileg igazolva van, amit a tradíció reánk hagyott. Ezért a művészetben is a hazai talajból, a történelemből kell meríteni és nem szabad angol, német, vagy amerikai minták nyomán emelt alkotásokra a magyar köntöst reá húzni.

Avagy annyira szegények volnánk, hogy hazánk földjén nem találunk a múltból származó elég anyagot, melyet továbbfejleszteni, a jelenkor szükségletének és művészi fogalmának megfelelően föléleszteni érdemes volna?

Igaz, hogy nem volt speciális magyar építőművészetünk a múltban sem; nemzetünk nagy kulturális korszakaiban idegen művészek dolgoztak hazánkban, de amit itt alkottak, mégis vonatkozásba jutott az akkori kor szellemével, hozzásimult ennek a földnek népéhez, hagyományához, szokásához, miáltal jellegzetessé vált.

Nem akarok utalni a Zsigmond és Mátyás királyok korszakára, amikor francia és olasz mesterek dolgoztak az országban, mert sajnos, abból az időből vajmi kevés maradt reánk, de igenis vannak a 17. és 18. századból épületeink, amelyektől a magyaros típus meg nem tagadható.

A Rákóczi és Mária Terézia idejében emelt felső-magyarországi nemesi kúriák, a szepesi városokban fennmaradt egynéhány műemlék, a dunántúli megyék régibb főúri kastélyai sok oly változatot és sajátosságot mutatnak úgy beosztásuk, mint formai kiképzésükben, hogy hasonlót másutt alig találunk. Ezek az emlékek szolgálhatnak támaszpontul, ha nem is a magyar stílusnak megalkotására, de arra bizonyára, hogy építészetünket nemzetünk szellemében, a jelenkor igényeihez képest termékenyíthetjük és újabb eszmékkel gazdagíthatjuk.

Valóban hasznos és dicséretreméltó munkát végeznenk, ha Magyarország-nak és Erdélynek régibb építményeiről gyűjteményes kiadást rendeznenk.

Mennyi művészi ösztönt meríthetnénk ezekből az alig ismert alkotásokból, amelyek közül csak emlékezetből felsorolom a lőcsei, zborói, eperjesi épületeket, továbbá a szepesmindszenti, szepesújvári, bethlenfalvi, szentantali, osgyáni, kövéraljai, szempci, cseklészi, fraknói, tapolcsányi, kismartoni, törökszentmiklósi, köpcsényi, kékkői kastélyokat, és hány van még széles e hazában, melyekről csak hallottunk, de megismerni és tanulmány tárgyává tenni is érdemes volna

Amilyen fontos és szükséges volt a magyar népies építkezéssel foglalkozni és azt a „*paraszház*” publikációjával közismertté tenni, épp oly kíváncsi, hogy az elmúlt századok nemesi és főúri otthonait megismerjük, nemcsak kulturális szempontból, hanem azért is, hogy kiegészítsük hazai építészetünk körüli ismereteinket és azokat egybevetve, a népies építészettel bő anyagot nyerjünk a továbbfejlesztés munkájához.

Nem szükséges tehát, hogy idegen elemeket importáljunk, mert sem a Kelet színdús és fantasztikus építészetének alkalmazása, sem pedig a bécsi szecesszió nyersségének utánzása nem fog bennünket előbbrevinni. Ezekből az elemekből, vagy bármely más idegen formáknak összekeveréséből és átültetéséből nem fogjuk a magyar stílust megalkotni.

Maradjunk hívek a tradícióhoz, tanuljunk a régin, keressük az újat, tart-suk ébren érzékeinket a maradandó beccsel bíró hazai emlékeink irányában, ezekből fejlesszük tovább építészetünket, de fogadjuk nyílt szemmel az újból azt, ami jó, selejtezzük ki a rosszat, és küzdjünk jobb meggyőződésünk egész erejével az ultramodernség beteges kinövéséi ellen, mindenekelőtt pedig legyünk legszigorúbb bírák saját munkáink irányában, akkor fogunk igazán szolgálatot tenni hazánknak, és meg fogjuk találni a helyes utat jövő-

beli művészetünk kialakítására, anélkül, hogy individualitásunkat feláldozni és kitaposodott ösvényt járnunk kellene.

P. G. Gy.

JEGYZET

- a Az angol Arts and Crafts mozgalom századfordulós generációjának tagjai: Edgar Wood (1860–1935) építész, várostervező; Charles Francis Annesley Voysey (1857–1941) építész, bútort- és textiltervező; Hugh Baillie Scott (1865–1945) építész, Voysey követője; Henry Wilson (1864–1934) építész, ékszertervező. Harvey Ellis (1852–1904) amerikai építész a 19. század végén az Arts and Crafts mozgalom szemléletét az Egyesült Államokban alkalmazta.
- b A lakóépület központi tere, tulajdonképpen a hallnak felel meg.

KORONGHI LIPPICH ELEK

A művészetek és a stílus (1908)

Részlet

FORRÁS: Koronghi Lippich Elek: A művészetek és a stílus. *Magyar Iparművészet*, 11. (1908) 3: 97–120.

SZERZŐ: Koronghi Lippich Elek (1862–1924) költő, művészeti író, politikus. Bölcsészdoktori oklevelet Budapesten szerzett, ezt követően Lipcsében és Berlinben a klasszika-filológus és történész Theodor Mommsen és Ernst Curtius, illetve a művészettörténész Anton Springer előadásait hallgatta. 1886-tól a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium művészeti ügyosztályának munkatársa, majd 1899 és 1912 között vezetője volt. A művészeti osztály vezetőjeként lett a Trefort utáni hivatalos művészetpolitikai irány kidolgozója. A minisztériumban az országos múzeumok mellett a művészeti felsőoktatást, a műemlékvédelmet és általában a művészeti ügyeket felügyelte. Ezen felül a Magyar Országos Képzőművészeti Tanács előadójaként a kortárs művészeti szcénára is jelentős befolyást gyakorolt. Hivatala és helyzete tehát azt is lehetővé tette, hogy a saját művészeti koncepciójából (a népművészet tárgykultúrájából táplálkozó modern nemzeti művészet létrehozásának ideája) kiinduló művészeti irányelvet széles körben elterjessze. Kultúrpolitikai elképzelésének megvalósítóiként tekintett a gödöllői művészekre, mindenekelőtt festő barátaira, Körösfői Kriesch Aladárra és Nagy Sándorra. Rajtuk kívül jó kapcsolatot ápolt a szecesszió hazai propagátoraival, köztük Radisics Jenővel. Közéleti szerepe 1910-ben gyökeresen megváltozott. A művészeti életre a Képzőművészeti Tanácson keresztül erős befolyást gyakorló Lippich személye mind a háttérbe szoruló akadémikus művészek, mind a fiatal, nyugat-európai orientációjú neoimpresszionisták számára gátat jelentett. Kivételes összefogás eredményeképpen keresztülvitték Lippich eltávolítását a Tanács éléről, aki 1912-es nyugdíjazását követően 1914-ben Meránba költözött, és ott is halt meg.

MAGYARÁZAT: Lippich számára a kortárs művészet megújulását a népművészet formakincsének integrálása teremtheti meg. Írásai jelentős részben az ennek szellemében megalkotandó nemzeti művészet programszövegeinek tekinthetők. A nemzeti eszme közösség- és művészetteremtő hatását, mely ennek a szövegnek kiindulópontja, több munkájában elemzi (például a *Nemzeti eszme* című írása [OSZK Kézirattár, Fol. Hung. 1600.]). Lippich ezúttal a

használati tárgyak és művészeti alkotások mögötti metafizikai többlet, a „magyar lélek” megtalálására hív fel. Ezen a ponton látszik, hogy művészetfelfogása nem csak a gödöllőiekkel, de a számukra inspiráló szellemi irányzatokkal (teozófia) is mutat közösséget. Az előbbieket mellett Lippich az építészek Fiatalok elnevezésű csoportját, akik a modern magyar építészet megújítását a népi formakincs közvetlen megismerésében látták, és különösen Kós Károlynak a nép művészetéről vallott nézeteit érezte saját programjához leginkább közel állónak. Ezt mutatja, hogy cikkének fő üzenetét a nép lelkét kereső művészek közül Körösfői Kriesch Aladár és Kós Károly egy-egy, itt külön nem idézett írásával (Kós esetében az *Erdélyország népének építéséből* [1908] vett részletekkel) támasztotta alá.

SZAKIRODALOM: Jurecskó László: K. Lippich Elek – a hivatalos művészetpolitika irányítója – és a gödöllőiek. *Studia Comitatusia*, 10. (1982): 9–33.; uő: A magyar iparművészet szervezői és K. Lippich Elek (A Lippich hagyatékban található levelek alapján). *Ars Hungarica*, 23. (1995) 1–2: 107–119.; uő: A népies szecesszió elméletének kialakulása. In: *A gödöllői művésztelep 1901–1920*. Szerk.: Gellér Katalin – G. Merva Mária – Őriné Nagy Cecília. Gödöllő, 2003. 59–61.; Csáki Tamás: A finn építészet és az „architektúra magyar lelke”. *Kulturpolitika, építészet, publicisztika a századelő Magyarországon. Múltunk*, 51. (2006) 1: 200–230.

* * *

Azt a kort éljük, melyet a reneszánszban felszabadult egyéniség féktelen és végletes energiái állandó izgatottságban tartanak. Érdekes kor, de bonyodalmak közt vergődő. Az ember minden munkáját erkölcsi és szellemi ütközések közt végzi. [...]

A modernség, az egyén szent jogán, kissé mélyen ment az átabotáság útvesztőjébe. A pogány antik- és a középkori keresztyén szépségideál oltárait felforgatja, anélkül, hogy eddigelé sikerült volna neki új szépségideált teremtenie. A „Természet” jegyében keresi azt, s nem győzi eleget hangoztatni a Természet nevét.

Pedig a naturalizmus, impresszionizmus és sok másféle izmus nem újság. Ha nem is ilyen néven, ha néven egyáltalán nem is nevezve, meg voltak azok minden korok művészetében. Mindig a Természet volt a művészet forrása. [...]

A mai egyén már büszke és fölötte öntudatos. Mint a gyermek, mindenre hangsúlyozottan ráírja a nevét. Közös célnak, homogén eszmének, kollektív érdeknek magát tartósan alá nem rendeli. Minden gondolatában, minden érzésében exkluzív. [...]

Az utolsó egységes nagy művészet, az utolsó stílus a gótika volt s még a quattrocento, egész a cinquecento közepe tájáig. Utána az emberek gondolat-közösségét, az összemunkálást felváltotta az egyénekre való tagolódás, az egyén, mint abszolút erő és hatalom. [...]

A nagy közös kaptárt, a lelkek élet- és világfelfogásának egységét, elhagyták a méhek; az üres kaptárt pedig feldöntötte az idők szele s kifordult belőle és földre esett az a csodálatos törvényszerűséggel megépített sejtvilág, mely magában egyesítette az összes méhek munkájának eredményeit.

Ez a sejtvilág: az architektúra. Azóta architektúra – a szó művészeti értelmében – nincs többé. Mert az architektúrát, mint stílust, egyén egymagában meg nem csinálhatja; mert az architektúra egységes világszemléletben élő koroknak és eszmeközösséget élő egész népeknek az alkotása.

Architektúra híján hajléktalanokká lettek a többi művészetek is: skulptúra, piktúra. Az architektúra az a főművészet, mely az összes művészetek alapja, feltétele, hivatásszerű dekoratív-közösségek megvalósítója. Egyetemes, grandiózus, stílusos művészetek architektúra nélkül nem keletkeznek és nem állanak fenn. [...]

Vissza az architektúrához!

Ki a művészeteknek jót akar, működjék e visszatérés érdekében.

Architektúra, a tér és tömeg ez organikus művészete, hívatott arra, hogy, visszakerülve törvényeinek feltételei közé, a többi művészeteket is ellássa a szerves élet erejével és erkölcsével.

De hogyan vezessük vissza az architektúrát a stílus feltételei közé, ha igaz, amit mondtunk, hogy stílus csak egységes világszemléletből és eszmeközösségből keletkezhetik? Szóval s ha az egyén alárendelt s az eszmeközösség a fő? Egységes szellemre, uralkodó közös nagy eszmére még egy nemzet életének a szűkebb határain belül is nehéz ma találnunk, a lázas világforgalom e nyugtalan korában, midőn oly tömérdek fajbeli, politikai, irodalmi, művészeti, tudománybeli és közgazdasági határok keverednek össze, hogy e nagy kavardóság a benne élő egyént, ha nem eléggé kemény koponyával és erős lélekkel áll a zűrzavar közepén, inkább valami bomlasztóan kaotikus állapotba sodorja, semmint hogy faja és kora jellemének megérzésére vezetné. [...]

De egy-egy kivételesen nagy tehetségű egyén s egy-egy erős faj mégis, a kor eszméinek e nagy zavarában is, valamennyire meg tudta őrizni a saját lelkének szerencsés összetételét, minélfogva kultúrmunkájokban szemlélve őket, észre is vehetjük, hogy az ő útjaik a stílus magaslatai felé tartanak. [...]

Az angolszász faj hegemoniás felsőbbbségébe és az ebből származó erkölcsi eszmébe bajos lenne még csak beleképzelni is magunkat; ezernél több okunk van azonban arra, hogy a finnság helyzetét megértsük és a belőle kialakult nemzeti eszme erejét mérlegelni érdemesnek tartsuk. Ami tanulság mégis mind a két példából egyképen sugárzik felénk, a következő: a nemzeti eszme kialakulásának első és fő feltétele a fajbeli önmegismerés. Ezen alapszik a tudatos nemzetek akaratanak minden számvetése. Ez tárja fel a szükségszerűségeket s a lehetőségeket is. Ez óv meg a nagyság örületétől s a kicsinyesség vak nagyozásától. Ez érteti meg a hatalmassal, hogy ne váljék zsarnokká, mert a hatalomnak csak az erkölcs ad erőt és jogosultságot, s ez inti a gyöngét arra, hogy ne követelje magának az erősek jogát (mert a sajátját is kockára teszi véle), de törekedjék nagy és szorgos munkatevéssel kiküzdeni azt.

Fajbéli önmegismerés nélkül rejtettek és sorvadók a nemzet legszebb kvalitásai.

Politikát, társadalmat, tudományt, mesterségeket és művészeteket átható nemzeti eszme csak a fajbéli önmegismerés talajában gyökerezhetik.

Országá zavarosában s a létét komplikáló idegen gondolatok világában a magyarságnak is keresnie kell és meg kell találnia önnön-magát, hogy megtalálván, megismerhesse a saját jobb tulajdonságait, melyeknek egész kultúr-munkájában való állandó hangsúlyozása és tevékeny részvétele fogja őt eljuttatni a nemzeti eszmében való egység áldásai közé.

Midőn e korban minden más összefoglaló eszme lehetősége hiányzik, az egyedül lehetséges nemzeti eszmében való egységre kell törekednünk, hittel, odaadó munkával és entuziazmussal, hogy művészetünknek szárnya nőjön, a stílus halhatatlanságába felvivő.

Keressük tehát a nemzeti eszme első feltételét: az önmegismerést. Keresünk meg a faj lelkét, melyben együtt van erkölcsi belső ereje és kifejező formanyelve. Talán primitív minéműségben, talán bús elhagyatottságban fogjuk találni, de megtaláljuk, ha leszállunk érte abba a rétegbe, hol a nemzetközi nivelláló áramlatok és a szegénység gondja még ki nem irtották teljesen a faj ősi teremő ösztöneit, nemzedékről nemzedékre átöröklött ősi formakincsét és fantáziáját.

Szálljunk le a néphez, fajbéli tulajdonságaink ez utolsó, hű letéteményességéhez. Ez a becsületes, jó nép őrizte meg nekünk egykor mindenkitől elhagyott és megvetett gyönyörű nyelvünket, ő emelte költőinket európai jelentőségre, fölsegít minket ő a művészet stílusához is. Festő, szobrász, architektus, tanulni a nép közé menjen.

Rég mondom ezt, minél fogva módomban volt e jó tanácsról különféle véleményeket hallani.

Egy festő a maga körében köztetszés mellett így szólott, mondván:

„Micsoda bolond beszéd az? Nem az a magyar művészet, amelyik a parasztot fösti. Nem a gatyától meg a rámás csizmától lesz magyarrá a művészet, hanem annál fogva, hogy magyar művészek csinálják, nem pedig németek és spanyolok. Ha Dachaut, ha Fontainebleaut, ha Hollandiát, vagy Új-Guineát fösti is a művész, a föstése magyar művészet, mert magyar művész cselekedte.”

Egészen jól beszél, aki így beszél. Vele tartok. Csakhogy én azt az elvet, mielőtt hirdetni merném, tartalommal óhajtom megtölteni. A művészet magyarságát valóban a művészek magyarsága oldja meg? De én ennél az elvi kijelentésnél a világért sem merek oly határozottan megállani, mint a tisztelt előttem szóló. Én látni akarom előbb – a magyar művészt.

Közeleti viszonyaink igen kevésbé alkalmasak arra, hogy fajbéli kultúrával és a benne való hit erejével töltsék meg a lelkét egy ifjúnak, ki az iskolai céltudatos fegyelem és a családi nevelés kötelékei közül túlkorán kiszakítva magát, komoly eszméletekre föl nem készült elmével szalad neki a művészetek szabad világának. Egységes nemzeti társadalmak az ilyen ifjút nevelésbe

veszik, de ott, hol ily társadalom nincs, iránytű nélkül vergődik a fiatal bohém s hányt-vetett sajkája rendesen idegen vizekre téved. Életkorának abban a szakában, mely minden hatás iránt a végletekig érzékeny és a hatások közt, rendező elmével, válogatni még nem tud, többnyire a külföldre kerül s egész tehetsége ott egy-egy idegen eszmevilág meg nem értett és félreértett kultúrájának áldozatává lesz. Áldozatává, mert az a merőben más kultúra sokkal kevesebbet ad neki, mint amennyit tőle elvesz. Az ilyen tehetség basztárdképen kerül haza; franciává, németté lenni, természetesen, nem tudott, de művésze már a magyar szót idegenül ejti, a magyar néplelket már nem érzi, csak a vitézkötést, gatyát és a rámás csizmát látja meg. S ha magyar művészetről beszélgetek előtte, természetes, hogy lesajnál, mert azt hiszi, hogy a magyarságot én is a vitézkötésben látom.

A szobrász azt mondja, minek menjen ő tanulni a nép közé, mikor a nép szobrokat nem csinál?

Az architektus felsőbbbségesen jelenti ki, hogy a népnek nincs architektúrája, csak ornamentuma. A házból pedig nem lesz magyar ház csak azért, mert tele aggatjuk szűrök és subák vadvirágaival.

Mindenkivel egyetértek, aki azt állítja, hogy a művészet a magyar nép lemásolásától nem válik magyarrá.

Nem is azért ösztönzőm én a művészeket a nép közé, hanem azért, hogy keressék meg és találják meg a nép lelkét, a magyar lelket.

Ami hiányzik kultúrás közéletünkéből, az egységes magyar lélek, erőnk és óhajtott nagyságunk e legfőbb feltétele, az még megvan a népnel. Veszendőben, de megvan.

Ezer bontó elem ostromolja, szét is hull talán nemsokára, de mielőtt e nagy katasztrófa bekövetkeznék, fogjuk meg és hozzuk fel ide, kultúrás életünkbe.

Gyönyörű példáit látjuk népünk világában annak, amiről fontosabb szótoltam, hogy lélek-egységből miképpen emelkedik föl az ember műve a stílus magaslatára. Ezen a darabka földön nincsen is más egyéb stílus, mint a nép művészetének stílusa. S mert ez, ha naiv formák között él is, sajátos lelki törvényeken alapuló magyar stílus: menjünk és érintkezzünk azokkal a törvényekkel, melyeknek ez a stílus az eredménye.

Az a lélek, mely a nép művészeti stílusát megalkotta, még él, de gyönyörű alkotására már csüggedt szárnyú rezignációval néz, mert az élet túl sok baja, gondja művészkedéshez többé nem engedi. Ő még él, vele még beszélhetünk, ha nagyon sietünk; de műve már a múlté, elvégeztetett... [...]

P. G. Gy.

Hogyan lesz magyar architektúra? (1908)

FORRÁS: Koronghi Lippich Elek: Hogyan lesz magyar architektúra? *A Ház*, 1. (1908) 1: 1–2.

SZERZŐ: Koronghi Lippich Elek (1862–1924) költő, művészeti író, politikus részletes életrajzát lásd a 311. oldalon.

MAGYARÁZAT: Lippich a magyaros-népies szecesszió felől jelöli ki a modern építészet feladatát. Mint sok más írásában, itt is programot adott a magyar szellemiségű építészet megalkotására. Kiindulópontja itt is a modern, nemzeti alapon álló eszmeközösség és a nemzeti önmegismerés, mely elvezet a nép lelkének megismeréséhez. Mindeközben pontosan jelzi, melyek azok az építészeti csoportosulások, amelyekre ebben a küldetésben nincs szükség: képviselőiket a magyar építészet megalkotásából kizárja, ha nem fogadják el azokat a „magasabb rendező szempontokat”, amelyeknek ideje elérkezett. Ebben az írásban is látszik Lippich törekvése, hogy kihasználva szakpolitikai helyzetét, ízlése szerint alakítsa a művészeti életet, elutasítva más művészeti elképzeléseket (például a német és osztrák szecesszióra reflektáló hazai építészeti törekvéseket). Ez a fellépése erősítette elszigetelődését, mely végül a művészeti támogatások megváltoztatását követelőkkel való konfrontálódását és a művészeti életből való kiszorulását eredményezte.

SZAKIRODALOM: Jurecskó László: K. Lippich Elek – a hivatalos művészetpolitika irányítója – és a gödöllőiek. *Studia Comitatusia*, 10. (1982): 9–33.; uő: A magyar iparművészet szervezői és K. Lippich Elek (A Lippich hagyatékban található levelek alapján). *Ars Hungarica*, 23. (1995) 1–2: 107–119.; uő: A népies szecesszió elméletének kialakulása. In: *A gödöllői művésztelep 1901–1920*. Szerk.: Gellér Katalin – G. Merva Mária – Óriné Nagy Cecília. Gödöllő, 2003. 59–61.; Csáki Tamás: A finn építészeti és az „architektúra magyar lelke”. *Kulturpolitika, építészet, publicisztika a századelő Magyarországon. Múltunk*, 51. (2006) 1: 200–230.

* * *

Fiatal művészeti kultúránk, úgy látszik, elérkezett az érési folyamatnak arra az állomására, ahonnan a történők fölött áttekintve, szükségét, érzi annak, hogy az individualizmus jelszavaira támaszkodó sok átabotáság és a „kérés” címén felburjánzott sok féktelen kísérlet káoszát végre a magasabb rendező szempontok és elvek unalma alá helyezze. Ezt bizonyítják az utóbbi idők jelenségei. Látjuk, hogy a társadalom mily energikusan utasítja vissza mesterséges propagandáikban bizakodó festőifjaknak^a azt a feltevését, hogy a magyar társadalom hajlandó lesz a tudatlanságot művészeti elvképen, a tehetetlen, kapkodó utánzásokat eredetiségképen s az idegen művészetek hulladékait feltárló ízléstelenséget modern magyar művészetképen elfogadni.

Látjuk könnyelmű fiatal architektusoknak is a zsákcúba jutását. Nem kell a művészetük.^b Azok a lármás, egyéni kirohanások már senkinek sem imponálnak. A hangos modernkedés és magyarkodás nekizúdult áradatáról csakhamar kiderítették az idők, hogy hazugságokkal telvék, hogy a művészet örök nagy törvényeinek büntető paragrafusait furfangosan kerülgetők [sic!].^c Egy ideig hivatkozhattak arra, hogy hiszen tudják ők, mennyire „nem kész”, amit csináltak, de út a kialakulás felé, sőt a magyar művészet felé is, mert magyar stílussá kell fejlődnie annak, amit magyar művészek alkotnak.

Abban igazuk is lenne, hogy valóban nem a gatyá, és szűrvirág másolásától lesz magyarrá a művészet, hanem annál fogva, hogy magyar művészek csinálják, nem pedig németek és hollandusok.

De aztán hát csinálják is magyar művészek. Mielőtt elfogadnám az igazságukat, látni szeretném a – magyar művészt.

Amelyik művész belső összetételének a meg nem értett és félreértett idegen hatások és könnyűvérű elcsenések a komponensei, az a művész nem magyar művész. De német sem, hollandus sem, hanem valami, ami sem ez, sem az. Valamint a nem „jól kinéz” és „nem létező” dialektusa emeli az irodalmat a magyar nemzeti ideál magaslatára, a „jól kinéz” és „nem létező” formai nyelve sem fogja a művészetet grandiózus magyar művészeté avatni.

Pedig meg akarjuk csinálni, mert meg lehet csinálni a magyar művészet stílusát.

Csak fogadják el művészeink, kik között oly sok az istenadta, szebbnél-szebb tehetség, azokat a magasabb rendező szempontokat, melyeknek ideje immár elkövetkezett.

Úgy tudom, ez a folyóirat is a viszonyok eredőjéből keletkezett s célja az, hogy a művészet törvényeinek az iránytalan felfogások zavarai közepett egyik hirdetője legyen.

Hogy magyar művészetet lássunk ebben az országban, mindenekelőtt architektúrára van szükség. Mint a nagy stílusok világtörténelmi korszakai bizonyítják, az architektúra, a tér és tömeg az organikus művészet hivatott arra, hogy visszakerülve változhatatlan törvényeinek feltételei közé, a többi művészeteket is ellássa a szerves élet erejével és erkölceivel.

De architektúra, mint stílus, csak korok és népek eszmeközösségéből alakulhat, mikor az egyén alárendelt, s az eszmeközösség a fő. A féktelen és

exkluzív egyén csak anarchiát okoz; de egy összefoglaló nagy eszme közösségében élő s az eszme hitében alkotó egyén mindenkor dicsőséges részese annak a legemberibb munkának, mely végső eredményképpen a stílus szimfóniájában harsan ki.

Azok az egyének és azok a fajok vannak a művészeti stílusfejlődés útján, melyek egyrészt összeköttetést találtak az elmúlt korok nagy művészeivel és ez összeköttetést a modern individualizmus ostromai között is erős határozottsággal tartják fenn – másrészt pedig fölismerték koruknak és fajuknak ideáljait s azok szellemi és lelki életéből táplálkoznak.

Ez az: eszmeközösség a múlt, a jelen s a jövő szerves összekapcsolásában.

A modern kor szociális eszmeáramlatai egységre még nem jutottak, egyedül a nemzeti eszme az, melyben egységesen tömörülhetnek az ember-közösségek.

Ahol elég szerencsés, vagy elég komoly és szorgalmas egy faj, hogy a saját tulajdonságait megismerhesse, ott meg is van már az egységes nemzeti eszme legfőbb feltétele: az önismeret.

Erre kell törekednünk politikában, társadalomban, tudományban, mesterségekben és művészetekben, egyaránt.

Keressük tehát a nemzeti eszme legfőbb feltételét: az önmegismerést. Keressük meg a faj lelkét, melyben együtt van erkölcsi belső ereje és kifejező formai nyelve.

Ahol ezt megtalálhatjuk, az a nép, fajbéli erőnk, összes tulajdonságaink ez utolsó, hű letéteményese. A nép őrizte meg nyelvünket, mellyel ma európai jelentőségű irodalmunkat írjuk, ez őrizte meg művészetünk törvényeit is, melyeknek ismerete híján bajos lenne nemzeti stílusról, mint elérhető eredményről, ebben a sokféle országban álmodoznunk.

Ne csupán másoljuk a népet, ne csupán az ornamentumait hántsuk le az ő kezének műveiről, de ismerjük meg a gondolkodása módját, fogjuk meg a lelkét s hozzuk fel ide a mi tétova-kultúrás munkánk világába.

Ha tanulmányozzuk a legtöbb kincsünket rejtő Erdély népének művészetét, tapasztalni fogjuk, hogy konstruktív erejét az is a középkor nagy stílusával megtalált kapcsolatból meríti.

Mily szerencsénkre válhatik, ha megismerjük azokat a törvényszerűségeket, melyeket ez a kapcsolat, akármily primitív formákban is, de stílussá emelt. A magyar nép művészetének gyönyörű stílusává, valami egészsé, amihez hasonló egészet a mi zavaros kultúránk eddig még nem revelált.

Rendelkezésünkre áll az utolsó legnagyobb stílusnak, a középkor stílusának egész világa, s rendelkezésünkre áll népünk fajbéli stílusa. És népünk stílusában középkor és jelen, a szerves fejlődés egységes eredményeképp.

Ha ezt megértettük, hatalmas rendező szempontok jutottak a tulajdonunkba.

Ki a nép falvaiba! és vissza a műemlékek beszédes kövei közé!

P. G. Gy.

JEGYZET

- a Itt Lippich a Párizsban tanult fiatal festők azon csoportjára utal, akik a Fauves mozgalom hazai elterjesztőiként az utóbbi évek szakirodalmában a Magyar Vadak elnevezést kapták (lásd Passuth Krisztina – Szűcs György (szerk.): *Vadak. Magyar Vadak Párizstól Nagybányáig, 1904–1914. Kiállítási katalógus.* Budapest, 2006.). A neoimpresszionisták Nagybányán működő társasága (Czóbel Béla, Bornemissza Géza, Boromissza Tibor, Dénes Valéria, Galimberti Sándor, Perlrott Csaba Vilmos, Ziffer Sándor), illetve a Kernstok körül kialakuló műhely művészei (Czigány Dezső, Czóbel Béla, Márfy Ödön, Kosztolányi Kann Gyula, Lesznai Anna, Orbán Dezső, Pór Bertalan, Vaszary János, Vedres Márk) tartoztak ide. Lippich írásaiban többször utal a „párizsi levegő” lelkeket romboló hatására. Például: *Forradalom a festőművészetben. Budapesti Napló*, 1908. február 16. 8.
- b Itt Lippich valószínűleg a pár évvel korábban Lechner-féle építészeti mesteriskolát követelő építészekre céloz. A mesteriskola létrehozására 1903-tól voltak tervek (Magyar építőművészeti mesteriskoláról. *Művészet*, 2. (1903): 59.; Építészeti mesteriskola. *Modern Művészet*, 1. (1906) 4: 194–195.). Végül a Lippich elnöklétével működő Országos Képzőművészeti Tanács a műegyetemi építészképzés számára konkurenciát jelentő iskola létrehozásáról szóló memorandumot elutasította.
- c Összecseng ez a megfogalmazás Hauszmann Alajos e szöveggyűjteményben közölt, modern művészetről szóló írásában megfogalmazottakkal (lásd: „ultramodernség beteges kinövésai”), lásd ezen kötet 309. oldalát.

Nemzeti és egyetemes kultúra

JOSEPH VON HORMAYR

Az Osztrák Plutarkhosz olvasóihoz (1807)

Részlet

FORRÁS: Joseph Freyherr von Hormayr: An die Leser des österreichischen Plutarch. In: Joseph Freyherr von Hormayr: *Österreichischer Plutarch, oder Leben und Bildnisse aller Regenten und der berühmtesten Feldherren, Staatsmänner, Gelehrten und Künstler des österreichischen Kaiserstaates*. Erstes Bändchen. Wien, 1807. X–XI.

SZERZŐ: Joseph von Hormayr (1782–1848) osztrák történész, politikus. Jogi tanulmányai után bíróként tevékenykedett, később a külügyminisztériumban dolgozott Bécsben, majd udvari titkár és a titkos udvari és családi levéltár igazgatója. Részt vett az 1809-es tiroli felkelés előkészítésében, 1813-ban egy újabb tervezésében is közreműködött, emiatt letartóztatták és börtönbüntetésre ítélték. Munkácsi raboskodása után Bécsben levéltári kutatásokkal foglalkozott. 1816-ban Ferenc császár udvari és birodalmi történetíróvá nevezte ki, majd a bajor király, I. Lajos 1828-ban külügyi állás betöltésére invitálta. 1846-ban Münchenben a bajor állami levéltár igazgatója. Irodalmi munkásságának eredményességét mutatja, hogy műveinek száma meghaladja a 170 kötetet.

MAGYARÁZAT: Hormayr birodalmi szemléletű történetíróként, a dinasztikus elv jegyében, Magyarországot – a többi monarchiabeli területtel együtt – az Osztrák Császárság történetébe igyekezett bekapcsolni, amellyel a Habsburg-birodalom heterogén közösségeinek egységét próbálta megteremteni a kollektív emlékezet segítségével. Ehhez olyan kiadványokat szerkesztett, mint az *Archiv für Geographie, Historie, Staats- und Kriegskunst* (1825-től *Archiv für Geschichte, Statistik, Literatur und Kunst*), a *Taschenbuch für die Vaterländische Geschichte*, vagy az *Österreichischer Plutarch, oder Leben und Bildnisse aller Regenten und der berühmtesten Feldherren, Staatsmänner, Gelehrten und Künstler des österreichischen Kaiserstaates*. Munkatársként dolgozott mellette Mednyánszky Alajos, Genersich János és Franz Julius Schneller is. A *Tudományos Gyűjtemény* lapjain is élénk vita alakult ki a birodalmi koncepció körül, számos tudós bekapcsolódott a diskurzusba.

SZAKIRODALOM: *Joseph Freiherr von Hormayr zu Hortenburg. Politisch-historische Schriften, Briefe und Akten.* Szerk.: Helmut Reinalter – Dušan Uhliř. Frankfurt/M., 2003. (Schriftenreihe der Internationalen Forschungsstelle Demokratische Bewegungen in Mitteleuropa 1770–1850, 34).; S. Varga Pál: *A nemzeti költészet csarnokai. A nemzeti irodalom fogalmi rendszerei a 19. századi magyar irodalomtörténeti gondolkodásban.* Budapest, 2005.; Uő: *Az újrászótt háló. Kulturális mintázatok szerepe a felvilágosodás utáni magyar irodalomban.* Budapest, 2014.; Franz Leander Fillafer: *Jenseits des Historismus: Gelehrte Verfahren, politische Tendenzen und konfessionelle Muster in der Geschichtsschreibung des österreichischen Vormärz.* In: *Geschichtsforschung in Deutschland und Österreich im 19. Jahrhundert.* Szerk.: Christine Ottner – Klaus Ries. Stuttgart, 2014. 79–119.

* * *

[...] A Brassótól Salzburgig és Krakkótól Triesztig fekvő hatalmas területen, azon a kimeríthetetlen földön, ahol szellem és szorgalom arannyá képes változtatni mindent, amit megérint, egy több mint 22 milliós népesség él és munkál, melynek tagjai képességeikben, szokásaikban, nyelvükben, alkotmányukban végtelenül eltérőek; különböző korszakokban különböző háborús történések, öröklés és a kölcsönös összeköttetések kapcsolták egybe őket – mégis mind egyek, egy mindenkiért, mindenki egyért. Azért, hogy ennek a közösségnek neve és jelképe legyen, hogy roppant átmérőjének sugarai egy középpontba fussanak össze, ezt a nevet nyerte: Osztrák Örökös Császárság.

A gazdag és erős országok e pompás koszorújában több alsóbb rendű középpontot találunk. Mindegyikből sajátos élet árad a magyarokra, a csehekre, az osztrákokra és galíciaiakra. Ez a többszörös oda-vissza hullámvész, ez a sokszoros ki- és visszaáramlás, a kölcsönös segítő erőnek ez a közelsége s bősége és a közhasznú verseny a tartományok között, táplálja és erősíti a népeket és az országot, melynek eredetisége az örökösen visszakerülő egyformaságban hamarosan elvészne. De ahol az egyformaság öl, ugyanott az egység – és csakis az – a legélénkebb életet hozza el. Egység nélkül zavar, elmagányosodás, darabokra hullás, tehetetlenség köszönt be. *A tartományi hazafiság*^a természetes és dicséretes, de a *nemzeti szellem, a nagy egész iránti lelkesedés* sokkal inkább dicséretesebb: mert korunknak legfőképpen erre van szüksége, és *Menenius Agrippa* meséje^b örökké igaz marad, még ha ezerszer ismétljük is el. [...]

Fordította: Fórizs Gergely

A. A.

JEGYZET

- a Az eredetiben: Provinzialpatriotismus.
- b Agrippa Menenius Lanatus, a római köztársaság konzulja i. e. 503-ban. A neki tulajdonított tanmese szerint a kenyérkereső kezek és lábak, valamint a száj és a fogak fellázadtak a henye gyomor ellen, saját vesztükre, mert ha nem etették a gyomrot, maguk is elgyengültek. Végül belátták, hogy mindegyiküknek a saját feladatát kell végeznie, és nem lázadoztak többé.

PÁPAY SÁMUEL

A magyar literatúra esmérete (1808)

Részlet

FORRÁS: Pápay Sámuel: *A magyar literatúra esmérete*. Veszprém, 1808. I. 3–16.

SZERZŐ: Pápay Sámuel (1770–1827) nyelvész, irodalomtörténész, ügyész. Jogi tanulmányokat folytatott, 1796-ban ügyvédi vizsgát tett, majd Egerben tanított magyar nyelvet és irodalmat. 1800-ban ügyvédként dolgozott Pápán. 1801-ben Veszprém megyében ügyész, majd 1802-től gróf Esterházy Miklós uradalmi ügyésze lett. Amikor az országgyűlés 1805-ben engedélyezte a magyar nyelv használatát a közigazgatásban, minden megyét felszólítottak egy közigazgatási műszótár készítésére. Veszprém megbízásából Pápay Sámuel készített javaslatot, ez lett az *Észrevételek a magyar nyelvnek a polgári igazgatásra és törvényhozásra való alkalmaztatásától* című munkája. Kisfaludy Sándor, Pázmándi Horváth Endre, Péteri Takáts József barátja, és bár a nyelvújítási harcban Kazinczy Ferenc az ellenfele volt, vele is levelezett. A Magyar Tudós Társaság létrehozására háromévi jövedelmét ajánlotta fel.

MAGYARÁZAT: *A magyar literatúra esmérete* az első magyar nyelvű irodalomtörténet, amely anyagának nagy részét Pápay még egri tanársága idején gyűjtötte össze. A munka első része nyelvtan és stilisztika, a második része irodalomtörténet, amelyben – nyelvközpontú szemléletének megfelelően – csak magyar nyelvű munkákat rendszerez. Esztétikai szempontokat nem érvényesít a kategorizálás során, mivel a literatúrát elsősorban a nevelésben tartotta jelentősnek, továbbá a nyelv fejlesztésénél, és terjedésének elősegítésénél tulajdonított neki hasznót. Az itt közölt részletben a nemzeti és az idegen literatúra megkülönböztetése, a nyelv és nemzet kapcsolata kap hangsúlyt. Külföldi példák alapján a latin nyelvű műveltség és iskoláztatás helyett az anyanyelvit javasolta, mert ahol a latint lecserélték a saját nyelvre, ott sokkal gyorsabban fejlődtek a művészetek és a tudományok. A latin nyelv uralmát a magyarországi műveltségben károsnak tartotta, mivel csak egy szűk rétegnek adott hozzáférést a tudáshoz. Véleménye szerint az ország egységét a nyelvi egység biztosítja, azaz ha mindenki magyarul tanul, előbb-utóbb mindenki el is magyarosodik, ezáltal a nemzet haladása biztosított lesz, azaz a nyelv a magyarosodás és a közjó eszközévé válik. Érvelésében a nyelv hordozta leginkább a nemzeti jelleget. Külső jelekben, például a ruházkozásban könnyen hasonulhatnak egymáshoz a különböző nemzetek, de a nyelvi eltérés fenntartja a különbségeket.

SZAKIRODALOM: Badics Ferenc: Az első magyar irodalomtörténetíró. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 7. (1897) 1: 1–15.; 2: 129–142.; 3: 257–274.; 4: 385–397.; Lőkös István: Pápay Sámuel irodalomtudományi előadásai. In: *Irodalom és felvilágosodás*. Szerk.: Szauder József – Tarnai Andor. Budapest, 1974. 873–900.; Margócsy István: Pápay Sámuel és Literatúrája. *Irodalomtörténet*, 12. (62.) (1980) 2: 377–404.; S. Varga Pál: *A nemzeti költészet csarnokai. A nemzeti irodalom fogalmi rendszerei a 19. századi magyar irodalomtörténeti gondolkodásban*. Budapest, 2005. 313–316.

* * *

2. §. Az [a nyelv] vagy nemzeti, vagy pedig idegen

A nyelv az az eszköz lévén, mely által a tudományok s a tudhatásnak mindenféle tárgyai előadódnak, látnivaló, hogy a literatúrával szorosan egybe van kapcsolva a nyelv állapota. Ez vagy tulajdona s anyai nyelve a nemzetnek, vagy pedig idegen, s a literatúra más nemzettől kölcsönözött. Ehhez képest a literatúra is vagy *nemzeti* vagy *pedig idegen*; ha tudniillik az a nemzetnek tulajdon anyai nyelvén foly, *nemzeti*, más különben *idegen* avagy külföldi: mint példának okáért magyar hazánkban a deák literatúra.

3. §. Célja az oktatás

A literatúrának legközelebb való célja az oktatás, akár tanítók hallgatása, akár könyvek olvasása által megyen is ez véghez. Az oktatásban ismét az a cél, hogy mind lelkünket, mind testünket általlyában, mind különösen polgári állapotunkat tökéletesebbé tegyük, s ennél fogva boldogságunkat, melyre teremtettünk, amennyire lehetséges, még ez életben is elérhessük.

4. §. Azt tehát előmozdítani kötelesek a nemzetek

Ennek a felséges cél elérésének eszköze lévén a literatúra, ebből következik, hogy mivel természeti kötelessége az embernek, és így azon emberi sokaságnak is, melyet nemzetnek hívunk, a maga tökéletesítése: tehát fő kötelessége annak a literatúra előmozdítása is, úgymint amely a tökéletesedésre, s ennél fogva a boldogságra vezető oktatást veszi célul. Teljesítvén ezen kötelességet némely nemzetek, szembetűnőképpen tökéletesedtek mind azon dolgokban, melyek a nemzetnek boldogulását előmozdítják; amint látni lehet főképpen a régi görögöknek, s rómaiaknak, már ma pedig az európai kicsinosodott^a nemzeteknek példájában; más nemzetek ellenben, mint példának okáért az ázsiai, afrikai, amerikai, s ausztráliai vad népek szűkölködve a literatúra virágzása nélkül, tökéletlen, durva állapotban maradtak. Hogy pedig némely kicsinosodott nemzetbeliek, sőt néha egy egész csinos nemzet is a literatúra virágzása és a csinosodás mellett nagyot botlanak, s a belső szíveskedést külső színeskedéssel cserélvén fel: nem csak az erkölcsi és nemzeti törvények ellen vétének tetemesen, s még néha tetemesebben mint a vad népek is, hanem gyakran önnön boldogtalanságokat s végső romlásokat is eszközlik. Ez részint némely véletlen történetnek közbejövételéből, részint pedig csupán a visszaélésből származik (minthogy minden jóval vissza lehet élni) s nem is

regula ez a literatura mellett való megbotlás, hanem regulából való kivétel, úgy hogy csakugyan az marad regulául, hogy a literatura segíti az emberi s nemzeti boldogulásnak legigazábbban való elérését.

5. §. *Még pedig a nemzetit az idegen felett*

Az oktatás lévén célja a literatúrának, ebből könnyű megfejtetni azt is, ha az idegen vagy pedig a nemzeti literatura segíti-e jobban a nemzetnek tökéletesedését, s ehhez képest melyiknek előmozdítására kötelesek inkább a nemzetek. Ugyanis a nemzet az által az oktatás által tökéletesedhetik legfoganatosabban, mely oktatás nem csak némely polgárookra, hanem általlyában minden személyekre azon mérték szerint, amint közönségesen a természeti és polgári köteleztetések, s különösen kinek-kinek hivatala, mestersége, s élete módja megkívánják, egyaránt kiterjedhet; és így amely oktatásban minden kifogás nélkül mindenek, valakik csak a nemzethez tartoznak, akár nemesek, akár nemtelenek, gazdagok, vagy, szegények, tisztviselők, kereskedők, kézmívesek, földművelők, férjfiak, asszonyok s a többi a szükséges mérték szerint részesülhetnek; mert így az oktatás által a polgári társaságban lévő minden tagok tökéletesedvén, aszerint tökéletesedik az egész is, mely azon tagokból áll, úgymint a nemzet, a polgári társaság. Úgy de az ily szélesen kiterjedő közönséges oktatás legkönnyebben, sőt egyedül a nemzetnek anyai nyelvén mehet végbe, azon tudniillik melyet a nemzetbeliek az anyai tejjel szoptak, s ahhoz képest gyermekségektől fogva értenek, nem pedig más idegen nyelven, mert ezt előbb nagy fáradsággal meg kell tanulni, annak megtanulására pedig az egész nemzetet vévén, igen kevésnek lehet értéke s alkalmatossága. De akiknek volna is abban módjuk, még ők az idegen nyelvnek tanulására vesztegetnék a drága időt, addig elkésnének a szükséges és hasznos dolgoknak tanulásával; sőt sokan elunván az idegen nyelvvel való vesződséget, félbe hagynák a tanulást, még minekelőtte céljukhoz képest a szükséges és hasznos tudományokkal megismerkedtek volna. De emellett meg kell azt is gondolni, hogy semminemű oktatás nem hat úgy be a lélekre, s nem tesz oly erős és állandó benyomásokat, mint az, mely a csecsemőkorban kezdődik; már pedig a csecstől fogva való oktatás csak az anyai nyelven mehet végbe. Bizonyos tehát, hogy csak a hazai nyelven való oktatás által lehet a nemzetnek legkönnyebben s legfoganatosabban tökéletesedni, és hogy mindazon tudományoknak és mesterségeknek, melyek a nemzetet boldogítják, legegyszerűbb, legrövidebb, s legkönnyebb útja egyedül a nemzeti nyelv. Úgy de azt értjük mi a nemzeti literatúrán, mely a nemzetnek tulajdon anyai nyelvén való oktatását veszi célul. Bizonyos igazság tehát az is, hogy nem az idegen, hanem a nemzeti literatura segíti legkönnyebben, s legfoganatosabban a nemzetnek tökéletesedését, és boldogulását. Innen már következik, hogy mivel a természeti okosság mindenkor a legrövidebb, s legigazabb utat javasolja a célnak elérésére: tehát a természeti okosság szerint, a nemzetek sokkal inkább kötelesek a nemzeti literatúrának, mintsem az idegennek előmozdítására, s akik ellenkezőképpen cselekszenek, azok eltévesztik az utat, melyre a természeti okosság igazít a tökéletesedésben.

A literatúrai oktatásról azonban mindenkor észben kell tartani, hogy az nemcsak a tanítók hallgatása, nem csak az iskolába való járás, hanem a könyvek olvasása által is teljeseedik.

6. §. *Arra mutat a tapasztalás is*

A mindenkori tapasztalás, a nemzetek példái is nyilvánvalóan megmutatják az említett állításnak valóságát. Tudva van ugyanis, hogy ama legnevezetesebb régi nemzetek, a görögök és rómaiak, a maguk anyai nyelvének, és ennél fogva nemzeti literatúrájuknak virágzása által jutottak a tökéletességnek ama polcára, melyen más nemzetek felett tündöklöttek. Az újabb időkben pedig világos példákat nyújtanak a mai csinosabb s virágzóbb európai nemzetek, az olaszok, franciák, angolok, németek, kik a holt deák nyelvnek, és így az idegen deák literatúrának, mellyel még eleinte vesződtek, folyamatban létele ellen kikelvén, némelyek, mint az olaszok, már a tizenötödik században, mások későbbben, tulajdon maguk anyai nyelvén kezdék a tudományokat és mesterségeket közleni a maguk feleivel, s bámulva tapasztaljuk, mely sokra mentek már nemzeti literatúrájuk által mind a szép és hasznos mesterségekben, mind a tudományoknak minden nemeiben, s egy szóval a nemzeti tökéletesedésben. A most csinosodó nagy Orosz Birodalom is a nemzeti nyelvnek virágoztatásában helyhezveti a tudományoknak s mesterségeknek terjesztését, s a Peterburgi Tudós Társaságnak is legfőbb foglalatosságát teszi a nemzeti literatúrának gyarapítása. Nyilván láthatni tehát mind a régi, mind a most élő nemzetek példájából is, hogy valamint ez vagy amaz a nemzet meghaladja a másikat nemzeti nyelvének s literatúrájának virágoztatásában, úgy meg is előzi azt a tudományokban s mesterségekben, és általlyában a nemzeti tökéletesedésben.

7. §. *Sőt azt kívánja a nemzetnek önnön maga fenntartása*

De még más fontos tekintetből is szükséges kötelessége a nemzetnek, hogy a maga nyelvét és literatúráját az idegen felett gyarapítsa, és azt mint szeme fényét s legfőbb kincsét úgy tartsa. Ez a tekintet a nemzetnek magában való fennállása. Ugyanis eleitől fogva tapasztalt igazság az, hogy azon különös tulajdonságok közül, melyek a nemzeteket egymástól megkülönböztetvén, azokat magukban fennálló nemzetekké teszik, a nyelv az főképpen, mely a nemzetnek nemzeti lételetét állandóan fenntartja, s azt cselekszi, hogy a nemzet a többtől külön válva magában fennálló nemzet legyen. Mind mulandóbb az a különbség, melyet a nemzetek között a természet, öltözet, szokás, életmódja s több effélék tesznek; mert mindezen tulajdonságokra nézve is úgy öszve keveredhetik egyik nemzet a másikkal, hogy egymástól meg sem különböztethetik, s csaknem egygé válik; de ha mind a kettő megtartja a maga különböző anyai nyelvét, ha bár a többi különös tulajdonságai az öszveelegedés által elvesztek is, mégis az egy különböző nyelv által mind a kettő különböző nemzetnek fog tartatni. Vegyük bár például a zsidókat s cigányokat, kik a világon széjjelszórva laknak más nemzetek között, miként fenntartják a maguk különös nemzetiségét a nyelv által; már ma ránézve meg nem tudjuk a szakállatlan csinos zsidót a némettől, s némely elszőkésedett cigányt

a magyartól különböztetni, de mihelyt megszólal akármelyik, a nyelve járása mindeniket azonnal elárulja. Még a lakóföld s tartományok különbsége sem teszi a nemzetet annyira különös nemzetté, mint a nyelv; mert a nemzet míg maga különös nyelvvel él, akármely részébe költözzön is a világnak, mindenkor csak azon nemzet marad, mint a magyar magyar volt már az előtt is, mikor még Pannóniába nem jött, s magyar maradna még akkor is, ha most újra felkerekedvén, más tartományba szállana által. Bár tekintsük meg a német és olasz tartományokat, mely sok különböző országokra s fejedelemségekre vannak azok felosztva, mégis mivel példának okáért az *olasz földön* Nápoly országnak, Rómának, Hetrúriának,^b az új Olasz Királyságnak, Piemontnak, Gyénuának [Genova] lakosi, mindnyáján egy közönséges, úgymint az olasz nyelvvel élnek; s a *Német földön* Ausztriának, Szaxóniának [Szászországnak], Baváriának [Bajorországnak], Würtembergnek, Bádennek, az új Vesztfáliának, Hannovernek, Brandenburgnak s a többi mindazon egy közönséges német nyelv a nemzeti nyelve, azért mind amazokat azon egy olasz, emezeket pedig mind azon egy német nemzetnek tartjuk, jóllehet külön-külön országokban más meg más fejedelmek alatt élnek is. A nyelv lévén tehát az a nemzeti tulajdonság, mely az egy nemzetbélieket szoros egyességben s szeretetben tartván, azoknak nemzetiségét is fenntartja. Ezen okból teszik azt némely fejedelmek fő gondjukká, hogy az általuk meghódított, s a maguk fejedelemségéhez kapcsolt nemzetségek közé a maguk fő országának közönséges nyelvét vigyék be, hogy ez által azon új nemzetségek a maguk különöségeit elvesztvén, a fő nemzettel egészen eggyé váljanak, s az országglás közönséges céljának elérésében egyesült erővel s akarattal munkálkodjanak. Így lesznek maholnap franciákká a Francia Birodalom alá jutott olasz és német nemzetségek; így válik nemsokára németté a cseh nemzet is. Ilyen változás környékezett bennünket magyarokat is az 1780-dik s 1790-dik esztendőik között, amidőn a német nyelv tétetett hazánkban országgló nyelvvé; mert csak a nyelve nyomattassék el a nemzetnek, oda van annak nemzetisége is, s azonnal megszűnik különös nemzet lenni. Így a régi görög, deák, gót, vandál, longobárd s a többi nyelveknek elenyészésével, minekutána már ma egy nemzetet sem találunk a föld kerekiségén, mely ezen most előszámlált régi nyelvek közül valamelyiken úgy beszélne, mint anyai nyelvén: ezen most említett régi nemzetek is egészen elenyésztek, s csak maradékaik vagynak meg más nemzetek közé keveredve más meg más nemzeti nevezet alatt. S imé ezekből a napfénynél is világosabban kitetszik, hogy a nemzetnek mint különös nemzetnek magában való fennállása leginkább és csaknem egyedül a nemzeti nyelvnek fennállásától függvén, szintoly természeti fő kötelessége a nemzetnek a maga nyelvét s literatúráját az idegen felett gyarapítani, valamint természeti fő kötelessége annak a maga nemzeti lételét minden kigondolható módon fenntartani; kitetszik továbbá, hogy amely nemzet a maga nemzeti nyelvét megvetvén, helyett idegen nyelvet kap fel, az a balgatagok módjára maga vágja maga alatt a fát, maga ás sírt magának, s maga lesz önnön magának gyilkosává.

8. §. *Azt a magyar is maga kárával tapasztalja*

Aki a mondottakat jól gondolóra vévén, magyar hazánk állapotára fordítja szemeit, könnyen észreveheti, mennyit árthatott abban a deák nyelvnek mindeddig való uralkodása, s amiatt nemzeti literatúránknak elmellőzése: Oly nyelven közöltetvén itt a tudományok, melyet csak némely hazafiak értettek, esméretlenek maradtak azok a nép előtt, nem ízlelhetette meg azoknak édességét egész nemzetünk, nem szerethetett beléjük, és így nem tartván illő becsben sem magukat a tudományokat, sem az azok körül fáradozó férfiakat: ebből az lett, hogy nem csak a köznép maradt tudatlanságban, hanem jobbára a szerencsésebb születésűek is, kiket a haza a maga nemesebb szolgálátára, s evégett a tudományoknak gyakorlására hívott, ezektől idegenkedvén, s amellet megirtóztván a nehéz megtanulású deák nyelvtől, csak félig-meddig esmerkedtek meg a literatúrával, s alig várván, hogy a könyveket puskákkal, paripákkal cserélhetnék fel; örökre elfojtották magukban a tudományok által való tökéletesedésnek kívánságát, s így haltak el időnek előtte a legelevenebb elmék is. Ennek következése osztán ismét az lett, hogy tanultjainknak kicsiny serege nem bírhatván elég erővel a megrögzött balítéleteknek kiirtására, s a tudatlanság homályának elűzésére, nem vevődhetének elő foganatosan a nemzeti boldogulásnak segédeszközei, és így a gazdálkodásnak, kézműveknek, szép és hasznos mesterségeknek, tudományoknak, szóval a nemzeti előmenetelnek állapota, régi sínylődésében, s a nemzet bárdolatlanságban maradt. Igaz, hogy a deák nyelven már régóta derekasan megismerkedtek a magyarok is a tudományokkal, de csak némely igen kevés magyarok, s azok is nagy ügyvel bajjal; s általlyában vévén a dolgot, meg kell vallanunk, hogy más európai nemzetek literatúrai állapotához képest nálunk, magyaroknál a tudományoknak s tudósoknak, a jeles mesterségeknek s mestereknek állapota még ma is csak sínylődésben vagyon; s ami előmenetelt a mi tanultabb hazafi társaink a tudományokban s némely jeles mesterségekben tettek, azt is inkább csak a maguk erőlködésének, mint sem a nemzeti elősegállításnak köszönhetik. Igaz az is, hogy hazánknak előkelőbb nemes fiai, és a népes városok lakosi már ma alkalmasint ki vannak csinosodva, de tudjuk, hogy ezen csinosodás egészen az idegen íz szerént esett meg, annyira, hogy az a kicsinosodott hazafiaknak nagyobb részében a nemzeti tulajdonságot, az igaz *magyar karaktert* csaknem egészen kioltotta, úgy hogy végtére a kicsinosodás és elnémetesedés csaknem egy jelentésű kifejezésekké váltak. Igaz végtére még az is, hogy nemzetünket ámbár idegen literatúrával élt, az ő sok viszontagságai s hanyattatási közben, még minekutána más hatalmasságnak uralkodása alá esett is, a magyarok istene a világ csudájára úgy megtartotta, hogy ő nyelvével, öltözetével, törvényeivel, szabadságival, s egész polgári alkotmányával a maga különös nemzetiségében mind e mai napig megmaradott. De igaz más részről az is, hogy alig tett valami kis előmenetelt a nemzeti tökéletesedésben, hanem most is majd csak igen az a magyar, ami ennekelőtte 3 századdal volt; sőt amennyivel megelőztük Mátyás király alatt a többi európai nemzeteket, annyival hátrább vagyunk most csaknem minden európai nemzetek után, úgy

hogy mintha Európát se lagnánk, csak alig tudjuk megérdemleni a külföldiek-től, hogy amidőn az európai nemzetekről értekeznek, rólunk is tegyenek egy-két szóval emlékezetet.

9. §. *Már ma tehát munkába veszi annak gyarapítását*

Ámde már a mai időben felpillantván nemzetünk, világosabban általlátja, s jobban szívére veszi a mondott igazságokat; nem nézheti többé hidegvérrel más európai nemzeteknek hasznos példáját: amit azok boldogulásuknak szembetűnő gyarapodásával mívelnek, azt a magyar nemzet, mint hazájának szeretője, s boldogságának buzgó kívánója sem akarja megvetni, s már ma nemcsak magános hazafiak törekednek nemzeti literatúránk gyarapításán, hanem az ország is közönséges törvény által parancsolja, hogy anyai nyelve az iskolában rend szerént és nyilvánlagosan taníttassék; sőt az 1805-dik esztendőbeli országgyűlés ezen dicső nyelvet mind az igazgató, mind az ítélőszékekbe beültetvén, s ezen nyelv taníttatásáról hozott előbbeni törvénynek teljesítését sürgetvén, már most kétségtelenné teszi nemzetünknek ama nemes célzását, mely szerént teljes igyekezettel azon van, hogy kevés idő múlva az országnak minden dolgai, s a közönséges iskolai tanítások is a nemzeti magyar, nem pedig az idegen deák nyelven folyhassanak, és így, hogy nemzeti literatúrája egészen lábra állhasson.

A. A.

JEGYZET

- a Művelt, pallérozott.
- b Etruria, ókori állam a mai Olaszország középső részén, Toszkána, Lazio és Umbria területén.

CZINKE FERENC

Beszéd a magyar nyelv ügyében (1808)

Részlet

FORRÁS: Czinke Ferenc: *Beszéd a magyar nyelv ügyében*. Pest, 1808. 21–26.

SZERZŐ: Czinke Ferenc (1761–1835) költő, nyelvész, egyetemi tanár. 1785-től 1830-ig tanított Pécsen, Szombathelyen, Sopronban, majd Budán. 1808 és 1830 között Révai Miklós utódként a pesti egyetem magyar tanszékén professzor. Tanítványai nem kedvelték, Vörösmarty például – aki szintén a diákjai közé tartozott – epigrammában gúnyolta (*Epigrammák s némely rövid alagyák*).

MAGYARÁZAT: Czinke munkájában a latin nyelv szerepéről értekezik a magyar művelődésben. Összetett érvelésében a latin nyelvű kulturálódást károsnak tartja, mert az hátráltatta a nemzeti művelődést. Indoklása szerint Európa minden nemzete lerázta már magáról a latin nyelv béklyóját, II. Lipót alatt megnyíltak a magyar nyelvű iskolák, ezzel megkezdődött a magyar nyelv aranykora, ezért itt az ideje, hogy a magyar is így tegyen. Meglátása szerint azonban a probléma ennél jóval sokrétűbb, mert a magyar nyelv jelenlegi állapotában még nélkülözhetetlen a latin tudományosság, a magyar nyelvből például többek között hiányoznak a tudományos szakszavak, kodifikált helyesírás sincs, ezért a latin még minden negatív hatása ellenére is szükséges.

SZAKIRODALOM: Brisits Frigyes: Czinke Ferenc egyetemi tanári kinevezésének története. *Irodalomtörténet*, 33. (1944) 1: 1–13.; Merényi Annamária: Ismeretlen Ungvárnémeti-manuscriptumok az MTA Kézirattárában és a Debreceni Református Kollégiumban. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 108. (2004) 3: 377–384.; Merényi Annamária: „Újulnunk szükség (?)” Ungvárnémeti Tóth László és Czinke Ferenc polémiája. In: *Margonauták: írások Margócsy István 60. születésnapjára*. Szerk.: Csörsz Rumen István. Budapest, 2009. 115–123.

* * *

Ah, miért mellőzték el, miért aludták el¹ a vitéz magyaroknak bajuszos, üstökös, első vezérei, első, koronás királyaink, országunknak elhunyt nemesei, nagyjai ezt a felséges nagy tárgyat: *A magyar nyelvnek országszerte szükséges, mindent boldogító, közönségessé tételét!* De talán meggyőzőhetetlenek voltak amazok a fegyvereknek akkori szünetlen zörgései között becsúszott, megrögzött számtalan akadályok! Ezek között, azt tartom, legnagyobb lehetett: *Az olvasásnak, írásnak nem tudása.* Még akkor, napnyugati szomszédjaink között is, majd szintén ugyanolyan terhes volt mindenütt a setét tudatlanság fellege, vasbilincse, béklyója! Azért mondták, minthogy még ritka volt: *Az írásnak nemes mestersége!*² Aki ezt a valóban nemes mesterséget, vagy tudományt megtanulni akarta, kénytelen volt *deákul tanulni.* Aztán, idő jártával, úgy hozzá szoktak a deák szóhoz a nemzetek nagyjai, szépei, hogy már egészen elfelejtkezni lát-szatnának önnön magok hajdani, otthoni nyelvéről! Így olvassuk a világ történeteiben; s azt tartom: *Ez volt a hajdani európai nemzetek pallérozódásának első és legnagyobb akadály: tudniillik a tudatlanság, és utóbb a deák nyelv.*

„De már most, minekutána minden nemzetek – kivéven a magyart – lerázták a *Latziom*^a igáját, vasbilincset, béklyóját: a régi római pogány haramiák nyelve tanulását; vajon nem teheti-e ugyan ezt a magyar? Úgy hozzá szokott, külföldi szabású beszédjének gyalázatos jármához? Míg az ifjú magyar, tíz, tizenkét esztendeig a deák leckékkel vesződik, és végtére is csak némely csupa kevert zavart *ideákat*, képzelődéseket hoz vissza, a huzamos fáradhatatlan munka után is, haza a deák oskolákból; addig más nemzetek, – nézd, és bámuld – mennyire haladtak, amaz emberi minden nagy esméretek, tudományok és mesterségek pályafutásain! Oh mi, mi messze hátra maradtunk; s ennek a szerencsétlenségnek fő oka, jaj, egyedül, csupán csak *a deák nyelv!* Héjj, nem hiába mondomta gúnyolódva egy pajkos német versíró: *Egy nemzetre bukkantam, aki deákul beszél; no ezek, gondolám, vagy rómaiak, vagy magyarok!* Nagy jajjal kiáltalak: *Támadj fel, Diogenész!* Gyere keresni a magyart Magyarországban!” Ekként panaszkodik, és jajgat hazáját szerető, némely elkeseredett hazafi.

Azt felelem, vigasztalására amaz elkeseredett földinknek, hogy, amint említém: *„Feltetszett a nagy nap, a mi nemzeti dicsőségünk, boldogságunk napja; akkor tetszett fel, mikor egy dicső emlékezetű II. Leopoldnak, ámbár rövid, országlása alatt, a magyar oskolák legelőször törvényesen megnyitódtak! Ettől a fényes naptól fogva kezdetjük mi írni ezután: A magyar nyelvnek arany esztendő-századját! Megnyíltak a magyar oskolák; tudjuk a módokat, a segítő eszközöket, a bátorító ösztönöket; ha nem élünk eszünkkel, a legszebb alkalmatossággal; magunkat kárhoztassuk!”*

1 Elaludni valamit, mint cselekvő ige (talán a német szerint, *eine Sache verschlafen*) igen közönséges szokásban vagyón hazánk némely vidékein, valamint magát kialudni, kinyugodni, (*sich ausschlafen, ausruhen.*)

2 Die edle Schreibekunst.

Tanuljuk, tanítsuk, tökéletesítsük nemzeti nyelvünket; de itt a nagy bekkenő! Úgy látszik, hogy: *Mi magyarok – még most – egy-hamarjában el nem lehetünk a deák nyelv nélkül.* Építeni akarunk; de még, noha ledűllött előttünk az épületre való fa, noha feltaláltuk a legszebb, legtermékenyebb kőbányát, nem kész még az építéshez, az épülethez szükséges minden holmi! *Kevés a mesterember, kevés a pallér, kevés az építőmester!* Noha az építő urak, a királytól kezdve lefelé már, amint öröm nélkül nem láthattuk, felbuzdult nemes indulattal vetélkedve ajánlják a szükséges mindennemű elemet, és költséget! Magyarán megmondva: Én azokkal tartok, akik azt mondják, ama görög bölcs után, hogy *„Siessünk halkkal! Jobb lesz módjával!”* Akik érzik, tapasztalásból esmérük, hogy: *„Még sok híjával vagy – másként mindent-tehető – nemzeti nyelvünk!”* Sokan azt kérdik: *„Mi híjával?”* Azt felelem: *A majd minden tudományokban, mesterségekben előforduló szók híjával;* értem azon tudományokat és mesterségeket különösen, amelyeket még mi, többnyire, vagy teljességgel nem vagy csak idegen neveikről, a deák oskolákból, vagy a külföldi könyvekből esmérünk.

Íme, a nemzeti pallérozódásnak grammatikabéli egyik, úgy látszik, nem legkisebb bekkenője: *Nincsenek még tökéletesen kidolgozott, és közönségesen bevett, tudomány- és mesterségbéli szavaink, mesterszavaink (termini technici).* Hanem ha úgy cselekszünk, mint a rómaiak hajdan a görög szókkal: ha bé vesszük, vagy megtartjuk az idegen szókat. Bezzeg majd meggazdagítjuk nyelvünket, görög, deák, francia, német, anglus és olasz mesterszókkal! De talán majd nem lesz köszönet benne, főképp az unokáktól!³

Tudom én azt, hogy hazánk tudósai, egyenként is, majd kidolgozhatják, magyarra fordíthatják a tudományoknak, mesterségeknek minden részeit, ágait-bogait: mintegy Rátz^b az orvosi tudománynak több részeit; Dugonics^c a betűvetést és a földmérést; Georch (Görts)^d a honi törvényt; a debreceni hazafiak a fűvésztudományt;^e Kováts^f a minap a kémiát, vagy, amint ő nevezi, a természet titkát. De azt mondom, s azt mondják többen velem együtt, hogy: *Még most eleintén nehéz az új magyar mesterszókhoz szokni, s majd könnyebb érteni a már megszokott, néha barbarus deák szót.* Aztán, bé vannak-é véve már csak ezek az új magyar szók is országszerte, legalább az oskolákban? Azt tartom: *Nincs még annak ideje; mert még meg nem egyeztünk – még pedig csak az írás módjában sem! – s mindaddig meg nem egyezhetünk, valameddig egy közönséges magyar tudós társaság nélkül szűkölködünk.* A köznép azt mondja: *A sok szakács elsózta az étket!* tudniillik ha egymásra nem vigyáznak. Szintén így a méhek

3 Evvel nem azt akarom mondani, mintha minden bevett idegen szót ki akarnék hányni, vagy mintha semmi újat, tudniillik szükségből, bé ne akarnék venni a pallérozott nyelvekből. Ki ne olvasná örömmel ama hazafiúi tűzzel írott okoskodást? *„Hát mi, magyarok, kik a nemzeti előmenetelben a görögöket, rómaiakat, s a mostani európai nagyobb nemzeteket még nem csak el nem hagytuk, de még utol sem értük, csak egyedül mi vetemedjünk é arra a példa nélkül való képtelenségre, hogy minden idegen származású szókat, valamelyeket eleitől fogva nyelvünkbe bevettünk, éppen most kihányjunk, s éppen most, midőn nyelvünk gyarapítása által is nagyobb tekintetre akarunk emelkedni, más nemzeteknél magunkat nevetségessékké tegyük?”* L. bővebben Pápay Sámuel úrnál: Észrevételek, első értekezés, s a többi. Veszprém, 1807.

egy köpűben [kaptárban], az építőmesterek egy épületen, a katonák egy hadi seregben csak akkor boldogulnak; ha egy kézre, egy célra dolgoznak, ha felosztják a munkát, s első kalauzok fő igazgatójuk, fő vezérek, egyedül az *okosság!* Ez az anyja a szent egységnek, minden jó erkölcsöknek, *virtusoknak*.

Utoljára azt felelem, *a deák nyelv dolgában: Hogy ez már most a tudományok barátainak nem iga, nem gyalázatos járom, nem vasilincs, nem béklyó; hanem, kivált az ékesszólásra, egyik a legalkalmasabb segítő eszközök közül való; továbbá, hogy, ha már a tudomány- és mesterségbéli szokat, a mesterszókat, sőt ha már minden klasszikusoknak halhatatlan példáit magyarra fordítottuk volna is; amint ezeket, nagyobb részint, az olasz, a francia, az anglus, a német, az orosz, már ki-ki maga nyelvén olvassgathatja. Még is megérdemlené csak egy Ciceró, egy Vergilius, egy Horatius is, hogy, midőn ama közmondás szerint: Tisztábban merítünk, iszunk magából a forrásból,⁴ a római, utóbb nem haramiáknak, hanem halhatatlan emlékezetű nagy embereknek, a világ urainak nyelvét, megtanuljuk! De hamarább kellenék, mintsem ez, az oskolákban történhetik, és tisztábban, mintsem ezt beszéljük és írjuk a *patvariákon*⁸ a *patvaristák*, az íródeákok! Bár ezerszer papolhatjuk mi az oskolákban a tanuló ifjúnak: Ne mondd: *fiendus*, hanem *faciendus*! Borsót hányunk a falra. Megmaradt, törvénykönyvünkben, tavaly is úgy hangzott az ország gyűlésén, a *barbarus fiendus*!^h A külföldi tudósok tisztán írnak többnyire, ha deákul írnak; noha e nyelven imitt-amott, még csak némely felső oskolák hangicsálnak.*

Lássuk, ha tetszik, más némely nagyobb akadályait nemzeti nyelvünknek. Az aprólékokról hallgatok; mert másként alig találhatnék véget beszédemnek. Azt bizonyítom, hogy: *A tudósok között való egyetnemértés a szójejtésben, az írás módjában, és amaz igen apró ákombákom enyelgésekkel való idővesztegetés, vagy a szőrszálhasogatás, nem legkisebb akadály a nemzeti nyelvnek és literatúrájának.* Ilyen forma volt a kezdete, XIV. Lajos alatt a Francia Akadémiának is: azért sokáig, nem igen messze haladhatott a nemzeti pallérozódás dolga. Mi most ott vagyunk, ahol a franciák, közel másfél esztendőszázad előtt voltak! Így ötlük szemünkbe; ha e két ország nemzeti nyelvének történeteit, akkori és mostani állapotát egymáshoz hasonlítjuk.

De mit keresünk túl a Rajna vizén? Vagy talán inkább amott, napkeletnek, túl a Fekete- és a Veres tengereken? Vagy talán a francia, vagy a zsidó grammatikából akarunk törvényeket szabni a magyarnak? Héjj, korántsem zsidó nyelvet tanulni ment Palesztinába hajdan, keresztes katona királyunk, Jeruzsálemi András!ⁱ Valóban, ha messze botlott, elandalodott, vagy igen messze látni akaró némely *grammatikusaink*, egymás ellen történt illetlen piszkálódásaik helyett, csak egy-egy szép levelet, ódát, vagy *szatírárt* fordígtattak volna Horatiusból magyarra; véghetetlenül többet nyert volna mind nyelvünk, mind literatúránk! Mondom: *Tanuljunk deákul; tanuljunk más nyelveket is, ha*

4 Purius ex ipso fonte bibuntur aquae.

tetszik; de maradjunk, vagy legyünk magyarok! A más nemzetekét tegyük, ha lehet, magunkévá! De azért nyelvünknek természeti gyönyörű együgyűségét [egyszerűségét] soha idegen piperékkel, cikornyákkal ne rontsuk, ne fertéztessük!

A. A.

JEGYZET

- a Lazio (latinul: Latium) Közép-Olaszország egyik régiója, székhelye Róma, itt átvitt értelemben az egész római kultúrát jelenti.
- b Rác Sámuel (1744–1807) orvostudományi szakíró, a magyar nyelvű orvosi oktatás úttörője.
- c Dugonics András (1740–1818) piarista szerzetes, író, költő, matematikus, egyetemi tanár. Czinke minden bizonnyal Dugonics *A tudákosságnak két könyvei, melyekben foglaltatik a Betővetés (algebra) és a Földmérés (geometria)* című művére utal.
- d Georch Illés (1772–1835) jogi és nyelvészeti író. Jogi művei a szaknyelv magyarítása miatt jelentősek.
- e Czinke feltehetőleg Földi János (1755–1801), Diószegi Sámuel (1761–1813) és Fazekas Mihály (1766–1828) természettudományi, botanikai tevékenységére és műveire utal. A *Magyar füvészkönyv* (Debrecen, 1807) című munkát például Földi nyomdokait követve Fazekas Mihály és Diószegi Sámuel készítette el, melyben Carl von Linné rendszerét alapul véve létrehozták az első magyar nyelvű tudományos botanikai rendszerezést és növényhatározó könyvet.
- f Kováts Mihály (1768–1850) orvos, akadémikus. Kováts 1807-ben Budán megjelentetett könyvére, a *Chémia vagy Természettudomány* utal, az első egyetemes kémiával foglalkozó műre, amely lényegében fordítása Gren Fridrik Albert Korlát, német szerző *Grundriss der Chemie* című 1796-ban megjelent könyvének.
- g Gyakorlati idő, melyet a jogvégezett egyéneknek (patvaristáknak) kötelezően kellett kitölteni egy ügyvéd mellett.
- h A 'fiō, fierī, factus sum' (lesz, válik vmivé, történik) ige gerundivum (participium imperfectum passivi) alakja 'faciendus'. A szerző a helytelenül képzett alakra tesz elmarasztaló megjegyzést a 'barbarus' (műveletlen, faragatlan) jelzővel.
- i II. András (1176?–1235) Magyarország királya.

BERZEVICZY GERGELY

A nemzetekről és a nyelvekről (1817)

FORRÁS: Berzeviczy Gergely: Etwas über Nationen und Sprachen. *Archiv für Geographie, Historie, Staats- und Kriegskunst*, 8. (1817) 71: 287–289.

SZERZŐ: Berzeviczy Gergely (1763–1822) közgazdász, politikus, történétíró. Göttingeni tanulmányai után öt évig a Helytartótanács kereskedelmi, illetve városi ügyosztályán dolgozott, és közel került a budai jakobinus-szabadkőműves körökhöz. A jakobinus per után (1795) tátralomnici birtokára vonult vissza, ahol a magyar társadalom modernizálásának szándékával sorra írta német és latin nyelvű társadalomtudományi műveit. Gondolkodása később egyre inkább a birodalmi keretek elfogadása felé és Habsburg-barát irányba mozdult el. 1802-ben a göttingeni tudós társaság tagjává választották.

MAGYARÁZAT: Berzeviczy tanulmányában a nemzetek nem nyelvi alapú fejlődését emeli ki, történelmi megalapozottságú elemzésével a „nyelvi nacionalizmus” helyett az „államnacionalizmus” mellett érvel, és a latint ajánlja Magyarországra és a birodalom hivatalos nyelvéül, mégha ezen szemlélete „nem is felel meg a divatnak”. Érvelésének alapja, hogy „Európában már nem léteznek eredeti nemzetek; hogy a nyelv nem bizonyítéka a nemzetiségnek; hogy a nemzetiség fogalmát most nem a származásban, az eredetben, és nem is a nyelvben kell keresni, hanem voltaképpen államjogilag az államban.” Berzeviczyt S. Varga Pál a „hungarus-típusú államközösségi elv utolsó mohikánjára”-nak nevezi, aki úgy vélte, hogy „Európában mind a – nyelvi alapú – hagyományközösségi elv, mind a – genealógiai alapú – eredetközösségi elv elvesztette érvényességét és létjogosultságát.” (S. Varga 185.)

SZAKIRODALOM: H. Balázs Éva: *Berzeviczy Gergely a reformpolitikus, 1763–1795*. Budapest, 1967.; Poór János: *Kényszerpályák nemzedéke 1795–1815*. Budapest, 1988. (Magyar História); S. Varga Pál: *A nemzeti költészet csarnokai. A nemzeti irodalom fogalmi rendszerei a 19. századi magyar irodalomtörténeti gondolkodásban*. Budapest, 2005.; Miskolczy Ambrus: *Kazinczy Ferenc útja a nyelvújítástól a politikai megújulásig. III. Reformot! De hogyan? avagy Kazinczy Ferenc és Berzeviczy Gergely vitája*. Budapest, 2010.

* * *

Ma, május elsején van az első kellemes tavaszi nap. Itt, a Kárpátok lábánál egész áprilisban olyan volt az idő, mint decemberben szokott. Hó és jég borított mindent, nem csak az Alpokat, hanem az egész országot, és ahelyett, hogy megkezdődött volna a vetés, a jól fűtött szobában kellett maradnunk. E kellemetlen időszakban azzal töltöttem az időt, hogy nyolcéves Titus fiammal újra átvettem a világtörténetet rövid vázlatokban, és eközben a nemzet és a nyelv fogalmainak a maguk természetességében megjelenő előfordulásaira bukkantam. A tárgyra vonatkozó nézeteimet igen szívesen alávetem egy alkalmazhatóbb vizsgálatnak, és azért közlöm őket – ha netán helyet kapnának az *Archiv*-ban –, mivel az osztrák monarchia különösen gazdag különféle nemzetekben és nyelvekben.

Úgy tűnik számomra, hogy minél mélyebbre hatolunk a világtörténelembe, annál inkább feltárul a nemzetiség ingatag, bizonytalan, esetleges mivolta. (??)^a A pártatlan kutató számára végül nem marad más belőle, mint az elkülönült állam fogalma, amely tulajdonképpen államjogi fogalom is.

A világtörténelem Krisztus születése előtti 4000 éves hosszú időszakában a nemzetek nagyon sokszor keveredtek egymással és semmisültek meg, de nem kevesebbszer az azt követő időszakban, vagyis a kereszténység 1817 évében. Feltehető, hogy az emberi nem kezdetétől fogva a mi időnkig a nemzetek keveredése és megsemmisülése folyamatosan zajlott, és a történelem a teljesen eltűnt népek hosszas jegyzékét nyújtja.

Ázsia mindig is a nemzetek szülőföldje volt; innen indultak el a népvándorlások, melyek olyan nemzetkeveredést okoztak, hogy a nemzetek összeolvadni és egymásba veszni látszanak. A népek kölcsönösen eltanulták egymástól a nyelvet, a szokásokat, az alkotmányt, a vallást; összekeveredtek és összeolvadtak egymással, és a véletlen, a sors döntötte el, hogy melyik nemzet alakul át egy másikká, melyik nemzetnév marad fenn. Európában egyetlen nemzet sem őrződött meg eredeti tisztaságában, és vannak olyanok, melyekben egyetlen valódi férfiutódja sem maradt azoknak az ősöknek, akiktől a nemzet a nevét nyerte. Idegen, oltott ágak, akik a tősgyökeresség előítéletességének híján vannak, s ehelyett képesek rá, hogy egyszerűen kisajátítsák maguknak a nemesedés dicsőségét. Eredeti nemzetiség sehol máshol nem található, csak Kínában, Belső-Afrikában, az amerikai vadaknál, Ausztráliában és a két jeges pólus lakóinál. Vajon irigyeljük-e őket nemzetiségükért?

Mivel a világtörténelemben nem létezett a rómaiakéhoz hasonló világuralom (??), mivel a rómaiak fejlődésének csúcspontjára esett Krisztus születése, és ezzel a mi korszakunk kezdete, és a római államkolosszus összeomlása egyben mindent elsöpítő vihar is volt, e tárgy fejtegetésénél figyelmen kívül hagyhatjuk az egész kereszténység előtti korszakot, s a későbbi és újabb idők-re koncentrálhatunk.

A rómaiak virágkora 600 éven át tartott, kétszer ennyire tehetjük növekedésük és hanyatlásuk tartamát. Ez a kolosszus lassan halt meg, egyik karja, a bizánci császárság, 1000 évvel élte túl a római császárságot, a korszak népvándorlásai nagyjából 2000 éven át tartottak, ehhez számít a mohamedán terjesz-

kedés is, az arab kalifátus, Dzsingisz kán és Timur Lenk hódításai, később a keresztes hadjáratok, Amerika felfedezése és meghódítása, az észak-amerikai független állam megalakulása, a kelet-indiai gyarmatosítás, a keresztény vallásüldözések, a rabszolga-kereskedelem a négekkel, a kivándorlások és a francia forradalmi háború.

A középkorban, amikor a mostani európai államok megszilárdultak, különösen szembeötlő a népek és nemzetek keveredése és megsemmisülése.

Itália a kezdetektől a különféle népek piactere volt. A Nyugat-Római Császárság bukásával Odoaker német népekkel foglalta el Itáliát. Azután Theodorik és keleti gótjai vették birtokba. Ezek ellen felkelt a kelet-római császári udvar és keleti népeket küldött Itáliába, Belizár és Narsés vezetésével, és megalapította az exarchátust. Ezt követően jött Alboin és a longobárdokkal meghódította Itáliát. A longobárdokat Pipin és Nagy Károly győzték le, s mivel a pápa az utóbbit királyi és császári ranghoz juttatta, cserébe magkapta tőle a pápai államot. Itália egyéb területei különböző uralom alá kerültek. Ezek után melyik eredeti nemzet otthonos Itáliában? A mostani itáliaiak különböző népek leszármazottjai, még ha ugyanazt a nyelvet is beszélik. Ez a nyelv, még ha a rómainak, az úgynevezett latinnak egyik leánya is, korántsem bizonyítja a római nemzetiséget. És alighanem egyik nemzetből sem maradt kevesebb közvetlen leszármazott Itáliában, mint a rómaiból.

Hasonló a helyzet Franciaországgal, ahol a gallokat normannok és frankok igázták le, vagy Spanyolorzággal és Portugáliával, ahol a nyugati gótok és az arabok szétszórták a régi népességet, vagy Britanniával, ahol dánok és angolszászok telepedtek le.

Németország a legkülönbélebb (szkíta, finn, gót származású) népek gyűjtőhelye volt. Ez okozhatja, hogy a német nyelvnek olyan sok nyelvjárása maradt fenn. A messzi északon, Svédországban és Norvégiában, lehetnek még eredeti őslakosok.

Lengyelországban, akárcsak Csehországban és Morvaországban, szarmata-szláv népek telepedtek le, de a köztük fekvő Sziléziában német a népesség. Lengyelország, mely mérete miatt figyelmet érdemel, arisztokratizmus okán nem tudott megszilárdulni, és emiatt elvesztette önállóságát, bár nyelvét megtartja.

A másik oldalon ott áll a kolosszális orosz cárság, sokféle nemzettel, néppel és nyelvvel. A török birodalomra úgy tekinthetünk, mint egy termékeny anyára, akinek olyan sok gyermeke van, hogy előrebecsáthatjuk: az eredeti nemzetekből itt alig maradt fenn valami.

Magyarországot a római időkben szláv népek lakták. Azt követően hunok, avarok, magyarok özönlöttek el, az utóbbiak megtelepedtek benne, és megalapították a magyar birodalmat. Az innen kiinduló, minden irányban folytatott hosszas kalandozásaik során a magyarok rengeteg foglyot hoztak magukkal. Ezek összekeveredtek a megmaradt őslakosokkal és magukkal a magyarokkal. Miután létrejött a királyság, számos német, olasz, görög, illír, oláh, lengyel, cseh, kun bevándorló érkezett; ide sorolhatjuk a gyászos emlé-

kezetű tatárokat is. Az eredeti nemzetiségű őslakoságnak, akárcsak maguknak a magyaroknak, valószínűleg csak nagyon kevés valódi leszármazottjuk maradt, mivel a Magyarországot sújtó kemény sorscsapások oly mértékben felőrölték őket. Felette téves következtetés volna azt feltételezni, hogy aki ma Magyarországon magyarul beszél, az mind valódi és hamisítatlan magyar-ivadék. A kunok és jászok biztosan nem tősgyökeres magyarok, és sehol máshol nem annyira bevett a magyar nyelv, mint náluk. A magyaron kívül sok elterjedt népnyelv van még Magyarországon: ezért vált a latin nyelv az állam, a törvények, a közigazgatás nyelvéné – de mi haszna van ennyit időzni az eredet és nyelv kérdésénél? E természet által olyan bőségesen megáldott ország minden lakosának és tagjának a Magyar Királyság egészében és hazaszeretetében kell testvérileg átölelnie egymást, és tekintetüket állhatatosan az általános állami közjóra függesztve, versengve törekedniük annak megalapozására, emelésére, s végül felvirágoztatására. Ez a valódi, igazi, tiszta hazafiság.

Mire vezetnek ezek a megfigyelések a pártatlan kutatót? Arra, hogy Európában már nem léteznek eredeti nemzetek; hogy a nyelv nem bizonyítéka a nemzetiségnek; hogy a nemzetiség fogalmát most nem a származásban, az eredetben, és nem is a nyelvben kell keresni, hanem voltaképpen államjogilag az államban. A kormányzás és közigazgatás egysége a szokások, törvények és gondolkodásmód azonosságához vezet, s ez a különböző népeket – beszéljenek bár különböző nyelveket – *egyetlen* államnemzetté teszi. Elégedjünk meg ezzel a fajta nemzetiséggel, ha már az eredetét elvesztítettük.

A sok különféle népnyelv hadd járja csak zavartalanul a maga természetes útját. De ilyen esetben szükségesnek látszik egy meghatározott államnyelv használata. Ez az államnyelv, ha hazafiság szolgál alapjául, idővel elérheti célját: a nemzetiség pótlását, vagy sokkal inkább feltámasztását államjogi formában.

Ha a nyelvek sokasága Isten büntetése volt Bábelben, úgy nálunk sem áldás. Mi lesz az emberiségből, az emberek közti – minden eszközzel támogandó – összeköttetésből, közeledésből és barátkozásból, ha az emberek minden egyes csoportocskája csak a saját nyelvét részesíti előnyben, és arra törekszik, hogy az legyen a kizárólagos? Nem volna baj, ha az embereknek csupán egyetlen nyelve lenne. Nem is létezik megfelelő ok, amiért bárki büszke lehetne rá, hogy saját nyelve van. A legalantasabb, legdurvább, legvadabb népeknek van – ez talán előny? Ki merne kételkedni benne, hogy egy kifejlett, tökéletes, széles körben ismert nyelv jobb, mint ennek az ellenkezője? És hogy azt az értékes időt, amit nyelvtanulásra vesztegetünk el, sokkal szerencsésebb lenne más hasznos ismeretekre fordítani?

Kétezer éven át a latin, ha nem is volt általánosan elterjedt, de az állam, a tudományok és az egyház nyelve volt. Ez volt a diplomáciai tárgyalások nyelve; a törvényhozás, az egyházi ügyek ezen a nyelven folytak. Magas, klasszikus szelleme nem egyedül a szavakban vagy a nyelvtanban rejlik, a latint lehetne bővíteni, modernizálni, megtartva a klasszikus tartalmát, de fel is támadhatna újra élő nyelvként. Miért ne tanulhatna meg a szépnem, melynek

olyan nagy szerepe van az európai kultúrában, miért ne tanulhatna meg a szépnem latinul? Miért ne válhatna a latin első rangú társalgási nyelvvé! Miért ne lehetne ismét a diplomácia általános nyelve, amiként sok századon át az volt? Ha a *francia* olyan gyorsan azzá válhatott, a latin miért ne.

Magyarországon a latin alkotmányos nyelv. Törvények, oklevelek, királyi és birodalmi okmányok születtek latinul a királyság nyolcszáz éves története során. Ez teljesen természetesen és következetesen alakult így Magyarországon, szemben az itteni arisztokraták nyelvének eszméjével, melynek csak féloldali a megalapozottsága. Mivelhogy ilyen sok nemzet és nyelv létezik Magyarországon, egészen természetes az ötlet, hogy a latint államnyelvvé kellett tenni.

De nemcsak Magyarországra, hanem az osztrák monarchiára nézve is megvizsgálandó ez az ötlet. Talán érdemes a mérlegelésre az elképzelés, hogy a latin államnyelv közös kötelékével fogjuk át Itáliát, Illíriát, Horvátországot, Szlavóniát, Magyarországot, Galíciát, Morvaországot, Csehországot, az osztrák provinciákat. Ez az államnyelv az államnemzetet előlegezné meg, és elősegítené az államnacionalizmust, melyet előnyben kell részesíteni a saját magába szerelmes nyelvi nacionalizmussal szemben, mely ritkán használ az államnak és a kormányzatnak, gyakran káros, mindig akadályozza az állam és az annak révén boldogítandó emberiség magasabb és nemesebb céljait.

Tudom, hogy írásom nem felel meg a divatnak, mely mostanság Titusfejek^b gyanánt emel nemzetiségeket és nyelveket. Távol van tőlem az arcátlan-ság, hogy meg akarjam szabni a vélekedések irányát, de mivel megközelítek a történelmen alapszik, engedjék meg nekem, hogy igénytelennek tűnjek, s vizsgálatnak, és egy magasabb megítélésnek vessem alá magamat.

Fordította: Főríz Gergely

A. A.

JEGYZET

- a A dupla kérdőjeles betoldások a munkát közreadó folyóirat szerkesztőjétől, Joseph von Hormayrtól származnak.
- b Titus római császár (Kr. u. 39–81) tiszteletére szobrok, emlékoszlopok sokaságát emelték.

HUNFALVY PÁL

Drezdai levelek (1839)

Részlet

FORRÁS: Hunfalvy Pál: Drezdai levelek. *Athenaeum*, 3. (1839, második félév) 25: 385–391.; 26: 401–407.

SZERZŐ: Hunfalvy (1841-ig Hunsdorfer) Pál (1810–1891) nyelvész, történész, néprajztudós. Hunfalvy János földrajztudós bátyja. Szepesi szász családból származott, 1827–1829 között Miskolcon tanult a magyar nyelv elsajátítása érdekében, majd a báró Podmaniczky családnál kapott nevelői állást Pesten, Aszódon, Miskolcon és Drezdában. 1839-től az *Athenaeum* munkatársa, 1841-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező, 1858-tól rendes tagja, 1842-től a Kisfaludy Társaság tagja. A finnugor nyelvrokonság elméletének megalapozója, az összehasonlító nyelvtudomány tudósa. 1855-ben Pesten kiadta az első magyar nyelvészeti tárgyú folyóiratot, a *Magyar Nyelvészetet*.

MAGYARÁZAT: Hunfalvy nézete szerint a nemzeti szerves – nem pedig különös – része az egyetemesnek, a *Drezdai levelekben* is amellet érvel, hogy a hazafiság és kozmopolitizmus nem szükségszerűen zárják ki egymást, hiszen a jó hazafi alkotása az egész emberiség üdvét is előmozdíthatja, így utóbb válik kozmopolitává. Majd arra a következtetésre jut, hogy minden nemzetnek megvan a saját teljesíthető feladata az emberiség munkájában, „mely nélkül a népek csak fajok nem nemzetek!” (Hunfalvy 407.) S. Varga Pál mutat rá arra, hogy Hunfalvy ebben a munkájában „Vörösmarty Vajdakritikájának álláspontjából indul ki, ezt azonban – Fichte patriotizmusdialógusának definíciójához kapcsolódva – a Kölcseyéhez közelíti.” (S. Varga 447.)

SZAKIRODALOM: *Hunfalvy-album. Hunfalvy Pál félszázados akadémiai tagsága emlékére kiadják tisztelői.* Budapest, 1891.; Domokos Péter – Paládi-Kovács Attila: *Hunfalvy Pál emlékezete.* Budapest, 1986.; S. Varga Pál: *A nemzeti költészet csarnokai. A nemzeti irodalom fogalmi rendszerei a 19. századi magyar irodalomtörténeti gondolkodásban.* Budapest, 2005.; Küllös Imola: *Nép, nemzet és egy új tudomány, az ethnographia – Hunfalvy Pál felfogásában.* *Nyelvtudományi Közlemények*, 107. (2010): 252–257.; Zaicz Gábor: *Hunfalvy tudományos nyelvészeti folyóiratai.* *Nyelvtudományi Közlemények*, 107. (2010): 244–

251.; Lajtai L. László: Nemzeti eredetkérdések és historiográfiai viták. Hunfalvy Pál és a Századok. *Századok*, 150. (2016) 5: 1147–1174.

* * *

Fölháborított érzést lecsillapít ugyan az érzésre történő hatás: de meggyőződést, mely sziklaként rendületlen álljon, egyedül komoly gondolkodás születhet. Talán nem unod, ha a vizsgálódás kietlen útjára vezetlek; hiszen reánk nézve nincs érdekesebb tárgy e fölötti vizsgálódásnál: *igaz-e, hogy a magyarok nemzetiségüket ápolván, a világpolgárság ellen vannak?* és *igaz-e az, hogy a latin nyelv elbuktával nálunk mindennek vége van?* Az előbbi állítás, mint már tudod, egy külföldi; az utóbbi egy magyaré. S minthogy ez állítások nem képzeltek, de valódiak, nem vélemények elvont kifejezései, hanem bizonyos, saját hitük szerint, a dolog velejére néző egyének állításai: bátran a magyar ügy ellenkezői jelmondatainak vehetjük azokat, s annál fogva inkább, mint bármely vélemény, vonják magukra figyelmünket. Azonkívül a szégyenítő *barbárságnak* – mert hogy nem vagyunk barbárok, azt a külföldi ellen vitatni nem merem – forrására is akadunk talán egyúttal.

Minél tágabb valaminek fogalma, annál kevesebb ismertető bélyeggel bír, s annál nehezebb azt kellőn felfogni. Pedig az általános állítások, azért hogy igen általánosak, mindig igazaknak látszanak; s minthogy ki-ki tág köreikbe, ha szabad úgy mondanom, belefér, leghamarabb ragadnak egyénről egyénre, anélkül, hogy valaki azokat az ész boncoló kése alá venni szükségesnek tartaná. Mi a kozmopolitizmus? Annyiszor hallottam, olvastam, ejtettem már e szót, hogy soha nem is kétkedem valódi értelméről. Lássuk, ha lelhetünk-e biztos alapot?

Az ember élete hasonló a világ sugaraihoz, melyek minél hosszabbak, annál nagyobb körben világítanak; hasonló a vízen lejtő körökhöz, melyek egymásból eredvén, mind nagyobbak lesznek, míg az egész víz színét átölelve el nem simulnak. Előbb magának él az ember, később másnak; előbb saját szüksége és élete fenntartása készíti őt ellenállhatlanul, később lép ki az ént védő határaiból. Mint növekedő gyermek, serdülő és szerető ifjú, háza javáért gondoskodó férfi, életét ápoló öreg, mind csak magának él és családjának, mely énjét emelve a jövőre is látszik biztosítani. Az emberi életnek *első foka a családi élet*, mely egészen az egyén körül határozódik. Önmegtartás ösztön is, cél is a családi életre.

De ez ki nem elégítheti őt egészen. Mind szükségei, mind belső ösztönei széles körbe hajtják, s mint műves vagy művész, vidéknek vagy helységnek lakosa, vagy bizonyos érdeknek vallója, községbe [közösségbe] lép. Község van annyiféle, ahány az emberi szükség, melynek már egy nem felelhet meg; s ahány az emberi keblet mozgó érdek, melynek táplálékot a társaság nyújt. Így eredtek és erednek egyesületek, céhek, társaságok, intézetek, rendek és rangok. Az emberi életnek *második foka a községi élet*, melynek célja az éntökéltetés mellett osztálynak is tárgyazza jólétét, fennmaradását.

Az osztály és község sok, s mindeniknek külön érdekei vannak, melyek egymás mellett hatolván, lehetetlen, hogy meg ne ütközzenek, s olykor ellenséges állásba ne jöjjenek egymással. Az osztályszellem, csak önmagát tekintve, le igyekeznék rontani a többieket, s végre maga-magát rontaná el. Szükséges tehát még nagyobb kör, mely valamennyi községet és osztályt magában foglaljon, és összhangzó munkálatra indítson; mely mindeniket egyaránt védve és jogosítva, valamennyit védjen és biztosítson. Ezen szélesb kör az *állodalom*, mely minden emberi érdeket összpontosít, egyénét szintúgy, mint községét, s mely az emberi társaságot tökéletes egésszé teszi. S ő nemcsak védi azt kívülről s szerez bátorságot és igazat belülről, hanem, mi sem a családi, sem a községi léttől nem telt ki, mind egyénnek, mind osztálynak utat is készít magát könnyebben és tökéletesben kiélhetni. Az *állodalmi élet harmadik foka* az emberi életnek; annak érdeke nem különváló, hanem közös minden egyénnel és községgel, s a viszony köztük oly szoros, hogy Thuküdidész igazán mondhatta: „Én azt hiszem, az egészre nézve erős állodalom inkább segíti az egyeseket, mint az egyes polgáraiban szerencsés ugyan, de általán véve romladozó: mert ha jól van is egyesnek magány dolga, még is az állodalom megbuktával elvesz mindenik.”¹ Ezt szívükre vegyék, kik önérdeküket űzván a közérdeket felejtik, vagy mi még rosszabb, maguk érdekét közérdeknek tekintik.

A mondottak inkább ész szerinti mint történeti származata az emberi társaságnak.² Családi életbe lépésre hajlandóság bírja az embert: községbe hajlandóság vagy véletlenség helyzi: de állodalomba sokszor a történetek tartózatlan járása is kényszeríti.

Ahány életfok van, annyi viszonyban élhet az ember. Önzésből vagy körülményektől kényszerítve magános ő, mint rideg pusztában tengődő egyetlen fa, mely nedvét görcsös gyökereivel a száraz homokban szomjan szedi, melyet szél kopaszít, harmat nem éleszt, s melynek ágain madár nem zeneg, s árnyaiban epedő állat nem enyhül. De ember nehezen van ily pusztán; neki családban kell élnie, hogy másért élhessen, másnak szerencséjén örüljön s keseregjen baján, hogy saját elhunytá legalább egynek fakassza bánatos könnyeit. Mint apa, anya, világot bír szűk házában; mi értjük a családi érdeket s szeretjük a családi viszonyt. De felfogjuk a községi érdeket is, fel azon családi főnek erényét, ki éltét városa, rende, községe fennmaradásáért áldozza fel,

1 Az idézet görög nyelvű eredetijét nem közöljük (A Szerk.).

2 A családi élet nagy befolyásáról az egyéni és állodalmi boldogságra régen meg van mindenki győződve, nem úgy községi életéről is. Ezt közjogi tekintetben a középkor fejtette ki, amidőn még az ugyanazonnal foglalkodók is némi municipalis jogokat vívtak ki maguknak. A gondolkodó átlátja, hogy a községek ellenszeréül támadtak a nagy, előbb utóbb minden egyéni életet géppelletté változtató összpontosításnak, melyet az álladalom megkíván. Az újabb történetek már bebizonyították a szerfölötti összpontosításnak káros következtéseit, s még sem méltányolhatik eléggé a községi élet. Nálunk a vármegyék mindannyi termékeny földje a községi életnek, melyet, remélhetőleg, a városok nemsokára tökéletesben fognak kiegészíteni. Ellenkezőleg semmi, bármi néven levő község sem emelheti magát az állodalom felébe, mi ha megtörténik, a dolgoknak legferdebb állását szüli: mert a rész nagyobb akar lenni az egésznél.

mert ő tudja, hogy gyermekeinek tartja meg azon viszonyokat, melyekben maga szeretett élni. Csodáljuk a hazafit, kinek keble az egésznek hordozza üdvét, s tiszteljük míg él, s áldjuk nevét halála után. Előttünk a hazafiság embernek legnagyobb erénye. Mi csoda, hogy oly kevesen tudnak az önzésen, a családnak bájos viszonyain, vagy község érdekén felülemelkedni, s csak az egészszet imádni, csak a hazát és nem önmagokat is tekinteni?

Lám, barátom, vizsgálódásinkban mindeddig a világpolgárságnak legkisebb nyomát sem sejtjük az emberi viszonyokban, hol van az hát, s mi az? Vonjuk bár el magunkat a lélektani nézőpontról, s vegyük a dolgot tárgyilag. Ha hazafiság szóval s tettel nyilatkozó azon igyekezet, hazája dicsőségét és boldogságát mindenképpen és még akkor is előmozdítani, midőn azért nem jutalmat, de veszélyt, tán még a jóknak is várhatni félreismerését: úgy a világpolgárság nem lehetne egyéb, mint amaz igyekezetet a föld minden népeire kiterjeszteni. De vajon lehetséges-e az? Az általános jónak eszméje olyan, mint a szivárvány, mely ívét minden néző szem után alakítja; olyan, mint a gondolat, melyet különféle nyelven fejeznek ki. Legelőbb anyagi és erkölcsi jóra oszlik el az; emberre nézve ellenkezés tehát már ebből is támadhat a jó iránt, s meglehet, hogy a néger kozmopolita nálunk fogadatlan prókátor volna. De felhagyván ezekkel, kérdem, halandónak ereje terjed-e annyira, hogy a földnek minden, vagy csak több népeire hasson? Teljesen akarván erre felelni, észreveszem, hogy még nem minden emberi érdeket soroztunk elő.

A lélek dús kincseivel, melyeket vallásnak nevezünk, nem egyénnek tulajdona csak; az a legtágabb külső kör, az állodalom által sem hagyja magát korlátoztatni, s átszárnyal a jelenen a végetlen jövőbe; mert a lélek idő és térnek határai között nincsen, ő mindenütt s mindaddig hat, hol és meddig *lélek* lesz. S íme, megtaláltuk, mit eddig haszontalan kerestünk, a világpolgárság alapját; egyszersmind sejteni kezdjük, hogy az más, mint ami közönségesen annak tartatik. Ki az írást, a könyvnyomtatást, a mágnesűt feltalálta, világpolgár volt, vagy inkább, hogy fogalomzavarba ne essünk, azon lelkek *találmányai voltak világpolgáriak*. Mert Kolumbusz mint spanyol fáradozott, és spanyol érdekekben küzdött előítéletekkel s tudatlansággal, de az ő *sikere* túlszárnyalta Spanyolországot és az egész földé, világpolgárivá lett. S ki a gőznek fejtette ki titkos hatalmát, földrészeket gazdagít, s a nemzetek közt oly viszonyokat szülhet, melyekre még megfogásunk nincsen. A gőzőnyök [gőzgépek] valóban a kozmopolitizmus hírmadarai; a lélek halhatlan művei, annak gyermekei, legyen görög vagy római, arab vagy germán, a halhatlan művek *szerezője*.

Már az egyes vonatokat [vonásokat] képbe összeszedvén, a kozmopolitizmus tárgyilag: *a lélek minden tettei és eszméi, melyek az emberiség közös tulajdonává lettek, s azt azon fokra emelték, melyen látjuk; tehát a műveltség mind eszközei, mind tárai, mind gazdagsága. Önleg (szubjektív) pedig igyekezet az emberiség örök kincsét halhatatlan eszmével vagy művel megszorítani*. Az emberiség hősei, kik hit és erkölcsiség mellett küzdöttek s a lelket az állatiaságból kiemelvén, isteni eredetére méltóvá tették, kozmopoliták voltak. Még nincs a világpolgárok

sora befejezve: azonban, ha kérdeznék, kik azok jelenleg, azt szükség viszoznunk: emberé az ipar, végzeté a hatás és siker. De ki nemzetét dicsőíti, jólétét előmozdítja és biztosítja, az hazafi, s ha igyekezetének sikere első terén túl terjedve mind tágabb körben boldogítand, s az emberiségnek az idomtalan természet felett állandó győzelmet adand, kozmopolita lesz. Ki a burgonyát hozzánk elhozta, s ki a pusztító himlőnek elvette halálos mérgét, egy rendben állanak avval, ki törvények közé legelőbb szorította a szilaj szenvedelmet: s meglehet, hogy majdan az, ki a Duna árkat kinyitja, és Ázsia s Európa közt utat készít, nem kevesbbé lesz jótevője az emberi nemnek, mint ki a tengernek rettegett iszonyait [félelmetességeit] legyőzván, Afrikát hajózta körül.

A kozmopolita szó a maiság nyelvének azon osztályába való, melyben számos, tisztán meg nem érett kifejezések sorozvák. A kozmopolitizmust majd annak adják címerül, ki az emberiség boldog előmenetén nem örül, s bajain sem szomorkodik, s kinek egész bölcsessége e szóban foly ki: minden hiú. Majd az ölti magára e méltóságos nevet, ki a helybeli érdektől megkívánt áldozatokat restelli, s azon szín alatt mentnek tartja magát minden bizonyos kötelességtől. Mert tág köpönyeg a világpolgárság, mely alatt a tehetetlenség és restség a kajánsággal barátságosan megférnek, hogy ürügyeket szőjenek, melyekkel az iparkodót megakasszák. Majd, mint itt tapasztaltam, a kozmopolitizmust egynyelvűségben találják, kik szerint hát a közönséges grammatika feltalálója lesz az igazi kozmopolita. Mind álság és hamisság. Mi meg vagyunk győződve arról, hogy a hazafiság nincs ellenében a világpolgárságnak, sőt hogy ez csak annak erényéből fejlődik ki. Volt tán már hazafi, ki világpolgári tetteivel nem ragyogott: de rossz hazafi világpolgár nem lehetett.

A. A.

SZILASY JÁNOS

Lehet-e magyar filozófia? (1847)

Részlet

FORRÁS: Szilasy János: Lehet-e magyar philosophia? *Magyar Academiai Értesítő*, 7. (1847/6) 6: 152–154.

SZERZŐ: Szilasy János (1795–1859) kanonok, a pesti egyetem professzora, az MTA rendes tagja. Eklektikus, kora nemzetközi filozófiájának irányzatairól jól és naprakészen tájékozott szerzőként és oktatóként fontos kultúrákövetítő szerepe volt. Akadémikusként főleg a magyar filozófiai műnyelv kidolgozása terén fejtett ki tevékenységet. Ezen a téren főként a *Philosophiai Múszótár* (1834) előkészítése során szerzett érdemeket. Jellemző az az 1847-ben, az itt közölt szöveggel azonos évben kelt akadémiai előterjesztése, mely szerint az új terminusokat és a szakfordítás során fölmerült problémákat terjesszék föl az osztályülésre, és a filozófiai osztály tárgyalja meg azokat. (A kezdetektől 1869-ig a Magyar Tudós Társaságnak, később Magyar Tudományos Akadémiának önálló filozófiai és történettudományi osztálya volt. A két tudományterület csak ettől az évtől tartozik ugyanazon akadémiai osztályhoz.)

MAGYARÁZAT: Az itt közölt szöveg a magyar filozófia fogalmának lehetőségéről szóló akadémiai osztályülés hivatalos jegyzőkönyve, amelyen Szilasy János volt a napirendi pont kezdeményezője és előadója. Az előadás szövegére az *Academiai Értesítő* repertóriumában és a szakirodalomban általában Szilasy János műveként, ezzel a címmel szokás hivatkozni. Előadását az azt követő vita jegyzőkönyvével együtt közöljük. A vitában hosszabban megszólaló vitapartnere, Schedius Lajos (1768–1848) a pesti egyetem esztétika professzora, a magyar schellingiánus filozófusok egyike. Szilasy előterjesztése a magyar nyelvűvé vált filozófiának a korszakban jellegzetes öndefiníciós kísérletei közé tartozik. A magyar Kant-vitát (1792–1822) követően dominánsan magyar nyelvűvé váló hazai filozófiai élet abban a helyzetben találta magát, hogy publikációs nyelve miatt elszigetelődött az európai filozófiai élettől, ugyanakkor a magyar nyelvű nyilvánosságban kilépett az iskolák falai közül, és – nem utolsósorban az Akadémia tudományszervező és kiadói tevékenysége következtében – eljutott a magyarul olvasó művelt nagyközönséghez. A korábbi nemzedékben hasonló tapasztalatokkal találkozott maga Immanuel Kant is, aki az új helyzetet az ész nyilvános és magánhasználatának, illetve a filozófiai gondolkodás módjának kettősségében ragadja meg teoretikusan (*philosophia*

in sensu scholastico és *philosophia in sensu cosmopolitico*). Kant leírásából még hiányzik a publikációs nyelv megváltozásának következményeivel való számvetés, ami a néhány évtizeddel későbbi magyar tapasztalatban jelenik meg igazán karakteres formában: itt a nyilvánosan, a művelt nagyközönség számára magyarul megfogalmazott filozófia kellene, hogy a kanti *világpolgári értelemben vett filozófiával* essen egybe. Szilasy javaslata szerint a két kanti kategória, az *iskolai filozófia* és a *világfilozófia* közé további két filozofálási formát kell bevezetni, az *egyéni* és a *nemzeti* filozófiáét. Míg az egyéni filozófia csak annyiban emelkedik a filozófiai hagyomány folyamatos karbantartása (az iskolafilozófia) fölé, hogy önálló teoretikus reflexiókat fogalmaz meg, ám a rendszerépítésig már nem jut el, a *nemzeti filozófiának* inkább csak publikációs nyelve és a nemzeti kultúrához kötött példaanyaga különbözik a *világfilozófiától*, irányultsága, célja voltaképpen ugyanaz.

IRODALOM: Percz László: A nemzeti filozófia születése. Egy 1847-es akadémiai vitáról. *Gond*, 1. (1992) 2: 29–35.

* * *

[...]a Szilasy János rendes tag azon kérdést forgatta: *lehet-e magyar filozófia?* E kérdés, úgymond, újabb időkben támasztatott, miután Szontagh Gusztáv jeles társunk Propylaeumokat írt „a magyar filozófiához”.^b Némely írónak visszatetszett ez elnevezés, mert szerintük a filozófiának nincs nemzetisége; előadó azt helyesli. Van, folytatá, négy rendbeli filozófia; első azon ismeretek öszvege, mik az ember, világ, isten természetéről, céljáról, törvényeiről, okairól stb. az iskolákban taníttatnak; kik ez ismereteket elsajátítják, *iskolai filozófiával* bírnak. Aki valamivel tovább akar menni a dologban, *egyéni filozófiát* szerez magának, midőn az iskolában hallottakat öngondolkodva vizsgálja, és saját nézetekben állapodik meg. Ki a nemzetek szellemét, életét, művészetét, azok szükségait nevelésben, politikában stb. vizsgálja, s ezek nyomán azon elveket fejti ki, melyek szerint e bizonyos nemzetnek saját szellemi alapjaihoz képest kell tekintenie s elintéznie az ő szellemi és társadalmi viszonyait: *nemzeti filozófiát* alkot. Végre, ki azon törvényeket nyomozza, melyek szerint általános-emberileg kell gondolkodni, elmélet és gyakorlatban, *világfilozófiát* alkot. E menetelt tanúsítja a történet is. Mit Szókratész, Platon, Arisztotelész eleinte csak kis körben fejtegettek, ez egyéni bölceleteik majd az egész görög nemzetre elhatottak, míg kihatván az egész művelt társadalomra, világfilozófiává lett. Így a franciáknál, angoloknál, németeknél. Hazánkra térvén által, ha tudománytörténetünket tekintjük, úgymond, kevés önálló bölcelőt találunk. Itt mindig iskolai filozófia divatozott. Ifjaink Hollandban, Angliában, Németországban tanultak filozófiát, haza jövént *azt* terjesztették, s alig volt, ki csak egyéni filozófiát alkotott volna magának, ki öngondolkodólag igyekezett volna magát tájékoztatni a bölceleti mezőn, hogy valamiben önmeggyőződéssel nyughassék meg. Horváth Ádám, immár a múlt század vég negyedében,

talán első, ki pszichológiáját saját felfogással adta.^c Legújabban Purgstaller adott igen jó és használható kézikönyvet, s noha abban Reinholdot vette kalauzul, a dolgot jól átbírálva adta.^d Talán én vagyok, folytatá előadó, a tekintetes akadémiában az, ki egyéni filozófiát akarék alkotni; nemzetit pedig *Szontagh Gusztáv*, ki azt vevé szemügyre, mily rendszer felel meg leginkább a magyar szellemi alkotásának. Végre gróf *Széchenyi István* az, ki jeles dolgozatai által rendkívüli és páratlan hatással volt a nemzet társadalmi kérdéseire, mert azok felfogásában főleg a kor és nemzet szellemét és szükségait tartotta szem előtt. Szontagh később „a társasági filozófiához” is adott Propylaeumokat, s abban olyforma elveket állíta fel a nevelés tárgyában, melyeket én jóval azelőtt Neveléstudományomban követtem,^e s talán az országra hatva követtem. Vannak tehát már oly mozgalmak is, melyek nemcsak az egyénre, hanem a nemzet irányában is hatnak. Végre tovább menőleg *Hetényi János* társunk az, ki egyezményes filozófiájával, melyben az életet az ésszel kívánja megegyeztetni, világfilozófiát igyekszik alkotni.^f S így van végre valamennyi irányban nálunk is mozgalom. És így fogván fel a filozófiai fejlődéseket, úgy látszik, monda, a láncnak egyik szeme csakugyan a nemzeti filozófia: tehát lehet magyar filozófia is, s így Szontagh Gusztáv irányában is nincs miért megbotrálnozni.^g

E nézetre semmi észrevétel nem tétetvén, Toldy Ferenc a helyettes elnökhöz fordult, s kérte őt, hogy miután ő az eddig egymást felváltott bölcsészeti rendszerek egyikében sem nyughatván meg, élte nagy részét egy új rendszer alkotására fordította, mely különösen a gyakorlati, sőt az alkalmazott bölcsészetet is, új elvekre vezette vissza, melyek alapján az eszme és élet szerencsésen közvetíttetik; s minthogy kár volna, ha, mit e tárgyban kisebb körökben barátjaival koronként közlött, még tovább is elvonva maradna a nagy közönségtől: kérte őt, ne késnék tovább rendszerének közrebocsátásával; de addig is terjesztené azt egyelőre vázlatosan legalább az osztály elébe. Erre *Schedius Lajos* helyettes elnök úgy nyilatkozott, hogy mit negyven esztendei elmélkedés után létrehozott, igenis közzé teendi; éspedig bővebben kifejtett Philocaliájával teszi meg a kezdetet magyar nyelven, melyben letévék azon elvek, miket a bölcsészethen jónak ítélt.^h Ennek kiadása után fog majd magának a bölcsészethen előadásához, melyben a filozófiában eddig felmerült rendszereket összhangzásba hozni s azon egyetlen elvvel igyekszik majd összeegyeztetni, melyet a filozófiában elismerhet. Ehhez képest mellesleg megjegyzé azt is, hogy ő a több filozófiában meg nem egyezhetik: szerinte az csak egy lehet. *Szilasy János* rendes tag viszonzá, miképp az elnöklő tisztelt tag nézetét nem tartja a magáéval ellenkezőnek; ő nem úgy kíván értetni, mintha tulajdonképp minden tanodának, egyénnek vagy nemzetnek más más esze volna: eredetileg egy az ész, de különböző az út s az alkalmazás; ezek szerint állított ő külön filozófiákat, melyeket úgy tekint, mint ugyanannyi fokokat; s melyek ki nem rekesztetnek az elnöklő tag rendszere által, a mennyiben ez az ész fő elveit kívánja általánosakká tenni: de fogja-e ezeket is minden egyén, minden nemzet egyformán felfogni? *Schedius*: Minden embernek, kiben lélek és ész van, fel kell azokat fogni; s nem szükség, magyar, német, vagy francia bölcsé-

szetet szerkeszteni; ha egyik vagy másik azoktól eltér, ez csak annak a jele, hogy a filozófia tiszta eszméjét nem fogták fel. Lehet, igen is, a filozófiának magyar viszonyokra alkalmazásáról, de nem magyar filozófiáról szó. Szilasy újra megjegyzé, hogy ő ez elnevezést úgy érti, mint például a szépművekben a különböző iskolák elnevezése veendő. [...]

M. B.

JEGYZET

- a A jegyzőkönyv elején és a végén kihagyott részek a többi napirendi pont tárgyalására vonatkoznak: a német 'Witz' szó magyarítása 'élc'-re, Imre János elhunyt akadémiai tag munkásságának értékelése és egy sor filozófiai műszó magyarítása.
- b Szontagh Gusztáv: *Propylaeumok a magyar philosophiához*. Buda, 1839. Lásd ezen kötet 193–198. oldalát.
- c Pálóczi Horváth Ádám: *Psychologia, azaz a lélekről való tudomány*. Pest, 1792.
- d Purgstaller (Palotai) József: *A bölcsészet elemei*. Buda, 1843.; 2. átdolgozott kiadás: 1846–1847.
- e Szilasy János: *A nevelés tudománya*. Buda, 1827.
- f Valószínűleg Hetényinek *Az egyezményes rendszerről* című, az *Athenaeumban* 1841-ben megjelent írására utal.
- g Itt ér véget Szilasy előterjesztése. Az ezt követő vita jegyzőkönyvét a forrás tipográfiailag megkülönböztetve közli.
- h Schedius Lajos János: *Principia philocaliae, seu doctrinae pulcri, ad scientiae formam exigere conatus est*. Pest, Hartleben, 1828.

KELETI GUSZTÁV

Teendőink a képzőművészetek ügyében (1869)

Részlet

FORRÁS: Keleti Gusztáv: Teendőink a képzőművészetek ügyében. *Budapesti Szemle*, 15. (1869) 48: 108–134.

SZERZŐ: Keleti/Kelety Gusztáv (1834–1902) festő, művészeti kritikus, tanár, a Képzőművészeti Társulat igazgatója. Előbb jogi tanulmányokat folytatott, majd Münchenben és Bécsben festészetet tanult. A művészeti oktatás Eötvös József pártfogásával megvalósuló hazai megszervezése Keleti előmunkálatain alapult (*A képzőművészeti oktatás külföldön és feladatai hazánkban*, 1870). A Rajztanárképezde és az Iparművészeti Iskola az ő kezdeményezésére jött létre, később mindkettőnek igazgatója lett. Ennek megfelelően a művészképzést akadémiai keretek között tartotta elképzelhetőnek. Tradicionális művészetfelfogása szembe helyezte az ifjabb generációval. Művészeti kritikusként nagy hatása volt kora több jeles festőjére (Munkácsy Mihály, Szinyei-Merse Pál).

MAGYARÁZAT: Az alábbi szöveg bizonyos mértékig az Eötvös kezdeményezésére készült kötet előtanulmányának tekinthető. Ebben az írásában a nemzeti művészetről szólva olyan szempontokra hívta fel a figyelmet, melyek a kérdés vizsgálata kapcsán a későbbi évtizedekben is alapvetőek maradtak. Egyebek mellett a modern polgári nemzetek művészetének nemzeti jellegzetességeiben megmutatkozó stílusbeli különbségek csökkenő voltáról szólt. Az előbbiből véleménye szerint az következik, hogy nem a stílus, hanem a téma adhatja meg az adott műalkotás nemzeti karakterét. Itt Keleti a nemzeti tudomány korban népszerű ismervét alkalmazta a művészet területére. Mint megállapította, ahhoz, hogy az előbbi szempontból nemzeti szellemű alkotások születhessenek, szükség van művészi ízlésre, amely ennek érvényt szerez. Ez utóbbiban pedig nézete szerint az államnak elsőrangú feladatai vannak. Egyrészt a művészeti nevelés intézményeinek létrehozása, másrészt a nemzeti művészeti ízlés fejlesztése terén. Mint mondta, világos programmal bíró művészeti szakiskolákra, valamint olyan nyilvános középületekre van szükség, melyek teret adhatnak a nemzeti szellemű műalkotásoknak.

SZAKIRODALOM: Szabó Júlia: A tájrajz és a Mintarajztanoda. In: *A Mintarajztanodától a Képzőművészeti Főiskolaig*. Szerk.: Blaskóné Majkó Katalin – Szőke Annamária. Budapest, 2002. 243–250.

* * *

Ha országos szavazás alá bocsátanók a kérdést: teremtsünk-e virágzó nemzeti művészetet? – a válasz hihetőleg egyhangúlag igenlő volna.

Hogyne? A művészet a nemzet szellemi törekvéseinek virága, koronája. S ha mindjárt kezdetől fogva nem irányozzuk a legmagasabb cél felé törekvéseinket, közmívelődési földadataik e körében azonnal meghonosodik a félrendszer szabályok átka, mely mint a régi gyógy mód szerint túlságosan alkalmazott érvágások csak a test erejét fogyasztja, de a bajon nem segít.

Igaz ugyan, hogy a nemzeti művészet magyar célját pium desideriumként [jámbor vágyként] könnyebb hangoztatni, mint akár csak fogalmát is szabatosan meghatározni s ismét ebben hamarabb boldogulunk, mint az élénk tűzött földadat megoldásában, vagy akár csak azon intézmények és eszközök kellő megválasztásában is, melyek segélyével a célt jövőben elérni alapos reményünk lehet. [...]

Keserves örömmel mondhatjuk magunkról, hogy nem a művészeti tradíciók túlbősége azon önsúly, mely művészetünk szárnyait lekötve tartja.

Magyar építészeti stílusról például legrégibb történelmi kútforrásaink sem emlékeznek, külön magyar iskoláról a festészetben, szobrászatban¹ még kevésbé. Alig vannak régibb magyar műemlékeink, s azok stílusa határozottan idegen.

De nem is ily értelemben veendő a nemzeti művészet mai nap, legalább nem olyanban az, mely mint a magyar nemzeti művészet eszménye lebeg szemünk előtt.

A gót építészeti, a bizánci festészeti stíl nem csupán a népjellem, de egyúttal is főleg a korszellemnek s vallásos fogalmainak voltak idomokban foglalt kifejezései. A mai kor szelleme az egyéni emancipáció, a független kutatás és önálló működés szelleme, a merev szabályoknak, holt sémáknak és mindennemű bitorlásnak és jogtalan gyámkodásnak esküdt ellensége; oly decentralizáló áramlás mellett gyorsan válnak köztulajdonná az eszmék, a minták és műfogások s az egyes nemzetek művészeti stíljának megkülönböztető sajátosságai is hovatovább elmosódnak, legalább mindig finomabb és finomabb árnyalatokra oszlanak, s maholnap a művészet nyelve vagyis a kifejezés módja is, éppen az egyéni különöszerűség érvényre kerülése által oly annyira szétágazó lesz, hogy a külön iskolák fogalma is összezavarodik, s a nemzeti művészet csupán tartalma, vagyis az általa előszeretettel ápoltság szerint lesz megkülönböztethető.

1 Azon kisebb mérvű és jelentőségű eltérések és sajátosságok, melyeket Ipolyi Arnold jeles műregészünk a magyarországi régi templomok szerkezete körül kiderített, még távol állanak a külön magyar építészeti stílusfogalmától.

Ugyanazon subtilitásokra [csupán árnyalatnyi különbségekre] akadunk itt, melyek a nemzeti tudomány fogalmának körülírását is nehezítik. Tudtomra legtalálóbban, legalább a magam fölfogásával legrokonabb módon fejtette meg a kérdést Toldy Ferenc egyik újabb akadémiai értekezésében,^a hol tudománybeli hátramaradásunk okait fejtegeti s értelmiségünk legfőbb kötelességének mondja a nemzeti tudomány művelését.

Szerinte a szorosabb értelemben vett nemzeti tudomány az, mely magát a nemzetet és hazáját tárgyalja.

Merném állítani, hogy e definíció még inkább ráillik a nemzeti művészetre. Mert míg a tudomány nemzetiségéhez, mégpedig főtenyezőképpen, a nemzeti nyelv művelése is járul, addig a nemzeti művészet ma már szorosan véve csak azáltal lehet nemzeti, hogy a nemzetet és hazáját tárgyalja – mert a művészet nyelve, értem az előadás közegét, csakugyan nem lehet nemzeti, az határozottan kozmopolitikus jellemű, és soha más nem lehet.

Nem szeretnék félreértetni, s azért, bővebb értelmezés végett példához folyamodom.

Horace Vernet-től senki sem fogja megtagadni, hogy tetőtől talpig francia festész volt, sőt a versailles-i nemzeti képtárban látható nagyszámú művei a Smalah-tól a kicsiny életképekig, melyek egytől egyig a francia hadi dicsőségnek ékesen szóló hirdetői, azt bizonyítják, hogy a francia nemzetnek nálánál nagyobb apologistája alig volt valaha.^b Maga is a nemzet fia lévén, élénk figyelő és emlékezőtehetségénél fogva, híven tükrözte a nemzeti jellemet minden alakjában, de művészete nyelvét azért mindenütt értik, sőt nyelvtanát világszerte használják is; tanítványai mind az öt világországban elszéledve, az ő modorában festettek és festenek máig, a nélkül, hogy otthon a francia nemzeti művészetet képviselnék. Legyen szabad egy még közelebb fekvő példával élnem. Munkácsi Mihály festész hazánkfia legújabban két kis tájképet küldött be Düsseldorfból, mely tökéletesen realizisztikus francia modorban van festve. A magyar művész tehát német akadémian franczia festészmodort sajátított el. De ha ezen, a külföldön elsajátított modorban, hazatérve, jó ízű magyar életképeket fog festeni – azért őt bizonyára a magunkénak fogjuk vallani, művészetét pedig nemzeti művészetnek örömmel elismerni.

A magyar művészetnek tehát csak igen korlátolt értelemben lesz nemzeti nyelve, de azért lehet nemzeti művészetünk, nemcsak a szó szoros, hanem magasabb jelentésében is, azaz olyan, mely magát a nemzetet és hazáját tárgyalja; a múltban és jelenben, örömeiben és fájdalmaiban, a dicsőség magas polcán és lesújtva a sorstól és saját hibája által. És kell, hogy e művészet szelleme biztató legyen és emelkedett, hogy a nemzet maga gyönyört lellessen benne, hogy abból önértzetet merítsen, de egyúttal önismeretet is és tanulást, végkifolyásában pedig férfias ízlést és anyagi gyarapodást.

Szóval legyen a nemzeti művészet magas hivatásának érzetében méltó versenytársa a nemzeti tudománynak, azaz, mint ez, önfenntartásunknak szellemi fegyvere, s hű tüköre nemzeti életünknek és sajátságainknak, mint az irodalom, melynek, hogy ily magasztos küldetését többé kétségbe nem vonja a nemzet,

csak azon szerencsének lehet tulajdonítani, hogy kapcsolata az ország kenyérkereseti szükségével szembeötlőbb és szorosabb, s hogy nagyobb tekintélyű és buzgóbb prófétái akadtak a tudomány és irodalom, mint a művészet ügyének.

Hogy nemzeti művészetünk ilyenre fejlődjék, annak mindekkoráig majdnem minden előfeltétele hiányzik.

Fejlődését gátolják alulról a nemzet zömében a részvét és érdekelttség hiánya, felülről az értelmiség körében a fogékonyság és műértelem csekély mérve, továbbá a bizalmatlanság és kicsinylés. Tettleges támogatást eddig, úgy szólván, sehonnan nem nyert, jövőjének biztosítéka semmi. Reményoszló, minden támasza, néhány fölvilágosodott hazafias szellemű művész és műbarát, a nemzeti kormánynak kijelentett hajlandósága arra, hogy a műoktatás terén reformokat teend, jobban mondva hogy annak alapját lerakja, és – de már itt kifogytunk a biztató érvelésből, hacsak számításuk körébe bele nem vonjuk, nem annyira a nemzeti becsvágyat, mint a becsületérzést, mely talán tétlenül sokáig nem nézheti többé a külföld sürgető példáját és jóllétének folytonos gyarapodását – hazánk rovására.

Es ha csakugyan megindulna valahára az a magyarországi művészeti mozgalom, mely Angliában másfél évtized alatt az ország műviszonyait tökéletesen átalakította, akkor a népízlés nevelésének nagy feladatában osztzkodnia kellend a kormánynak s a nemzetnek. [...]

Természetesnek látszhatnék itt a kérdés: De hát mért is törekeshünk közönségünkre oly élvezeteket ráerőszakolni, minők után a tapasztalás világos bizonyága szerint nem áhítozik?

Ovakodjunk e kérdésre könnyelmű választ adni!

A fásult tagokat dörzsölni szokás, hogy a vérkeringés egészséges folyama helyreálljon. Szervezetünk bármely baját nem az által gyógyítjuk, hogy terjedését tétlenül nézzük. A művészeti ügyek iránt nyilvánuló közönyt nemzettestünkön nem tartom csupán lokális bajnak, úgy látszik, meg vannak támadva a szomszéd izmok is, s ha a helyi bajt gyógyítani iparkodnánk, üdülésre szolgálna az az egész szervezetnek is. [...]

Mindezeknél van egy hatalmasabb szer, a nemzeti művészetnek, legmagasztosabb jelentőségében, felvirágoztatására. E szernek éltető hatalma Periklész hazájában ülte legfényesebb diadalát, s e dicső kornak emlékei, csonka maradványaikban, porrá zúzva is áldást és világosságot árasztottak a késő századokra.

Ez az alkotó eszme nyilvános műemlékek létesítésében nyilvánul. A kis Görögország e téren majdnem erején fölül mert és áldozott. Az utókor utolérhetlen eszménykép dicsőíti érette. A példa régi. A tanulság, melyet levonhatni belőle, mindig új marad, mert bölcs, mert csalhatatlan, minden korra, minden népre alkalmazható, csak meg legyünk győződve róla, hogy az a fönséges észjárás, mely Görögország maroknyi népét oly magas polcra emelte, még gyenge visszfényében is megóvhatja a mai nemzeteket attól, hogy nyomtalanul el ne tűnjenek e föld színéről, észrevétlenül ne fejezzék be pályafutásukat az európai népcsaládok körében.

Ne kívánjunk lehetetlent; de ne is hunyjuk be szemünket azon feladványok előtt, melyek e téren nemzeti kormányunkra, s vele kezét fogva, hazafias szellemű törvényhozású testületünkre várakoznak.

A feladat így hangzik:

Visszanyert politikai függetlenségünk s nemzeti önállásunk folytán az ország maga s az ország fővárosának helyzete lényegesen megváltozott. Budapest a nemzeti kormány székhelye, s az ország szellemi és anyagi érdekeinek, s ez érdekek tényezőinek és gépezetének központja. A megváltozott helyzet sok közigazgatási és egyéb középületek emelését tette szükségessé. Az ország elvárja a kormánytól és a nép vagyona felett rendelkező hongyűlés bölcsességétől, hogy ezen középületek monumentális stílusban és oly módon fognak emeltetni, hogy a nemzet újjászületése által inaugurált [itt: beindított] szellemi és anyagi lendülethez méltón, az ország nagyságának és népe áldozatkészségének, múltja dicsőségének, jövőbeli hivatásának megfelelő díszben fognak építtetni, erre pedig szükséges, hogy mind homlokzatuk, mind belsejük a művészet ékességére, falfestmények és szobrok befogadására alkalmasak legyenek.

Mindezt nem oly célból, hogy a hazai művészetnek ez által foglalkozást és keresetet szerezzünk, hanem magasabb szempontból indulva ki, annak belátásától tudniillik, hogy a nemzeti önérték ápolására, a hazafias érzelmek fejlesztésére, a nép ízlésének nevelésére semminek oly közvetlen és mélyebb hatású befolyása nem lehet, mint a nyilvános műemlékeknek.

Mindenütt fennlobognak immár a haladás zászlói, tűzzük ki már közművelődésünk azon pusztá terére is, melyen leginkább elmaradtunk. Mert hiszen az államnak legbiztosabb alapja a haladás, a haladás a szabadság, a szabadsága a nevelés. Nevelés nélkül nincs szabadság, szabadság nélkül nincs haladás, haladás nélkül odavész az állam. Íme a kígyó, mely önnön farkába fogódzik – mint Pfau^c mondja: a végnélküli láncolat gyűrűje!

Mert ha az emberi társaság természetes gyámja a zsenge gyermekornak, az állam törvényes gyámja a felerdülő nemzedéknek.

Az állam legmagasztosabb hivatása, hogy a letűnt generációk örököseire átszállítsa a civilizáció nagyszerű hagyományait; és ez átszállítás csupán a nevelés által közvetíthető.

A művészeti közoktatásnak, az ízlés népnevelésének Magyarországon a nyilvános emlékek lesznek fejlesztő iskolája és koronája.

P. G. Gy.

JEGYZET

- a Toldy Ferenc: *Tudománybeli hátramaradásunk okai s ezek tekintetéből Akadémiánk feladása*. Pest, 1868. (MTA értekezések a Nyelv- és Széptudományok köréből I. kötet. V.)
- b Horace Vernet (1789–1863), francia festő. Felmenői között több képzőművész élt. Műveiben a francia kolonializmusnak az észak-afrikai arab kultúrával való találkozásait örökítette meg. Munkássága a néprajzi érdeklődésről tanúskodó portréktól és életképektől a történelmi festményeken át a kortárs politikai eseményeket ábrázoló alkotásokig terjedt. Egyik legismertebb alkotása a Smalah (azaz: Rajtaütés Abd-el-Kader táborhelyén Taguin-nál) című képe (1845) a franciák Algériában tett katonai rajtaütésének állít emléket (ma Versailles, Musée National du Château).
- c Ludwig Pfau (1821–1894), német író, újságíró, forradalmár. 1848-ban Stuttgartban megalapította az *Eulenspiegel* című élcslapot. A forradalom után Franciaországba költözött, ahol fordítóként és művészeti kritikusként tevékenykedett. Később visszatért Németországba, ahol háborúellenessége miatt 1879-ben börtönbe vetették.

PASTEINER GYULA

Magyar szobrászat (1883)

Részlet

FORRÁS: Pasteiner Gyula: Magyar szobrászat. Első közlemény. *Budapesti Szemle*, 34. (1883) 77: 180–186.

SZERZŐ: Pasteiner Gyula (1846–1924) művészettörténész, filológus. Pesten 1864–1868 között klasszika-filológiai tanulmányokat végzett, majd Bécsben Karl von Lützow művészettörténeti előadásait látogatta, mely pályaválasztására nézve döntőnek bizonyult. 1872–1873-ban állami ösztöndíjjal Rómába utazott és ott az itáliai reneszánsz művészetet tanulmányozta. Ugyanekkor jutott el a római régészeti intézetbe (Istituto della Corrispondenza Archaeologica) és annak könyvtárába, az ott honos Winckelmann-kritikus szemléletmód igen erős hatással volt rá mindenekelőtt a helyes (értsd hiteles) történeti álláspontra való törekvésében, mely szemlélet meghatározta későbbi gondolkodásmódját. 1873-ban Bécsben találkozott Gottfried Semper *Der Stil* című munkájával, amelynek a stílusok eredetét érintő megállapításai alapvetőek lettek számára. 1874-ben tanári állásért folyamodott, végül 1875-ben nevezték ki Henszlmann Imre mellé a pesti tudományegyetem művészettörténet tanárának (1890-től lett nyilvános rendes tanár). A hagyományos művészettörténeti kánonokat feszegető, újszerű megközelítése kollégái egy részének (Rómer Flóris, Pulszky Ferenc) értetlenségét váltotta ki. Tanári tevékenysége mellett 1878-tól a *Magyar Államba* politikai tárcákat, a *Budapesti Hírlap*ba főként művészettörténeti tárgyú cikkeket írt. Kritikus, teoretikus művészettörténeti gondolkodásmódja egyik legjelentősebb tanítványa, Gerevich Tibor révén pár évtizeddel később, mint már meghaladott szemlélet bizonyos értelemben zárvánnyá vált.

MAGYARÁZAT: Az előadás a történelmi emlékek, műalkotások által megjeleníthető nemzeti jelleg kereséséről szól. Nézete szerint (melyben Ipolyi Arnold pár évvel korábbi előadására hivatkozott), míg az építészet területén a kvalitás egyértelmű, addig a hazai szobrászat (és a festészet) a 19. századig nem tud felmutatni mintaadó alkotásokat. Az építészetet szigorú szabályrendszere teszi internacionálissá. A konstrukció egyetemes keretén belül jöhetnek létre nemzeti jellegű változatok. Minthogy a festészetben és a szobrászatban ilyen egyetemes szabályrendszer nincs, ezért kiemelkedő tehetségű szobrászokról, illetve különösen jelentős művekről beszélhetünk, de nemzeti

képzőművészetről/szobrászatról nem. Saját korának szobrászatában felismerte az emlékszobrok állításának kedvelt gyakorlatát. Ezzel kapcsolatban a historizmus szobrászatának egy fontos problémáját fogalmazta meg. A természetűség, kérdéséről van szó. A pozitivizmusban gyökerező „helyes” és „hiteles” fogalmakban gondolkodó Pasteiner olyan művészeti és gondolati feszültségeket lát meg kora szobrászatában, különösen az emlékműállítás gyakorlatában, melyek kortársai számára sem voltak egyértelműek. Tanulmánya második, befejező részében pedig szemlét tart a hazai köztéri szobrok és azok alkotói felett (vö. *Budapesti Szemle*, 1883. 78: 353–372.).

SZAKIRODALOM: Gosztanyi Ferenc: A „helyes” művészettörténeti álláspont kérdése Pasteiner Gyula írásaiban. *Ars Hungarica*, 27. (1999): 309–351.; Uő: Az emlékszerű mint önarckép. Gerevich Tibor és a „Pasteiner Gyula emlékezete”. *Ars Hungarica*, 28. (2000) 2: 273–282.; Uő: Pasteiner Gyula irodalmi munkássága. (Bibliográfia és előszó.) *Ars Hungarica*, 29. (2001): 155–186.; Uő: Pasteiner Gyula (1846–1824), az egyetemi tanár. In: *„Ember és nem frakkok.” A magyar művészettörténet-írás nagy alakjai. Tudománytörténeti esszégyűjtemény.* Szerk.: Markója Csilla – Bardoly István. Budapest, 2007. 111–130.

* * *

„A nemzetek nagyságának és tehetségének jelzői nem csupán a történelem lapjai; de kitűnőleg a monumentális művek is: azon emlékszerű műalkotmányok, melyek mint néma bár, de élő emlékek, magának a történetnek kútforrásul szolgálnak. A történet még nem beszélt, midőn a piramisok már égbe mereszték csúcsaikat. És nemzeti múltunknak vannak századai, melyekből egy lap történeti följegyzést vagy egy sort nyelvünkön alig vagyunk képesek fölmutatni; míg ugyanazon századokból magas műveltségi állapotot tanúsító számos műemlékünk maradt ránk. A legjelentékenyebb és legrégibb műemlékek azonban már a tárgy természeténél fogva építészetiek.” Így kezdette Ipolyi Arnold, a magyar műtörténelem egyik megalapítója, a Magyar Tudományos Akadémia 1861. december 22-iki ünnepélyes közülésén előadott tanulmányát *Magyarország középkori emlékszerű építészetéről*.^a

E tanulmány úttörő volt a magyar műtörténelemben és a legelső, mely föltárta a nemzet előtt az országalapítás utáni négy és félszázadnak, nemzeti életünk e szebb századainak építészeti tevékenységét és áttekintést nyújtott ama századokból ránk maradt építészeti emlékek fölött.

Ha valahol, úgy Magyarországon mondhatjuk, hogy „a legjelentékenyebb és legrégibb műemlékek építészetiek”. Amint a Nílus partjain a gúlák már égbe mereszték csúcsaikat, de a történelem még nem beszélt: úgy mi magyarok is múltunk legrégibb emlékeit az építőművészet alkotásaiban bírjuk. Szent István királytól a mohácsi vészig, e négy és félszázados időközben, mintegy varázsszóra emelkedtek széles e hazában az emlékszerű építészeti alkotások. Ez idő alatt az építészet fejlődésében egymást követő stílek: az ókeresztény bazilika, a

román, az átmeneti, a csúcsíves és az olasz reneszánsz, mind képviselve vannak a magyar lakta földön. Magyarország ama századokban oly tisztán magyar nemzeti jellegű volt, mint azóta nem, s ugyanakkor építőművészete egyenrangú a nyugati népekével. Nemzetünknek egyik legszebb vívmánya, amire méltán büszkéek lehetünk, az, hogy e századokbeli építőművészeti emlékeinkkel, a következő századok pusztító viharai dacára, tisztas helyet foglalunk el az általános műtörténelemben. S ha nem esünk vala áldozatul ama pusztító viharoknak, építészeti emlékekben gazdag hazánkat a tudósok és művelt utazók ma éppen úgy látogatnák, mint Spanyol-, Francia- vagy akár Olaszországot.

Ahol emlékszerű építészetet találunk, ott rá kell akadnunk a szobrászat és festészet nyomaira is, az emlékszerű építészetnek ez ikerszüllöttjeire. Így hazánkban is.

A Szent István által épített székesfehérvári egyház szentélyét nagy művészettel készült szobrok és domborművek díszítik. A pécsi ókeresztyén bazilika földalatti kápolnájában Péter királynak viszontagságos életére vonatkozó tipológiai ábrázolások egész sora, harmincnál több félemler nagyságú, dombormű-alak ma is megvan.^b Ezekről kezdve négy századon át az építészettel kapcsolatban a román és gótizálású szobrászat számos művet alkotott. Az önálló szobrok sem hiányoztak egészen. Bonfini, Istvánffy, Mikes, Révai^c XV. és XVI. századbéli szemtanúk elragadtatással írnak Szent László király lovagszobráról és szent királyaink álló szobrainak csoportjáról. E szoborműveket, melyek Nagyváradon a székesegyház előtt állottak, III. János nagyváradai püspök 1390-ben öntette György és Márton szoboröntők által, kik a fölírat szerint fiai voltak Miklós kolozsvári festőnek. A művészek a fölírást éppen úgy fogalmazták, mint az olimpiai Zeusz szobrán volt: „Pheidias, Charmides fia athenaei”.^d A nagyváradai szobrok fölíratát tudjuk, de művészi becsüket nem ismerjük, mert amaz írók elragadtatása nem lehet irányadó. A törökök Nagyvárad bevétele után e szoborművekből ágyúkat öntöttek, tehát e szoborművek ugyanazon sorsra jutottak, mint a görög szobrászat ércemekei. Hunyadi János, László és Mátyás szobrai a budai palotából szintén elenyésztek, valamint II. Ulászlónak Porosz Márton által ércből öntött sírszobra. Mátyás királynak budai és visegrádi palotáiból az antik tárgyú szobrokat, Herkulest, Diánát, Apollót győzelmi jelekként Szolimán magával vitte Konstantinápolyba, mint egykor nagy Konstantin Hel-lászból elvitte mind azt, amit a római győzők kegyeletből nem vittek magokkal Rómába. A görög művészeti emlékek történetének két fosztogatási korszaka van, nem számítva a legújabbat, melyben a mai művelt nemzetek szerepelnek: az egyik fosztogatás Róma, a másik Konstantinápoly javára történt; a magyar szobrászati emlékek története is jegyez föl egy fosztogatási korszakot. Amit a polgárosultság békés fegyvereivel hódított a magyar nemzet a művészetnek e terén, attól fegyveres hódító fosztotta meg.

Az ambrasi gyűjteményben őriztetnek Mátyás királynak és Beatrix királynénak fehér márványból készült domborművű mellképei. Ezek a legbecesebb szobrászati művek, melyek amaz időkből fennmaradtak, s ezek sem képezik a magyar nemzet tulajdonát.^e

A XVI. és XVII. században, midőn hazánk legszebb építészeti emlékei már elpusztultak vagy pusztulásnak indultak, a szobrászat még folytatta tevékenységét, de csak egy irányban: a kiválóbb férfiak alakjait készíté szoborban vagy domborműben síremlékek számára, melyek a templomok falaiba, vagy padozatába illesztettek. A százat meghaladja e kor- és fajbeli szobrászati művek száma, a nagyobb rész azonban csonka vagy éppen töredék. Meglehet, sőt valószínű, hogy a szobrászok, kik e műveket készítették, hasonlóságra törekedtek, s azt sok tekintetben el is érték, úgy hogy ama művekben történetünk azon korszakának megbízható ikonográfiáját bírjuk, de ez még legkevésbé sem biztosítja ama művek művészeti becsét.

Összevéve mindaz, amit a szobrászat hazánkban ama századok alatt alkotott, mégis csekély, művészileg oly kevésbé jelentékeny, hogy ha az emlékek meg is maradtak volna, azok alig foglalnának el a műtörténelemben oly helyet, mint építészeti alkotásaink. Hasonlót mondhatunk ama korbéli festészetünkről is. Sem az egyik, sem a másik nem jutott a formai tökélynek, sőt mondhatjuk a fölfogás önállóságának oly fokára, hogy bizonyos tekintetben saját jellegű, egyedi műveket alkotott volna, mint alkotott építészettünk.

Ez állítás ellenkezni látszik azzal, hogy a szobrászat és festészet ikerszüllöttjei az építészetnek, de csakis látszik. Igaz ugyan, hogy ikerszüllöttjei az építészetnek, amennyiben egyiket is, másikat is ez utóbbi föltételezi, az ad nekik helyet és létjogot; azonban nem szabad felednünk azt, hogy egyrészt az anyának, másrészt az ikerszüllötteknek természetük, művészeti lényegük merőben különböző. És e különbözőségre támaszkodva merészeljük ama századokbeli szobrászatunkról, melynek emlékei elvesztek, s melyet ennek következtében nem ismerünk, azt a fönti kedvezőtlen ítéletet megkockáztatni.

Csak néhány főbb vonással jelezzük a különbséget. Az építészet lehet képzőművészet, mint a németet lefordítva magyarul rosszul nevezik, lehet rajzoló-művészet (l'art du dessin), mint a francia helyesen mondja, mivel a rajzolás egyik főeszköze; de az építészet nem annyira utánzó művészet, nem alapszik annyira az utánzáson, miként a szobrászat és a festészet, hanem lényegileg inkább szerkesztő-művészet, s csak az ékítményekben fordul az utánzáshoz. Az építészeti szerkesztés, melynek föladata valamely tért körülkeríteni és elzárni, bármilyen anyagot használjon is, mindig a statika törvényei által korlátoztatik, kénytelen azokhoz alkalmazkodni és e törvények a legáltalánosabb érvényűek és legkérlelhetlenebbek.

Ebből következik, hogy az építészetben is kifejezésre juthat ugyan valamely nép egyénisége, de mindig ama törvények korlátaiban belül. Amilyen általános érvényűek a törvények, olyan általános az építészeti művek közös saját-sága; de másrészt épen e körülmény teszi alkalmassá az építészetet, hogy lényegileg ugyanazon formákban több népnek közös sajátja legyen, hogy egyik a másiktól könnyebben átvehesse. Az építészet olyan pénzérték, mely alkalmas a világforgalomra; a szerkesztés törvényei adják meg neki a jegyet, melyet mindenütt megértének és értékül elfogadnak. A tömör darabokból épített fal vagy oszlop, legyen az akár szögletes, akár gömbölyű, és a rá helyezett gerenda olyan

szerkezet, aminek értéket minden nép rögtön megérti és elfogadja. Nincs is az építészetnek egy struktív eleme sem, melyre a műtörténelem bármely népnek, akár elő-ázsiaiaknak, akár egyiptominak a föltalálási jogot megadhatná. Könnyen fölismerhető tény, hogy az építészet története sokkal egyszerűbb, sokkal kevésbé változatos, mint akár a szobrászat, vagy a festészet története. A görög szobrászatban hány iskola és hány irány váltotta föl egymást, míg az építészet lényegileg ugyanaz maradt és például a görög és egyiptomi építészét között is a különbség nem nagyobb, mint a görög szobrászatban egy archaikus és egy Lysippos-féle¹ szobor között. Az építészet annyi ezredéves fejlődés alatt csak is háromféle alakulásra volt képes: az első az egyenes vonalú, a második félkörívű, a harmadik a csúcsíves építészeti; legtöbb változata, alfaja van a félkörívű, vagy talán inkább egyívű építészetnek; a rómaiaktól kezdve ide tartozik az ókeresztény bazilika, a román, a bizánci, a reneszánsz, a barokk és a modern építészet. E tüneménynek magyarázatát abban találjuk, hogy míg az építészeti szerkesztés törvényei általános érvényűek, s e törvények kútforrásai még a szimmetriának is, addig az utánzás tárgyai mindenütt más egyéni jelleggel bírnak, változatos formák jellemzik, s akik utánozzák, tudniillik a művészek, saját egyéniségük különféleségének megfelelően különféle képen látják és fogják föl ama formákat, amaz egyéni jellegeket, melyek a tárgyat kiteszik.

Szent István királynak elég volt mély belátású államférfiúnak lenni, hogy a monumentális építészet szükségét érezze és megnyissa a nagyszerű építészeti tevékenység útját; a szobrászathoz és a festészethez azonban ez nem elég. A művészettörténelem tényei mutatják, hogy egyik nép a másiktól könnyen átveszi az építészetet, de nem oly könnyen a szobrászatot és festészetet, melyre minden népnek a maga egyéni jellege rá van nyomva. Az építészet révén valami kevés szobrászat átszarmazthatik, de több nem, s az sem oly formai épségben, mint az építészet. Olyan a szobrászat, meg a festészet, mint a gyöngye gyümölcs, mely harmatját elveszti, s össze is törődik a szállítás alatt. Egyéniségének oly fokú művészi fejlesztésére, a milyen a szobrászathoz megkívántatik, a magyar nemzetnek a négy első században nem volt ideje, az európai civilizációval való huzamosabb és közelebbi érintkezés volt szükséges, hogy erre megérjen.

Bizonyítékul szinte önkényt kínálkozik olyan tények összehasonlítása, a melyeknek mindnyájan tanúi vagyunk. Ipolyi Arnold magyar műtörténelmi tanulmányait folytatva, az akadémia 1863-iki és 1864-iki ünnepélyes közgyűlésein oly vonzó képet nyújtott Magyarország középkori szobrászatának és festészetének emlékeiről.¹ De mit látunk? Azt, hogy az építészetről szóló tanulmányának nyomában húsz év alatt egy egész irodalom támadt, építészeti emlékeinket ismertető monográfiák követték egymást, ásatások, kutatások eszközöltettek, s végül a régi épületek helyreállítása építészeti tevékenységünk legszebb részét képezi: addig e középkori szobrászat és emlékei ma is ott állanak, ahol állottak az 1863-diki tanulmányban, mely a tárgyat úgyszól-

1 Ipolyi Arnold: Kisebb Munkái. Első kötet. Magyarország középkori szobrászata emlékei. Magyarország középkori festészete emlékeiből.

ván egészen kimerítette. Hasonlítsuk össze a két irodalmat, s azt hisszük, nem csalódunk, ha azt mondjuk, hogy a kettő közötti nagy különbség képviseli egyrészt középkori építészetünk, másrészt meg ugyanazon korbeli szobrászatunk és festészetünk művészi értéke közti különbséget.

Nem indokolatlan tehát és nem is túl szigorú ítélet az, hogy amit középkori szobrászatunk és festészetünk alkotott, összevéve oly csekély, művészileg annyira jelentéktelen, hogy ha minden fönnmaradt volna is, nemcsak a művészetnek kiinduló pontul nem szolgálhatna, mint művészi hagyomány, de még elegendő táplálékot sem nyújthatna a hazafias művészi lelkesedésnek, mely pedig tudvalevőleg nemigen szokott nagy igényekkel föllépni. [...]

A műtörténelemben és a műbírálatban ma már egyaránt elavult dolog Winkelmannra hivatkozni, de azért mégis fölemlítjük, hogy a görög művészet történetének e megalapítója többek között azt is fejtegette, hogy ama műveket, melyeket ő maga nem ismert, melyekről csak sejtelve volt, a görög szobrászat csak szabad politikai intézmények között alkothatta. Mások ismét ezzel kapcsolatban más történelmi elméletet állítottak föl a keresztyénség és a festőművészet közti viszonyról. Így a szobrászat virágzása Görögországban a politikai intézményekkel, a festészeti pedig a polgárosult nyugati népeknél a keresztyénséggel szép összhangba jutott. Öregebb, jól megizmosodott tudományoknak is támad néha ilyen kedvtelések, miért vennők tehát azt rossz néven, olyan fiatal, úgy szólván tegnap született tudománynak? Végre is nem egészen üres kedvtelés ez, s számíthat némi jelentőségre, amennyiben benne nyilvánul a sejtelen, hogy az ember szellemi tevékenységének vannak törvényei. Csakhogy e törvények nem oly szűk korlátúak, mint például valamely országnak védvamos törvényei.

A művészet, mint a kultúra virága, kétségtelenül közelebbi vagy távolabbi viszonyban van a közműveltség mindegyik tényezőjével, s épen azért nehéz belátni, hogy bizonyos viszonyok között miért ne virágozhatna egyik művészet úgy, mint a másik, s hogy például különösen a szobrászat melyik sajátossága van a mai műveltségi állapotokkal, ízléssel és művészeti igényekkel oly ellentétben, hogy formai fejlődésének és virágzásának lehetősége föltétlenül kizáratnék? Bizonyára nincs így. Tanúnak hívjuk az eposz történetét nálunk, ami páratlanul áll a világirodalom történetében. A hivatkozás oly világos, hogy bővebb fejtegetése fölösleges.

Az elmélet előítéleteitől szabadon vizsgálva a dolgot, azt találjuk, hogy a megváltozott szellemi viszonyok egyik vagy másik művészet, például a szobrászat elé új föladatokat tűznek, s ha találkozik hívatott művész, ki e föladatot sikerrel megoldja, az a szobrászatot ama kor számára, vagy a kort a szobrászat számára megnyeri, meghódítja. Az ilyen föladat megoldása a korszakot alkotó lángelméket illeti. Homérosz mellett ma méltó helyet foglal Arany János; miért ne küzdhetné föl magát magyar szobrász a legnagyobb görög szobrász mellé? Arany János nem olyan eposzt írt, mint az Iliász; a magyar szobrász se olyan szobrot faragjon, mint a görögök faragtak.

Elismerjük, hogy a görögök bámulatos tökélyre fejlesztettek a szobrászatot; de bármennyire is elragadnak műveik, s bármennyire kicsinyeknek érezzük magunkat velök szemben: mégis téves hiedelem marad az, hogy a görögök a szobrászatot egészen kiaknázták volna. Aki ezt elfogadja, azt is állítja, hogy a szobrászat nagyon korlátozott, gyarló művészet. Az eszmék és a formák világa egyaránt kimeríthetetlen, s lehetetlen, hogy az emberiség a szellemi tevékenységnek már egyszer meghódított teréről, a formai alkotásról a régi görögök kedvéért lemondjon. Nem mondhatjuk tehát, hogy a szobrászat általán nem felel meg a mai kor szellemi viszonyainak, habár igaz is, hogy nem találkozott művész, aki e viszonyok egyenértékű kifejezését megteremtette volna a szobrászatban. A megoldás a jövő titka, melyet bolygatni semmiféle elmélet sincs följogosítva.

A mai szobrászat tapogatózik és még nem ismerte föl egész biztonsággal azt az utat sem, melyet ötszáz évvel ezelőtt a florenci [firenzei] ötvösökből lett szobrászok, Verocchio, Donatello, Ghiberti,⁸ megjelöltek. A mai szobrászat tevékenységének java része az emlékszobrokban van összpontosítva; ez az első jegy. A művelt országok közönsége megkívánja az emlékszobrokat, a szobrászok készségesen tesznek eleget az igényeknek. Mi sem születik könnyebben, mint az emlékszobor eszméje. Az emlékszobroknak azonban az a közös sajátságuk van a parlamentarizmussal, hogy sok erőt fogyasztanak, hamar lejáratják a tehetséget. Nincs szobrász, kinek a művészetén az emlékszoborral való küzdelem ne ejtene érzékeny sebeket.

Küzdelemnek mondjuk, mert valóban az. A magyar szobrászat múltja is utal rá, jelene sem tagadja meg.

A mai divatos emlékszerű, önálló szobrászatnak – amint nevezni kell – néhány sajátságosága van, melyet jelezni el nem mulaszthatunk. Az egyik, mint már említettük, hogy az emlékszobrok állításánál a legközelebbi múlt sokkal nagyobb vonzerővel bír, mint a régebbi idők; így van ez nemcsak nálunk, hanem másutt is. A másik sajátságoság, hogy bámulatunknak, tiszteletünknek, lelkesedésünknek, éppen úgy, mint a régi, kezdetlegesebb műveltségű népek, az életnagyságot fölül múló méretekkkel, a kolosszális szobornak impozáns, nagy formáival akarunk kifejezést adni, s hogy midőn a mennyiségre, a mértékre nézve egész szenvedéllyel eltérünk a valóságtól, ugyanakkor a minőségre, vagyis a formára nézve szigorúan ragaszkodunk a valósághoz, azt követeljük, hogy a szobor lehetőleg élethű legyen. A kvantitást fölaldozzuk, de a kvalitásból egy hajszálnyit sem vagyunk hajlandók engedni. Az ellentmondás itt félre nem ismerhető. A nagyság maga éppen oly része az élethűségnek, mint a formák; tehát ha az egyikből engedünk, akkor engedjünk a másikkal is, vagy ne engedjünk egyikből sem. Ha azt tesszük, megszűnik az ellentét, melynek kiegyenlítése oly nagy küzdelmet okoz a mai szobrászatnak. [...]

P. G. Gy.

JEGYZET

- a Ipolyi Arnold: A középkori emlékszerű építészet Magyarországon. *Budapesti Szemle*, 14. (1862) 44–45: 72–107.
- b A pécsi attemplomi lejárók domborműveit Rudolf Eitelberger bécsi művészettörténész nyomán ekkor még több hazai művészettörténész I. Péter személyéhez kötötte, hiába cáfolta ezt a nézetet Koller József (1745–1832) pécsi püspökre hivatkozva 1882-ben Henszlmann Imre. A domborművek, melyeket a templom 1882–1888 közötti restaurálása során bontottak ki befallazott állapotukból, a Teremtés könyve, Krisztus gyermekseje és a Passió egyes jeleneteit dolgozzák fel. Lásd Marosi Ernő: Die Domskulpturen von Pécs. *Kunsthistorische Einordnung und Inszenierung als ein Paradigma ungarischen Selbstverständnisses*. In: *Die Kunsthistoriographien in Ostmitteleuropa und der nationale Diskurs*. Szerk.: Born, Robert–Janatková, Alena–Labuda, Adam S. (Humboldt-Schriften zur Kunst- und Bildgeschichte 1). Berlin, 2004. 233–252.; Szakács Béla Zsolt: Másolás és újraalkotás. A pécsi attemplomi lejáratok domborművei. *Ars Hungarica*, 33. (2005) 1–2: 241–256.
- c Antonio Bonfini (1434–1503) itáliai humanista, költő, Hunyadi Mátyás udvari történetírója. Istvánffy Miklós (1538–1615) történetíró, költő, politikus, Bonfini művének folytatója. Mikes Kelemen (1690–1761) író, II. Rákóczi Ferenc belső kamarása, később bujdosó társa. Révai Miklós (1750–1807), nyelvész, 1802-től a magyar nyelv és irodalom tanára a pesti egyetemen. Ő készítette először tervet egy magyar tudós társaság megalapítására (1784).
- d Pheidiasz Charmides fia és athéni születésű.
- e Giovanni Dalmata-nak (Ivan Duknović, 1440 k.–1509 után) attribuálva: Hunyadi Mátyás és Aragóniai Beatrix márványportréja, 1485–90. Ma: Szépművészeti Múzeum (ltsz. 6711, 6712).
- f Lysippos, görög szobrász (i. e. 4. sz.). Praxiteles és Scopas mellett a hellenizmusba forduló klasszikus görög szobrászat egyik legnagyobb mestere.
- g Andrea del Verocchio (tkp. Andrea di Michele di Francesco de' Cioni, 1435 k.–1488) firenzei reneszánsz szobrász, festő. Mint festő többek között Leonardo da Vinci, Pietro Perugino és Lorenzo di Credi mestere volt. Kevés, bizonyíthatóan saját műve közül a Madonna angyalokkal címűt a londoni National Gallery őrzi. Szobrásként egyik fő műve Bartolomeo Colleoni lovas szobra (Velece). Donatello (tkp. Donato di Niccolò di Betto Bardi, 1386 k.–1466) firenzei reneszánsz szobrász. Fiatal éveiben Ghibertivel dolgozott együtt. Firenzei műve a Szent György- (az Orsanmichele számára. Ma Bargello, 1417), illetve a Dávid-szobor (a Medici család számára. Ma Bargello, 1440 k.). 1443 és 1453 között Páduában működött. Itt készítette el a Guatemalata lovas szobrát (1453). Lorenzo Ghiberti (1378–1455) firenzei reneszánsz szobrász. Ifjúkorában Bartolomeo di Michele aranyműves műhelyében dolgozott. Fő munkája a firenzei keresztelőkápolna (Baptistérium) keleti kapujának bronz domborművei (1425–1452).

Tagányi Károly és Hampel József vitája a nemzeti művészetről (1884)

Részletek

FORRÁS: Tagányi Károly: *Styl és történelem* (Jegyzetek az ötvösműkiállítás-ról). *Századok*, 18. (1884) 6: 493–503.; Hampel József: *Műtörténetünk és az ötvösműtárlat*. *Budapesti Szemle*, 39. (1884) 92: 293–310.

SZERZŐK: Tagányi Károly (1858–1924) levéltáros, történész. 1879-től az Országos Levéltárban dolgozott. Történészként a hazai gazdaság- és társadalomtörténet írás egyik megalapítója volt. Kora tudományos irányzatai közül elsősorban Hippolyte Taine miliő-elmélete, a kritikai filológia, a német történetírás szociológiai irányzata volt rá hatással. Szerkesztője volt a *Magyar Gazdaságtörténeti Szemlének* (1894–1907), mely körül a századfordulón egy hazai „gazdaság- és társadalomtörténeti iskola” jött létre. Tagányi alapproblémája a nemzeti történelem kérdése volt, melyet szociológiai, néprajzi, közgazdasági eszközökkel megközelített, komplex művelődéstörténeti problémaként fogott fel. Tagja volt az MTA-nak (1897), a Néprajzi Társaságnak (elnök), a Magyar Történelmi Társulatnak és a Nyelvtudományi Társaságnak. Főbb művei: *Magyarország címertára*. I–VI. füzet. Budapest, 1880.; A „milieu” a történelemben. *Századok*, 1888.; *A földközösség története Magyarországon*. Budapest, 1894., németül 1895.; *Magyar erdészeti oklevéltár 1015–1866*. I–III. Budapest, 1896.; *A magyar királyi országos levéltár ismertetése*. I–III. Budapest, 1897–98.; *Megyei önkormányzatunk keletkezése*. Budapest, 1899.; Gyepű és gyepűelve. *Magyar Nyelv*, 1913.; Vázlatok a régibb Árpád-kor társadalomtörténetéből. *Társadalomtudomány*, 1922.

Hampel József (1849–1913) régész részletes életrajzát lásd a 155. oldalon.

MAGYARÁZAT: A kor művészettörténetének egyik alapkérdése volt ebben a korban, hogy miben fogható meg a nemzeti stílus. Ehhez a kérdéshez szólott hozzá a fiatal történész-filológus Tagányi Károly, egy, a korban új megközelítést kínálva. Tanulmányában az 1884-es ötvösmű-kiállítás (mely mind méretét, mind szakmai megalapozottságát tekintve jelentősen meghaladta a korábbi hasonló seregszemléket) anyagából, és különösen az arról megjelent írásokból kiindulva vázolta elképzelését a helyi viszonyok között létrejött nemzeti stílusokról. Tagányi nézete polemizált azzal az irányzattal, melyet Hampel József és rajta kívül kortársai közül például Pulszky Károly képviselt, és amely a nemzeti jellegektől független stílusokban és művészetföldrajzi területe-

tek mintaátvételeiben gondolkodott. Tagányi írásában határozottan pálcát tört a szerinte elavult, mintákból és motívumokból stílust teremtő nézet felett, és nemzetek sajátos jellegzetességeit, ideáit magukon viselő stílusokról beszélt. Művészetfilozófiai elképzelésével, melyben az egyes országokban párhuzamosan, ám eltérő módon, egymástól függetlenül fejlődő művészet képét rajzolta fel, kellően felborzolta a kedélyeket. Írására az érintettek közül egyedül Hampel József reagált, aki határozottan visszautasította kollégája érvelését. Hampel mint a Nemzeti Múzeum régésze írt bemutató esszét az ötvösműtárlatról, mely alkalmat adott neki arra, hogy a hazai ötvösművészet áttekintése mellett a felvonultatott anyag kapcsán a nemzeti művészet mibenlétéről értekezzen. Stílustörténeti elemzésében a hazai művészeti alkotásokat a közös európai művészeti örökség részének tekintve – Henszlmann és Pulszky Ferenc követőjeként – elvetette az önálló nemzeti művészet ideáját. A sajátos, helyi jelleget Hampel számára a keletről, Bizáncból származó formák helyi változataiként értelmezett díszítőmotívumok jelentették. Az ornamentika válik tehát ebben az írásban a nemzeti jelleg hordozójává és jelenti majd a későbbi évtizedekben nem csak Hampel, de kortársai (így Radisics Jenő) számára egy megteremtendő magyar stílus forrását. A magyarországi művészet történetét az európai stílustörténet fejlődéstörténete felől néző Hampel hosszasan kritizálta Tagányit, a Hampel és Tagányi személyes vitájává alakuló polémia azonban anélkül ért véget, hogy nézeteikben közelebb kerültek volna egymáshoz.

SZAKIRODALOM: Ortway Tivadar: *Emlékbeszéd Hampel József rendes tag felett*. Budapest, 1913.; Markó László: Hampel József. In: *A Magyar Tudományos Akadémia Tagjai, 1825–2002*. Budapest, 2003. 475.; Molnár Erik: Előszó. In: Tagányi Károly: *A földközösség története Magyarországon*. Budapest, é. n. (1950). 3–12.; Varga István: Tagányi Károly akadémiai rendes tagsági székfoglalójának kézirat-töredéke. In: *Szomszédaink között Kelet-Európában. Emlékkönyv Niederhauser Emil 70. születésnapjára*. Szerk.: Glatz Ferenc. Budapest, 1993. 19–26.; Gosztorny Ferenc: „Ő tisztán francia mesterének szárnyaira helyezkedik”. Hampel József és Tagányi Károly vitája 1884-ben. In: *A Magyar Nemzeti Galéria Évkönyve 1997–2001. Művészettörténeti tanulmányok Sinkó Katalin köszöntésére*. Budapest, 2002. 191–196.

* * *

Tagányi Károly: Stíl és történelem (Jegyzetek az ötvösműkiállításról)

A magyar történeti ötvösműkiállítás, a pusztai leírásokat¹ és Kecskeméti Péternek a régi magyar ötvösmesterségről írt becses könyvét² kivéve, a tudományra nézve eddigelé meglehetősen meddő volt, amin különben szakkatalógus hiányában, nem is csodálkozhatunk.

Ha tehát mégis s éppen e helyen foglalkozunk véle, annak oka az, hogy a kiállítás tudományos eredményeként már régtől fogva egy axiómát hallunk emlegetni, mely következtetéseiben egész történelmi tudásunkat fölforgatni készül.

Az egyik főrendező, Pulszky Károly^a szerint a kiállításból kitűnt, hogy a hazai műtárgyak korának meghatározásánál, midőn a külföldi emlékeket vették alapul, eddig átlag mintegy száz évet tévedtek, vagyis hogy míg nálunk javában virágzott a csúcsíves stíl, külföldön már a reneszánsz uralkodott s így ment ez fokozatosan korról-korra minden stílen keresztül.³

Véletlenül a bizonyítékokra sem kellett soká várakoznunk.

Pulszky Ferenc^b a nemzeti múzeum részére egy Szigethy Sámuel nevű ötvösnek rajzolókönyvét⁴ kapta ajándékba, melynek rajzai után semmi kétség, hogy ötvöseink a múlt század végén, sőt a jelen századnak elején is, reneszánsz minták után dolgoztak. „Ezen körülmény is, bizonyítja a tapasztalást – mondja ismertetésében Pulszky Ferenc – melyet az ötvösműkiállításnál szereztünk, hogy hazánkban a régi formák és hagyományok sokkal tovább tartották fenn magukat, mint külföldön, s hogy a divat nem változott oly gyorsan, mint máshol, mi elszigetelt helyzetünkéből s a közlekedés nehézségeiből kimagyarázható.”

E teóriából szórúl-szóra az következne, amit politikai ellenfeleinktől oly gyakran hallhatunk, hogy Magyarország már Ázsia volt, ahova minden eszme megkésve, eltörpülve érkezett, s művészeink, tudósaink, költőink mind csak a másutt már divatja ment ideálokért lelkesedtek. Ezért már eleve is, pusztán csak a térképre utalva, – hiszen maga Pulszky Ferenc is hazánk fontosságát az őskorban éppen geográfiai okok miatt vitatja főleg – kimondhatjuk, hogy e teória téves! [...]

De ugyanezt találjuk akkor is, ha magukat a bizonyítékokat vesszük szorosabban szemügyre.

Miként is keletkeztek azok a reneszánsz tárgyak, amelyekről Szigethy Sámuel vagy mások rajzaikat vették?

1 E nemben majd minden lap hozott kisebb-nagyobb közleményt.

2 Kiadta ez alkalomból dr. Ballagi Aladár szótárral ellátva az *Archaeologiai Értesítő* Uj foly. III. kötetében, egyúttal külön is.

3 *Fővárosi lapok* tárcája idei 49. sz.

4 Ismertette ugyanó a *Nemzet* idei 93. sz. tárcájában.

Az az ötvös, ki e tárgyakat csinálta, igaz, csak olyan mesterember volt, mint Szigethy Sámuel. Az is csak úgy fúrt, faragott, vésett, foglalt, hajlított tűzzel és kalapáccsal, mint ő; csak hogy míg a reneszánsz ötvösének modellje maga az anyag volt, melyből dolgozott, Szigethy uramnak mintául ott állott a kész rajz.

A reneszánsz ötvösénél tehát a formák nem előzetesen, de munkája közben, ahogy anyagát épp akkor idomíthatta, annak természete szerint, az ihlet pillanatában állottak elő. Újabbnál-újabbak, szebbnél-szebbek, a mennyivel keze ügyesebb, fantáziája termékenyebb volt.

Szigethynek a kész formákat reá kellett erőszakolnia az anyagra, bármily minőségű volt is, s öntése vagy általán kikészítése bármint is sikerült. Munkája így pusztá utánzat maradt, melynél nem a fantázia, hanem csak a kéz működött gépiesen.

De ez másképp sem vele, sem mással meg nem történhetett, mert ennek oka nem az egyes egyénben, hanem abban rejlik, hogy a reneszánsz korában igazi művészet előállítására minden kellék meg volt, míg a Szigethy Sámuel korában mindegyik hiányzott.

Azok a reneszánsz tárgyak csakis abban a korban keletkezhettek, mikor az eleven fizikai élet uralkodott a morális fölött. Az emberekbe soha addig nem érzett hév, érzékiség, találékonyság, gonoszság gyülemlett. Agyukban az eszmék nem elvont logikai láncszemekké, de eleven képekké váltak. Mindannyi látott és nem okoskodott. Csak ilyen emberek proklamálhatták az állam alapjának a lelkiismeretlenséget, tudománynak és művészetnek a fantáziát; csak így válhattak olyan költők, mint Baco^c s akkora tudósok, mint Leonardo da Vinci vagy Shakespeare s hogy hozzájuk hasonlókat a világ soha se lát többé.⁵ [...]

Két század munkált azon, hogy az embereknek biztos kényelmük legyen, s azt mindenekfölött szeressék. Illő korlátokba szorította szenvedélyeiket, s a fantázia éktelenségei helyett logikát tanultatott velük. Ez a szép rend aztán a költők és tudósokból szónokokat, a politikusokból ügyes udvaroncokat és filantrópokat csinált, mert mindehhez képest a természetet is kiszépítette, kegyeivel, nyájaival s parasztjaival együtt úgy, akárcsak egy opera díszleteit.

Nekünk, magyaroknak is kijutott e nagy hazugságból, mely Európa-szerre annyi véres kiábrándulásra⁶ vezetett. A mi irodalmunk is telve van ekkor idillgyártók és költő-szónokokkal, a mi filantrópjainknak se tudjuk számát, s társadalmi életünk minden nyilvánulása le egészen a levélcímig, hol a régi

5 A reneszánsz igazi mivoltát, keletkezése törvényeit soha senki sem tudta úgy megmagyarázni, mint Taine az ő *Philosophie de l'art en Italie* című kis művében; százszorta több van ebben, mint akár Durand, vagy Liliké, akár az angol Symonds kötetekre menő munkáiban.

6 A francia forradalomnak okául ezt a szellemet állítja oda Taine a *Les Origines de la France contemporaine* című már magyarra is fordított művében, hol e szellem alkotó elemeit oly bámulatra méltó ésszel analizálta, hogy eljárását Leroy Beaulieu méltán a modern kémia módszerével hozza párhuzamba.

„judlium” szó helyett a „juge des nobles”^d áll, mindenütt a kimért, rendes, absztrakt embert mutatja.

Ilyen korban hát a művészet se lehet más, mint dekoráció s mértani formulák alkalmazása. [...]

Ez a kor képezi ugyanis Európa-szerte (még Ausztria, sőt Lengyelországban is) a reneszánsz hanyatlását és átmenetét a barokkba, mely processzus a művészetben általán a „jezsuita stíl” neve alatt ismeretes, amint ugyanazt a politikában katolikus reformációnak, az irodalmi és társadalmi életben pedig szenvelgésnek (précieuses ridicules, secentismo, estilo culto) nevezhetők.

Így tehát, ha csakugyan állna, hogy ez a stílnem is csak száz évvel később juthatott el hozzánk, úgy emlékeinken, a jelzett időben, a reneszánsz hanyatlásának vagy a barokknak legkisebb nyomát sem tapasztalhatnánk.

Pedig éppen az ellenkezőt észlelhetjük. [...]

Ezen – mint látjuk – téves teória azonban tulajdonképp nem is annyira emlékeink helyesebb ismeretén, mint inkább a stílről való szintén téves fölfogásukon alapszik.

Ők, és mentségükre legyen mondva, majd minden műtörténész s esztétikus, a stílt csak múltó divatnak tartják. Egy-két művész találta ki, szeszélyből-e vagy zseniből, mindegy, és a többire erőszakolta. Előbb hazájára, azután ha sikerült más országokra is, ahol aztán a „közlekedés nehézségei” arányában több vagy kevesebb ideig tartott, amíg megint más stílt nem hoztak helyébe, s mi megint elfogadtuk, akár akartuk, akár sem.

Lehetetlen reá nem ismernünk ebben a véletlen teóriájára, amit Voltaire és Vicótól^e kezdve annyiszor kilöktek a históriából, de, hála a középszerűségnek, más és más bőrben újra előkerül.

Ilyen szemmel aztán természetes, hogy a stílből ők csak téglát, motívumokat, egyszóval külsőségeket látnak, pedig már száz évvel ezelőtt megmondotta Buffon,^f ha nem is éppen erre célzott, hogy a stíl az ember! s hogy mind e külsőségek alatt egész gondolat- s érzélem-világa lappang.

Mert tulajdonképpen nincsen művészet, nincsen irodalom, politika és társadalom sincsen: hanem emberek vannak, kik gondolataikat s érzelmeiket ecsettel, vésővel, tollal, tetteikkel s külsejükkel fejezik ki.

Innen van aztán, hogy ecset, véső, toll, tettek és külső mind, ugyanazon korban, más és más alakban bár, ugyanazon eszméket, ugyanazokat az érzelmeket ugyanúgy fejezi ki.

Más szavakkal – mint azt e törvény fölfedezője, Taine, kilenc népnél, a civilizáció legfőbb képviselőinél, történetük legfontosabb fázisaiban a matematikus biztonságával kimutatta – ugyanazon időben ugyanaz stíl, mely a művészetben uralkodik, különböző nevek alatt az irodalom, politika s társadalmi élet minden nyilvánulásában egyformán jelentkezik.⁷ Így állván a do-

7 Tán hasznát vesszük olvasóink, mert hiszen ilyennek kellene lennie a magyar nemzet történetének is, ha összeállítom azokat a nemzeteket, kiknek történetét Taine e rendszerben tárgyalta.

log, a stíl nem egy-két művész találmánya, hanem az minden nemzet egyéni komplexumából fejtett ki, vagyis az a stíl sajátja, azt tehát nem hozhatták be sehonnan, mert hiszen ott a saját földjén önnönvilágából fakadt.

Ekképp támadt az angol, francia, német stb. reneszánsz Angliában, Franciaországban, Némethonban stb. önnönföldén, egymagára, minden olasz reneszánsz nélkül.

Így fejlődött ki másrészt abból a jezsuita stíl, a barokk, a rokokó, az empire stb. minden spanyol és francia befolyás segítségével nélkül, mert az emberek gondolkodásmódja s érzelmvilága fokozatosan ugyanoly stílből egyszerre változott át Európa-szerte.

Ezért más és más aztán minden stílnem, amint más talajban más vérből fejlődött.

Honnan van hát mégis az, hogy a műtörténészek általán például a reneszánszt tisztán csak olasz, a barokkot, rokokót francia befolyásnak, olaszok s franciák művének tartják s a fajkülönbségek szerint csak azután öltött más és más formát?

Éppen a külsőségek nézése vezette őket tévútra, mert mikor például a reneszánszban minden más nemzetnél általában ugyanazokat a külsőségeket, ugyanazt a stílt látták, azt mint „merő divatot” az olasz befolyásra vezették vissza, mely legbámulatosabb műremekei által a legészrevehetőbben nyilvánult.

Ha pedig e külsőségekből megismerik vala az olasz embert, az olasz fajt, látták volna, hogy a reneszánsz szellemében a legtöbb pszichológiai elem az olasz fajból való. Ha már most például azt a féktelen hevet, lelkesültséget, gyors, eleven észjárást tekintjük, mely a reneszánszt egyáltalán, s az olasz fajt közösen jellemzik: egyszerre be kell látnunk, hogy e hév, ez elevenség, stb. amit például Angliában vagy Spanyol- és Franciaországban csakis a reneszánsz tudott előidézni, mily kevésbé talált az angol moralistaságával, a spanyol komorsága s vakbuzgóságra való hajlamával, s a francia udvarias jellemével.

Ezért vált az olasz reneszánsz az olasz faj fénykorává, s messze kimagaslott a többi nemzetek reneszánsza közül, s egyúttal ez adott neki praeponderantiát a többiek fölött.

Így történt ez minden egyéb stíllel. A jezsuita és barokk stíl egyforma okokból mindenütt önállóan fejtett ki, de legkiválóbb a spanyolországi, mely mivel népe főjellemvonását, a vakbuzgóságot legteljesebben tudta kifejezni,

Ezek a hindi (a Nouveaux essais de critique et d'histoire egy cikkében), a görög (Philosophie de l'art en Grèce), a római (Essai sur Tite Live), a bizánci (Voyage en Italie II. köt. 206–225.1), az olasz (Philosophie de l'art en Italie és a Voyage en Italie mindkét kötetében), a spanyol (az Essais de critique et d'histoire Voyage en Espagne de Mme d'Aulnoy című cikkében), a német és németalföldi (Philosophie de l'art aux Pays-bas), az angol (Histoire de la littérature anglaise 3 kötete magyarra is fordítva) és a francia nemzet (Lafontaine et ses fables s főleg a Les origines de la France contemporaine magyarra is fordított művében).

Spanyolország fénykorával esik össze.⁸ Ugyanígy hozza létre az udvarias szalonélet Európa-szerte a rokokó idejét, mely azonban mégis csak a francia dicsőségnek válik fénykorává XIV. és XV. Lajos alatt, mert a francia jellem önmagát találja föl benne.

Valamely stíl tehát kisebb vagy nagyobb műveket bizonyos népnél csak aszerint produkálhat, amint fajbeli tulajdonságaival kevésbé vagy jobban megegyezik.

És ismét ugyanazon stíl különböző népeknél, az emberi tevékenységnek más és más terén produkálhatja a legkiválóbb műveket aszerint, amely térre a stílnak és saját fajbeli tulajdonságai leginkább utalják. Így teremtette meg például a reneszánsz Olaszországban a legnagyobb művészetet, Angliában a legnagyobb drámairodalmat, vagy pedig a rokokó Franciaországban a szalonéletet a tökélynek többé utolérhetetlen mintájául.

A stílek ez egységének, e közös szellemvilágnak, mely nagy Európa-szerre urban és parasztban, az emberi tevékenység minden terén közösen nyilvánult, oka egyes-egyedül a kereszténységben rejlik, ahogy már a bölcsek bölcse, alapítója is megjósolta, hogy tanaiból egy akol lesz, egy pásztor!

E közös tanokból származott a keresztény népek⁹ közérzülete, s közös gondolkodásmódja. Ez képezte kovászát minden stílnak e népeknél, s ez magyarázza meg, hogy e stílek az egyes népeknél önállóan s egyszerre fejlődtek ki.

Vonjuk le ebből a következtetéseket a szintén keresztény magyar nemzet történetére, s még világosabban fogjuk látni a szóban forgó teória téves voltát.

Mert a mondottak után nemcsak az lehetetlen, hogy minden stíl száz évvel később jutott el hozzánk, hanem hogy azt egyáltalán külföldről plántálták volna ide.

Nemcsak, hogy „nálunk mélyebb gyökeret nem vert(!)” volna – mint Pulszky Károly¹⁰ mondja – a reneszánsz, hanem az itt, a hazában, önállóan az olasztól, a kereszténységgel átvett ugyanazon elemekből, véle egy időben fejlődött ki.

Mert aki majd – félredobva magától minden sablont, s csak önszemében bízva – nemzetünk történetét Róbert Károlytól Mátyás király koráig ebből a szempontból fogja tanulmányozni, mint nyugaton mindenütt, úgy hazánkban is egy fokozatos anyagi és szellemi fejlődést – melynek ma csak töredékeit látjuk – fog nyomon kísérhetni, s annak végeredményéül, a XV. század alkonyán okvetetlen a speciális magyar reneszánszot fogja találni.

8 Sajnálom, (különben azt e helyen nem is tehetném) hogy kutatásaim e részben még nem teljese-
sek annyira, hogy állításomat érvekkel támogathatnám.

9 Csak a nyugati kereszténységet értem ezúttal, mert hogy mennyire áll ez elv a keletre nézve,
mely szintén kiválóan fajbeli sajátságokból keletkezett, arról mostanig – bevallom – nem va-
gyok tájékozva, mert a bizánci, s még inkább az örmény és orosz művészetről írt könyvek,
főleg Viollet-le-Duc-nek L'art russe munkája közönyvtárainkból hiányzik.

10 A régészeti társulat 1881. évi márc. 29-én tartott gyűlésén. Archaeologiai Értesítő Új foly. II.
köt. V. lap.

Mátyás királyt, udvara pompáját, olasz művészeit mind, csakis e magyar reneszánsz okozatául fogjuk tekinteni, s nem megfordítva okul, ahogy eddig mindnyájan hirdették.

Azután tovább megyünk, s kikeressük a reneszánsz szelleméből azokat az elemeket, melyek a mi fajbeli tulajdonságainkkal megegyeztek, s vegyesek módjára kombinálni fogjuk ez elemeket, hogy megtudjuk, melyik tért szabta ki tevékenységünknek a reneszánsz.

Csak ekkor fog állani előttünk tisztán, egész pompájában a magyar reneszánsz, XV. és XVI. századaink szelleme.

Akkor fogjuk megérteni művészetét, irodalmát, eseményeit és embereit!

Fájdalom, erre még sem históriánk, sem archeológiánkban egyetlen lépés se történt. A sablonok széles országútján járunk még mindig, s még a legkitűnőbb fők is csak tizedrendű kérdéseket, instutiókat, eseményeket, motívumokat, s nem az embert, a magyar fajt látják.

Igaz, archeológiánk e legfőbb dologra nézve valami kevéssel elébb jár történetírásunknál, mikor a magyar zománc kérdését fölvetette, de azt csakis a magyar faj pszichológiájából fogja megfejtetni.

Az eddigi módszerrel sohasem. Hiszen ezt sínylik műtárgyaink is. Hiába hozta napfényre báró Radvánszky Béla leltáraink rendkívüli gazdagságát; hiába mutatták ki Deák Farkas és Ballagi Aladár¹¹, hogy a XVI. és XVII. században hazánkban nem volt város vagy valamire való főúr, kinek ötvöse ne lett volna; hiába láttuk önnön szemeinkkel, hogy szinte belé káprázott e nagy művészetet, ez óriási fényűzést az ötvösműkiállításon: archaeológusaink csak azt merik magyar műtárgynak mondani, amin éppen magyar fölírás van, vagy aminek véletlenségből magyar művészt fölismerik, és a magyar művészet számára legtöbbször csak az marad, ami senkinek sem kell, ami kontármunka.

Szakítsunk hát a vellejítésekkel [szándékokkal]; tanulmányozzuk az immár ezer esztendő magyar embert művészetében, irodalmában, politikájában s társadalmi életének minden nyilvánulásában, hogy megismerhessük múlt és jelen tevékenységének minden rúgóját, mert csak ezeknek ismerete fontos, csak ebből fog okulást szerezhetni a nemzet és a külföld.

Hampel József: Műtörténetünk és az ötvösműtárlat

Nem közönséges sikerrel dicsekedhetett az ötvösműtárlat, mely három havi tartam után ez évi június harmadikán bezárattott. [...]

Amióta Kugler,^g Semper,^h Schnaaseⁱ és Springer^j megvetették a modern műtörténeti tudomány alapjait, közismeretű tény, hogy Európában csak kevés nép volt képes művészi nagy stílusok teremtésére.

¹¹ *Archaeologiai Értesítő* új foly. 111. 202. 1.

Történeti tény, hogy a stílusok megalapításában csak azon modern népeknek volt részük, melyek az antik népek nyomaiba, örökségébe léptek.

Így legközvetlenebb antik tradíciókból keletkezik az az ókeresztyén stílus, klasszikus földön terem a bizánci stílus, Franciaország szüli a román és csúcsíves stílust és Olaszország megáldja a világot a reneszánszsal.

Látni való, hogy a képzőművészet terén a román népek vitték a vezérlő szerepet. A többi népek, a germánok s még inkább a szlávok és mások, recipiálták és átídomították a vezérlő művészet, az architektúra, stílusait, de nem fejlesztették őket önmagukból.

Ez általános műtörténeti ténnyel szemben minden egyes nép speciális műtörténelme van hivatva kimutatni, miképp és mikor történt a recepció, hogy hatottak mindegyik stílusra módosítólag belföldi tényezők, esetleg minő módon volt képes minden nép vagy vidék saját egyénisége bélyegét a hozzá importált műáramlatra reányomni.

Ha saját népünk szerepét a stíllalkotás dolgában elfogulatlanul, az emlékekből ítéljük meg, arra a kérdésre, alkottunk-e valaha nagy nemzeti stílust az építészetben, kész a válasz, hogy soha.

Népünknek bizonyára fontos szerepe jutott Európa történetében. Alkottott erős államot, erős ék volt és lesz mindenkor a szlávok terjeszkedése ellen; egy időben megóvta a keresztyénséget, erősen küzdött a szabadságért, teremtett költészetet és irodalmat, adott a világnak nagy zenészeket és dramatikus művészeket, néha festőket és szobrászokat – de a képzőművészetben sose volt vezérlő szerepe.

Nagyérdemű műtörténészeink, különösen Henszlmann, Ipolyi és Rómer sokat tettek az utóbbi negyven év alatt honi műemlékeink földérítése érdekében, többet, mint bármely szomszédos nép tudósai, és ha maradt is tenni valója a jelen s a jövő nemzedéknek e téren, ők kétségtelenül tisztázták helyzetünket az európai műtörténet körében.

Az ő kutatásaik nyomán ma már tisztán látjuk, hogy hazánk földrajzi fekvése és népünk sűrű érintkezése a nyugattal s a kelettel főoka, hogy minden műáramlat, akár nyugaton, akár délen, akár keleten támadt, hazánkba is eljutott.

Hazánk nem volt Ázsia, ahová minden eszme megkésve és eltörpülve érkezett; ellenkezőleg földünk Európa szívében, legalább a XVII. századig, nyitva állott minden szépnek és jónak, bárhonnan érkezett.

Központi fekvésünk a művészetben már történetünk első korában érvényesült. A germán népek erre vették útjokat, mikor délre, mikor nyugatra pályáztak. Műipari zsengeik, melyeket keletről magokkal hoztak, itt találkoztak a késő impérium végső műgyakorlatával. Miként az ötvösműárlaton láthatuk se az egyik, se a másik elem nem volt elég erős arra, hogy határozott stílus képződjék e keverékből.

E keverékre talált reá a magyarok stilisztikus öröksége, melyet néhány ősmagyar kincsen szintén ott szemlélhettünk a tárlat első szobájában és össze-talált véle a VIII–X. századbéli arab vándor kereskedők kereskedelme, melynek egyik-másik cikkét szintén ott láthattuk.

Nagy stílus ily elemekből nem fejlődhetett; de azért e sajátyszerű ornamentika nem ment kárba.

Fönnmaradt ékszerekben a XV. századig, – ott láttuk ezeket is tárlaton – és mikor hazánkban kőépületeket kezdtek rakni, belevették magokat ez elemek is az építészeti ornamentumok közé.

Honi műtörténetünkben ezt nevezném első keleti impulzusnak.

A második impulzust Bizánc virágzó művészetétől kaptuk. Valószínűnek állítom, hogy első templomainkat bizánci építészek építettek, mert négy tornyú templomaink problémája ugyan még kérdés tárgya, de abban már nincs kétség, hogy a XI–XII. századi műiparunk, csakúgy, mint egész Európáé, Bizánc befolyása alatt képződött. E második keleti befolyás igazi remekeit szemléltük a tárlaton, a Konstantinosz Monomakhosz koronájában,^k egy rendkívül érdekes zománcos triptichonban és egyéb kisebb zománcos művekben. Van még több jeles bizánci mű is hazánkban. Csak gondoljunk a magyar koronára és az esztergomi lipsanothékára.^l A Gizella királyné zománcos votívtábláját^m is ideszámíthatjuk, ide a Gizella-palástotⁿ btb.

De nem csak virágzó korában hat reánk e fényes művészet. Körülöttünk az ortodox szlávság múmiaszerűen őrizte meg azt, későbbi, megmerevedett állapotában. Ez a harmadik, a legtartósabb keleti impulzus, melynek emlékeit sose láthattuk oly szép számmal együtt, mint most a Karlócáról érkezett kincsek sorozatában.

És még negyedszer és ötödször is hat reánk a Kelet. Egész közvetlenségével hat a törökség révén és közvetve, kerülőúton a XVI. század óta német és olasz mustra-könyvek útján, melyeket honi mestereink műveikben híven másolnak.

Ez utóbbi két áramlatra reátaláltunk tárlatunk minden zege-zugában.

Íme tehát ötszörös keleti áramlat, melynek mindegyike meghagyta nyomát hazánkban! Innen az a sajátyszerű jelleg, mely olyannyira meglepte külföldi német, francia, angol szaktársainkat, midőn tárlatunkba beléptek!

Itt gyakran cserben hagyták őket külföldi nagy tárlatokban szerzett tapasztalásaik. Meglepte őket, hogy százszámra összegyűjtött egyházi edényeken fölismerték ugyan a nyugati stílust, de nem egyszer előttök ismeretlen ékítési módokra, színhangulatokra, technikákra akadtak.

Megértették rögtön e meglepő tüneményt, mihelyt megkapták hozzá a megfejtő kulcsot. Honi ötvöseink architektúráinkból vagy nyugati mintakönyvekből vették az architektonikus idomot, a szerkezetet és ékítették az ötszörös keleti áramlatból merített motívumokkal.

Ötvöseink haladnak építészeink nyomán s ezek haladnak a nyugati világgal. Fél századdal azután, hogy Franciaországban keletkezik a román stílus, egyenesen onnan átszármazik ide is, később egyes vidékeinkre olaszok, más vidékeinkre németek hozzák be. Az új stílus nekünk éppen kapóra jó. Királyaink keresztyénségünk első századában bírták ugyan a főbb központokat nagy templomokkal ellátni, a püspökök és káptalanok ellátták székhelyeiket, a stílterjesztő bencések is megépítették a magok templomait, de termé-

szetszerűen még száz meg száz város és főúri vár maradt templom nélkül és bizonyára sok százra menő templomot kellett a keresztyén kor első három századában, az Árpádok korában, építeni.

Bezzeg volt alkalom ily tömérdek építkezések korában fejleszteni a recipiált stílust és itt-ott eltérő helyi zamatot adni neki. Ha e kezdő századokban nem keletkeztek volna hazánkban építő iskolák, mikor a kereslet oly óriási volt, akkor bizonyára nem érthető, mikor lehetett volna reá alkalom.

Mi az oka, hogy a gótika oly későn tört magának utat nálunk és miért fejlődött oly lassan, miért nem bír nálunk oly mély gyökeret verni, mint a román stílus? Valószínűleg azért, mert már nem volt oly nagy szükséglet templomokra, mert nem is volt reá már elég költség. Ritka helyen építettek nálunk költségesebb csúcsíves templomot, s ahol beléaptak nagyobb templomok építésébe, úgy mint Kassán, nem fejezték be soha.

Csúcsíves dómjaink dísze messze elmarad nyugati szomszédaink világ-hírű dómjai fényétől, míg a jáki, lébenyi, zágrábi stb. jeles román kori templomaink a nyugati szomszédok mellett is nem csak számba jönnek, de (mint a jáki) az európai műtörténetben is számot tesznek.

A gótika későn ért ide; a XIV. században honosult meg és belényúl a XVI. századba. Ez időpontot túl a XVII. század legvégéig új templomokat nem igen építenek nálunk.

A gótikát a XV. század végén az olasz reneszánsz gyöngén érezhető áramlata nem bírja kiszorítani helyéből; az nálunk mélyebb gyökeret nem vert. Maradtak ugyan olaszstíliú reneszánsz építményeink Esztergomban, Gyulafehérvártn, Pécsen és elvétve némely más helyeken, de se nagy templom, se régi várpalaták nem adnak nekünk ma már élő hírt e stíli irány mind-össze pár évtizednyi mulékony létezéséről. Mi nem voltunk képesek végleg befogadni és tovább fejleszteni az olasz irányt; amiért is természetes, hogy amint a XVI. századtól kezdve Ausztriához és Németországhoz tapadunk, németországi minták szerint építenek felföldi építészeink.

Es ettől kezdve mind e mai napig e szomszédaink után sántikálunk. Tőlük kapnak nagyuraink építészeket, kikkel a XVII. század második fele óta úri palotáikat építtetik. Az ellenreformáció óta leginkább német jezsuiták honosítják meg az ő templomi stílusokat, mely országsszerte még javában díszlik.

A barokkot, rokokót Bécs révén kapjuk. Múlt századi kastélyainkon ki ne ismerné föl a bécsi művészek irányát!

A mi századunkban látszólag lazulnak e bénító kapcsok, de csak mert egyáltalában végtelen kevés az emlékszerű építkezés. Midőn ilyen megindul, leginkább a Schinkel^o antikizáló iskoláját karolják föl némely építészeink, kik nagyot akartak (Pollack,^p Hild^r), legtöbbnyire pedig külföldről érkező művészek teremtik építményeinket (Clark,^s Stüler,^t Margit híd francia építői), s amikor belföldi építészeink legújabbban érvényre jutnak hazánk fővárosában, a legkülönbélebb (múlt időbeli és jelenkori) stílusok és stíltalanságok tarka kísérleti állomásává válik Budapest, csakúgy, mint minden egyéb főváros Európában.

Ötvösségünk az ő stíltörvényeiben s ennél fogva stíláramlataiban is a XVII. század végéig leghívebben követi hazai építészettünket s vele együtt a nyugati művészet korszakait. A jelzett századig a tektonikus művészetek még legszorosabb hatással vannak egymásra.

A nyugati építészet adja ötvösségünknek a konstruktív elemet. Mennél fontosabb valamely honi iparművészeti ágban ez elem, annál szorosabban fűződöttünk a nyugathoz, ellenben annál inkább távoztunk tőle, annál erősebben érezhető az orientalizmus, mennél inkább távoztunk az építészettől a textilművészetek, jelesen a costume [öltözködés] felé.

A „nemzeti” öltözetben, s mindenben, ami vele kapcsolatban volt (ékszer, fegyver, forgó), a lószerszámban, s ennek díszítésében legszembetűnőbb a keletiség, ellenben kevésbé érezhető a tektonikus műveken, egyházi és világi edényeken, bútorokon stb.

Európában több helyütt jött a kelet s a nyugat élénkebb összeköttetésbe. A nyugaton Velencét és Spanyolországot említtem, mint legjellemzőbb példákat.

Nem a kelettel való sűrű érintkezés adta-e meg a középkori Velencének azt az egészen sajátos, minden más városétól elütő jelleget? Spanyolországban a mórok művészete mindig fölöttébb erősen érvényesült, kivált a határos vidékeken; mindkét helyütt még az architektúrában is hatott az orientalizmus.

Azonban erős belföldi reneszánsz véget vet e befolyásnak, a román szellem győzedelmesen túl emelkedik rajta.

Földrészünk ellenkező végén, az ortodox vallás országaiban, ily bennrejlő ellentállási erőről mit sem tapasztalunk, és azért itt, kivált Oroszországban, sokkal általánosabb és következetesebb az orientalizmus uralma.

Hazánk a két véglet közt mintegy közepett áll. Mi ugyan önálló nemzeti művészetre nem jutunk el, amint akár Velence, akár Spanyolország, de nem is merülünk el a sűrű keleti befolyásokban, mint keletibb szomszédaink, hanem igenis idők és helyek különbsége szerint befogadjuk tektonikánkba motívumait, esetleg színeit, gyakoroljuk technikáit, és ez ad ötvösségünknek is bizonyos helyi jelleget, melynek az érintett okoknál fogva a nyugattól éppúgy kellett különböznie, mint a tiszta keleti művészettől, mert a két áramlat egyesülésén alapul.

„Nemzeti” ízlésünkről ily tapasztalásokat már korábbi ötvösműtárlatainkon tettek honi műtörténészeink, de talán azért nem formulázhatták még oly határozottan, mint ezúttal történt, mert soha oly jelentékeny számmal nem voltak együtt a legkülönbébb stíláramlatokat képviselő művek, mint a mostani, e részben is páratlan tárlatunkon. [...]

Műtörténelmünknek nincs fontosabb problémája, mint a nemzeti stílus kérdése. Ezt és több más nehéz kérdést mostani műtárlatunk megoldotta. Mégis akadt hazai történelmünk egyedüli folyóiratában minap egy éles hang, mely szakembereinknek szemére merte hányni, hogy tizedrangú kérdésekkel bíbelődnek és sablonmunkát végeznek, de a fődolgokkal nem törődnek.

A fiatal kritikus, ki a *Századok* júniusi füzetében *Stíl és történelem* címen¹² megjegyzéseit az ötvösműtárlatról közli, azért vesz magának bátorságot hazai szakértőinkkel ily magas hangon szólni, mert nem rég sikerült nagy fölfedezést tennie. Fölfedezte ugyanis Taine elméletét a stílusok alakulásáról. Ez újonnan fölfedezett írótól kapta az eszmét, mellyel azután az épp nyitva álló ötvösműtárlatba eljárt, ott laikus szemét néhányszor végig legeltette a sok bámulni való kincsen és mikor azt hitte, hogy szerzett benyomásai elég alaposak, akkor sietett a *Századok*ban nyilvánosságra hozni új igazságait. Elmfuttatásainak beismert célja volt Taine-féle magaslatra emelni a magyar műtörténelem (szerinte) igen alantas mostani színvonalát.

Eddig csak hazai történetírók félelmes ellensége volt a fiatal kritikus. Mostani cikkével egészen új térre lépett. Mindjárt azon kezdi, hogy a kalauz szerepére vállalkozik. „Tizedrangú” kérdésekkel foglalkodó kutatóinkat a magasba akarja emelni – elméleti igazság lidércfényével.

Új kalauzunk naiv öntudatossággal bevallja, hogy még nem fejezte be tanulmányait. Amit eddig (Taine nyomán) a műtörténelemből tud, leginkább csak a nyugoti keresztyénség stílusaira terjed. A keleti művészetre majd csak ezután szándéka áttérni. Hazai szakirodalmunkat természetesen nem ismeri, tehát fitymálja, a külföldit is leginkább Taine szemüvegén látta és azt is fitymálja; a hazai művészet fönnlévő emlékeit ex charta ismeri csak, régi ötvösműveket e tárlaton látott először in natura.

Nemde teljesen elegendő készségség arra, hogy mint fiatal óriás a szakértők régi gárdáját és avval együtt a most küzdő nemzedéket is, mind egyszerre, vállaira emelje és beavassa őket hazai műtörténetünk általa földértendő magasabb régióiba?!

A *Századok* legújabb műtörténelmi apostolának bombasztikus föllépésére legegyszerűbb válasz volna a szánakozó mosoly, a kicsinylő hallgatás.

De tekintetbe kell venni, hogy a *Századok* komoly történelmi szaklap akar lenni, melynek hasábjain ilyfajta idétlen terpeszkedés veszedelmet vonhat maga után.

Csak két név ellen látszik e bátor küzdő parittyaköveit dobálni. De megvető kicsinylése mindnyájunkra tartozik, kik Taine új tanítványa korszakos föllépése előtt mertünk honi művészeteink múltjával foglalkozni.

Henszlmannak, Ipolyinak, Rómernek is szólnak az önelégült új apostol leckéztető axiómái, önekik és mindazoknak, kik velök vagy utánok negyven év óta lelkesülten és szakértelemmel megteremtették a lehetőséget magyar műtörténelem megírására.

Az új szakértő önhiúságánál csak tájékozatlansága nagyobb. Megjegyzései az ötvösműtárlatról minden szavukban elárulják, hogy szerző újdonsült laikus, ki sem stílusról, sem más olyan dologról, amit kutató ott fürkészhetett, sejtelemmel sem bírt. Azért természetes, hogy ötvösművességünk történelmét egy hajszállal sem mozdítják előbbre megjegyzései. De talán nem is volt

12 Tagányi Károly: *Stíl és történelem* (Jegyzetek az ötvösműtárlatról). 493–503. II.

ily komoly szándéka. Hisz ily nehéz föladat tapasztalt szemet, számos előtanulmányt, sok szakismeretet kíván.

Sokkal könnyebb foglalkozás volt, olvasnia Taine szépen írott műveit, azokból kikapni egy axiómát és azt a tárlatra alkalmazva elmondani a *Századok* olvasóinak.

Ez, kellő öntudattal megeresztve, szerkesztőnek s közönségnek imponál, majd mindannyian örvendenek, hogy a középszerű köznapiságról egyszer a vakációkban tisztább magaslatokra szállhatnak.

Ízlése van a merész hegymászonak. Dicsérni való, hogy egy szellemes franciát választott vezetőnek útjában az üresség országa felé. Nem helytelen dolog, ha fiatal történetbúváraink, kik gyakran genealógiai göröncsösségekben tévelyegnek, vagy ízléstelen címerek közzétételében lelik örömüket, néha egy-egy nagyobb szabású külföldi történetíróat szednek elé. Nincs kifogásunk, hogy a fönnforgó esetben Taine volt a tekintély. Jeles író ő, aki a nyugati népek irodalmát és művészetét ismeri, és vonzó előadással, szellemesen tud rólok értekezni.

Jól esik, ha azon szellemtelen, betűszedő, korlátolt, szóhoz ragadt irány mellett, mely történeti irodalmunkat gyakran jellemzi, egyszer frissebb szellő fúj, ha mindjárt nyugatról is veszi irányát.

Szükséges ily nemzetköziségből egy kis adag. Mert némely vidéki, sőt fővárosi historikusunk nagyon is hajlandó úgy elbánni hazánk történelmével, mintha honunk szigetország volna a nagy óceánban, hol a nagy törvények, melyek ezer éve a világot igazgatják, nem jutottak volna érvényre.

Ily irányokkal szemben nem árt egy kis európaiság; sőt Taine-féle történelmi bölcselemek sem tehetnek nagy kárt ily földhöz kötött elmék körében.

Azonban fölfordított rendnek tartom, mely ellenkezik minden józan történeti kutatás módszerével, Taine-féle íróból egy axiómát ragadni ki, avval lépni egy ötvösműtárlatba, és ahhoz szerkeszteni egy magyar műtörténetet.

És vajon melyik az az új törvény, mely a mesteréért rajongó tanítvány képzelme szerint a nagy kulcs magyar műtörténelmünk homályos rejtélyeihez?

E törvény az, hogy a stílus minden nemzet egyéni komplexumából fejlett, hogy az csak egyik nyilvánulása a kor géniuszának, és összhangzásban áll az anyagi és szellemi műveltség egyéb tényezőivel és nyilvánulásaival.

Ez kétségtelenül igaz, de mindezt és sokkal többet tudott Kugler óta a világ, jóval Taine előtt is, és azért legfőlebb párizsi étudiant [diák] előtt lehet új axióma, amit szélesebb látkörű, magasabb emelkedettségű történetírók a világtörténeti kultúrából rég levontak, és egyes népek művelődési folyamatában nyomról-nyomra ki is mutattak.

Taine érdeme legfőlebb abban áll, hogy az irodalmakkal is behatóbban foglalkozott, mint megelőzői, és fényes nyelvével szembetűnőbben tudta némi nemzetek stíl-változásait szemünk elé állítani, mint ők.

De jegyezze meg jól a Taine irálybeli szépségeitől elragadott tapasztalatlan fiatal bölcsele: Taine mindig előbb kutat és azután bölcsele, mindig reális

alapról emelkedik fölfelé. Taine, a tapasztalt mester, nem is engedett volna meg magának az ötvösműtárlatról oly apodiktikus nyilatkozatokat, minőkre merész tanítványa ragadtatja magát.

Taine nem ismeri a magyar műtörténet anyagát; az emlékeket, az irodalmi kútfőket s a hazai szakirodalmat és ily előzmények nélkül nem is merészelt soha sajátos hazai művészeti problémáinkról nyilatkozni.

Amire a mesternek, mint komoly tudósnak, nincs bátorsága, fiatal hévvel és gondatlansággal merészi a tapasztalatlan tanítvány.

Ő tisztán francia mesterének szárnyaira helyezkedik. Megveti a biztos ösvényeket, melyeket hazai szakférfiak törtek és sablonmunkának csúfolja, amit majdnem két szorgalmas nemzedék létrehozott. Bűvösnek vélt elméletbe kapaszkodik, messze elröpi fejeink fölött és kalandos bolyongási korszakos fölfedezéseit lerakja a merészeket ölelő *Századok* hasábjain, egy második Icarus, kinek, reménylem, fiatalabb író-nemzedékünkben egyhamar nem akad majd követője. Legyen az ő példája tanúság reá, hogy a frázis nem üdvözt!

P. G. Gy.

JEGYZET

- a Pulszky Károly (1853–1899) művészettörténész, akadémikus, az Országos Képtár igazgatója.
- b Pulszky Ferenc (1814–1897) művészettörténész, régész, akadémikus, a Nemzeti Múzeum igazgatója, politikus.
- c Francis Bacon (1561–1626) angol filozófus, tudós, államférfi, szónok, író, az empirizmus „atyja”.
- d A szolgabíró régies, latinos és modernebb, franciás kifejezése.
- e Giambattista Vico (1668–1744) filozófus. Legjelentősebb munkája a *Scienza Nuova* (1725) történelemfilozófiai mű.
- f Georges-Louis Leclerc, Comte de Buffon (1707–1788) francia matematikus, természettudós, enciklopédista. A francia Akadémia tagjaként tartott székfoglalójában (Beszélgetés a stílusról, 1753) hangzott el híressé vált mondása: „A stílus maga az ember” („Le style c’est l’homme même”).
- g Franz Theodor Kugler (1800–1858) művészettörténész. A művészettörténet-írás korai történetének egyik kulcsfigurája. Az ún. berlini művészettörténeti iskola egyik alapítója. Összefoglaló kézikönyvei (*Geschichte der Malerei*, 1837, *Handbuch der Kunstgeschichte*, 1842) a műfaj iskolapéldáivá váltak. Művészettörténeti korszak tagolásában (pre-hellén, klasszikus, „romantikus” [értsd középkori] és modern) a középkori művészetnek kitüntetett hely jutott.
- h Gottfried Semper (1803–1879) építész, elméleti író, egyetemi tanár. 1834-től a drezdai Akadémia építész professzora volt. Itt készült egyik korai fő műve, a drezdai Operaház (1841). Az 1848-as forradalomban való részvétele miatt előbb Zürichbe, majd Londonba emigrált. Ezekben az években születtek jelentős elméleti munkái. A *Vier Elemente der Baukunst* (1851) az építészet fejlődéstörténetét vázolja. A *Der Stil in den technischen und tektonischen Künsten oder praktische Aesthetik* (1861, 1863) a historizmus stíluskérdéseiben referenciaként működött. Zürichben az általa tervezett Polytechnikum (1855) professzoraként dolgozott. Az 1860-as évek végén nagyszabású terveket készített a bécsi Ringstrasse kialakításához, valamint az új múzeumok (Naturhistorisches és Kunsthistorisches Museum) épületeihez.

- i Karl Schnaase (1798–1875) jogász, művészettörténész, a művészettörténet-írás korai történetének jelentős alakja. Munkáival nagyban hozzá járult a művészettörténet önálló tudományként való definiálásához. Elméleti írásai (*Niederländische Briefe* [1834]) a történeti nézőpontot, a reprezentativitás fogalmát helyezik előtérbe. Összefoglaló műve, a *Geschichte der bildenden Künste* (1843-tól) a későbbi évtizedek hasonló konklúzióinak mintája lett.
- j Anton Heinrich Springer (1825–1891) német művészettörténész, aki sokat tett a művészettörténet, mint egyetemi diszciplína elismertetéséért. Prágai és tübingeni tanulmányok után több német város egyetemén oktatott művészettörténetet (Strassburg, Lipcse).
- k Konstantinosz Monomachosz bizánci császár (uralkodott 1042–1055) személyéhez köthető korona. A Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött, zománclapokból álló töredék a bizánci zománcművesség kulcsfontosságú darabja. Lásd erről a korábbi kutatások összefoglalásával: Etele Kiss: The State of Research on the Monomachos Crown and Some Further Thoughts. In: *Perceptions of Byzantium and Its Neighbors (843–1261)*. Szerk.: Olenka Z. Pevny. New York–New Haven, CN, 2000. 60–83.
- l Az esztergomi sztaurotheka, egy 12. század végi zománccíszes ezüst foglalatú kereszt ereklyetartó. A táblába foglalt kettős kereszt körül Nagy Konstantin, Szent Ilona alakja, továbbá a Passió két jelenete, a Krisztus elvezetése és a Levétel a keresztről látható. Az ereklyetartó domborművű keretén a Deézisz (Krisztus, Mária és Keresztelő Szent János együttes ábrázolása) mellett bizánci szentek alakjai jelennek meg.
- m Véltetően Gizella királyné ereklyetartó keresztjére (München, Schatzkammer der Residenz) utal, mely regensburgi műhelyben és feltehetőleg anyja, Burgundi Gizella halálára (1006) készült.
- n A koronázási palástról van szó, mely eredetileg a székesfehérvári prépostsági templom számára, misepalásznak (kazulának) készült 1031-ben, és III. Béla idején alakították át koronázási paláttá.
- o Karl Friedrich Schinkel (1781–1841) német klasszicista építész, várostervező, festő, aki egyúttal színpad- és bútorterveket is készített. Elnyerte a porosz állami építész címet, 1820-tól a berlini Bauakademie professzora volt. Terveit külön kötetben jelentette meg (*Sammlung architektonischer Entwürfe* [1820–1837]; *Werke der höheren Baukunst* [1840–1847]).
- p Pollack Mihály (1773–1855) klasszicista építész. Bécsi tanulmányok és milánói építési gyakorlat után 1798-ban Pestre költözött. Jelentős műveket alkotott részint Pesten (Deák téri templom, Nemzeti Múzeum, Ludoviceum, Sándor-palota), részint az ország más vidékein: Szekszárd, megyeháza, Alcsút, kastély (nagyobb részt elpusztult). Műemlékvédelmi szempontból fontos a pécsi székesegyház átépítése. Lásd: Zádor Anna: *Pollack Mihály 1773 – 1855*. Budapest, 1960.
- r Hild József (1789–1867) klasszicista építész. Bécsi tanulmányokat és itáliai útját követően Pesten telepedett le. Jelentős, a városképet meghatározó épületeit alkotta itt. Lakóépületek sorával gazdagította a bővülő Pestet. Templomai Budapest mellett az ország több városában (Esztergom, Eger) megtalálhatók. Ld. Rados Jenő: *Hild József Pest nagy építőjének életműve*. Budapest, 1958.
- s William Tierney Clark (1783–1852) hídmérnök, a pesti Lánchíd tervezője. A Temze több hídja, így a Hammersmith Bridge (1827) a Marlow Bridge (1832) és a Norfolk Bridge (1833) is az ő munkája. Pesti megbízása Széchenyi Istvánnal való 1838-as személyes találkozásának volt köszönhető. Lásd: *Britain and Hungary. Contacts in Architecture, Design, Art and Theory during the 19th and 20th Centuries*. Szerk.: Ernyey Gyula. Budapest, 1998.
- t Friedrich August Stüler (1800–1865) berlini építész. A schinkeli klasszikus iskola neveltje. Művei főként Berlinben, Potsdamban és Kelet-Poroszországban maradtak meg. Több templomépületet tervezett Berlinben és Potsdamban. Mint királyi építész (Architekt des Königs) a potsdami királyi kastély épületeit tervezte. Állami megbízásra készítette el a Múzeumszigeten a Neues Museum épületét. A Magyar Tudományos Akadémia palotáját az ő tervei szerint építették fel 1862 és 1864 között. Lásd: Eva Börsch-Supan – Dietrich Müller-Stüler: *Friedrich August Stüler 1800–1865*. Berlin, 1997.

Kozmopolitikus irány a költészetben (1885)

FORRÁS: Reviczky Gyula: Kozmopolitikus irány a költészetben. *Szemle*, 2. (1885. augusztus 10.) 18: 3–4. Újabb kiadása: *Reviczky Gyula összegyűjtött művei*. Budapest, 1944. 564–565., elektronikusan olvasható: <http://mek.oszk.hu/05800/05859/05859.htm#447>.

SZERZŐ: Reviczky Gyula (1855–1889) költő, író, esszéíró, szerkesztő. 1875-től családotknál nevelősködik, 1877-ben Budapesten telepedik le, és újságírói, író munkáiból él. Irodalmi körökben verseivel és értekező írásaival egyre ismertebb lett, noha életkörülményei egyre nehezebbé váltak, gyakran nélkülözött. 1884-ben szerkesztője az *Aradi Hírlap*nak, majd a kassai, német nyelvű *Pannóniának*, 1887-ben pedig a *Pesti Hírlap* színikritikusa. Életművében jelentősek elbeszélései (*Selyembogár*, 1888), kisebb regénye (*Apai örökség*, 1884), lírai ciklusai, dalai (*Első szerelem*, *Emma* 1–2, *Hangulat*, *Altató*), fordításai (Ibsen: *Nóra*; Heine és Baudelaire versei), és német nyelvű versei. A korszakban jellemző népies iránnyal ellentétben Reviczkyre inkább Schopenhauer, Ernest Renan, Tolsztoj, a kereszténység, valamint a német műdal volt hatással.

MAGYARÁZAT: Reviczky versben és prózában is szembeállt Arany János *Kozmopolita költészet* című versének eszméivel, a népi, nemzeti jelleggel szemben az egyetemes emberi igényt hangsúlyozza. *Kozmopolitikus irány a költészetben* című írásában is Arannal vitatkozik. Reviczky nem ért egyet Arany normatív nézetével, mely szerint csak a nemzeti költészet fogadható el. Reviczky úgy véli, a költészetnek csak a formája nemzeti, a tartalma mindenképpen globális, ezért a költő hazája a nagyvilág. Mivel a költő azonban egy adott közegben, adott nyelven alkot, automatikusan nemzeti is lesz, de ettől a témájának nem kell feltétlenül nemzetinek lennie, például Shakespeare hőseinek jelentős része sem angol, ám ő mégis nemzeti költő.

SZAKIRODALOM: Németh G. Béla: Az individualitás messzianizmusa – az individualitás desperációja: Reviczky Gyula. In: Németh G. Béla: *A magyar irodalomkritikai gondolkodás a pozitívizmus korában. A kiegyezéstől a századfordulóig*. Budapest. 1981. (Irodalomtudomány és kritika). 272–286.; Imre László: *A műfajok létformája a XIX. századi epikánkban*. Debrecen. 1996. (Csokonai Könyvtár: Bibliotheca Studiorum Litterarium 9.); *Reviczky Gyula összes versei*:

kritikai kiadás, 1–2. Sajtó alá rendezte Császtvay Tünde. Budapest, 2007.; Horváth János: Újabb költészetünk világnézeti válsága 1. (Reviczky Gyula). In: *Horváth János irodalomtörténeti és kritikai munkái V.* Szerk.: Korompay H. János – Korompay Klára. Budapest, 2009. 236–243.; S. Varga Pál: Lírakritikai normák a Koszorúban. In: S. Varga Pál: *Az újrászótt háló. Kulturális mintázatok szerepe a felvilágosodás utáni magyar irodalomban.* Budapest, 2014. 191–200.

* * *

Néhány évvel halála előtt Arany János erőteljes quos egót^a kiáltott ama költők ellen, akik nem nemzetiek. „Dalok korcsá”-nak nevezte a kozmopolita poézist, azt mondva a nagy költőkről:

Mind tükör volt; egymagából

Tünt nekem föl nép s haza.^b

Való igazság. Mint minden éghajlatnak megvan speciális növény- és állatvilága, úgy van minden népnek és kornak külön poézise. Minden nagy költő tehát annyiban volt nemzeti, amennyiben költészetén saját népének jellege, korának és nemzetének zománca látható. Épp annyira korának, mint nemzetének a költője volt. A szépérzéssel megáldott, természetimádó, hősöket nevelt, nyájas egű Hellasz az *Iliász* lapjairól mosolyog reánk; az érzéki, elpuhult, pazar, dőzsölő római nép Horácot küldte ki leghívebb képviselőjének; a ködös, felhős, zimankós észak sötét barlangjaival, titkos és homályos harcaival Osszián^c énekében dicsekszik eltörölhetetlen „lokalfarbé”-vel;^d a vallási, politikai viszályokban merült Olaszországot a pokol mélységesen sötét költője tárja elénk legvilágosabban. Csak a büszke, rangkóros, hős és indulatos, rajongó, narancserdős Spanyolország lehetett a „bús képű lovag” hazája; a népmegvető, véres, impozáns történelmű, különc és spleenes, derült napot ritkán látó angol Hamlet dán álarcán is át jól kivehető; a könnyűvérű, szangvinikus, csevegő, botlásain kacagó franciának mosolygó szatíra, komédia, Molière kell; a tudákos, professzoros, kissé nehézkes, küzdelmeiben és szenvedélyeiben is kutató Faust a német szellem kvintesszenciája, s a sírva vigadó, majd felhős, majd virágos kedvű, mámoros, szabadságimádó, szilaj, heje-hujás magyarnak a neve Petőfi!

Íme, csupa világirodalmi jelentőségű költő, aki a legnagyobb mértékben nemzeti. Azonban jól meg kell különböztetnünk a nemzetiességtől a hazafiságot. A nagy költők minden általános, örök emberi érzelmeket, eszméket, szenvedélyeket szólaltattak meg, s nemigen követtek hazafias tendenciákat. Petőfi a maga korában lehet, hogy hazafias verseivel érte el a legnagyobb hatást, de nem ezek teszik őt halhatatlanná. A patriotizmus lehet ugyan a költészet tárgya, de nem légköre. A művészet nem érzeleg, s nem lehet a hivatása, hogy vezércikkeket, parlamenti szónoklatokat helyettesítsen. Minél jobban sikerül a költőnek tárgyát általánosítani, annál magasabban áll.

Ismeretesek Freiligrath^e sorai:

*Der Dichter steht auf einer höhern Warte,
Als auf den Zinnen der Partei.^f*

Goethe pedig a *Faust*-ban mondatja a politikai dalról: „Ein garstig’ Lied, pfuj, ein politisch’ Lied!”^g

Sose volna szabad elfelejteni, hogy a poézis mint művészet nem ismer se hazafiságot, sem erkölccsant, s ily értelemben a művész hazája csakugyan „széles e világ”. Nálunk is vannak Harpagonok és Alcestek;^h a hősiesség lelkű, rajongó, mindamellett nevetséges Don Quijoték mindenütt feltalálhatók, a Faust tudomány és élvészomja, önzése közöttünk is egyre kísért. Hogy e halhatatlan alakok költői mégis nemzetiiek voltak, tagadhatatlan, de bizonyos az is, hogy nem hazafiságból voltak nemzetiiek, hanem öntudatlanul, szükségképpen, mint ahogy a növényvilág a föld és éghajlat szerint változik.

Bajosan alkalmazhatnók Heinére Arany eme két sorát:

*Ő e honért, e honnal s honnak él,
Örömeit, búját zengvén, ha dalra kél.ⁱ*

De vajon azért nagyobb költő-e nálánál a patriotikus Körner,^j Arndt^k vagy Dérouléde?^l Hogy azért Heine is, Byron is talán mégis nemzetiiek voltak, nem rajtuk állt, mint nem áll a pálmán, hogy csak délen teremhet, s nem áll a jegesmedvéen, hogy ott lakik, ahol hideg van. Az, amit a költőben nemzeti vonásnak mondunk, a népjelleg, környezet, kor, nemzeti szokások és tradíciók szükségképpen befolyása lelkére. Éppily elkerülhetetlen, hogy aki ólom- vagy higanybányákban dolgozik, sápadt, beesett arcú. Ily értelemben valamire való költő éppoly kevésbé lehet nemzetietlen, mint ahogy én nem érezhetek ibolyaillatot, ha pézsmát vittem a szobába. Azért viselik magukon mindig az erőltettség, az affektáció színezetét az oly irodalmi misztifikációk, mint a Mérimée Prosper^m annak idején nagy szenzációt okozott csínye, Bodenstedtⁿ fogása Mirza Saffival^o vagy legújabban a Stecchetti^p neve alatt ismert olasz versek.

Szóval bizonyos, hogy a költő a népének megfelelő nemzeti zománcból, e legigazabb lokalfarbétól nem menekülhet. Más kérdés, vajon a nemzeti életet vagy történelmet válassza-e tárgyául.

Jó, hogyha teszi, mert ismertebb tárggyal, megszokottabb légkörrel könnyebben boldogul, s lelkületéhez, hangjához, nyelvéhez is jobban simul, de ki fogja azért Shakespeare-nek szemére hányni, hogy Hamlet dán, Julius Caesar római, Romeo olasz, vagy Byronnak, hogy Don Juan nem eszik beafsteket Londonban?...

Ennyiben tehát van helye a kozmopolitikus költészetnek, és annyiban is, hogy a költészet, főleg a modern költészet lehető általánosságban mozog, mindnyájunkkal közös emberi eszméket és érzelmeket zeng. Nana,^r bármennyire francia, a világ rimája; Leopardi^s költészete se pusztán az olasz, hanem minden szenvedő lélek fájdalmas sóhaja.

Azt a nézetet, hogy világköltőt csak nagy népek produkáljanak, a kisebbek poézisében pedig csak nemzetiességet keressünk, még a nagy Aranytól se fogadhatom el. Az esztétika előtt nincsenek nagy és kis népek.

Egyébiránt a tehetség saját egyéniségét képviseli egy nemzet irodalmában, a zseni pedig nemzete egyéniségét a világirodalomban.

A legnagyobb költők a legnemzetiebbek, de egyúttal a legemberibbek, legáltalánosabbak.

A. A.

JEGYZET

- a „Majd adok én!...” Vergiliusnál Neptun felkiáltása, mellyel a szeleket nyugalomra inti, amikor akarata nélkül fölkeltek. (Vergilius: Aeneis. I. 135.)
- b Arany János *Kozmopolita költészet* (1877) című verse.
- c Osszián kelta bárd, látnokköltő, akit James Macpherson (1736–1796), skót költő talált ki.
- d Couleur locale: helyi színezet; műalkotásokban a megjelenített korra, helyre, társadalmi környezetre egyedien jellemző mozzanatok összessége.
- e Hermann Ferdinand Freiligrath (1810–1876) német költő, fordító.
- f A költő magasabb vártán áll, mint amilyen a párt szolgálata (idézet Ferdinand Freiligrath német költő *Aus Spanien* című költeményből, prózában fordítva).
- g Be ronda dal! Politikai dal! (Ford. Jékely Zoltán.)
- h Alkésztisz görög mitológiai alak, a halálból visszatérő szerelem jelképe, történetét Euripidész drámában, Gluck operában dolgozta fel.
- i Arany János *A költő hazája* (1851) című verse.
- j Carl Theodor Körner (1791–1813) német költő.
- k Ernst Moritz Arndt (1769–1860) német író, költő.
- l Paul Déroulède (1846–1904) francia politikus és író.
- m Prosper Mérimée (1803–1870) francia regényíró, művészettörténész, régész.
- n Friedrich Martin von Bodenstedt (1819–1892) német költő.
- o Friedrich Martin von Bodenstedt: *Die Lieder des Mirza-Schaffy*. Berlin, 1851.
- p Olindo Guerrini (1845–1916) olasz költő, Lorenzo Stecchetti álnév alatt publikált.
- r Émile Zola 1880-ban megjelent azonos című regényének hősnője, luxus prostituált.
- s Giacomo Leopardi (1798–1837) olasz költő, filozófus.

PASTEINER GYULA

A nemzeti elem a régi hazai művészetben (1886)

Részlet

FORRÁS: Pasteiner Gyula: A nemzeti elem a régi hazai művészetben. *Művészi Ipar*, 1. (1885/86) 8–9: 317–324. Eredetileg előadásként elhangzott az Országos Régészeti és Embertani Társulat ülésén 1886. február 2–3-án.

SZERZŐ: Pasteiner Gyula (1846–1924) művészettörténész, filológus. Részletes életrajzát lásd a 358. oldalon.

MAGYARÁZAT: Pasteiner a művészet fejlődéstörténetét helyezi írásának középpontjába. Az európai művészet történetét tekintve azt a nyugati és keleti művészeti irányok egymásra épüléseként mutatja be, ahol a minták alkalmazása és átalakítása révén az adott kor helyi jellegű, nemzeti változatai érlelődnek meg. Minthogy Pasteiner nézete szerint Magyarországon a minták helyi viszonyokhoz alakítása, újraértelmezése nem történt meg, ezért sajátos, nemzeti jellegű művészet nem alakult ki. Ez az európai művészet történetén belül létrejövő önálló, immanens nemzeti változatok ideája több rokonságot mutat a történész Tagányi Károlynak a miliő-elméletből kiinduló nemzeti stílus képeivel (lásd 366–381. oldal), mint kortárs művészettörténészek azon nézetével, amely az európai stílustörténeti diskurzusba illesztett hazai emlékanyagon a díszítésben vélte megtalálni a helyi hagyományokat. Ez utóbbiból következtek azok a dekontextualizált dekorációk, melyek a nemzeti jelleg hordozói, vagy legalábbis kiindulópontjai lettek. Ezzel szemben Pasteiner egy magyar nemzeti stílus megteremtésének lehetőségét a művek struktúráját, szerkesztését érintő sajátosságok megformálásához köti. Ez a szemlélet jelenik meg, amikor Pasteiner később Izsó Miklósban látja a klasszikus görögség által megtestesített örök tökéletest megalkotni képes nemzeti szobrászt.

SZAKIRODALOM: Gosztonyi Ferenc: A „helyes” művészettörténeti álláspont kérdése Pasteiner Gyula írásaiban. *Ars Hungarica*, 27. (1999): 309–351.; Uő: Az emlékbeszéd mint önarckép. Gerevich Tibor és a „Pasteiner Gyula emlékezete”. *Ars Hungarica*, 28. (2000) 2: 273–282.; Uő: Pasteiner Gyula irodalmi munkássága. (Bibliográfia és előszó.) *Ars Hungarica*, 29. (2001): 155–186.; Uő: Pasteiner Gyula (1846–1824), az egyetemi tanár. In: *„Emberek és nem frak-*

kok." *A magyar művészettörténet-írás nagy alakjai. Tudománytörténeti esszégyűjtemény.* Szerk.: Markója Csilla – Bardoly István. Budapest, 2007. 111–130.

* * *

Engedje meg a Tisztelt Társulat, hogy panasszal fogjak a tárgyhöz. A régi művészetek emlékeikkel valóban rendkívül nagy szolgálatokat tettek a történettudománynak, amennyiben nem csupán a bizonyítékok anyagát szaporították, hanem megjelölték a kutatásban a leghelyesebb rendszert, annak útját egyengették, és megdönthetetlen bizonyítékaikkal győzelemre juttatták. És e szolgálatokért az elismerés mindeddig nem nyert kellő kifejezést, amiként hogy ama nagyszerű tény, melyet a művészeti emlékek emeltek a történeti igazság rangjára, s mely a mai tudományosság egyik legnagyobb eseménye, szintén még mindig nem méltányoltatik eléggé.

Az ókor népeiről van a szó. S nem kockáztatunk semmit, úgy állítva föl a tételt, hogy ha átértjük ama szolgálatokat, ha fölismerjük ama nagyszerű tény, ugyanakkor megtaláltuk a helyes álláspontot, akkor magunknak tiszta fogalmat alkothatunk az ókor népeinek művészetében a nemzeties elemről, s így az összehasonlítás módszere szerint igen könnyen eligazodunk saját művészetünk múltjában is: tudni fogjuk, hogy miként kell keresni és milyen szempontból lehet megítélni a nemzeties elemet saját művészetünkben.

E szerint tehát előadásom tárgyának alapjául és kiindulási pontjául az ókori népek művészete fog szolgálni, különös súlyt fektetve arra, hogy azoknál a nemzeties elemek igazi mivoltát minden elfogultságtól menten, maguknak a tényeknek világításában mutassam be.

Olaszországban a XIV. századtól fogva mind átalánosabb lett az érdeklődés az ókor klasszikus népeinek, a görögnek és a rómainak irodalma és művészete iránt. [...] A görög-római irodalom és művészet fennmaradt emlékei határolták az olasz reneszánsz látkörét, melyből a mai tárgyilagos és szigorúan tudományos szempont ki volt zárva.

A klasszikus irodalmat hamarabb kezdték tudományosan művelni, a művészetre nézve azonban egész a múlt század végéig érvényben volt a reneszánsz fölfogás. Winkelman^a volt az első, ki szakított ezen hagyományokkal, s tudományos szempontból vizsgálta a klasszikus művészetet, megírta annak történetét. Midőn korszakot alkotó vállalatához hozzáfogott, az adatok kétféle faja állott rendelkezésére: az ókori írott források és a reneszánszban összegyűjtött emlékek. Az irodalom, mely az írott forrásokat nyújtotta, noha már ekkor tudományosan műveltetett, mégis csak a görög-római világra szorítkozott, s ennek alapján Winkelman úgy vélekedett, hogy azon adatok bizonyítéka szerint a művészet tulajdonképpen a görögöknél kezdődik, hogy a művészet elveit a görög szellem találta fel, szóval hogy a művészet a görögök sajátos, önálló és eredeti alkotása. Továbbá arról is meg volt győződve, hogy az emlékek, melyek őt Rómában környezték, a görög művészet legremekebb alkotásai.

Később aztán Hellász földjén jobb és eredetibb görög művek nagy száma került napvilágra, úgy hogy az adatok ezen fajának köre lényegesen kibővült, s a görög művészet egészen más színben tűnt fel, semmint Winkelmann látta. [...]

Egymást követték a nagyszabású kutatások Egyiptomban és Elő-Ázsiában, régi nagy birodalmak városainak, s fejedelmi palotáinak és templomainak romjait, sok ezer sírnak rég eltemetett kincseit ásták fel, s azokkal egykor virágzó, a görögökénél sokkal régibb művészetnek számos emlékét hozták napvilágra. A helyzet egyszerre megváltozott. Az ókori művészet története egészen más alakot nyert. Világossá vált, hogy a görögök művészetét más népek művészete előzte meg, hogy az írott forrásoknak a görögök föltalálásairól szóló adatai görög hitelűek, hogy a görögöknek más népek voltak a tanítói, akiktől akár közvetve, akár közvetlenül elsajátították művészetük elveit és elemeit.

A régi művészetnek ezen újonnan fölfedezett emlékei alapján az egyiptológia és az asszirológia, mint külön tudományszak épült fel. És innentúl a történettudomány az ókornak egymással kapcsolatos két nagy korszakát különbözteti meg: az egyik a keleti, a másik a klasszikus népek korszaka.

Ezen előadás tárgyához és céljához mérten különösen ki kell emelnünk, hogy a kapcsolatot e két kor között eddig csakis a művészet emlékeinek segítségével ismerjük fel. S a művészetek története az által, hogy e kapcsolatot, s különösen az ókori keleti népek művészetének befolyását a görög nép művészetére tudományos bizonyossággá teszi, oly vívmánnyal dicsekedhetik, mely egyenrangú az összehasonlító nyelvészet nagy sikereivel.

A nyelvtudomány megállapította, hogy a klasszikus népek fajilag az indoeurópai nagy népcsaládba tartoznak. A művészetek története kiderítette, hogy a klasszikus népek a művészetben az egyiptomiak és az elő-ázsiai népek tanítványai. Az emberi szellem harmadik nyilatkozási módjával, a vallással foglalkozó tudományé a föladat, hogy az összehasonlító rendszer segítségével fölkutassa, milyen és mennyi a kapcsolat az ókori keleti és klasszikus népek közműveltségének elemei között. Ez a föladat egyes sikertelen kísérletek után, még mindig megoldásra vár. Amit azonban megtudtunk a művészetről, azt egyelőre legalább sejthetjük a műveltség többi ágairól, s talán nincs messze az idő, midőn tudományos bizonyosság lesz az is, hogy a görögök hitregjüknél és bölcséletüknél elemeit is másoktól kölcsönözték.

Általán pedig a művészetek emlékei lehetségessé tették azt, hogy az ókorra vonatkozó ismereteinket összhangba hozzuk a XIX. század jellemző tudományos vonásával, mely a föltétlent a viszonylagossal, a mozdulatlanságot a fejlődés változatosságával cserélte fel, mely az emberi szellem nyilvánulási módjaiban, tehát az egész közműveltségben nem ismer meglevőt, hanem mindent úgy tekint, hogy létesülőfélben van, előzmények föltételezik, azokból fejlődik, s ismét előzményül szolgál.

Ami különösen a művészeteket illeti, ha valahol, úgy annak körében leginkább lehetetlen az ugrás. Azelőtt ezt az igazságot nem vették észre, de az

újabban fölfedezett emlékek hosszú sora kétségtelenné teszi, hogy a fejlődésben minden további lépés a megelőző vívmányok alapján történt, s hogy a művészet következetesen a hagyományok nyomán haladt tovább. Ma megmosolyogjuk a régi jó görögök együgyű hiúságát, mellyel a művészetben minden föltalálást maguknak követelnek.

Tekintsük az építést és a művészi iparnak köréje sorakozó nagy családját, mely minket legközelebbről érdekel. Nincs azoknak sem szerkezetében, mely a lényeges jellemvonást adja, sem díszítésében egyetlen egy oly elem, melynek eredeti föltalálásával a görögök jogosan dicsekedhetnének. Elemezzük a görög épületet az oszloptól és ennek egyes elemeitől kezdve a gerenda és mennyezet legapróbb szerkezeti részletéig, vagy a gazdag változatosságú díszítményt, s egytől-egyig valamennyinek elődét megtaláljuk az elő-ázsiai és egyiptomi művészetben. De ezeket sem illeti meg a feltalálás dicsősége, mert ők is előzményekből merítettek, melyek még kezdetlegesebb állapotokból fejlődtek, s így tovább fokozatosan visszafelé eljutunk a legrégebb idők homályába.

A görögöknek nem is abban áll az érdemük, mintha valami újat találtak volna föl; helyes ösztönük megóvta attól, hogy újnak keresésén törjek magukat, hogy még egyszer végezzék azt a munkát, melyet évezredek nemzedékei már egyszer elvégeztek, s ez volt első föltétele művészeti tökélyüknek. A görögök sikere, melyet a művészetben elértek, csak úgy volt lehetséges, hogy rendkívüli tehetséggel mindent elsajátítottak, amit készen találtak, azt átalakították, saját fölfogásuk szerint földolgozták, s így adtak művészetüknek egészben és részleteiben határozott nemzeti jelleget. Művészetükben nem maguk az elemek és a formák nemzetiek, hanem azoknak megjelenése. Az eredmény valóban csudálatos, s remek alkotásaikat összehasonlítva az előzményekkel, nem tudjuk, vajon elsajátító vagy átalakító tehetségüket kell-e inkább bámulnunk?

A klasszikus kort követő időkben mindazon népeknél, melyek a művészetet gyakorolták, egész hasonló tüneménnyel találkozunk, mindenhol az elsajátítás föltételezi az újabb alakulásokat, melyek azután a nemzeti jellemmel azonosakká válnak, vagy általánosabban érvényesülve egyes korszakok szellemének kifejezéséül szolgálnak. E tény szembeszökő ismérve az építés további fejlődésének is, kezdve az ókeresztény és bizáncitól a barokk és rokokó építésig, sőt egészen napjainkig. Egyes vidékeken a helyi hagyományok is érvényesülnek, s eltérő alakulást hoznak létre. Így például Dél-Franciaország román templomai az Arlesben és Nîmesben fönmaradt régi római emlékek befolyása alatt épülve egészen sajátos, Franciaország e korbéli templomaitól lényegesen eltérő jellegűek. Milyen tanulságos például e részben Szicília építészete, mely sem nem bizánci, sem arab, sem román. Az egészen idegen normann nép hozta létre a legkülönbözőbb elemekből, melyek helyi hagyományokként érvényesültek. Vagy nézzük Velencét, ahol századok lefolyása alatt szintén a legkülönbözőbb elemekből egészen sajátos velencei művészet támadt, melynek egyházi és világi emlékei az egész város-

nak különös jelleget kölcsönöznek. Nemcsak a San Marco templom páratlan a maga vegyülékében, hanem a velencei művészi ipar termékein is észrevehető a velencei sajátosság.

A történetnek ez imént vázolt tényei megtanítanak, hogy mit kell értenünk a nemzeti elemek alatt, s hogy azokat miként kell keresni.

Hazánk területén a művészet gyakorlata nem volt ismeretlen a honalapítást megelőző időkben. Még ma is számos római emléket bírunk a császárok korából, s a római uralomra következő népvándorlás szintén nem tűnt le nyomtalanul. Kétségtelen azonban, hogy ami ezen korból máig megmaradt, vagyis az utóbbi időkben felfödöttetett, elenyésző csekély hányadát képezi annak, amit a honfoglaló magyarok itt találtak. A kereszténység felvétele következtében mindjárt eleinte nagy tevékenység indult meg a művészet terén, kivált az építésben és a kisebb művészetekben. Szent István király nagy fényrel építteté a székesfehérvári államegyházat, mely egészben véve megfelelt az ókeresztény templom rendszerének, csupán abban tért el, hogy a négy sarkán egy-egy különálló tornya volt. Több székesegyház, így a nagyváradi is hasonló elrendezéssel bírt. Henszlmann Imre erődtemplomnak nevezi, s úgy vélekedik, hogy a római megerősített táborok mintájára készült. Ha ezen föltevés helyes, úgy a helyi hagyományok befolyásának példáját bírjuk hazai építésünk ezen első alkotásában. Igaz ugyan, hogy ezen elrendezés igen kezdetleges volt, a mennyeiben a tornyok külön állottak, s nem voltak szerkezeti kapcsolatban a templom testével. Ennek természetes okát technikai járatlan-ságban találjuk. Mint keresztény templom bírt sajátos jellemvonással, volt benne gondolat s a tökéletesebb szerkezeti megoldás lehetősége nem volt kizárva. Azonban a jó alkalom, mely nemzeti jellegű építés kifejlesztésére kínálkozott, fölhasználatlan maradt.

Nemsokára az idegen szerzetesek által meghonosított román építés vált divattá, ehhez alkalmazkodtak a székesegyházak is, midőn újjáépítésük szükségessé vált. Azután következett a csúcsíves építés korszaka, s akkor is idegenek, bár a szerzetesek helyett világiak az irányadók. A hazai csúcsíves építés legszebb alkotását, a kassai székesegyházat is külföldi tervezte, állítólag Villar de Honnecourt^b nevű francia. Ugyanez áll a reneszánsz rövid korszakáról is.

Igaz, hogy ezen négy első század alatt országszerte rendkívüli nagy tevékenység uralkodott az építés terén, de ezen művészetnek a képviselői nem hazaiak voltak, így a nagy tevékenység dacára nem történhetett meg az elsa-játítás, az átalakítás; egyes elemek nem fejlődhettek sajátos irányban, s a művészet nem válhatott nemzeti jellegűvé. Mert nem tökéletes új alkotásról van a szó, hanem viszonylagosan újról, mely áthasonulás útján támad. És ez nem szándékosan és rögtön hajtatik végre, hanem századokon át tartó folytonos munkálkodásnak mintegy észrevétlen eredménye, ha a nemzet a művészetbe egészen bele éli magát.

Ez nem következett be; nem volt rá hajlam, az idő is kevés volt, az alkalom sem igen kedvezett.

És mégis sokszor halljuk emlegetni a nemzeti jellegű művészetet, az úgynevezett magyar stílt. Sőt némelyek nemcsak emlegetik, hanem sürgetve követelik, szinte megparancsolják.

Van-e alapja ennek, s az miben áll?

A fönt mondottakból levonva az önként kínálkozó következtetéseket, e kérdésre csak azt válaszolhatjuk, hogy a nemzeti jellegű elemek hazai művészetünkben csak igen szűk körre szorítkoznak. Tényleg nemzeti művészetről az építésre és a művészi iparra vonatkozólag szó sem lehet. Ezt nem is vitatja senki, akinek véleménye csak némileg beszámítás alá esik. Csak is egyes magyar formák forognak kérdésben. Ezek azon sajátos díszítmények, melyeknek elemei a tulipán, a rózsza, a szegfű, a rozmarin, s néhány bimbó és levélalak, melyekkel XVII. és XVIII. századbeli hazai hímzéseken, cserépedényeken találkozunk, s a nép által űzött iparban mai napig fönmaradtak.

Némelyek azt vitatják, hogy ezek valóban őseredeti, a magyar nemzetnek sajátos formái. Mások ellenben utalnak hazánknak sűrű és közvetlen érintkezésére a Kelettel, s ama formákat az innét származó befolyásnak tulajdonítják. Sőt hivatkoznak XVI. századbeli német és olasz mustrakönyvekre, melyekben ugyanezen formák szintén előfordulnak.

Az imént kijelölt álláspont szerint az a kérdés, vajon ama formák igazán eredetiek-e, vagy két-három száz év előtti befolyás eredményei, a dolog lényegére nézve egészen mellékes. Tudományos tekintetből, s a múltra nézve bizonyonnyal érdekes volna a kérdést tisztába hozni, de a művészetre és a jövőre nézve nem bír fontossággal. Itt az dönt, vajon elsajátítottuk-e, áthasonítottuk-e, s a hosszas használat által nemzeti jelleget adtunk-e ama formáknak? Ha igen, úgy azokat sajátunknak, magyaroknak mondhatjuk, legyenek bár idegen eredetűek.

De nem éppen kedvező a válasz, melyet a fönti kérdésre adhatunk. Igaz ugyan, hogy azon díszítő elemek századok óta gyakorlatban vannak, a nélkül azonban, hogy kezeink között formailag kiműveltettek, s művészileg tovább fejlődtek volna. Ellenkezőleg kénytelenek vagyunk bevallani, hogy inkább elsatnyultak, s ugyanakkor a színek összhangzatos hatásának megoldása felé sem közeledtek. Szóval úgy formára, mint színre egészen nyersekek, durvák, fejletlenek. Éppen azért, mert a színhatás nincs megoldva, ezen díszítménynek az ellentéteket kiegyenlítő, a nyersséget enyhítő aranyra igen nagy szüksége van. Fölötte tanulságos, hogy e díszítmény arany nélkül durva, ha pedig a virágok szirmait és a leveleket, szóval minden egyes elemet arannyal szegélyezzük, a díszítmény azonnal csalódásig hű perzsa hasonlatosságot nyer.

Hogy tehát igazi jogunk legyen művészi értelemben magyar díszítményről beszélni, ezen irányban oly föladat áll előttünk, melynek megoldásához a képességet csak hosszú gyakorlat, nem lankadó munkásság árán szerezhethetjük meg, beleértve a művészi hivatottságot.

És ha ezt meg is oldottuk, akkor sem lesz az eredmény teljes, vagyis még nem bírjuk a föltételeit a nemzeti jellegű művészetnek az építésben és a művészi iparban. Mert ne feledjük, hogy azon formák, melyek a mai úgynevezett

magyar stíl tartalmát és értelmét képezik, csakis a síkfölület díszítményei, tehát a legkezdetlegesebb díszítmények. Ha mégúgy tele rakjuk velük épületeinket és művészi iparunk termékeit, azért ezek nem válnak magyar jellegűekké.

Az egyik föltétel, hogy azon díszítményes elemek a domború formában is kiműveltessenek. Ezen irányban eddig egy lépésnyi haladást sem jelezhetünk. Pedig ez a legnehezebb föladatok közé tartozik, amiről mindenkit meggyőzhetnek az eddig tett sikertelen kísérletek, melyeket a múlt évi országos tárlaton a magyar szobában láttunk.^c E kérdésnek részleteibe nem bocsátkozva csak azt jegyzem meg, hogy a görögök egyik legnagyobb szerű művészi vívmányát, s művészi hivatottságuknak legfényesebb bizonyítékát éppen az általuk kiművelt domború díszítményben látom. Ez a klasszicitásnak, a magasabb tökélynek ismérve az építésben és a közhasználatú eszközökön. Amely művészetből ez hiányzik, az bármilyen változatosságot ért el a lapos formákban, s bármilyen bűvös színhatást varázsoljon szemeink elé, amahhoz képest mégis kezdetleges.

És legvégül a legfontosabbat, a dolognak a tulajdonképpeni lényegét emlitem fel. Ez a lényeg a szerkezet, mert ez adja meg úgy az építés, mint a művészi ipar alkotásainak a fő jellemvonást, azt a sajátosságot, melynél fogva egymástól különböznek. Az alkotó szellem, a gondolat tulajdonképpen a szerkezetben nyilvánul; a díszítmény legyen az akár lapos, akár domború és úgy formában, mint színben akármilyen gazdag, s az összeállításban akármilyen leleményes, mégis csak járulék marad. A szerkezet az, melynél fogva az épület, vagy a művészi ipar által készített tárgyak céljuknak megfelelnek; a szerkezet elemeinél fogva ismerjük fel és különböztetjük meg egymástól a tárgyakat, s ezen elemekben, azoknak helyes alkalmazásában és formai tökélyében rejlik a tárgyak szépségének alapja, a díszítmény csak arra való, hogy azt fokozza.

Ha ezen szempontból vizsgáljuk hazai művészetünk múltját és jelenét, ha figyelmünket a kérdés lényegére, a szerkezeti elemekre irányozzuk, s ha tárgyilagosan ítélünk: akkor azt kell mondanunk, hogy eddigi tevékenységünkben e téren legkisebb nyomát sem találjuk azon szellemnek, mely a régi görögöket jellemzi. A munkának csak egyik felét teljesítettük, az elsajátítást; de a másik felét, melyhez nagyobb önállóság és tehetség szükséges, az áthasonlítást nem sikerült végrehajtanunk. Sem régi épületeinken, sem művészi iparunk termékein nem találunk szerkezeti elemeket, melyek átalakulva nemzeti jelleget öltöttek volna fel. Az ötvösművek 1884-ik évi tárlata e tekintetben igen tanulságos volt. Számos kelyhet, serleget és egyéb tárgyat láttunk ott, melynek zománc díszé magyar formákból volt összeállítva, de valamennyinek a szerkezete a legapróbb részletig csak olyan volt, mint az egész Nyugaton dívott. S ezért jóhíszeműleg nem nevezhetjük ama tárgyakat magyar nemzeti jellegű alkotásoknak.

Nemzeti elemről egyelőre tehát csak a síkfölületű díszítmények tekintetében beszélhetünk, de azt nem szabad a művészet egészének fogalmával összezavarni. A domborművű díszítmények még átmeneti állapotban van-

nak, helyesebben szólva kísérletek tárgyát képezik. A szerkezeti elemek körében nagy föladat előtt állunk. A megoldás nem lehetetlen, mert a fejlődésnek az emberi kéz alkotta formákban sincsenek korlátai. S ha e megoldás sikerül, akkor lesz nemzeti jellegű művészetünk.

P. G. Gy.

JEGYZET

- a Johann Joachim Winckelmann (1717–1768) német művészettörténész, a modern művészettörténet-tudomány megalapítója.
- b Villard de Honnecourt 13. századi francia építész. Nevéhez köthető egy épületrajzokkal, szobrok rajzaival teli vázlatkönyv. Az ebben lévő beírások és vázlatok alapján a művészettörténeti szakirodalom Villard magyarországi jelenlétét valószínűsítette és konkrét építkezésekkel hozta kapcsolatba. Leginkább a pilisi ciszterci apátság és a pannonhalmi apátság emléksanyaga mutat feltűnő egyezéseket a vázlatkönyv egyes rajzaival. Takács Imre: Villard de Honnecourt utazása a művészettörténetben. *Ars Hungarica*, 22. (1994) 1: 15–19.; Takács Imre: *Reception of Gothic in the Kingdom of Hungary at the time of King Andrew II (1205–1235)*. Budapest, 2010.; Takács Imre: The Tomb of Queen Gertrude. *Acta Historiae Artium*, 56. (2015): 5–88.
- c Budapesti Országos Általános Kiállítás, 1885. május 2-től október végéig a Városligetben. A kiállításon összesen tizenöt parasztszobát (hat magyart és kilenc nem magyart) mutattak be. Ld. Hála József: Semsey Andor a magyar néprajztudomány mecénása. *Magyar Tudomány*, 170. (2009) 1: 29–37.

PULSZKY KÁROLY

Iparművészet és stíl (1886)

Részlet

FORRÁS: Pulszky Károly: Iparművészet és stíl. *Művészi Ipar*, 1. (1885/86) 5: 193–199. Eredetileg előadásként elhangzott a Fővárosi Iparoskörben 1886. február 9-én.

SZERZŐ: Pulszky Károly (1853–1899) művészettörténész, akadémikus. Pulszky Ferenc, művészettörténész, régész, múzeumigazgató fia. Apja emigrációja alatt, Londonban született, gyermekkorát ott és Firenzében töltötte. Tanulmányait Bécsben és Lipcsében végezte. Húszéves volt, amikor lehetőséget kapott arra, hogy a bécsi világkiállításon az alapítandó Iparművészeti Múzeum számára kortárs tárgyakat vásároljon. A historizmus iparművészete Pulszky révén jutott el az Iparművészeti Múzeum mellett más hazai múzeumokba is. Az Iparművészeti Múzeum őre, majd igazgatója volt 1881 és 1884 között. Tervei szerint valósult meg a Történeti Ötvösmű Kiállítás (ehhez kapcsolódóan lásd a szöveggyűjtemény 366–381. oldalát). Az Országos Képtár 1884-ben kinevezett vezetőjeként 1893 és 1896 között több mint 600 művet vásárolt Itáliában a gyűjtemény utóda, a Szépművészeti Múzeum számára. Ez a tevékenysége azonban pénzügyi, gazdasági problémákat szült, s az ezt követően meginduló vádakkal és rágalmakkal szemben nem tudta megvédeni magát. A vádak személyen keresztül nemcsak a gyengülő befolyású Pulszky család ellen irányultak, hanem azokkal Wlassics Gyula miniszter tekintélyének lerombolását akarták elérni. Pulszky végül 1899-ben Ausztráliába emigrált, és ott, hogy családját az ő meghurcoltatásának súlya ne terhelje, önkezeléssel vetett véget életének. Tudása, tájékozottsága, nyitottsága, széles látóköre és a gyűjtésben megmutatkozó érzékenysége európai léptékben is különleges volt. Ennek ellenére művészettörténeti és múzeumszervezői szerepének elfogulatlan értékeléséig halálát követően majdnem száz évet kellett várni.

MAGYARÁZAT: Pulszkyt 1873, a bécsi világkiállításon szerzett tapasztalatai óta foglalkoztatta a modern hazai iparművészet megteremtésének problémája. Ebben a szövegben a modern iparművészet fogalomkörét körbejárva a korszak alapkérdését boncolgatta, nevezetesen, hogy lehetséges-e egyáltalán nemzeti stílus. A kérdésre adott válaszában egyfelől a stílus, másfelől az ízlés más művészeti diskurzusok számára is hasznosítható értelmezési kereteit ajánlotta. A helyi jellegzetességeket leválasztotta a történeti távlatba helyezte

és nem nemzeti keretek között értelmezhető, egyetemleges stílusokról. Reflektált kora népi forrásokat kereső mozgalmára. Rámutatott ugyanakkor a nemzeti jellegről szóló írások kapcsán a vizsgált anyag kontextusa térbeli és időbeli kitágításának fontosságára. Egy ilyen tágabb kontextusból tekintve a nemzeti ornamentika hazai híveinek nagy riválisáról, Felix Layról, mint a nemzeti formakeresők táborának újabb képviselőjéről beszélt. Az előbbiekből következő megállapítása az is, hogy az európai iparművészet történetében egyes formai megoldások sokszor tárgytípusokhoz, anyagokhoz és feladatokhoz, és nem népcsoportokhoz kötődtek. Feltűnő ugyanakkor, hogy miközben a modern, nemzeti jellegű iparművészetről szólva több olyan szempontot vetett fel, amelyek a későbbi generációk számára is hasznosíthatóak maradtak, a nemzeti jelleg úgymond „lelki” tartalmához nem tudott közelebb kerülni. Mint mondta, ha a művész jól oldja meg feladatát, az egyúttal természetes és magyaros is lesz. Ez a nézet feltűnő módon a nemzeti jellegnek az apja generációjának 19. század közepi, romantikus felfogásához áll közel (például Henszlmann Imre).

SZAKIRODALOM: *Pulszky Károly in memoriam – Pulszky Károly emlékének*. Szerk.: Mravik László. Budapest, 1988.; Mravik László: Pulszky Károly és a historizmus az iparművészetben. In: *A historizmus művészete Magyarországon*. Szerk.: Zádor Anna. Budapest, 1993. 249–254.; Tóth Ferenc: Pulszky Károly tragédiája új dokumentumok tükrében. *Művészettörténeti Értesítő*, 56. (2007) 2: 233–257.; Fehér Ildikó: Pulszky Károly (1853–1899). *Enigma*, 17. (2010) 62: 9–25.

* * *

Iparművészet és iparművészeti stíl oly szavak, melyek az utóbbi években a közönséget gyakran foglalkoztatják, s melyekre a legkülönbözőbb oldalról irányozták a közfigyelmet. [...]

Mindenekelőtt tisztáznunk kell az *iparművészet* fogalmát. Napjainkban minden ily egyes tevékenységi körnek szoros körülhatárolása rendkívül nehéz. Az ipart a gazdaságtól megkülönböztetni eléggé könnyű: az ipar a legszélesebb értelemben a természetadta nyers anyagok feldolgozása. Mi a művészet? Ezt nehezebb meghatározni, mint azt, hogy mi az ipar. Van azonban egy vonás, melyet úgy hiszem mindenki el fog fogadni a művészi tevékenység legfontosabb jellemzőjéül. Ez az *egyéniség* jelentősége benne. Oly művészi alkotás, melyben a létrehozó egyénisége nem jutna kifejezésre, képzelhetetlen. Művészi tárgy szemléleténél a létrehozó utáni kérdés a legelsőik egyike, az ipari készítményeknél ellenben ez a kérdés soha föl nem merül.

Ha e vonást arra nézve is elfogadjuk jellemzőnek, hogy mi a különbség az iparművészeti és ipari tárgy közt, a fölmerült kérdés megoldásához közelebb jutunk. Kimondhatjuk, hogy az iparművészeti tárgy oly valami, ami rendeltetése következtében az ipar körébe tartozik, de melynek alkotásánál a készítő egyénisége is lényeges szerepet játszott s kellő kifejezésre jutott.

A művészet alkotásánál a tárgy gyakorlati alkalmazása teljesen alárendelt kérdés, míg az iparosnak elsősorban az a feladata, hogy az élet bizonyos szükségleteit kielégítse. Mikor azonban az alkotó nem csupán hasznossági célból készíti a tárgyat, hanem egyszersmind azért is, hogy az a szemlélőt gyönyörködtesse, akkor elhagyta a pusztán ipari álláspontot, s feladatába művészi célt is vegyítvén, a művészi ipar terére lépett. [...]

Hazánkban az iparművészet fejlesztésére alapított intézmények sokfélék. Ott van először az Iparművészeti Múzeum, mely egymagában nem egyéb, mint iparművészeti tárgyak gyűjteménye, egyrészt olyaké, melyek az egyes ágak múltjának példáit szolgáltatják, másrészt olyanoké, melyek a modern iparművészet legkiválóbb termékeit mutatják be. Tehát oly gyűjtemény, mely, mint minden múzeum, arra szolgálhat egyrészt, hogy úgy a nagyközönség, mint az iparosok szemléleti úton a látkörüket lehetőleg kiterjeszthessék, másfelől, hogy az iparművészet történetével foglalkozók ennek megismerésére a kellő anyagot együtt találják.

Másodszorban egész sora az intézményeknek említendő, melyek az iparművészettel kisebb-nagyobb mérvben összefüggnek: ezek a különböző iparművészeti szakiskolák, melyek közül a legfontosabbak a múzeummal kapcsolatos tanfolyamok Budapesten. E tanfolyamok szervezetüknél fogva az iparművészeteknek egyes szorosan körülhatárolt ágait tanítják, s nemcsak elméleti, hanem gyakorlati oktatást is nyújtanak.

A harmadik intézmény a tavaly megalkotott Iparművészeti Társulat, melynek tevékenységéről egyelőre még tiszta fogalmat nem alkothatunk magunknak, mivel az egyesület választmánya az országos tárlat^a tapasztalatainak tanulsága alapján szándékozik teendőinek körét megállapítani.

Ez intézetektől többé-kevésbé függetlenül oly mozgalmakat észlelhetünk, melyek magyar stíl megállapításától, vagy mondjuk ki a találó szót: felfedezésétől várják az iparművészet fellendülését hazánkban. Már az országos tárlat előkészítésénél tartatott egy tanácskozás, melyre különféle szakemberek hívtak össze azon feladattal, hogy a magyar ízlést megállapítsák, és bizonyos mintákat adjanak, melyeknek alapján az országos tárlaton magyar stíli tárgyakat lehessen bemutatni. Hogy e mozgalom nem múlt el eredmény nélkül, mutatja az, hogy az országos tárlaton csakugyan szerepeltek ily tárgyak.

Midőn e szót: „stíl” említettem, ismét olyat mondtam, miről a legkülönbözőbb felfogások vannak elterjedve. Az illetők eljárása alapján, kik az érintett mozgalmat létesítették, nem kételkedhetünk, hogy ők e szónak más jelentést nem tulajdonítottak, csak azt, hogy ízlés. Az a kérdés már most, mikor ők magyar ízlést keresnek, oly dolgon fáradoznak-e, mely egyáltalán megellelhető, s ha az is, terjesztése mesterséges úton üdvös-e, vagy pedig csak egy hangzatos szólam után indultak-e el?

Ha körültekintünk Európában, azt fogjuk találni, hogy tulajdonképpen nemzeti stíl, melyet az egyes nemzetek öntudatosan kerestek és alkalmaztak volna, nem létezik, hanem csak sajátos ízlésre akadunk, mely mindegyik nemzet termékeit jellemzi.

Ha stíl alatt nem egyszerűen azt értjük, hogy ízlés, hanem értelmét a történet útmutatásaiból alapítjuk meg, akkor más felfogáshoz jutunk. Az antik világban meg tudunk különböztetni egyiptomi, asszíriai, görög, római stb., a kereszténység korában román, csúcsíves, reneszánsz stb. stílt. Az ókorban úgy látszik, mintha e különbségek összeesnének a nemzeti körvonalokkal. De ne feledjük, hogy az ókori népek egymástól elszigetelve éltek, legalább bizonyos ideig, s ennél fogva kultúrájuk fejlődése is aránylag önállóan történt. E letűnt népek kultúrájának részleteibe mélyedve észrevesszük, hogy művészetük változatosabb volt, mint ahogy a romok fölületes ismerete alapján sejthető, s hogy a kölcsönös befolyások náluk sem voltak kizárva. Az egyiptomi művészet éppoly komplikált fejlődés eredménye volt, mint akár a reneszánsz stíl. A görög stíl az egyiptomiak és a kis-ázsiai népek művészetének ismeretével, s azoknak befolyása alatt jött létre. A rómaiak művészete pedig tudvalevőleg az összes antik világ legkülönbözőbb stíljeit felölelte, s ezek összeolvastásából újat tudott magának alkotni.

De ha már az ókorban ennyire összefüggnek egymással a stílek az egyes nemzeteknél, utóbb mikor a kereszténység a közlekedést az egyes népek között szellemi tekintetben oly szabaddá tette, a stílek még sokkal kevésbé kötvek nemzeti egységekhez. A román stíl az antik motívumoknak azon különféle új nemzetek művészeti alakjaival való vegyülése által keletkezett, melyek a népvándorlás alkalmával a római birodalomba betörték. E stíl közös volt Európa-szerte, s csak annyiban támadtak helyi eltérések, amennyiben az antik kultúrának több vagy kevesebb eleme maradt meg egy-egy helyen, vagy amennyiben ez az antik világ két gócpontja, Bizánc és Róma közül melyikhez esett közelebb. A csúcsíves stíl első pillanatra úgy látszik, mintha egy népnek kultúrájában gyökerezett volna. De ma már tudjuk, hogy a gót elnevezéssel az olaszok egyszerűen azt jelezték, mit a görögök a barbár szóval, tudniillik idegen, csúnya, ízléstelen, s hogy ez elnevezésnek a hódító gót nemzettel semmi köze. Tudjuk azt is, hogy a gót stíl nem is Németországban jött létre, hanem Dél-Franciaországban, s innen terjedt el Európa többi országaiba.

A reneszánsz stíl megint nem egyéb, mint a gót művészet szabályainak elhagyása az antik művészettel való megismerkedés következtében, és visszatérés a természet vizsgálatára. Azon stílváltozások végre, melyeket barokk és rokokó nevekkal jelölünk, szintén Európa-szerte mentek végbe, s nem egyes nemzetektől indultak ki.

Azt hiszem, ezen áttekintésből – bármi futólagos legyen is – világosan kitűnik, hogy ha a művészetek története által egyedül igazolt értelemben beszélünk stílről, akkor szó sem lehet sem osztrák, sem angol, sem francia, sem magyar stílről.

De hát miből indultak ki az illetők, kik a magyar stílt keresték? Abból, hogy Magyarországon elsősorban a földműves népnél, a házi szereken oly nemű díszítések fordulnak elő, melyeneket Nyugat-Európában jelenleg sehol sem találunk; s éppen ezért mondták: íme, az önálló, sajátos magyar ízlés! Azt hiszem, ily meghatározások nem mondhatók komolyaknak. Abból, hogy

valami más, mint ami egyebükt fordul elő, – a dolog eredetének vizsgálata nélkül, – egyszerűen azt következtetni, hogy ez tehát valami különálló, sajátos, az oly eljárás, mely csak tévútra vezethet. Az a kérdés, vajon e bizonyos díszítések csakugyan nem fordultak-e sehol másutt elő, s itt nálunk mindig előfordultak-e, mióta magyarok lakják e földet? Ha e két kérdésre, vagy csak az egyikre is, igenlő válasz volna adható, akkor el kellene ismernünk, hogy itt eredeti ízléssel van dolgunk.

A vizsgálat azonban más eredményt ad. Figyelembe kell venni, hogy Magyarország lakossága nem tisztán egy fajból való. Azt sem kell feledni, hogy a régibb időkben a földműves nép nem volt azonos a nép egészével. Akik e formákon legelőször akartak nemzeti sajátosságot észrevenni, nem is magyarok voltak, s nem is magyaroknak mondták, hanem azt akarták bebizonyítani, hogy a magyar földműves népnél előforduló művészeti elemek mind szláv eredetűek. Lay^b mutatta ki, hogy e formák a Balkán-félszigeten és Oroszországban szintén előfordulnak s ezért a szláv hagyományok gyanánt ismertették őket. Ha visszamegyünk régibb időkre, s nem csupán a népipart tekintjük, melynek régi példányai minden népnél meglehetősen ritkák, hanem tekintjük a magasabb osztályok iparművészeti tárgyait is, azt fogjuk találni, hogy az úgynevezett magyar motívumok, melyek ma hazánktól nyugat felé csakugyan nem találhatók, régebben Európa-szerte divatosak voltak. A torockói hímzéseket, melyeket ma speciálisnak tartunk, Németországban a 16. században kiadott hímzési könyvekben, néha öltésről öltésre azonosan, megtaláljuk. Nem egyebek ezek, mint késő gót és reneszánsz hímzési elemek. Sőt egyes elemeket még sokkal régibb időkben is kinyomozhatunk.

E jelenségek magyarázatára két föltevés lehetséges. Az egyik az, hogy a formák öröklődnek, s bizonyos helyütt állandóan megmaradnak. A másik föltevés szerint e díszítési motívumok egymástól függetlenül újra meg újra feltálatlanak. Az utóbbi mellett szól az anyag és a technikának kényszerítő hatása bizonyos alakok használatára, mi alig szorul bővebb fejtegetésre. Az első föltevést támogatja a tapasztalás, hogy a divatok a szegényebb osztályokhoz lassan, rendszerint csak akkor jutnak el, midőn a divat létrehozói azt már régen elhagyták. A népipar rendszerint nem egyéb, mint vegyüléke különféle régi divatoknak, vagy magasabb értelemben, a használatból kiszorult stíleknek. A magyar népipar is fölismerhetők hazánk műveltségtörténetének különböző fázisai. Amit ma speciális vonásoknak tekintünk, egykor divatja volt a magyar nemességnek, s divatja az Európában divatot, illetőleg stílt alkotó összes népeknek.

A kérdés, mely bennünket foglalkoztat, az, hogy célravezető-e egy magyar stílt létrehozni? Meggyőződésem, hogy mihelyt olyast mesterségesen kell előállítani, a minek természetes fejlődménynek kell lennie, soha sem érhetünk el egészséges eredményt. Arról van szó, hogy Magyarországon iparművészetet teremtsünk, s kultúránk egy szükséges kiegészítő alkatrészét létre hozzuk, miáltal egyrészt a nemzet vagyonosodik, mert a nyers anyagok feldolgoztatnak, másrészt pedig a nemzet iparművészeti szükségletei kielé-

gíttetnek. Az kétségtelen, hogy amely nemzet nem képes saját szükségleteinek eleget tenni, nem képezhet teljes kulturai egységet. Az iparművészet feladata tehát nálunk az, hogy megfeleljen a nemzet szükségletei által szabott követelményeknek. De képes-e ezeknek megfelelni akkor, ha oly formákat akar használatba venni, melyek népünkben ott maradtak meg, ahova legkevésbé fért a modern élet befolyása? Mely modern műveltségű embernek ízlése lesz kielégítve, ha szobáját a tulipános ládák motívumaival s egyéb ily formákkal díszített bútorokkal látná el?

Nem akarom azt mondani, hogy magyar ízlés egyáltalán nem létezik, s nem kellene a magyar ízlést iparművészeti szempontból szükséges tényezőnek elismerni. Minden nemzet kultúrájának vannak sajátos vonásai, mert bizonyos viszonyok közt él, s bizonyos érzések és érdekek által összefűzött embertömeg öntudatlanul is különbözni fog érzésmódjában és gondolatmenetében más nemzetektől. Csakhogy e nemzeti sajátosság nem öntudatos tevékenység eredménye. Ha valaki abban keresi feladatát, hogy lemondjon a maga érzés- és gondolkodásmódjáról, és idegen formát fogadjon el mérvadónak, nemcsak elszakítja magát azoktól, kiknek számára működik, de azt sem éri el, hogy azokat utolérje, és azok tetszését megnyerje, kiket utánoz. A modern kultúra azon alapszik, hogy megismerjünk mindent, ami a múltban és jelenben megismerhető. A művészet terén sem szabad elzárkóznunk semmi elől, ami a múltban és jelenben e téren történt és történik.

Az iparművészet terén is az a fő dolog, hogy minden egyes esetben tisztán lássuk, mi a megoldandó feladat. Ha e feladatot jól oldjuk meg, egyszersem mind magyarosan is fogjuk megoldani. Ekkor kapják meg egyúttal termékeink azt a sajátos zamatot, mely nekik a külföldön is kedveltséget szerez. Csak ily körülmények közt kívánhatják az iparosok és iparművészek, hogy a társadalom s az állam segítse, támogassa őket. Mert ha csupán oly specialitások előállításával fáradoznak, melyekről a tárlatokon az idegenek úgy nyilatkozhatnak, hogy egy sajátságos nemzetnek sajátságos termékei, más szóval, hogy kuriózumok, ez nem oly cél, melynek érdekében erőfeszítéseket tenni érdemes lenne.

A nép körében található stílmáradványok tanulmánya kétségtelenül hasznos dolog, melyet nem szabad elhanyagolnunk, de ne higgyük, hogy ez panacea [gyógyír], melytől a magyar iparművészet felvirágzását várhatnánk. A modern Magyarországnak modern magyarságra és modern iparművészetre van szüksége, nem pedig avult hagyományokra. S meg vagyok győződve, ha az iparművészet művelői arra fognak törekedni, hogy a magyar közönség ízlésének megfeleljenek, bizonyára magyarosabbakká lesznek, mint ha idegen nemzeteknek ideig-óráig tartó tetszését azok előtt ismeretlen specialitásokkal vadásszák.

P. G. Gy.

JEGYZET

- a Az 1885-ös Budapesten rendezett Országos Kiállítás, mely ipari és művészeti seregszemle volt. Katalógusa ugyanebben az évben jelent meg.
- b Felix (Srecko) Lay (1838–1913) eszéki szláv patrióta, népművészeti tárgyak gyűjtője, a délszláv nemzeti ornamentika fő propagátora. Előbb kereskedőként tevékenykedett, majd 1860-as évektől Pajo Kolarić-csal közösen vezette az eszéki horvát színházat. Ezt követően kezdett foglalkozni a délszláv kézművességgel, mindenekelőtt a textilművekkel és azok ornamentikájával. Több etnográfiai tematikájú kiállítást rendezett (Moszkva, 1867, Párizs, 1867 és 1878, Bécs, 1873). A témában legfontosabb műve: *Südslavischen Ornamente. Gesammelt und gewidmet allen Ländern und Völkern zur Förderung der Kunstindustrie und nebst einer Abhandlung über die Verbreitung und Cultur der Südslaven*, Herausgegeben von Felix Lay in Esseg in Slavonien. Der ornamentale Theil ist ausgeführt von Friedrich Fischbach, Hanau, é. n. [1871].

RUDOLF FŐHERCEG

Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képbén. Bevezetés (1887)

FORRÁS: *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képbén.* 1. kötet. Budapest, 1887. 5–17.

SZERZŐ: Habsburg–Lotaringiai Rudolf Ferenc Károly József (1858–1889) osztrák főherceg, magyar és cseh királyi herceg, I. Ferenc József és Erzsébet királyné fia, az Osztrák–Magyar Monarchia trónörököse. Álnéven megjelentetett politikai íásaiban kritikával illette az arisztokráciát és a klérust, szemléletmódjához a liberalizmus és a birodalmi nemzettudat állt közel. Érdekelték a természettudományok és a néprajz.

MAGYARÁZAT: *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képbén* című munka Rudolf kezdeményezése, geográfiai és etnográfiai tematikájú sorozat, amely füzetenként jelent meg német és magyar nyelven párhuzamosan. Rudolf a szerkesztőbizottság elnöke volt, és saját írásai is megjelentek a füzetekben. A *Bevezetés*en túl ő fogalmazta például a Bécsi-erdőről és a Duna ligeterdeiről szóló részeket. A magyar kiadás szerkesztéséhez Jókai Mór kérték fel, akivel Rudolf baráti viszonyt ápolt, a német nyelvűhöz pedig Joseph von Weilent. Ahogy a *Bevezetés*ből is kitűnik, Rudolf azt remélte a műtől, hogy közelebb hozza egymáshoz a birodalom népeit és hozzájárul a birodalmi patriotizmus megerősödéséhez.

SZAKIRODALOM: Futtaky Gyula: Jókai Mór és Rudolf trónörökös. *Magyar Salon*, 20. (1894): 803–812.; Angyal Dávid: Rudolf trónörökös. *Budapesti Szemle*, 213. (1929) 617–619: 1–25.; Gángó Gábor: Jókai Mór és Rudolf trónörökös barátsága. *Irodalomtörténet*, 34. (84.) (2003) 3: 380–395.; S. Varga Pál: *A nemzeti költészet csarnokai. A nemzeti irodalom fogalmi rendszerei a 19. századi magyar irodalomtörténeti gondolkodásban.* Budapest, 2005.; Szívós Erika: *Budapesti mesék. Jókai és az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képbén. Budapesti Negyed*, 15. (2007. nyár) 57: 222–235.; Brigitte Hamann: *Rudolf trónörökös.* Budapest, 2008.

* * *

Az Osztrák–Magyar Monarchia eddigelé, dacára némely jó előmunkálatoknak, még mindig híjával van egy olyan népisme munkának, mely a jelenlegi tudományos bűvárlatok magaslatán állva, a művészet annyira tökélyesült

sokszorosító eszközeinek segítségével hazánknak és néptörzseinek teljes képét vonzó és egyúttal tanulságos modorban nyújtaná.

Az ezen monarchia határain belül élő népfajok tanulmányozása nemcsak a tudós elé tár tágas mezőt, hanem egyúttal az általános hazaszeretet emelésére sem csekély gyakorlati jelentőségű.

Mennél behatóbban vizsgáljuk az egyes népcsoportok jó tulajdonságait és sajátságait, úgy szintén azoknak egymástól szellemi és anyagi tekintetben való kölcsönös függését, annál nagyobb mértékben fog erősülni azon összetartozandóság érzete, melynek hazánk népeit egymással össze kell kapcsolni.

Azon népcsoportok, melyeket nyelvük, szokásaik és részben eltérő történelmi kifejlődésük a népesség többi alkotó részeitől elkülönítettek, azáltal, hogy nemzeti egyéniségük a monarchia tudományos leíróinál az őket megillető elismerésre talál, bizonyára kellemesen lesznek érintve, s ezáltal egyszersmind felhíva arra, hogy szellemi súlypontjukat az Osztrák–Magyar Monarchiában keressék.

Ezért bír nagy fontossággal éppen hazánkban a népismének és segédtudományainak művelése; amennyiben ezek, távol minden ki nem forrott elmélettől és minden pártszenvetélytől, azt az anyagot gyűjtik, amelynek segítségével egyedül lehetséges a különböző népfajok tárgyilagos összehasonlítása és igazságos megítélése.

Ez még eddigelé vagy éppen nem, vagy nem a fent jelzett irányban történt. Nem titkolhatjuk el magunk előtt, hogy a népisme éppen Ausztriában és Magyarországon részesült sokkal kevesebb művelésben, mint Német-, Angol- és Franciaországban, sőt újabban Oroszországban is, noha mi ama szak-erők fölött, melyek e föladatra képesek, talán éppen oly mértékben rendelkezünk, mint a többi államok.

Jelent ugyan meg sok becses mű egyes népfajokról, de azok többnyire tudós szaklapokban, vagy időszaki iratokban hevernek értékesítetlen, vagy, sajnos, többnyire külföldi kiadványokba vándoroltak át.

Ezért szülemlett meg bennünk az eszme, hogy az Osztrák–Magyar Monarchiában ezt a dús, de ránk nézve még csaknem parlagon heverő anyagot egybegyűjtsük, s ezáltal egy olyan munka létrehozatalát tegyük lehetővé, mely e monarchia határain belül az egyes nemzetek tudományos és művészi önérzetének megfelelően, s úgy az egész monarchiának, mint részeinek becsületére váljék.

És van-e állam, mely egy ily nagy műhöz a talajalakulás ellentéteiben oly gazdagságot, természetrajzi, tájképi és égalji tekintetben oly nagyszerű változatosságot egyesítve határai közt, a különböző népcsoportok néprajzi összetételében oly nagy mértékben nyújthatná a legérdekesebb képeket, mint monarchiánk? Ez ösztönzött bennünket, hogy e munkára vállalkozzunk. Az osztrák és magyar íróknak és művészeknek egész csoportja fogja a drága hazát írásban és képekben ábrázolni, körútra hívva fel az olvasó világot kiterjedt országokon keresztül, soknyelvű népfajok között, folyvást váltakozó képek által fogadtatva.

Bécs, e gyönyörű nagyváros, pompás palotáival, közepén az ódon István-templommal, sokszázados nagyság e jelvényével, a fenséges Duna-folyam partjain, körülfogva kies hegyek koszorújától, bortermő halmoktól és zúgó erdőkől, melyek termékeny rónákba olvadnak: oly szép, oly tisztas agg, s mégis örök-ifjú és virágzó: íme olyan kép, aminőt a földnek semmi más fővárosa föl nem mutat.

Majd tovább vonulunk, végig a kies Alsó-Ausztrián, hol hullámzó vetések, gazdag rétlapályok váltakoznak a buja növényzetű Duna-ligetekkel. Betekintünk a Wienerwald árnyas erdeibe; a suttogó tölgy- és bükkerdőkön át mindig magasabbra jutunk a fenyvesek rengetegeibe, szűk völgyek, magas hegyek közé, elszórt hegyi falvak mellett, egész a felmagasló Schneebergig, hol a kopár bércek oldalát kúsó fenyőbozót fűdi.

A hegyek során haladva találjuk Felső-Ausztria mészkőhegyeit, melyekben zegzugos alakulások, vadon völgyek és hegyszakadékok, kéklő tavak és zöldellő rétek váltakoznak; előttük egy viruló tartomány, átszelve a Dunától, behintve gazdag városokkal, falvakkal. Odább Salzburg emelkedik ki előttünk, e régi püspöki város, szürke házaival és templomaival, hajdani idők műemléke.

A hegyek egyre magasabbak lesznek; föltűnik előttünk Tirol, e sziklaerősség, jég takarta hegyek, őshegységek tömkelege; a havas egyik oldalán északi növényzet, a másikon déli hó égalj tenyészete. Megállapodunk Vorarlbergnél, a szép Boden-tó partjain. Aztán tovább a hegygerinc vonalát követve, a Tauern csillámló, hófedte láncolata mentén, a gyönyörű zöld Stírián [Stájerországon] keresztülhaladunk, melyben annyi egyesül: magas hegyláncok, végtelen rengetegek, kies dombok, s a meleg verőfénytől ragyogó dús virányok. Aztán érjük Karintiát és Krajnát, e szép tartományokat, hol annyi a tó, oly vakítóan fehérek és szeszélyes alakzatúak a mészhegységek, hol a tenyészet és minden egyéb félig északi, félig déli jellegű; ezeken áthaladva, Görzön keresztül átkerülünk a Karsztra, mely kopár sziklahalmazával, gyér növényzetével oly sajátos, a maga nemében oly egyetlen jelleget mutat. A fehér, meztelen sziklák magasáról a gazdag, szép Triesztet pillantja meg az utazó, délszaki buja kertek közepett, a kék Adria, a mi tengerünk partján; mélyen benyúló öblében vitorlaszárnas árbocok erdeje van, melyeken monarchiánk és sok más ország lobogója repked, s innen aztán tovább a sok sziget között, a nagyszerűen szép Dalmácia partjain, le egész a fenséges Bocche di Cattaróig [Kotori-öböl] haladunk, hol mint óriás határkő emelkedik fel komolyfenségesen a Fekete-hegyek [Montenegró] bérctömege.

Majd északnak fordul tekintetünk. Morvaországon, a kies dombokkal ékes és gazdag tartományon átkelve: Csehország, e termékeny fennsík terület előttünk, szép erdőpaláttal fedett hegyek koszorújától körülölelve: fenyvesek, zúgó patakok, halban dús folyók, jól művelt, iparban gazdag földek, városok, s mind azok között az ősrégi aranyos Prága, magasan emelkedő Hradcsinájával gyönyörködteti szemünket.

Majd Szilézia hegyes-völgyes tájain s gazdag rónáin át elérjük a történelmileg híres, tisztos Krakkót, az ősi Wawel-várral; onnan Galícia rónáira jutunk, melyekre mélyen benyúlnak a Kárpátok őserdőkkel borított ágai, s aztán városok és falvak között, virágzó fennsíkokon át, mélyen beásott medrű, északnak irányuló folyókon keresztül elérjük a kisdudor erdős végtartományt, a szép Bukovinát, mely átmenetet képez a Kárpátok hatalmas hegyláncs és a hirtelen szarmata síkság között.

Most átlépünk a Szent István koronája országainak területére: arra a földre, mely amilyen nagy, olyan gazdag szépségekben és a természet változó alakzataiban, körülölelve a nemes érceket rejtő Kárpátok koszorújától, erdős hegységektől, melyek helyenként a havasok hegymagaslatáig emelkednek, völgyeikben rejtve a hazai nagy folyamok ősforrásait. Erdős hegyláncolatokon át, délnek lejjebb szállva, magunk előtt látjuk a magyar alföldet, hol gazdag bortermő vidékek, nagy tavak tükrei, hatalmas folyamok, szélesen elterülő sárrétek, hullámozó vetések, dús tenyész, homokbuckás nyírségek, s a terjedelmes városoktól és mosolygó tanyáktól élénkített s a maga melábus szépségében oly fenséges pusztá gyönyörködtetik az utazó szemeit nagyszerű változataikban. Az ország közepén, a gőzösökkel és teherhajókkal népesített hatalmas Dunának, a monarchia fő életerének partjain emelkedik az ország fővárosa, Budapest, ez oly szép és életerős, teljes felvirágzásában levő város, a politikai életnek, a szellemi kultúrának s az ipar alkotásainak központja. Innen tovább kelünk Horvátország jól mívelt, délien meleg vidékein át a fiúmei pompás tengeröbölhöz s vissza megint a szlavón síkságon, az erdős Fruška Gora hegyláncán és a Száva mentén át az Al-Dunához.

Balról gyönyörű rónatáj, jobbról a magas szerb partok; hova-tovább mind meredekebb sziklafalak közé jut a hatalmas ősfolyam, míg a Vaskapunál veszályos szirtzátanyon tör magának utat. A gyönyörű fekvésű Mehádián át, a régi római hőforrások mellett elhaladva, a hajdani román határőrvidék havasai közé érünk, honnan utunk a szép Erdélybe visz, mely az ő Szent István korona egyik drágaköve. Itt látjuk a hatalmas erdélyi havasokat, melyek magas falakként őrzik a határt. Kopár tetejű hegyóriásai nem alsóbb rendűek a Tauern bérceinél; völgyeik, oldalaik zengő erdőkkel fedvék, halmoz kiágazásaik szőlőkkel ékeskedők, méhökben sóval, arannyal gazdagok. Ő városai-ban régi műveltség tanújelei, tájképeiben a festői szépség mindenütt természeti érdekességgel párosulva.

Ezzel be van fejezve a nagy vándorút ez oly nagy, oly szép s természeti képekben oly gazdag monarchián keresztül. Galícia északnyugati típusa, északon Csehország közép-európai faunája, az alpesi, a kárpáti hegyvilág, a magyar pusztá, Dél-Tirol és Dalmácia igazi délszaki növénytenyészet: e sok természetrajzi változatosság mind egyesül monarchiánk területén. A törpefenyő, mely föl a havasok jégmezejéig kúszik, a nyír, mely az északi ingoványokban csillámlis, a tölgy, a fenyő, mely sötét erdőkkel fedi hegyeinket, a szőlő, a babér, a ciprus és a pálma mind egy hazát ékesítenek, és ez a haza a miénk.

Íme ezen föld embereit fogjuk itt bemutatni írásban és képekben, ahogy élnek és munkálkodnak, szokásaikat s viseleteiknek dús változatosságait.

Be fogjuk mutatni a bécsi népet a maga életelebenségében és a művészetek iránti fogékonyságában; a síkföldön lakó alsó-ausztriai és a hegyek lakóját, a felső-ausztriai és salzburgit, ki a havasok között a természet nagyszerűsége közepett, az elemekkel küzdve, folytatja nehéz életét; azután a gyümölcs-termő vidékek gazdag földműveseit, a tirolit a maga szűk völgyeiben, apró, de szép falvaiban, hol még ősi erkölcsök és festői viseletek találhatók; a havasok déli szakadékán a tirolai olaszt és ladint; aztán a stíriait hazája minden vidékéről, a karantánt és krajnait, a szlovént tarka viseletében, s az isztriai. Egyre eleveőbb színek vonulnak el szemünk előtt: a dalmaták lépnek elénk gazdag jelmezeikben, csillogó fegyverzeteikkel. Egyszerűbb színezetet ölt a kép Csehországban, hol a németek északon és nyugaton, a csehek az ország bensejében lagnak; a morvák hanákjaikkal ismét tarka népvegyületet mutatnak fel, s a germán és szláv eredetű sziléziták, a galíciai lengyelek és rutének teszik változatossá a sorozatot.

És ekkor jön Magyarország annyira érdekes magyar népéletével; a székelység, e sajátágos magyar törzs; azután északon a tótok; a románok, a régi rómaiak ivadékai; a szerbek és horvátok; a kisebb népcsoportok, melyek telepekben élnek: az erdélyi szászok, századokon át megőrzött erkölcsökkel, szokásaikkal; az örmények, bolgárok; a zsidók, kik részint elvegyültek az őket körülvevő nemzetiségekben, részint fajuk sajátágait megőrizve, a monarchia csaknem minden részében feltalálhatók; és végül a cigányok, mint vándornép és zenész, vagy megtelepült lakója a falvaknak.

Mindezeket a nemzetiségeket és néptörzseket, ezeket a külön típusokat, ezeknek különböző nyelveit, nyelvjárásaikat, hagyományait, életmódját, lakásukat, keresetforrásaikat, népünnepeiket, mulatságaikat és szokásaikat, viseletüket és fegyverzeteiket, műveltségüket és népköltészetüket, virágzásukat és gyarapodásukat a monarchia határain belül: mindezt törekedni fogunk e munkában híven ismertetni, ahogy az életből ellestük. A népélet és a népsajátságok, amint azok keletkeztek és fennmaradtak, összefüggésben az ország jellemével, az éghajlattal, a természettel és a földalakulással: ez lesz tulajdonképpen anyaga e munkának.

Azonban nem csak a jelen kor lesz ebben ábrázolva, a múlta is vissza fogunk tekinteni: egész a római világalomig, amidőn Vindobonánál^a a légiók kvádokkal és markomannokkal harcoltak, s Pannóniában és Dáciában a római sasokat diadalmasan kitűzték. Azután követni fogjuk a történelem további folyamát: hogyan kerültek ide az egyes népek; hogy vívták ki a germánok országaikat; hogy telepedtek meg a szlávok és csehek, délen és északon; hogy hódították meg a magyarok Árpád vezérlete alatt, a Kárpátokon áttörve, a gazdag országot.

Azután következnek a jó és balsors között lefolyt hosszú idők változatos küzdelmei; s eközben szemlélhetni fogjuk, hogy csatlakozik egyik nép a másik mellé, hogy sorakozik egyik ország a másikhoz; egyre szilárdabban tömő-

rül a sok különféle néptörzs, az érdekközösség hatalma egyesíti őket, benső összeköttetésük természeti törvénnyé válik, s így tárul föl szemeink előtt a jelenkor képe, a nagy és hatalmas Osztrák–Magyar Monarchia, mindnyájunk hazája.

Íme munkánk programja. Vajha e mű: *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képen* mind tudományos, mind művészi tekintetben és egyúttal mint valódi népkönyv is komoly hazafiúi jelentőséget nyerne!

E monarchia népeinek irodalmi és művészi körei egyesültek a közös munkára, hogy mind a kül-, mind a belföldnek megmutassák e műben, mily gazdag tőkéjét bírjuk mi a szellemi erőnek minden országában és nemzetében e monarchiának, s együttesen mint működnék közre egy olyan szép alkotásnál, mely a hazaszeretet öntudata és hatalomérzete emelésére kíván szolgálni.

S amint e mű előhaladtával egyik honrész a másik után sorra kerül, folyvást új munkatársak és művészek fognak saját szülőföldjük ismertetésében nem csekélyebb odaadással és lelkesedéssel csatlakozni elődeikhez, hogy évek múlva, mint egy szép korszak emléke a múltból, s mint monumentum a jövő számára, álljon elő a jelenkor szellemi erejének ezen alkotása: *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képen*.

A. A.

JEGYZET

- a A mai Bécs helyén létezett római település.

ALEXANDER BERNÁT

A nemzeti szellem a filozófiában (1893)

Részlet

FORRÁS: Alexander Bernát: *A nemzeti szellem a philosophiában*. Budapest, 1893. 84–93. Újabb kiadása a szöveget három önálló tanulmányra tagolja A filozófia feladata, A filozófia története, A nemzeti szellem a filozófiában címmel. In: Alexander Bernát: *Tanulmányok. Filozófia*. Budapest, 1924. 13–44., 45–82., 83–125. Az e kiadásban közölt részlet oldalszámai: 115–125.

SZERZŐ: Alexander Bernát (1850–1927) Pesten született Gödöllő környéki zsidó gazdálkodó családból. Korán árván maradt, tanulmányait a katolikus gimnáziumban, majd a pesti egyetemen folytatta. Diákkorában kötött barátságot Bánóczi Józseffel (1848–1926), aki később a *Filozófiai Írók Tárá*ának kiadásában is a legfőbb munkatársa lett. Budapesti professzora, a már a reformkorban is neves szerzőnek számító Horváth Cyrill (1804–1884) javaslatára hosszú nyugat-európai peregrinációra indult (Bécs, Berlin, Göttingen, Lipcse, Párizs, London). 1874-ben tért végleg haza, 1878-ban habilitált, de csak 1895-ben lett rendkívüli, majd 1904-től rendes egyetemi tanár. A kinevezés megkésésének egyik oka zsidó származásának és vallásának vállalása, illetve az áttéréstől való elzárkózás. A háború előtti és a háborús években ért pályája csúcsára: 1915-ben lett az Akadémia rendes tagja, ő szerkesztette az *Athenaeumot*, alelnöke, majd elnöke volt a Magyar Filozófiai Társaságnak. 1919 után viszont politikai okokból megfosztották minden tisztségétől, akadémiai tagságától, sőt, egy időre nyugdíját is megvonták. A tudományos és közéleti nyilvánosságtól visszavonulva, ám haláláig dolgozva hunyt el Budapesten. Alexander Bernát nevéhez fűződik a filozófiatörténet mint önálló filozófiai diszciplína meghonosítása Magyarországon, ő volt a kifejezetten a filozófiatörténet céljára létrehozott professzori hely első betöltője. Ennél fogva, igen kiterjedt magyar és német nyelvű publikációs tevékenységén belül főként az újkori klasszikus filozófusok fordításával és kommentárjával gyakorolt nagy hatást az utókorra, főként a magyar filozófiai szaknyelvre. Különösen kiemelkedő vállalkozása a *Filozófiai Írók Tára*, amelyet 1881-től kezdve, előbb akadémiai támogatással, majd a háború után, marginalizálódva, minden hivatalos támogatás nélkül szerkesztett.

MAGYARÁZAT: Az itt közölt mű Alexander Bernátnak a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választásakor elmondott székfoglaló beszé-

dének önálló írássá bővített, jegyzetelt változata. A közölt részlet a mű utolsó, a konklúziót levonni kívánó oldalait tartalmazza. Nézete szerint a szó szoros értelmében csak a görög kezdeteknél beszélhetünk nemzeti filozófiáról, ám a modern filozófia nagy trendjeiben is megjelennek a nemzeti kultúrák egyes vonásai. Szűkebb értelemben vett nemzeti filozófia nem lehetséges, ám a filozófiai élet sohasem függetlenedhet teljesen azoktól a nemzeti kultúráktól, amelyeken belül és amelyeknek a nyelvén megjelenik. Hasonló problematika figyelhető majd meg a két világháború közötti nemzetkarakterológiai irodalomban. Alexander Bernát műve a 19. századi értelemben vett nemzeti filozófiáról való gondolkodás utolsó magyar dokumentuma. Őt követően a kérdés nem merül föl komoly formában a szakfilozófián belül.

IRODALOM: Gábor Éva: *Alexander Bernát*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1986.; Zóka Péter: *Alexander Bernát és a „nemzeti filozófia” az újkori nyugat-európai bölcsélet és a modern racionalizmuselméletek tükrében*. Pécs, 2014.

* * *

Ami pedig voltaképpeni problémánkat, a nemzeti szellemnek a filozófiában való tükrözését illeti, mindenekelőtt a következőket kell megjegyeznünk.

Tisztán a nemzeti szellemből csak egyetlen egy filozófia származott: a görög. Görögországban találkoztak csodás összhangban mindazok a tényezők, melyeknél fogva nemzeti szellemből nemzeti filozófia eredhetett. A görög műveltség tartalma legelvontabb s legeszményibb kifejezését találhatta a görög filozófiában, magára eszmélhetett benne, maradandó örökséget hagyván ezzel az emberiségnek. Azonnal szólunk a görög szellemnek a görög filozófiához való e viszonyáról. Előbb említsük, hogy ily autochton filozófia azóta nem támadt s nem támadhatott. Először azért nem, mert azóta maga a görög szellem egyik vezére az emberiség kultúrájának. Az egész középkor meg akarja a görög szellem világnézetét a keresztyénséggel egyeztetni. Az újkort megelőzi a görög szellemnek új, eredetibb alakjában való föltámasztása s habár az egzakt tudás haladása döntő hatással van az újabb kultúra fejlődésére, a görög szellem ebben is részes és hatása a mai napig sem szűnt meg. [...] Másodszor pedig a keresztyénség is nemzetközi hatalom, közös szellemi tényező, mely minden újabb nemzet szellemébe behatol s kezdettől fogva alakítja. Az az eredeti, elfogulatlan viszony, mely Görögországban támad ember s világ közt, többé nem térhet vissza. Oly friss szemmel nem fogjuk többé soha a világot nézni, se oly friss elmével nem fogjuk többé gondolni. Az emberi kultúra azóta nem különülhet el egymást kizáró s egymástól független nemzeti kultúrákra. Közös forrásokból erednek, a görög s keresztyén szellemből és csak e közös körön belül, e közös vonások mellett mutathatnak eredeti, sajátos vonásokat.

Hogy mi a nemzeti filozófia, tehát csak a görög mutathatja. Tisztán görög forrásokból eredt. A görög kultúrába idegen alkatrészek is elegyedtek, me-

lyeknek mennyisége s jelentősége fölött szétágaznak a nézetek; de az a munka, mely e kultúrának filozófiáját teremtette, tisztán görög volt; a földolgozott anyag eredete, amely különben sem volt nagyon jelentékeny, nem határozhat a földolgozás eredetisége mellett. A görög filozófia azért nem tiszta egység. Változatosságát mutatja az álláspontoknak, módszereknek, s eredményeknek, mert egy nemzeti szellem sem matematikai egység, mely az emberi gondolkodás különböző nyilatkozásait egyetlen egynek a kedvéért elnyomná. De e változatokat is egységes karakter köti egybe, mely egy szellem szülöttjei gyanánt tünteti föl. Nemzeti jellege e filozófiának általánosságban abban található, hogy a mit a görög szellem átélt, e filozófia gondolatokba foglalta. [...] Csak a görögök tettek a gondolkodás azon szabadságára szert, hogy nem a vallási hagyományhoz, hanem magukhoz a dolgokhoz fordultak, megtudandók az igazságot a dolgok mivoltáról; csak náluk lett lehetségessé szigorúan tudományos eljárás, megismerés, mely csak a maga törvényeit követi. Már ez a formai jellege merően megkülönbözteti a görög filozófiát a keletiek rendszereitől s kísérleteitől s alig szükséges emellett a két fél világnézetének tartalmi ellentétét külön emelni ki; de ez is azon fordul meg, hogy a keleti ember magatartása a természettel szemben nem szabad s azért sem jelenségeinek természetes okaikból való következetes magyarázatához nem jut el, sem a polgári élet szabadságához s tisztán emberi műveltséghez, míg a görög a természetben törvényes rendet látni, az emberi életben szabad és szép erkölcsiség felé törekedni képes. [...] A fő dolog azonban, hogy szellemi s testi a görög világban harmóniában van, a görög életben, a görög kultúrában s a görög filozófiában. Ez az, amit a görög szellem természetes, elfogulatlan, naiv magatartásának nevezünk, ez az ő szépsége, ereje, ez egyszersmind korlátja. A belső világ elmélyítése, elkülönítése, az anyagi világgal való szembeállítás, jelentőségének óriási növelése, örvényeinek föltakarása, belső küzdelmeinek szenvedélyes élesítése s ezzel a személyiség értékének, magatartásának teljes megváltoztatása a keresztyén gondolat műve, melyhez a görög közeledett, a nemzeti szellem szükséges fejlődésében, de a melyet a maga erejéből nem bír előteremteni, a melyet később befogad, s a mely teljesen föloszlatja. A görög szellem objektív, naiv, természetes, a szépség, a harmónia, a mérték légkörében, melytől nem távozik. Minden téren, a filozófia minden ágában ráakadunk a nemzeti szellem művére. A görög metafizika nem ismeri azt a szakadást szellem és valóság közt, melyhez a keresztyénség vezet el; a görög ismeretlen nem ismeri a modern kriticismust, a görög etika nem az ellentéteket, mely nálunk természetes hajlamok s erkölcsi törvények, egyéni s polgári élet közt tátonganak. Platónnak a tudomány, a vallásosság s az erkölcsiség egy, a filozófia pedig a teljes, tökéletes szellemi s jellemműveltséget jelenti. [...] De miképp lehetne ezt a csodálatos s örökszép szellemet ily általános formulákkal kimeríteni! Ha mégis egyetlen egyet kívánnának tőlünk, azt mondanók, hogy a görög szellemet a művészi vonás jellemzi. Művészi mindenben, az életben, a művészetben s a filozófiában is. Mérték, harmónia, objektivitás, közvetlenség, az anyaginak és szelleminek, a külsőnek, s belsőnek egysége e művé-

szi vonásból származnak. Ez jellemzi fölfogását az emberről, a természetről, az erkölcsről s az állami életről. Ezek a gondolatok, számos változatban, tesszik filozófiájának is tartalmát. Ezzel hódította meg az igazság birodalmának egy részét. A mi nyelvünkön szólva: ezzel közelítette meg a maga módja szerint az igazságot, úgy, hogy minden következő világfölfogásnak az ő iskolájába kellett járnia, tőle tanulnia, vele számolnia. A történetíró pedig melankolikus gyönyörűséggel írja meg e szellem keletkezését, virágzását s enyészését.

Az újkorban a görög s keresztyén szellem behatása alatt csak Olasz- és Franciaországban, Angliában s Németországon keletkeztek nemzeti vonásokat mutató filozófiák, míg Spinoza „magányosan áll” a nemzetek közt, megtermékenyítve általuk s termékenyítően visszahatván rájuk, nemzetközi nyelven is írva, tanúbizonysága annak, hogy a zsidó néplélek, nemzeti szellemének elveszte után is, a modern kultúrával érintkezvén, magasra emelkedhetik. De ha kérdezzük, hogy e különböző filozófiákban mi a nemzeti szellemé, nem könnyen találunk feleletet. Hogy a népek lelke filozófiájukban is fog nyilvánulni, s mely vonások tartoznak ide, az előbbieket után bizonyításra nem szorul. A francia filozófus kitűnően fog formulázni; az angol a tapasztalatot fogja mindennél többre becsülni, a német a belsőben elmerülni. Ragyogó a francia előadás; fárasztó, de tanulságos az angol; nehézkes s elvont a német. Ez kapcsolatban áll az illető irodalmak fejlődésével, de azzal is, a mit a nép antropológiai karakterének, lelkének mondtunk. De miben van a nemzeti szellem, lényegesen s félreismerhetetlenül? [...] A francia szellem inkább konstruáló, formulázó, matematizáló, mint Descartes mutatja, kiben a franciáság legtisztábban jelentkezik. [...] Ezek mind vagy a néplélek tulajdonságai (formulázó hajlam, világos előadás), vagy nemzetközi vonásai az európai gondolkodásnak. A kérdés az, hogy az európai nemzetek produkáltak-e valamely sajátos tartalmat a filozófiában, mely nem görög, keresztyén vagy egyéni forrásokból, hanem a nemzet szellemi életéből eredt, ennek mintegy elvont, eszményi kifejezése. Tudjuk, hogy tisztán nemzeti filozófia csak egyszer volt és lehetett, kezdetben, az első, mert első volt és mert egységes, önálló nemzeti kultúrára támaszkodott. De ez nem zárja ki, hogy egyes vonásai a nemzeti kultúráknak filozófiájukban is kidomborodnak.

Nem hiszem, hogy e kérdésre ma kielégítő feleletet lehetne adni. A kultúra igazi története se leíró, még kevésbé oknyomozó, egyrészt a pszichológia, másrészt a filozófia mélyébe lenyúló részében nem haladt annyira, hogy a jelenségeket pontosan konstatálhatnók, alkotó részeikre bonthatnók s okaikból fölépíthetnők. Inkább csak hozzávetések gyanánt adom a következőket.

Nem tévedhetünk nagyot, ha a nemzeti szellemek vonásait főképp „reprezentatív” férfiaiban keressük. Ilyeneknek tekintem az olasz Giordano Brunót, a francia Descartes-ot, az angol Hume-ot s a német Kantot. Mindegyike ezeknek korának befolyása alatt áll, a történeti s filozófiai helyzethez kénytelen alkalmazkodni, de nemzetének egy kiváló vonását is filozófiai eszmélkedésben érvényesíti. Az olasz Brunóban látom a természethez való benső költői vonzódás képviselőjét, mely a görög szellemből származott, de jellemző örök-

ség gyanánt szállt az olaszokra, kik a művészetben is a görögök egyenes örökösei, tradícióiknak folytatói. Bruno a leggörögőbb modern filozófus, a költői, művészi panteizmus újkori megalkotója; szenvedélyes hangját magyarázza a keresztyén világgyűlölő szellem ellen támadt heves reakció, de a természet szeretete s istenítése az olasz szellem szülése. Az olasz szellem ma is elfogulatlanabb, természetesebb magatartását a természettel szemben, a tudományban, az életben, az erkölcsben. Nem véletlen, hogy Galilei a modern természettudománynak egyik legnagyobb alakja. Bruno s Galilei kortársak voltak, Brunót 1600-ban égették el a máglyán, a mikor Galilei a páduai egyetemen a matematikát tanította, hogy 33 évvel később ő is a szent inkvizíció körmei közé kerüljön. Bruno s Galilei mintegy rehabilitálják a természetet a keresztyénség támadásaival szemben, az egyik a pozitív tudomány, a másik a filozófia terén; ez az az adomány, a melyet az olasz szellem hoz a modern kultúrának, az az olasz szellem, mely a középkor dúlásai közt is egyenesebb összeköttetésben maradt az antik szellemmel. Egész Európában a barbár szellemet kellett művelté nemesíteni; Olaszországot csak inkább meg kellett védeni a barbár szellem ellen.

Descartes filozófiájában két nevezetes mozzanatot látok, melyet a francia nemzeti szellemnek tulajdonítok. Az első, hogy az emberi elme autonómiáját, függetlenségét mondja ki; a második pedig, hogy kimondja. A francia „iugi impatiens”, [azaz] nem tűri a rabigát, a politikában is levetette, a gondolkodás terén pedig még sokkal előbb szabadult meg tőle. Tudom s előbb is kifejtettem, hogy a modern szellemi szabadság nem tiszta francia termék, de nem tartom véletlennek, hogy épp francia ember tette az egész emberi gondolkodás absztrakt s mégis élő elvévé. Ma is úgy áll a dolog, hogy francia földön él az ember legszabadabban, ott valósult meg a modern társadalmi s emberi eszmény leg-tisztábbban. Még kevésbé tartom esetlegesnek, hogy a francia szellem találta meg ennek az elvnek első világtörténeti formuláját. A gondolkodás logikai rendjében és átlátszóságában a francia irodalom és nyelv szelleme örököse az antik szellemnek, ezért nem győzi türelmesen bevárni a tapasztalat végét (Arisztotelészben is egyik jellemző vonás), már sokkal előbb kész a séma, a formula, de ez adja meg e formuláknak erejüket. A modern kultúrának legtöbb jelszava francia földön termett. A formula, a rendszer, a *forma* a francia szellem egyik tartalmi vonása, épp úgy, mint szabadságszeretete. A XVIII. században is a francia szellem terjeszti a világosságot, ott formulázzák az összes modern elveket, ott készül az első nagy enciklopédia, mint rendszeresítése a pozitív s filozófiai tudásnak. A francia élet, a francia társadalom, de még a francia városok is ennek a formalizmusnak, rendnek, rendszerességnek bélyegét hordják. Ezt a szellemet fejezi ki filozófiájuk is összes kiváló képviselőiben [...].

Az angol szellem gyakorlati érzéke egyike a legszembevetőbb módon nyilatkozó nemzeti vonásoknak. Szeme, esze, akarata mintegy közvetlenül a valóságra irányul, hogy lássa, megértse, meghódítsa. Akár Bacon is tekinthetném az angol szellem képviselőjének, ki a tapasztalati tudás föltételeit fejtegeti s kimondja: a tudás hatalom. De Baconban csak ez a pozitív oldala az

angol szellemnek nyilatkozik, ez is mintegy csírában, elegendő kifejtés nélkül, inkább mint ötletes kifejezés. Hogy miképpen idegenkedik az angol szelleme a metafizikától, azaz a tudást összefoglaló formuláktól, milyen kevésbé érdekli az iránt a tudás iránt, melynek nem közvetlen gyakorlati a célja, azt a legmélyebb angol elme bizonyítja, Hume Dávid, kinek szkepszise a filozófiai fejlődés ez irányának legmagasabb pontja. Ha bővebb fejtegetéseket kerülve, az angol szellem ismeretes tulajdonságait „gyakorlati szellem” neve alatt szabad összefoglalni, akkor mondhatjuk, hogy ennek filozófiai kifejezésével ajándékozta meg az európai filozófiát. E gyakorlati szellem, mely az élet részleges föladatainak megoldására részleges szabályokkal éri be, nyilvánul az angol életben, alkotmányban, jogban; a gyakorlati szellemhez közel álló tudományok fejlődtek ki leginkább Angliában; s ennek a gyakorlati szellemnek felel meg a filozófiában a tapasztalat elvének legfőbb elv gyanánt tétele, melynek logikáját is Angliában dolgozták ki legelőször és legbővebben.

A német Kant a német intenzív belső életnek, a lélek belsejébe való türelmes elmélyedésnek legfőbb képviselője a filozófiában. Nem követünk el erőszakot a tényeken, ha a német misztikusokat, Luthert, Leibnizot és Kantot azonemzeti szellem különböző tartalmú, de rokon képviselőinek tekintjük. Kantban is volt bizonyos miszticizmus, melynek élete egyik korszakában műveiben is kifejezést adott. Ez a belső élet, ez a lélek mélységeiben való elmerülés szüli egyszer a miszticizmust, máskor a lelkiismeret nagy vallási reakcióját, majd a fantasztikus monadológiát, végre az emberi elme legbensőbb alkotmányának vizsgálatát, az idealizmust, a fenomenalizmust, mely a világot tünékeny jelenségnek mondja s a kategorikus imperativust. A német irodalomban is a legnémetebb mozgalom a romanticizmus, keveréke a filozófiának, s költészetnek, a szubjektivizmus szeszélyes terméke, mely idegenkedik minden szabálytól, külső zabolától, a valóságtól is, és csak a belsőnek változatos hullámváltozásait tekinti egyedüli törvénynek. Ennek a magába mélyedésnek legfilozófiaibb és legnémetebb képviselője Kant, kiben megvan a népléleknek is számos vonása; a türelmes gond, mely mindennek a végére jár; a hűség, mely bármi is következik belőle, ragaszkodik az elvhez, s nem retten vissza legparadoxabb folyományaitól. E nemzeti szellem sajátossága az eszményi világban való otthonosság; a mélységes lelkesedés, mely ily magában merült emberekben lassú, de tartós lánggal ég. A német szellem megtartotta ezeket a sajátosságokat a kultúra változó állapotai között; ma is benső és formátlan, merész és paradox az elméletben és kevésbé járatos a világ dolgaiban. Különbözik s egyebekben talán legkevésbé egységes. Mert ahol a belsőnek ösztönzése adják a legfőbb törvényt, ott az emberek, irányok s pártok könnyebben elkülönülnek és elszigetelődnek. Mindene a németnek sok és változatos, helyesírása és tájnyelve, ruházata és konyhája, néptörzse és állama, politikai és társadalmi pártja, vallási, művészeti és filozófiai iránya. De e különbségek egyik főforrása az az elkülönülés, mely a magába mélyedésnek egyik szükséges következménye. Ez ajándékozta meg az európai filozófiát azzal az idealizmussal, melyet Leibniz, Kant és Hegel különböző irányokká fejlesztettek.

Két fő eredményét látom ez elmélkedésnek, melynek hosszadalmasságáért talán bocsánatot szerez az írónak az a körülmény, hogy e problémával, ebből a szempontból, még nem foglalkoztak. Az első az, hogy különbséget találtunk a néplélek s a nemzeti szellem között; amaz inkább antropológiai, ez kulturális kategória. A néplélek döntő tényező a nemzeti szellem alakulásában, a mely visszahat a néplélekre, de lassan, alig észrevehetően, mert hosszú időközökön át. A néplélek a nép sajátossága; a nemzeti szellem terméke az egyetemesebb kultúrai fejlődésnek, mely számos tényező közreműködéséből alakul. A második az, hogy mind a néplélek mind a nemzeti szellem még a filozófiában is érvényesül. Amaz formai tulajdonságokat ad neki, emez tartalmi gondolatokat. De tartalmat csak az a nemzeti szellem adhat a filozófiának, mely maga is gazdag fejlődésű. S ez a tartalom nem valami különlegesség, mely a nemzeti szellemeket egymástól s az egyetemenestől elszigeteli. Az a nemzeti szellem erős és termékeny, mely a maga nemében teljest és tökéletest bír létrehozni, mely az emberi elmének valamely szükséges mozzanatát közérvényes módon tudja kidomborítani. Végző eszménye az emberi elmének a filozófia, a mindennemű tudás betetőzése és egysége. Se egy ember, se egy kor, se egy nemzet nem végezheti ezt a különben is végére járhatatlan munkát. A munka szét van osztva a nemzetek között, melyek belső fejlődésük törvényét követve, egy-egy részét elvégezik. Ami készen van, közbirtok, melynek alapján állva, újabb, fölsőbb rendű munka kezdődhetik. A filozófia a belső léttel együtt fejlődik; a filozófia először – élet és csak azután gondolat. Az emberiség pedig nemzetekre szakadva éli az életet s azért csak nemzetekre szakadva gondolhatja gondolatait. Így épül, csodálkozó szemeink előtt, ezer kéz által bámulatos predestinált harmóniában rakva, az igazságnak ég felé törő tornya.

M. B.

MARCZALI HENRIK

Egyetemes és nemzeti történelem (1894)

FORRÁS: Marczali Henrik: Egyetemes és nemzeti történelem. *Akadémiai Értesítő* 5. (1894) 1: 80–89. Elhangzott 1894. január 15-én székfoglaló előadásként akadémiai levelező tagsága alkalmából.

SZERZŐ: Marczali (született Morgenstern) Henrik (1856–1940) az első professzionálisan képzett magyar történész. Budapesten, Berlinben és Párizsban tanult, előbb középiskolai, majd 1880-tól egyetemi tanár Budapesten. A magyar és az egyetemes középkorral és újkorral is foglalkozott. A millenniumra kiadott, reprezentatív *A magyar nemzet története* című, tízkötetes mű jelentős részét ő írta, és elsőként vállalkozott a II. József kori Magyarország történetének átfogó megírására. Alapos forráskritikai érzéke a 19. és a 20. század fordulóján a legnagyobb tekintélyű magyar történészek egyikévé tette, 1893-ban a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja lett. Zsidó vallása miatt folyamatos diszkrimináció érte: az MTA soha nem választotta meg rendes tagjának, és a Horthy-rendszerben az egyetemről is elbocsátották.

MAGYARÁZAT: Marczali előadásában határozottan elveti, hogy a magyar nemzeti történelmet önmagában lehet értelmezni. Álláspontja szerint minden nemzet története csak az egyetemes történelem tükrében nyer értelmet, azaz csak összehasonlítással lehet a történelemből megismerni a nemzet szellemét. A világtörténelmet pedig a nemzeti történelmek összességének tartja, amiben a legérdekesebb kérdés éppen a politikai intézmények nemzetenként különböző fejlődése. Marczali úgy véli, hogy megfelelő forráskritika után (azaz berlini tanárának, Leopold von Rankének módszerét alkalmazva) a történész képes a múlt hiteles képét megrajzolni, és ebből már ki lehet olvasni a nemzeti szellem fejlődését – ebben a kérdésben nézőpontja jelentősen eltér a (neo-) romantikus történészekétől, akik hajlamosak voltak egy idealizált nemzeti szellemhez igazítani narratívájukat.

IRODALOM: Gunst Péter: Marczali Henrik történetírói pályakezdése. *Századok*, 121. (1987) 5: 903–922.; Uő: Egy történeti monográfia születése: Marczali Henrik: Magyarország története II. József korában. *Századok*, 124. (1990) 2: 275–296.; Uő: Marczali Henrik és a „kortörténetírás”. *Századok*, 135. (2001) 1:

181–190.; Romsics Ignác: *Clio bűvöletében. Magyar történetírás a 19–20. században – nemzetközi kitekintéssel*. Budapest, 2011. 591–592.

* * *

Midőn bátor vagyok a T. Akadémia körében széket elfoglalni, illőnek tartom azon kérdés felvetését és taglalását, mely eddigi, szerény tevékenységemre nézve a leglényegesebb és melyet ezelőtt tizenöt évvel is megpendítettem, midőn először volt szerencsém, mint vendég, e helyről szólhatnom. Számot kívánnék vetni azzal, miképp érintkezik az egyes nemzet története az összességgel és mi következei vannak az érintkezésnek úgy az egész emberiség történetének, mint az egyes nemzeteket érdeklő eseményeknek feldolgozására.

Tartózkodással, kétséggel bocsátom e fontos kérdésre vonatkozó észrevételeimet a T. Akadémia ítélőszéke elé. A dolog természeténél fogva alig állott rendelkezésemre előmunkálat és úgy az elvek megállapításában, mint következei levonásában, nem igen támaszkodhattam másra, mint a tulajdon, nagyon is konkrét munkásságom nyújtotta absztrakciókra.

Régi időtől fogva meg van az a tudat, hogy az emberiség történelme egyse és általános. Még képen is fel szokták ezt tüntetni. Ki nem látta a múlt században nagyon dívó tabellákat, melyeken az egyes országok története, folyamnak jelképezve, több-kevesebb kanyargás után, beléömlik a világtengerbe, a „mare historiarum”-ba.

Az univerzális történetet azonban nem igen bírták még a múlt században elképzelni másnak, mint az egyes nemzetek történetei összességének. Ilyen volt példának okáért az angol Guthrie- és Gray-féle egyetemes történelem, melynek kötetei, halai német kiadásban, nálunk is nagyon el voltak terjedve.^a Pedig az egyes nemzeti történetek összeadása még nem világhistória. Mert hiányzik az összeadásból az, ami a nemzetek történetében közös vonás, ami az egyes nemzetek kölcsönös hatását egymásra feltünteti, hiányzik éppen az, ami a vezető eszmék és szervező intézmények közösségének és sajátságos fejlődésének kimutatása által a szétszórt anyagot szervessé, összefüggővé, igazi históriává teszi.

Kimondtuk a főelvet: mihelyt elismerjük, hogy van egyetemes történelem, tárgyunk nem lehet más, mint a nagy eszméknek és a megvalósításukra felállított intézményeknek, kor és nép szerint váltakozó sajátságaiknak, keletkezésük, előrehaladásuk és hanyatlásuk tüneteinek s okainak tanulmányozása.

Az uralkodó eszmék történetének megírásában látta Humboldt Vilmos^b a történetíró igazi feladatát. De ha azon munkákat tekintjük, melyek egy nagy idea köré építik fel a történelmet, mindenütt a következetességnek és az egyse tárgyalásnak éppen nem kicsinylendő előnyei mellett, bizonyos egyoldalúságot találunk; a tények kevésbé vevését, vagy éppen teljes mellőzését, a sokféle szövevényű életnek nagyon is merész egyszerűsítését. Ilyennek tűnik

fel az egységes történeti felfogás első nagyszerű alkotása: Szent Ágoston könyve Isten birodalmáról, ilyennek Bossuet *Discours sur l'histoire universelle*-je,^c nem is említve az e században oly divatos történeti filozófiákat és filozófiai történeteket.

Nem oly fenséges, de tartalmasabb és tanulságosabb az intézmények előadásában keresni a történelmi tudomány velejét. Csakugyan, ha a nagy egyházi, állami, katonai és gazdasági intézmények fejlődését a történeti élet kezdetei óta átkutatjuk, kétségtelenül leglényegesebb részeit bírjuk a történelmi tudásnak. Más előnye e módszernek az, hogy valóban tudományos, sokkal biztosabb alapon áll, mint az egyes személyek vagy események részletes ismerete, végre az is, hogy egész természeténél fogva egyengeti az utat az összehasonlító történelem felé. De azért ez az irány is egyoldalú. A történelem úgy szólván statisztikává csenevész és a sok különféle érdeknek egybejárása, bonyodalma és küzdelme, azaz a valódi történelem helyett csak egyes, igaz hogy fontos mozzanatoknak nyerjük többé-kevésbé pontos és pragmatikus rajzát.

Vissza kell-e hát térnünk gyermekkori ideálunkhoz, mely egyes kiváló emberek életrajzában szemlélte a történetet?

Igaz, hogy az élet a részletekben, az egyes eseményben, az emberben és tetteiben nyilvánul [meg]. Anyaga nincs is más a történetnek, és ez anyag elmaradását vagy megcsonkítását nem pótolhatja semmi. Hanem a legszebb biográfia, a legszellemesebb anekdota, a legcsengőbb beszéd üresek maradnak, ha nem bírjuk őket valami magasabb célpontozhoz fűzni. „A legnagyobb emberélet”, így szól korunk egyik legkiválóbb történetírója, „sem több, mint az általános élet szövedékének egy mozzanata”.

Minden erkölcsi, tudományos, művészeti és politikai elv és igazság kezdetben egy embernek és körének köszöni létét és érvényre jutását. Az úgynevezett hőroszok kultusza tehát történeti szempontból éppen nem jogosultalan. Elvont eszmékhez, sivár kategóriákhoz kötni kizárólag a történet fogalmát ellenkeznék nem csak az emberi méltósággal, hanem a tudomány szabadságával is. De éppen a szabadság védelmében el kell ítélni az anarchiát: a mi esetünkben a történeti egység és összefüggés elbontását és elnyomását a sok kisszerű, csak személyes, vagy helyi érdekű, aprólékos adathalmaz által. Ami nem tartozik az egyetemes történelem körébe, az nem is lehet historikum.

Kritériumra van tehát szükségünk. Az egyes individuumnak, vagy bármi csekély helységnek vagy eseménynek története mégsem állhat egy sorban azon nagy általános tények történetével, melyektől millió meg millió ember sorsa függött hosszú időn át.

Ily központra van szükségünk, hogy hozzá fűzhessük a történeti élet egyes jelenségeit, az egyházat, a kormányt s alkotmányt, a művészetet és irodalmat, a gazdaságot, végre magát az egyes szereplő egyént. Ha e központot felismertük, mindnyájan egymás mellett léphetnek fel, mert cselekvésüket egy szempont szerint irányíthatjuk és így megismerhetjük mindegyiknek arány-

lagos szerepét s fontosságát az egyes korszak és nemzet történetében. E központ nem más, mint a politikai történet.

Bár az emberiség művelt részei a történeti élet kezdetei óta egy nagy egyiséget alkotnak, és nincs több mint egy világtörténet, a történeti fejlődés kíváncsi a *nemzetek* műve. Életök azon részét, mely lefolyt, mielőtt beléptek a közösségbe, helyesen nevezik tehát történet előtti epochájaknak [korszaknak]. Tudatos akarat nélkül nincs történet; a nagy tömegek akaratát csak a bizonyos célok után induló szilárd szervezet irányozza; ez a szoros szervezet pedig csak a nemzetet, az államot egyesíti, az egész emberiséget nem. A legtöbb szellemi és anyagi munkát, a civilizáció kezdetei óta, az állam vette igénybe; a legtöbb eredmény, első sorban a nemzetek nevelése, neki köszönhető. Minden, ami az állam területén fennáll; az egyház épp úgy, mint a művészet, a kereskedelem csak úgy, mint az irodalom, meghatározott viszonyba kell, hogy lépjen az állami szervezettel: igyekszik azt saját szempontjai szerint módosítani, de támogatása nélkül nem lehet el. Az ókor mindenható köztársaságaiiban épp oly természetes az állami rendnek központul vétele, mint az újkor nagy nemzeti államaiban, miket a monarchia az arisztokráciával és rendekkel egyetértésben, vagy velük megküzdve, tervezett és fejlesztett. És ha a középkor a maga világuralomra törő hierarchiájával, a maga minden nemzeti határt átlépő lovagságával és polgárságával látszólag más képet nyújt is, ez igen tanulságos eltérés, de mégsem lényeges. A nemzeti ellentéteket sem az egyház, sem a rendi felosztás közössége nem simították el. A nagy közös intézmények, a melyek oly mélyen gyökereztek a történetben és az emberi társadalomban, igen nagy részét elhódítják ugyan a még fejletlen állami szervezetnek, de nem hogy megsemmisítsék, hanem hogy tulajdon céljaikra használják fel. Hisz mai nap is látjuk a modern nagy általános mozgalmaknak, az egyházinak, csak úgy, mint a szociálisnak, mindenekelőtt pedig az internacionális forgalomnak átalakító hatását. A középkori nemzetek nemcsak anyagát szolgáltatották a modern nemzeteknek, hanem szellemi őseik is, a mennyiben intézményeik, történeti életök, szellemi és anyagi fejlődésük – nem is szólva a nyelvi örökségről – mai napig is érezhető befolyást gyakorol reánk. Igaz, hogy akkor nemzetekhez nem kötött eszmék bírták egyideig az uralmat, de amint szolgálatukban, példának okáért a keresztes hadjáratokban, a nemzetek inkább érintkeznek egymással, azonnal előtör, elementáris erővel, a nemzeti különbség és a tisztán politikai érdek.

Azt hiszem, kimutattuk a nemzeteknek, mint államban szervezett tevékenységi köröknek, önálló jelentőségét az egyetemes történeten belül. Elég, ha e kettő közötti viszony és kölcsönhatásra kissé tüzetesebben utalunk tulajdon nemzetünk történetében.

Bárminő fontosságot tulajdonítsunk is nevelési, vagy politikai szempontból hazánk történetének, bizonyos, hogy az, tudományos szempontból nem több, mint a világtörténetnek egyik része. Csak úgy szoktathatjuk a világirodalmat a mi speciális kutatásaink eredményének felhasználására, ha mi is számba vesszük az univerzális história módszerének és tanulmányának eddi-

gi gyümölcseit. A magyar nemzet individualitásán kívül a közös európai állami és egyházi intézményeknek és a velük összenőtt műveltségnek átplántálása, hazánk történetének legfőbb eleme. Mióta Árpád e földet elfoglalta és Szent István keresztény országgá tette, nincs külön, elszigetelt magyar történet, hanem nemzetünk, létéért küzdve, tökéletesedésére törve, azon ideálok után tanult haladni, melyeket Palesztina, Hellász és Róma szelleme alkotott meg, azon eszközökkel, melyeket nyugoti szomszédjainál látott alkalmazva. Ismerhetjük-e Szent István művét, ha nem tanulmányoztuk a clunyi egyházi reformmozgalmat, vagy Nagy Károly állami berendezését? Megértjük-e Nagy Lajos személyiségét és szerepét, ha nem tartjuk szem előtt a francia lovagság, a normann közigazgatás és törvénykezés fejlődését? És minél tovább megyünk, annál szorosabb a kapcsolat. A reneszánsz és a reformáció, a Habsburgok trónra jutása, a török uralma és kiűzése, a nemesség és a korona küzdelme, végre a modern eszmék diadala az 1848-iki és az ezt megelőző törvényhozási – történetünk összes epochái [szakaszai] – mindmégannyi lépését jelölik az európai általános mozgalmak érvényre jutásának. E fővonásokkal csak jelezni akarjuk, hogy történetünk két alkotó eleme közt az egyik, az idegen, épp oly szabatosan kimutatható lényében és hatásában, mint a másik, a hazai, a nemzeti.

Mi is az a nemzeti szellem? Sokat hányatott jelszó-e csupán, vagy igazi kincs, becsesebb a bölcsek kövénél, mert megtalálásával és megismerésével egyszerre beláthatunk a nemzet múltjába, jelenébe és jövőjébe?

A nemzeti sajátságok megítélésében két egymással szembenálló iránnyal van dolgunk.

Az egyik szerint a nemzeti genius faji, származási sajátság. A korok és viszonyok különbözősége hat rá, más-más nyilatkozásokra bírja, de lényegében meg nem változtatja.

A másik irány nem ismer külön, állandó faji sajátságokat, hanem csak különböző kultúrfokozatokat. Az egyik fejlődési korszak az egyik, a másik ismét a másik nemzetre, vagy annak bizonyos részére tett a körülményeknél fogva nagyobb hatást. De ez a hatás nem oly állandó, hogy a viszonyok változása még lényegében is át ne alakítsa.

Szembevetendő a két tábor megegyezése azon két sereggel, melyre az egész szerves világ eredetének, a fajok keletkezésének és átalakulásának kérdése osztotta a tudományos világot.

Külön faji jellegben, a mennyiben ez az illető fajból származók erkölcsi és politikai elveire és tetteire bármi befolyással volna, nem hiszünk és nem hihetünk. Nem hihetünk addig, míg a tudomány nem nyújt valami megbízható adatot, a melyből a fajnak, a származásnak ilyen befolyása kiderülne. Különben is tiszta faj történeti népnél alig fordul már elő.

De azért van más is, ami az egyénnek, a nemzetnek cselekvését irányozza, mint a pillanat szükségé, a körülmények kényszere.

Mint a származás kiválóan a testi, úgy viszi át a nevelés a szellemi és erkölcsi tulajdonokat nemzedékről nemzedékre. Minél hosszabb tartamú ez a

nevelés – a legszélesebb értelemben használjuk e kifejezést – vagyis minél állandóbbak azok a viszonyok, melyek között a nemzet él, annál erősebben ki-fejlődnek azok a tulajdonságok, melyekre a nemzet legnagyobb súlyt helyez, vagy melyeket a létért való küzdelem leginkább megkövetel. Ily értelemben véve bajos eltagadni a nemzet külön jellemét, csakhogy az nemcsak a származásnak, hanem a közös lakóhely, a nyelv, az életmód és foglalkozás, az egyházi és politikai iskolázottságnak, egyszóval a *történetnek* eredménye.

Felfogásunk szerint tehát meg van nyitva az út a néplélek rejtekeihez a beható és részletes történeti vizsgálódás által. Ha a származást vennők kalauzul, sokkal könnyebbé válnék feladatunk, amennyiben erkölcsi és szellemi kérdésekben is koponya- vagy izomalakulat döntene.^d

A bizonyos viszonyok alatt megállapodott, a küzdelmekből győzelmesen kikerült népszellem, mint egység és egyéniség száll szembe az újonnan felmerülő erkölcsi és politikai tényekkel. Mibenlétét, úgy látszik, inkább fedi föl akkor, midőn a támadás talpra állítja, mint a midőn egyforma viszonyok közt folyik le léte. Minden újabb hatás új vonást csatol a régiekhez és idővel az átvett is integráns része lesz a nemzeti szellemnek. Bátran mondhatjuk, hogy azoknak a nemzeteknek a lelke a leggazdagabb és legerősebb, melyek a legtöbb ilyen rázkódást állották ki diadalmasan.

Nézzük ez alapelv alkalmazását hazai történetünkre.

Amint az európai egyházi és állami forma a népre talál, mely az imént lépett a történelmi szereplők közé, midőn vezére és hadi szerencséje a törzs-szerkezetből kiemelve, egy önálló nemzetté egyesítik, nemcsak módosítja a régi szokásokat és intézményeket, hanem maga is módosul általok. Akárhány megegyezés mutatható is ki a frank Capituláriák^e és Szent István-nak és utódainak törvényhozása közt, bizonyos, hogy azért a magyar megye kezdettől fogva más volt, mint a német Gau és a frank comitatus, nem szenved kétséget, hogy az egész hadi szervezet, a királyi hatalom gyakorlása, az örökösödés, más marad, mint aminőt a nyugoti országoktól akkor át lehetett venni. Az egyház bizonyára ugyanazon alapokon nyugodott itt is, mint például a római birodalomban vagy Franciaországban, még idegen volt a legtöbb pap, de azért tudományunk minden művelője tudja, mennyi munkába került még századokon át VII. Gergely reformjainak, az egész világot átalakító újításain teljes meggyökerezése. Éppen úgy vagyunk a hűbériséggel is, vagy a reformációval. Az Anjouk királysága lényegesen különbözik bármelyik más feudális uralomtól. A hitújítás korában képviselve van itt minden szekta, de azután nem találunk sem puritánusokat, sem independenseket, sem pietistákat, legfőlebb a könyvekben, hanem nyelvök, vagy földrajzi helyzetök szerint az országot egymás közt megosztó nagy felekezeteket. Röviden: amióta a magyarság belépett az európai élet közösségébe, a nyugoti műveltség körébe, az elnevezések ugyanazok, mint egyebütt, de az alattok tényleg mutatkozó tények és állapotok más viszonyok fennmaradását és visszahatását bizonyítják. E visszahatás és a réginek küzdelme az újjal, az ez által létrejövő új gondolkodás és annak nyilatkozása a tényekben az, mi minden egyes [idő]szakban

mint nemzeti genius tűnik elénk. Kimutatása s azon eltérések feltüntetése, melyet fejlődésünkben, más népekéhez képest, előidézett, nemzeti történetünknek tán legtanulságosabb része. E tanulmány az, ami által megközelítjük az európai befolyás alatt átalakuló, de viszont a reá ható eszméket és intézményeket a saját képéhez hasonlító nemzeti közérzetnek megismerését.

Igen bőven ki lehetne fejteni a sokféle érintkezést hazánk története és az Európán uralkodó eszmék közt. De e kevés is megmutatja, mily óriási és valóban termékeny terület vár itt még művelőre. Atjő hozzánk, úgyszólván, minden mozgalom, de míg némelyik, mely Európát átalakította, nálunk csak rövid s kisszerű életre van kárhozthatva, mások meg, melyek künn nem igen állhattak ellen a rombolásnak, itt, kedvezőbb feltételek alatt, hosszú időn át terjednek s virágzanak. Ki merné a magyar polgárságot, jelentőségre nézve, az olaszhoz, vagy franciához hasonlítani, pedig történetileg szólva, bizonyára egy törzsnek ágai? Másrészt, ki nem látja, aránylag mennyivel nagyobb nálunk a szerepe a rendi gyűléseknek, mint bármely más európai országban, Anglia kivételével? Miért maradt meg nálunk, annyi metamorfózis után, napjainkig a megyerendszer, mely ősi hazájában, a frank birodalomban, oly hamar elkorhadt? Miért vert nálunk aránylag oly mély gyökeret a reformáció legradikálisabb hajtása, az unitarizmus? Ez csak a szellemi talaj sajátságán, az egyik külföldi produktum iránt való közönyében, a másokra nézve kedvező éghajlati s vegyi viszonyain alapulhat. Ha tehát e kérdésekre, mikhez ezernyi mást hozzáadhatunk, megfelelhetünk, igen lényeges pontokban megismertük e szellemi talajnak, azaz magának a nemzeti szellemnek sajátságait, hajlandóságait, egész munkásságát.

De a világtörténeti szempontok bevitele a hazai történetbe nem kizárólag ez utóbbira nézve gyümölcsöző. Az egyetemes történetre nézve is nagy haszonnal jár hazai történetünk ilyenén feldolgozása. Nemcsak azért, mert nemzeti történetünk a folytonos barátságos vagy ellenséges érintkezés miatt igen sok pontban felvilágosíthatja szomszédaink történetének még homályban maradt részleteit. Ez csak másodrendű haszon. Az igazi a világtörténeti eszmék és intézmények haladásának és működésének jobb és pontosabb megismerésében áll, mihez a honi viszonyok szolgáltatnak nem egy lényeges adatot. Már kiemeltük, hogy az itteni talaj kiválóan kedvezett az egyik vagy másik politikai, egyházi vagy katonai alakulásnak, úgy hogy annak növekedése, bomlása, egész működése itt jobban észlelhető, mint saját szülőföldjén. Bizonyos példának okáért, hogy a nemesi szabadság és önkormányzás keresztülvitelében hazánk klasszikus földnek tekinthető. Az a körülmény, hogy nemzetünk aránylag később fejlődött, tanulság szempontjából szintén inkább előnyös. Franciaországban és Angliában a XIII. és XIV. század látja azon alkotmányos küzdelmeket, melyeknek hazánk csak a Habsburg-ház uralma alatt vált színhelyévé. Természetes, hogy így sokkal részletesebb anyaggal rendelkezünk, és a szereplők megértését nagyon megkönnyíti, hogy azok sokban annyira közel állanak hozzánk. Hol lehetne még oly alaposan tanulmányozni a különböző kultúrái és gazdasági fokoknak, a különböző egyházaknak, a kü-

lönböző nemzetiségeknek egymás mellett való megmaradását, mint nálunk? Hazánk sok tekintetben egy történeti Pompeji, mely rég elmúlt korok eszméit és intézményeit mentette meg az enyészettől. Egy szóval, mint minden más nemzet, a magyar is, nemcsak vérontásával érdemelte meg a történelem műzsájának figyelmét és érdeklődését, hanem szellemének sajátos vonásai által is.

Végelemzésben tehát a nemzeti történelem az egyetemessel egy és tőle semmiképp el nem választható. Az egyetemes történelem adja a keretet, szolgáltatja a mintát, melybe a nemzet, vérével és verejtékével, beszövi az életteltjes színeket.

Egy tekintetben azonban mindig első rangú fontosságú marad, nemcsak nálunk, hanem a világ minden nemzeténél, a hazai történelem művelése. Nem képzelhetünk el komoly történelmi tanulmányt másként, mint ha a legjobban ismert, legközelebbi körből indul ki. Bizonyos, nagyon is igazolt gyanúval van jogunk nézni az olyan egyetemes történeti munkát, melynek írója, nemzeti kérdésekkel való tüzetes foglalkozás által, már előbb be nem mutatta avatottságát és lelkiismeretességét.

Fejtegetésünknek tehát kettős az eredménye.

Az egyik az, hogy a nemzet csak a világtörténeti momentumok egybevetése, összehasonlítása által, jut énjének, sajátosságának igazi tudatára.

A másik az, hogy a midőn a hazai történetet műveljük tudományos módszerrel, az egyetemes történelemnek terjesztjük ki irodalmát. Megállapítva és köztudatba vive a magyar nemzet egyéniségét, a tudomány terén hajtjuk végre, a mit Széchenyi végcéljául tűzött ki politikai fáradozásának: „az emberiségnek egy nemzetet megtartani: ez és nem kevesebb forog kérdésben és rajtunk áll ennek szerencsés eszközlése”.

Sokszor kiemelték nemzetünk egyik jellemvonása gyanánt, hogy hol az elérhetetlent hajhássza duzzadó ereje érzetében, hol pedig teljes kislelkűség szállja meg, mely a lehetőknek elérésétől is visszatartja. Nem abból fakad-e ez a vonás, hogy sem a múltban, sem a jelenben nem vet eléggé számot ereje, munkássága igaz mértékével? Ezt a mértéket pedig valóban csak a komoly tudományos kutatás állapíthatja meg, amely különválasztja azt, mit a közönségnek köszönünk, attól, mi a nemzet saját erkölcsi, szellemi és anyagi erőfelesztésének gyümölcse.

Távol marad tőlünk a gondolat, hogy a tudományt a napi politika szolgáljává aljasítsuk. De ha a történelem társadalmi tudomány – pedig mi annak tartjuk –, nem lehet magasztosabb feladata, mint meghatározni egy nép gondolkodását és érzését, megállapítani virágzásának és hanyatlásának felteleteit.

Nem vonjuk kétségbe, hogy a költő látnoki szeme, a bölcsész lángesze, az államférfiú ihletett intuíciója rövidebb gondolkodási folyamat után is sokat fel fog fedni abból a szellemi kincsből, melynek feltalálására és kiemelésére mi életünk munkáját szenteljük. Hanem a költő, a bölcsész [filozófus], az államférfiú mindig csak egyes vonásokra fog találni: az egész néplélek meghatározására a történetíró összefoglaló munkássága szükséges.

Még egy ellenvetésre lehetünk elkészülve, ha nem is a T. Akadémia körében. Nem sérti-e a nemzeti élet ily pontos elemzése, boncolása a hazafias érzést? Nem fosztja-e meg a nemzetet történetének, ideáljainak élvezetétől?

Oly ideálban, mely erkölcsi igazságban nem gyökerez, komoly ember tartósan nem hihet. Az olyan historikust, ki hazaszeretetből mondana, vagy írna tudva valótlan, nem hasonlíthatjuk máshoz, mint ahhoz az orvoshoz, ki tudva, nem megfigyelése, hanem óhajtása szerint jegyezné fel az érverést és a lélegzés tüneteit – csak azért, mert a tulajdon anyja állapotát kell megítélnie.

Különb is, ez az elemzés és boncolás csak eszköz. A cél nem lehet más, mint a múltnak lehető hű elénk állítása, rekonstrukciója. E célból nem csupán a szorosan vett történelmi forrásokat és emlékeket aknázza ki a kutató. Bár mélyen rejtőző, de annál értékesebb kincseket talál a nyelvnek, a népköltészetnek, a gazdasági életnek, a szokásnak s hagyománynak néhol vulkánikus erők által széthányt, de leggyakrabban csendesen egymás fölé rakódott rétegeiben. És ha a múltat megelevenítette, nemcsak a nemzeti élet és fejlődés egyes fokozatait világosította meg, hanem a világtörténeti anyagot is lényegesen gazdagította. Az egyes korszakok általános képéhez hozzá bírta adni azokat a színeket, melyek egy külön nemzeti elemnek bizonyítják létezését, és abban az általános eszmék fényének sajátos visszatükröződését.

Egymás után láttak és látnak napvilágot az oklevelek, a diplomáciai levelezések és más publikációk. E kiadványok érdeméből, melyből éppen az Akadémiát illeti meg az oroszánrész, mit sem akarunk levonni. De igen gyakran felhangzik a panaszos óhaj: miért nincs kellően feldolgozva a rendkívül becses anyag?

Mi a feldolgozás? A történeti anyagnak először kritikai megrostálása, megbízhatósága és hitelessége szerint, azután kijelölése annak a helynek, mely az egyes adatot a kor, a nemzet és így az egyetemes történelem keretében megilleti.

Szerény véleményem szerint ez lebegett az Akadémia fönnkelt lelkű alapítói előtt, midőn a tudós társaság egyik céljául kitűzték: „az egyetemes és a különös, főképp a hazai történelemnek magyar nyelven való művelését.”

V. B.

JEGYZET

- a William Guthrie és John Grey 1764 és 1767 között tizenkét kötetben írták meg a világ történetét (*A General History of the World from the Creation to the Present Time*), amit német fordításán keresztül egész Közép-Európában gyakran használtak.
- b Wilhelm von Humboldt (1767–1835) nyelvész, filozófus, történész, diplomata és a kutató-egyetem koncepciójának kidolgozója.

- c Jacques-Bénigne Bossuet (1627–1704) meaux-i püspök *Discours sur l'histoire universelle* (1681) című művében az egyetemes történelem metafizikai értelmezését nyújtja, a történelemben Isten és a Gonosz harcát látva.
- d A 19. század első felében népszerű koponyatudomány (frenológia) művelői úgy tartották, hogy közvetlen összefüggés van az ember koponyájának alakja és jelleme között.
- e A Meroving- és Karoling-uralkodók által kiadott rendelkezések (capitulare).

Timon Ákos és Balogh Jenő vitája a magyar alkotmány- és jogtörténet kutatásáról és oktatásáról (1904–1905)

Részletek

FORRÁS: Timon Ákos: Az alkotmány- és jogtörténet tanítása Magyarországon. *Jogállam*, 3. (1904) 8: 441–455. (közölt részlet: 441–447., 452–454.); Balogh Jenő: A jogtörténet tanítása hazánkban. *Budapesti Szemle*, 121. (1905) 338: 161–197. (közölt részlet: 161–163., 168., 175–181.); Timon Ákos: Az alkotmány- és jogtörténet tanítása Magyarországon. *Jogállam*, 4. (1905) 3: 170–197. (közölt részlet: 172–174., 181.); Balogh Jenő: A jogtörténet tanításának kérdéséhez. *Budapesti Szemle*, 122. (1905) 340: 122–143. (közölt részlet: 122., 127–131.)

SZERZŐK: Timon Ákos (1850–1925) a győri jogakadémia tanára, majd 1891-től a budapesti egyetem magyar alkotmány- és jogtörténeti tanszékének egyetemi tanára, 1899/1900-ban a jogtudományi kar dékánja, 1921/22-ben az egyetem rektora. 1892-ben és 1896-ban a Szabadelvű Párt jelöltjeként indult a választásokon, de mindkétszer veszített. A katolikus autonómiatörekvések híve; jogi munkásságával jelentősen hozzájárult a katolikus alsópapság járandóságainak (kongrua) rendezéséhez. Utóbbi tevékenységének elismeréseként miniszteri tanácsosi címet nyert, az uralkodó pedig a Szent István-rend kiskeresztjét adományozta számára. Témánk szempontjából munkái közül az 1902 és 1919 között hat kiadást megélt *Magyar alkotmány- és jogtörténet, tekintettel a nyugati államok jogfejlődésére* című egyetemi tankönyve, valamint a Szent Korona közjogi szerepéről írott művei (*A Szent Korona és a koronázás közjogi jelentősége*, 1907; *A Szent Korona elmélete és a koronázás*, 1920) említendők.

Balogh Jenő (1864–1953) ítélőtáblai bíró, majd 1900-tól a büntetőjog egyetemi tanára a budapesti egyetemen, 1903/04-ben a jogi kar dékánja. 1910-től a Nemzeti Munkapárt országgyűlési képviselője, valamint vallás- és közoktatásügyi államtitkár, 1913 és 1917 között pedig vallás- és közoktatásügyi miniszter. 1901-től az MTA tagja, több könyvet írt a büntetőjog különféle rész-kérdéseiről. 1921-től a dunántúli református egyházkerület világi főgondnoka.

MAGYARÁZAT: Az itt közölt szövegek a hosszú ideje húzódó egyetemi reform részeként, a jogászképzés megújítása körüli viták során keletkeztek, lényegüket tekintve azonban nem a jogászképzés átalakításáról szólnak.

Timon Ákos ugyanis 1902-ben megjelent tankönyvében a jogtörténet művelésének „nemzeti irányát” jelölte ki, amelynek programját – nem kevés öntudattal – önálló cikkben is közzétette a *Jogállam* hasábjain. Tanártársa, Balogh Jenő erre az összehasonlító módszert elutasító és az önálló jogfejlődés tételét hirdető tudományos programra reagált, némi gúnyt és személyeskedést sem mellőző írásaival. Balogh szerint Timon „nemzete ifjúságának jogi tanultságát nemzeti színűre mázolt, tudományos kínai fallal óhajtaná körülvenni.” Kettejük szakmai vitája jelzi a jogtörténeti szakirodalom által „történeti-nacionalista” iskolának nevezett szemlélet térnyerését a jogtudományban és a jogi oktatásban, tágabban véve pedig jól mutatja a magyar szupremácia, a nemzeti kivételesség és az ezeréves államiság gondolkörét hangoztató közjogi mítoszok elterjedését a politikai és kulturális elit gondolkodásában a 19. század végétől kezdve. Alábbi szövegválogatásunkkal elsősorban a vitának ezt a vonatkozását – és nem az egyébként fontos szakmai részletkérdéseket – kívánjuk bemutatni.

SZAKIRODALOM: Degré Alajos: *A magyar jogtörténetírás keletkezése és fejlődése a dualizmus korában*. Budapest, 1968. (Dunántúli Tudományos Gyűjtemény 89.) 285–313.; Vargyai Gyula: Adalékok a magyar nacionalista állam- és jogtörténetírás kritikájához. Timon Ákos állam- és jogtörténet-írása. *Történelmi Szemle*, 30. (1970), 4: 451–479.; Horváth Pál: *Egyetemtörténeti tanulmányok: adalékok a modern felsőoktatási rendszerek kifejlődéséhez*. Budapest, 1973. 296–302. és 417–469.; Cieger András: A „magyar génusz” és a jogtörténet nemzeti iránya. In: *Nemzet és tudomány Magyarországon a 19. században*. Szerk.: Bollók Ádám – Szilágyi Adrienn. Budapest, 2017. 76–101.

* * *

Timon Ákos: Az alkotmány- és jogtörténet tanítása Magyarországon

A két jogtörténeti tanszaknak, úgymint: a magyar alkotmány és jogtörténetnek és az úgynevezett egyetemes európai jogtörténetnek egyesítése, illetőleg e két tanszaknak a jövőben mikénti oktatása és tudományos művelése ez idő szerint a magyar jogi oktatásnak alapvető kérdése és így szükségesnek tartom, hogy még mielőtt e tárgyban a végleges döntés bekövetkeznék, e kérdés sikeres megoldására vonatkozó nézeteimet e helyen a magyar jogászközön-ség tájékoztatása végett tüzetesebben kifejtsem.

Tudományos meggyőződésemmel szerint, amelyet immár csaknem harmincéves kutatásaimra alapítok, a jogtörténet tanítása és tudományos művelése Magyarországon a jövőben csakis ama irányelvek, ama módszer és rendszer alapján történhetik sikeresen, amelyet idevágó könyvemben érvényre emelni

törekedtem.¹ Ez elvi állásponthez képest egyfelől a „Magyar alkotmány- és jogtörténet” mint teljesen önálló jogi tanszak adandó elő ezentúl is „tekintettel a nyugati államok jogfejlődésére”; másfelől az úgynevezett „Egyetemes európai jogtörténet” mint külön tanszak, úgy, miként jelenleg, kötelező főkéllégiumban többé elő nem adandó és ilyen formában tudományosan sem művelendő.

Ez állásponttal ellentétben az ellenkező nézet követői főleg Hajnik Imrére támaszkodva vagy az eddigi állapotot kívánják fenntartani, mely szerint a Magyar alkotmány- és jogtörténet és az Egyetemes európai jogtörténet mint két különálló jogi tanszak adassék elő és műveltessék; vagy amennyiben a két tanszagnak egyesítése mondatnék ki, akkor a Magyar alkotmány- és jogtörténetet az Egyetemes európai jogtörténet keretébe kívánják beilleszteni. Fentebb jelzett álláspontom igazolása végett legyen szabad a következőket előadnom.

A Magyar alkotmány- és jogtörténetnek, mint teljesen önálló jogi diszciplínának tanítása és tudományos művelése a magyar nép ezeréves nemzeti és állami önállóságának szükségképpen következménye és követelménye. Ezt az igazságot tagadásba venni nem lehet, mert a történelem tanúsága szerint minden egyes államalkotó népnek vagy nemzetnek meg van és volt a maga nemzeti sajátossága és egyénisége által jellemzett társadalmi élete és azzal kapcsolatosan fejlődött jogélete, köz- és magánjogi szervezete. Ehhez képest minden egyes államalkotó nép és így a magyar nép jogéletének fejlődése is mint különálló egész fogandó fel és önálló alapokon nyugvó tudományos rendszerben tárgyalandó.

E helyes állásponttal szemben az a felfogás, mely a magyar nemzet évezredes jogéletének köz- és magánjogi intézményeinek fejlődését az úgynevezett európai jogtörténet keretébe akarja akár beolvasztani, akár beilleszteni, egyenes tagadásba vétele a magyar nép történelmi múltjának, tagadásba vétele ama történelmi tényekkel és forrásadatokkal bizonyított igazságnak, hogy a magyar nemzet a honalapítástól kezdve napjainkig a többi európai államok sorában önálló, nemzeti sajátossága által különböző állami és társadalmi életet élt, s ennek megfelelően hatalmas jogalkotó képességével a szomszédos népektől sok tekintetben eltérő jogrendszert és jogintézményeket létesített, a melyeknek gyökerei még az ősi államszervezet korába nyúlnak vissza.

A magyar alkotmány- és jogtörténetnek, a magyar nemzet jogfejlődésének az egyetemes európai jogtörténet keretében való tárgyalása azon a téves kiindulási alapon nyugszik, hogy a magyar nemzet nem saját talajából, nem saját jogalkotó képessége alapján fejlesztette a múltban jogintézményeit, hanem idegenből, a többi, főleg nyugati népektől vette át azokat és itt-ott bizonyos nemzeti sajátossággal felruházva fejlesztette tovább. Ez a téves kiindulási alap azután ama további téves nézet megszilárdulására és elterjedésére ve-

1 Timon Ákos: *Magyar alkotmány- és jogtörténet tekintettel a nyugati államok jogfejlődésére*. II. bővített kiadás. Budapest 1903.

zetett, hogy a nyugati népek jogfejlődése köz- és magánjogi intézményeik tökéletesebb kialakulása évszázadokkal megelőzte a magyar nép jogfejlődését, jogintézményei tökéletesebb kialakulását és hogy ebből kifolyólag a magyar nép jogfejlődésének alapjellemvonása nem az önálló nemzeti sajátosság, hanem az idegen jogintézményeknek befogadása, a recepció, amellyel szemben a nemzeti jogalkotás csak mellékesen, csak másodsorban vehető figyelembe. Mindennek ellenkezője ma már a tudomány világánál forrásszerűleg bizonyítva van. Úgy a keleti írók, mint a bizánci császárok egykorú és így teljes hitelt érdemlő tudósításai igazolják, hogy a magyar nép a többi európai népekétől sok tekintetben eltérő jogi felfogást, közjogibb irányú jogérzetet és gondolkodásmódot hozott magával az őshazából és a honalapítás alkalmával megalkotott új állami és társadalmi életét sajátos nemzeti szellemének, jogalkotó képességének megfelelően rendezte be.² Bizonyítva van továbbá az is, hogy a magyar népnek ez az erőteljes jogalkotó képessége, a jogélet terén nyilvánuló nemzeti sajátossága a nyugati népeknél uralkodó jogelvek és intézmények behatása dacára erejében soha meg nem törött, sőt ellenkezőleg mind hatalmasabb fejlődést vett olyképpen, hogy a magyar nép, mint a középkor egyik legerőteljesebb államalkotó népe, a többi államalkotó népektől sok tekintetben eltérő és azokénál tökéletesebb, az államiság eszméjének megfelelőbb közjogi, magánjogi, büntetőjogi és perjogi intézményeket létesített. Nem lehet itt céлом a részletekbe bocsátkozni. Annál könnyebben mellőzhetem a részletekre is kiterjedő bizonyítást, mert fentebb jelzett könyvemben mindenütt iparkodtam kellő figyelemmel lenni egyes jogintézményeink sajátos nemzeti jellemvonásainak kidomborítására, valamint annak kimutatására is, hogy nemcsak egyes alkotmányjogi intézményeink, de egész alkotmányjogi berendezésünk jóval tökéletesebb fejlődést és kialakulást mutat a középkorban, mint a többi európai népeké. Iparkodtam források alapján igazolni azt is, hogy a magyar nép az államiság, a valódi közhatalom tiszta fogalmához valamennyi európai államalkotó népnél korábban eljutott.³

Ezek alapján kétségtelenül áll előttem, hogy a magyar nemzet jogfejlődését, köz- és magánjogi intézményeinek történetét nem lehet és szabad akként felfogni, hogy a csak másodlagos jogfejlődés, mely túlnyomó részében a nyugati népek, nevezetesen a germán népek jogalkotó szelleméből és képességéből táplálkozott; sőt ellenkezőleg a magyar nemzet jogfejlődése és azzal kapcsolatosan alkotmány- és jogtörténete éppen olyan önálló nemzeti alapokon nyugvó, a többi államalkotó népek fejlődésével szemben elzárt egészet képez, mint bármelyik más hatalmasabb államalkotó népé Európában. Valamint már most a többi államokban mindenütt a hazai alkotmány- és jogtörténetet mint önálló jogi diszciplinát a sajátos nemzeti jogfejlődés alapján tanítják és műve-

² L. fentebb idézett könyvem 17–75. lapjait.

³ L. különösen fentebb idézett könyvem 482 és kv. l. Ezt a tételmet ma már a külföldi jogtudós világ is bebizonyítottak tartja. V. ö. Stoerk greifswaldi egyetemi tanár ismertetését. (*Centralblatt für Rechtswissenschaft* XXIII. Bd. 9. Heft).

lik és nem az úgynevezett egyetemes európai jogtörténet keretébe befoglalva, ugyanígy kell azt tanítani és művelni minálunk Magyarországon is, mert sem a francia, sem az angol, sem az olasz, sem az orosz, sem bármely más államalkotó nép jogfejlődése nem egységesebb s nem nyugszik önállóbb nemzeti alapokon, mint a magyar nemzeté.

Az egyetemes európai jogtörténet, amelynek keretében nálunk egy ideig a magyar alkotmány- és jogtörténetet előadták, a külföldi jogtudományban mint külön jogi tanszak, mint önálló jogi diszciplína mindezt ideig ismeretlen. Egyik államban sem adják elő az egyetemeken ezt a jogi diszciplínát mint a hazai jogtörténetet magába foglaló vagy azt kiegészítő külön tantárgyat, valamint a jogtudományban sem művelik azt mint a jogtörténetírás külön tudományos rendszerét. Nálunk Magyarországon sem belső okok, nem beható jogtörténeti tanulmányokon alapuló tudományos reflexiók idézték elő ennek a tanszagnak keletkezését, hanem merőben külső okok, a jogtörténeti oktatás pillanatnyi szüksége.

Nálunk a jogtörténetnek, mint különálló jogi diszciplínának tanítása az egyetemen az abszolút uralom korában vette kezdetét, a midőn a német birodalomban dívó tanrendszer mintájára nálunk is előadták és pedig 1860-ig német nyelven a Német birodalmi és jogtörténetet, mintául véve Phillipsnek abban az időben nagy tekintélyt élvező *Deutsche Reichs- und Rechtsgeschichte*-jét, amely tanszagnak tulajdonképpen megalkotója Németországban Eichhorn volt.^a

Alkotmányunk visszaállításával kapcsolatosan nyilvánvalóvá lett, hogy az Eichhorn–Phillips-féle Német birodalmi- és jogtörténetet nem lehet többé az egyetemen kötelező tantárgy gyanánt előadni. Ennek helyébe kellett volna lépni a magyar nemzet ezeréves állami önállóságának posztulátuma gyanánt már akkor a Magyar alkotmány- és jogtörténet tanításának. Ámde akkor még ennek a tanszagnak, mint önálló jogi diszciplínának tudományos rendszerbe foglalása hiányzott. A magyar nemzet hatalmas jogfejlődésének a források alapján álló tudományos feldolgozása és az egyes jogintézmények múltjának belső rokonságuk szerinti rendszeres fejtegetése még nem történt meg; miért is a jogtörténet akkori előadó tanára Wenzel Gusztáv azt indítványozta, hogy a Német birodalmi és jogtörténet helyett ezentúl az Egyetemes európai jogtörténet adassék elő. Már az Egyetemes európai jogtörténet keletkezésének ez a rövid története eléggé bizonyítja, hogy ez a tanszak csak a hazai jogtörténet ideig-óráig tartó pótlására akart kiegészítő eszközül szolgálni, addig, amíg a Magyar alkotmány- és jogtörténetnek, mint a pozitív hazai forrásokra alapított jogi diszciplínának tudományos feldolgozása és rendszerbe foglalása megtörténhetik. Ezt bizonyítja az a körülmény is, hogy midőn a jogtörténet számára a budapesti egyetemen külön tanszéket szerveztek, annak első birtokosa Hajnik Imre, az egyetemes európai és a hazai jogtörténet tanárává lett kinevezve; amiből önkénynt következik, hogy már a jogtörténet tanszékének első szervezése alkalmával a Magyar alkotmány- és jogtörténetet, mint külön tanszakot fogták fel és azt mint ilyet kívánták előadatni az egyetemen.

De még inkább kétségtelenné teszi ezt a felfogást és törekvést a jogakadémiák 1874. évben kiadott szervezeti szabályzata, amelynek kidolgozásában, úgy tudom, Hajnik szintén jelentékeny részt vett és így talán feltehető, hogy annak a jogtörténet tanítására vonatkozó rendelkezéseiben az ő nézetei nyertek kifejezést, habár kétségtelen az is, hogy ő később az Egyetemes európai jogtörténet fenntartása mellett foglalt állást, sőt a Magyar alkotmány- és jogtörténetet is abba belefoglalva, mint annak kiegészítő alkatrészt kívánta előadatni és tudományosan művelteni.⁴ Az idézett szervezeti szabályzat szerint (14. §.) ugyanis a jogakadémiákon már 1874. óta a tanév első felében a Magyar alkotmány- és jogtörténet hetenkint 7 órában és az Egyetemes európai jogtörténet a tanév második felében hetenkint csak 5 órában adatik elő.

Ez a rendelkezés kettőt bizonyít: először bizonyítja azt, hogy már az 1874. évi szervezeti szabályzat szerkesztői a Magyar alkotmány- és jogtörténetet az Európai jogtörténet keretéből kikapcsolták és azt mint önálló tanszakot kívánták taníttatni és művelteni; másodszor bizonyítja azt is, hogy már a jogtörténeti oktatás súlypontját a Magyar alkotmány- és jogtörténet tanítására kívánták áthelyezni, ami okszerű és helyes intézkedés volt arra nézve, hogy a Magyar alkotmány- és jogtörténet tudományos rendszerének megállapításával az Európai jogtörténet tanítását fokozatosan mellőzni lehessen.

Végül a Magyar alkotmány- és jogtörténet önálló tanszakká fejlesztésére irányuló törekvésnek kétségtelen bizonyítéka és mintegy koronája Őfelségének 1890. április 25-én kelt legfelső elhatározása, amelyben a Magyar alkotmány- és jogtörténet számára a budapesti egyetemen külön tanszék felállítását elrendelte, valamint később 1892-ben elrendelte annak kötelező főkéllégiumban való előadását és az Európai jogtörténettel egyenlő mértékben való vizsgázását, ami által lehetővé tette, hogy a magyar jogászfűjség a hazai jogintézmények múltjának tanulmányozásával behatóan foglalkozzék. Az eddig előadott előzmények után ma már túlhaladott álláspontnak, sőt egyszerűen lehetetlennek kell tartanom, hogy az önálló jogi tanszakká fejlesztett Magyar alkotmány- és jogtörténet ez önálló tanszaki jellegétől megfosztva bármilyen formában az ún. Egyetemes európai jogtörténet keretébe ismét beillesztessék és mint annak egyik kiegészítő alkatrésze adassék elő. [...]

Nem akarnám azonban, hogy ez állítással félreértésekre adjak alkalmat s azért utalnom kell arra, hogy már fentebb idézett könyvemben a 4-ik lapon kifejtettem azt, miszerint a magyar jogtörténetírónak, éppen úgy mint a német, francia, olasz, lengyel, orosz stb. jogtörténetírónak, ismernie kell a szomszédos népeknél a középkorban uralkodó jogeszméket és intézményeket, mert csak így lesz képes a magyar nép jogéletének, köz- és magánjogi intézményeinek fejlődését kellő világításba helyezni, csak így állapíthatja meg, hogy az egy bizonyos korszakban fennállott magyar jogintézmények mennyiben tekinthetők a magyar nemzet jogalkotó szellemének és képességének ön-

4 L. Vécsey Tamás. Hajnik Imre emlékezete. *Századok* 1903. évf. 126. és 141. lapok.

álló eredményei gyanánt s mennyiben vezethetők azok vissza a szomszédos népeknél uralkodó jogintézmények behatására. Éppen ezért a Magyar alkotmány- és jogtörténet rendszerének megalkotásánál folytonos tekintettel kell lenni e tudomány szak önálló művelőjének a szomszédos államok és pedig különösen a nyugati államok jogfejlődésére; ami azután teljesen feleslegessé is teszi az úgynevezett Európai jogtörténetnek, mint külön tanszagnak művelését és előadását. De ha már a jogtörténet tudományos művelése szempontjából feleslegesnek, sőt káros hatásúnak kell tartanom az úgynevezett Egyetemes európai jogtörténetnek, mint külön tanszagnak fenntartását: még inkább annak kell azt tartanom a jogi oktatás szempontjából. Indokaim erre nézve a következők. A joghallgatók, amint köztudomású, a jelenleg érvényben levő tan- és vizsgálati rendszer szerint jogi tanulmányaikat – nézetem szerint is helyesen – a jogtörténeti diszciplínákkal kezdik. Úgy az egyetemeken, mint a jogakadémiákon a római jog mellett előadják mint két különálló tanszakot a Magyar alkotmány- és jogtörténetet és az Egyetemes európai jogtörténetet. Ez utóbbi két tantárgy éppen úgy, mint a római jog intézményei az első alapvizsgának is tárgyai. Az egyetemeken úgy a Magyar alkotmány- és jogtörténet, mint az Egyetemes európai jogtörténet ez idő szerint 1892. év óta mind a két félévén át 5-5 órás főkéllégiumban adatik elő; ellenben a jogakadémiákon az első félévben a Magyar alkotmány- és jogtörténetet 7 órás főkéllégiumban, a második félévben az Egyetemes európai jogtörténetet 5 órás főkéllégiumban adják elő. Ebből a tényleges állapotból elsősorban az tűnik elő, hogy míg az egyetemen mindkét jogtörténeti tanszak elég terjedelmesen és behatóan tárgyalható, addig a jogakadémiákon sem a Magyar alkotmány- és jogtörténetet, sem az Egyetemes európai jogtörténetet a jogi oktatás érdekeinek egészen megfelelően előadni nem lehet. Mindkét jogtörténeti tanszak, de különösen az Egyetemes európai jogtörténet tárgyalásának oly nagy általánosságokban kell mozognia, annyira elvont és comprimált [tömör] fejtegetésekből kell állnia, hogy az a kezdő joghallgatóra nézve, különösen a jogtörténeti érzék felkeltése és fejlesztése szempontjából eredményes alig lehet. Ellenben az egyetemeken mindkét jogtörténeti tanszagnak 5-5 órás főkéllégiumban két félévén át való tanítása az első éves joghallgatóknak túlságos megterhelésére vezet, aminek felette káros hatása abban nyilvánul, hogy a tanév végével leteendő első alapvizsgára még a középszerű tanulók sem képesek mindkét tanszakot kellő alapossggal megtanulni, sőt még a legjobbak sem képesek két teljesen különböző rendszer és tananyag lényegébe annyira behatolni, hogy e diszciplínák tanítása és tanulása rájuk nézve – egyes eseteket kivéve – igazi sikerrel járna. Ennek aztán további káros következménye, hogy a kezdő joghallgató a túlterheltség következtében inkább meggyűlöli, mint megkedveli ezt a fontos tanszakot, a jogtörténetet, amelyen pedig a magyar jogi oktatásnak, mint biztos talpköven kellene nyugodnia. Nincs is Európában egyetem, amelyen az alkotmány- és jogtörténet nagyobb óraszámban adatnék elő, mint két félévén át ötórás főkéllégiumban. Sőt a legtöbb németországi egyetemen csak egy félévén át adatik elő, 5 vagy 6 órás kéllégiumban.

Mindezekben a bajokon szerintem csak úgy lehet segíteni, ha a most már feleslegessé vált és a magyar jogtörténetírás reputációját fenyegető Egyetemes európai jogtörténetnek, mint külön tanszaknak tanítását és az első alapvizsgán való kérdésését megszüntetjük és a súlypontot úgy a jogtörténet tanításánál, mint annak tudományos művelésénél úgy, miként azt valamennyi európai államban találjuk, a hazai jogintézmények múltjának felkutatására, szóval a Magyar alkotmány- és jogtörténetre helyezzük át. Csak így várható a jövőben olyan jogásznezmedék előállása, amely eléggé fejlett jogtörténeti érzékkel és műveltséggel fog bírni arra nézve, hogy saját nemzeti jogintézményeink múltját felkutassa, és azokat megismerve megbecsülje olyképpen, hogy az azokban nyilvánuló nemzeti egyéniséget és sajátosságot a tételes jogrend tudományos tárgyalásánál és a pozitív jogalkotás terén is értékesíthesse. [...]

Balogh Jenő: A jogtörténet tanítása hazánkban

Dr. Timon Ákos egyetemi tanár úr a *Jogállam* című folyóirat III. évfolyamának 441–455. lapjain megjelent cikkével⁵ a jogtanári testület tanácskozó szobájából a jogi szaksajtó hasábjaira vitte át azt a még el nem döntött kérdést, hogy a jogtörténeti tanszakok hazánkban jövőre miképpen taníttassanak.

Ez a kérdés a budapesti tudományegyetem jog- és államtudományi karán évek óta több ízben bizottsági és kari tanácskozások tárgya volt; arra nézve a budapesti tudományegyetem tanácsa is nyilvánította véleményét, de más jogi főiskolák álláspontját még nem ismerjük.

A kérdés kétségtől jogi oktatásunknak egyik fontos kérdése, mert ennek megoldásától függ, hogy egyik alapvető jogi tanszak, az alkotmány- és jogtörténet jövőben egyetemeinken és jogakadémiáinkon minő keretekben és minő irányban adassék elő, illetőleg kérdeztessék, sőt ettől a megoldástól függ az is, hogy a többi tanszakok előadása körében a jogtörténeti fejtegetések minő keretekbe foglaltassanak.

Nézetem szerint T. úr cikkének megjelenése által bizonyos mértékig köteleessévé vált mindenkinek, aki T. úrtól eltérő állásponton van, hogy tudományos nézetét sajtó útján is kifejtse s így lehetővé tegye azt, hogy az illetékes hatóságok a minden oldalról nyilvánított vélemények alapján, a különböző felfogások érveinek gondos mérlegelése útján dönthessenek.

E köteletség átérzése bírt rá, hogy e kérdéshez szóljak és pedig annyival inkább, mert évek óta hiába várom, hogy az ellenkező álláspontok képviselői, pedig tudom, hogy többen vannak, az eddigi tanácskozásokban és a tanszéken többször hangoztatott álláspontjukat nyomtatvány útján kifejtsek és aki csak T. úr említett cikkét, vagy a T. úr könyvéről, illetőleg cikkének visszhangja gyanánt a napi lapokban megjelent sok dicséretet (l. alább III. alatt) olvassa,

5 A cikk *Az alkotmány- és jogtörténet tanítása hazánkban* cím alatt különlenyomatban is megjelent és a *Budapesti Szemle* szerkesztőségének is megküldött. Szerk.

azt fogja gondolni, hogy a vérszerződés óta a magyarok semmi iránt nem értettek annyira egyet, mint arra nézve, hogy a jogtörténetet csakis úgy és olyan keretekben kell előadni, amint azt T. úr könyvében és cikkében kifejtette.

Bevezetésül kettőt kell előrebocsátanom:

1. T. úr a felvetett kérdésre a feleletet határozottan és erős önérzettel így adja meg: „A jogtörténet tanítása és tudományos művelése Magyarországon a jövőben csakis amaz irányelvek, ama módszer és rendszer alapján történhetik sikeresen, amelyet idevágó könyvemben⁶ érvényre emelni törekedtem.” (Id. cikk 441. lap.)

Ezzel szemben mindenekelőtt kizárni óhajtom az alábbi fejtegetésekből azt, hogy e tanszakot a jövőben mely irányban kell „tudományosan művelni?” Hogy valaki „minő irányelvek, módszer és rendszer szerint” műveljen tudományosan valamely tanszakot, az nemcsak az illetőnek tudományos egyéniségétől, ami ismét évtizedről-évtizedre változhatik, hanem az illető tanszagnak és segédtudományainak fejlettségétől is függ, valamint szoros összefüggésben áll a tudományos kutatásoknak folytonos haladásával.

Igaz, még a XVIII. században ilyenforma tudományos egyedárúság egyes tanszakok művelésében meg volt valósítva. A magyar kir. helytartótanács 1770. október 29-én a kir. m. tud. egyetem számára kihirdetett tanulmányi szabályokban egyebek közt azt is előírta, hogy a természetjog tanára „reggel 8-tól 9-ig az egész éven át a természetjogot Martini: *Positiones de lege naturali*, délután a közönséges állam- és nemzetközi jogot, ugyancsak Martini: *Positiones de jure civitatis* című munkája szerint tanítsa.”⁷ De ez az előírás is csak az előadások tartására vonatkozott, még akkor sem szabták meg a tudományos művelés irányát és keretét s ezeken az időkön, hála Istennek, túl vagyunk! Éppen azért nem tartom valószínűnek, hogy akadjon kormány vagy tudományos testület, amely kimondja, hogy jövőben a jogtörténetet csakis T. úr könyve szerint lehet tudományosan „művelni”.

Brunner, korábban a bécsi, most a berlini egyetemnek nagynevű tanára, a német jogtörténetírásnak egyik legjelesebb munkása az esküdtszék keletkezéséről (*Die Entstehung der Schwurgerichte*, 1872) írt alapvető munkájában bebizonyította, hogy az esküdtszék a frank inquisitióból^b és a normann perjog egyes tételeiből átvett intézmények alapján Angliában fejlődött ki. Ha T. úr álláspontja helyes volna, Brunnernek Bécsben csakis osztrák, Berlinben csakis német jogtörténetet lett volna szabad művelni, pedig ugyancsak nagy vesztesége volna a tudománynak, ha az esküdtszék keletkezéséről most is annyi helytelen nézet volna elterjedve, mint Brunner könyve előtt volt.

Ezenfelül tudom, hogy T. úr tankönyvének „irányelveire, módszerére és rendszerére” nézve már jelenleg is sok szakférfiúnak megvan a maga eltérő

6 *Magyar alkotmány- és jogtörténet tekintettel a nyugati államok jogfejlődésére.* írta Timon Ákos. I. kiadás. Budapest, 1902; II. bővített kiadás, 1903. A munka a magyar és a horvát-szláv országos kormány támogatásával német kiadásban is megjelent; fordította dr. Schiller Bódog.

7 L. dr. Pauler Tivadar: *Adalékok a hazai jogtudomány történetéhez.* 282. l.

fölfogása s bizton reményelem, hogy az újabban szépen megindult részletes kutatások eredményeinek felhasználásával már egy évtized múlva, még inkább hosszabb idő után a magyar jogtörténet tudománya is nagy haladást fog tenni hazánkban, már három–négy évtized elteltével pedig a magyar jogtörténet művelői más „irányelveket, módszert és rendszert” fognak megalkotni, természetesen annak tudatában, hogy tudományos kutatásaik eredményét ismét utódaik viszik majd tovább. Kár volna tehát a haladás útját tilalommal elvágni.

2. Úgy hiszem, bevezetésül igazolnom kell azt is, mily jogcímem van nekem, a büntetőjog, büntető perjog és segédtudományaik gyarló munkásának arra, hogy a jogtörténet tanítása kérdésében nyilatkozzam.

Legyen szabad erre nézve felemlítenem, hogy két évtized óta, a mely időtől fogva jogirodalmi kísérleteket tettem, mindig kiváló előszeretettel, sőt egyes munkáimban⁸ elsősorban foglalkoztam jogtörténeti kutatásokkal. [...]

II. Az ősi államszervezetben gyökerező, „önálló és a külföldieknél tökéletesebb magyar büntetőjogi és perjogi intézmények.”

T. úr azt az álláspontját, hogy a jogtörténet „csakis az ő tankönyve értelmében tanítandó és művelendő, a következő szószerinti idézett tételekkel kívánja támogatni. (Idézett cikk 442–444. l.):

a) A magyar nemzet „hatalmas jogalkotó képességével a szomszédos népekétől sok tekintetben eltérő jogrendszert és jogintézményeket létesített, amelyeknek gyökerei még az ősi államszervezet korába nyúlnak vissza”;

b) téves, hogy „a magyar nemzet nem saját talajából, nem saját jogalkotó képessége alapján fejlesztette a múltban jogintézményeit”;

c) ellenkezőleg, a magyar nép „a többi államalkotó népektől sok tekintetben eltérő és azokénál tökéletesebb, az államiság eszméjének megfelelőbb közjogi, magánjogi, *büntetőjogi és perjogi* intézményeket létesített”;

d) „sem a francia, sem az angol, sem az olasz, sem az orosz, sem bármely más államalkotó nép jogfejlődése nem egységesebb és nem nyugszik önállóbb nemzeti alapokon, mint a magyar nemzeté”.

Én ilyen, az ősi államszervezetben gyökerező, a külföldinél „tökéletesebb és önálló” nemzeti alapokon nyugvó magyar büntetőjogi és perjogi intézményeket nem ismertem ugyan, de örömmel kezdtem tanulmányozni T. úr könyvét, mert – habár jól tudom, hogy tudományos kérdéseket korunkban nem szabad kizárólag nemzeti szempontból megítélni – mint tetőtől-talpig magyar embernek, mégis csak nagy örömömre vált volna, ha nemzetemnek ilyen intézményeiről meggyőződést szerezhetek. [...]

III. Timon úr magasztalói

T. úrnak világosan és ügyesen megírt tankönyvéről természetesen több komoly ismertetés és bírálat is közzé tétetett. De rossz szolgálatot tesz T. úr-

⁸ *A sértett fél jogköre a büntetőjogban.* (1887) 7–126. l.; *A bűnvádi perrendtartás magyarázata.* I. kötet (1898) 23–167. l. és III. kötet (1899) 483. és köv. l.; *Magyar bűnvádi eljárási jog.* I. kötet több helyütt, főleg 22–99. l.

nak és tankönyvének néhány túlbuzgó tisztelője azzal, hogy a napilapokban és néhány szaklap hasábjain olyan irányú és oly nagyfokú dicséreteket zeng, aminők hasonló arányban, emlékezetem szerint, jogi és államtudományi irodalmunknak egyetlenegy termékéről sem hangzottak el.

Ez a (bizonyára a kiadó részéről kezdeményezett) sok magasztaló cikk kétség nélkül kellemetlenül érintette T. urat is, amint nem szívesen veszi a művész sem, ha az „impresszárió” nagyon is buzgón űzi a reklámot. Minden ilyen túlzás visszahatásul bizonyos ellenszenvet kelt a munka iránt.

Azon himnuszok halmazából, melyeket névtelen cikkírók T. úrnak „örökbecsű” könyvéről és a *Jogállamban* megjelent „nagy jelentőségű” tanulmányáról évek óta énekeltek, most csak néhány mutatóványt adok, bár könyven megtölthetném velők e folyóiratnak egy egész füzetét.

A) A *Budapesti Hírlap* 1904. október 2. 272-ik számában *Jogi oktatásunk nemzeti alapja* felírás alatt megjelent cikk azt állítja (6. lap, 2. hasáb), hogy „1891-ig, a midőn Timon elfoglalta tanszékét, még nem is tanították a budapesti egyetemen kötelező főkkollégiumban a magyar nemzet hatalmas jogfejlődését.” Ebből igaz annyi, hogy a kötelező külön főkkollégium és a vizsgálaton külön kérdéses nem volt előírva, de volt a magyar jogtörténetnek külön tanszéke és ez a tanszak elő is adatott úgy, ahogy azt az akkori tanárok (Wenzel és Hajnik) tudományos meggyőződésük szerint szükségesnek tartották. Ugyanis báró Eötvös József miniszter előterjesztésére még 1871. június 28-án megengedte Őfelsége, hogy „a magyar jogtörténelemnek, tekintettel az általános európai jogtörténelemre”, külön tanszéke szerveztessék⁹ és erre a tanszékre még 1872-ben, tehát 19 évvel T. úrnak egyetemünkre történt kinevezése előtt Hajnik Imre neveztetett ki, aki aztán két évtizeden át elő is adta a magyar alkotmány- és jogtörténetet is, amelynek első korszakát, már mint a győri jogakadémia igazgatója, *Magyar alkotmány és jogtörténelem*, I. kötet, *Magyar alkotmány és jog az Árpádok alatt* című Pesten, 1872-ben megjelent alapvető és úttörő munkájával kidolgozta. De Wenzel és Hajnik előadták egyetemünkön a vegyesházbeli királyok korára és a későbbi korszakokra vonatkozó részeket is, amint ezt egyrészt a tudományegyetem tanrendjéből, másrészt számos tanítványuknak az előadások után készített, ma is meglevő és általam is ismert kézirati feljegyzéseiből akárki is megállapíthatja. Tessék csak a cikkíró úrnak megnézni egyetemünk tanrendjét, abból megtalálhatja, hogy Hajnik Imre a magyar alkotmánytörténetet az 1887/8., az 1888/9., az 1889/90. és az 1890/1. tanévekben is, tehát T. úr kineveztetését megelőzőleg, főkkollégiumban adta elő. (A többi adatokat fentebb [166–167. lap] vázoltam.)

De nem lett volna szabad a cikkíró úrnak megemlékezés nélkül hagyni azt sem, hogy már a XVIII. században és a XIX. század elején többen, köztük a régi magyar jognak oly nagynevű munkásai, mint Kelemen Imre,¹⁰ egyete-

9 L. *Jelentés a budapesti m. kir. tud. egyetem, állapotáról, működéséről és haladásáról az 1867/8–1874/75. tanévek alatt*. Kiadja a vallás- és közoktatásügyi m. kir. minister, Budapesten, 1876. 134. l.

10 *Historia Juris hungarici privati documentis ac testimoniis illustrata*. Buda, 1818. 512. oldal.

műnknek egyik kiváló tanára, továbbá Markovits János, Vuchetich Mátyás és Szlemenics Pál¹¹ tárgyalták munkáikban a magyar jog történelmét; végre, hogy a XIX. században Benczúr József, Kollár Ádám, Kovachich Márton György és József Miklós, gróf Cziráky Antal Mózes, beleházi idős Bartal György,¹² Wenzel Gusztáv és Hajnik; az erdélyi jogtörténetre nézve pedig Vajda László és Schuler Frigyes s a vidéki jogtanárok közül is többen írtak már magyar alkotmány- és jogtörténelmi műveket,^c tehát fölösleges volt a cikkíró úr szörnyűködése afölött, hogy „nem történt volna gondoskodás arról, hogy jogi oktatásunkat és jogtudományunkat végre önálló nemzeti alapokra helyezzék.”

Ugyancsak a *Budapesti Hírlap* cikke (6. lap utolsó hasáb) szerint T. úr álláspontjának érvényre juttatása „legelemibb kíváncsalma nemzeti önállóságunknak és függetlenségünknek.”(!) Ha ez csakugyan így volna, bizony első gyanánt magam mozgathatnám meg mindent arra, hogy sürgősen tiltassanak el egyetemeinknek és az összes jogakadémiáknak jogtörténelmi tanárai a veszedelmes európai jogtörténet művelésétől, mert bizony-bizony bele találunk olvadni valami „összbirodalomba”. Nem értem azonban, miképpen volt Szent István korától fogva 1892-ig „nemzeti önállóságunk”, habár 1892 előtt a magyar jogtörténetet az alapvizsgálaton nem önálló tárgy gyanánt, hanem csak az átkos európai jogtörténettel együtt kérdezték?!

Az *Ügyvédek Lapja* (1904. október 8-iki 41. szám 8. lap) T. úr működésében látja egyetemünkön a „magyar szellemet” és „nemzeti ügynek” tekinti azt, hogy a magyar jogtörténetnek „kizárólagosságai” megadassék.

A *Magyar Közigazgatás* című lap (1904. december 4-iki 49. szám) vezércikkében T. úr könyvének hatása alatt „a nemzeti öntudat fellendülésének renaissance-koráról” énekel és szó szerint átvévén T. úrnak a *Jogállamban* megjelent cikkéből több részletet, úgy üdvözli T. urat, „a magyar nemzeti öntudat jogalkotó erejének éles elméjű megfigyelőjét” (első oldal), mint aki „a magyar közjogot nemzeti kultusszá tette és a magyar jogfejlődésnek új és nemzeti irányt adott.” (Idézett vezércikk második lap, utolsóelőtti bekezdés.)

Bizony szégyenkezhetnek összes közjogászaink, Deák Ferencről lefelé, hogy ők nem bírták közjogunkat „nemzeti kultusszá” tenni s ha élnének, bi-

11 Vuchetich *Conspectus legum criminalium apud Hungaros* (Kassa, 1805); Szlemenics *Fenyítő törvénytörvény* (Budán, 1836) 14–44. l.

12 Ennek nagybecsű műve: *Commentariorum ad Historiam status jurisque publici Hungariae aevi medii libri XV.* (Posonii, 1847. három kötet) „míg jogi intézeteink nemzeti eredetét, jellegét híven megóvják, másrészt nem veszi kétségbe, hogy azok nem elszigetelten, hanem a szomszéd nemzetek a nyugati művelődés befolyása alatt fejlődtek, s roppant terjedelmű olvasottsággal kimutatván az érintkezési pontokat, őseinket Sallustius dicséretére méltóknak bizonyítja: «imitari, quam invidere bonis malebant.»” (Pauler Tivadar: *Adalékok a hazai jogtudomány történetéhez.* 186. l.)

zonyára pirulnának összes nagy törvényhozóink is, hogy a magyar jogfejlődésnek nem ők, hanem csak T. úr adott „nemzeti irányt”!¹³

B) Mint mikor Beethoven szonátaiban egy témát hat-hétféleképpen variál, úgy a fennebb említett cikkek mindegyikében is különféle változatokban, vissza-visszatér egynéhány alaptétel. Ilyenek: Sohmnak, a lipcsei tanárnak az az állítása, hogy az európai „jogtörténet” képtelenség (Unding); erről alább (a 185–187. lapon) szólok,^d hogy T. urat egy másik német bírálója, Laband, a németek jogtörténetének megalapítójával, Eichhornnal hozta párhuzamba; stb. A *Magyar Közigazgatás* című lapban (id. b. 2. l.) azonban van egy új vezérmotívum is, mely így hangzik: „hazai kertészetünkől irtsuk ki mindazt, ami idegen.”

Ezzel a legutóbbi kívánsággal a büntető törvénykezés terén ugyancsak furcsán járnánk! Mert akármiképp szörnyűködnek a magyar „nemzeti öntudatnak” némely bajnokai, fájó szívvel ugyan, de becsületes őszinteséggel meg kell vallanunk, hogy mai bírósági és ügyészégi szervezetünk nagy részben; továbbá, mind büntető törvénykönyvünknek, mind perjogunknak számos alaptétele nem az önálló magyar jogfejlődés terméke, hanem a Nyugat-Európa nagy vezető államaiban évszázadokon át kifejlődött jogrendszerek felhasználásával iktatott törvénytárunkba. Idevágó jelenlegi törvényeink egyes részletekben, kisebb kérdésekben, előképeikhez mérve haladásnak tekintendők ugyan, de éppen az alapelvekben, fő tételeikben nem ősmagyar jellegűek.

Akik ezen a tényen felháborodnak, azokat először is tisztelettel felkérem, méltóztassanak csak először felderíteni, milyen volt az ősmagyar büntetőjog és azután az ócsárolt külföldiek felhasználásával megalkotott jogrendszerünk helyébe nem is egy egész jogrendszert, (mert évszázadokban csak egyszer feltündöklő lángész tudná azt ma hirtelen megalkotni) hanem csak egy vagy két használható intézményt, vagy jogtételt ajánlani. Mert ezen a téren sem a hazafias lárma, sem a panaszkodás nem használ. A jogfejlődést korunkban

13 Egyébként a *Magyar Közigazgatás* cikkében egy olyan részlet is van, amely arról tanúskodik, hogy a cikkíró úr vagy nem jogász, vagy annak idején nem nagy sikerrel küzdött az európai jogtörténet nehézségeivel. A vezércikkíró úr ugyanis (második hasáb, 5-ik bekezdés) szörnyűködik azon, hogy a „nemzeti öntudatnak” illustris felébresztője, T. úr, annak idején joghallgató korában még kénytelen volt tanulni a *Carolinákat*. Megnyugtathatom a vezércikkíró urat, hogy a *Carolinák* (többes számban) nem léteztek és így azokat T. úrnak se kellett tanulni, hanem volt V. Károly császárnak, illetőleg a szent római birodalomnak egy 1532-ben, a regensburgi birodalmi gyűlésen alkotott híres büntető törvénykönyve, amelyet C. C. C. (*Constitutio criminalis Carolina*) vagy P. G. O. (*Peinliche Gerichtsordnung*) rövidítésekkel szoktak megjelölni. Hogy ennek a törvénykönyvnek az egész német és osztrák s közvetve a magyar jogfejlődésre is nagy jelentősége volt, azt a vezércikkíró úr bármelyik közkezen forgó büntetőjogi könyvből megtanulhatja. Például lásd Fayer: *A magyar büntetőjog kézikönyve*. 1895. 25. és köv. l.; Finkey: *A magyar büntetőjog tankönyve*. 1902. 45. és köv. l.; Angyal Pál büntetőjogi előadásai (Pécs, 1904.) 44–55 l.) Eszerint a cikkíró úr és társai, akikbe, mint a cikkíró úr feljajdulva panaszolja, az V. Károly-féle büntető törvény ismeretét „beleöntötték”, nem végeztek haszontalan munkát, hanem ha csakugyan tanultak valamit erről a törvénykönyvről, olyan ismereteket szereztek, amelyekre általános jogászai műveltségük kiegészítése végett, sőt még a magyar jogfejlődés megítélésénél is szükségük van.

valamiképpen szabályozni kell. S ha valaki így kiáltana: Rajta, „irtsuk ki” az esküdtszéket, mert ez Angliából vétetett át, vagy szüntessük meg nyugat-európai mintára szervezett törvényszékeink és felsőbbíróságaink működését s állítsuk vissza a γυλάς-t és a καρχάυ-t,^e mert ezek, ahogy Bíborbanszületett Konstantin, Gurdézi és Ibn Rosteh tanítják, ősmagyar intézmények, akkor mindenekelőtt azt felelném: Jó! De mielőtt visszaállítanánk ezeket, tudnunk kellene, hogy valójában mik voltak és minő hatáskörrel működtek?

A „καρχάυ” bíró, vezér, felügyelő, közigazgatási hivatalnok vagy főkincstárnok volt-e; vagy – amint én gondolom – vegyes hatáskörrel; vezető is, bíró is, stb. És ebben az irányban éppen T. úr könyve, mely a vezércikkíró úr szerint „a magyar jogfejlődésnek nemzeti irányt adott”, cserben hagy bennünket, mert belőle (1. fennebb 174. l.) ugyan senki se fogja forrásszerűleg bebizonyítva látni, vajon mit is jelent a καρχάυ, vagy ez a két görögre, illetőleg keleti nyelvekre („Kendeh”, „dsila”) elferdített ősmagyar szó.

S feltéve, ha újra felfedeznénk is azon ősmagyar intézményeket, vajon 1100 esztendő múlva ugyanazok-e a törvénykezés szükségletei, mint a görög és keleti írók idejében? Csak szűk látkörű sovinizmus kárhoztathatja a múlt század legnagyobb magyar államférfiait, hogy felismerve nemzetünknek akkori nagy elmaradottságát, egyes intézményeket, jogszabályokat vagy elveket külföldről vettek át.

A XVIII. századbéli, illetőleg a múlt században működött régi magyar bírósági szervezet és hatályban volt büntető törvénykezés nem felelt meg a helyes igazságszolgáltatás követelményeinek; sőt a továbbfejlesztésre vagy átdomításra is teljesen alkalmatlan volt. A törvényhatóságok bíraskodását vagy az úri székeket éppen úgy nem lehetett fenntartani, mint például a nemesek elleni írásbeli büntető pert, mely kicsiben képe volt az örökkévalóságnak és amely mellőzve azt, hogy letűnt a rendi kiváltságok ideje, nagy fogyasztásaival¹⁴ a veszedelmes gonosztevők állandó menedékévé vált volna.

Ki merné kárhoztatni a legnagyobb magyart, hogy a *Stádiumban* 1833-ban síkra szállt a törvény előtti egyenlőség helyes és igazságos elve mellett, habár ezt az amerikai függetlenségi nyilatkozat 1776-ban, a francia Constituante pedig 1789-ben nyilatkoztatta ki, s mely elvet a magyar törvényhozás 1848-ban, illetőleg az országbírói értekezlet a részletes keresztülvitelben csak 1861-ben emelt érvényre. Nem tagadhatjuk, hogy a külföldi államok megelőztek bennünket a törvénykezés ez alapvető elvének keresztülvitelében, mi tehát nem vezethettük, csak utánozhattuk őket!

Ócsároljuk-e Deák Ferencet, Kossuthot, Szemere Bertalant és társaikat csak azért, hogy 1840-től fogva sürgették az esküdtszék átvételét, holott tudták, hogy ez Angliából jött Franciaországba és francia alakjában terjedt el a kontinensen?

14 Ezeket a fogyasztásokat tárgyaltam *Magyar bűnvádi eljárási jog* című munkám I. k. 36–45. és 85–101. l.

Az angol esküdtszék már 1650 óta ítélkezett; 1791-ben tétetett át Franciaországba, tehát a XIX. században a magyar törvényhozásnak nem lehetett a külföldet megelőzni, hanem csak átvenni a külföldön fejlődött intézményt.

Szörnyülködünk-e azon, hogy a magyar törvényhozás 1871-ben gondoskodott a királyi ügyészség szervezéséről, holott a francia „procureurs du roy” már a XIV. századtól fogva működtek és ezt a francia intézményt már a XIX. század első felében átvették Európa más államaiban is?

Eltöröljük-e sajtótörvényünket, pusztán azért, mert mi tagadás benne, annak alapvető elvei nem magyar agyban termettek?

És ha egy csapásra eltörölnők büntető törvénykezésünknek összes tételes szabályait, mit tehetnénk annak intézményei és jogelvi helyébe? Becsületességgel el kell ismernünk, hogy hazánk még a XIX. század közepén is az egész büntető bírósági szervezet és perjog terén évtizedekkel el volt maradva Nyugat-Európától. Senki sem vitathatja komolyan, hogy a rendi alkotmányon nyugvó törvénykezésnek intézményei és jogszabályai igazságosabbak vagy helyesebbek volnának, mint mai tételes jogunk, melynek legtöbb intézményét és szabályát részben a XIX. század közepén, részben a 70-es, illetőleg a 90-es években, éppen a magyar nemzet nagy ébresztőinek és reformátorainak kezdeményére törvényhozásunk Nyugat-Európából vette át.

Nem folytatom ezeket a példákat, bár ív-számbra lehetne hasonlókat felhozni.

Nekem is az az eszményem, hogy valamikor a magyar törvényhozás kiépíthesse az önálló magyar jogrendszernek hatalmas épületét! Én is kívánom, hogy a magyar jogéletnek minden hivatott munkása (mert a kontároktól óvja meg a Gondviselés a hazát!) addig is dolgozzék munkaerejének egész megfeszítésével ennek a jogrendszernek egyes részletein. De míg ez meg nem történhetik, ismerjük el, hogy a Nyugat-Európából az utolsó évtizedekben átvett büntető törvénykezési intézmények és jogszabályok magasan állanak a XVIII. századbéli magyar bírósági szervezet és perjog felett. [...]

Timon Ákos: Az alkotmány- és jogtörténet tanítása Magyarországon¹⁵

[...]

I. A tanítás kérdése

B. úr támadásainak kiinduló pontjaként fentebb idézett értekezésem következő tételét választotta: „A jogtörténet tanítása és tudományos művelése Ma-

15 Szerkesztőségünk szívesen tért nyit bármely tudományos kérdés szakszerű és tárgyilagos megvitatására. Közöltük többek közt múlt évi októberi füzetünkben Timon Ákos úr értekezését az alkotmány- és jogtörténet tanításáról. Valamint az első cikkel szemben helyet adtunk volna Balogh Jenő úr (időközben a *Budapesti Szemlében* megjelent) értekezésének, ha ezt folyóiratunknak felajánlja: épp úgy T. Á. úr most közölt cikkével szemben is szívesen kiadunk minden ellenkező nézetet képviselő tárgyilagos tanulmányt. (Szerk.)

gyarországon a jövőben csakis amaz irányelvek, ama módszer és rendszer alapján történhetik sikeresen, a melyet ide vágó könyvemben érvényre emelni törekedtem.”

B. úr ezt a szerinte „erős önérzettel” felállított tételemet környezetéből kiszakítva, az előzmények és a következtetések megvilágítása nélkül úgy állítja oda, mint valami rettenetesen veszedelmes tételt, amely ellen kézzel-lábbal értekezése egész folyamán küzdenie kell. A többek között azt a valóban képtelen és lehetetlen törekvést imputálja [tulajdonítja] nekem, hogy én az alkotmány- és jogtörténet tanítása és tudományos művelése terén a „haladás útját tilalommal akarom elvágni”, hogy a jogtörténetet „csakis” az én könyvem értelmében tartom tanítandónak és művelendőnek és e rettentő harcának végeredményeképpen óva inti a közoktatásügyi kormányt, nehogy ezt a tankönyvet „à la Martini”¹⁶ mintaképpül írja elő a jogtörténet hazai tanárai számára.

Habár hosszas tanári és irodalmi pályámon eléggé hozzászóltam a félreértésekhez és félremagyarázásokhoz, de mégis bámulatba ejt az a szándékosan kifejtett ügyesség, amellyel B. úr fentebbi tételemet valódi értelméből kiforgatva, abból az én könyvem és álláspontom hátrányára mindenféle téves következtetéseket von le azok számára, akik sem könyvem, sem értekezésemet nem olvasták és egyáltalán a jogtörténet tanításának kérdésében járatlanok. Annál inkább rossz néven kell vennem B. úrnak ezt a félremagyarázási szándékát, mert neki közvetlen tudomása van arról, hogy midőn a jogtörténet tanítása rendezésének kérdése napirenden volt, éppen én voltam az, aki a leghatározottabban állást foglaltam az ellen, hogy az előadandó jogtörténeti tanszak anyagának, rendszerének és módszerének megállapítására nézve az előadó tanárok részére bármiféle utasítások adassanak, sőt e tárgyban beadott különvéleményemben, határozottan kijelentettem, hogy „minden ilyen utasítás már a tanügyi kormányzatnak hatáskörét túlhaladja, mert az már egyenesen egyetemi tanításnak és a tudomány művelésének szabadságába ütközik.”

Kérdem már most B. urat, hogyan lehet ilyen előzmények után engem a fentebb felsorolt vádakkal illetni és a nyilvánosság előtt azzal gyanúsítani, hogy én könyvem tanítását „à la Martini” kötelezőleg előaratni akarom?

Az, aki értekezésemet nem félremagyarázási, hanem megértési szándékkal olvasta, tisztában van azzal, hogy én a fentebb idézett és B. úr által annyira inkriminált tételemet csakis olyan értelemben és vonatkozásban állítottam fel, hogy ez által elvi álláspontom különbségét világosan jelezzem, szemben Hajnikkal és az ő követőivel, akik a jogtörténet tanításának kérdését a jövőre nézve olyképpen kívánták megoldani, hogy Magyar alkotmány- és jogtörténet mellett még az Egyetemes európai jogtörténet, mint külön

16 Ennek megértése végett röviden jeleznem kell, hogy amint B. úr is értekezésében előadja, a magy. kir. helytartótanács 1770. okt. 29-én előírta, hogy a kir. m. tud. egyetemen Martini könyvei szerint kell tanítani.

tanszak tanítassék, vagy pedig ami még veszedelmesebb volna, a Magyar alkotmány- és jogtörténet az Egyetemes európai jogtörténet keretébe, mint annak kiegészítő alkatrésze beillesztessék vagy beolvasszassék. Eme, szerintem téves állásponttal szemben az „én elvi álláspontom” az, hogy ezentúl csakis a Magyar alkotmány- és jogtörténet adandó elő kötelező főkéllégiumban „tekintettel a nyugati államok jogfejlődésére”; ennek az elvi álláspontnak igazolása végett hivatkoztam könyvemre, illetőleg az abban kifejezésre jutó irányelvekre, módszerre és rendszerre, mint olyanra, amely egyenes ellentétben áll a Hajnik tankönyvében követett irányelvekkel, módszerrel és rendszerrel. Midőn tehát én ilyen általános elvi vonatkozásban utaltam könyvem „módszerére és rendszerére”, ezáltal még azt sem akartam direktívaül megjelölni, hogy a Magyar alkotmány- és jogtörténet tárgyalása ezentúl úgy, miként könyvemben található, a szinkronisztikus módszer szerint tárgyalandó, és nem a szisztematikus módszer szerint, hanem egyedül csak azt kívántam határozott és világos kifejezésre juttatni, hogy ezentúl a jogtörténet tanításának és tudományos művelésének súlypontját a magyar jogintézmények organikus fejlődésére kell áthelyezni, folytonos tekintettel a nyugati államok jogfejlődésére. [...]

Azt azonban nem akarom és nem fogom letagadni, hogy könyvem erős nemzeti öntudattal, a magyar nemzet hatalmas államalkotó és jogalkotó képességének tudatával és a forrásokon alapuló ismeretével van megírva, de szerintem az olyan magyar jogtudós, aki ezekkel az előfeltételekkel nem rendelkezik, az ne is fogjon a magyar alkotmány- és jogtörténet megírásába avagy érdemleges bírálatába. Azt a „hazafias öntudatot”, amely könyvemben megnyilvánul, s amelyet B. úr annyira kifogásol, a külföldi szakemberek is látták és mérlegelték, de azért egyikük sem találta azt olyannak, ami könyvem tudományos értékét leszállítja, sőt ellenkezőleg valamennyien dicsérőleg emelték ki, amint azt Stoerk, Laband, Del Vecchio, Twardovsky és mások bírálatai igazolják.^f [...]

Balogh Jenő: A jogtörténet tanításának kérdéséhez

Tisztelt szerkesztő úr!

Isten látja lelkemet, éppen nem kedvelem a tudományos polémiákat. Talán szabad hivatkoznom arra, hogy ámbár szakmám, a büntetőjog, az utolsó évtizedekben nagy átalakuláson keresztülmenő, forrongó tudomány, mégis az alatt a huszonegy év alatt, amióta irodalmi kísérleteket teszek, csak egy ízben keveredtem ilyen polémiába. Nem szívesen teljesítem tehát azt az irodalmi kötelességet, hogy néhány megjegyzést tegyek Timon Ákos egyetemi tanár úrnak a *Jogállam* című folyóirat folyó évi 170–197. l. megjelent újabb értekezésére, melyben a *Budapesti Szemle* 338. sz. 161–197. l. között cikkemmel polemizál.

Megkísérlem válaszom gyarlóságát azzal enyhíteni, hogy iparkodom lehetőleg rövid lenni.

Múltkori cikkemnek leglényegesebb részei gyanánt azokat tekintem, amelyekben azt vizsgáltam:

a) voltak-e „önálló” és a „külföldieknél tökéletesebb magyar büntetőjogi és perjogi intézmények?”

b) szükséges-e a magyar jogásznak a magyar jogtörténeten felül az egyetemes vagy általános jogfejlődés tanulása is?

c) ha szükséges, megtörténhetik-e ez a magyar jogtörténet keretében?

Lássuk, miképpen állunk ezekkel a kérdésekkel T. úr válasza után?

I. Voltak-e „önálló” és a külföldieknél „tökéletesebb magyar büntetőjogi és perjogi intézmények”? [...]

T. úr szerint (új cikk 179–181. l.) ez „aligha eléggé megfontolt kifakadás”, „alaptalan és igaztalan vád”, mert ő „erős nemzeti öntudattal, a magyar nemzet hatalmas államalkotó és jogalkotó képességének tudatával” írta meg könyvét, míg én ezen előfeltételek nélkül fogtam könyvének érdemleges bírálatába.

A budapesti egyetem jog- és államtudományi karán évtizedek óta mindenki, még a német származású tanárok is, erős nemzeti öntudattal munkálkodtak, de viszont szemök előtt tartották azt is, hogy mindenütt és mindenkor, a tanszéken, tankönyvben és folyóiratban, s 1904. októberben éppen úgy, mint 1905. márciusban csak tudományos igazságokat hirdessenek. Mert a „nemzeti öntudat” és a tudományos valótlanosság közt még annyi fokozat van, mint a fehér és fekete, vagy a jég és forró közt.

Kisfaludy Károlynak egyik kezdetleges drámájáról írták azt: „Győz a magyar és ez tapsra ott fönn (a karzaton) elég.” Lehetséges, hogy a napi sajtónak van még egy-két olyan munkása, vagy olvasója, aki, ha valami délibábos tudományról, magyar nemzeti színű néprajzról vagy történetről olvas, nem győzi magasztalni ezt a nemzeti tűzijátékot, de a tudomány hívei nem követelik, hogy nagyító üvegen nézzük nemzetünknek jó tulajdonságait, vagy múltjának dicsőségét. Hála Isten, akad a magyarban elég jó tulajdonság s nemzetünk múltjában is van elég dicsőség arra, hogy a tárgyilagos igazság sem válik szégyenünkre, míg bizony-bizony restelkednie kellene annak a nemzetnek, amelyet olyan pávatollakkal díszítenének fel, amelyek őt meg nem illetik.

Nagyon resteltem, hogy mindezt csak ilyen hosszadalmasan adhattam elő. Csak ily módon jellemezhettem T. úrnak vitatkozási „módszerét”: 1904. októberben állítani valamit és 1905. márciusban azt mondani: ez nem létezik, s minthogy én betű szerint idéztem, „félremagyarázással, kiszaggatott tételek mesterkélt ellentétbe hozásával”, stb. vádolni engem. Sikeres-e az ilyen módszer? – ítéljék meg a t. olvasók.

II. Képtelenség-e az egyetemes európai jogtörténet?

Azokban a szerfölkött elismerő cikkekben, melyek T. úr *Tankönyvéről*, valamint a *Jogállamban* közölt tanulmányáról a napi sajtó hasábjain és némely szaklapban megjelentek, ismételve hivatkoztak Sohm lipcsei tanárnak arra a kijelentésére, hogy az egyetemes vagy általános európai jogtörténet, amelyet

mint külön tanszakot hazánkban Wenzel és Hajnik alapítottak meg és melyet számos egyetemi és jogakadémiai tanárunk ma is művel, „képtelenség” („Unding”).

Megvallom, én korábban nemcsak feltettem, hanem reméltem is, hogy mielőtt Sohm úr több magyar jogásznak három évtizedes munkáját s egy, a magyar egyetemeken és jogakadémiákon negyvenhárom év óta tanított tanszakot képtelenségnek nyilatkoztat ki, minthogy ő maga nem tud magyarul s így magyar munkákat nem olvashatott, legalább valakitől felvilágosítást és adatokat kért e munkák módszere és tartalma felől.

Meglepetésemre most T. úr (új cikk 176–177. l.) kijelenti, hogy ő „Sohmot semmiképpen nem informálta”; továbbá, hogy Sohm „nem ismerte Hajnik egyetemes, európai jogtörténetének se tartalmát, se módszerét, se rendszerét”, de mégis „bátran mondhatta, anélkül, hogy Hajnik könyvének tartalmát ismerte volna”, hogy az képtelenség.

En igen nagy tisztelettel viseltetem Sohm úr tudományos egyénisége iránt. Azt is tudom, hogy lehetséges mindenféle tudományos nézetet erősen bírálni, helyteleníteni. De minthogy Sohm Hajnik könyvéből annak címén kívül semmit sem ismert, arról pedig, hogy többi egyetemi és jogakadémiai tanáraink négy évtized óta miként adják elő ezt a tanszakot, semmi felvilágosítást sem szerzett: ennél fogva most sem helyeselhetem, hogy annyi magyar tudós tudományos munkájának eredményét, anélkül, hogy abból egy betűt is ismerne, képtelenségnek nyilvánította.

Persze Hajnikról, az évek előtt elhunyt csendes, sem hazájában, sem a külföldön elismerést nem kereső magyar tudósról, akinek tudományos irányát követők bármily derék, alapos és lelkiismeretes tanárok, velem együtt nem kedvelik a polémiát s így vitatkozásba sem hajlandók bocsátkozni, minden veszedelem nélkül megkockáztatható ilyen általánosságban tartott, elítélő nyilatkozat. De kíváncsi volnék rá, hogyha Sohm vagy T. urak Maitland, Pollock, Sumner Maine, Lee, Kohler Westermarck, Post vagy más külföldi tudósok hasonló irányú munkáira a külföldi sajtó hasábjain nyilvánosan mondanák azt, hogy azok képtelenségek, ugyan mit kapnának válaszul?

Nemrég olvastam, hogy Kohler berlini egyetemi tanár legújabban előadást hirdetett „az ókori kultúrnépek jogáról.” Ebben benne van a hindu védáktól vagy Manu codexétől és Hamurabi babiloni királynak Kr. e. 2250 körül alkotott törvénykönyvétől kezdve minden; így a régi India, Babilon, Egyiptom, Palesztina, Görögország s a római birodalom joga is, tehát évezredeknek és három világrésznek: Ázsia, Európa és Afrikának jogfejlődése. Ennyit Hajnik soha sem adott elő, mert ő csak a középkori európai jogfejlődésre szorítkozott. Méltóztassék talán T. úrnak valamely német folyóiratban egy nyílt levelet írni Kohler berlini tanárhoz, hogy ez az ő most említett kollégiuma képtelenség. Amennyire a harcias szellemű Kohlert eddigi polémiáiból ismerem, okvetlenül felelni fog, és azt gondolom: T. úr tisztelői nem fognak sietni Kohlernek ezt a feleletét a magyar napilapok hasábjain közzé tenni.

Vagy miért nem méltóztatott T. úrnak, aki 1880-tól fogva Győrött, 1891 óta Budapesten volt jogtanár, ezt a képtelenséget Hajnik Imre munkaképessége idejében, 1900 előtt a magyar szakirodalomban emlegetni? Hiszem, hogy Hajnik megvédte volna álláspontját, amire én, aki nem vagyok jogtörténetíró, természetesen semmiképpen sem érzem magamat hivatottnak. T. úr azonban, habár Hajnik életében is húsz éven át a jogtörténet tanára volt, a szaksajtóban ezt a „képtelen” tanszakot nem indítványozta eltöröltetni, hanem még saját tankönyvét is, mely pedig könyvomatossá jegyzetekben évek óta a hallgatók kezei közt volt, csak akkor nyomatta ki, amikor Hajnikot súlyos betegsége már teljesen munkaképtelenné tette.

Annak bizonyítására, hogy az egyetemes jogfejlődés tárgyalása nem képtelenség, a *Budapesti Szemle* 163., 186–194. l. felsoroltam mintegy tizenhárom külföldi és négy hazai jogtörténetíró nézetét, továbbá a büntetőjog és büntető-perjog kiválóbb művelői közül is megneveztem harmincat, akik nemcsak saját nemzetök jogfejlődését, hanem a büntetőjognak egyetemes fejlődését adják elő. Ezt a sorozatot, ha egy-két napi fáradságot veszek magamnak az utánkutatásra, akármikor megkésztethetem.¹⁷ Ez írók közt vannak, hogy közülük csak egyeseket és csak külföldieket említsek: Pollock oxfordi és Maitland cambridgei egyetemi tanárok, az angol jogtörténet megalapítói, Hélie, aki a francia büntető perjogról a legterjedelmesebb rendszeres művet írta, Stephen volt angol főbíró, eddig a legjelesebb angol büntetőjogi író, Berner és Liszt berlini, Binding lipcsei, Birkmeyer, Geyer, Holtendorff és Ullmann müncheni, Glaser volt bécsi (később osztrák igazságügyminiszter, majd koronaügyész), Garraud lyoni (a nyolckötetes és jutalmazott *Traité* szerzője), Ihering göttingeni egyetemi tanárok, az idősb Mittermaier, akit Deák Ferenc és társai méltónak tartottak arra, hogy az általuk készített javaslatnak megbírálására fölkérjék, Kries, Zachariä stb.

Ebből a névsorból, azt hiszem, kitűnik, hogy az egyetemes jogfejlődést tárgyaló tudósok még a kiváló Sohmmal egybehasonlítva is, nagyon díszes társaságot alkotnak. Ha tehát a jogtörténet tanításának kérdését hazánkban német tudós véleménye alapján akarjuk eldönteni, akkor azt is figyelembe kell vennünk, hogy a német tudósok közt Sohm úrral ellentétes nézetűek is vannak, a büntetőjog története tekintetében éppen *nagy többségben vannak* s ezért írtam (*Budapesti Szemle* 185–187. l.), hogy más német tudósok véleményét is meg kellene szerezni és közzétenni. Erre most T. úr azt feleli (*Jogállam* 177. l.), hogy „a Sohm által megállapított igazságok erejét sem Kohler, sem bárki másnak véleménye meg nem ingathatja.” Hja kérem, ez nem más, mint annak a kalifának álláspontja, aki a szent Koránon kívül minden más könyvet elégettetett. Persze, ha azt mondjuk, hogy az, amit Sohm úr levele helyesnek tart, és amit T. úr művel, *egyedül és kizárólagosan szabadalmazott*

17 Minthogy múltkori cikkemben sem törekedtem teljességre, a kezeim közt levő munkák közül kihagytam például Güntherét: *Die Idee der Wiedervergeltung im Strafrecht* (Három kötet), mely az egyiptomi, hindu, héber, görög, római, germán jogrendszereket, a kánoni jogot stb. tárgyalja.

jogtörténet, akkor minden más irányú, módszerű és rendszerű jogtörténeti tudományos munkát el kell ítélni, mert kisiklott az egyedül üdvözítőnek kijelölt csapásból.

Nekem a büntetőjog modern irodalmában más tapasztalataim vannak. Az utolsó három évtizeden át ezen a téren a legellentétesebb tudományos irányok fejlődtek ki. Az írók és a tanárok többsége még ma is a tételes törvényeken alapuló dogmatikai büntetőjogot műveli, de sorban keletkeztek a bűnügyi embertani, a büntetőszociológiai, a büntetőpolitikai, a bűnügyi lélektani iskolák s a közvetítő irányok, s ez iskolák keretében is mindegyik nagyobb írónak, például a közvetítők közt Prinsnek, Tardenak, Van Hamelnek, Lisztnek megvan a maga külön-külön iránya és az alapvető kérdésekre nézve is a maga lényegileg eltérő álláspontja. Ezeknek az iskoláknak tudományos küzdelmei természetesen nagyon hevesek; a folyóiratok hasábjain és külön terjedelmes könyvekben is éles harc folyt le. De nem tudom, hogy egyik büntetőjogi író a másiknak tudományos munkásságát, különben olyant, amelyről a címen kívül semmi mást nem olvasott el, egyszerűen képtelenségnek minősítette volna, vagy nem olvastam örök időkre szóló oly kijelentést sem, hogy valamely iskola fejének véleményét senki másnak nézete s akárhány tudósnak akármilyen érveivel támogatott álláspontja meg nem ingathatja.

Hivatkozom tehát újból a T. úrral ellenkező állásponton levő *harminc-negyven* tudósnak nézetére. E tudósok közül a büntetőjogászok álláspontját korábbi cikkemben (*Budapesti Szemle* 193–194. 1. jegyzet) műveiknek és a lapszámoknak idézésével tüzetesen megjelöltem. Hivatkozásaimat bárki ellenőrizheti.

Főntartom mindazt, amit e tárgyban a *Budapesti Szemle* 179–181. és 185–196. l. kifejtettem.

Állítom, hogy:

a) a magyar jogásznak megfelelő mértékben ismernie kell azokat a jogrendszereket, melyek a honfoglalást *megelőzőleg* a nyugot-európai államokban hosszú jogfejlődés alapján kifejlődtek és a honfoglaláskor hatályban voltak;

b) e jogrendszerek csak a Szent István-féle államszervezetet *megelőzőleg* és *nem a későbbi* magyar jogfejlődés keretében ismertethetők;

c) a magyar jogásznak szüksége van arra is, hogy a későbbi külföldi jogfejlődésből nemcsak egyes jogintézményeket, például a hűbériséget ismerje meg, hanem a vezető európai államok jogfejlődéséből mindazt, aminek ismerete általános jogászai látkör, illetőleg jogtörténeti kiképzés vagy szakmájának megértése szempontjából nélkülözhetetlen.

Vagyis szükségeses mind a honfoglalást megelőző, mind pedig az azt követő külföldi jogfejlődés lényegének előadása és tanulása is. [...]

C. A.

JEGYZET

- a A szövegben említett német tudósok egy részéről bővebben lásd például: Sólyom Péter: *Jogászai módszer és politika. Fejezetek a német közjogtudomány történetéből*. Budapest, 2016.
- b Tanúbizonyítás (a tanúk kikérdezése a perben).
- c A szövegben említett magyar jogtörténetészekről bővebben: Stipta István: *A magyar jogtörténet-tudomány kétszáz éve*. Szeged, 2015.
- d A cikk ezen részét nem közöljük.
- e Gyula és horka (karkhasz) = a második és harmadik legmagasabb méltóság az államalapítást megelőző magyar törzsszövetségben.
- f Timon Ákos tankönyvének elején rendre megadta a könyvről napvilágot látott külföldi kritikák bibliográfiai adatait. Az 1917-es kiadásban már harminc tételből állt ez a lista.

**A kutatócsoport által megjelentetett
kiadványok a *Magyar Történelmi Emlékek.*
Értekezések/Okmánytárak. Tanulmányok a
nacionalizmus kultúrtörténetéből-sorozatban**

1. Tény és fikció. Tudomány és művészet a nemzetépítés bűvkörében a 19. századi Magyarországon. Szerk.: Lajtai Mátyás – Varga Bálint; tanulmánykötet
2. Nemzet, faj, kultúra a hosszú 19. században Magyarországon és Európában. Szerk.: Hörcher Ferenc – Lajtai Mátyás – Mester Béla; tanulmánykötet
3. Varga Bálint: Árpád a város fölött. Nemzeti integráció és szimbolikus politika a 19. század végének Magyarországon; monográfia
4. Székely Miklós: Nemzet, ipar, művészet. A kolozsvári I. Ferenc József Iparmúzeum 1887–1918; monográfia
5. Tudomány és művészet a magyar nemzetépítés szolgálatában. Szerk.: Cieger András – Varga Bálint; szöveggyűjtemény
6. Nemzet és tudomány Magyarországon a 19. században. Szerk.: Bollók Ádám – Szilágyi Adrienn; tanulmánykötet

Kiadja az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézet
Felelős kiadó: Fodor Pál
A könyvsorozat logóját Szakács Imre festőművész készítette
Nyomdai előkészítés:
MTA BTK Történettudományi Intézet
tudományos információs témacsoport
Vezető: Kovács Éva
Borító: Böhm Gergely
Tördelés: Hudecz Andrea
Nyomdai munka: Séd Könyvkiadói, Kereskedelmi
és Nyomdaipari Kft., Szekszárd
Felelős vezető: Dránovits István